يۈسۈپ ئىلياس (قازاقستان)

ئۇغۇر تىنىقلار

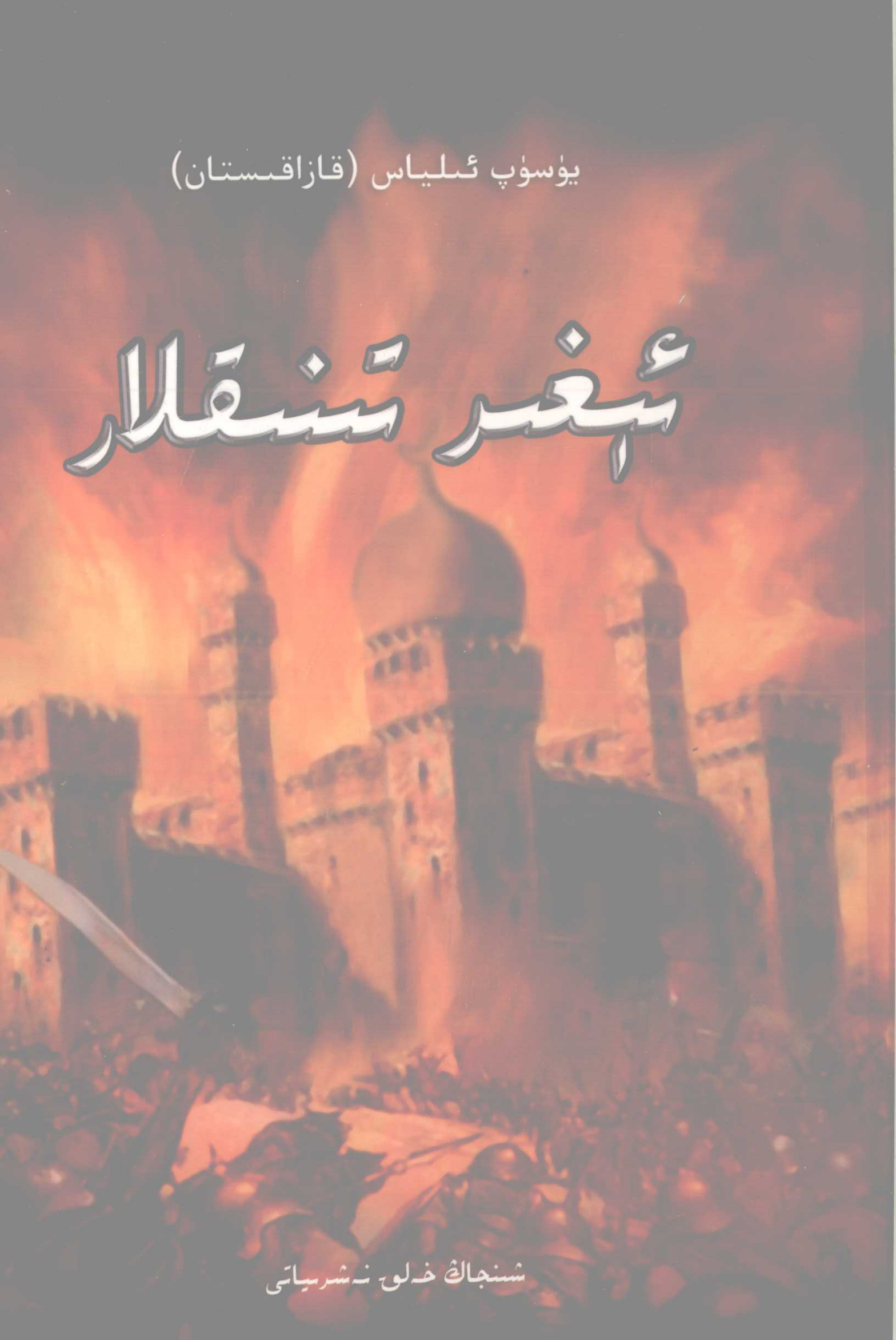

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: مىرزات ئابدۇللا تاجى

ISBN 978-7-228-04123-7

9 787228 041237 >
定价:34.00 元

يۈسۈپ ئىلياس (قازاقستان)

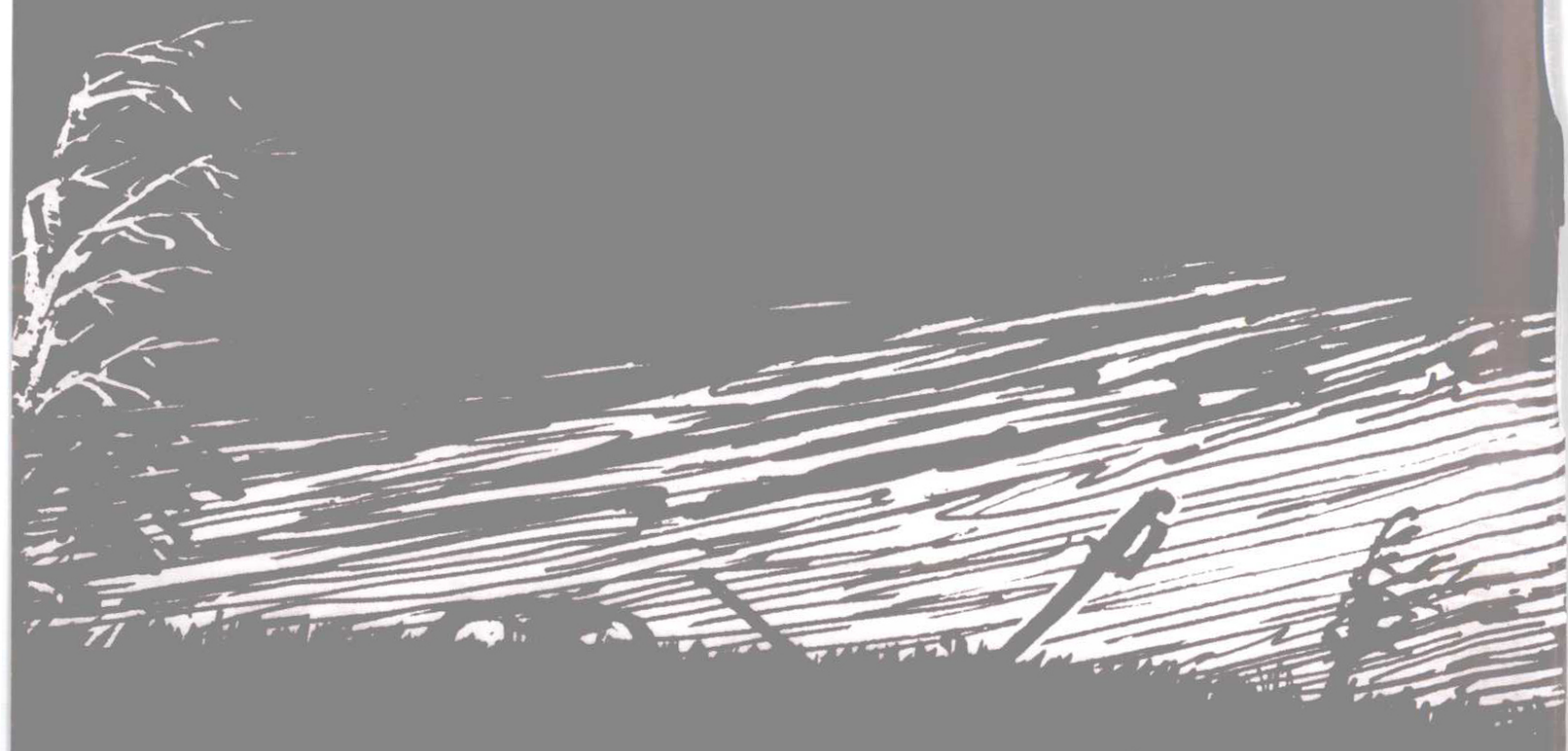

ئىغىر تىنىقلار

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

沉闷的年代：维吾尔文/玉苏甫·伊力亚斯著；阿布都肉苏里·吾买尔改写. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，1997.11
(2009.3 重印)
ISBN 978-7-228-04123-7

Ⅰ.沉… Ⅱ.①玉…②阿… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2007)第 164678 号

责任编辑　阿扎提·阿里玛斯
编　　辑　苏里坦·阿西木
责任校对　赛娜瓦尔·再米拉
出版发行　新疆人民出版社
地　　址　乌鲁木齐市解放南路 348 号
电　　话　0991-2827472
邮　　编　830001
经　　销　新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷　新疆新华印刷厂
开　　本　880×1230 毫米　1/32
印　　张　15.125
版　　次　1997 年 11 月第 1 版
印　　次　2009 年 3 月第 4 次印刷
印　　数　18001-21000 册
定　　价　34.00 元

بۇ كىتاب قازاقىستان يازغۇچى نەشرىياتىنىڭ 1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغان سلاۋىيان يېزىقىدىكى نەشرىگە ئاساسەن نەشرگە تەييارلاندى ۋە نەشر قىلىندى .

本书根据哈萨克斯坦共和国作家出版社 1993 年斯拉夫文印刷版转写出版。

ئېغىر تىنىقلار

ئاپتورى : يۈسۈپ ئىلياس (قازاقىستان)
نەشرگە تەييارلىغۇچى : ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
مەسئۇل مۇھەررىرى : ئازات ئالماس
مۇھەررىرى : سۇلتان ھاشىم
مەسئۇل كوررېكتورى : سەنەۋەر ، زەمىرە
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى : شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى : ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
تېلېفون : 0991—2827472
پوچتا نومۇرى : 830001
سانقۇچى : شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى : شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
فورماتى : 880×1230 مىللىمېتىر ، 1/32
باسما تاۋىقى : 15.125
نەشرى : 1997 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى : 2009 ـ يىلى 3 ـ ئاي 4 ـ باسمىسى
تىراژى : 18001—21000
كىتاب نومۇرى : ISBN 978—7—228—04123—7
باھاسى : 34.00 يۈەن

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم 1
بىرىنچى باب 1
ئىككىنچى باب 16
ئۈچىنچى باب 40
تۆتىنچى باب 52
بەشىنچى باب 77
ئىككىنچى قىسىم 100
بىرىنچى باب 100
ئىككىنچى باب 112
ئۈچىنچى باب 125
تۆتىنچى باب 146
بەشىنچى باب 185
ئالتىنچى باب 205
ئۈچىنچى قىسىم 229
بىرىنچى باب 229
ئىككىنچى باب 250
ئۈچىنچى باب 268
تۆتىنچى باب 282
بەشىنچى باب 299
تۆتىنچى قىسىم 324
بىرىنچى باب 324
ئىككىنچى باب 338
ئۈچىنچى باب 358
تۆتىنچى باب 377

بەشىنچى قىسىم 393
بىرىنچى باب 393
ئىككىنچى باب 410
ئۈچىنچى باب 418
تۆتىنچى باب 424
بەشىنچى باب 451
ئالتىنچى باب 462
خاتىمە 479

ئۆتمۈشنى بىلمىگۈچە ، بۈگۈنكى كۈننىڭ مەنىسىنى ۋە كېلەچەكنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىش مۈمكىن ئەمەس .
— ماكسىم گوركي

بىرىنچى قىسىم

بىرىنچى باب

1720 - يىلىنىڭ شەبان ئېيى . بۇ چاغدا تېكەس ۋادىسى شۇنچىلىك گۈزەللىشىپ كېتىدۇكى ، رەڭمۇرەڭ گۈل - چېچەكلىرىنى نامايىش قىلىش ئۈچۈن دۇنيادىكى ھەممە گىياھلار مۇشۇ ۋادىنى تاللىۋالغاندەك كۆرۈنىدۇ . يېشىل دالىنىڭ ئۈستى ئاق ، قىزىل ، ھال ۋە سېرىق ئېچىلغان رەڭمۇرەڭ گۈللەر بىلەن جىممىرلاپ كېتىدۇ . ھاۋادىن دىماغنى يارغۇدەك خۇش پۇراقلار تارقىلىدۇ . تەبىئەتنىڭ بۇ مەنزىرىسىدىن بەھرىمەن بولغان بوز تورغايلار ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلۈپ ، قىن - قىنىغا پاتماي سايرىماقتا . كېپىنەكلەر لەرزان شامالدا تەۋرىنىپ تۇرغان گۈل - غۇنچىلارنىڭ ئۈستىدە پەرۋانە بولماقتا . ھەر خىل گۈللەرنىڭ شەربىتىدىن مەست بولغان ھەرىلەرنىڭ غوڭۇلدىغان ئاۋازىغا تەڭكەش قىلغاندەك ، بۆدۈنىلەر بىلەن كەكلىكلەرنىڭ سايرىغىنى ئاڭلىنىپ قالىدۇ . سوزۇلۇپ ياتقان تەڭرىتېغىنىڭ چوققىلىرىدىكى ئاق قارلار بىلەن گويا كۆك ئاسمانغا قويۇلغان ئۈچى ئۇچلۇق كۈمۈش تۇۋرۇكتەك خانتەڭرى چوققىسى پارقىراپ تاۋلىنىپ كۆرۈنىدۇ . بىراق ، جۇڭغار خانلىقىنىڭ خۇنتەيجىسى چۈڭ رابدانىڭ يازلىق ئوردىسىدىن چىققان ئۈچ ئاتلىق ئادەمگە تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەل مەنزىرىسى قىلچە تەسىر قىلمىغاندەك ،

ھەرقايسىسى ئۆز خىياللىرى بىلەن بەند .

بۇلارنىڭ بىرى ، تۇنۇگۇن كەچتە خۇنتەيجى سوۋغات قىلغان تورۇق ئاتقا مىنىپ ، ئۇچىسىدىكى زەرباب پەرىجىسىنىڭ ئارقا پېشى ئاتىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىگە يېيىلىپ كەتسىمۇ ، پەرۋا قىلماي كېلىۋاتقان دانىيال خوجا . ئىككىنچىسى ، يەنە شۇ خۇنتەيجى تەرىپىدىن سوۋغات قىلىنغان قارا قاشقا ئاتقا مىنىپ ، ھاۋا رەڭ پەرىجىسىنى بۆكتۇرلەپ ئالغىنى ئۇنىڭ ئوغلى ياقۇپ خوجا . ئۇچىنچىسى ، بېشىغا سىلىندىر شەكلىدە قارا قالپاق ، ئۇچىسىغا ئۆرە ياقلىق ، پەشلىرى يېنىدىن ئىزمىلىنىدىغان سېرىق چاپان كىيىۋالغىنى ، يەتتە يىلدىن بېرى دانىيال خوجىنىڭ خىزمىتىنى قىلغاچ ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىشقا بەلگىلەنگەن داندار ئىسمىلىك جۇڭغار . ئۇ دانىيال خوجا بىلەن ياقۇپ خوجىنىڭ ئوردىغا كېلىشتە مىنگەن ئاتلىرىنى يېتىلىۋالغانىدى .

ئۇلار «قايقىنىڭ تۇزى» دەپ ئاتىلىدىغان يەردىن ئۆتۈپ ، ئوڭ تەرەپتىكى «ئاتىنىڭ تېغى»غا كەلگەندە ، قاپتاللاردا تېۋىلغا بىلەن ئازغان ئۆسۈپ كەتكەن سايغا چۈشتى . كۇنچىقىشقا ماڭغانسېرى سايدىكى بۇلاقلاردىن چىقىپ ، بەزىدە تارىيىپ ، بەزىدە كېڭىيىپ ئېقىۋاتقان سۇلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئېقىنىنى بويلاپ كېلىۋاتقان دانىيال خوجا ساينىڭ بىر قولتۇقىغا كەلگەندە ، ئېتىنى توختىتىپ يەرگە چۈشتى .

— كىچىككىنە دەم ئېلىۋالايلى ، — دېدى ئۇ ئۆزىگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىغان ئوغلىغا .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ياقۇپ خوجا بىلەن دانارمۇ ئاتلىرىدىن چۈشتى .

دانىدار ئاتلارنى ئېقىن بويىدا ئۆسكەن تاللارغا باغلىغاندىن كېيىن ئۇلاڭلىرىنى بوشىتىپ ، ئوزۇق - تۈلۈك سېلىنغان خۇرجۇننى ئالدى - دە ، دانىيال خوجا پەرىجىسىنى ئېسىپ قويغان تالنىڭ سايىسىگە كەلدى .

— سىلەر ماڭا قارىماي غىزالىنىۋېرىڭلار ، — دېدى دانىيال

خوجا ، — مەن سۇغا چۈشۈپ ئازراق سالقىنلاپ كېلەي .
— سۇ سوغۇق ئەمەسمۇ ، ئاتا ؟ — ياقۇپ خوجا ھەيران بولۇپ سورىدى . ئۇنىڭ نەزىرىچە سالقىن ساينىڭ تېگىدە ئېقىۋاتقان سۇ تېخى ئادەم چۆمۈلگۈدەك ئىسسىق ئەمەس ئىدى .
دانىيال خوجا بالىسىنىڭ سوئالىنى ئاڭلىماسقا سېلىپ ، خۇرجۇندىن لۆڭگىسىنى ئالدى ـ دە ، ئوڭ تەرەپتىكى غىمسىغا كىرىپ كەتتى ۋە ئەپلىك بىر يەرنى تېپىپ ، ئۇستۇبشىدىكىلەرنى يەشتى ، ئاندىن كەشتىنى سۆرەپ ئېقىنىنىڭ قىرغىقىغا كېلىپ پۇتىنى سۇغا چىلىدى . سۇ راستىنلا سوغۇق ئىدى ، بىراق نىيەت قىلغاندىن كېيىن يالتىيىشقا بولمايتتى . دانىيال خوجا «بىسىمىللاھىر رەھمانىررەھىم» دەپ پىچىرلىغىنىچە ئېقىنىنىڭ ئىچىگە كىردى . ئۇ تاغ سۈيىنىڭ ئەندىكتۈرۈپ بەدىنىنى مۇزلاتقىنىغا قارىماي ، خۇددى ھاممامدا غۇسۇل قىلغاندەك ، قىرغاقتا ئولتۇرۇپ تەرەت ئالدى . ئاندىن ئېلىپ كەلگەن جايىنامازنى يېيىپ ، بالدۇر زۇھا نامىزىنى① ، كېيىن پېشىن نامىزىنى ئوقۇدى ۋە «يا زول جاللالى ۋەل ئىكرام» دېگىنىچە ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا «سەئىدۇل ئىستىغپار» ئوقۇشقا باشلىدى .
كىچىكىدىن تارتىپ ئىلمان سۇ بىلەن تەرەت ئېلىشقا ئۆگەنگەن دانىيال خوجىنىڭ ھازىر مۇزدەك تاغ سۈيىدە غۇسۇل قىلىپ ، پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئىبادەت قىلىشىغا تۇنۇگۈن يۇز بەرگەن مۇنۇ ۋەقەلەر سەۋەب بولغانىدى .
بۇرناكۇن كەچتە ، دانىيال خوجىنىڭ ئۆيىگە مەخسۇس چاپارمەن كېلىپ ، ئۇنى خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزدى . خۇنتەيجىنىڭ بىرەر مۇھىم مەسىلە يۇز بەرگەندىلا چاپارمەن ئەۋەتمەيدىغانلىقىنى بىلىدىغان دانىيال خوجا ھەر خىل پەرەزلەرنى قىلدى . بىر تۇرۇپ قەشقەرىيە تەرەپتە ياكى تۇرپان ، قۇمۇل تەرەپلەردە جۇڭغارلارغا قارشى بىرەر ھەرىكەت يۇز

① زۇھا نامىزى — كۈن كۆتۈرۈلگەندە ئوقۇلىدىغان نامار .

بەردىمىكىن دېسە ، بىر تۇرۇپ ئاياكۆز تەرەپتىكى قازاقلار قوزغالدىمىكىن دەيتتى . چۈنكى ، مۇشۇ يېقىندا ئۆزىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن سوپى ـ دەرۋىشلەردىن «قەشقەرىيىدىكى بەزى بەگلەر جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان سېلىقلارنى يېغىشتىن باش تارتىپتۇ» ، «بەزى شەھەرلەرنىڭ بەگلىرى ئۆز يۇرتىدا تۇرۇۋاتقان جۇڭغار بەگلىرىنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۆرەڭلىشىپ كەتكىنىگە چىدىمايۋ ، ئۇلارنىڭ بىرنەچچىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەنگە ئوخشاش گەپلەرنى ئاڭلىغانىدى . خۇنتەيجى ئوردىسىدا تىلماچلىق قىلىدىغان موللا ئىبراھىم مەشھۇر : «جۇڭغارلار ئاياكۆز دەرياسىنىڭ بويىدا بولغان جەڭلەردە ئوتتۇز مىڭ قازاق لەشكىرىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن[1] ئۆزىگە تەمەننا قويغان خۇنتەيجى تالاس ۋادىسى تەرەپكە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ» دەپ سۆزلەپ بەرگەنىدى .

دانىيال خوجا قانچە ئويلىنىپ تولغانسىمۇ ، خۇنتەيجىنىڭ نېمە ئۈچۈن چاقىرغانلىقىنى يا ياخشىلىققا ، يا يامانلىققا جورالماي ، تۇنۇگۈن چوڭ ئوغلى ياقۇپ خوجا بىلەن داندارنى ئەگەشتۇرۇپ ، جۇڭغار خانىنىڭ يازلىق ئوردىسىغا كەلگەنىدى . خان ئوردىسىدىن مىڭ قەدەمچە يىراقتا تىكىلگەن كىگىز ئۆيگە يېقىنلاشقاندا ، ئۆينىڭ سايىسىدە سالقىنلاپ ياتقان ئىككى ئىت ھاۋۇشىغان پېتى ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى . ئىتلارنىڭ ئۇنىنى ئاڭلاپ ، ئۆيدىن چىققان تىلماچ موللا ئىبراھىم مەشھۇر دانىيال خوجىنى كۆرۈپ : «بۇ ئادەم نېمە ئۈچۈن بۇياققا كېلىپ قالدىكىنە ؟» دېگەن ئوي بىلەن بىرپەس تۇرۇپ قالدى ـ دە ، ئاندىن دەرھال ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈتۈۋالدى . ئۇنىڭغىچە قوشنا ئۆيلەردىن چىققان ئىككى نەپەر جۇڭغار ھىراۋۇلى ئىتلارنى قوغلاپ ، مېھمانلارنى ئاتتىن چۈشۈردى .

دانىيال خوجا تىلماچنىڭ ئۆيگە كىرىپ ، پاتمە قىلغاندىن كېيىن ئامانلىق سوراشقان بولدى ـ دە ، تەرەت ئېلىش ئۈچۈن

---

① بۇ جەڭ 1717 ـ يىلى بولغان .

چۆگۈن سوربدی ۋە بىرپەستىن كېيىن دىگەر نامىزىنى بىللە ئوقۇشتى. شۇ ئاربدا بايىقى جۇڭغار ھىراۋۇللىرىنىڭ بىرى بېقىنلىرى كۈموشته نەقىشلەنگەن تورسۇق بىلەن بىرنەچچە چۆچەكنى ئەكىرىپ، يولۇچىلارغا قىمىز قۇيۇشقا باشلىدى. كۈن بويى ھېچ يەردە توختىماي كەلگەچكە، چارچاپ قالغان مېھمانلار ئىككى چۆچەكتىن قىمىز ئىچىپ، ھاردۇقلىرىنى چىقارغاندەك بولدى.

— قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي، خوجام، — دېدى موللا ئىبراھىم مەشھۇر دانىيال خوجىنىڭ نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى بىلمەك بولۇپ.

— تۇنۇگۈن خۇنتەيجى جانابلىرى چاپارمەن ئەۋەتىپتىكەن ...

— شۇنداقمۇ؟ — تەئەججۇبلەندى تىلماچ.

دانىيال خوجا موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ كۈندە دېگۈدەك خۇنتەيجىنى كۆرۈپ تۇرغىنىغا قارىماي، ئۇنىڭ ئۆزىگە چاپارمەن ئەۋەتكەنلىكىدىن خەۋەرسىز ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، يەنە سۆز قاتتى.

— دۇنيانىڭ ئىشلىرى تىنچلىقتۇ؟

— ھازىرچە تىنچلىق، خوجام، تاڭلا نېمە ئىشلارنىڭ سادىر بولۇشى پەقەت ئاللاتائالاغا ئايانداۇر.

دانىيال خوجا ئۆز ھۆرمىتى ئۈچۈن سويۇلىدىغان قوزىغا دۇئا بەرگەندىن كېيىن، پەگاھ تەرەپتە ئولتۇرغان داندارغا مۇراجىئەت قىلدى:

— ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرىغا مېنىڭ كەلگەنلىكىم ھەققىدە ئۇچۇر بېرىلمىدىمۇ؟

— ياق، خوجام، مانا ھازىر بەجا كەلتۇرىمەن، — دېدى ۋە ئالدىدىكى چۆچەككە قۇيۇلغان قىمىزنى بىر كۆتۈرۈشته ئىچىۋېتىپ تالاغا چىقتى.

ئۇ پاقلاننىڭ گۆشى پىشىشقا يېقىن قايتىپ كەلدى - دە، ئۆزىنىڭ خۇنتەيجى ئالدىدا ئىناۋەتلى بارلىقىنى كۆز - كۆز

قىلغاندەك مەغرۇرلىنىپ :

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىز ، خوجامنىڭ بۇگۈنچە ياخشى دەم ئېلىشىنى ، كېرەك بولغاندا ئادەم ئەۋەتىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى ، — دېدى .

— ئەمرچىمىز ئۇزۇن يىللار ياشىسۇن ، — دېدى موللا ئىبراھىم مەشھۇر موڭغۇلچىلاپ .

ئۇلار كەچلىك تاماقتىن كېيىن ، تۇن يېرىمغىچە ئۇيان ـ بۇيانىدىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىنىغا قارىماي ، دانىيال خوجا ھەممىدىن بۇرۇن ئويغىنىپ كەتتى .

تەڭرىتېغىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئارغامچا بويى ئۆرلىگەندە ، دىققاق تورۇق ئانقا مىنگەن جۇڭغار ھىراۋۇلى ئوردا تەرەپتىن ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە ، موللا ئىبراھىم مەشھۇرغا ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ دانىيال خوجا باشلىق مېھمانلارنى ئوردىغا ئېلىپ كېلىشىنى ئېيتقانلىقىنى ئۇقتۇردى . خۇنتەيجىنىڭ پەرمانىدىن خەۋەر تاپقان دانىيال خوجىلار ئورنىدىن قوزغىلىپ ئوردا تەرەپكە پىيادە مېڭىشقا تەمشىلىۋىدى ، بايىقى لەشكەر : «ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرى مېھمانلارنى ئاتلىرىغا مىنىپ كەلسۇن دېگەنىدى» دېدى .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ دانىيال خوجىلا ئەمەس ، ھەتتا جۇڭغار ئوردىسىنىڭ رەسىم ـ قائىدىلىرىنى بەش قولدەك بىلىدىغان موللا ئىبراھىم تىلماچمۇ ھەيران قالدى . چۈنكى ، جۇڭغار خانلىقىدا نەچچە يىللاردىن بېرى ئەمەل قىلىنىپ كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە ، خان ئوردىسىغا قەدەم تەشرىپ قىلغان ھەرقانداق ئادەم مىڭ قەدەم يىراقلىقتا ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭاتتى . ھەتتا قەبىلىلەرنىڭ تەيجىلىرى بىلەن نويان باشلىق ئوردا ئەمەلدارلىرىمۇ ئوردىغا بەش يۈز مېتىر قالغاندا ، ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭاتتى . شۇڭا ، خان ئوردىسىدىن كەلگەن جۇڭغار لەشكىرى موللا ئىبراھىم مەشھۇر باشلىق مېھمانلارنىڭ گېپىگە ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى بايقاپ :

— دەرھال ئاتلىرىڭلارنى مىنىپ مېڭىڭلار ! — دېدى ـ دە ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ ئوردا تەرەپكە كەتتى .

ئانچه كېچكمەي دانىيال خوجلارمۇ ئاتلىرىغا مىنىپ مېڭىشتى .

ئۇلار خۇنتەيجىنىڭ يازلىق ئوردىسى دەپ ئاتىلىدىغان ئون ئالتە كەرگىلىك ، چاڭغىرىقىنىڭ ئوستىدە چوقچىيىپ تۇرغان ئېگىز بادرىنىڭ ئۇچىدا ئاتنىڭ بىر تۇتام قۇيرۇقى بىلەن ئوچ بۇرجەك بايراق يەلپۇنۇپ تۇرغان ئاق ئۆيگە ئوچ يۇز قەدەمچە قالغاندا ، ئاتلىرىنى ئويناقلىتىپ كېلىۋاتقان خۇنتەيجى باشلىق بىرقانچە نويانىنى[1] كۆرۈپ دەرھال ئاتلىرىدىن چۈشتى . ئاڭغىچە يالى ــ قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ تۇرغان جەرەن ئاتقا مىنىپ ھەمراھلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان خۇنتەيجى دانىيال خوجلارغا يېقىنلاپ قالدى . ئۇ ئۇچىسىغا پارقىراپ تۇرىدىغان سىرىق تاۋاردىن ئۆرە ياقلىق كەڭ پەشمەت كىيىپ ، بېلىنى قىزىل شايى بىلەن ئىككى ئايلاندۇرۇپ باغلىۋالغان ، بېشىغا قاسقىنى ئۇستىگە قايرىلغان ، قۇببىسى كىچىك قارا قالپاق كىيىۋالغاندى . بېشىنىڭ چوققىسىدا ئۆستۇرگەن بىر ئۆرۈم ئۇزۇن چېچى ئوڭ قۇلىقىنىڭ ئارقىسىدىن مەيدىسىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن ، شالاڭ ئۆسكەن ئىنچىكە بۇرۇتى بىلەن بىرنەچچە تال ساقىلى بىلىنەر ـ بىلىنمەس يەلپۇنۇپ تۇراتتى .

ئۇ ئۆزىگە ھۆرمەت بىلدۇرگەن دانىيال خوجا باشلىق ئادەملەرنى كۆرۈپ ئېتىنى توختاتتى . دانىيال خوجا بىلەن ياقۇپ خوجا قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ ، باشلىرىنى ئېگىپ سالام بەردى . موللا ئىبراھىم مەشھۇر بىلەن داندارلار باش كىيىملىرىنى ئېلىپ ، بىر تىزىنى يەرگە تەگكۈزۈپ ئېگىلىشتى .

— خوجىنىڭ ئەھۋالى ياخشىمۇ ؟ — خۇنتەيجى دانىيال خوجا ئۆز ئالدىدا ھەغدا تۇرسىمۇ ، ئۇنىڭ ئەھۋالىنى باشقا بىرىدىن سورىغاندەك ئەلپاز كۆرسەتتى .

— ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرى ئۇزۇن يىللار سەلتەنەت كۆرسۇن ، — دېدى دانىيال خوجا ئوردا ئەنئەنىسىگە مۇۋاپىق .

---

① نويان — ئەمەلدار ، مەنسەپدار .

— ئەمسە ئاتلىرىڭلارغا مىنىڭلار ! — دېدى خوتەيجى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ ئالغا ئىنتىلدى .

شۇ چاغدا ، قولا ئاتقا مىنگەن نويانلاردىن بىرى قامچا تۇتقان قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋىدى ، ئوردىنىڭ سول تەرىپىدىكى ئۆيلەرنىڭ دالدىسىدا تۇرغان يىگىرمىگە يېقىن قوراللىق جۇڭغارلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە ، خوتەيجى باشلىق ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن دانىيال خوجىلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ مېڭىشتى .

ئۇلار بىرەر سائەتتىن كېيىن تەڭرىتېغىنىڭ كىچىك بىر تارمىقىدىكى ئېگىز دۆڭلۇككە جايلاشقان يېشىل دەپسەنگە يېتىپ كەلدى . بۇ يەرگە تېكەس بىلەن ئىلى ۋادىسىدا تۇرۇۋاتقان جۇڭغارلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يىغىلىشقانىدى . كەرمىلەرگە باغلانغان ئاتلار چۆنقاپ تۇرۇشاتتى . يەرگە ئويۇپ ياسالغان ئوچاقلاردىن چىققان تۇتۇنلەر تاغ قاپتاللىرىنى بويلاپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى .

خوتەيجىلەر دەپسەنگە يېقىنلىشاي دېگەندە ، قولا ئاتقا مىنگەن نويان بىرنەچچە قوراللىق لەشكەرنى ئېلىپ ئىلگىرىلەپ كەتتى ـ دە ، يىغىلغان خەلقە مۇراجىئەت قىلىپ ، خوتەيجى باشلىق ئوردا ئەمەلدارلىرىغا يول ئاچتى .

خوتەيجى باشلىق ئەمەلدارلار دەپسەنگە كېلىشى ئۇلارغا يول بېرىپ ئىككى چەتتە ئۆرە تۇرۇشقان جۇڭغارلارنىڭ بەزىلىرى ئىككى قولىنى جۇپلەپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ ھۆرمەت بىلدۈرسە ، بەزىلىرى ئېگىلىپ يەرگە باش ئۇراتتى .

خوتەيجى دەپسەننىڭ ئوتتۇرىغا تىكىلگەن چوڭ ئاق ئۆيگە يېقىنلاشقاندا ، ئىككى يۈزگە يېقىن گېچىل① غاز قانىتى بولۇپ سەپ تۇزدى . چاچلىرى قىرىپ چوشۇرۇلگەن گېچىللەرنىڭ ھەممىسىلا يالاڭتۆاشتاق ئىدى . ئۇچىسىغا كىيىۋالغان جىگەر رەڭ چاپانلىرىنىڭ ئېتەكلىرى تۇمشۇقى ئاسمانغا قاراپ تۇرىدىغان قىزىل ئۆتۈكلىرىنىڭ يۈزلۈكىگىچە چوشۇپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى

① گېچىل — بۇددا دىنى تەھسىل قىلىۋاتقان تالىپلار ، راھىبلار .

سېرىق تاۋاردىن بەلۋاغ باغلىشۋالغاندى .

خۇنتەيجى باشلىق ئەمەلدارلار گېچىللەر سېپىنىڭ چېتىگە كەلگەندە ، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ پىيادە مېڭىشتى . ئوڭ تەرەپتە تۇرغان گېچىللەر : «ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي !» دەپ ۋارقىرىدى . سول تەرەپتە تۇرغانلار ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ : «ئۇلۇغ ئەمرىچىمىزنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىدىن تاغۇتاشلار تىترىگەي !» دەپ خىتاب قىلىشتى . ئاندىن ھەممە گېچىللەر قوللىرىنى جۈپلەپ پېشانىلىرىگە ئۆچ قېتىمدىن تەگكۈزۈشتى . شۇ چاغدا سېرىق تاۋاردىن ئۇزۇن چاپان كىيگەن ، چىراي ـ شەكلى ماي سۈركىۋالغاندەك پارقىراپ كەتكەن ئېگىز بويلۇق بىر گىگەن[1] : «شان ـ شەۋكىتى تەڭرىتېغىدىنمۇ ئۇلۇغ ، ھەممە جۇڭغارلارنىڭ شاپائەتچىسى بولغان خۇنتەيجىمىزنىڭ قەدىمگە مۇبارەك !» دەپ ، جۈپلەنگەن ئىككى قولىنى پېشانىسىگە ئۆچ قېتىم تەگكۈزۈپ ، ھۆرمەت بىلدۈرگەندىن كېيىن ، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان چىلەڭگە «باشلاڭلار» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى .

چىلەڭ خۇددى مۇشۇ ئىشلارنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ، ئۇزۇنلۇقى ئۆچ گەز كېلىدىغان سېرىق تاۋارنى يېيىپ ، تۆت ئۇچىنى تۆت گېچىلگە تۇتقۇزدى ـ دە ، ئۆزى ئاق ئۆيگە كىرىپ ئۇستى سېرىق تاۋاردا يېپىلغان بىر نەرسىنى يوغان كۈمۈش تاۋاقتا كۆتۈرۈپ چىقتى ، بىرەر مىنۇتتەك كالپۇكىنى مىدىرلىتىپ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندىن كېيىن ، بايىقى تاۋاقنى تۆت گېچىل كۆتۈرۈپ تۇرغان سېرىق تاۋار ئۇستىگە قويدى . ئاندىن تاۋاق ئۇستىدىكى تاۋار يوپۇقنى ئىككى قوللاپ ئېلىۋەتتى . كۈمۈش تاۋاقتا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ئالتۇن بۇت ھەممىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلدى . شۇ ئەسنادا ، تۆت گېچىلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئىچى ئەركە[2] بىلەن تولدۇرۇلغان تۇڭنىڭ قېشىغا قىزى يۇقىرىسىغا قايرىلىپ ، چوققىسىغا تۈرلۈك مارجانلار ئورنىتىلغان قالپاقلارنى كىيگەن ،

---

① گىگەن — بۇددا دىنىدىكى راھىبلارنىڭ دىنىي دەرىجىلىرى .
② ئەركە — سۈتتىن ياسالغان موڭغۇل ھارىقى .

ئىككىگە ئۆرۈلگەن ئۇزۇن چاچلىرى چېتى يېرىق پەشمەتلىرىنىڭ ئېتىكىگە چۈشۈپ تۇرغان بىرنەچچە قىزلار پەيدا بولدى . دومبىيىپ تۇرغان مەڭزىلىرى قىزارغان ، قىياق كۆزلىرى جۇلالىنىپ ، كۈلۈمسىرەپ تۇرغان بۇ جۇڭغار قىزلىرىنىڭ كەيپى چاغ ئىدى .

دانىيال خوجا جۇڭغارلارنىڭ ھەر يىلى يازنىڭ مۇشۇ پەيتىدە ، يىل بويى ئىبادەتخانىدا تۇرىدىغان مەبۇدنى يايلاققا مۇشۇنداق تەنتەنە بىلەن كۆتۈرۈپ چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان . بۇ ھەقتە نىلقا ، قاينۇق ، تېكەس ۋە ئىلى ئەتراپىغا سېلىنغان كۈرەلىرىدىكى بۇتنى يايلاققا كۆچۈرۈشكە بىرنەچچە قېتىم قاتناشقان داندارمۇ سۆزلەپ بەرگەنىدى .

ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، قۇياش بىلەن ئاي تۇرۇۋاتقان كۆك ئاسمانىنى ، ئادەملەر بىلەن ھايۋانلارنى ، يەر بىلەن تاغۇتاشلارنى ۋە ئۆسۈملۈكلەر بىلەن سۇلارنى يارىتقان ئۇلۇغ مەبۇدنى يازنىڭ مۇشۇ پەسلىدە يايلاققا ئاچقىپ بىر مەزگىل يايلاتسا ، ئۇ ئۆزىگە تېۋىنغان ئادەملەرگە ھەرقاچان يار ـ يۆلەك بولىدىكەن . ئۇلۇغ خۇنتەيجى چۇاڭ رابدان جانابلىرىنىڭ بۇ يېقى تەڭرىتاغلىرىدىن ئېشىپ تىببەتكىچە ، ئۇ يېقى كۆكچىدىن[1] ئاياكۆز ۋە باشقا يەرلەرگىچە بولغان يۇرۇشلەردە كۈچ ـ قۇۋۋەت بەرگەن ئاشۇ ئۇلۇغ مەبۇدنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى ئىكەن . شۇڭا ، يىلدا بىر قېتىم داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلىدىغان مەدىرە[2] مۇراسىمىغا قاتنىشىش ھەربىر جۇڭغار بالىسى ئۈچۈن ئىنتايىن شەرەپلىك ۋاقىت ئىمىش .

دانىيال خوجىنىڭ بۇ خىياللىرىنى ئۇزۇن چاپىنىنىڭ ئۈستىدىن يېڭى قىسقا ، پەشلىرى ئۇزۇن ، تاقىر بېشىنىڭ چوققىسىدىن ئۆسكەن بىر ئۆرۈم چېچى ئاقىرىپ كەتكەن قېرى لامانىڭ چوڭلۇقى لېگەنچىلىك ئىككى مىس تاۋاقنى بىر ـ بىرىگە ئۇرۇشىدىن چىققان جاراڭلىق ئاۋازى بۇزۇۋەتتى . ئۇنىڭ كۆزى تۆت گېچىل كۆتۈرۈپ تۇرغان سېرىق تاۋار ئۈستىدىكى بۇتنىڭ

---

① كۆكچى — بالقاش كۆلى .
② مەدىرە — جۇڭغارلارنىڭ مەبۇدنى يايلاققا ئاچقىش مۇراسىمى .

ئاستىدىن جۇپلەنگەن قولىنى پىشانىسىگە تەگكۈزۈپ ، ئاق ئۆي تەرەپكە ئۆتۈۋاتقان خۇنتەيجىگە چۈشتى . ئۇ مەبۇدىنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپلا ، لامانىڭ ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈشى بىلەن ، ياغاچ ئايىقتا ئاغزىنىڭ يېرىمى يېپىقلىق تۇڭدىكى ئەركىدىن ئېلىپ بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋەتتى . ئاندىن تۇڭغا يانداش تۇرغان قىياق كۆز قىزلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بويى ئېگىزرەك ، ئاھۇ كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ تۇرغان بىرىنى سۆيۈپ قويدى . قۇدرەتلىك خۇنتەيجىنىڭ بۇ ئىلتىپاتىغا سازاۋەر بولالمىغان قىزنىڭ مەڭزىلىرى تېخىمۇ قىزىرىپ ، مۆلدۈرلەپ تۇرغان كۆزلىرى چاقناپ كەتتى . خۇنتەيجىنىڭ ئىلتىپاتىغا سازاۋەر بولالمىغان باشقا قىزلار ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تىزلانغىنىچە ، ئۇنىڭ يەڭلىرى بىلەن پەشلىرىنى كۆزلىرىگە سۈرتۈشتى .

شۇ چاغدا ، بايىقى تاقىر باش لاما قولىدىكى مىس تاۋاقلارنى يەنە ئۇردى . بۇ قېتىم خۇنتەيجىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى ھېسابلىنىدىغان ساغا نويان سېمىز قەددىنى ئېگىپ ، مەبۇدىنىڭ ئاستىدىن ئۆتتى ـ دە ، تۇڭدىكى ئەركىدىن بىر ئاياق ئېلىپ ئىچتى ۋە خۇنتەيجىگە ئوخشاش كۆڭلى تارتقان بىر قىزنى سۆيۈپ ، لامالار تۇرغان يەرگە باردى .

مىس تاۋاقلار يەنە ئۇرۇلدى ، يەنە بىر نويان مەبۇد ئاستىدىن ئۆتتى . ئۇمۇ بىر ئاياق ئەركە ئىچىپ ، بىر قىزنى سۆيۈپ قويدى .

نۆۋەت دانىيال خوجىغا كېلىپ قالدى . ئۆزىنى ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋاسى ، قەشقەرىيەتكى مۇسۇلمانلارنىڭ پاسىبانى دەپ ھېسابلايدىغان دانىيال خوجىنىڭ بەدىنى شۇركۈنۈپ ، يۈرىكى قىسىلدى . «قانداق قىلسام بولار ؟ — دېگەن سوئال بېشىغا يېڭىنەك سانجىلدى ، — ئەگەر مۇشۇ كۈپپارلارغا ئوخشاش بۇتنىڭ ئاستىدىن ئۆتسەم ، ئاللاتائالا بىلەن روسۇللىلانىڭ ۋە پۈتۈن ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ئالدىدا قارا يۈز بولىمەن . ئەگەر بۇتنىڭ ئاستىدىن ئۆتمىسەم ، ئىمانى يوق بۇ قانخور خۇنتەيجى كاللامنى ئالىدۇ ياكى ھېلىقى ھاجى سوپۇمنى ئاساۋ بايتالنىڭ قۇيرۇقىغا باغلاپ كۆڭۈل

ئاچقاندەك ئىش قىلىدۇ ... »

ئۇ قورسىقى ئېچىپ ، كۆزى قىزارغان ئاچ شىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغان كىيىكتەك ، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ بۇ ھالىنى بايقىغان موللا ئىبراھىم مەشھۇر :

— «ئاۋام ئۆز پادىشاھىنىڭ دىنى بىلەن» دېگەن ماقال بار . خوجام «كۆرسۇن» گە بولسىمۇ جۇرئەت قىلسىلا ، — دەپ پىچىرلىدى .

ياقۇپ خوجا بولسا :

— ئۆزلىرى : «سۇلتان ئاللاتائالانىڭ سايىسىدۇر» دەيتتىلىغۇ ، ئاتا ، — دېدى .

شۇ ئەسنادا ، قېرى لامانىڭ قولىدىكى مىس تاۋاقلار يەنە ئۇرۇلدى . بۇ قېتىم ئۇنىڭدىن چىققان سادا خۇددى قىيامەت قايىم باشلانغاندەك ، دانىيال خوجىنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى ، ئۇ قورقىنىدىن مەبۇد ئاستىدىن قانداق ئۆتكىنىنىمۇ بىلمەي قالدى ، «خىش قېلىپىدىن چىقتى» دەپ ئويلىدى ـ دە ، ئىختىيارسىز ھالدا تۇڭنىڭ ئۈستىدىكى ئاياق بىلەن ئەركە ئېلىپ بىرنەچچە يۇتۇم ئىچىۋەتتى ۋە ئۆزىدىن بۇرۇن مەبۇدنىڭ ئاستىدىن ئۆتكەنلەرگە ئوخشاش ، ئۇدۇل كەلگەن جۇڭغار قىزنى سۆيۈپ نويانلارنىڭ قېشىغا كەلدى .

دانىيال خوجىنى بۇنداق قىلىدۇ ، دەپ كۈتمىگەن خۇنتەيجى «قەشقەرىيىدە ‹ئاق تاغلىق› ، ‹قارا تاغلىق› دەپ ئاتىلىدىغان خوجىلارنىڭ ئىچىدە بىزنى بۇنىڭدەك ھۆرمەت قىلىدىغان سادىق خوجا يوق بولسا كېرەك» دېگەن ئويغا كېلىپ ، بۇنىڭدىن يەتتە يىل ئىلگىرى يەكەنگە لەشكەر تارتىپ بارغىنىدا دانىيال خوجىنىڭ قارشىلىق بىلدۈرمەي تەسلىم بولغىنىنى ئەسلىدى .

موللا ئىبراھىم مەشھۇر مەبۇدنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈشى بىلەنلا ، قېرى لاما قولىدىكى جاڭنى كۆتۈرۈپ ئاق ئۆيگە كىرىپ كەتتى . نۆۋەت مەبۇدنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈشكە تەقەززا ۋە تەشنا بولۇپ تۇرغان جۇڭغارلارغا كەلدى . خۇنتەيجى باشلىق نويانلارمۇ مۇھاپىزەتچىلىرى

بىلەن ئاتلىرىغا مىنىشتى .

دانىيال خوجا يازلىق ئوردىغا كەلگەندە ، خۇنتەيجىنىڭ ھۇزۇرىدا بولىمەن دەپ ئويلىغانىدى . لېكىن ، بۇ ئويى ئەملگە ئاشمىدى . ئۇنىڭغا ساغا نويان داندار ئارقىلىق تىلماچىنىڭ ئۆيىدە كۈتۈپ تۇرۇشنى ئۇقتۇردى .

شۇ كۈنى كۈن ئولتۇرارغا يېقىن دانىيال خوجىنىڭ ئالدىغا ئىككى ئات يېتىلىگەن بىرنەچچە نۆكەرلەر بىلەن ساغا نويان كەلدى ـ دە ، ئاتتىن چۈشمەي ، تالادىلا :

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىز خوجىنى ئۆزىگە يېقىن ئادەم كۆرۈپ ، كىچىك خوجا ئىككىسىگە مۇنۇ ئاتلارنى يوسۇن قىلدى ، — دېدى .

كىگىز ئۆينىڭ ئىشكى ئالدىدا ئۆرە تۇرغان دانىيال خوجا ئۇڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تەشەككۇر بىلدۈردى :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىز بىلەن ئۇنىڭ ئۇڭ قول ۋەزىرىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن ، بەختى زىيادە بولسۇن !

مۇللا ئىبراھىم مەشھۇر ئۇنىڭ سۆزىنى ئۆرۈپ بەرگەندىن كېيىن ، ساغا نويان :

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىزنىڭ ئىشلىرى يەنە كۆپمىپ كەتتى . خوجا ئۆيىگە قايتىپ دەم ئالسىمۇ بولىدۇ ،— دېدى ـ دە ، نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردا تەرەپكە قايتتى . دانىيال خوجىنىڭ كاللىسىدا «بۇ ھۆكۈمدار نېمە ئۈچۈن چاپارمەن ئەۋەتىپ چاقىرتىدۇ ، نېمە ئۈچۈن قوبۇل قىلماي قايتىپ كېتىۋەرسۇن دەيدۇ ؟ » دېگەن سوئاللار پەيدا بولغان بولسىمۇ ، ئەمما بىرپەستىن كېيىن «ھە ، بۇ جۇڭغار خانىنىڭ مۇددىئاسى ئېتىقادىمنى مەسخىرە قىلىش ئىكەن ـ دە... خەير ، بۇ كۈچلۈكلەرگە خاس خۇسۇسىيەت . ئۇلار ماڭا ئوخشاش ئاجىزلارغا خالىسا جەبىر كۆرسىتىدۇ ، خالىسا بىر پارچە سۆڭەك تاشلاپ قويىدۇ ، ئۇنىڭ ساغا نويانىدىن ئەۋەتكەن ئاۋۇ ئىككى ئېتى ئاشۇ سۆڭەك ئەمەسمۇ ؟ خەير... ھازىر بىز ئۈچۈن قەھرىتان قىش ، قاراڭغۇ تۇن بولغان بۇ جاھان بىر كۈنلەر كېلىپ بىزنى ئىللىق باھارغا ، يورۇق

كۈنلەرگە يەتكۈزەر...» دەپ ئويلىدى.

دانىيال خوجا بۇگۈن ئەتىگەن موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ مېھماندوستلۇقىغا رەھمەت ئېيتىپ تالاغا چىقتى، داندار ئۇنىڭ مىنىدىغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇراتتى.

— خۇنتەيجى جانابلىرى ھەدىيە قىلغان ئاتلارنى نېمىشقا توقۇمىدىڭىز؟ — دېدى خوجا داندارغا نارازى بولغان قىياپەتتە.

— ئۇلارنى يېتىلىۋالاي دېۋىدىم.

— ياق، شۇ ئاتلارنى ئېگەرلەڭ!

دانىيال خوجىنىڭ بۇنداق دېيىشتىكى مەقسىتى ئۆزىگە يوسۇن قىلىنغان ئاتلارنى مىنىش ئارقىلىق خۇنتەيجىدىن مىننەتدار بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئىدى...

ئۇ تۇنۇگۈن ئاخشامدىن بېرى خۇنتەيجىنىڭ تەكەببۇرانە مۇئامىلىسىنى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەھلى مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى ئىززەت - ھۆرمەتتىگە مىڭلىغان كۈپپارلارنىڭ ئالدىدا ئۇلارنىڭ بۇتىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۆمۈر بويى ئۆكۈنۈش بىلەن ئۆتىدىغان نۇقسان كەلتۈرگىنىنى ئويلاپ ئىچ - ئىچىدىن ئەپسۇسلاندى، ئەزايى - بەدىنى بوشىشىپ كەتكەندى. ھازىر مۇزدەك تاغ سۇيىگە چۈشۈپ غۇسۇل قىلغاچقىمۇ ياكى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئېيتقان «سەئىدۇل ئىستىغپار»نىڭ شاپائىتىمۇ، بويى يېنىكلىگەندەك بولۇپ، كەيپىياتى تۈزۈلۈپ قالدى. شۇنداق بولسىمۇ، قىبلىگە قاراپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە، تەسۋىينى سىيرىپ: «ئاللاھۇممە سەلى ئەلا، مۇھەممەدىن ۋە ئەلا كەما سەللەيتە ئەلا ئىبراھىم...»[1] دەپ دۇرۇت ئوقۇشقا باشلىدى.

تالنىڭ سايىسىدىكى چىملىققا سېلىنغان داستىخان چۆرىسىدە ئولتۇرغان ياقۇپ خوجا دادىسىنىڭ كېچىكىپ كەتكەنلىكىدىن ئەنسىرەپ ئورنىدىن تۇردى - دە، ئېقىن ياقىلاپ ماڭدى. بىر چاغدا، ئۇنىڭ قۇلىقىغا دادىسىنىڭ: «ھەي، ئۇلۇغ رەببىم! جىمى

① «ھەي، ئاللا، مۇھەممەدكە ۋە ئۇنىڭ جەمەتىگە، ئىبراھىمنىڭ جەمەتىگە رەھمەت قىلغىن».

ھەمدۇسانالار بارلىق ئالەمنى يارانقۇچى ۋە پەرۋىش قىلغۇچى ساڭىلا خاستۇر . سەن بىزنى رەھمىتىگگە ئېرىشتۇرگىن ، ئىشلىرىمىزدا توغرا يولغا سالغىن . سائادەتمەن بەندىلىرىڭ قاتاردا ئۆتكۈزگەن گۈناھى كەبىر ،[1] گۈناھى سەغىرلىرىمنى[2] مەغپىرەت قىلغىن··· » دەپ ، ئاللاغا ئىلتىجا قىلىۋاتقىنى ئاڭلاندى .

ياقۇپ خوجا قولىنى دۇئاغا كۆتۈرگىنىچە دادىسىنىڭ يېنىغىراق كېلىپ توختىدى .

— ··· ھەي ، رەببىم ، — دەيتتى دانىيال خوجا مۇناجىتىنى داۋام قىلىپ ، — بىزگە ئىلتىپات قىلغان ئېھسانلىرىڭغا يېنىپ ـ يېنىپ تەشەككۇر بايان قىلىمەن . سېنىڭدىن باشقا ئاللا يوقتۇر ، ئۇلۇغ مۇھەممەد سېنىڭ بەرھەق پەيغەمبىرىڭدۇر . ماڭا ئوخشاش زالىمنىڭ زۇلمىغا گىرىپتار بولغان قۇللىرىڭنىڭ گۈناھىنى مەغپىرەت قىلىش ، ئۇلارغا نۇسرەت ئاتا قىلىش پەقەت ساڭىلا خاس پەزىلەتتۇر . سەن ھەممىگە قادىر ، يوقنى بار ، بارنى يوق قىلغۇچىسەن···

ئۇ شۇنچىلىك مىسكىنلىشىپ كەتكەنىدىكى ، كۆزىدىن ئاققان ياش ئاق ئارىلىغان ساقىلىدىن مەيدىسىگە تاماتتى .

دادىسىنىڭ مۇنداق پەرىشان ھالىنى ھېچقاچان كۆرمىگەن ياقۇپ خوجا كۆڭلى بۇزۇلۇپ ، ئىختىيارسىز ئۇھ تارتىۋەتتى . بۇنى بايقاپ قالغان دانىيال خوجا دۇئاغا كۆتۈرگەن قولى بىلەن يۈز ـ كۆزىنى سىيپىدى ـ دە ، ئوغلىغا قاراپ :

— كېلىڭ ئوغلۇم ، ئاللاتائالا : «پەرۋەردىگارىڭلاردىن مەغپىرەت تىلەڭلار ، ئۇ ھەقىقەتەن مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر »[3] دېگەن . تۇنۇگۈندىن بۇيان توۋا ئۇستىگە توۋا قىلىش بىلەن بولۇۋاتىمەن ···— دېدى .

— تولا ئوبدان قىپتىلا ئاتا ، — دېدى ياقۇپ خوجا ، — ئاللاتائالا قىلغان دۇئالىرىمىزنى ئىجابەت قىلغۇچىدۇر .

---

① گۈناھى كەبىر — چوڭ گۈناھ .
② گۈناھى سەغىر — كىچىك گۈناھ .
③ قۇرئان ، سۈرە «نۇھ»نىڭ 10 ـ ئايىتى .

دانىيال خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ گەپنى يۆتكىدى :
— غىزالىنىپ بولدۇڭلارمۇ ؟
— سىلىچۇ ، غىزالانمامدىلا ؟
— ياق ، كۆڭلۈم ھېچنېمىنى تارتمايدۇ .
ئۇلار ئاتلىرىنى باغلىغان يەرگە كېلىشتى . ياقۇپ خوجا داستىخاندىن نەرسە - كېرەكلەرنى يىغىپ خۇرجۇنىغا سالدى ۋە چەتتىكى تالنىڭ سايىسىدە ئۇخلاپ قالغان دانداڑنى ئويغاتتى . ئۇلار يەنە ئاتلىرىغا مىنىشتى .

ئىككىنچى باب

ھىدايەتۇللا ئىشان (ئاپاق خوجا) جۇڭغارلارنىڭ يارىدىمى بىلەن يەكەن ئۇيغۇر خانلىقىنى ئاغدۇرغاندا ، تەقىبىكە ئۇچرىغان دانىيال خوجا بىرنەچچە يىللىق ئۆمرىنى چەت ئەللەردە مۇھاجىر بولۇپ ئۆتكۈزگەنىدى .
1664 - يىلى ئاپاق خوجىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ، ئۇنىڭ بالىلىرى ئارىسىدا يۇز بەرگەن تەخت تالىشىش بىرنەچچە يىل داۋام قىلىدى . شۇ قالايمىقانچىلىقلاردا ئاقباشخانىنىڭ تەكلىپى بىلەن قەشقەرىيگە قايتىپ كەلگەن دانىيال خوجا يەكەن شەھىرىدە خەلىپىلىك تەختىگە ئولتۇرغانىدى . قەشقەرىيدىكى خوجىلار ھاكىمىيەت تالىشىش ماجىرالىرى پىلەن بولۇپ كېتىپ ، جۇڭغار خانلىقىغا ھەر يىلى تۆلەپ تۇرىدىغان سىلىقنى ۋاقتىدا تاپشۇرالماي يۈردى . بۇنىڭدىن غەزەپكە كەلگەن جۇڭغار خانلىقى 1713 - يىلى قەشقەرىيگە ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتىپ كەلدى . بۇ چاغدا قارا تاغلىقلارنىڭ يەكەن بىلەن خوتەن تەرەپلەردىكى پىشۋاسى — يەكەن شەھىرىدە خەلىپىلىك تەختىگە ئولتۇرغان دانىيال خوجا جۇڭغارلار بىلەن ئۇرۇشۇشنىڭ ئورنىغا ئۇلارغا تەسلىم بولدى ، ھەتتا ئۇلار بىلەن بىللە قەشقەرگىچە بېرىپ ، ئاق تاغلىقلارنىڭ پىشۋاسى ئەخمەت خوجىنىڭ تەختىنى ئاغدۇرۇشقا قاتناشقانىدى .

لېكىن ، شۇنىڭغا قارىماي خۇنتەيجى چىۋاڭ رابدان دانىيال خوجىنى ئەخمەت خوجىغا قوشۇپ بالا - چاقىلىرى بىلەن ئىلىغا ئەكېلىپ گۆرۈ ھېسابىدا تۇتۇپ تۇردى .

ئەمما ، دانىيال خوجىنىڭ ئەھۋالى ئەخمەت خوجىغا قارىغاندا ئەركىنرەك ئىدى ، يەنە ئۇنىڭغا خۇنتەيجى باشلىق ئوردا ئەمەلدارلىرى ئازراق بولسىمۇ ھۆرمەت بىلەن قارايتتى ، ئۇنىڭ بۇ تەۋەدىكى ئادەملەر بىلەن باردى - كەلدى قىلىشىغا رۇخسەت قىلاتتى . ئەخمەت خوجىنى قاتتىقراق تۇتاتتى . جۇڭغارلارنىڭ نەزىرىچە ، ئاپاق خوجا ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى تەخت تالىشىپ ، ئۆزلىرىگە بېرىدىغان سىلىقنى تۆلىمىگەن ياكى ئاز تۆلىگەن . ئۇنىڭ ئۇستىگە قەشقەر تەختىدە ئولتۇرغان بۇ خوجا جۇڭغارلارنىڭ ئاپاق خوجىغا قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئۇنتۇپ ئۇلارغا قارشىلىق بىلدۇرگەنىدى .

دانىيال خوجا ئىلى تەۋەسىگە كەلگەن يەتتە يىلدىن بېرى روھىي جەھەتتىن بۇگۇنكىدەك چۇشكۈنلۈكتە قالمىغانىدى . كېچىنى تائەت - ئىبادەت بىلەن ئۇيقۇسىز دېگۈدەك ئۆتكۈزگەن خوجىنىڭ تاڭغا يېقىن كۆزى ئىلىنىدى . ئۇ چۇش كۆردى ، چۇشىدە : تۇنۇگۈن مەدرە بايرىمىدا كۆرگەن سېرىق تاۋار ئۇستىدىكى بۇت سەكرەپ يەرگە چۇشكەن پېتى ئۇدۇل ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقۇدەك . دانىيال خوجا بولسا كىچىك بالىلار ئويناىدىغان قونچاقچىلىك بۇ بۇتنىڭ پىتىقلاپ مېڭىشىغا ھەيران بولۇپ قاپتۇدەك . ئەمما ، ئۆزىگە يېقىنلاپ كەلگەنسېرى بۇت يوغىناپ ، بويى بىردەمدىلا تېرەكچىلىك ئۆسۈپ كېتىپتۇدەك . ئۇنىڭ پارقىراپ تۇرغان ئېڭىكىدىن بىرپەستىلا ئاتنىڭ قۇيرۇقىدەك ئۇزۇن سېرىق ساقال پەيدا بولۇپ تىزىغىچە چۇشۇپتۇدەك . بىر چاغدا ، ھېلىقى قېرى لاما باشلىق يۈزلىگەن جۇڭغارلار ئۇنىڭ ئەتراپىدا خۇددى «چۆچۈرە قاينام» ئويىنىغان كىچىك بالىلاردەك بىر - بىرىنىڭ قولىنى تۇتۇپ پىرقىراپ يۈرگۈدەك . بۇت بولسا ئۇنىڭغا قاراپ : «ھەي ، خوجا ، سەن نېمىشقا مۇنۇ ئادەملەرگە

ئوخشاش مېنىڭ ئەتراپىمدا چۆرگىلىمەيسەن؟» دەپ ۋارقىرىغۇدەك. دانىيال خوجا: «توۋا، بۇت دېگەن سۆزلىمەيدىغان، بۇلارنىڭ بۇتى بىزنىڭ زۇۋانىمىزدا گەپ قىلىۋاتىدۇغۇ؟» دەپ ھەيران بولۇپ تۇرۇشىغا، ئاچچىقى كەلگەن بۇت تىرناقلىرى قاسساپنىڭ كاناردەك ئېگىلىپ كەتكەن قولىنى سۇنۇپ، كېكىردىكىنى بوغماقچى بولۇپ يېقىنلاشقاندا، قورقىنىدىن جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ كېتىپتۇدەك... ئۇ ئويغىنىپ كەتتى. يۈرىكى سىلىپ، بەدىنى قارا تەرگە چۆمگەنىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتكەن دۇردۇن ئاغىچا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئېرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى. دانىيال خوجا تېخىچە قورقۇنچ تەسىرىدىن قۇتۇلالماي ھاسىرايتتى.

— ئۆزلىرىنى قارا بېسىپ قالغان ئوخشايدۇ، — دېدى دۇردۇن ئاغىچا ئېرىنىڭ باش ـ كۆزىنى سىلاپ ۋە، — سول تەرەپلىرىگە ئۇچ قېتىم تۈكۈرۈۋەتسىلە، — دەپ مەسلىھەت بەردى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ شىرەدىكى شامنى يانداردى.

شۇ چاغدا، يانداش ئۆيدە ياتقان ياقۇپ خوجا كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاپىسىغا قاراپ:

— نېمە بولدى، ئانا؟ ئاتامنىڭ ئاۋازى بۆلەكچە قاتتىق چىقىپ كەتتىغۇ؟ — دېدى.

— ئاتىلىرىنى قارا بېسىپ قالغان ئوخشايدۇ.

— ئانىكىز توغرا دەيدۇ، بالام، — ئۇن قاتتى ئەس ـ ھوشىنى يىغقان دانىيال خوجا، — ئەجەب بىر يامان چۈش كۆرۈپ قاپتىمەن.

— دەرھال ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇۋەتسىلە، ئاتا. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «كىمكى يامان چۈش كۆرىدىكەن، ئۇنى ھېچكىمگە ئېيتمىسۇن، تۇرۇپ ناماز ئوقۇسۇن» دېگەن، — دېدى ياقۇپ خوجا.

دانىيال خوجا ئوغلىنىڭ مەسلىھىتىگە ئىچىدىن رازى بولۇپ قالدى. چۈنكى، ئۇ مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ چۈشىنىڭ ئۇچ تۈرلۈك

بولىدىغانلىقى ، ئىككىنچى تۈرلۈك چۈشىنىڭ شەيتان ۋەسۋەسىسىدىن بولىدىغان قورقۇنچلۇق چۈش ئىكەنلىكى ، بۇنداق چۈش كۆرگەن ئادەمنىڭ ھېچكىمگە دېمەي نامايىشى لازىم ، دېگەن سۆزنى بىلەتتى . ئۇنىڭ ئوغلىدىن رازى بولۇشىدىكى يەنە بىر سەۋەب ، خوجەندىتە مۇھاجىر بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا تۇغۇلغان بۇ بالىسىنىڭ مۇددەررىسىلەرنىڭ بەرگەن تەلىمىدىن باشقا ھەدىسلەردىنمۇ خەۋەردار ئىكەنلىكى ئىدى .

بۇ چاغدا ، خوراز قىچقىرىپ ، ئاسمان سۈزۈلۈشكە باشلىغانىدى . دانىيال خوجا يالاڭ پەرىجىسىنى يېپىنچاقلاپ ، ئۇخلىغاندا كىيىۋالىدىغان قارا تەقىيىسىنى چۆكتۈرۈپ ، كەشنى ساپقىنىچە تەرەت ئالغىلى ھويلىغا چىقتى . بىرپەستىن كېيىن ئائىلە بويىچە جەم بولۇپ بامدات نامىزىنى ئوقۇشتى .

ناشتىدىن كېيىن دانىيال خوجا ئۆزىنى پەنجىرىلىرى تاغ تەرەپكە قارىغان ياغاچ ئۆيىگە ، چۆرىسى ئېگىز بادرىلار بىلەن قاشالانغان كەڭ ھويلىسىغا پاتمايۋاتقاندەك ھېس قىلىپ ، ئىشىك ئالدىغا چىقتى ۋە سۇپا ئۈستىگە سېلىنغان ئاق پوستەكنى ئېلىپ دەريا تەرەپكە كەتتى .

جۇڭغار ھاكىملىرى ئۇنى ئىلىدىكى قىشلىق ئوردىسىدىن ئانچە يىراق بولمىغان قاپچىغاي (تارئۆتكەل) دېگەن يەرگە ئورۇنلاشتۇرغانىدى . دانىيال خوجا ئىككى يىلنى شۇ يەردە ئۆتكۈزدى . ئۇچىنچى يىلىدىن باشلاپ ، ھەر يىلى باھار كېلىشى بىلەنلا مۇشۇ يەرگە كۆچۈپ كېلەتتى . بۇ ئىشنى خۇنتەيجىنىڭ ئەمرى بىلەن كەلگەن بىرنەچچە جۇڭغار يىگىتلىرى يۈك ـ تاقنى ئات ـ ئۇلاغلارغا ئارتىپ ئىككى كۈندىلا ئورۇنلاپ قوياتتى . دانىيال خوجا ئائىلىسى بىلەن تا كەچ كۈزگىچە مۇشۇ يەردە تۇراتتى . بۇ يەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ئۆيدىن چىقسىلا چوققىلىرىدىن قار كەتمەيدىغان ۋە غەربىي دىيارنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرىدىغان تەڭرىتېغى كۆرۈنۈپ تۇرسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، شۇ ھەيۋەتلىك تاغ باغرىلىرىدىن بۇزغۇنلىنىپ چىققان سۇلاردىن پەيدا

بولغان ئىلى دەريانىڭ شاۋقۇنلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

دانىيال خوجا دەريا بويىغا بارغاندىن كېيىن پوستىكىنى يەرگە تاشلاپ، پەرىجىسىنىڭ يەڭلىرىنى تۈردى - دە، قىرغاقتا زوڭزىيىپ ئولتۇردى، بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم، دەپ پىچىرلاپ يۇز - قولىنى يۇدى، ئاندىن ئوچۇمىغا سۇ ئېلىپ بىرنەچچە يۇتۇم ئىچتى - دە: «ئەۋلىيالار بۇ دۇنيا مۆمىنلەرنىڭ زىندانى، كۇپپارلارنىڭ بوستانى، دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن - دە، — دېدى ھەسرەت بىلەن، — بۇنىڭدىن قىرىق - ئەللىك يىل مۇقەددەم ئالى تاغلىرىنىڭ مەشرىق تەرىپىدە، ئېرتىش دەريانىڭ يۇقىرىقى ئېقىنلىرىدا كۆچمەن بولۇپ يۈرگەن بۇ جۇڭغارلار ھازىر تەڭرىتېغىنىڭ شەرقى ھەم غەربىدىكى بىرمۇنچە يەرلەردە ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزۈۋاتىدۇ···»

ئۇ كۆكسى تولغۇچە نەپەس ئېلىپ، پوستىكىنى يەرگە پېتىپ تۇرغان ياپىلاق تاشنىڭ ئۈستىگە يايدى. دانىيال خوجا كۈندە بولمىسمۇ، ئارا كۈندە بىر بەزىدە يالغۇز، بەزىدە ياقۇپ خوجا، بەزىدە دۇردۇن ئاغىچا بىلەن كېلىپ مۇشۇ تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى، بەزى چاغلاردا ئۆزىنى يوقلاپ قەشقەرىيە تەرەپلەردىن كەلگەن مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن ئۇزاقتىن - ئۇزاق سۆھبەت قىلاتتى.

ئۇ ئولتۇراي دەپ تۇرۇشىغا، ئۆيى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئوغلىنى كۆرۈپ قالدى. خىيالىغا «ئۆيگە بىرەر مېھمان كەلگەن بولسا كېرەك، ئېھتىمالىم» دېگەن ئوي كەلدى. ئۇ خاتا ئويلىمىغانىدى. ئالدىراپ كەلگەن ياقۇپ خوجا:

— سىلىنى ھېلىقى ئەدەن دېگەن كىشى يوقلاپ كەپتۇ، — دېدى.

— ئەدەن؟! — دانىيال خوجا بىردەم ئويلىنىپ كەلگەن كىشىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى، ئاندىن تاش ئۈستىگە يايغان پوستىكىنى ئۇنتۇپ ئالدىراش ئۆيگە ماڭدى.

ئۆيگە كەلگەن ئادەم بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل بۇرۇن خوجەندتە

مۇھاجىر بولۇپ يۇرگەن چاغلىرىدا تونۇشقان ئەدەن قېچىر دېگەن كىشى ئىدى . ئەسلىي ئۇ قەشقەردە «تۇرۇمتاي» كۆلبېشىدا تۇرىدىغان سامساق هاممامچىنىڭ بالىسى بولۇپ ، ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولغان دادىسى قورۇ - جايى بىلەن هاممامىلىرىنى ۋەخپە قىلىۋەتكەندە ، ئون تۆت ياشقا كىرگەن بالا ئىدى . لېكىن ، ئۇ دادىسىغا ئوخشاش خانىقاغا بېرىپ دەرۋىشانە هايات كەچۈرۈشنى خالىمايتتى ، ئانىسى ئۆلگەندىن كېيىن بىر ئوبدان ئۆتۈۋاتقان تۇرمۇشىدىن ۋاز كېچىپ ، تەرىقەتچىلىك يولىدا رىيازەت چېكىشكە بەل باغلىغان دادىسىغا ئاچچىق قىلىپ قەشقەردىن كەتكەنىدى . تەقدىر ئۇنى شامال ئۇچۇرغان قامغاقتەك يەكەن ، خوتەنلەرگە ئېلىپ باردى . بۇ تەرەپلەردە بەش يىلدەك سەرگەردانلىقتا يۈرۈپ ، بىر سودىگەرنىڭ كارۋىنىغا ئەگىشىپ ئەنجانغا باردى . لېكىن ، بۇ شەھەردىمۇ ئۇزاق تۇرمىدى . قىشنىڭ سوغۇق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىر سودىگەرگە ياللىنىپ خوجەندكە كەلدى . ئەدەن بۇ سودىگەرگە يېقىپ قالدىمۇ ، سودىگەر ئىككى يىلدىن بېرى تۇل ئولتۇرغان قىزىنى ئەدەنگە نىكاهلاپ كۈيئوغۇل قىلىۋالدى . ئۇ قېينىاتىسىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن خوجەند ئەتراپىدىكى يېزا - قىشلاقلارغا بېرىپ تىجارەت قىلدى . قېينىاتىسى ئۆلگەندىن كېيىن بىرنەچچە قېچىرغا مال ئارتىپ ، ئۇ شەھەردىن بۇ شەھەرگە قاتناپ يۈردى ۋە ئۇنىڭ نامى خەلق ئارىسىدا «ئەدەن قېچىر» دەپ ئاتىلىپ كەتتى . شۇ چاغلاردا دانىيال خوجا بىلەن تونۇشۇپ ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن پات - پات خەۋەر ئېلىپ تۇرغانىدى . ئۇ بەدەخشان ، سەمەرقەند ، بۇخاراغا ئوخشاش شەھەرلەردە تىجارەت قىلىپ خوجەندكە قايتىپ كەلگىنىدە ، دانىيال خوجا بىلەن هەمىشە بىللە بولاتتى . بارغان يەرلىرى ، كۆرگەن شەھەرلىرى هەم ئۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ مەئىشىتى هەققىدە ئېرىنمەي سۆزلەپ بېرەتتى . تىجارىتىدىن جىقراق پايدا ئالغان چاغلىرىدا دانىيال خوجىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي سوۋغا - سالام بېرەتتى . ئۇ هەتتا بىر كۈنى دانىيال خوجىغا : «بىزنىڭ زەئىپە سىلىگە كېلىن ئاغىچا بولغۇدەك بىر قىز

تۇغدى ، ئەمدى ئىسمىنى ئۆزلىرى قويۇپ بېرىدىلا » دەپ خۇش خەۋەرمۇ يەتكۈزۈپ كەلگەنىدى .

مانا شۇنىڭدىن تالاي يىللار ئۆتتۇپ ، دانىيال خوجىغا بۇ ئادەم بىلەن كۆرۈشۈش بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى كەچ كۈزدە بىر قېتىم نېسىپ بولغانىدى . بۇ چاغدا دانىيال خوجا تار ئۆتكەلدىكى قوروسىدا يەرگە چۈشكەن غازاڭلارنى سۈپۈرۈۋاتاتتى ، ھويلىغا خالتىر قېچىر يېتىلىگەن بىر ئادەم كىرىپ كەلدى - دە :

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ، خوجام ! — دېدى . دانىيال خوجا خېلىدىن بېرى ساقال - بۇرۇتلىرى ئۈستىرا كۆرمىگەن ، ئۇچىسىغا قەلەندەرنىڭ جەندىسىدەك بىرنېمىنى ، بېشىغا مويى تاقىرلىشىپ كەتكەن كۆرپە تۇماق كىيگەن ئەدەن قېچىرنى تونۇيالماي قالغانىدى .

— مېنى ئۇنتۇپ قالدىلىمۇ ، خوجام ، مەن ئەدەن قېچىر ئەمەسمۇ ، — دېدى كىرگەن ئادەم ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ .

دانىيال خوجا قولىدىكى چىغ سۈپۈرگىنى تاشلاپ ، ئەدەن قېچىرنى قۇچاقلىدى ، ھەر ئىككىسى كۆز ياشلىرىغا ئىگە بولالماي قالدى .

— سىلىنى راست كۆرۈۋاتىمەنمۇ ، خوجام ؟ — دېدى ئەدەن قېچىر يېڭى بىلەن كۆز يېشىنى ئېرتىپ ، — تەقدىرنىڭ سالغىسى تەڭرىتېغىدىن ھالقىتىپ ، ئۆزلىرىنى مۇشۇ يەرگە تاشلىۋەتكەنلىكىنى موللا ئىبراھىم مەشھۇر دېگەن تىلماچىنىڭ ئاقسۇدىكى ئىنىسىدىن ئاڭلاپ تۇرالمىدىم دېسىلە ، ھېلىمۇ ئەھلى ئىسلامنىڭ بەختىگە ساق - سالامەت ئىكەنلا .

شۇ ئەسنادا ، ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلگەن ياقۇپ خوجا سالام بەردى .

— بۇ يىگىت كىم بولىدۇ ، خوجام ؟ — سورىدى ئەدەن قېچىر .

— بىزنىڭ ئوغول — ياقۇپ خوجا .

— ھېلىقى كىچىك خوجام مۇشۇمۇ ؟ شىرغەررانەدەك يىگىت

بولۇپ كېتىپتۇغۇ ، — ئۇ ئىككى قولىنى سوزۇپ ياقۇپ خوجا بىلەن سەممىي كۆرۈشتى ـ دە ، گېپىنى داۋام قىلدى ، — خوجام ، ھېيىتقى يىلى ئۆزلىرى «بۇ قىز بالىنىڭ ئاسماندىن چۈشكەن مۇبارەك ئىسمى ‹ئامانباتۇ بولسۇن› دەپ ئاق جايىنامازغا دۇگىلەتكەن قىزىم بالاغەت يېشىغا يەتكەندە ، بۇ دۇنيانىڭ چۆل ـ جەزىرىسىنى تاشلاپ ، ئۇ دۇنيانىڭ گۈلىستانىغا سەپەر قىلدى ، ئەمەسما ، — دېدى ۋە ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى .

— ئاللا تائالا ئىمانىنى بەرگەي ، — تەسەللى بەردى دانىيال خوجا .

— ئۇنى ئاز دەپ مۇشۇ يېقىندا ئالتە قېچىرغا گۈرۈچ ئارتىپ ، ئاقسۇدىن قەشقەرگە كېتىۋاتسام ، ئۇچ شەھىرىگە[1] كېتىۋاتقان قالماقلار گۈرۈچلىرىنى ئاتلىرىغا يەم ـ بوغۇز قىلىش ئۈچۈن تارتىۋالدى . قاراپ تۇرۇپ بۇ قالماقلارغا تارتقۇزۇپ قويامدىمەن ، دەپ ئارقىسىدىن ئۇچ شەھىرىگىچە باردىم ، قارىسىلا . شەھەر ھاكىمى خوجاشبەگ ئىسىملىك بەگزادە تۇغلۇمىغان تاينى يېغىر قىلىدىغان بىر كاززاپكەن ، قارىسىلا . گېپىمنى باشلا ـ باشلىمايلا : «سەن زىندان دېگەن نەرسىگە چۈشۈپ كۆرگەنمۇ ؟ » دەپ سورىدى . ھاك ـ تاك بولۇپ بىرپەس تۇرۇپ قالدىم ـ دە : «يوقسۇ ، بېگىم ، خۇدايىم ئۇنداق يەرنى ھېچبىر بەندىسىگە كۆرسەتمىسۇن » دېدىم . ئۇ : «ئەمىسە ئۆيۈڭگە بېرىپ سىڭگەن تېنىڭنى يە ، قالماقلارنى يامانلاپ زىنداندا ياتقانلار ئارىسىدىن ساڭىمۇ بىر كىشىلىك ئورۇن چىقىدۇ » دېمەمدا . سۇنغۇسى كەلگەن چىنە تاشقا تەگكەندەك ، دادخاھلىق قىلىپ بارغان يېرىمنى كۆرمەملا...

شۇ چاغدا ، دانىيال خوجىنىڭ ئۆيىدە ئۇزۇن يىللاردىن بېرى خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتقان مەششاتە[2] ئايال نىسا بېگىمنىڭ :

— ياقۇپ خوجام ، مېھمانىنى باشلاپ ئۆيگە كىرىشمەملا ، — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

---

① ئۇچ شەھىرى — ھازىرقى ئۇچتۇرپان .
② مەششاتە — گىرىم قىلغۇچى ، پەردازچى ، خىزمەتچى .

دانىيال خوجا خېلى يىللار داۋام قىلغان جۇدالىقتىن كېيىن كۈتۈلمىگەندە ، ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن ۋە مۇھاجىرلىقتا يۈرگەن چاغلىرىدا ئۆزىگە ئىخلاس قىلىپ ، ئىككى ئات تاپسا بىرىنى بەرگەن بۇ ئادەمنى قېرىندىشىدىنمۇ ئارتۇق كۆرۈپ كۈتۈۋالدى . ئۇ جۇڭغارلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ بۇ يەردە تۇرۇۋاتقاندىن بېرى ، قەشقەرىيىنى ۋە ئۇ ياقلاردىكى ھەمسۆھبەت يار - بۇرادەرلىرىنى سېغىنىپ ئەسلەپ يۈرەتتى . ئەدەن قېچىرنىڭ كېلىشى ئۇنىڭغا ئۆزى بىلەن بىللە پۈتۈن تارىم ۋادىسىنى ۋە ئۇ يەردىكى ھەممە ۋەتەنداشلىرىنى ئېلىپ كەلگەندەك بىلىندى ، ئىككىسى بېشىدىن ئۆتكەن قىسمەتلەرنى سۆزلەپ - سۆزلەپ تۈگىتەلمەيتتى .

ئەدەن قېچىر كەچلىك تاماقتىن كېيىن ، چىراغ كۆتۈرگەن ياقۇپ خوجا بىلەن ئېغىلغا كىرىپ قېچىرنىڭ چومىنى ئالماق بولۇۋىدى ، چوم كۆرۈنمىدى .

— ئاپىلا ، قېچىرنىڭ چومىنى بىرەيلەن ئېلىۋەتكەن ئوخشىمامدۇ ، كىچىك خوجام ، — دېدى ئۇ ھەيران بولۇپ .

— مەن ئۇنى قازناققا ئەكىرىپ قويۇۋىدىم ، — دېدى ياقۇپ خوجا .

— نېمىشقىمۇ ئاۋارە بولغاندىلا ، خوجام . ئۆزۈم ئەكىرەتتىمغۇ ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — يۈرسىلە ، شۇ چومنىڭ ئىچىدە بىر نەرسىلەر بار ئىدى ، قازناققا كىرەيلى ، — دېدى .

ئۇ قازناققا كىرگەندىن كېيىن چومنىڭ ئىككى ئۇچىدىكى تىكىشىنى سۆكۈپ ، ئۇ يەردىن سەرگەزگە ئورالغان بىر نەرسىنى ئالدى ، ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن ئالغان نەرسىنى دانىيال خوجىنىڭ ئالدىغا قويۇپ :

— ئەمدى ، خوجام ، تىرىكچىلىكىمىز يامان ئەمەس ، ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ دۇئالىرىنى بەرسىلە ، — دېدى .

— ھەي ، ئەدەنباي ، ئەدەنباي ، سىلىنىڭ مۇشۇ غېرىبانە كۆلبەمگە قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىنىڭ ئۆزى ھەرقانداق سوۋغا - سالامدىن ئارتۇق ئەمەسمۇ .

— ئۇغۇ شۇنداق ، خوجام ، بىراق مېنىڭ كۆڭلۈم شۇنى خالىدى ـ دە ، مۇنۇ سەرگەزنىڭ ئىچىدىكى نىل بويىقىدا بويالغان چەكمەن ، پاختىنى قېلىن سالدۇرۇپ تىكتۇرۇۋالسىلا ، ئىلىنىڭ سوغۇقى ئەركەشتامدەك يەرگە قېچىپ كېتىدۇ ، جۇمۇسىلا ، — ئۇ ئىككىنچى بولاقنى ئاچتى ، — ماۋۇ خوتەنىڭ خانىئەتلىسى ، ھەسەن ـ ھۈسەنمۇ بۇنىڭ رەڭگىنى كۆرسە ، ئۆزىنى دالدىغا ئالىدۇ ، جۇمۇسىلا . ئاغىچىلىرى بىلەن كېلىن بالا بۇنى كىيىدىغان بولسا ، ئۆزلىرىنى يەكەن ھەرىمىدە يۈرگەندەك ھېس قىلىدىلا ، جۇمۇسىلا .

دانىيال خوجا ئەدەن قېچىرنىڭ ئىخلاسىغا ، دېگەن سۆزلىرىنىڭ قىزىقلىقىغا قايىل بولۇپ سوۋغىسىنى قوبۇل قىلدى .

— مانا ئەمدى خاتىرجەم ئۇخلايمەن دېسىلە ، خوجام ، — دېدى ئەدەن قېچىر خۇش بولۇپ .

دانىيال خوجا مېھمانىنى ئۇچ كۈنگىچە قويۇپ بەرمىدى . تۆتىنچى كۈنى :

— بۈگۈن سىلىگە خۇنتەيجىنى كۆرسىتىپ كېلەيمۇ ، ئەدەنباي ، — دېدى ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىۋېتىپ .

— خۇدايا توۋا دېسىلە ، خوجام . ئەدەن قېچىر ئۇ قالماقنى مىڭ يىل كۆرمىسە ، ھازىرلا كۆرگەندەك دېسىلە ، بۇ جۇڭغار دېگەن قالماقلار تەڭرىتېغى بىلەن قارا تاغنىڭ ئارىسىدىكى يەرلەردە بۆرىگە ئوخشاش تىمىسقىلاپ يۈرمەمدا . ھازىر باشتىكى تۇماقنى شامال ئۇچۇرسا يەرگە چۈشمەي ، ئاشۇ قالماقلارنىڭ ئۇستىگە چۈشىدىغان زامان بولدى ، ئەمەسما .

دانىيال خوجا كۈلۈۋەتتى :

— گەپ مۇنداق ، ئەدەنباي ، — دېدى ئۆز ئويىنى چۈشەندۈرۈپ ، — مەنمۇ سىلىگە ئوخشاش جۇڭغارلارنىڭ خانىنى كۆرۈشكە خۇشتار ئەمەس . بىراق ، سىلە دېگەن تۇججار — سودىگەر ئادەم ، ھازىر ئۆزلىرى ئېيتقاندەك ، مەشرىقتىن ـ مەغرىپكىچە مۇشۇلار ئىگىلەپ كەتتى . شۇڭا ، سىلىنى خۇنتەيجىگە كۆرسىتىپ ، بۇ كىشى مېنىڭ كونا تونۇشۇم ، كەسپى تۇججار ئىدى ، شۇڭا بۇ

كىشىنىڭ ئىشەنچلىك تىجارەت قىلىشى ئۈچۈن قولىغا بىرەر دەستەك ئىلتىپات قىلسىلا ، دەپ ئىلتىماس قىلىپ كۆرەي دېۋىدىم .

— دېگەنلىرىغۇ توغرا ، خوجام ، لېكىن مېنى دەپ ئۇ قالماق خانىغا ئېگىلمىسىلە . ئۇ دىنسىز ماقۇل دېسىغۇ نانۇ گۆش ، ئۇنداق دېمىسە ئۆزلىرى خىجىل بولۇپ قالىدىلا .

— ئۇنى بارغاندا كۆرەرمىز .

قەتئىي قارارغا كەلگەن دانىيال خوجا ئوغلىنى چاقىرىپ ، ئىككى ئات توقۇشنى بۇيرۇدى ـ دە ، ئۆزى دۇردۇن ئاغىچىنىڭ قېشىغا كىرىپ ، ئىككى بېشى نېمىلەر بىلەندۇر تولدۇرۇلغان گىلەم خۇرجۇننى كۆتۈرۈپ چىقتى .

دانىيال خوجا بىلەن ئەدەن قېچىر خان ئوردىسىغا يېتىپ كەلگەندە ، چۇشلۇك تامىقىنى يەپ ، چىشىنى كوچىلاۋاتقان خۇنتەيجىنىڭ ئالدىدا تۇرغان ساغا نويان سۆزلەۋاتاتتى :

— داندارنىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرىگە قارىغاندا ، بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى دانىيال خوجىنىڭ ئۆيىگە قېچىر مىنگەن ، كۆرۈنۈشى قەلەندەرلەرگە ئوخشايدىغان قارا ساقاللىق بىر ئادەم كەپتۇ . خوجا بۇ ئادەمگە چوڭ ئىلتىپات كۆرسىتىپتۇ . داندار ئارقىلىق ئەتراپتىكى ئاۋۇللاردىن قوي ئەكەلدۈرۈپ سويۇپتۇ . ئۇ ئادەم ھازىرغىچە خوجىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋېتىپتۇ . ئېرەن قىبۇرغىدىكى چىدەنىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرىگە قارىغاندا ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى نويان ، — ئۆتكەن ھەپتىنىڭ بېشىدا ئەخمەت خوجا بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ ، دۇمبىسىگە خۇرجۇن ئارتقان ئۈچ ئادەم كەپتۇ . لېكىن ، پايلاقچىلار بۇ ئادەملەرنى خوجىنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزمەپتۇ . بۇ ئادەملەرنىڭ بىرىنى بولسىمۇ قويۇپ بېرىشىنى سوراپ ئەخمەت خوجىنىڭ ئۆزى پايلاقچىلارغا بىرمۇنچە يوسۇنلارنى تەڭلەپتىكەن ، چىدە : «ئۇلۇغ ئەمرچىمىزدىن رۇخسەت بولمىغۇچە ، بۇنداق ئىشلارنى قىلالمايمەن» دەپتۇ . ئەخمەت خوجا خاپا بولۇپ : «دۇنيادا ھېچكىمدىن قورقماي پۈتۈن ئىقلىمنى بويسۇندۇرغان ئەمرچىمىز مېنىڭدىن نېمىشقا قورقىدۇ ، سەن

ئـۇلۇغ ئەمرچىگە ئېيتقىن ، مېنىڭ مۇخلىسلىرىم ، تۇغقانلىرىم بـىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇشۇمغا ئىجازەت قىلسۇن . چۈنكى ، مېنى ئـىزدەپ كېلىدىغانلار مەرھۇم بوۋام ئاپاق خوجىنىڭ پۇشتى ۋە مـۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بولۇپ ، ئۇلار يامان نىيەتلىك كىشىلەر ئەمەس... » دېگەنگە ئوخشاش گەپلەرنى قىپتۇ .

كېيىنكى چاغلاردا ، ئۆزىنى ئىككىنچى چىڭگىزخاندەك ھېس قـىلىـپ يـۈرگەن چۇڭ رابدان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، قېلىن كالپۇكىنىڭ بىر چېتىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلۈپ قويدى ـ دە :

— دانـىيال خوجا بويسۇنۇشنى بىلمىدىغان ئادەم ، ئۇ بېشى كـېسىلگەن يىلاننىڭ تىرىلمەيدىغانلىقىنى چۈشىنىدۇ ، — دېدى مايلىق قولىنى ماتا لۆڭگىگە سۈرتۈۋېتىپ ، — يارغۇغا ئېيتقىن ، دانىيال خوجىنى ماددىي تەرەپتىن خالىغانچە تەمىنلىسۇن ، بۇنداق قـىلىشنىڭ بىز ئۈچۈن پايـدىسى بولسا بولـمىدۇكـى ، زىيىنى بولمايدۇ ، — ئۇ سـەل ئويـلانـغـانـدەك بولدى ـ دە ، يەنە گېپىنى داۋام قـىلـدى ، — ئەمدى ئەخمەت خوجىغا بولغان مۇناسىۋەتنىمۇ يـۇمـشـاتـساق بـولار . قـەشـقـەرىـيـە تـەرەپـتـىكى ئىشەنچلىك ئـادەمـلـىرىمىزنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا ، ئاق تاغلىق گۇرۇھىغا مەنسۇپ نۇرغۇن كىشىلەر بۇ خوجىغا بوۋىسى ئاپاق خوجىغا ئېتىقاد قىلغاندەك ئېتىقاد قىلارمىش ...

دەل شۇ چاغدا ، بۇلارنىڭ قېشىغا پاكار بويلۇق يارۇغ كىرىپ كەلدى ـ دە ، دانىيال خوجىنىڭ بىر ئادەمنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇلۇغ خۇنتەيجىنى زىيارەت قىلىشقا كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

— باشلاپ كىر ، — دېدى خۇنتەيجى .

ئوردىغا كىرگەن دانىيال خوجا بىلەن ئەدەن قېچىر ئىشىك بوسۇغىسىدىن ئاتلاپلا ، قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ ، باشلىرىنى ئېگىپ سالام بەردى . شۇ ئارىدا ئوردا تىلماچى موللا ئىبراھىم مەشھۇرمۇ پەيدا بولدى . دانىيال خوجا ئۇلۇغ خۇنتەيجىنىڭ شەنىگە رەھمەت بىلدۇرگەندىن كېيىن «ئىنسان ئېھسانىنىڭ قۇلى» دېگەن ئـەقـىدىگە ئاساسلىنىپ ، ئەدەن قېچىرنىڭ قولىدىكى گىلەم

خۇرجۇننى ئالدى ۋە ئۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرى خوتەنلىك بىر مۇخلىس قالدۇرۇپ كەتكەن ئىككى توپ ، سەككىز يېرىم قاتلاقلىق سېرىق شايى بىلەن بىر دانە پارقىراپ تۇرغان يامبۇنى ئېلىپ ، خۇنتەيجىنىڭ ئالدىدىكى پاكار قارا جوزىنىڭ ئۈستىگە قويدى :

— جۇڭغار خەلقىنىڭلا ئەمەس ، باشقا خەلقلەرنىڭمۇ ئۇلۇغ خۇنتەيجىسى بولغان جانابلىرىنىڭ ھۇزۇرلىرىغا قەدەم تەشرىپ قىلغىنىمىز ئۈچۈن بېشىمىز كۆككە يەتتى . جانابلىرىنىڭ ئالدىغا قۇرۇق قول كېلىشنى ھۆرمەتسىزلىك دەپ چۈشەنگەن بۇرادىرىم ئەدەن تۇججارنىڭ بۇ ئەرزىمەس سوۋغىتىنى ئاز كۆرمەي قوبۇل قىلىشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمەن ، — دېدى .

تىلماچ بۇ گەپلەرنى ئۆرۈپ بەرگەندىن كېيىن قوللىنى قوۋۇشتۇرۇپ ، ئەدەپ بىلەن ساقلاپ تۇرغان دانىيال خوجا سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئۇلۇغ ئەمرىچىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىشىمىزدىكى مۇددىئا ، بۇرادىرىم ئەدەنباي كونا ۋە قەدىناس تونۇشلىرىمىنىڭ بىرى بولۇپ ، بۇ كىشى تۇججارلىق كەسپى بىلەن غەربىي دىيار ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدىكى شەھەرلەرگە قاتناپ تىجارەت قىلاتتى . ۋەھالەنكى ، كېيىنكى چاغلاردا بىر گۇرۇھ نائىنساپ قاراقچىلارغا ئۇچراپ ، بارلىق سەرمايىسىدىن ئايرىلىپ قاپتۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ كىشىنىڭ قولىدا ئۇلۇغ ئەمرىچىمىز تەرىپىدىن بېرىلگەن دەستەك بولمىغاچقا ، ئۆزلىرىگە تەۋە بولغان ئۇچ ، ئەرداۋۇل (ئاقسۇ)غا ئوخشاش شەھەرلەردە چەكلىمىگە ئۇچرىغان ئوخشايدۇ . شۇ بايىستىن مەزكۇر بۇرادىرىمىزنىڭ تۇججارلىق كەسپىنى داۋام قىلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمىز .

خۇنتەيجىگە ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى ئاسمان ـ پەلەك كۆتۈرۈپ ئېيتىلغان بۇ گەپلەر تەسىر قىلدىمۇ ياكى ئۆزىگە پايدىلىق ئادەم دەپ ھېسابلىغان دانىيال خوجىنى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ رازى قىلىشنى ئويلىدىمۇ ، ئىشقىلىپ يارغۇغا بۇيرۇق بەردى :

— سەن ھازىرلا بۇ كىشىلەرگە دەستەك تەييارلاپ

بەرگىن ، — ئۇ بۇيرۇقنى تېخىمۇ ئوچۇقلاشتۇردى ، — مۇنۇ كىشى تۇججار بولغاچقا ، جاھان كېزىپ يۈرىدىكەن ، بۇنىڭغا ئالتۇن دەستەك ، خوجىغا كۆمۈش دەستەك تەييارلا .

خۇنتەيجىنىڭ بۇ گېپىگە دانىيال خوجا يەنە بىر قېتىم مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ قولىنى كۆكسىگە قويدى . ئەدەن قېچىر بولسا كۈتۈلمىگەن بۇ ساخاۋەتتىن خۇشال بولۇپ ، ئىختىيارسىز ھالدا يېنىدىكى تىلماچىنىڭ بېقىنىنى تۇتۇپ : «موللا ئىبراھىم ئاخۇن ، خۇنتەيجى خوجامغا تەكلىماكاندىكى قۇملاردىنمۇ جىق رەھمەت ئېيتىمەن . گېپىمنى ئۆرۈپ بەرسىلە ، جۇما» دېدى .

خۇنتەيجى بىلەن ساغا نويانلار ئەدەن قېچىرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۈلۈشكەن ھالدا بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويدى…

دەريا بويىدىن ئۆيگە كېلىۋاتقان دانىيال خوجا بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن يۇقىرىقى ۋەقەلەرنى ئېسىگە ئالدى ۋە : «ئەدەن تۇججار بىلەن بىرنەچچە كۈن مۇلاقاتتا بولسام ، بەلكى ، بۇ يەردىكى مۇساپىرلىقىم بىلەن روھىي ئازابلىرىم بىرئاز بولسىمۇ يېنىكلىشىپ قالار» دەپ ئويلىدى .

ئۆينىڭ ئالدىدىكى سۇپىدا ئولتۇرغان ئەدەن قېچىر دانىيال خوجىنى كۆرۈپلا ، ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى . ئۇلار يەنە ئۇچ يىل بۇرۇن تار ئۆتكەلدە كۆرۈشكەندەك قۇچاقلىشىپ كەتتى . لېكىن ، بۇ قېتىم ئۇ چاغدىكىدەك كۆز ياشلىرىنى تۆكۈشمىدى . دىدار كۆرۈشۈشنىڭ دەسلەپكى ھاياجانلىق دەقىقىلىرى ئۆتكەندىن كېيىن ، دانىيال خوجا مېھمىنىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى ، ئاندىن ياقۇپ خوجىغا :

— بالام ، دانىدارغا ئېيتىڭ ، قوي كەلتۇرسۇن ، ئۆزىڭىز بىزگە قىمىز ئەكىرىڭ ، — دەپ تاپشۇردى .

ئەدەن قېچىر خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي :

— سىلىنى ئىزدەپ يەنە شۇ تار ئۆتكەلگە بېرىپتىمەن ئەمەسما ؟ ئۇچرىغان ئادەملەردىن سورا ـ سورا بۇ تۇرۇۋاتقان جايلىرىنى تۆت كۈندە ئاران تاپتىم دېسىلە ، — دېدى ۋە ئۆيگە

كىرىپ پاتمۇ قىلغاندىن كېيىن ، قەشقەردىكى «قۇم دەرۋازا»نىڭ ئەتراپىدىن جاي ئېلىپ ، بالا ـ چاقىسىنى كۆچۈرۈپ كەلگەنلىكىنى ، تەرىقەتچىلىك يولىغا كىرىپ دەرۋىش بولۇپ كەتكەن ئاتىسىنى سۈرۈشتە قىلىپ ھېچ يەردىن ئىز ـ دېرەكىنى ئۇقالماي ، كونا خانىقادىكى قېرى دەرۋىشلەرنىڭ : «سىلىنىڭ ئاتىلىرىنى ئاقباشخان يەكەنگە بېرىپ بىرەر مىڭغا يېقىن سوپى ـ دەرۋىشلەرنى ئۆلتۈرگەندە ، شۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەجەل شارابىنى ئىچتىمىكىن» دېگەن گەپلىرىگە ئىشىنىپ نەزىر ـ نىياز قىلغانلىقىنى ، كېيىن تىجارەت بىلەن بارغان شەھەرلەرنى ۋە قولىدىكى ئالتۇن دەستەكنى كۆرگەندە ، قەشقەرىيدىكى قاراخانىلار بىلەن ئاقخانىلارنىڭ بالدۇر ھودۇقۇپ ، كېيىن ھۆرمەت بىلدۈرگەنلىكىنى سۆزلەپ ئۇلگۈردى . ھازىر ئۇنىڭ ئۇستۇبشى ، رەڭگىرويى ئۆزگىرىپ كەتكەن ، ئۇچىسىغا بېغىر رەڭ مەخمەلدىن پەشمەت ، بېشىغا بىر ئىلىكتەك مويى بار سەرپۇش تۇماق كىيىۋالغانىدى . بۇرۇتىنى چەكتۈرۈپ ، قۇيرۇق تەرىپىنى جاۋىغىيىدىن ساڭگىلىتىپ ، دانىيال خوجىنىڭكىگە ئوخشاش ساقىلىغا قوشۇۋېتىلگەنىدى .

ئەدەن قېچىر ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆينىڭ تۆرىگە سېلىنغان بەقەسەم كۆرپىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇشنى ئەپ كۆرمەي ، دانىيال خوجىنىڭ ئۇدۇلىدىكى كىگىز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ دۇئا قىلدى — دە :

— ئۆزلىرىگە ئېيتىدىغان گەپلىرىم شۇنداق جىقكى ، خوجام ، تەڭرىتېغىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئات چېپىپ يۈرگەن قالماقلاردىنمۇ نۇرغۇن ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى ، — شۇ تاپتا كۆرگەنلىرىم بىلەن ئاڭلىغانلىرىمنىڭ قايسىسىنى بالدۇر ، قايسىسىنى كېيىن ئېيتىشنى بىلمەي قېلىۋاتىمەن ، دېسىلە .

دانىيال خوجا ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى ـ دە :

— بالدۇر كۆرگەنلىرىنى ئېيتسىلا ، كېيىن ئاڭلىغانلىرىنى ، — دەپ لوقما سالدى .

— كۆرگەنلىرىمۇ جىق ، خوجام . بىراق ، ھازىر ئۆزلىرىگىلا

مۇناسىۋەتلىكلىرىنى ئېيتاي . ئەگەر كۆڭۈللىرىگە خۇش كەلسە ، بۇ خەۋىرىمگە ئوبدانراق بىر نەرسە بېرەلا ، مۇبادا خۇش كەلمىسە ، مېنى كايىمىسىلا . نېمىشقا دېسىلە ، مەن كۆرگەنلىرىمنى ئېيتىپ ، بىر ئادەمنىڭ ئامانىتىنى ئىگىسىگە يەتكۈزگەن بولىمەن ، — ئۇ مۇغەمبەرلىك بىلەن خوجىغا قارىدى .

ئۇنىڭ گېپىدىن ئېنىقراق بىر نەرسىنى چۈشىنەلمىگەن دانىيال خوجا :

— قېنى ، قېنى ، نېمىلا بولسا ، ئەدەنباي ، تارتىنماي سۆزلەۋەرسىلە ، — دېدى .

— ئۇنداق بولسا ئاڭلىسىلا ، — ئەدەن قېچىر نېمىدىندۇر ئېھتىيات قىلغاندەك ، ئىشىك تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈپ ئاۋازىنى پەسەيتتى ـ ده ، دانىيال خوجىغا مۇراجىئەت قىلدى ، — ئۆزلىرىنىڭ بايان ئاغىچا ئىسىملىك زەئىپلىرى بارمىدى ؟

— ھەئە ، ئۇ كىشى تىرىكمىكەن ، قەيەردىكەن ؟

دانىيال خوجىنىڭ يۈرەك تارلىرىنى تىترىتىپ چىققان بۇ سوئالنى ئاڭلىغان ئەدەن قېچىر :

— مەن ئۇ كىشىنى كۆردۈم ، خوجام ، مۇشۇ ئەتراپتا بار ئىكەن ، — دېدى ۋە بۇ قېتىمقى سەپىرىدە بايىنبۇلاق دېگەن يەردىكى قالماقلار ئارىسىدا سودا ـ سېتىق قىلغانلىقىنى ، بىر قالماق ئاۋۇلىغا كەلگەندە ، بىر خوتۇندىن بۇ يەردە ئولجىغا چۈشكەن بىر مەزلۇمنىڭ بارلىقى ، ئىسمى بايان ئاغىچا ئىكەنلىكى ، بۇرۇن يەكەندە تۇرىدىغان قانداقتۇر بىر خوجىنىڭ نىكاھىدا بولغانلىقى ، ئاۋۇللىرى يېقىن بولغاچقا كۆرۈشۈپ تۇرىدىغانلىقى ، بۇ يەردىكى قالماقلار ئۇنى «بايان ئاۋغاي» دەپ ئاتىشىدىغانلىقى ، ئۇنىڭ ئالتە ـ يەتتە ياشلارغا كىرگەن بىر ئوغلى بارلىقى ، مەزكۇر خوتۇندىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ ، سودا قىلغان بولۇپ شۇ ئاۋۇلغا بارغانلىقىنى سۆزلەشكە باشلىدى ، — سىلىمۇ ، خوجام ، بەزى سىر ـ ئەسرارلىرىنى قورساقلىرىدىن سىرتقا چىقارماي چىرىتىۋېتىدىكەنلا ، ئاشۇ يىلى تار ئۆتكەلدىكى ئۆيلىرىدە بىرنەچچە

قېتىم مۇڭدىشىپ كېچىنى تاڭغا ئۇلاشتۇردۇق. بۇ ھەقتە بىرەر ئېغىزمۇ تىنىپ قويماپتىلا ـ ھە، بىر ھېسابتا سىلىدەك ئەۋلىيا سۈپەت ئادەملەرنىڭ ئۆز سىرىنى باشقىلارغا دەپ يۈرۈشىمۇ توغرا ئەمەس، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ شۇنىڭ بىلەن قارىسىلا، ھېلىقى ئولجىغا چۈشكەن مەزلۇمنىڭ ئۆيىگە باردىم. بارسام بىر ئايال ئۆينىڭ ئالدىدىكى ئوچاقتا تېزەك قالاپ چاي قاينىتىۋاتقانىكەن، تەۋەككۇل دەپ ئۇ ئايالغا: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بايان ئاغىچا» دېدىم. ھېلىقى ئايال مېنىڭ زۇۋانىمنى ئاڭلاپ چەكچىيىپ بىر قارىدى ـ دە: «سىلى كىم بولىدىلا؟» دەپ سورىدى. مەن ئۆزۈمنىڭ ئەھلى تۇججار ئىكەنلىكىمنى ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن، «سىلى مېنىڭ ئىسمىمنى نەدىن بىلىدىلا؟» دەپ سورىدى. مەن قوشنا ئاۋۇلدىكى ئولجىغا چۈشكەن ئۇيغۇر ئايالدىن ئاڭلىغانلىقىمنى ئېيتىپ: «سىلى يەكەنلىك قايسى خوجامنىڭ ئىلكىدە بولغان؟» دەپ سورىدىم، «دانىيال خوجامنىڭ» دېمەمدا، بۇ گەپنى ئاڭلاپ قارىسىلا، خۇددى بىر كارامەت كۆرۈڭانداەك تۇرۇپ قالدىم. ئۇنىڭغىچە بايىقى مەزلۇمنىڭ: «دانىيال خوجام تىرىكمۇ، خەۋەرلىرى بارمۇ؟» دېگەن سۆزلىرى قۇلىقىمغا كىرىپ ھوشۇمنى يىغدىم ـ دە: «خوجام ھەزرەتلىرى ئىنشائاللا تىرىك، ھازىر ئۇ كىشى ئىلى تەۋەسىدىكى تارئۆتكەل دېگەن جايدا گۆرۈدە تۇرۇۋاتىدۇ» دېدىم. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھېلىقى مەزلۇم ئۆزىنى تۇتالماي كۆز ياشلىرىنى مارجاندەك تۆكتى.

— شۇنىڭ بىلەن، — لوقما سالدى گەپنىڭ ئاخىرىغا تەقەززا بولغان دانىيال خوجا.

— شۇنىڭ بىلەن قارىسىلا، خوجام، ئۇنىمىغىنىمغا قويماي ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. خۇرجۇنۇمنى كۆتۈرۈپ ئۇستىدىكى كىگىزلىرى قارىداپ، ئۇ يەر ـ بۇ يېرى تېشىلىپ كەتكەن كەپىگە كىردىم. بىراق، كەپىنىڭ ئىچى تولىمۇ پاكىز ئىكەن. بايىقى مەزلۇم رايىمغا باقماي داستىخان سالدى، بىرنەچچە تال قۇرۇت ـ ئىرىمچىكلەرنى قويۇۋېتىپ: «كۆڭۈللىرىگە شەك كەلتۈرمىسىلە،

مەن دانىيال خوجىنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈشتە ئاۋۋال ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان» دېدى. ئۇنىڭغىچە يېرىم تاغارەك تېرەكنى كۆتۈرۈپ ئالتە ـ يەتتە ياشلار ئەتراپىدىكى بىر ئوغۇل بالا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ماڭا كۆزى چۈشۈپ، خۇددى ئاجايىپ بىر ئىقلىمنى كۆرۈۋاتقاندەك ئۇزاققىچە تىكىلىپ قارىدى ـ دە، بۇرۇلۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى. ۋاي ـ ۋاي، ھېلىقى بالىنىڭ قاڭشارلىق بۇرنى، كەڭ پېشانىسى، ئوت چاقناپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى، رەڭگى ـ رۇخسارى، سۈبھانالالا، بەئەينى ئۆزلىرىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاپتۇ ـ دە. بايىقى مەزلۇمنىڭ: «بۇ ئوغۇل دانىيال خوجامدىن بولغان» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ بىر چاغقىچە خۇشاللىقىمدىن ئۆزۈمگە كېلەلمەي تۇرۇپ قاپتىمەن ...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ دانىيال خوجا خۇددى سېھىرلىنىپ قالغاندەك شۇككىدە بولۇپ كەتتى.

— خەيرىيەت. ئۇ مەزلۇم مۇنۇ خەتنى قولۇمغا بېرىۋېتىپ: «بۇ نامىنى ھەزرىتى دانىيال خوجامغا تاپشۇرغايسىز ھەم مەندىن ئاڭلىغان زەبانىڭىز بىلەن بايان قىلغايسىز. يوق ئىرسە بۇ بالامنىڭ ئىمانىغا زامىن بولۇپ، قىيامەت كۈنى يۈزىڭىز قارا بولۇر» دېدى، — ئەدەن قېچىر گېپىنى تۈگەتتى ۋە يېنىدىن خەتنى ئېلىپ دانىيال خوجىغا تاپشۇردى.

دانىيال خوجا خەتنى ئېلىپ دەرھال ئوقۇشقا باشلىدى. زېھنى ئۆتكۈر بۇ جۇڭغار قىزى يەكەندىكى چېغىدا ھەرەمدىكى مەشھۇر ئايال نەسىا بېگىمدىن بىر يىل ئىچىدىلا ئوقۇش ـ يېزىشنى ئۆگىنىۋالغانىدى. دانىيال خوجىمۇ پات ـ پات ئۇنىڭغا ئوقۇش ـ يېزىشنى ئىمتىھان قىلىپ، قوشۇمچە تەلىم بەرگەنىدى. دانىيال خوجا قولىدىكى خەتنى ئوقۇۋېتىپ، يېنىدا ئەدەن قېچىرنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ چوڭقۇر خىيالغا چۆمدى. ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا يۈز بېرىۋاتقان روھىي ھالەتنى سەزگەن ئەدەن قېچىر ئورنىدىن تۇرۇپ ھويلىغا چىقتى. دانىيال خوجا شۇ ئولتۇرغىنىچە بايان ئاغىچىغا مۇناسىۋەتلىك

خاتىرىلەرنى ئىختىيارسىز ئەسلەشكە باشلىدى .

1679 - يىلى 1680 - يىلى بولسا كىچىك ئوچ شەھىرىنىڭ ھاكىمى مۇھەممەت ئىمىنخان جۇڭغار باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلاپ ، ئوتتۇز مىڭغا يېقىن ئادەمنى ئەسىرگە ئالغان ۋە ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى يەكەن ئۇيغۇر خانلىقىغا سادىق خوجىلار بىلەن بەگلەرگە ، شۇ جۇملىدىن دانىيال خوجىغا كىچىككىنە قىزى بار بىر جۇڭغار ئايالىنى ئىنئام قىلغانىدى . لېكىن ، ئۇ چاغدىكى ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىي بولۇپ كەتكەنلىكتىن ، چەت ئەلگە كېتىشكە مەجبۇر بولغان دانىيال خوجا مەزكۇر جۇڭغار ئايالىنى قىزى بىلەن چارەك دېگەن يەردىكى بىر مۇخلىسىغا ئامانەت ھېسابىدا قالدۇرۇپ قويغانىدى . ئاردىدىن بىرنەچچە يىل ئۆتۈپ ئاپاق خوجا ، ئۇنىڭدىن كېيىن تەختكە ئولتۇرغان ئايالى — خېنىم پاشا ئۆلتۈرۈلدى . يىگىرمە يىلغا يېقىن داۋام قىلغان ئاپاق خوجىنىڭ ھاكىمىيىتى ئىككىگە بۆلۈنۈپ ، قەشقەر تەختىگە ئۇنىڭ نەۋرىسى ئەخمەت خوجا ئولتۇردى . يەكەن شەھىرىنى ئىشغال قىلىۋالغان ئاقباشخان بولسا مۇھاجىرلىقتا يۈرگەن دانىيال خوجىغا : «بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز سىلەرنى ئىززەتلەپ كەلگەن ، ئەل تىنچتۇر . ئەلۋەتتە ، بۇ دىيارغا كېلىپ مۇلۇكنى قوللىرىغا ئېلىپ ، پۇقرانى ھىدايەت يولىغا باشلىغايلا » دېگەن مەزمۇندا خەت يېزىپ ، ئۇنى يەكەن تەختىگە ئولتۇرغۇزغانىدى .

دانىيال خوجىنىڭ بېشىغا ئامەت قۇشى قونغانلىقىنى ئاڭلىغان چارەكتىكى مۇخلىسى ۋايىغا يەتكەن سەرۋى قامەت بىر قىزنى ئوردىغا ئەكېلىپ ، دانىيال خوجىغا تاپشۇردى ۋە : «ھەزرىتى ئۇلۇغ خوجام ، ئالدىلىرىدا تىزلىنىپ ، مۇبارەك ئاياغلىرىنىڭ ئىزلىرىنى كۆزۈمگە سۈرتۈپ ئەپۇ سورايمەن . سىلىنىڭ ئىخلاسمەنلىكلىرى ئاللاتائالانىمۇ قايىل قىلىدۇ ، بىلىملىرى دېگىزدىنمۇ چوڭقۇر ، ئەقىل - پاراسەتلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ زۇلپىقارىدىنمۇ ئۆتكۈر ، كەچۈرۈمچانلىقتا ھېچبىر ئەۋلىيا ئۆزلىرىگە تەڭلىشەلمەيدۇ...» دەپ كېلىپ ، ئۆزىگە ئامانەت قويغان ئايالىنىڭ رىزقى تۇغۇپ ،

بۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ، لېكىن ئۇنىڭ قىزىنىڭ قۇرئانىنىڭ ئىچىدە ساقلىغاندەك ئەتىۋارلاپ ، بۇگۈن يەتكۈزۈپ كەلگەنلىكىنى ئېيتقانىدى .

ئەنە شۇ چاغدا ، رەسمىيلا بوي تۇزەپ قالغان جۇڭغار قىزى گويا ئۇۋۇچىنىڭ تورىغا چۈشكەن كىيىك بالىسىدەك ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ دانىيال خوجىغا ھەم قورقۇنچ ، ھەم ئۇمىد بىلەن قارىغانىدى . خوجا قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن ، چاقناپ تۇرغان قىياق كۆزلىرى قويۇق كىرپىكلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنغان بۇ قىزنىڭ زۇۋانىنى ئاڭلاپ بېقىش نىيىتىدە :

— ئىسمىڭىز نېمە بولىدۇ ؟ — دەپ سورىدى ، بېشىغا چاققانغىنا سەللە ئورىغان بۇ يېڭى خوجايىنىغا ئەيمىنىپ قارىغان جۇڭغار قىزى :

— ئىسمىم بايان ، — دەپ جاۋاب بەرگەنىدى .

ئۆز قوۋمى بىلەن ئەركىن ـ ئازادە ياشاۋاتقان يېرىدىن مەجبۇرىي ئايرىلىپ ، باشقا بىر ئىقلىملارنىڭ قولىغا تۇتقۇن بولغان بۇ قىزنىڭ ئاۋازى نېمە ئۈچۈندۇر دانىيال خوجىنىڭ قۇلىقىغا ماھىر ئۇستىلار ياسىغان كۈمۈش قوڭغۇراقنىڭ ئۇنىدەك يېقىملىق ئاڭلاندى . ئۇ يەنە بىر قېتىم ئۆز ئولجىسىغا باشتىن ـ ئاياغ سىنچىلاپ قارىدى ـ دە ، نىسا بېگىم دېگەن مەشھۇر تەرجىمانىنى چاقىرىپ :

— بۇ قىز بالىنى پەرۋىش قىلىپ تەربىيىلەشنى ئۆزلىرىگە ھاۋالە قىلىمەن . دەرھال يۇيۇندۇرۇپ ، باشتىن ـ ئاياغ يېڭى لىباسلار بىلەن كىيىندۈرسىلە ، — دېدى ۋە يەنە ، — مەن ھازىر خوتەن شەھىرىگە ئاتلىنىپ قالدىم ، ئۇياقتىن كەلگۈچە بۇ قىز بالىغا خۇددى دۇردۇن ئاغىچىغا ئوخشاش مۇناسىۋەتتە بولغايلا ، ئاللاتائالا نېسىپ قىلسا خوتەن سەپىرىدىن كەلگىنىمدە ، بۇ قىز بالىنى ئەھلى ئىسلام قىلىپ ئىلكىمگە ئالىمەن ، — دېگەن سۆزلەرنى قوشۇپ قويىدى .

ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان نىسا بېگىم بىلىنەر ـ بىلىنمەس

كۆلۈمسىرەپ بېشىنى ئېگىپ :
— ئالىلاتائالا نىيەتلىرىنگە يەتكۈزسۇن ، خوجام . خېنىمنى ئۆزلىرى دېگەندىنمۇ ئارتۇق پەرۋىش قىلىمەن ، — دېدى .
دانىيال خوجا ئىسا بېگىم بىلەن ھەرەم تەرەپكە كېتىپ بارغان بايان قىزغا كۆزىنى ئۇزمەي بىرھازاغىچە قاراپ تۇرۇپ قالدى . ئەمما ، ئۇنىڭ خوتەن تەرەپتىكى سەپىرى خېلىلا ئۇزىراپ كەتتى . ۋۇنداق بولۇشى بىرنەچچە يىللاردىن بېرى ئاپاق خوجىنىڭ تەقىبىگە ۋە جۇڭغار ئەمەلدارلىرىنىڭ جەبىر ـ زۇلۇمىغا ، تالان ـ تاراج قىلىشىغا دۇچار بولغان قارا تاغلىق خوجىلار بىلەن بەگلەر ، سوپى ـ ئىشانلار بىلەن ئۇلارنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى ۋە ھاكىمىيەتتىن چەتلەشتۇرۇلگەن ھاكىملار دانىيال خوجىنىڭ خوتەن تەرەپكە كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاش بىلەنلا ، ئاۋام خەلقنى ھەربىر كەنتىلەندۇرۇپ ، يول ـ يوللاردا قارشى ئېلىشتى . ھەربىر كۇنىنىڭ بىر قىسمىنى تىرىكچىلىك بىلەن ئېتىزلاردا ، شەھەر ـ بازارلاردا ئۆتكۈزىدىغان ، يەنە بىر قىسمىنى مەسچىت ـ خانىقالاردا ئىسلاتائالاغا ئىبادەت قىلىپ ، ئۇ دۇنيادىكى نازۇنېمەتلەر بىلەن كەۋسەر بۇلاقلىرىنىڭ شەربەتلىرىنى ، گۈزەللىكتە تېڭى يوق نازۇك بەدەن ھۇر قىزلارنى تىلەيدىغان بۇ ئاۋام خەلقە ئىسلام دىنىنىڭ پېشىۋاسى دانىيال خوجىنى زىيارەت قىلسا ، مۇشكۇللىرى ئاسانلىشىپ ، يوق نەرسىلىرى بار بولىدىغاندەك تۇيۇلاتتى . شۇڭا ، ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپلەردىن ئات ، قېچىر ۋە ئېشەكلەرگە مىنىشىپ ، ئېگىز چاقلىق ھارۋىلارغا ئولتۇرۇشۇپ ، بەزىلىرى پۇتىنى ئات ، قولىنى قامچا قىلىپ كېلىشىپ يول ياقىلىرىغا توپلىناتتى . كۆچىلىك يىغىلغان مۇنداق ئورۇنلاردا بېشىغا قارا تەقىيە ، ئۇچىسىغا جۇلۇقى چىققان جەندە كىيگەن يالاڭ ئاياغ ، چاچلىرى گەدىنىگە چۇشكەن قارا تاغلىق سوپى ـ دەرۋىشلەر ، ئۇزۇن ۋە چاڭگاقلاشقان ساقاللىرىنى سلكىپ : «سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئۇلۇغ خانى — مەرھۇم ئىسمايىلخانىنىڭ مۇبارەك تەختىگە ئىگىدارلىق قىلىش ئۇچۇن ، مەرھۇمنىڭ ئۆزى قول بېرىپ مۇرىت بولغان

پىرى - كاممللارنىڭ بىرى دانىيال خوجامنىڭ قايتىپ كېلىشى ئاللاتائالانىڭ بىزگە ئوخشاش بارلىق ئەھلى مۇسۇلمانلارغا قىلغان شاپائىتىدۇر!» دەپ تەشۋىق قىلاتتى ...

بۇ قېتىمقى سەپەردىن مەمنۇن بولۇپ بېشى كۆككە يەتكەن دانىيال خوجا ئاللاتائالانىڭ مۇنچىلىك شانۇشەۋكەت ئاتا قىلغىنىغا شۈكۈر - سانا ئوقۇپ قارىغىلىق، قارىقاش، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى ھاكىملار ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلىق رايونلارغا جايلىشىپ كەتكەن كانجۇت قەبىلىلىرىنىڭ باشلىقلىرى بىلەن ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ھەققىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بىر ئايغا مۆلچەرلىگەن بۇ سەپەرنىڭ قىرىق - ئەللىك كۈندە تاماملاپ يەكەنگە كەلدى.

ئۇ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىگىلا نىسا بېگىمنى چاقىرتىپ جۇڭغار قىزىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. نىسا بېگىم:

— ياياق قىز ئۆزلىرىدىن ناھايىتى مىننەتدار: «خوجام شاپائەتلىك، ياخشى ئادەم ئىكەن» دەپ نەچچە قېتىم گەپلىرىنى قىلدى، — دەپ جاۋاب بەردى.

— دۇردۇن ئاغىچىنىڭ نارازلىقى بارمۇ؟

— ئۇ نېمە دېگەنلىرى، خوجام. قايسىبىر كۈنى گەپتىن گەپ چىقىپ ئۆزلىرىنىڭ مۇددىئالىرىنى پۈرتىپ كۆرسەم، دۇردۇن ئاغىچا: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنۇ مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئوستىگە بىرنەچچە ئاپالنى ئالغانىكەن. خوجام بولسا ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ بۈگۈنكى پېشۋاسىدۇر. ئۇ كىشىنىڭ كۆڭلى ناھايىتى كەڭ، ماڭىمۇ، قالماق قىزىغىمۇ يېتىدۇ» دېدى.

نىسا بېگىم دۇردۇن ئاغىچىنىڭ «خوجامنىڭ كۆڭلى شۇنى خالىسا، مەن بىچارىنىڭ رازىلىق بەرمىگىنى بىلەن ئۇ قالماق قىزىنى ئېلىشتىن يالتىيىپ قالارمىدى» دېگەن سۆزلىرىنى ئەنە شۇنداق ياساپ ئېيتقانىدى. ئەمما، ئۇنىڭ بۇ گېپىگە چىنپۇتكەن دانىيال خوجا ئىچ يانچۇقىغا سېلىپ يۈرىدىغان ھەمىيىندىن

قارغىلىقتىكى بىر مۇخلىسى سوۋغات قىلغان تىللا ئۈزۈكنى ئېلىپ ، نىسا بېگىمگە ھەدىيە قىلدى ـ دە :

— ئەتە نامازپېشىنغىچە غەسسال ئايال بىلەن بايان قىزنى غۇسۇل قىلدۇرۇڭلار ، نامازدىن كېيىن مەۋلانە ھەزرەت ئىككىمىزنىڭ ئالدىدا ئىمان ئېيتىدۇ ، — دېدى .

نىسا بېگىم «خوپ» دېگىنىچە قول قوۋۇشتۇرۇپ كەينىگە داجىدى ، دانىيال خوجا :

— بايان قىزنى نىكاھىمغا قاچان ئېلىش ئۆزلىرى بىلەن دۇردۇن ئاغىچىغا باغلىق . سىلەر قايسى كۈنى بايان قىز ئاغىچا بولۇشقا لايىق دېگەندە ، شۇ كۈنى نىكاھ ئوقۇلىدۇ ، — دېدى .

بىراق ، ئەتىسى پېشىن نامىزىدىن كېيىن بايان قىزنى مۇسۇلمان قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەندە ، ئۆزىنى نامەھرەم تۇتۇپ ، كىمخاب كۆشكىنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغان جۇڭغار قىزىنىڭ مەۋلانە ھەزرەتنى ئەگىشىپ ئىمان ئېيتقان ئاۋازىنى ئاڭلىغان دانىيال خوجىنىڭ يۈرەك تارلىرى تىترەپ كەتكەندەك بولدى . بۇ تاغ قىزنىڭ مەيىن ۋە زىل ئاۋازى گويا باھار شامىلىدەك ، دانىيال خوجىنىڭ ئىختىراسلىرىنى قوزغىۋەتتى .

ئۇ ئۆزىگە ئىگە بولالماي ، يېنىدا ئولتۇرغان غېرىچتىن ئۇزۇن ئاق ساقىلى ، قاسقاندەك يوغان سەللىسى بار مەۋلانە ھەزرەتنى ئۇنتۇپ ، كىمخاب كۆشەكنى قايرىدى .

كۆشەكتە تىزلانغان پېتى قىبلىگە قاراپ ئولتۇرغان بۇ جۇڭغار قىزى ئىلگىرى كۆرگىنىگە مۇتلەق ئوخشىمايتتى . ئۇ بىر ئايدىن ئوشۇق ۋاقىتتا شۇنچىلىك ئۆزگىرىپ كەتكەنىدىكى ، چىراي ـ شەكلى چېكىلىشكە باشلىغان تاغ ئالمىسىدەك سۈزۈلۈپ ، دومبىيىپ تۇرغان مەڭزىلىرى قىزىرىپ ، يۇمران لەۋلىرى گۈل غۇنچىسىدەك تاۋلىنىپ كەتكەنىدى . ئاپئاق شايى ياغلىقنىڭ قاتلانغان يېرى ماڭلىينى يېپىپ تۇرغاچقىمۇ ، ئەگمە قاشلىرى بىلەن يېرىم يۇمۇلغان ھالدا كۆرۈنگەن قارا كۆزلىرى يالقۇنجاپ تۇراتتى . كۆكرىكىنىڭ تەپتىگە بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقاندەك ،

ئەتلەس كۆڭلىكىنىڭ گۈللىرى تىترەپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى .
بايان قىزنى مۇشۇ ھالەتتە كۆرگەن دانىيال خوجا ھاياجانلانغىنىدىن «ئۆز ۋاقتىدا سەنئان ھەزرەتلىرى بۇتپەرەسلەرنىڭ مۇشۇنداق نازىنىن قىزىنى كۆرۈپ ، ئۆز دىنىنى ۋە كەبە تۇللانى تەرك ئەيلىگەنىكەن ـ دە...» دېگەن ئويغا كەلدى ۋە جۇڭغار قىزىنىڭ ئىسلامنى قوبۇل قىلىش مۇراسىمى تۇگىشى بىلەن تېخى تۇنۇگۈنلا نىسا بېگىمگە : «بۇ قىزنى نىكاھىمغا ئېلىش دۇردۇن ئاغىچا ئىككىلارغا باغلىق» دېگەن سۆزىنى ئۇنتۇپ ، مەۋلانە ھەزرەتكە : «ئەمدى نىكاھىمىزنى ئوقۇپ قويسىلا» دېگەنىدى .
مانا شۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئۆتۈپ ، بىر كۈنى ئۇخلاپ كەتكەن دانىيال خوجىنىڭ قوينىدا ياتقان بايان ئاغىچا نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ قورسىقىدا مىدىرلاپ كەتكىنىدىن ئويغىنىپ ، ئۇنىمۇ ئويغىتىۋەتكەن ۋە خوجىنىڭ قولىنى قورسىقىنىڭ مىدىرلاپ كەتكەن يېرىگە ئاپىرىپ : «ئەنە ، ئەنە ، يەنە مىدىرلاۋاتىدۇ» دېگەن سۆزلەرنى ئەندىشىلىك ھالدا ئېيتقانىدى . شۇ چاغدا دۇردۇن ئاغىچىدىن تۇغۇلغان ئىككى بالىنىڭ ئاتىسى بولغان دانىيال خوجا : «ئەندىشە قىلمىسىلا ، ئاغىچا ، يارانتقان ئاللا ئۇچىنچى پەرزەنتىمگە جان ئاتا قىلىۋېتىپتۇ» دەپ ، بايان ئاغچىنى قۇچاقلىغان ھالدا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرگەنىدى . شۇنىڭدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا جۇڭغار ئەسكەرلىرى باستۇرۇپ كەلدى ـ دە ، پۈتۈن قەشقەرىيىنى ئىككىنچى قېتىم ئىشغال قىلدى . شۇ چاغدا يەكەن ، قەشقەر قاتارلىق شەھەرلەر بىلەن ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يېزا ـ كەنتلەردىن نۇرغۇنلىغان ئادەم ، شۇ قاتاردا بايان ئاغىچىمۇ ئۇلارنىڭ قولىغا ئولجا چۈشۈپ كەتكەنىدى...
شۇنىڭدىن بېرى يەتتە يىلدەك ۋاقىت ئۆتتى . ئەل ـ يۇرتى بىلەن تاجۇتەختىدىن ئايرىلىپ ، جۇڭغارلار قولىدا گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان دانىيال خوجا بايان ئاغىچىنىڭ تەقدىرى ھەققىدە قانچە سۈرۈشتۇرۇپ كۆرسىمۇ ، ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىغانىدى .

ئۇ مۇشۇلارنى ئەسلەۋېتىپ ، بۇ ئاسىي بەندىلەر ئۈچۈن غەم ـ تەشۋىش بىلەن تولغان دۇنيانىڭ بىۋاپالىقىدىن رەنجىگەندەك چوڭقۇر تىنىپ ئۇھ تارتتى . شۇ چاغدا ، ھويلا تەرەپتىن كىملەرنىڭدۇر سالام ـ سەھەت قىلىشقىنى ، ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىگەن تۇياق تىۋىشى ئاڭلاندى . دانىيال خوجا قولىدىكى بايان ئاغىچىدىن كەلگەن خەتنى يانچۇقىغا سېلىپ ، ھويلىغا چىقماق بولۇپ تۇراتتى ، ئۆيگە ئەدەن قېچىرغا قوشۇلۇپ ، بېلىگە قامچا قىستۇرۇۋالغان ئوتتۇرا ياشلاردىكى بىر پۇتى ئاقساق ئادەم كىرىپ سالام بەردى .

— بۇ كىشىنىڭ ئىسمى مامۇت ئاخۇن ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئۆزىگە ئوخشاش دۇگىلەك ساقاللىق ئادەمنى كۆرسىتىپ ، — بۇ كىشىنى ئون ئۈچ يىلنىڭ ئالدىدا كۇنەس دېگەن يەردە تۇرىدىغان بىر قالماق بەشكېرەمدىن ئولجا قىلىپ كەلگەنىكەن ، قۇلدەك ئىشلىتىپ بىر پۇتىنى ناكار قىپتۇ . ئۈچ يۇز ئاتمىش كۇن تىجارەت بىلەن سەپەردە يۇرۇپ ، تائەت ـ ئىبادەت قىلىشقا چولام تەگمىگەندىن كېيىن ، بىرەر ئەھلى مۇسۇلمانىنى بولسىمۇ قالماقنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇراي دەپ ، ئاتمىش سەر كۇموش تۆلەپ بوشىتىۋالدىم . مامۇت ئاخۇنمۇ ئاتلارنى ئېلىپ ئارقامدىن يېتىپ كەپتۇ ئەمەسما .

— تولا ئوبدان بوپتۇ ، خۇش كەپسىلەر ، مېھمانلار ، — دېدى دانىيال خوجا ئىلتىپات بىلدۇرۇپ .

ئۇچىنچى باب

دانىيال خوجا ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىنلا داندارنى چاقىرتىپ ، بۇرناكۇن خۇنتەيجى سوۋغات قىلغان تورۇق ئاتنى ئېگەرلەشنى بۇيرۇدى ـ دە ، يېقۇپ خوجىغا ئەدەن قېچىر بىلەن ئۈنىڭ خىزمەتچىسىنى ئوبدان مېھمان قىلىشنى ، ئەدەن قېچىرنىڭ ئۆزى قايتىپ كەلگۈچە كۇتۇپ تۇرۇشنى تاپىلىدى . ئاندىن خۇنتەيجىنىڭ ئوردىسىغا بارغاندا ، كېيىدىغان ئۇستۇاشلىرىنى كىيىپ ئاتقا

مىندى .

دادىسىنىڭ قەدىرلىك مېھمانىنى تاشلاپ شۇنچە ئالدىراش ماڭغىنىغا ھەيران بولغان ياقۇپ خوجا داندارنى توختىتىپ : «نەگە ، نېمە ئىش بىلەن ماڭدىڭلار ؟» دەپ سورىۋىدى ، ئۇ مۇرىسىنى چىقىرىپ ، ھېچ نەرسە بىلمەيدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى .

بۇگۈن تېكەس ۋادىسىنىڭ مەنزىرىسى كۈندىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كەتكەندى . ئاخشام سەپكىلەپ ئۆتكەن يامغۇر يولنىڭ توپا - چېڭنى بېسىپ ، ئوت - چۆپلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى ياشارتىۋەتكەن ، بەزى گىياھلارنىڭ چېچەكلىرىدە توختاپ قالغان يامغۇر تامچىلىرى خۇددى كۆزنىڭ چانقىدا توختاپ قالغان ياشتەك يالتىراپ كۆرۈنەتتى .

دانىيال خوجىنىڭ ئاستىدىكى تورۇق ئات ماڭغانسېرى قىزىپ تىزگىن سىيرىشقا باشلىدى . يا ئوڭ ، يا سول تەرىپىگە قارىماي كېلىۋاتقان دانىيال خوجىغا ئاستىدىكى ئات بۇرۇن ئۆزى مىنىپ يۈرگەن ئاتلاردىن ئۈچقۇر بولسىمۇ ، قاشاڭدەك ياكى ئاستا مېڭىۋاتقاندەك بىلىنەتتى . ئۇ خۇنتەيجى بىلەن كۆرۈشكەندە دەيدىغان گەپ - سۆزلىرىنى نەدىن ۋە قانداق باشلاش ھەققىدە ئويلىنىپ ، «ئاتىنىڭ تېغى»دىكى سايدىن ئۆتۈپ كەتكىنىنى سەزمەي قالدى .

«ئەگەر ، — دەپ خىيال سۈردى دانىيال خوجا ، — مېنىڭ بۇ ئىلتىماسىمنى جۇڭغار تەيجىسى ، بۇ ئادەم بۇرناكۇنكى مەدىرە بايرىمىدا بۇتۇنىڭ ئاستىدىن ئۆتكىنى ئۈچۈن ، بالىسى ئىككىسىگە ئات سوۋغات قىلغىنىمغا قاراپ ، خۇنتەيجىدىن نېمىنى تەلەپ قىلسام شۇنى بېرىدىكەن دەپ كەپتۇ - دە ، دېگەن ئويغا كېلىپ ئىلتىماسىمنى رەت قىلسىچۇ ، مۇبادا ، ئۇ شۇنداق قىلىدىكەن ، ئەدەنبايىنى بايىنبۇلاققا ئەۋەتىپ ، بايان ئاغىچا بىلەن بالامنى ئۇلارغا ئىگىدارچىلىق قىلىۋاتقان قالماق قانچىلىك مال - دۇنيا سورىسىمۇ بېرىپ قايتۇرۇۋېلىشقا ھەرىكەت قىلىمەن ، بۇنىڭدىن ئۆزگە چارە يوق ... »

بۇ چاغدا ئۇلار «قايقىنىڭ تۈزى» دېگەن يەرگە يېتىپ

كەلگەندى . دانىيال خوجا يولىنىڭ چېتىگە چىقىپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە ، ئېتىنى داندارغا تۇتقۇزدى ، ئۆزى سۇ سىرغىپ ئېقىۋاتقان ئېرىق ياقىسىدا تەرەت ئېلىپ ، پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ يەنە ئاتلاندى . داندار بولسا تېخى بۇرناكۇنلا خۇنتەيجىنىڭ ئوردىسىدىن قايتقان دانىيال خوجىنىڭ بۇگۈن يەنە ئۇياققا ئالدىراش كېتىۋاتقىنىدىكى سەۋەبنى چۈشىنەلمەي ، يا ئۇنى سوراشقا جۈرئەت قىلالماي «بەلكى تۇنۇگۈن كەلگەن سودىگەر بىرەر مۇھىم خەۋەر ئەكەلگەن بولسا كېرەك» دېگەن ئويغا كېلىپ ، ئوردىغا بارغاندا تېگىشلىك ئادەملەرگە نېمىلەرنى دەيدىغانلىقى ھەققىدە ئويلىناتتى .

ئۇلار دېگەر مەزگىلدە قايسى كۈندىكىدەك ئوردا تىلماچى موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى . قوشنا ئۆيلەردىن چىققان ھىراۋۇللار ھاۋشىغان ئىتلىرىنى قوغلاپ ، دانىيال خوجىلارنى كۈتۈۋالدى . تىلماچ ئۆيدە يوق ئىدى ، ھىراۋۇللارنىڭ بىرى ئۇنىڭ ئوردا تەرەپتىن تېخى قايتمىغانلىقىنى ئېيتىپ ، قايسى كۈندىكىگە ئوخشاش كۈمۈش نەقىشلىك تورسۇقتا قىمىز ئەكىردى . دانىيال خوجا ئۇچىنچى ئاياق قىمىزنى يېرىملانغان داندارغا قاراپ :

— مېنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىمنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش بىلەن كەلگىنىمنى ئوردىغا مەلۇم قىل ، — دەپ تاپشۇردى .

ئارىدىن خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتتى . قۇياش غەربكە سىلجىپ ، كۆلەڭگىلەر ئۇزىراشقا باشلىدى . يا ئوردىغا كەتكەن داندار ، يا بۇ كىگىز ئۆينىڭ ئىگىسى ئىبراھىم مەشھۇر بويىنى كۆرسەتمىدى . لېكىن ، ئوردا ئاشخانىسىدىن دانىيال خوجىغا ھىراۋۇل ئارقىلىق بىر تاۋاق مانتا ئەۋەتىلدى . «بۇنىڭغا قارىغاندا ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — ئوردىغا بىرەر شەھەردىن ئەلچىلەر كەلگەن بولسا كېرەك ياكى ئۇ يەردە قانداقتۇر بىر تەنتەنە ئۆتكۈزۈلۈۋاتامدىكىن... داندار نېمىشقا قايتىپ كەلمەيدىغاندۇ ؟... »

دانىيال خوجا مۇشۇنداق خىياللار بىلەن تەقەززا بولۇپ تۇرغاندا ، ئوردا تەرەپتىن ئوچ ئاتلىق ئادەم ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ

دېگـۈدەك يـېـتـىپ كەلدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە كىپتى بۆكىگە[1] ئوخشايدىغان ، سېمىز لىكىدىن تەڭنىدەك يوغان قورسىقى ئېگەرنىڭ ئالدى قېشىدىن ئارتىلىپ تۇرغان بىر ئەمەلدار (دانىيال خوجا گـۆرۈدە تۇرۇۋاتقـان يـىللاردا بۇنداق ئادەمنى كۆرمىگەنىدى) ئـۆزلـىرىنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان كىيىم ـ كېچەكلەرنى كىيگەن دانىيال خوجىنى كۆرۈپ ئېتىنى توختاتتى ـ دە ، ئۇيغۇر تىلىدا :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىز خوجىنىڭ ئوردىغا كىلىشىگە ئىجازەت بەردى ، — دېدى .

— ئـۇلـۇغ خـۇنـتەيـجـىمـىزنـىڭ شان ـ شۆھرىتـى كەم بولمىغاي ، — دېدى دانىيال خوجا .

بـايـىقى بۆكىگە ئوخشايدىغان ئەمەلدار قانداق تېز كەلگەن بولسا ، شۇنداق تېز ئوردا تەرەپكە كەتتى . ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا سـۆزلـىگـىنىگە ھەيران بولغان دانىيال خوجا يېنىدىكى قىمىز قۇيۇۋاتقان ھىراۋۇلدىن :

— بۇ كىشى كىم ؟ — دەپ سورىۋىدى ، ئۇ :

— ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قەشقەرىيىدە تۇرۇۋاتقان دانچىن دورغا ، — دېدى ھىراۋۇل .

※ ※ ※

بۇگـۈن چـۈشۈك رايدان خۇنتەيجى ئۆزىنى زىيارەت قىلىش ئـۈچـۈن مـەدىـرە بـايـرىمىدىن بىر كۈن ئىلگىرى كەلگەن قارا تاغلىقلارغا مەنسۇپ بىرقانچە ئادەمنى قوبۇل قىلىشنى بەلگىلىگەن ۋە ئۇلارنىڭ كىلىشىنى جۇڭغار ھاكىمىيىتىنىڭ قەشقەرىيىدە قارار تاپقىنىنىڭ ئىپادىسى دەپ ھېسابلىغان . شۇڭا ، ساغا نويان بىلەن مـەسـلىھەتلىشىپ ئۆزلىرىگە بويسۇنغان ۋە ئۇزۇن يول ، ئېگىز داۋانلارنى بېسىپ كەلگەن بۇ ئادەملەرگە ئانچە ـ مۇنچە ھۆرمەت بـىـلـدۈرۈپ ، تـىـلەك ـ ئارزۇلىرىنى ئورۇنداپ بېرىشنى لايىق

① بۆكى — پالۋان .

كۆرگەنىدى . شۇڭا ، بۇگۈن ئەتىگەندىلا ئوردا خىزمەتچىلىرى ھەربىرىكە كېلىپ ، يازلىق ئوردىنىڭ ئىچىدىكى گىلەملەر ئۈستىگە تۆگە يۇڭى سېلىنغان تاۋار كۆرپىلەرنى ۋە سېرىق كىمخابتا قاپلانغان تەكىيىلەرنى جۇپ - جۇپى بىلەن قويۇشتى . خۇنتەيجىنىڭ ئۆيىدىن ئوردىنىڭ ئىشىكىگىچە بولغان ئارىلىققا كەڭلىكى ئىككى گەز كېلىدىغان گىلەم پايانداز سېلىندى . ئوردا ئاشخانىسى دەپ ئاتالغان ئۆينىڭ ئالدىدا مۇسۇلمان ئاشپەزلەرنىڭ بىرنەچچىسى پاقلانلارنى سويۇپ گۆش پارچىلىسا ، يەنە بىرنەچچىسى ئۇچ پۇتلۇق تۆمۈر ئوچاقلارغا ئېسىلغان مىس چۆگۈنلەرنىڭ ئاستىغا ئوت قالايتتى .

كۈن ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلگەندە . تېكەس دەرياسىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى تۈزلەڭگە تىكىلگەن كىگىز ئۆيدە جۇڭغار تەيجىسىنىڭ زىيارەت قىلىش ئۇچۇن كەلگەن ئادەملەر ئىككى كۈندىن بېرى سىياقىنى تۈزەپ ، ئوردا سەلتەنىتىگە لايىق كىيىنىپ تەييار تۇرۇشاتتى . بۇلارنىڭ بىرى ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرى بايان ئاغىچىنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپ دانىيال خوجىغا نىكاھ قىلغان مەۋلانە ھەزرەت ؛ يەنە بىرى ، ئاپاق خوجا تىرىك چاغدا ئاق تاغلىقلار تەرىپىدىن تۇرۇپ ، قايسىدۇر بىر شەھەردە ھاكىم بولغان ، ئاپاق خوجا ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن بىرنەچچە يىل يەكەندىكى «چىلتەنلىرىم»[1] مازىرىدا رىيازەت چېكىپ ، قارا تاغلىق خوجىلار تەرىپىگە ئۆتكەن نىياز بەگ ؛ كىچىكىدىنلا قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە ئىگە بولۇپ كەلگەن خوتەنلىك ھاكىم غازىبەگ ؛ كانجۇت قەبىلىلىرى بىلەن كەشمىر ۋە بەدەخشانلارغا كاروان ئەۋەتىپ ، سودا - سېتىق قىلىدىغان ھوشۇر قازىلار ئىدى .

ئىشى ۋە يېشى بىر - بىرىدىن پەرق قىلىدىغان بۇ ئادەملەرنى بىرلەشتۇرگەن نەرسە ، كېيىنكى بىرقانچە يىللاردىن بېرى جۇڭغار

① ئۇ چاغلاردا ئاپاق خوجىغا مۇخلىس بولغانلار ئۇنىڭدىن يالتىيىپ ، قارا تاغلىق خوجىلارغا مۇخلىس بولۇشنى خالىسا ، مۇشۇ مازاردا يەتتە يىل رىيازەت چېكىدىكەن .

خۇنتەيجىسىنىڭ قەشقەرىيىنى ئىدارە قىلىشتا كۆپرەك قارا تاغلىقلارغا يۆلىنىپ كېلىۋاتقىنىدىن پايدىلىنىپ ، دانىيال خوجىنى گۆرۈلۈكتىن ئازاد قىلىش ۋە يېڭىۋاشتىن ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇش ئىدى . ئەگەر جۇڭغار تەيجىسىنىڭ ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولۇپ ، بۇ مەقسەتلىرى ئەمەلگە ئاشسا ، ئۆزلىرىنىڭ پۈتكۈل قەشقەرىيە بويىچە ئابرۇيلۇق ئادەملەردىن بولىدىغانلىقىنى ، خۇنتەيجىنىڭ دىلىنى يۇمشىتىش ئۈچۈن بىرنەچچە ئۇلاغقا ئارتىپ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى ئاز ۋاقىتتىلا نەچچە ھەسسىلەپ ئۇندۇرۇۋالىدىغانلىقلىرىنى ئوبدان بىلىشەتتى .

ئۇلار ئۆزلىرى چۈشكەن كىگىز ئۆيگە بىرەەم كىرىپ ، بىرەەم چىقىپ ئوردا تەرەپتىن كېلىدىغان چاپارمەننى كۈتەتتى . كۈن بارغانسېرى ئۆرلەپ ، يەر ـ جاھاننى قىزىتىشقا باشلىدى . مەۋلانا ھەزرەت بىلەن غازىبەگ زۇھا نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن ئۆيى تەرەپكە مېڭىۋىدى ، ئۇلارغا ئەگىشىپ باشقىلارمۇ ئۆيگە كىرىشتى . شۇ چاغدا ، دۇپۇرلەپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ تۇياق تۈشى ئاڭلاندى . بۇنى ئاڭلاپ دۇرۇت ئوقۇش ئۈچۈن يانچۇقىدىكى تەسۋىگە قول سالغان مەۋلانە ھەزرەت دەرھال يالتىيىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى . كېچىكمەي ئۇلارنىڭ ھەممىسى تالاغا چىقىشتى ـ دە ، ئوردا تىلماچى مۇللا ئىبراھىم مەشھۇر بىلەن بىرنەچچە ئاتلىق جۇڭغار ھىراۋۇللىرىنى كۆردى .

— ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرى ھەرقايسىلىرىغا ھۆرمەت كۆرسىتىش ئۈچۈن ئوردىدىكى قەيسەر مۇھاپىزەتچى ھىراۋۇللاردىن بىرنەچچىسىنى مەن بىلەن ئەۋەتتى ، — دەپ سۆز باشلىدى تىلماچ سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ، — قېنى ئەمسە ، ئاتلىرىغا مىنىشسىلە .

ئۇلار پاكارغىنە ئىككى قاپتالدىن ئۆتۈپ تۈزلەڭگە چىققاندا ، ئۆزلىرى ئۈچۈن تىكىلگەن ئۆيگە ئوخشاش يۈزلىگەن كىگىز ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ، بىر تۈتام قىلى بار بايراق لەپىلدەپ تۇرغان تولىمۇ يوغان ئاق ئۆينى كۆردى ۋە بىرئاز مېڭىپ چەتتىكى

بىر ئۆيگە يېقىنلاشقاندا ، موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ ئىشارىتى بويىچە ئاتلىرىدىن چۈشۈپ پىيادە مېڭىشتى .

ئۇلارنى ساغا نويان بىلەن يارۇغچى نويان ئوردا ئىشىكىدە كۈتۈۋالدى .

— مېھمانلار چارچىماي ياخشى كەپتۇمۇ ؟ — دەپ ئەھۋال سورىدى ساغا نويان جۈكتار خانلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە ئوچىنچى شەخسكە مۇراجىئەت قىلغاندەك تەكەببۇرانە قىياپەتتە .

— ئۇلۇغ نويانغا تەن ساقلىق ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز ، — دېدى مەۋلانە ھەزرەت قولىنى كۆكسىگە قويۇپ . باشقىلارمۇ ھەزرەتكە ئەگىشىپ باشلىرىنى سەل - پەل ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى .

موللا ئىبراھىم مەشھۇر مەۋلانە ھەزرەتنىڭ گېپىنى ئۆرۈپ بەرگەندىن كېيىن ، ساغا نويان مېھمانلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلدى . ئۇلار ئۆينىڭ تۆردىكى ئۈستىگە ئېيىق تېرىسى يېپىلغان تەختىنىڭ تۆۋىنىگە ياي شەكلىدە سېلىنغان كۆرپىلەرگە ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن مەۋلانە ھەزرەت قولىنى كۆتۈرۈپ :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ شان - شەۋكىتى زىيادە بولغاي ، — دەپ دۇئا قىلدى ، باشقىلارمۇ قوشۇلۇشتى .

شۇ ئەسنادا ، ئوردىغا كىرگەن بىر جۈكتار ئەمەلدارى ساغا نويانغا خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتىۋىدى ، ئۇ موللا ئىبراھىم مەشھۇرغا مېھمانلارنىڭ قوزغالماي ئولتۇرۇشىنى ئۇقتۇرۇپ ، ئۆزى ئوردا ئىشىكىدىن چىقتى ، ئۇنىڭغىچە پۆپۈكلۈك نەيزە تۇتۇپ ، ئەگرى قىلىچلارنى ئاسقان تۆت نەپەر مۇھاپىزەتچى ھىراۋۇل پەيدا بولدى - دە ، ئىككىسى ئوردا ئىشىكىدە ، ئىككىسى خۇنتەيجى ئولتۇرىدىغان تەختىنىڭ كەينىدە تىك تۇرۇشتى . بۇلارنىڭ كەينىدىنلا بېشىغا موگۇ سىياقى قارا قالپاق ، ئۇچىسىغا يەڭلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېتەكلىرىنىڭ چۆرىسىگە زەر ئارىلاش چىلىتەك تىۋتۇلغان ، ئۆرە ياقىلىق ، ئالدى پېشى بېقىنىدىن ئىزىملىنىدىغان كىمخاب چاپان كىيگەن ، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق ،

شالاڭ ساقال خوٰنتەيجى كىرىپ كەلدى .
ئولتوٰرغانلار دوٰررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ باشلىرىنى ئەگكىنىچە قوللىرىنى قوۋۇشتوٰردى . خوٰنتەيجى ئوٰلارنى بايقىمىغاندەك ، چەمى قېلىن قىزىل ئۆتۈك كىيگەن ئەگرى پوٰتلىرىنى تەكەببوٰرانە تاشلاپ كېلىپ تەختكە ئولتوٰردى . ئوٰنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ساغا نويان ، سول تەرىپىگە يارۇغچى نويان كېلىپ تىزلاندى . ئاندىن مېھمانلار تەرتىپىدىن جوٰڭغار خانلىقىنىڭ شانوٰشەۋكىتىنى مەدھىيىلەش ، ئوٰلوٰغ خوٰنتەيجى جانابلىرىغا ئوٰزۇن ئۆمۈر تىلەشكە ئوخشاش تەنتەنىلىك سۆزلەر ئېيتىلدى .
بېقىندوٰرغوٰچى بىلەن بېقىنغوٰچىلارنىڭ بوٰ سۆھبىتى چوٰشكە يېقىن باشلىنىپ ، نامازدىگەرگىچە داۋام قىلدى . بوٰ جەريانداا بارلىق پەم - پاراسىتىنى خوٰنتەيجىنىڭ مېھىر - شەپقىتىنى قولغا كەلتوٰرۇشكە سەرپ قىلغان مېھمانلار : «جاھاندا تەڭدىشى يوق خاقانىمىز» ، «ئوٰلوٰغ تەڭرىمىزنىڭ سايىسى بولغان خوٰنتەيجى جانابلىرى» ، «ئەھلى مۇسوٰلمانلارنىڭ شاپائەتكارى···» دېگەنگە ئوخشاش دەبدەبىلىك سۆزلەرنى ئىشلىتىشكە بېخىللىق قىلمىدى .
خوٰنتەيجى بولسا ئۆز شەنىگە ئېيتىلغان بوٰ ماختاشلارغا ئارىلاپ قىسىق كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوٰمۇپ مۇغەمبەرانە كوٰلوٰپ قويسا ، ئارىلاپ ياپىلاق يوٰزىگە جىددىي توٰس بېرىپ تەكەببوٰرانە قىياپەتكە كىرەتتى .
جوٰڭغار خوٰنتەيجىسى خېلى ئوٰزۇن داۋام قىلغان سۆھبىتىنى ئاخىرلاشتوٰرۇپ ، ئۆتكەن ئاخشام ساغا نويان باشلىق ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن بار مەسلىھەت تەييارلىغان جاۋابىنى ئوٰقتوٰردى .
— ھەربىرىڭلار بىزنىڭ بىردىن قەبىلىنى باشقوٰرىدىغان تەيجىلىرىمىزگە ئوخشاش مۇسوٰلمانلارنىڭ دىيانەتلىك مۆتىۋەرلىرى ۋە خانلىقىمىزنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا بويسوٰنوٰپ كېلىۋاتقان ئەھلى ئىسلامنىڭ ئۆلىمالىرى بىلەن بەگزادىلىرى بولغاچقا ، — دېدى ئوٰ پادىشاھلارغا خاس كىبىر بىلەن ، — تىلەك - تەلەپلىرىڭلارنى

ئەلۋەتتە ئورۇندايمەن .

بۇ سۆزلەرنى موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان مېھمانلار خۇنتەيجىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ بۇ شاپائىتى تەڭرىمىزنىڭ شاپائىتى بىلەن ئوخشاشتۇر ، — دېيىشتى .

— ئەمما ، — دېدى خۇنتەيجى ، — دانىيال خوجىنىڭ ئۆز ئىلىگە خان بولۇشى ئۈچۈن مەرھۇم خۇنتەيجىمىز غالدان بوشۇقتۇخان[1] دەۋردە ئاپاق خوجا تۆلەپ تۇرغاندەك ، ھەر يىلى تۆت يۈز مىڭ[2] سەر كۈموش قىممىتىدە خىراج تۆلىنىپ تۇرۇشى شەرت .

خۇنتەيجىنىڭ بۇ گېپى ئۈردا ئىچىدە بىرپەس سۈكۈت پەيدا قىلدى . چۈنكى ، قەشقەرىيىدىن كەلگەن مېھمانلار دانىيال خوجا ئۈچۈن بۇنچىلىك نۇرغۇن مىقداردا خىراج تۆلەيمىز دەپ ئويلىمىغانىدى . لېكىن ، نارازلىق بىلدۈرۈشكىمۇ جۈرئەت قىلىشالمىدى . ئەكسىچە ، ھەممىسى دېگۈدەك ئورنىدىن تۇرۇپ قوللىرىنى قوۋۇشتۇرغان ھالدا :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۈر ئىزھار قىلىمىز ، — دېيىشتى .

خۇنتەيجى بولسا قېلىن كالپۇكىنىڭ بىر چېتىدە بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلگەن بولۇپ ساغا نويانغا قارىۋىدى ، ئۇ :

— مېھمانلارنىڭ قورسىقىمۇ ئاچقاندۇر ، ئەمدى ئوردا ئاشخانىسىغا مەرھەمەت قىلغاي ، — دېدى .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەممە مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ۋە ئۇلۇغ خۇنتەيجىگە ئۆزلىرىنى قوبۇل قىلغىنى ۋە تىلەك - تەلەپلىرىنى ھەل قىلىپ بەرگىنى ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم رازىمەنلىك بىلدۈرۈپ ئوردىدىن چىقىشتى .

---

① غالدان بوشۇقتۇخان — 1678 - يىلى قەشقەرىيىنى ئىشغال قىلغان .

② «تارىخى نادىرىيە»دە تۆت يۈز مىڭ سەر كۈموش دېيىلسە ، باشقا مەنبەلەردە يۈز مىڭ يامبۇ دېيىلگەن .

※ ※ ※

دانىيال خوجىنىڭ كەلگىنىنى ئوردىغا مەلۇم قىلىش ئۈچۈن ساغا نويانىنىڭ ئۆيىگە كەلگەن داندار ئۇنىڭ خان ئوردىسىغا كەتكەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن:

— بىر ئىلاج قىلىپ مېنىڭ كەلگىنىمنى نويانغا مەلۇم قىلسىڭىز؟ — دەپ ئۆتۈندى ساغا نويانغا يېقىندىن يارەمچى بولۇپ كەلگەن دانچىن دورغىغا.

— هازىر مۇمكىن ئەمەس، — ئېتىراز بىلدۈردى دورغا، — ئۇ كىشى ماڭا: «مەن بۇگۈن ناھايىتى ئالدىراش، بىرەر ئىش بىلەن كەلگەن ئادەملەر بولسا، ئۆزۈڭ بىر تەرەپ قىلىۋەر» دېگەن.

— هەي، دانچىن دورغا، مېنىڭ ئىشىم بىر تەرەپ قىلىدىغان ئىش ئەمەس، — دېدى داندار، — تۆلەكتىكى (گۆرۈدىكى دېمەكچى) دانىيال خوجىنى بىلەمسىز؟ هە، مەن هازىر شۇ كىشى بىلەن قوبىدىن كەلدىم. ئۇ ئادەم بىر مۇهىم ئىش بىلەن خۇنتەيجى جانابلىرىنى زىيارەت قىلماقچى.

— گەپ دېگەننى مۇنداق چۈشەندۈرۈپ دېمەمسىز، — دانچىن دورغا دەرهال يۇمشاپ قالدى، — يۇرۈڭ، هازىر ئوردا ئاشخانىسى تەرەپكە بارايلى. شۇ يەردىن بەزى ئەمەلدارلار ئوردىغا قاتناپ تۇرىدۇ.

ئۇلار ئوردا ئاشخانىسىغا يېقىنلاشقاندا، خان ئوردىسىدىن چىققان بىر توپ ئادەملەرمۇ يېتىپ كەلدى. داندار ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يۇرگەن موللا ئىبراهىم مەشهۇر، ساغا نويان ۋە يارۇغچى نويانلىرىن باشقىلارنى تونۇيالمىدى. ئۇچىسىغا دانىيال خوجىغا ئوخشاش كىيىملەرنى كىيگەن ساقال-بۇرۇتلۇق بۇ ئادەملەرگە، ئۇلار بىملەن بىللە كېلىۋاتقان نويانلار هۆرمەت بىلدۈرگەندەك مۇئامىلە قىلاتتى. موللا ئىبراهىم مەشهۇر بولسا، بۇ ئادەملەرنىڭ سۆزىنى نويانلارغا، نويانلارنىڭ سۆزىنى ئۇلارغا ئۆرۈپ بېرەتتى.

دانچىن دورغا ئوردىدىكى سۆھبەتنىڭ تامام بولغىنىنى

چۈشەندى ـ دە ، قەدىمنى تېزلىتىپ ، ساغا نويان تەرەپكە ماڭدى . مەۋلانە ھەزرەتنىڭ سۆزىنى يارۇغچى نويانغا تەرجىمە قىلىپ كېلىۋاتقان موللا ئىبراھىم مەشھۇر ئاشخانىغا يېتەي دېگەندە ، ئۆزلىرىگە يول بېرىپ ، ھۆرمەت بەجا كەلتۈرۈپ تۇرغان داندارنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، ھەيران بولۇپ :

— ھوي ، قاچان كەلدىڭىز ؟ — دەپ سورىدى .

— بىرنەچچە چاي قاينىغۇدەك ۋاقىت بولدى .

— خوجامۇ كەلدىمۇ ؟

— ھە ، ئۇ كىشى سىلەرنىڭ ئۆيدە قالدى .

شۇ ئەسنادا ، ساغا نويانغا يولۇققۇپ قايتقان دانچىن دورغا داندارنىڭ قولىدىن تارتىپ :

— نويان جانابلىرىغا گېپىڭىزنى يەتكۈزدۇم ، خوجىغا سەل تۇرۇپ ئادەم ئەۋەتىدىغان بولدى . يۈرۈڭ ، مۇنۇ ئۆيگە كىرىمىز . نويان جانابلىرى ماڭا : «داندارنى ئوبدان مېھمان قىلىڭ» دەپ تاپشۇردى ، — دېدى ـ دە ، ئۇنى چەتتە تۇرغان بوش ئۆيلەرنىڭ بىرىگە باشلىدى ۋە ئاشخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ بىرىنى چاقىرىپ ، بىر تورسۇق ئەركە بىلەن تاماق ئەكېلىشنى بۇيرۇدى . يول بويى تۇزۇككىنە بىرنېمە يېمىگەن داندار يېرىم ئاياق ئەركىدىن كېيىن هورى چىقىپ تۇرغان پېتىر مانتىغا تۇتۇش قىلدى . شۇ چاغدا موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئاتلىق ھىراۋۇللارنىڭ بىرى دانىيال خوجىغىمۇ تاماق ئاپارغانىدى .

※ ※ ※

— ئۇلۇغ خۇنتەيجىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن ، بەخت ـ سائادىتى زىيادە بولغاي ، — دېگىنىچە بېشىنى ئېگىپ سالام بەردى ئوردىغا كىرگەن دانىيال خوجا .

خۇنتەيجى قىسىق كۆزىنى لىپىلدىتىپ قارىدى ـ دە :

— خوجىنىڭ سالامەتلىكى ياخشىدۇر ؟ — دەپ سورىدى .

— مەرتىۋىسى ئۇلۇغ خوتەيجەمزىنىڭ شاپائىتىدە ساق - سالامەت يۇرۇپتىمەن.

جۇڭغار خانىنىڭ ئوردىسىدا بۇ ئىككى ئادەمدىن باشقا ساغا نويان بىلەن ئۇنىڭ يارداملىرى بۆكە سۇپەت دانچىن دورغا ۋە موللا ئىبراھىم مەشھۇرلار بولۇپ، ئۇ خوتەيجى بىلەن دانىيال خوجىنىڭ سۆزلىرىنى ئۆرۈپ بېرەتتى. قالغان ئىككىسى بولسا، پات يېقىندا يەكەندىكى خانلىق تەختىگە ئولتۇرماقچى بولۇۋاتقان بۇ خوجىنىڭ ھەربىر سۆزىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالاتتى.

— ئۇلۇغ خوتەيجەمزدىن يوشۇرىدىغان سىر - ئەسرارىم يوق، — دېدى دانىيال خوجا، — ئۆزلىرىنىڭ ئەمر - پەرمانى بىلەن يەكەندىن ئىلى تەۋەسىگە چىققاندا، كىچىك زەئىپەم بايان ئاغىچا ھامىلدار پېتى يوقاپ كەتكەنىدى، شۇ كۈنگىچە بۇ بىچارىنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئالالمايۋاتاتتىم. بۈنىڭدىن ئۈچ يىل مۇقەددەم ئۆزلىرى ئىلتىپات قىلىپ، دەستەك ھەدىيە قىلغان تۇججار بۇرادىرىم تۇنۇگۈن ئۇنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزدى. ھازىر ئۇ زەئىپەم يەتتە ياشلىق ئوغلۇم بىلەن بايىنبۇلاق دېگەن يەردىكى بىر كىشىنىڭ قولىدا دېدەك بولۇپ ھايات كەچۈرۈۋېتىپتۇ...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان خوتەيجىنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىنسانپەرۋەرلىك ھېسسىياتلىرى قوزغىلىپ كەتتىمۇ ياكى بايىلا قەشقەرىيىدىن كەلگەن مۆتىۋەر زاتلار ئالدىدا قىممىتى تۆت يۈز مىڭ سەر كۈمۈش دەپ باھالانغان خوجىنىڭ ئۇياقتا بارغاندا ئۆزى ئۈچۈن ياخشىراق خىزمەت قىلىشىغا تۈرتكە بولار دەپ ئويلىدىمۇ، ئىشقىلىپ، جۇڭغار ئاۋۇللىرىنىڭ بىرىدە تېزەك تېرىپ، كالا سېغىپ يۈرگەن بۇ ئولجا ئايالنى بالىسى بىلەن دانىيال خوجىغا ئېلىپ بېرىشنى مۇۋاپىق كۆردى:

— خوجا توقال ئاغىچىسىنى ياخشى كۆرەتتىكەن - دە، — دېدى مۇغەمبەرانە كۈلۈپ، ئاندىن ساغا نويانغا قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — دانچىن دورغا بىلەن ئىبراھىم تىلماچ ئىككى - ئۈچ ھېراۋۇل بىلەن ئەتىلا يولغا چىقىپ، خوجىنىڭ توقىلى بىلەن

بالىسىنى ئېلىپ كەلسۇن . ئەگەر ئۇلارنىڭ ئىگىسى ئۇنىمىسا ، ئۇنىمۇ قوشۇپ بىللە ئېلىپ كەلسۇن .

دانىيال خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ خۇنتەيچىگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى .

— خوجا ئەل - يۇرتىنى سېغىندىمىكىن ؟ — دەپ سورىدى خۇنتەيچى .

كۈتۈلمىگەن بۇ سوئالغا ئالدىراپ جاۋاب بېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان دانىيال خوجا بىرپەس ئويلىنىپ تۇردى - دە :

— ئۇلۇغ خۇنتەيچى جانابلىرى ئەل - يۇرتۇمنى سېغىنىشنى راۋا كۆرسە ، ئەلۋەتتە سېغىنىمەن ، راۋا كۆرمىسە سېغىنمايمەن ، — دېدى .

خونتەيچى يەنە مۇغەمبەرانە كۈلۈپ قويدى ، باشقا گەپ قىلماي ئۇنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت قىلدى .

تۆتىنچى باب

«قىزنىڭ جېنى قىرىق» دېگەن تەمسىل مۇشۇ بايان ئاغىچىغا ئوخشاش ئاياللارغا ئېيتىلغان بولسا كېرەك . ئۇ جۇڭغارلارنىڭ تورغۇت قەبىلىسىگە مەنسۇپ بادە چولاق دېگەن ئادەمنىڭ قېرىغان چېغىدا كۆرگەن يالغۇز قىزى ئىدى . دادىسى «قېرىغان چېغىمدا كۆرگەن بىر تال بالام» دەپ ئۇنى تولىمۇ ئەتىۋارلايتتى . يازنىڭ ئۇزۇن كۈنلىرى بىلەن قىشنىڭ ئۇزاق تۈنلىرىدە ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەرنى گويا چوڭ كىشىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندەك ، كىچىككىنە بايان قىزغا سۆزلەپ بېرەتتى . ئۆمرىدە كۆپنى كۆرگەن بۇ ئادەم بەزى كۈنلىرى غالدان بوشۇقتۇخان دېگەن خۇنتەيچى 1690 - يىلىدىن يەتتە يىلغا يېقىن چىن سۇلالىسىگە قارشى سوقۇشقانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ پادىشاھى تۇرىدىغان شەھەرگە يېتىپ بارالمای ، يېرىم يولدا مەغلۇپ بولغانلىقىنى ھەم مۇشۇ سوقۇشتا قىلىچ تېگىپ ، سول قولىنىڭ چېپىلىپ كەتكەنلىكىنى

ھېكايە قىلىپ بەرسە، بەزىدە ئۇياقلاردا ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆزلىرىگە ئوخشىمايدىغان تۇرمۇش ئادەتلىرىنى، بىرقانچە يۈز ھەتتا بىرقانچە مىڭ ئادەملەرنىڭ بىر يەرگە يىغىلىپ، كېسەك دېگەن نەرسىلەردىن ئۆي ياساپ، مەھەللە - شەھەر قىلىپ تۇرىدىغانلىقىنى، گۆش بىلەن سۈت - قېتىقتىن باشقا ئوت - چۆپكە ئوخشاش نەرسىلەرنى يەيدىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرەتتى. بەزىدە بولسا جۇڭغارلار ئىچىدە غالدان بوشۇقتۇخان توغرۇلۇق تارالغان ناخشىلارنى ئېيتىپ بېرەتتى.

ئالتۇن تېغىمىزدەك تاغ يوقتۇر،
غالدان تەيجىدەك ئەر يوقتۇر.
ۋاي - ۋاي، ۋاي - ۋاي،
غالدان تەيجىدەك ئەر يوقتۇر.

بىر كۈنى قوشنا ئاۋۇللاردىكى بىر تونۇشنىڭ تويىغا كەتكەن بادە چال مەست ھالەتتە ئۆيىگە كېلىپ:

غالدان تەيجى ئات چاپسا،
تاغلار تەڭرىم قىلىدۇ.
ۋاي - ۋايەي، ۋاي - ۋايەي...

دېگەن ناخشىسىنى يېنىش - يېتىشلاپ ئېيتقىنىچە ئۇخلاپ قالىدى - دە، شۇ ئۇخلىغانچە يېنىپ ئويغانمىدى. كىچىككىنە بايان قىز ئانىسى بولغۇنتاي بىلەن تەڭرىتېغىنى مۇڭغا تولدۇرۇپ بىرنەچچە كۈنگىچە زار - زار يىغلىدى. ئۇلارغا ئىلج ئاغرىتقان جۇڭغار مومايلىرى: «بولدى قىلىڭلار، قىزلىرىم، بۇ ئەجەل دېگەن نەرسە ھېچكىمنى ئايىمايدۇ، پۈتۈن دۇنيانى بويسۇندۇرۇپ، خاقان بولغان ئۇلۇغ چىڭگىزخانمۇ، باتۇر[1] خۇنتەيجى بىلەن غالدان

[1] باتۇر — غالدان بوشۇقتۇخاننىڭ دادىسى بولۇپ، 1634 - يىلى ئۆزبېنىڭ پايتەختىنى قوبۇقساردىن ئىلىغا كۆچۈرۈپ كەلگەن.

بوشۇقتۇخانمۇ ئەجەلگە تەڭ كېلەلمىگەن» دەپ تەسەللى بېرىشتى. بىراق، بادە چالىنىڭ ئۆلگىنىگە ھەپتە بولماي تۇرۇپ، بۇ ھازىدار ئاۋۇلدا يەنە بىر كۈتۈلمىگەن ۋەقە يۈز بەردى.

بۇگۈن ئۇلارنىڭ قايغۇسىغا ئورتاقلىشىپ، بولغۇنتايىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالغان قوشنا ئاۋۇللاردىكى بىرنەچچە دوستلىرى ئىتلارنىڭ قاتتىق ھاۋشىشىدىن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇلار ھە دېگەندە «ئاۋۇلغا بۆرە كەلگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاشتى. لېكىن، ئانچە كۆچمىكەي ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرىغا قانداقتۇر بىر يات تىلدا سۆزلەشكەن ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. ئاندىن ئۆيگە نەيزە - قىلىچ ھەم مەشئەللەرنى كۆتۈرگەن بىرقانچە قوراللىق ئادەملەر كىرىپ كەلدى - دە، قورقۇنچىدىن ئۇركۈگەن كۆيىكلەردەك ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىغا توپلىشىۋالغان جۇڭغار ئاياللىرىنى ئەسىرگە ئېلىشتى.

بۇ قوراللىق ئادەملەر مۇھەممەت ئىمىنخانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە جۇڭغارلارغا قارشى جەڭ قىلغان لەشكەرلەر ئىدى. ئۇلار بۇ ئۇرۇشتا تەڭرىتېغىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ئەسىرگە ئالغان مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن بىرنەچچە يۈز ئايالنى قەشقەرگىچە ئەكەلدى. بۇ يەرگە كەلگۈچە ئۇلارنىڭ سانى ئازىيىپ ئاتمىشقا يېقىن قالغانىدى. بۇلارغا ئىگىدارچىلىق قىلىپ ماڭغان ئېگىز بويلۇق، بېشىغا سەللە ئورىغان بادراق كۆز ئادەم ھەر قونالغۇغا ياكى يېزا - شەھەرلەرگە كەلگەندە، بىرمۇنچە ئەسىر ئاياللار بىلەن بالىلارنى ئۆزىگە ئوخشاش كىيىم كىيگەن ئادەملەرگە بېرىۋېتەتتى. بۇگۈنمۇ خۇددى شۇنداق بولدى. تۇنۇگۈن ئاياللار تۇرۇۋاتقان يەردە يەنە شۇ بادراق كۆز ئادەم ئىككى - ئۈچ خىزمەتچىسى بىلەن پەيدا بولدى - دە، بولغۇنتاي بىلەن بىرنەچچە ئايالنى ئايرىپ، ئىككى ئات قوشۇلغان مەپىگە ئولتۇرغۇزدى ۋە ئۇلارنى بىرقانچە لەشكەرنىڭ مۇھاپىزىتىدە يەكەنگە ئېلىپ ماڭدى. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن بولغۇنتايىنى قىزى بىلەن دانىيال خوجىنىڭ ئۆيىگە ئەكەلدى. ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەستىن، ئۆز ھەلەكچىلىكى

بىلەن چەت ئەلگە چىقىپ كەتمەكچى بولغان دانىيال خوجا ئۆزىگە تارتۇق قىلىنغان بۇ جۇڭغار ئايالنى قىزى بىلەن ئارتۇق يۈك بىلىپ ، بۇرۇندىن تارتىپ ئۆزىگە مۇخلىس بولۇپ خىزمىتىنى قىلىپ كەلگەن ، ھازىر بولسا چارەك دېگەن مەھەللىدە تۇرۇۋاتقان سۈپۈرگە ئاخۇن دېگەن ئادەمگە ئامانەت قىلىپ تاپشۇردى .

شۇنداق قىلىپ «زىندانغا چۈشكەن ئادەم ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇ يەرگىمۇ ئۆگىنىپ قالىدۇ» دېگەندەك ، ئۆز يەرلىرىدە جۇڭغارلارنىڭ قولىغا چۈشكەن ئولجا ئايالار بىلەن قىزلارنىڭ ئىچىرا قىسمەتلىرىنى كۆرۈپ ئۆسكەن بولغۇنتايلار ، ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان بىر ئېقلىمدىكى ئادەملەر ئارىسىدا ، شۇلارنىڭ رايىغا بېقىپ ھايات كەچۈرۈشكە باشلىدى .

ئارىدىن بىرنەچچە يىل ئۆتۈپ دانىيال خوجىنىڭ بۇ مۇخلىسى — سۈپۈرگە ئاخۇننىڭ مومىيى ئۆلۈپ قالدى ـ دە ، ئىچىگە جىن كىرىپ بولغۇنتايغا : «سېنىڭ ئايىغىڭ ياراشمايلا زەئىپەم ئۆلۈپ قالدى ، ئەمدى سەن مېنىڭ ئىلكىمگە ئۆتۈشۈڭ كېرەك» دېدى . بۇ چاغدا ئۇيغۇر تىلىنى ئوبدانلا ئۆگىنىپ قالغان بولغۇنتاي : «ھەي ئاتا ، ئادەملەرنى يارانقان تەڭرىدىن قورقمامسىز ؟ مەن سىزنىڭ بالىڭىزدەك تۇرسام...» دەپ نارازلىق بىلدۈردى . يەنە بىر قېتىم ، دۇمبىسىدىكى يۇلغۇننى ئوچاق ئالدىغا چۈشۈرۈپ ھاردۇقىنى چىقىرىپ ئولتۇرغان بولغۇنتايغا : «بۈگۈن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشىڭ لازىم ، كەچتە نىكاھىمىز بولىدۇ» دەپ ، باياتىن بېرى ئۆيدە ئولتۇرغان ئىككى مومايغا — ھەدىسى بىلەن سىڭلىسىغا : «ھازىر مۇنۇ ئەھلى كۈپپارنى پۈتىغا ئىككى كىيىسەك قويۇپ ، شۇ كىيىسەكلەر ئىزىلىپ كەتكۈچە غۇسۇل قىلدۇرۇڭلار ، ئاندىن بۇنىڭغا ئىمان ئېيتقۇزىمەن» دېدى . بولغۇنتاي بۇ چاغدىمۇ : «ئۆلۈپ كەتسەم كېتىمەنكى ، سىزنىڭ دېگىنىڭىزگە كۆنمەيمەن» دەپ ئۇنىمىدى .

ئۇچىنچى قېتىم بولسا ، بىر كېچىسى تەڭرىتاغلىرىدا يۇرۇپ چۈش كۆرۈۋاتقان بولغۇنتاي بەدىنىگە مۇزدەك بىر نەرسە تەگكەندەك

بولۇپ ئويغىنىپ كەتتى. يېنىدا ئاپئاق ساقىلىنى ساڭگىلىتىپ سۇپۇرگە ئاخۇن ھەجىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرغان بولغۇنتايغا: «نېمىشقا قورقىسەن، بۇ مەنغۇ، بىر دەم بولسىمۇ سەن بىلەن ياتاي دەپ كەلدىم...» دېدى. ئاچچىقى كەلگەن بولغۇنتاي نېمە كۆرسەم شۇنى كۆرەي دېگەن ئويغا كەلدى، ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ، بىرنەچچە كاچات ئۇرۇۋەتتى. سۇپۇرگە ئاخۇن بولسا: «خەپ، سەن قانجۇققا بىر تېتىمسام!» دېگىنىچە رەللە بولۇپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. بىراق، ئۇ بولغۇنتايغا ئۆزى ئېيتقاندەك «تېتالمىدى». چۈنكى، شۇ كۈنىنىڭ ئەتىسىلا، مۇشۇ مەھەللىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە تۇرىدىغان بىر ئادەمنى دانىيال خوجىغا ئوخشاش بىر قارا تاغلىق خوجىنىڭ ئۆزىگە ئامانەت قويغان جۇڭغار ئايالغا چېقىلىپ قويغىنى ئۈچۈن، ئۆتكەن كېچە ھېلىقى خوجىنىڭ بىرنەچچە مۇخلىسلىرى قوزۇققا ئولتۇرغۇزۇپ كېتىپتۇ، دېگەن خەۋەر تارقالدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ بولغۇنتايغا بولغان مۇناسىۋىتى پوتۇنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى، ھەتتا ئۇ: «مېنىڭ بۇ ناشايان ھەرىكەتلىرىم دانىيال خوجامغا ئايان بولۇپ قالمىسا بولاتتى» دېگەن ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. قولى بوش بولسىلا ئىككى رەكەت نامازنى ئوقۇپ توۋا - ئىستىغپار ئوقۇشقا، بولغۇنتاي بىلەن ئۇنىڭ قىزىنى قىممەتلىك خەزىنىدەك كۆرۈپ ئاسراشقا باشلىدى. ئەمما، بولغۇنتاينىڭ ئۆمرى كوتا ئىكەن. ئۇ ئۆزى بىلەن بىللە يات ئىقلىملارنىڭ قولىغا ئولجا بولۇپ، تۇغقىمەس قايغۇ - ھەسرەتلەرنى تەڭ تارتىپ كېلىۋاتقان قىزىنى راسا بوي تۇزەپ كېلىۋاتقاندا، چەت - چۆرىسىدە قۇمدىن باشقا نەرسە يوق بىر يۇرتتا يالغۇز قالدۇرۇپ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى.

مۇساپىرلىقنى ئاز دەپ تۇغقان ئانىسىدىن ئايرىلىپ، يات ئادەملەرنىڭ قولىدا قېلىش بايان قىزنى يىلتىزى قۇرۇغان گۈلدەك سولاشتۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭغا دۇنيا دەپ ئاتىلىدىغان بۇ كەڭ جاھان ھېچبىر قىزىقى يوق، پەقەت غەم - قايغۇدىنلا ئىبارەت بىرنېمىدەك

كۆرۈنۈپ كەتتى. كىچىلىرى كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەي: «دادامنىڭ جېنىنى ئۇيقۇسىدىن ئويغاتماي، ئانامنىڭ جېنىنى كېسىلىدىن ساقايتماي ئېلىپ كەتكەن تەڭرى مېنىڭ جېنىمنى نېمە ئۈچۈن ئۇنتۇپ قالدىكىنە؟ يا مېنى يەنە بىرقانچە يىللار ئازاب تارتىپ خورلانسۇن دېدىمىكىنە؟» دېگەنگە ئوخشاش ئويلارغا بېرىلەتتى. بەزى كىچىلىرى بولسا: «بوينۇمغا تانا باغلاپ، بۇ دۇنيانىڭ ھەممە ئازابىدىن بىراقلا قۇتۇلايمىكىن؟...» دەيتتى. لېكىن، ئەتىسى ئورنىدىن تۇرغاندا، ئۇنىڭ كۆندىن-كۈنگە سولىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىغان سۈپۈرگە ئاخۇن: «قىزىم، يۈرگىن، ئاناڭ رەھمەتلىكنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىپ كېلەيلى» دەپ، تۇيۇقسىز بېشىغا ئېلىپ باراتتى ۋە بولغۇنتاينىڭ قەبرىسى ئالدىدا تىزلىنىپ، ئۈزۈندىن-ئۈزۈن قىرائەت قىلىپ دۇئا قىلاتتى، ئاندىن بايان قىزغا قاراپ: «رەھمەتلىك بولغۇنتاي ياخشى مەزلۇم ئىدى. ئاللاتائالا ئاشۇنداق ياخشى ئادەملەرنى ئۆز دەرگاھىغا بالدۇر چاقىرىۋالىدۇ، بۇنىڭغا سەۋر قىلىش كېرەك، قىزىم» دەپ تەسەللى بېرەتتى.

بەزى كۈنلىرى بايان قىزنىڭ ئاش-تاماقتا كۆڭلى تارتماي قالغىنىنى كۆرسە، زورلاپ دېگۈدەك بىر نەرسىلەرنى يېگۈزەتتى ۋە: «بۇنداق قىلساڭ، قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك ئۆزۈڭنىمۇ، چۆلدىكى قاقشال بولۇپ قالغان قېرى سۆكسۆكتەك مېنىمۇ ئەجىلىمدىن بۇرۇن ئۆلتۈرمەمسەن. مەنغۇ تېرەك ئۇچىدىكى ئاپتاپتەك ئۆمرى قالغان ئادەم، سەن دېگەن بۇ دۇنيانىڭ كارامەتلىرىنى ئەمدى كۆرۈشكە باشلىغان قىزغۇ. بۇگۈن-ئەتە ئاللاتائالا نۇسرەت بېرىپ، كەلىمە ھۇللا پىرىم كېلىپ قالسا، سېنى قايسى يۈزۈم بىلەن ئۇ كىشىنىڭ قولىغا تاپشۇرىمەن» دەيتتى.

ئاردىدىن يەنە بىرنەچچە ۋاقىتلار ئۆتتى. لېكىن، بايان قىزنىڭ بېشىغا كەلگەن غەم-قايغۇ كۆڭۈل ئاسمىنىدا كۈزنىڭ قارا بۇلۇتلىرىدەك تارقىماي چۆرگىلەپ يۈرەتتى. ئۇ گەپ سورىسا «ھەئە» ياكى «ياق» دېگەن سۆز بىلەنلا جاۋاب بېرەتتى. ئۆزى گويا

كىكەچ ئادەمدەك ھەپتىلەپ - ھەپتىلەپ چىش يېرىپ بىر نەرسە دېمەيتتى. ئۇ قېرى مۇخلىس سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ قانچە كۆڭۈل بۆلۈپ، غەمخورلۇق قىلغىنىغا قارىماي، ئاپپىسى بار چاغدىكى سىياقىغا كېلەلمىدى.

بىر كۈنى يەكەن تەرەپتىن كەلگەن قارا تەقىيىلىك سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن سۆھبەتتە بولغان سۇپۇرگە ئاخۇن ئۆيىگە كەلدى - دە:

— ئەمدى ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئارمىنىم يوق، — دېدى ئۆزىگە ئۆزى گەپ قىلغاندەك. ئۇنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ، ئوچاقتا ئوت يېقىۋاتقان بايان قىز بېشىنى كۆتۈرۈپ قاريدى، — ئەمدى ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئارمىنىم يوق، — دەپ سۆزىنى تەكرارلىدى ئۇ، — ئاللاتائالا كەلىمە ھۇللا خوجامغا دېگىنىمدەك نۇسرەت ئاتا قىپتۇ. ئۇ ھەزرەتنىڭ مۇبارەك قەدەملىرى دىيارىمىزغا يېتىپ، يەكەن تەختىگە ئولتۇرۇپتۇ. ئاللا نېسىپ قىلسا، ئەتە يەكەنگە بېرىپ، سىپنى بارلىق مۇسۇلمان قوۋمىنىڭ شاپائەتچىسى بولغان دانىيال خوجامغا تاپشۇرۇپ بوينۇمدىكى قەرزدىن ئادا بولماقچىمەن.

بايان قىز ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىگە: «تەڭرى جېنىمنى ئالمىغاندىكىن، ماڭا قەيەردە يۇرسەممۇ، كىمنىڭ ئىشىنى قىلسامۇ بەربىر» دېگەن ئەلپاز كۆرسەتتى.

دېگەندەك، سۇپۇرگە ئاخۇن ئەتىسى سەھەردىلا ئېشەك ھارۋىسىنى قوشۇپ، بايان قىزنى ئولتۇرغۇزدى، بېشىغا مومىسىدىن قالغان كونا پەرەنجىنى ئارتىپ، يۈزىگە قىللىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن قارا چۈمبەلنى تارتىپ يولغا چىقتى ۋە يەكەنگە كېلىپ دانىيال خوجىنى زىيارەت قىلدى - دە، ئۆزى دېگەندەك بىرنەچچە يىللاردىن بېرى «قۇرئاننىڭ ئىچىدە ساقلىغاندەك» كۆڭۈل قويۇپ ئاسرىغان ئامانەتنى تاپشۇرۇپ بەردى...

بايان قىز ئۆزىدىن ئون نەچچە ياش چوڭ دانىيال خوجىنىڭ كىچىك ئاغىچىسى بولغاندىن كېيىنكى بىرنەچچە يىلدا، خۇددى باغقا كۆچۈرۈپ كەلگەن چۆل گۈلىدەك ياشناپ كەتكەندى. بىراق،

ئۇنىڭ بۇ ھاياتىمۇ چۈش مەزگىلىدىكى دەرەخ سايىسىدەك قىسقا بولىدى. ئۇ ھامىلدارلىق پەيزىنى سۈرۈپ يۈرگەن چاغلاردا، يەكەنگە باستۇرۇپ كەلگەن جۇڭغارلار تەرىپىدىن يەنە ئولجىغا ئېلىنىدى.

مانا شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ تەقدىرنىڭ تېخىمۇ دەھشەتلىك دىشۋارچىلىقىنى باشتىن كەچۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ ئولجىغا ئالغان جۇڭغار لەشكىرى يول بويىدىكى چۈشكۈنلەردىمۇ، ئۆيىگە كېلىگەندىن كېيىنمۇ سىلىق سۆز، قورقۇتۇش، قارا كۈچ ئىشلىتىش ئارقىلىق ئۆز دېگىنىگە كۆندۈرەلمەي، ئاخىر بايىنبۇلاق دېگەن يەردە تۇرىدىغان بالدىن دامچى[1] دېگەن جۇڭغارغا ئەللىك سەر كۈمۈشكە سېتىۋەتتى.

بايان ئاغىچا بۇ يېڭى خوجايىنىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ بىرەر ئايدىن كېيىنلا بوشاندى. يېڭىدىن تۇغۇلغان بۇ بوۋاق جەبىر - جاپاسى تولا يورۇق دۇنياغا كېلىشنى خالىمىغاندەك ئىنچىكىلىگەنده، بايان ئاغىچا بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈمسىرىگەنىدى. لېكىن، شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆتكەن يىللاردا ئۇنىڭ چىرايىدا بۇ خىل ھالەت ئەكس ئەتمىدى.

بالدىن دامچىنىڭ خوتۇنى ئولتۇرغان جايىدىن ئاران تۇرىدىغان سىمىز ئايال بولۇپ، شۇ چاغقىچە بىر قېتىممۇ قورساق كۆتۈرمىگەنىدى. شۇڭا، ئۇلار ئەرزان باھادا سېتىۋالغان بۇ دېدىكىنىڭ تۇغقان بالىسىنى «ئۆزىمىزنىڭ بالىسى» دەپ، ئەل - ئاغىنىلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ئوي قىلىپ بەردى. بوۋاققا سۆسەر دەپ ئىسىم قويۇشتى، لېكىن بايان ئاغىچا بالىسىنى بىرەر قېتىممۇ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتاپ باقمىدى.

بىر كۈنى، ئەگرى ساينىڭ كۈنگىيىدىكى قىشلاققا كۆچۈپ كەلگەن چاغدا، تۆت ئايدىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگەن نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان بالدىن دامچى سىمىز خوتۇنى خورەككە چۈشكەندە، ئۇچ ئايلىق بالىسىنى قۇچاقلاپ يانتاق بايان

---

① دامچى — يۇز ئۆيلۈكىنى باشقۇرىدىغان مەنسەپ.

ئاغىچىنىڭ يوتقىنىنى قايرىدى . ئۇنىڭ ياغاچتەك قاتتىق قولى بەدىنىگە تەگكەندە ، يىلان چاقماندەك قورقۇپ كەتكەن بايان ئاغىچا بالىسىنى باغرىغا باسقىنىچە :

— خارغاتا ! ھەي ، خارغاتا ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى . ئۇنىڭ قاتتىق ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتكەن خارغاتا يۇز بەرگەن ئەھۋالنى چۈشىنىپ شۇنداق خاپا بولدىكى ، بالدىن دامچىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ ، بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى ۋە :

— بۇنىڭدىن كېيىن ، كۆزۈمگە مۇشۇنداق توپا چاچماقچى بولىدىكەنسەن ، دادامغا ئېيتىپ ئىككى پۇتۇڭنى بىر ئۆتۈككە تىقتۇرۇۋېتىمەن ، دامچىلىقتىنمۇ قورۇق قالىسەن ! — دەپ جاڭجال كۆتۈردى .

شۇنىڭدىن كېيىن بالدىن دامچى بايان ئاغىچىغا چېقىلىش بۇياقتا تۇرسۇن ، تىكىلىپ قاراشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىدى...

— سەن ، بايان خوتۇن ! — دېدى بىر كۈنى خارغاتا چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ، — ئەر خەق دېگەننىڭ ئۆزىگە قىلغان ياخشىلىقىنى ئوڭاي ئۇنتۇپ قالىدىغان ئۇياتسىز خەق ئىكەنلىكىنى مېنىڭدەك بىلمەيسەن . گېپىڭگە قارىغاندا ، مەن بالدىنغا تەگكەن يىلى تۇغۇلغان ئوخشايسەن . مۇنۇ بالاڭنى دېمىسەم ، سېنى بىكارغا بەرسىمۇ ئالمايتتىم . تەڭرىم ماڭا بالا بەرمىگىنى بىلەن ، مال ـ چارۋىنى يېتەرلىك بەرگەن . دادامنىڭ يىلقىسىلا ئىككى مىڭدىن ، كالا ـ تۆگىلىرى مىڭدىن ئاشىدۇ ، قوي دېگەننىڭغۇ سانى يوق . ئۇلار تەڭرىتېغىنىڭ ياپىلاقلىرىغا پاتمايدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاشۇ يىلى خۇنتەيجىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى ساغا نويان بۇياقتا كەلگەندە ، بىرنەچچە كۈن مېھمان بولۇپ دادامنى ئۆلگەن زايسانىنىڭ[1] ئورنىغا زايسان قىلىپ كەتتى . كېيىن مەن دادامغا : «سىز زايسان بولغاندىكىن كۈيئوغلىڭىزغا ئەڭ بولمىغاندا ، دامچى دېگەن مەنسەپنى بېرىڭ» دەپ ، بۇ جىنىدىنى مەنسەپكە ئولتۇرغۇزغانىدىم . ئەر كىشىگە بۇنداق ياخشىلىق قىلىش كۆرگەنلا خوتۇنىنىڭ قولىدىن

① زايسان — كىچىك قەبىلىلەرنى باشقۇرىدىغان مەنسەپ .

كەلمەيدۇ ، راستمۇ ؟ بۇنى دېدەك بولساڭمۇ بىلىشىڭ كېرەك . شۇ ياخشىلىقمىنى ئۇنتۇپ ، ۋاپاسىزلىق قىلىۋاتقان بالدىن ساراڭنى كۆرگەنسەن ... — خارغاتا پاخپايغان قېلىن چاچلىرىنى دىققات بىلەن سىلاپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلىدى ، — بىز سېنى سېتىۋالغاندا ، تەكشۈرمىز بىزگە بالا بەرمىدى ، بۇ خوتۇنىڭ قورسىقىدا بالىسى بار ئىكەن ، سالامەت تۇغسا ئۆزىنى دېدەك ئورنىدا ئىشلىتىپ ، بالىسىنى بېقىۋالارمىز ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ خوتۇن مۇسۇلمانلاردىن ئەمەس ، ئۆز قوۋمىمىزدىن ئىكەن ، دەپ ئويلىغانىدۇق . ساڭا دەيدىغان گېپىم شۇكى ، بالىنى ئىككىمىز تەڭ بېقىپ ئۆستۈرىمىز ، ئەمما ئۇنىڭغا ئىگە بولىمەن دەپ ئويلىما ، ئاندىن كېيىن جىن ـ شەيتانلارنىڭ كەينىگە كىرىپ ، كۆزۈمگە توپا چاچما . ئەگەر يا بالدىنغا ، يا مۇشۇ ئەتراپتىكى ئەر خەقلەرگە سۈركىشىپ قالساڭ ، ئۇ چاغدا يەر دەسسەپ يۈرىمەن دەپ ئويلىما ، ئۇقتۇڭمۇ ؟

— ئۇقتۇم ، — دېدى بايان ئاغىچا .

ئۇ ئۆزى ئۇچۇن كۈتمىگەن يەردىن خارغاتاغا ئوخشاش ھىمايىچىگە دۇچار بولغىنىغا خۇشال بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئوتىدىن كىرىپ ، كۈلىدىن چىقىشقا باشلىدى . خارغاتامۇ ئۆي ئىشلىرىدىن خاتىرجەم بولۇپ ، كۆڭلى تارتقان ئاۋۇللارغا بېرىپ ـ كېلىدىغان ، ھەتتا بارغان يەرلىرىدە ئولجىغا ئېلىنغان خوتۇن ـ قىزلار توغرۇلۇق گەپ ـ سۆز قوزغىلىپ قالسا ، بايان ئاغىچىنى ماختاپ سۆزلەيدىغان بولدى .

خارخاتا بۇ يىل ياز كېلىشى بىلەن ، بايان ئاغىچىغا كىچىككىنە كەپە تەييارلىتىپ ، ئىچىگە سېلىش ئۈچۇن بىر پارچە كىگىز ۋە كونىراپ كەتكەن ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى بەردى . بالدىن دامچىنىڭ يوغان ئاق ئۆيى بايىنبۇلاقنىڭ قايسى يېرىگە تىكىلسە ، بايان ئاغىچىنىڭ كەپىسىمۇ شۇ يەرگە يانداپ تىكىلەتتى . كېچىلىرى ئۇنىڭ كەپىسىگە خارغاتانىڭ خورىكى بىلەن بالدىن دامچىنىڭ ئۇيقۇلۇق ھالدا چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

بەختسىزلىككە گىرىپتار بولغان بەزى ئادەملەر ھە دېگەندە ئۆزىنى يوقىتىپ ، ياخشى كۈنلەرنىڭ كېلىشىگە ئۈمىد باغلىمايدۇ . ھەتتا بەزىلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي ، كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈشتىنمۇ ژاز كېچىدۇ . لېكىن ، بايان ئاغىچا بۇنداق ئادەملەرگە ئوخشىمايتتى . ئۇنىڭ ئىرادىسى قىينىچىلىقلارغا ئۇچرىغانسېرى تاشقا سۈركەلسە يالتىرايدىغان ياكى ئوتقا چۈشسە تاۋلىنىدىغان پولاتقا ئوخشاپ كېتەتتى . ئۇنىڭغا بۇنداق خورلىنىشلارغا بەرداشلىق بېرىدىغان ئىرادە بىلەن كۈچ - قۇۋۋەتنى ئاتا قىلغان نەرسە — قورسىقىدا تۇرۇپ كۈندىن - كۈنگە يېتىلىۋاتقان بالىسى ئىدى . ئۇ بەزى كۈنلىرى ئىككى غۇلاچ كونا ئارغامچىغا باغلانغان ئوتۇننى كۆتۈرۈپ ئۆي تەرەپكە يانغاندا : «يارەببىم ، سېنىڭدىن ، باشقا سېغىنىدىغان ھېچكىمىم يوق . گۇناھسىز پەرزەنتىم ئۈچۈن بولسىمۇ شاپائەت قىلغىن» دەپ ناله قىلاتتى . بالىسى تۇغۇلغاندىن كېيىن بولسا ، پۈتۈن ئوي - خىيالى مۇشۇ بالىنى ئامان - ئېسەن ئۆستۈرۈشنىڭ كويىدا بولدى . ئۇ تاڭ سەھەردىن تۇن قاراڭغۇسىغىچە تىنىم دېگەنىنى بىلمەيتتى . چاي قاينىتىپ ، تاماق ئېتەتتى ، قازان - قومۇچلارنى ، كىر - قاتلارنى يۇيۇتتى ، كالىلارنى ساغاتتى ، ئاتلارغا چۆپ بېرىپ ، ئېغىل تازىلايتتى . بەزى كۈنلىرى شۇنداق ھېرىپ كېتەتتىكى ، «قىرىق جېنى»نىڭ ئوتتۇز توققۇزى تۈگەپ ، بىرىلا قالغاندەك ھالسىزلىنىپ كېتەتتى . بەزى كۈنلىرى يالغۇز ئاياغ يولدا سۇغا كېتىۋېتىپ ، تاغ قاپتاللىرىدا ئېچىلىپ كەتكەن چوغلۇق ، سەبدەر ۋە توغاچ گۈللەرنى كۆرۈپ ، يەكەندىكى ھۈجرىسىنىڭ ئالدىدىكى باغدا ئېچىلىدىغان خۇش پۇراق مودەنگۈللەر ، قىزىل ۋە كۆك رەڭدىكى گۈلناۋازلار ، تا كەچ كۈزگىچە ئېچىلىپ تۇرىدىغان رەڭمۇرەڭ ئەتىرگۈللەر ، ھېقىقتەك قىلپقىزىل مارجان گۈللەر ۋە پاختىدەك ئاپئاق سەنەم گۈللەر كۆز ئالدىغا كېلىپ ئىختىيارسىز ئۇھ تارتىۋېتەتتى . بولۇپمۇ يەكەن خانلىقىنىڭ ھەربىدە كەچۈرگەن شاھانە مەئىشىتى — رەڭمۇرەڭ تاۋلىنىپ تۇرىدىغان رەختلەردىن تىكىلگەن كىيىم - كېچەكلەر ،

كالا بىلەن قوي گۆشىدىن باشقا توخۇ ، كەكلىك ۋە بۆدۇنىگە ئوخشاش قۇشلارنىڭ گۆشلىرىدىن تەييارلانغان لەززەتلىك تاماقلار ھەم تام ـ تور ۇسى گەچ بىلەن نەقىشلەنگەن ، قىشتا ئىسسىق ، يازدا سالقىن ئۆيلەر ، يۇمشاق ماموق تەكىيىلەر بىلەن شايى ـ ئەتلەستىن تىكىلگەن يوتقان ـ كۆرپىلەر ، ھەرەمدىكى چوڭ ـ كىچىك خىزمەتكار ئاياللارنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندە «بايان ئاغىچا» دېسە «بايان ئاغىچا» دەپ ، ئېگىلگەن ھالدا ھۆرمەت كۆرسىتىشلىرى يادىغا كەلگەندە بولسا ، ئۆزىنىڭ ئاشۇنداق ھايات كەچۈرگىنىگە ئىشەنمەيمۇ قالاتتى .

بىر كۈنى ئۇنىڭ ئۇيقۇسى قېچىپ ، كېچىنىڭ بىر مەزگىلىگىچە ئۇخلىيالمىدى . كۈندىن ـ كۈنگە رەڭ تۈزەپ ، كەڭ پېشانىسى يالتىراپ ، ئۇچى تەرىپى قۇشلارنىڭكىدەك ئېگىلىپ كەلگەن بۇرنى قىرلىنىپ ۋە يوغان ، قارا كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ بارغانسېرى دادىسىغا ئوخشاپ كېتىۋاتقان بالىسى دۇنيادىن بىغەم ئۇخلىماقتا ئىدى . ئۆزى بولسا بىردەم ئۇ يېقىغا ، بىردەم بۇ يېقىغا ئۆرۈلوپ تولغاندى . بىر چاغدا دانىيال خوجىنىڭ ئاخشىمى يانقان چاغدا : «ئى ئىلاھا ، ياشايدىكەنمەن ئىسمىڭنى زىكرى قىلىپ ياشايمەن . ئۆلىدىكەنمەن ئىسمىڭنى زىكرى قىلىپ ئۆلىمەن» دەپ ، ئوقۇش لازىم دېگەن سۆزلىرى يادىغا كەلدى ـ دە ، شۇ سۆزلەرنىمۇ بىرنەچچە قېتىم تەكرارلاپ كۆردى ، لېكىن بۇنىڭمۇ پايدىسى بولمىدى . ئەكسىچە ، دانىيال خوجا بىلەن بىللە ياشىغان چاغلىرى ئېسىگە كېلىپ پۇچىلىنىپ كەتتى . كۆز ئالدىدىن نىسا بېگىم دېگەن ئورۇق ئاياللىنىڭ دانىيال خوجا خوتەندىن قايتقان كۈنىنىڭ ئەتىسى : «خوجىمىزنىڭ رايىغا باقسىلا ، جۇمۇ ، خېنىم . ئۇ كىشى تولىمۇ مېھرىبان ، كۆڭلى يۇمشاق ئادەم . مۇنۇ مەرمەر تاشتەك قاتتىق مۇرىلىرىنى يۇمشاق قوللىرى بىلەن سىلاپ قويغاندىن باشقا ، ئۆزلىرىنى خاپا قىلغۇدەك ئىش قىلمايدۇ ، — دېگىنىچە دانىيال خوجا كۈتۈپ تۇرغان ئۆيگە باشلاپ كىرگەنلىكى ، ئاندىن ئىككىسى ئوچۇن بىر ئورۇن سېلىپ ، — ياخشى چوش كۆرۈشسىلە» دەپ ،

چىقىپ كەتكەنلىكى ۋە دانىيال خوجىنىڭ چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئۆزىنى قوۋچاقلىۋالغانلىقى بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

ئۇ ئىختىيارسىز «ئۇھ» تارتىپ يېنىغا ئۆرۈلدى ۋە پىچىرلاپ كۈلۈپ قويدى: شۇ كېچىسى سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ، تالاغا چۆگۈن كۆتۈرۈپ ماڭغان دانىيال خوجىنى توختىتىپ قوۋچاقلىۋالغانلىقى ئېسىگە كەلگەنىدى. «خوجام نېسا بېگىم دېگەندەك، راستىنلا سىلىق - سىپايە، ياخشى ئادەم ئىدى، — دەپ ئويلىدى ئۇ كۆكسى تولغۇدەك نەپەس ئېلىپ، — مەنغۇ بۇ يەردە قانچە جاپا تارتسامۇ، بالام بىلەن ئۆزۈمنى بەزلەپ يۈرسەمەن. خوجام بىچارىنىڭ ھالى نە بولغاندۇ، ھېلىقى كۈنى خۇنتەيجىنىڭ كۆزىگە قان تولغان ئەسكەرلىرى ئوردىنى قاپلاپ كەتكەنىدى ...»

بايان ئاغىچا مۇشۇنداق خىياللارغا بېرىلگەنسېرى دانىيال خوجىنىڭ ھايات ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيتتى. چۈنكى، ئۇ جۇڭغار خۇنتەيجىلىرىنىڭ ئۇيغۇرلارغا بۇرۇندىنلا شەپقەتسىز مۇئامىلە قىلىپ كەلگەنلىكىنى، غالدان بوشۇقتۇخان ۋاقتىدا ئۇيغۇرلاردىن نەچچە مىڭلىغان ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، نەچچە مىڭلىغان ئادەمنى ئولجا ئالغانلىقى ھەققىدىكى گەپ - سۆزلەرنى دادىسىدىن تالاي قېتىم ئاڭلىغانىدى.

«ئادەم بالىسى دېگەن بەزى چاغلاردا قويدىنمۇ ئەقىلسىز بولىدىكەن - دە، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — مۇنۇ خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقان خارغاتاغا ئوخشاش ئادەملەرنىڭ قويلىرى، تەڭرىتېغىنىڭ بىر سېيىدا بىر - بىرى بىلەن ئۇسۇشمەي يايلاپ، قىشلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇيغۇرلار بىلەن جۇڭغارلار بولسا بىرى تەڭرىتېغىنىڭ ئۇ تەرىپىدە، بىرى بۇ تەرىپىدە تۇرۇپ بىر - بىرى بىلەن قىلىچلىشىدۇ. بىر - بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈپ، خوتۇن - بالىلىرىنى ئولجا ئېلىشىدۇ. بۇلار نېمە يەتمەي شۇنداق قىلىشىدىكىن؟...»

بايان ئاغىچا كۆزىنىڭ قاچان ئىلىنىپ كەتكەنلىكىنى بىلمەي

قالدى . ئۇنى خارغاتانىڭ بېقىنىغا تەككەن سېمىز ۋە دېقماق قوللىرى ئويغىتىۋەتتى .

— نويانلارنىڭ خوتۇنىدەك نېمانچە ئۇخلايسەن ؟ — دېدى ئۇ گۆشلۈك قاپاقلىرىدىن تېخىمۇ قىسىلىپ كەتكەن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، — قورساقلار ئېچىپ كەتتىغۇ .

بايان ئاغىچا گۇناھكار ئادەمدەك ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، يۇز ـ كۆزىنى يۇمايلا ئوچ پۇتلۇق ئوچاققا چۆگۈن ئېسىپ ، ئوت تۇتاشتۇردى ، ئاندىن باغلاقلىق موزايلارنى ئەگىپ يۇرگەن ئىنەكلەرنى سېغىشقا تۇتۇش قىلدى .

※ ※ ※

بايان ئاغىچىنىڭ پۇتمەس ـ تۈگىمەس مىننەتدارچىلىقى يوق ئىشلار بىلەن بالدىن دامچىنىڭ بوسۇغىسىدا يۇرگىنىگە ئالتە يىلدەك بولدى . بايىنبۇلاقنا يەنە باھار كەلدى . ئەتراپ يېشىللىققا پۈركىنىپ ، گۈل ـ چېچەكلەرگە تولدى . ۋادىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى كۈدە ئۆسىدىغان سازلىقلار سان ـ ساناقسىز ئاق قۇشلار ، ئۆردەك ـ غازلارغا تولۇپ كەتتى .

كىچىككىنە سۆسەرمۇ ئالتە ياشنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ خېلىلا چوڭ بولۇپ قالغاندى . بىراق ، ئۇ ئۆزى دېمەتلىك جۈڭغار بالىلىرىغا ئوخشاش ئوغلاق ـ قوزىلارغا ئېسىلىپ ، ئۆي ئەتراپىدىكى چۆپلۈكلەردە كېپىنەك قوغلاپ ياكى ئوقيا ياساپ ئوينىمايتتى . ھەر كۈنى ئەتىگەندە ، ئورنىدىن تۇرۇپلا ئاپىسىنىڭ چۆرىسىدە پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرەتتى . بەزى كۈنلىرى بالدىن دامچى ئۇنى ئېتىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ ئانچە ـ مۇنچە ئوينىتقان بولاتتى ، بەزى كۈنلىرى خارغاتا ئاغزى باغلانغان قاپ ـ تاغارلارنى يېشىپ ، قۇرۇت ـ ئىرىمچىكلەرنى بېرەتتى . ئاندىن قۇچىقىغا ئولتۇرغۇزۇپ : «چوڭ بولغاندا نويان بولامسەن ، دورغا بولامسەن ، دورغا بولامسەن ؟» دەپ سورايتتى . سۆسەر ئۇنىڭ سوئالىغا بالدىن

دامچى ئۆگىتىپ قويغاندەك : «غالدان بوشۇقتۇخان بولمەن» دەپ ، خارغاتانى كۈلدۈرۈۋېتەتتى .

سۆسەرنى بۇنىڭدىن بىر ئاي ئىلگىرى خارغاتا ئۆيىگە ئاچىقىۋالغانىدى .

— سۆسەر بىزنىڭ ئۆيدە تۇغۇلغان بالا ، — دېدى ئۇ ، — ئەمدى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە چىقسۇن ، ئېمىتكەن سۈتۈڭگە رەھمەت . ئۇنى بالدىن ئىككىمىز تۆرىلەرنىڭ بالىلىرىدەك تەربىيىلەيمىز .

بۇ گەپ بايان ئاغىچىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى پارە ـ پارە قىلىۋەتتى ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ ھوشىدىن كەتكىلى تاس قالدى . ئۇ بارلىق كۈچىنى يىغىپ :

— خارغاتا ، ئۇ مېنىڭ بالامغۇ ، باغرىمنى يېرىپ چىققان يۈرەك پارەمغۇ ؟ تەڭرىدىن قورقساڭچۇ ؟ — دەپ يالۋۇرۇپ ئۇنىڭ پۇتلىرىنى قۇچاقلىدى . لېكىن ، ئۆزىدىن باشقىنى ئويلىمايدىغان ، باشقىلارنى ئۆزى ئۈچۈن يارىتىلغان قۇللار دەپ ھېسابلايدىغان خارغاتا ئۇنىڭ نالە پەريادىغا پەرۋا قىلماي :

— ئەمدى سەن دېدەكنىڭ بىزگە كېرىكى يوق ، بىلدىڭمۇ ! خالىساڭ خىزمىتىمنى قىلىپ ، يۇندامنى ئىچىپ يۈرۈۋەر ، خالىمىساڭ ھازىرلا ئۆيۈمدىن يوقال ! ئۇقتۇڭمۇ ؟ — دەپ ۋارقىرىدى .

بىر قولى بىلەن يەرگە تايىنىپ تىرلانغان ھالدا ئولتۇرغان بايان ئاغىچا بېشى تاشقا تەگكەندەك ئېسەنگىرەپ قالدى . بىر چاغدا ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا خارغاتانىڭ ئۆيىدىن چىققان : «ئاپا ، ئاپامغا باريمەن ، قويۇۋەت مېنى !» دەپ ۋارقىرىغان سۆسەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلانىدى . ئۇ ، ۋاي بالام دېگىنىچە سەندىرەكلەپ خارغاتانىڭ ئىشىكىگە باردى . بۇ ئىشنى باقتۇرمىغان خارغاتا ئۇنىڭ كاچىتىغا بىر نەچچىنى ئۇرۇپ ئىتتىرىۋەتتى . ھوشىدىن كېتەي دەپ قالغان بايان ئاغىچا كەپسىنىڭ ئالدىدىكى داق يەردە خېلى ئۇزاق ياتتى . ئۇنىڭ مال ـ ۋارانغا قارىماي ، يا تاماق تەييارلىماي يېتىۋالغىنىغا ئىچى پۇشقان خارغاتا يۇز بەرگەن ۋەقەدىن قورقۇپ ، ئۇخلىغاندەك

كۆزىنى يۇمۇپ يېتىۋالغان بالىنى كىگىز ئۈستىگە ياتقۇزۇپ تالاغا چىقتى ـ دە :

— ھەي ، ئۇيغۇرلارغا ئېتىكىنى ئاچقان بۇزۇق دېدەك ! — دەپ تىللىغىنىچە كېلىپ بايان ئاغىچىنى نوقۇشتۇردى ، — لاپچىيىپ ياتقۇچە ، ئوچاقتا ئوت قالاپ ، مال ـ ۋارانغا قارىمامسەن ؟

ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك ، ئۆكتەملىك بىلەن ئېيتىلغان ھاقارەتلىك بۇ گەپلەر بايان ئاغىچىنىڭ يۈرىكىگە نەشتەر دەك سانجىلدى . ئۇ ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى ـ دە ، خارغاتاغا نەپرەت بىلەن تىكىلىپ :

— يالماۋۇز ! — دەپ ۋارقىرىدى .

بايان ئاغىچىنىڭ غەزەپتىن پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرى خارغاتاغا شۇنچىلىك دەھشەت سالدىكى ، ئۇ قورقىنىدىن ئارقىسىغا بىر قەدەم داجىپ كەتتى .

— بالامنى بېرىۋەت ! — دېدى بايان ئاغىچا ، — بولمىسا سېنى ئۆلتۈرىمەن ، يا ئۆزۈم ئۆلىمەن ! — ئۇ ئوچاق قېشىدا تۇرغان پالتا تەرەپكە ماڭدى .

دەل شۇ چاغدا ، بالدىن دامچىلى ئىزدەپ ، ئۇنىڭ قوشنا ئاۋۇلدا تۇرىدىغان ئاكىسى كېلىپ قالدى ـ دە ، كىگىز ئۆي بىلەن كەپىنىڭ ئارىسىدا ئۆڭۈلى قالماي ، بىر ـ بىرىگە ئاچ بۆرىلەردەك قارىشىپ تۇرغان خارغاتا بىلەن بايان ئاغىچىنىڭ قېشىغا كەلدى .

— تەكرىم ئەۋەتكەندەك كەلدىڭا ، قېينىاغا ، — دېدى خارغاتا جانلىنىپ ، — مۇنۇ ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان تۇزكور دېدەكنىڭ پۇت ـ قولىنى باغلاپ كۆزۈمدىن يوقاتقىنا .

— ئاچچىقىڭ تازا كەپتۇ ـ دە ، كېلىن ، — دېدى ئۇ كۈلكە ئارىلاش ، — بۇ دېدىكىڭنى بارغانلا يېرىگىدە : «ئۇنداق ياخشى ، مۇنداق ياخشى» دەپ ئاغزىڭدىن چۈشۈرمەيتتىڭغۇ ؟ قوي ، ئاچچىقىنىڭ كەينىگە كىرمە ، ئاچچىق دېگەن ياخشى ئادەمنىمۇ يامان قىلىۋېتىدىغان نەرسە ، — ئۇ ئوچاق تەرەپتە پالتا تۇتۇپ تۇرغان بايان ئاغىچىغا ، — ھە ، بايان خوتۇن ، سېنىڭمۇ ئاچچىقىڭ خېلى

كەپتۇ ـ دە ، سالامىۋ قىلمايسەنغۇ ؟ — دېدى .

يېشى يەتمىشنىڭ ئۈستىگە چىققان بۇرۇلدە ئىسىملىك بۇ كوسا بوۋاينى بايان ئاغىچا ھەر قېتىم كۆرگىنىدە سالام قىلىپ قارشى ئالاتتى ۋە ئۇنىڭ چىراي شەكلىنىڭ قايسىدۇر بىر يەرلىرىنى رەھىمەتلىك دادىسىغا ئوخشىتىپ ئۆزىگە يېقىن كۆرەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك :

— خارغاتا بالامنى تارتىۋالدى ، — دەپ دەرد ئېيتتى .

— بالا بىزنىڭ ، — دەپ يەنە ئۆكتەملىك بىلەن ۋارقىرىدى خارغاتا .

بۇ گەپلەردىن ئىككى خوتۇننىڭ ئارىسىدىكى چاتاقنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەن بۇرۇلدە بوۋاي ئۇلارنى مادارا قىلىشنى لايىق كۆردى .

— ھەر ئىككىڭلارنىڭ بۇ گەپلىرى ئاچچىقنىڭ ئالامىتى . سۆسەر مۇشۇ ئۆيدە تۇغۇلۇپ ، مۇشۇ ئۆينىڭ سۈت ـ قېتىقىنى ئىچىپ ئۆسۈۋاتقاچقا ، ئۇنى خارغاتانىڭ بالام دېيىشى توغرا ، شۇنىڭدەك سۆسەرنى تۇغۇپ ، ئەمچەك بەرگىنىڭ ئۈچۈن ، سېنىڭمۇ بالام دېيىشىڭە ھەققىڭ بار . بالىنى خارغاتا تارتىۋالسا نەگە ئاپىرىدۇ ؟ بەربىر ھەممىڭلار مۇشۇ ئۆيدە بىللە تۇرىسىلەرغۇ . مېنىڭچە بولغاندا ، سۆسەرنى سېنىڭ ـ مېنىڭ دەپ تالاشقۇچە ، ئۇنى بىرلىشىپ بېقىڭلار . سىلەرنىڭ بۇ جېدىلىڭلارنى باشقىلار ئاڭلاپ قالمىسۇن . ئەل ئارىسىغا تارقاپ كەتسە ، زايسان جانابلىرىنىڭ ئابرۇيىغا تەسىر يېتىدۇ ، شۇنداق ئەمەسمۇ . كېلىن ؟ — دېدى ۋە ئاخىرقى گېپىنىڭ خارغاتا تەسىر قىلغىنىنى بايقاپ ، بايان ئاغىچىغا ئۇن قاتتى ، — سەنمۇ بۇ ئۆيگە تۇنۇگۈن يا بۈگۈن كەلمىدىڭ . توپىتوغرا ئالتە يىل بولدى . بىلسەڭ ، ھازىر خارغاتانىڭ سىڭلىسىدەكلا بولۇپ قالدىڭ ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

بوۋاينىڭ سۆزلىرى ئويلاندۇرۇپ قويدى بولغاي ، ھەر ئىككى ئايال بىرئاز پەيلىدىن يانغاندەك تۇرۇپ قېلىشتى . بۇرۇلدە بوۋاي كېلىنگە مۇراجىئەت قىلدى :

— بالدىن نەگە كەتتى . خارغاتا ؟
— تۇنۇگۈن داداملار تەرەپكە كېتىۋىدى .
— ھىم ، ئەگەر بالدۇرراق كېلىپ قالسا ، ماڭا بىر يولۇقسۇنچۇ .
ئۇ خارغاتانىڭ تەكلىپ قىلغىنىغا ئۇنماي قايتىپ كەتتى .
«بۇرۇلدە بوۋاينىڭ سۆزلىرىدىمۇ ھەقىقەت بار ، — دەپ ئويلىدى قاراڭغۇ كەپە ئىچىدە يالغۇزدىن يالغۇز ئولتۇرغان بايان ئاغىچا ، — بۇلار مېنى قورسقىمدىكى بالا بىلەن قوشۇپ سېتىۋالدى . كىچىك خوجىنى مۇشۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇغۇپ ئۆستۇردۇم . بۇلار مېنىڭدىن بالام چوڭ بولغۇچە پايدىلاندى . ئەمدى ئۆيدىن قوغلىۋەتسىمۇ ، باشقا بىر ئادەمگە سېتىۋەتسىمۇ ، ئىختىيار شۇلاردا . مېنىڭ ئەمدىكى تەقدىرىمنى بەلگىلەيدىغانلارمۇ مۇشۇلار . بۇرۇلدە بوۋاي ئېيتقاندەك بالام كېچىسى يېنىمدا ياتمىغىنى بىلەن ، كۈندۈزى كەچ كىرگۈچە مەن بىلەن بولىدۇغۇ . ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئىگە بولالمايى ئولجىغا چۈشۈپ ، مالغا ئوخشاش سېتىلىپ يۈرۈپ ، يەنە خارغاتا بىلەن جېدەللەشكىنىمنى قارىمامدىغان ! ئەجەب يېنىكلىك قىپتىمەنا . ھېلىمۇ ياخشى ، بۇرۇلدە بوۋاي كېلىپ قالدى ، ئۇ كەلمەي باشقا بىرى كېلىپ قالغان بولسا ، بەلكىم بۇ چاغقىچە ئۆلۈپمۇ كېتەر ئىدىم ياكى خارغاتا بالامنى تىرىك يېتىم قىلىپ ، باشقا بىرىگە سېتىۋېتەر ئىدى... » ئۇ بايىلا بالىسىنىڭ كۆيۈكىدە يۈرىكى ئۆرتىنىپ ، چۆچىسىنى قوغداپ ساغا ھۇرپەيگەن مېكىيانەڭ خوجايىنىغا پالتا كۆتۈرگەن بولسا ، ھازىر بالىسى تۇرماق ئۆزىگىمۇ ئىگە بولالمايدىغان ئاجىز ئىكەنلىكىنى تەن ئېلىشقا يەنە بىر قېتىم مەجبۇر بولدى .
بايان ئاغىچا ئولتۇرغان يېرىدىلا سۇنايلىنىپ يېتىشىغا ، كۈندىكىدەك خارغاتانىڭ خورىكى ئاڭلاندى . «رەھىمسىز توڭگۇز ! — دەپ قارىغىدى ئۇنى ، — مېنى قاقشاتقىنىڭ بىلەن بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سېنىمۇ قاقشىتىدىغانلار چىقار !... »
ئۇ خارغاتانىڭ چالا بوغۇزلانغان مالىنىڭ خىرقىرىغىنىدەك

چىقىۋاتقان خورىكىنى ئاڭلىماسلىق ئۈچۈن ، كونا چاپىنى بىلەن بېشىنى پۈركىۋالدى . شۇ چاغدا ، قاراڭغۇ كەپىنىڭ ئىچىگە كىرگەن بالىسىنىڭ پەس ئاۋازدا «ئاپا ! » دېگىنىنى ئاڭلىدى ـ دە : «بالام ، جېنىم قوزىچىقىم» دەپ ، ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ قۇچاقلاپ ، كۆرمىگىنىگە بىرنەچچە سائەت بولغان بالىسىنى خۇددى بىرنەچچە يىلدىن كېيىن كۆرۈۋالغاندەك مېھرى بىلەن سۆيۈپ كەتتى . ئۇنىڭ يۈرىكىنى سەدىپارە قىلىۋەتكەن دەرد ـ ھەسرەتلىرى ئۇنتۇلۇپ ، قەلبىدە بالىسىغا بولغان ئانىلىق مېھرى ئۆركەشلىدى . بىراق ، بايان ئاغىچا ئۆزىگە نىسىپ بولغان بۇ خۇشاللىقنىڭ ئۇزاق داۋام قىلمىشى دەھشەتلىك قايغۇ ۋە ئېغىر جۇدالىققا سەۋەب بولىدىغانلىقىنى دەرھال چۈشەندى ـ دە :

— ئەمدى بولدى ، بالام يۈگۈر ، خارغاتانىڭ ئۆيىگە چىقىپ يانقىن ، — دېدى ئۆز باغرىغا ئۆگىنىپ قالغان بالىسىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ، — ئەگەر ئۇ بۇ يەرگە چىققىنىڭنى بىلىپ قالسا ، مېنى يەنە بىر ئادەمگە سېتىۋېتىدۇ . ئۇ چاغدا بىر ـ بىرىمىزنى مەڭگۈ كۆرەلمەي قالىمىز . يۈگۈر ، ئالتۇنۇم ، ئاستا ئاشۇ ئۆيگە چىقىپ يات ، ئەتە يەنە كۆرۈشىمىزغۇ . ئەنە ، ئاڭلاۋاتامسەن ، خارغاتا ھازىرلا جېنى چىقىدىغاندەك خورەك تارتىۋاتىدۇ . يۈگۈر ، بالام ، ئۇ زالىم ئويغىنىپ كەتكۈچە كىرىۋالغىن .

ئۇ ئۆزىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي تارتىشىپ تۇرغان بالىسىنى يانىپىشىدىن ئىتتىرىپ دېگۈدەك چۈشۈرۈۋەتتى ـ دە ، ئۆزىنى تۇتالماي ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى .

※ ※ ※

بايان ئاغىچا بۇگۈنمۇ كۈندىكىدەك سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا چىقتى . يامغۇر سىمىلداپ يېغىۋاتاتتى . ئۇ خارغاتا بەرگەن — كىگىز چەمى تېشىلىپ كەتكەن كونا ئۆتۈكنى پۇتىغا سىيىپىپ ، جەينىكى بىلەن پەشلىرىگە ياماق چۈشكەن چاپىنىنى

كىيدى ـ دە ، بېشىغا تېزەك تەرگىلى بارغاندا ئېلىۋالمىدىغان ئەسكى تاغارنى يېپىندى ، ئاندىن سوغىنى (ياغاچ چېلەكنى) كۆتۈرۈپ ئىنىكىلەرنى سېغىشقا ماڭدى . ئۇنىڭ قولى تاغىل ئىنەكنىڭ يېلىنىدا بولغىنى بىلەن ، كۆزى خارغاتانىڭ ئۆيىدە ئىدى . ئۇ بىر ئىنەكنى سېغىپ ، يەنە بىر ئىنەككە يۆتكەلگەندە يادىغا : «كىچىك خوجام ئاغرىپ ـ تارتىپ قالمىغاندۇ ؟» دېگەن ئوي كېلىپ ، كۆڭلى ئەنسىرەشكە باشلىدى . لېكىن ، شۇ چاغدا ئۆيدىن چىققان سۆسەر كالىلارنىڭ ئارىسى بىلەن كېلىپ ، ئۇنىڭ بوينىنى قۇچاقلىۋالدى . تونۇش قوللار بوينىغا تېگىپ ، تونۇش پۇراقلار دىمىغىغا ئۇرۇلغاندا ، بايان ئاغىچىنىڭ ۋۇجۇدى يايراپ كەتتى .

— بۇگۈن قانداق ئۇخلىدىڭ ، بالام ؟ — دەپ سورىدى .

— ياخشى ، ئاپا ، بىراق كېچىچە چۈشۈمدىن چىقمىدىڭىز .

بۇ گەپ بايان ئاغىچىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى تىترىتىۋەتتى ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىرپەس تۇرۇپ قالدى .

— ئاپا ، — دېدى سۆسەر ئانىسىنىڭ ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ، — بىر گەپ سورىسام ئېيتامسىز ؟

— سورا ، بالام .

— مېنىڭ ئۆز دادام كىم ؟

بايان ئاغىچىنىڭ كالا سېغىۋاتقان قوللىرى توختاپ ، بىرھازاغىچە نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي قالدى ـ دە :

— ئۇنىڭ ساڭا نېمە كېرىكى بار ، بالام . ھازىرچە بالدىن دامچىنى دادا دەپ يۈرۈۋەر ، — دېۋىدى ، بالىسى ئۇنىڭ بوينىدىن يەنە قۇچاقلاپ ، يالۋۇرغان ھالدا سوراپ تۇرۇۋالدى . بالىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىشقا كۆڭلى چىدىمىغان بايان ئاغىچا :

— ئۇنى ، بالام ، ئىككىمىز خالىي قالغان بىر چاغدا ئېيتىپ بېرەي ، ھازىر ئۆيگە كىرىپ كەتكىن ، ئۇستۇبشىڭ ھۆل بولۇپ كەتتى . خارغاتا كۆرۈپ قالسا مېنى يەنە تىللايدۇ ، — دېدى .

ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ ، بالدىن دامچى بىلەن خارغاتا بىر تۇغقىنىنىڭ تويىغا كەتتى . خېلىدىن بۇيان مۇشۇنداق پەيتنى

كـۇتۇپ يۈرگەن بايان ئاغىچا يۈرەك - باغرى قانغۇچە بالىسىنى قۇچاقلاپ ، يۈز - كۆزىگە سۆيۈپ ، ئۇنىڭ قايسى كۈنى سورىغان سوئالىغا جاۋاب بەردى ۋە گېپىنىڭ ئاخىرىدا :

— ئەگەر تەڭرىم يار - يۆلەك بولۇپ ، بۇ گىرىپتارلىقتىن قۇتۇلساق ، ئاشۇ يەكەن دېگەن شەھەرگە بېرىپ ، داداڭنىڭ بار - يوقىنى سۈرۈشتە قىلىمىز ، — دېدى .

ئۆتكەندە پۇتىنىڭ ئاغرىقى كۈچەيىپ قالغان خارغاتا هور ئارىشاڭغا كەتكەندە ، ئۇلارنىڭ ئاۋۇلىغا كەلگەن ئەدەن قېچىردىن خوجىنىڭ هايات ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان بايان ئاغىچىنىڭ خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي قالدى . ئۇ بالىسىنى قۇچاقلاپ خۇشاللىقىدىن كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ :

— خوجا داداڭ هايات ئىكەن ، بالام ، ئۇ هازىر چۈڭاڭ رابدان خۇنتەيجىنىڭ قېشىدا ئىمىش ، — دېدى .

بۇ گەپكە هەيران بولغان بالا :

— ئۇنداق بولسا بىزنى نېمە ئۈچۈن يېنىغا ئاپىرىۋالمايدۇ ؟ — دەپ سورىۇىدى ، بايان ئاغىچا :

— خوجا داداڭ بىزنىڭ ساق - سالامەت ئىكەنلىكىمىزنى ، قەيەردە تۇرۇۋاتقانلىقىمىز بىلمەيدۇ ، بالام . مەن بايا سەن كۆرگەن سودىگەر كىشىدىن خوجا داداڭغا خەت يېزىپ ئەۋەتتىم . ئەمدى ئۇ كىشى كېلىپ بىزنى ئەكېتىدۇ ، ئۇقتۇڭمۇ ، بالام .

— ئۇقتۇم .

— شۇنىڭغىچە بۇ گەپلەرنى هېچكىمگە ، خارغاتاغىمۇ ، بالدىن دامچىغىمۇ ئېيتما ، ماقۇلمۇ ؟

— ماقۇل .

شۇنىڭدىن كېيىن ، سۆسەرنىڭ كەيپىياتىدا جىددىي ئۆزگىرىش يۈز بەردى . ئۇ ، بالدىن دامچى بىلەن خارغاتانىڭ ئۆزىنى ئەركىلىتىپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ياقتۇرماي : «مەن سىلەرنىڭ كىنچىك بالاڭلارمۇ ؟» دەپ نارازىلىق بىلدۈرىدىغان ، بىرەر نەرسىنى باهانە قىلىپ ئۇلاردىن يىراق كېتىدىغان بولۇۋالدى . پەقەت بايان

ئاغىچىنىڭ مەسلىھىتى ۋە زورلىشى بىلەنلا بالدىنىن دادا ، خارغاتانى ئاپا دەپ قويماتتى .

سۆسەرنىڭ كەيپىياتىدىكى بۇ خىل ئۆزگىرىشلەرنى بايقىغان خارغاتا : «بۇ دېدەك بىزنىڭ ئۆيدە بار - يوقمىزدىن پايدىلىنىپ ، بالىنى بۇزۇۋاتسا كېرەك» دېگەن ئويغا كېلىپ ، بايان ئاغىچىدىن قۇتۇلۇشنىڭ كويىغا چۈشتى . «ئەگەر ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — بايانىنى كۆزدىن يوقاتسام ، بىرىنچىدىن ، بالىنىڭ بىردىنبىر ئانىسى ئۆزۈم بولىمەن . ئىككىنچىدىن ، پۇتۇمنىڭ ئاغرىقى يەنە كۈچەيىپ ، ماڭالماس بولۇپ قالسام ، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئۇياتسىز بالدىن بۇ ياش دېدەكنى ئازدۇرۇشى مۇمكىن...»

مۇشۇنداق قارارغا كەلگەن خارغاتا ئۆز ئويىنى بالدىنقا ئېيتىۋىدى ، ئۇ دەرھال نارازىلىق بىلدۈردى . بۇنداق بولغىنى ، خارغاتا پۇتى ئارىشاڭغا بارغاندىن كېيىن بىرئاز ياخشى بولغاندەك قىلسىمۇ ، لېكىن ھازىر بۇرۇنقىدەك ئورنىدىن تۇرالمايتتى ، يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قويسا ، تاياق تۇتۇپ ئىشىك ئالدىغا چىقاتتى . شۇڭا ، بالىدىن دامچى : «ئەگەر خارغاتا ئولتۇرۇپ قالسا ، ئۇنىڭغا قارايدىغان بىر ئايال كېرەك ، ئۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغان مۇشۇ بايانىنىڭ ئۆزى ياخشى . ئاندىن كېيىن بۇ بايانىنى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى قولغا چۈشۈرىمەن» دەپ ئويلايتتى .

— مەن ساڭا بۇ گەپنى ئۆزۈم دەۋاتمايمەن ، — دېدى خارغاتا دېگىنىگە كۆندۈرۈش ئۈچۈن ، — دادام ئۆتكەن قېتىم كەلگەندە : «بۇ دېدەكنى يۇقاتمىساڭلار ، بالىنى ئۆزۈڭلارغا ئۆگىتەلمەيسىلەر ، باشقا دېدەك ئېلىڭلار» دېگەندى . پۇتۇمنىڭ ئاغرىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ ، ساڭا دېيىش ئېسىمدىن چىقىپ كېتىپتۇ .

— ئۇنى بىز بەرگەن پۇلنى تۆلەپ كىم ئالىدىكىنىتاڭ ، — دېدى بالدىن ، — ھازىر ھەممە خەقنىڭ ئۆيىدە دېگۈدەك بىر - ئىككىدىن ئولجا دېدەكلەر بار .

— تايىنى يوق گەپنى قىلما ، بالدىن ، بۇنىڭغا تۆلىگەن كۈموشنىڭ ھەممىسىگە ئالمىسىمۇ ، يېرىمىنى بېرىپ ئالار ، —

دېدى خارغاتا ئاچچىقى كېلىپ ، — يۇگۈر ، ئېتىڭغا مىن ـ دە ، بايانىنى ئالىدىغان ئادەم ئىزدە . بۇنى بۇرۇلدە قېيناغا بىلەن جايىرسانالارغىمۇ ئېيتىپ قوي ، ئۇلارمۇ ئىزدەشسۇن .

باي خوتۇنىدىن ھەم ئۇنىڭ زەيسان دادىسىدىن تەپ تارتىدىغان بالدىن توقۇقلۇق تۇرغان ئېتىغا مىندى . ئۇنىڭ بېشىغا : «بايانىنى باشقا ئادەملەرگە ساتقاندىن كۆرە ، ئاكامغىلا بېرىۋەتمەيمەنمۇ ، — دېگەن ئوي كەلدى ، — شۇنداق قىلسام ئاكامۇ رازى بولۇپ قالىدۇ . مەنمۇ خالىغان ۋاقتىمدا كۆرۈپ تۇرىمەن ، خالىغان ۋاقتىمدا ياندۇرۇپمۇ ئالالايمەن » .

ئۆزىنىڭ بۇ ئەقلىدىن خۇشال بولغان بالدىن ئېتىغا قامچا ئۇردى .

ئۇ چۈشتىن كېيىن ئاكىسىنى ئەگەشتۈرۈپ كەلدى . ئۇلارنىڭ ئېگەر توقۇلغان بىر ئاتنى يېتىلەپ كەلگىنىنى كۆرگەن خارغاتا خۇشال بولغىنىدىن ، يېڭىلا بىر قاپ تېزەك كۆتۈرۈپ كەلگەن بايان ئاغىچىغا :

— بايان ! ھەي ، بايان ، قازانغا دەرھال گۆش سال ! — دەپ بۇيرۇق بەردى . ئاندىن ئۆيگە كىرگەن قېيناغىسىنى خۇش چىراي بىلەن كۈتۈۋالدى .

— پۇتۇم ياخشى بولۇپ قالدى ، دەپ يۈرەتتىڭ ، يەنە كىگىز پايپاق كىيىۋاپسەنغۇ ، كېلىن ؟ — دېدى بۇرۇلدە بوۋاي گۇللۇك شىرماق ئۇستىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن .

— تۇنۇگۈن جايىر باخشى كەپتىكەن ، ئىسسىق تۇت ، بورسۇق مېيى سۇركە ، دېدى قېيناغا .

— ھېلىقى بىر كەلگىنىمدە مەنمۇ دېگەنغۇ بورسۇق مېيى پايدا قىلىدۇ دەپ ، بىراق مەن باخشى بولمىغاندىكىن ، بۇ قېرى دەۋېرىدۇ دەپ ئىشەنمەپسەن ـ دە ، ھە ؟ — دېدى بۇرۇلدە رەنجىگەندەك بولۇپ .

— ياق ، ياق ، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس ، قېيناغا ، ئۇ چاغدا پۇتۇمنىڭ ئاغرىقى ئۇنچىۋالا ئەمەس ئىدى . شۇڭا ، بورسۇق مېيى

سۇركىمىگەن.

بالدىن دامچى سۆزگە ئارىلاشتى.

— خارغاتا، بايانىنى ئاكامغا بېرىۋېتىدىغان بولدۇم.

— نېمە! — خارغاتانىڭ رەڭگى ئۆزگىرىپ ئېرىگە چەكچەيدى، — ئېسىڭ دۇرۇسمۇ، يا مېنى ئەخمەق قىلاي دەۋاتامسەن؟! قېيناغىلار بىلەن يايلاق، قىشلىقىمىز يېقىن تۇرسا، بايانىڭ ئۇ يەردە تۇرغىنى بىلەن بۇ يەردە تۇرغىنىڭ نېمە پەرقى بار؟ مەن سېنى قېيناغىغا ئېيتقىن، يىراقراق يەردە تۇرىدىغان ئادەملەرنى تاپسۇن، بايان دېدەكنى ئەرزان بولسىمۇ، ھەتتا بىكارغا بولسىمۇ شۇلارغا بېرىۋېتەيلى، دەپ ئەۋەتكەنغۇ؟

— ئۇ گەپلەرنىمۇ دېدىم، — دېدى بالدىن ئۆزىنى ئاقلىماق بولۇپ.

ئاچچىقى كەلسە قېيناغىسى تۇرماق ئۇنىڭدىن چوڭلارغىمۇ ھۆرمەت قىلمايدىغان خارغاتا تېخىمۇ تېرىكىپ كەتتى:

— سەن ئۇياتسىز قاچانغىچە مېنى ئالدايسەن، ھە؟ بايان دېدەكنى ئالىدىغان ئادەمنى يىراقتىن ئىزدىمەي، نېمىشقا قېيناغىنىڭ قولا ئېتىنى يېتىلەپ كەلدىڭ؟ سەن ئۇياتسىزنىڭ مەندىن يوشۇرىدىغان ھارام ئويلىرى بار...

ئۇنىڭ سۆزىنى ئىتتىلارنىڭ قاتتىق ھاۋشىغان ئاۋازى بېسىپ كەتتى. بىرنەچچە ئاتلىق ئاتلىرىنى دۇپۇرلەتكىنىچە كېلىپ ئۆينىڭ يېنىدا توختىدى.

— بالدىن دامچىنىڭ ئۆيى مۇشۇمۇ؟ — دېگەن ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مۇشۇ، — دەپ جاۋاب بەردى بايان ئاغىچا.

ئۇنىڭغىچە تالاغا چىققان بالدىن دامچى كەلگەن مېھمانلارنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ ئاتتىن چۈشۈشىگە ياردەملەشتى.

※ ※ ※

بايان ئاغىچا يەر ئوچاقتىكى قازانغا گۆش سېلىۋېتىپ

خارغاتانىڭ گېپى قۇلىقىغا كىرگەندە ، قولىدىكى ياغاچ تەڭنىنىڭ يەرگە چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قالدى ، كۆڭلىگە : «ئەمدى ئۆلۈمدىن باشقا يول قالماپتۇ - دە ، بالامدىن ئايرىلىپ ، ئۇنىڭ ھەسرىتىدە قان قۇسۇپ يۈرگۈچە ، قارا يەرنى ماكان قىلغىنىم ياخشى ئەمەسمۇ ؟ ! شۇنچە يىللاردىن بېرى بېشىمغا كەلگەن جەبىر - جاپالارغا ئاشۇ بالام ئۈچۈن چىدىغان ئەمەسمىدىم . ئۇلار ھازىر مېنى ئاۋۇ قۇلا ئاتقا مىندۈرۈپ نەگىدۇر بىر ياققا ئېلىپ كېتىدۇ . ۋۇجۇدۇمغا كۈچ - قۇۋۋىتى بېرىپ ، غەم - قايغۇلىرىمنى ئۇنتۇلدۇرىدىغان بالامدىن مەڭگۈ ئايرىلىمەن . ئەمدى ماڭا بۇ يورۇق جاھاننىڭ نېمە كېرىكى بار ؟...» دېگەن خىياللارغا كەلگەن بايان ئاغىچا يېنىدا ئولتۇرغان بالىسىنى يېنىپ - يېنىپ باغرىغا باساتتى . كۆزىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ ، بالىسىنىڭ باش — كۆزىگە سۆيەتتى : «ۋاي ، جېنىم بالام ، ئەمدى قانداق قىلارمەن ، ياراتقان تەڭرىنىڭ ئالدىدا ئىككىمىزنىڭ نېمە گۇناھلىرى باردۇ» دەپ ناله قىلاتتى .

بىراق ، بەزى چاغلاردا كىشىنىڭ بېشىغا كەلگەن مۇشۇنداق ئېغىر ، جاندىن كەچتۇرۇۋېتىدىغان غەم - قايغۇلار ، كۈتۈلمىگەن بىر چاغدا خۇشاللىققا ئايلىنىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ . بايان ئاغىچا ئەنە شۇنداق پىغان چېكىپ تۇرغاندا ، بالدىن دامچىنىڭ ئۆيى تەرەپتىن : «بىزنىڭ سىلەر بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرۇشقا ۋاقتىمىز يوق . خۇنتەيجى جانابلىرى ئەگەر ئۇلار بايان دېدەك بىلەن ئۇنىڭ بالىسىنى بېرىشكە ئۇنىمىسا ، ئۆزلىرىنىمۇ قوشۇپ ئوردىغا ئەكېلىڭلار دېدى» دەپ ئېيتقان سۆزلىرى ئاڭلاندى . ئۇنىڭ يىغا ئارىلاش نالىسى شۇ ھامان توختىدى - دە : «ئاھ ، تەڭرىم ، بۇ گەپلەرنى قىلىۋاتقانلار بايا كەلگەن ئادەملەرمۇ ياكى مېنىڭ ھالىمغا ئىچى ئاغرىپ ، ئاسماندىن چۈشكەن پەرىشتىلەرمۇ ؟...» دەپ ئويلىدى .

شۇ مەھەلدە تالاغا چىققان ئادەملەرنىڭ بىرى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ مۇراجىئەت قىلدى :

— سىلى بايان ئاغىچا بولاملا ؟

ئۇ چىراي ــ شەكلى ، كىيىم ـ كېچىكى ئۇيغۇرلارغا ئوخشايدىغان بۇ ئادەمنىڭ جۇڭغار تىلىدا سۆز قىلغىنىغا ھەم ھەيران بولۇپ ، ھەم ئەيمىنىپ ، ئۇنلۇك جاۋاب بېرىشكە جۇرئەت قىلالماي بېشىنى لىڭشىتتى .

— يانلىرىدىكى ئوغۇلمۇ سىلىنىڭمۇ ؟

— شۇنداق...

— ئەمىسە ، ئوغۇللىرى بىلەن يولغا تەييارلانسىلا ، سىلەرنى دانىيال خوجام خۇنتەيجىنىڭ ئوردىسىدا كۇتۇپ تۇرىدۇ .

بايان ئاغىچا تۇيۇقسىز سادىر بولغان بۇ ئىشلارغا بىر تەرەپتىن خۇشال بولسا ، بىر تەرەپتىن ھودۇقۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى . ئەمما بايىقى ئادەمنىڭ دېگىنى بويىچە دەرھال تەييارلانمىسا ، خارغاتا ئۆيدىن چىقىپ ، دىققاق قوللىرى بىلەن تۇتۇۋالىدىغاندەك بىلىنىپ كەتتى ـ دە ، دەرھال كەپىسىگە كىرىپ يىرتىق چاپىنى بىلەن چەمى تېشىلگەن ئۆتۈكىنى كىيىپ چىقتى .

خۇنتەيجى ئوردىسىدىن كەلگەن ئادەملەر بايان ئاغىچىنى تېخى بايىلا ئۆزىنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن كەلگەن بۇرۇلدە بوۋاينىڭ قۇلا ئېتىغا مىندۇردى . ئۇنىڭ بالىسىنى بالدىن دامچىنىڭ سورىغىنىغا ئۇنماي ، موللا ئىبراھىم مەشھۇر ئۆزىنىڭ ئالدىغا ئېلىۋالدى . ئۇلار بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ خۇنتەيجىنىڭ يازلىق ئوردىسى تىكلىگەن تېكەس ۋادىسىغا يېتىپ كەلدى .

بەشىنچى باب

بۇگۈن جۇڭغار خانىنىڭ يازلىق ئوردىسىدا تېكەس ، كۈنەس ۋە ئىلى ۋادىسىدىكى جۇڭغارلارنىڭ زەيسانلىرى بىلەن دورغىلىرى نىلقا ، قاينۇق ، تېكەس كۇرەلىرىدىن كەلگەن چوڭ ـ چوڭ لامالار ، خان ئوردىسىدىكى نويانلار بىلەن ئارباچى زەيسان[1] ، جاخچىن ،[2] يارۇغچىغا ئوخشاش ئەمەلدارلار ، تۇرپان ، قۇمۇل ھەم

① ئارباچى زەيسان — ئالۋان ـ ياساق ۋە مالىيە باشلىقى .
② جاخچىن — چېگرا مۇداپىئە ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى .

قەشقەرنىيەتنى ئەكپلىپ ، ئىلى ۋادىسىدا گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان خوجىلار ۋە باشقا نوپۇزلۇق ئادەملەر مۇھەييا بولۇشقانىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قانداقتۇر بىر تەنتەنىلىك مۇراسىمغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەندەك كىيىنىۋېلىشقانىدى . ئېتەك ـ يەڭلىرى كەڭ ، سىرتىق چاپان كىيگەن لامالارنىڭ تاقىر باشلىرى ، كوسا ئېڭەكلىرى پارقىرايتتى . دورغىلار بىلەن زەيسانلار كۆندىن ئىشلەنگەن جەز تارالغىسى بار بەلۋاغلىرىغا چەت ـ چۆرىسىگە كۈمۈش تۇتۇلغان ناسۋال چاقچىلىرىنى ئېسىۋېلىشقانىدى .

دانىيال خوجا قاتارلىق گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان ئادەملەر بىلەن تېخىچە ئۆز يۇرتىغا قايتىش ئۈچۈن ئىجازەت كۈتۈپ ئولتۇرغان مەۋلانە ھەزرەت باشلىق قەشقەرىيىدىن كەلگەن مۆتىۋەر زاتلار خۇددى ھېيىت نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن خانلىق مەسچىتكە كەلگەندەك ياسىنىشقانىدى . دانىيال خوجا تېخى ئۆتكەن ھەپتىدىلا سىقىمدىن ئاشىدىغان ساقلىنى قىسقارتىپ ، بۇرۇتلىرىنى چەكتۇرگەن ، ئۈچىسىغا زەربابا پەرىجىسىنى كىيىپ ، بېشىدىكى زەرلىك كۈلاھىنىڭ ئۇستىدىن چاقماقنىما يېشىل سەللە ئورىۋالغانىدى . ئۇ بۇ يەرگە ئوغلى ياقۇپ خوجا ، نىسا بېگىم ، ئەدەن قېچىر ۋە داندارلارنى ئەگەشتۇرۇپ ، بايان ئاغىچىلاردىن ئىككى كۈن ئىلگىرى كەلگەنىدى .

ھاكىمىيەتنى تۈتۈپ تۇرۇش ئۈچۈن لاما دىنى بىلەن ئىسلام دىنىدىن پايدىلىنىشنى توغرا سىياسەت دەپ قارايدىغان جۇڭغار خۇنتەيجىسى كېيىنكى ۋاقىتلاردا قەشقەرىيىدە نائىبلىق[1] قىلىۋاتقان ئىنىسى سىرىن دۇندۇپنى چاقىرتۇپلىپ ،ئۇنى چىن سۇلالىسىگە قارشى يۈرۈش قىلىدىغان ئەسكەرلىرىگە باشلىق قىلىشنى ، ئۇنىڭ ئورنىغا جۇڭغارلارنىڭ : «تۇرنىڭ تۆلكىسىنى تۈتۈش ئۈچۈن تۇزنىڭ ، قىرنىڭ تۆلكىسىنى تۈتۈش ئۈچۈن قىرنىڭ تايغىنىدىن پايدىلىنىش لازىم» دېگەن تەمسىلىگە ئەمەل قىلىپ ، دانىيال خوجىنى قەشقەرىيىگە خان قىلىپ ئەۋەتىشنى ئويلاپ يۈرەتتى .

---

① نائىب — ۋاكالىتەن ئىش باشقۇرغۇچى .

ئۇنىڭ بۇ ئويىنى ساغا نويان باشلىق يېقىن ئادەملىرى : «ناھايىتى توغرا تەدبىر ! بۇ ئۇلۇغ ئەمرچىمىزگە خاس سىياسەت » دېيىشىپ ماقۇللىشاندى . ئەمما ، باشقىلارنىڭ ماختىغىنىدىن كۆرە ، ئۆزىنىڭ پاراسىتى بويىچە ئىش قىلىدىغان خۇنتەيجى دانىيال خوجىنىڭ ئۆزىگە بولغان ساداقىتىنى يەنە بىر نۆۋەت سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن ، ئۇنى مەدىرە بايرىمىغا قاتناشتۇردى . خوجا بۇ سىناقتىن ياخشى ئۆتتى .

ئۇنىڭ ئۈستىگە ، قەشقەرىيىدىن دانىيال خوجىنى سوراپ بىرنەچچە دېنىي ئەربابلار بىلەن نوپۇزلۇق ئادەملەرنىڭ كېلىشى ، ئۇلارنىڭ ھەر يىلى تۆت يۈز مىڭ سەر كۈمۈش تۆلەپ تۇرۇشقا كاپالەت قىلىشى ھەم شۇ كۈنى خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك دانىيال خوجىنىڭ ئوردىغا كېلىپ ، ئاشۇ يىللاردا ئولجىغا ئېلىنغان خوتۇنى بىلەن بالىسىنى دانىيال خوجىنىڭ قايتۇرۇۋېلىشىغا ياردەم سورىشىدەك بىر قاتار ئىشلارنى ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى دەپ جورۇغان خۇنتەيجى مۇشۇنداق بىر تەنتەنىلىك سورۇن ئۆتكۈزۈپ ، شۇ يەردە خوتۇنى بىلەن بالىسىنى دانىيال خوجىغا قايتۇرۇپ بېرىشنى ۋە ئۇنى قەشقەرىيىگە خان قىلىپ بەلگىلەنلىكىنى ئۇقتۇرماقچى بولغانىدى .

شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، چوڭ ئوردىنىڭ تۆرىدىكى تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە جۇڭغار خانلىقىنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن لامالار ، سول تەرىپىدە دانىيال خوجا ، مەۋلانە ھەزرەت باشلىق ئۇيغۇرلار ئاز قالمىتى بولۇپ ئولتۇرۇشتى . كۆپ كېچىكمەي قوراللىق ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرى پەيدا بولدى - دە ، ئىككىسى تەختىنىڭ ئارقىسىغا ، ئىككىسى ئىشىكنىڭ ئىككى چېتىگە كېلىپ تۇرۇشتى . ئۇنىڭغىچە ئوردا ئىشىكىدىن بىرنىچى بولۇپ ساغا نويان ، ئۇنىڭغا سوڭدىشىپلا خۇنتەيجى چىۋاڭ رابدان كىردى . ئولتۇرۇشقان ئادەملەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى . ھەممە جۇڭغارلار باشكىيىمىنى ئېلىپ ، ئېڭىشكەن بويىچە ئىككى قولىنى ئېگىلگەن باشلىرىنىڭ پېشانىسىگە ئۈچ قېتىمدىن تەگكۈزۈشتى .

دانىيال خوجا باشلىق ئۇيغۇرلار قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ ، باشلىرىنى سەل - پەل ئېگىشتۇرگەن ھالدا ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى . خۇنتەيجى تەختكە كېلىپ ئولتۇرۇشى بىلەنلا ، شۇنى كۇتۇپ تۇرغان بالدىن دامچى قانداقتۇر بىر ئېغىر جىنايەت ئۆتكۈزۈپ قەچۇرۇم سورىماقچى بولغان ئادەمدەك تەختىنىڭ ئالدىغا باردى - دە ، خۇنتەيجىنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ :

— خەلقىمىزنىڭ شان - شۆھرىتىنى دۇنياغا تونۇتقان ئەمرچىمىز ، قېرىنغان چېغىمدا ئۆزۈمنىڭ ئۆيىدە تۇغۇلغان ، گۆش - يېغىمنى يەپ ، سۇت - قېتىقىمنى ئىچىپ ، شۇ ياشقا كەلگەن بالامنى مېنىڭدىن ئايرىۋەتمەڭ . مەن بىچارە قۇلىڭىزنىڭ مۇشۇ بالىدىن باشقا بالىسى يوق ، — دېدى ۋە كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ يىغلىۋەتتى .

ئوردا ئىچىدىكى سەلتەنەت بىرپەستىلا سۆرۈنلىشىپ ، تېخى ئولتۇرۇپ بولمىغان ئادەملەر ئاۋۇال بالدىن دامچىغا ، كېيىن قاش - قاپىقى تۇرۇلگەن خۇنتەيجىگە قاراشتى . خان ئوردىسىدا ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ قۇدرەتلىك ئىگىسى بىلەن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىدا يۈز بەرگەن بۇ ئەھۋالنى «ئەدەپسىزلىك» دەپ ھېسابلىغان خۇنتەيجى ئاچچىقى بىلەن :

— جە ! — دېدى - دە ، بالدىن دامچى قۇچاقلاپ تۇرغان پۇتىنى سىلكىپ تارتىۋالدى .

شۇ چاغدا ، ساغا نويان ئۇنىڭ قۇلىقىغا : «ئۇلۇغ ئەمرچىمىز ، بۇ ئادەم بايىنبۇلاقتىكى ئۇلۇزابات زايسانىنىڭ كۈيئوغلى ئىكەن» دەپ پىچىرلىدى .

خۇنتەيجىگە ساغا نويانىنىڭ گېپى تەسىر قىلغانلىقىنى ياكى بۇ مەسىلىنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن باشتىلا پۇكۇپ قويغان ئويى بارلىقىنى ئۇنىڭ سۇرلۇك چىرايىغا قاراپ پەرەز قىلغىلى بولمايتتى .

— قېنى ، ھېلىقى بالىنى ئوردىغا ئەكىرىڭلار ! — دېدى ئۇ كەسكىن ئاۋاز بىلەن .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ، داندار بىلەن موللا ئىبراھىم مەشھۇر دەرھال تالاغا چىقىپ بايان ئاغىچا بىلەن بۇرۇلدە بوۋاينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان سۆسەرنى ئوردىغا يېتىلەپ كىردى . تەن قۇرۇلۇشى جۇڭغارلارغا ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدىغان ، رەڭگى ئاققا مايىل ، ماڭلىيى كەڭ ، بۇرنى قاڭشارلىق ، قارا قاشلىرىنىڭ قۇيرۇق تەرىپى ئېگىلىپرەك كەلگەن بۇ بالىغا خۇنتەيجى باشلىق ھەممە ئادەم تىكىلىپ قاراشتى . بالىنىڭ چىراي ـ شەكلى ئۆزىگە ئوخشايدىغانلىقىنى كۆرگەن دانىيال خوجا ئىختىيارسىز ھالدا ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىۋىدى ، يېنىدا ئولتۇرغان ئەدەن قېچىر توختىتىۋالدى . ياقۇپ خوجا بولسا ، ئۆرە ياقىلىق ، پەشلىرى بېقىنىدىن ئىزمىلىنىدىغان كالتە چاپانلىق بۇ بالىنى كۆرۈپلا ، ئۇنىڭ ئۆزلىرىنىڭ پۇشتى ئىكەنلىكىگە گۇمان قىلمىدى .

ئىشىكتىن كىرگەن يەردە ئۆرە تۇرغان بالا نېمە قىلارىنى بىلمەي ھودۇقۇپ قالدى . يايلاقتەك يوغان ئوردا ئىچىدە ھەيۋەت بىلەن ئولتۇرۇشقان ئادەملەر ئۇنى تېخىمۇ مەڭدىتىپ قويغانىدى . ئوردا ئىچىدە بىر مىنۇتتەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى .

— ھەي ، بالا ، — دېدى خۇنتەيجى ۋە ئۆز ھۆكمىنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇپ ، لامالارنىڭ ئاياغ تەرىپىدە تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان بالدىن دامچىنى كۆرسەتتى ، — بۇ ئادەم سېنى ئۆزۈمنىڭ بالىسى دەيدۇ ، مۇنۇ ئادەم بولسا ، — ئۇ سول تەرەپتىكى ئۇيغۇرلار قاتارىدا ئولتۇرغان دانىيال خوجىنى كۆرسەتتى ، — ياق ، بۇ بالا مېنىڭ ئوغلۇم دەيدۇ . ئىختىيارنى ئۆزۈڭگە بەردىم بالا . بۇ ئىككى ئادەمنىڭ قايسىبىرىنى ئاتام دەپ تەن ئالساڭ ، ئەرك ئۆزۈڭدە .

خۇنتەيجىنىڭ بۇنداق ھۆكۈم قىلىشىنى كۈتمىگەن ئادەملەرنىڭ چىرايىدا ھاياجانلىنىش پەيدا بولدى . ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى : «ئۇلۇغ خۇنتەيجىنىڭ بۇ ھۆكمى ئادالەتلىكنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ ئۇلگىسى» دەپ ئويلاشتى ۋە ئوردا بوسۇغىسىدا ئۆزلىرىدىن تەپ تارتىپ تۇرغان سۆسەرگە قاراپ : «بۇ بالا شەك يوق ، توغۇلغاندىن بېرى بېقىپ ئۆستۈرگەن بالدىن دامچىنى ئاتام دەيدۇ» دېگەن

قارارغا كەلدى ، ھەتتا دانىيال خوجىمۇ مۇشۇنداق ئويدا بولدى . بىراق ، بايان ئاغىچىنىڭ نەۋاقتا ئەدەن قېچىردىن ئەۋەتكەن خېتىدىكى : «ئوغلىمىز نەچچە يىللاردىن بېرى بالدىن دامچىنى دادا دەپ يۈرگەنىدى . بۈگۈن سىلىنىڭ ھايات ئىكەنلىكىڭلىرى توغرىسىدا ئاڭلىدىم . ئەمدى ئوغلىمىزغا ھەقىقىي دادىسىنىڭ ئۆزلىرى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىمەن . ئەگەر ئىمكانىيەتلىرى بولسا بىزگە ئىگە بولسىلا...» دېگەن سۆزلىرى يادىغا كېلىپ ، كۆڭلىنىڭ بىر يېرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى پەيدا بولدى .

خۇنتەيجىنىڭ يۈقىرىقى ھۆكمى بالىغىمۇ تەسىر قىلدى . ئۇ دەرھال ئەس - ھوشىنى يىغىپ ، بارلىق دىققىتى ئۆزىگە چۈشكەن ئادەملەرگە قارىدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى تەختىنىڭ سول تەرىپىدە ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغان ، كىيىم - كېچەكلىرى جۇڭغارلارنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ، ئۇزۇن - قىسقا ساقال - بۇرۇتلىرى بار ئادەملەرگە چۈشكەندە ، بالدىن دامچىنىڭ يول بويى ، ھەتتا بۈگۈن ئەتىگەندىلا : «خوتۇنلار[1] دۇنيادىكى ئەڭ يامان خەق ، ئۇلار ئادەم گۆشى يەيدۇ . ئۇلارنى كۆرگۈدەك بولساڭ يېقىن بولىما !» دېگەن سۆزلىرى يادىغا كېلىپ ، دەرھال تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرۇشقان جۇڭغارلار ئارىسىدىكى بالدىن دامچىغا قارىدى . لېكىن ، ئۇنى كۆرۈپلا ، ئانىسى بايان ئاغىچىغا خارغاتا ئىككىسىنىڭ قىلغان زۇلۇملىرى ۋە قايسى كۈنلا ئانىسىنى ئۆزىدىن ئايرىپ كىملەرگىدۇر سېتىۋەتمەكچى بولغىنى ئېسىگە كەلدى .

ئۇ مۇشۇنداق بىر - بىردىن دەھشەتلىك ئىككى خىل ئويىنىڭ ئىلكىدە قېلىپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي بىرھازاغىچە تۇرۇپ قالدى . لېكىن ، خۇنتەيجى باشلىق ئادەملەرنىڭ ئۆزىگە قاراپ تۇرغىنىنى ئويلاپ ئورنىدىن ئاستا قوزغالدى . ئاستا چامداپ ئوردىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى - دە ، بىردەم سول تەرىپىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئولتۇرغان دانىيال خوجىغا ، بىردەم ئوڭ تەرەپتىكى

① خوتۇن — جۇڭغارلار ئۇيغۇرلارنى شۇنداق ئاتىغان .

جۇڭغارلار ئارىسىدا ئولتۇرغان بالدىن دامچىغا قارايتتى ، بۇ ئىككى ئاەمنىڭ قايسىسىنى دادا دەپ تەن ئېلىشىنى بىلمەي قىينىلاتتى . بالدىن دامچىنى «دادام مۇشۇ» دەپ ، ئۇ تەرەپكە قەدەم تاشلىسا ، ئانىسى دېگەن سۆزلەرنى ئەسلەپ توختاپ قالاتتى . دانىيال خوجىنى «مۇشۇ مېنىڭ دادام» دەي دېسە ، شۇ ياشقا كەلگۈچە بېقىپ ئۆستۈرگەن بالدىن دامچىنى قىيمايتتى . شۇ تاپتا ، ئۇ شۇنداق قىيىن ھالەتكە چۈشۈپ قالدىكى ، بەدىنىدىكى ھەممە قانلىرى يۈزىگە يىغىلىپ ، پۈتلىرى دەرمانسىزلانغاندەك تىزلىرى تىترەپ كەتتى . شۇ چاغدا ، بالدىن دامچىنىڭ تەلمۈرۈپ قارىغان قىياق كۆزلىرىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، بۇرۇلۇپ يەنە بىر قەدەم تاشلىدى . لېكىن ، نېمە ئۈچۈندۇر توختاپ قېلىپ ، سول تەرىپىگە قارىۋىدى ، ئۆزىگە تەمشىلىپ تۇرغان دانىيال خوجىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز ئۇ تەرەپكە بۇرۇلدى ۋە «ئاتا !» دېگىنىچە ئۆزىنى ئۇنىڭ باغرىغا تاشلىدى .

دانىيال خوجا كۆز ياشلىرىغا ئىگە بولالماي ، قۇچىقىدا بىھوش سىياقى ياتقان ئوغلىنى مېھرى بىلەن قۇچاقلاپ ، باش ـ كۆزىگە سۆيۈپ كەتتى .

بۇ ھال ئوردىغا يىغىلغانلارنى ھاياجانغا سالدى . ھەتتا بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن قەشقەرىيىنى ئىشغال قىلغان چاغدا كۆپلىگەن ئادەملەرنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇرغان بۆكە قامەت دانچىن دورغىنىڭمۇ يۈرەكلىرىنى تىترىتىۋەتكەندەك بولدى .

ئوردىدا يۈز بەرگەن بۇ ھاياجانلىق دەقىقىلەر بېسىلغاندىن كېيىن ، خۇنتەيجىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ساغا نويان :

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىز دانىيال خوجىنى يېڭىدىن تېپىلغان ئوغلى ھەم ئايالى بىلەن بەختلىك ئۆمۈر كۆرسۈن ۋە جۇڭغار خانىدانلىقى ئۈچۈن ساداقەتلىك كۈيئوغۇل بولسۇن ! دەپ تىلەك بىلدۈرىدۇ ، — دېدى . ئاندىن دانىيال خوجىنىڭ بۇگۈندىن باشلاپ گۈرۈلۈكتىن بوشىتىلغانلىقىنى ، قەشقەرىيىگە خان بولۇپ بەلگىلەنگەنلىكىنى ئۇقتۇردى .

دانىيال خوجا ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى ـ دە :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي ، شانۇ ـ شەۋكىتى زىيادە ئاشقاي ، — دەپ چۈشۈك رابدانغا تەزىم بەجا قىلدى .

دانىيال خوجىدىن كېيىن مەۋلانە ھەزرەت باشلىق ئادەملەرمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ رەھمەت ئېيتىشتى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا خۇنتەيجىنىڭ ئوردىسىغا كېلىشۋاتقاندا : «بۇ رەھىمسىز جۇڭغار پادىشاھى بايان ئاغىچا بىلەن ئوغلۇمنى قايتۇرۇپ بېرىپ ، ئۇنىڭ بەدىلىگە تېرەمنىڭ بىر پارچىسىنى سويۇپ ، تۇرسۇق ياساتسىمۇ مەيلى » دەپ ، قەلبى ئۆرتەنگەن ھالدا ئىزتىراپ چەككەنىدى .

ھازىر بولسا ، پۈتۈن ھاياتىمدا ئۇنتۇلمايدۇ ، دەپ ھېسابلىغان قايغۇ ـ ئەلەملىرى غايىب بولۇپ ، ئۆزىنى يەتتە يىلدىن بېرى گۆرۈدە تۇتۇپ تۇرغان بۇ جۇڭغار خۇنتەيجىسى ئىشغالىيەتچى ئەمەس ، بەلكى بەخت ـ سائادەت ھەدىيە قىلغۇچى ئادەمدەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ ئوردا ئىشكىدىن چىقىپ ئوردا ئاشخانىسىغا بارغۇچە ، جۇڭغار ئەمەلدارلىرى بىلەن لامالارنىڭ ، تېخىچە گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان خوجىلار بىلەن بەگلەرنىڭ ۋە قەشقەرلىكلەرنىڭ مۆتىۋەر زاتلارنىڭ تەبرىكلەپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ماڭدى .

دانىيال خوجا نەچچە ۋاقىتلاردىن بېرى بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى ۋە بۇگۈنكى خۇشاللىقىنى ئاللاتائالانىڭ ئىلتىپاتى ، نەچچە يىللاردىن بېرى قىلغان تائەت ـ ئىبادىتىمنىڭ نەتىجىسى دەپ بىلەتتى . ئەگەر ئۇنىڭدىن بىرەر ئادەم : «ئۆزلىرىنىڭ باشلىرىغا كەلگەن كۈلپەت ۋە بۇگۈنكى خۇشاللىقلىرىنىڭ سەۋەبكارى جۇڭغار خۇنتەيجىسى چۈشۈك رابدان ئەمەسمۇ ؟ » دەپ سوراپ قالغۇدەك بولسا ، ئۇ : «بۇنداق دەپ ئۆزلىرىنى گۇناھكار قىلمىسىلا ، ماڭا يەتكەن بۇ ياخشىلىق (مەرھەمەت قىلىش يۈزىسىدىن) ئاللا تەرىپىدىن بېرىلگەندۇر . ئەگەر ئاللا ماڭا بىرەر كۈلپەت

يەتكۇزسە ، ئۇنى ئاللادىن باشقا ھېچكىم كۆتۈرۈۋېتەلمەيدۇ ، ئەگەر ئاللا ساڭا بىرەر ياخشىلىق يەتكۇزسە ، ئۇ چاغدا ئۇنىڭغا ھېچكىم ئارىلىشالمايدۇ ، چۈنكى ئاللا ھەر نەرسىگە قادىردۇر »[1] دەپ جاۋاب بەرگەن بولاتتى » .

ئۇ بۇگۇنكى قوش خۇشاللىقىنىڭ بىرىنى بايىنبۇلاققا كەتكەن دانچىن دورغا بىلەن مولا ئىبراھىم مەشھۇرلار كەلگۈچە تەقەززا بولۇپ كۈتكەنىدى . ئىككىنچىسىنى ، يەنە قەشقەرىيىگە خان بولۇپ بېلگىلىنىشىنى مۇتلەق خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى . ئۇ : «بۇ پەلەكنىڭ گەردىشى دېگەن نەرسە ھارۇننىڭ چاقىغا ئوخشاش بىر كۈنى پەستە ، ئازگالدا چۆرگىلىسە ، يەنە بىر كۈنى دۆڭگە چىقىپ چۆرگىلەيدىكەن··· » دەپ ھەيران بولاتتى . ئۆزىنى يىراقتا كەتمەي ئوتلىسۇن دەپ ، پۇتىغا سېلىنغان چىدەنى[2] ئېلىۋېتىپ ، ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەن ئاتقا ئوخشاش ھېس قىلاتتى .

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىز ، — دېدى يارۇغچى نويان مايلىق قولىنى چۈچىلىق ماتا لۆڭگىگە سۈرتۈپ تۇرۇپ ، — خوجىنى بۇگۇندىن تارتىپ يول تەييارلىقىنى قىلىۋەرسۇن دېگەنىدى .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆزىگە كەلگەن دانىيال خوجا :

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىزنىڭ ئۆمرى زىيادە بولغاي ، — دېدى .

— ئۇلۇغ ئەمرچىمىز يەنە ، خوجىنىڭ ئۆز كۆچىدىن بىر كۈن ئاۋۋال ئوردىغا كېلىپ ، ئۆزىنى زىيارەت قىلىشىنى تاپشۇردى .

— ھەممە ئىشلار ئۇلۇغ ئەمرچىمىزنىڭ خاھىشىدەك بولىدۇ .

يارۇغچى نويان مېھمانلارغا زىياپەتنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئۇقتۇردى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا قوبىدىكى ئۆيىگە ھەر قېتىمدىكىدەك ئاتلىق كېلىۋېتىپ ، ئۆزىنى ئانىسى بىلەن بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ،

---

① قۇرئان ، سۈرە «ئەنئام»نىڭ 17 - ئايىتى .

② چىدە — تاسمىدىن قىلىنغان چۈشەك .

مامۇق بۇلۇتلار ئۇستىدە پەرۋاز قىلغان ئەركەك غازدەك ھېس قىلاتتى. مۇشۇ يېقىندىلا بۇ يولدا بىرنەچچە قېتىم ماڭغىنىغا قارىماي، ئەتراپىكى گۈزەل مەنزىرىلەرگە، يول ياقىلاپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇلارغا خۇددى بۇگۈن كۆرۈۋاتقاندەك ھەۋەس بىلەن زوقلىنىپ قارايتتى.

ئۇ تۇنۇگۈندىن بېرى ئۆزىگە ئۆگىنىپ قالغان بالىسىنى ئېگىرىنىڭ ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ، دۇنيادا ئۆزىدىن باشقا بەختلىك ئادەم يوقتەك، خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي كېلىۋاتاتتى. بالىسى بىلەن ئۆز زۇۋانىدا گەپلىشەلمىگىنىگە بىر ئاز ئەپسۇسلىناتتى. شۇنىڭغا قارىماي، يەتتە يىل جەريانىدا ئۆگىنىۋالغان جۇڭغار تىلىدىن پايدىلىنىپ ئانچە-مۇنچە پاراڭلىشىپ قويۇاتتى.

سۆسەر بولسا، ئۆزى بىلەن ئاپىسىنىڭ ھاياتىدا يۇز بەرگەن بۇ ئۆزگىرىشلەرگە ئىشەنگۈسى كەلمىگەندەك، بىردەم بېلىنى تۇتۇپ تۇرغان دانىيال خوجىنىڭ قولىغا، بىردەم كەينىگە بۇرۇلۇپ نىسا بېگىم بىلەن پاراڭلىشىپ كېلىۋاتقان ئاپىسىغا قاراپ قويۇاتتى.

بىر چاغدا، ئۇ يولنىڭ چېتىدە ئوتلاپ يۈرگەن يىلقىلارنى كۆرۈپ:

— ئاتا، ئاتا، ئاۋۇ يالى - قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ تۇرغان جەدە ئات سەتەرمۇ؟① — دەپ سورىدى.

— سەتەر؟! ئۇ نېمە دېگىنىڭىز، بالام؟ بىلمەيدىكەنمەن، — دېدى دانىيال خوجا.

— نېمىشقا بىلمەيسىز، بالدىن دامچىنىڭ شۇنداق بىر ئېتى بار. يالى - قۇيرۇقى يەرگە تېگىپ تۇرىدۇ. ئۇنى «سەتەر» دەپ زادى مىنمەيدۇ.

دانىيال خوجا ئىختىيارسىز «ئۇھ» تارتىۋەتتى: «كىچىك بالا دېگەن قانداق شېشىگە قۇيسا، شۇنىڭ رەڭگىنى ئالىدىغان سۇغا ئوخشاش بولىدىكەن - دە، مۇنۇ بالا يەتتە يىل قالماقلارنىڭ ئارىسىدا ياشاپ، شۇلارنىڭ رەسىم - يوسۇنلىرىنى بىلىۋاپتۇ...» دەپ

① سەتەر — جۇڭغارلارنىڭ ئادەتتىدە، خۇداغا ئاتالغان، باشقىلار مىنىشكە بولمايدىغان.

ئويلىدى ۋە ئۆيگە بارغاندىن كېيىن بالىنىڭ قۇلىقىغا ئەزەن ئېيتقۇزۇپ ، ئۇيغۇرچە ئات قويۇشنى ، ئاندىن ئۇستا چاقىرىپ ، خەتنە قىلدۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى .

تۇنۇگۈندىن بېرى بايان ئاغىچىنى كۆرۈپ ، ئىچ - قارنى ئېچىشىپ كەتكەن نىسا بېگىم تېخىچىلا بۇ دىدار كۆرۈشۈشنىڭ هاياجانلىق تەسىراتىدىن قۇتۇلالماي ، بىردەم : «ياراتقان ئىگەم ئاجىز بەندىسىنىڭ بېشىغا شۇنچىمۇ ئېغىر كۈنلەرنى سالمىدىكىنە ، قانداقمۇ بەرداشلىق بەرگەتلا ، خېنىم» دېسە ، بىردەم : «هېلىمۇ يارانقان ئىگەمگە مىڭ قەتلە شۈكۈر دېسىلە ، پاقلاندەك ئوغۇللىرى بىلەن هالال جۈپتىلىرىنىڭ قولىغا قارچىغىدەك قونۇۋالدىلا» دەپ شۈكۈر - سانا قىلاتتى .

بايان ئاغىچا بولسا ، تۇنۇگۈن كەچتە نىسا بېگىمنىڭ خارغاتادىن قالغان كونا كىيىملەرنى كۆيدۈرۈپ ، يۇمشاق ، يېڭى كىيىملەرنى كىيدۈرگەنلىكىنى ، بالىسىنى يېتىلەپ ئۆيگە كىرىپ كەلگەن دانىيال خوجىنى كۆرگەندە ئۆزىنى توختىتالماي ، ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگە تونۇش مۇلايىم كۆزلىرىنىڭ نەملىشىپ كەتكىنىنى ئويلاپ ، نەچچە يىللاردىن بېرى جۇدالىقتا ئاۋۇلىدا ئۆتكۈزگەن دېدەكلىك هاياتىنى ئەپسۇس يېتىپ قالغاندا ، كۆرۈپ قالىدىغان دەهشەتلىك چۈشكە ئوخشىتاتتى .

بۇلارنىڭ ئارقىسىدىراق كېلىۋاتقان ياقۇپ خوجا هاياتىدا يۈز بەرگەن بۇ ئۆزگىرىشلەرگە خۇشال بولۇپ ، چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ قالغان دادىسىغا ۋە شۇنچە ئۇزاق مۇشەققەتلىك جۇدالىقتىن كېيىن ، ئۆز ئۆيگە كېلىپ قوشۇلغان بايان ئاغىچىنىڭ سۈسلىرايغان قالغان گۈلدەك مەيۈس چىرايىغا قارايتتى . ئۇنىڭ بىلەن قاتارلىشىپ كېلىۋاتقان ئەدەن قېچىر بولسا :

— هە ، كىچىك خوجام ، سىلى قانداق ئويلايدىلا . ئاتىلىرى خوجەندىكى چاغدىلا : «هەرقانداق جۇدالىقنىڭ ئاستىغا دىدار كۆرۈشمەك يوشۇرۇنغان بولىدۇ» دەيدىغان ، — دەپ ئۆزىنىڭ ئوي - خىيالىنى بىلدۈرەتتى ، — ئاتىلىرىنىڭ بۇ سۆزى مۇشۇنىڭ

بـــلـــەن ئـــۇچ قېتىم توغرا كەلدى ، دېسىلە . بىر قېتىم ئاپاق خوجىنىڭ دەۋرىدە بىرنەچچە يىل مۇھاجىرلىقتا يۈرۈپ ، ئاندىن ئۆز زېـــمىنىغا كەلدى . بۇ قېتىم مۇنۇ قالماقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ بـــىرنەچچە يىلنى ئۆتكۈزدى ، ئاخىر يەنە ئۆز دىيارى بىلەن يۈز كۆرۈشىدىغان بولدى . تۇنۇگۈن بولسا ، يەتتە يىلدىن بېرى ئىز - دېرىكىنى ئالالماي يۈرگەن بايان ئاغىچا بىلەن دىدارلاشتى . مانا مۇشۇلارغا قارىغاندا ، ئاتىلىرىنى «ئەۋلىيا» دېمەي كىمنى دەيمىز ، قانداق دەيدىلا ؟ توغرا گەپ قىلدىمۇ ، كىچىك خوجام ؟

ياقۇپ خوجا بېشىنى لىكشىتىپ ماقۇللۇق بىلدۈردى ، ئاندىن كەينىدە يۈك ئارتىلغان ئاتنى يېتىلەپ كېلىۋاتقان داندارغا سۆز قاتتى :

— داندار ، ئاتىنىڭ ئوستىدىكى يۈكلەر بىر تەرەپكە ئاۋۇپ قاپتۇ .

ئۇلار كۈن ئۇۋۇسىغا كىرەرگە يېقىن قوبۇغا يېتىپ كېلىشتى .

※ ※ ※

تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەنلا ئويغىنىپ كېتىدىغان بايان ئاغىچا كۈن ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلۈپ كەتكىنىگە قارىماي ، قارغىش بالىسىنىڭ بۆشۈكىنى تەۋرىتىپ ، كىرپىك قاقمىغان كېلىنلەردەك ئۇخلىماقتا ئىدى .

دانىيال خوجا بايان ئاغىچىنى نىكاھىغا ئالغاندا ، ئەر كىشىنى يېڭىنىم خۇدا دەپ بىلىدىغان دۇردۇن ئاغىچا تارتىشمايلا رازىلىق بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن بايان ئاغىچا جۇڭغارلارنىڭ چاپقۇنچىلىقىدا يوقاپ كەتكەندە ئانچە ئېچىنمىغانىدى . ھەتتا بىر قېتىم ئىسا بېگىم بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ : «كۆز يېشىمنى كۆرۈپ ، يارانقان ئىگەمنىڭ ئىچى ئاغرىغان چېغى . ئىگەم دانىيال خوجىنى يەنىلا ئۆزۈمگە ئوخشە قالدۇردى» دەپ ، خۇشاللىقىنى بىلدۈرگەنىدى . بايان ئاغىچىنىڭ خەۋىرى كېلىپ ، ئۇنى بالىسى

بىلەن ئۆيگە ئېلىپ كەلگۈچە : «ياۋاللا خۇدايىم ، ئەر خەقلەرنىڭ بىرنەچچە خوتۇن ئېلىشىنى راۋا كۆرىسەنكەنۇ ، ماڭا بىر ئەرنى ئارتۇق كۆردۈڭمۇ ؟» دەپ ناله قىلدى . كۈندىشى كېلىپ ئۆيگە كىرگەندە ، ئۇنىڭ بايان ئاغىچا ئىكەنلىكىگە گۇمانلىنىپ : «ۋاي ، توۋا ، ئادەم بالىسىمۇ شۇنچە ئۆزگىرىپ كېتىدىكەنە ؟» دەپ ھەيران بولدى . چۈنكى ، ئۇ بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرى ئېرىنى مەپتۇن قىلغان ، قىياق كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان بايان ئاغىچىغا ئوخشىتمايتتى . ھازىر ئۇنىڭ يۈزىدىكى گۆشلىرى سىمىقىپ ، مەڭزىنىڭ ئۇستىخانلىرى دومبىيىپ قالغان ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ ، ياقۇتتەك قىزىل لەۋلىرى ئۆڭگەن ، جاۋغايلىرى ئىچىگە كىرىپ ، قوللىرىدىكى كۆرۈنمەس تومۇرلار بۆرتۇپ تېشىغا چىققانىدى . يۈمران كۆكرەكلىرىمۇ بۇرۇنقىدەك تەلپۈنۈپ تېشىغا تېپىپ تۇرمايتتى . دۇردۇن ئاغىچا : «ھەي ، بىچارىيەي !... » دېدى - دە ، بايان ئاغىچىغا بولغان كۈنداشلىقىنى ئۇنتۇپ ، ياتار چاغدا ئۇنىڭ ئاستىغا سېلىنغان كۆرپىلەرنىڭ ئۇستىگە يەنە بىر كۆرپىنى قوشلاپ سېلىپ بەردى .

— بايان ئاغىچا ئويغىنىپتۇمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئەتىگەنلىك چايغا تەكلىپ قىلىپ كىرگەن نىسا بېگىمدىن .

— ياق ، تېخىچە ئويغانماپتۇ .

— بوپتۇ ، ئويغاتمىسلا ، بىچارىگە ھاردۇق يېتىپ كەتكەن ئوخشايدۇ . خوجاملار مېنى كۈتمەي ناشتا قىلىۋەرسۇن . مەن بايان ئاغىچا ئويغانغاندا بىللە ناشتا قىلىمەن .

ئارىدىن يەنە بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتتى . بايان ئاغىچىنىڭ تېخىچە ئويغانمىغانلىقىدىن ئەنسىرىگەن دۇردۇن ئاغىچا نىسا بېگىمنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى ۋە ھەر ئىككىسى ھەيران بولغىنىدىن بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراشتى . چۈنكى ، بايان ئاغىچىنىڭ قاغجىرىغان يەردەك قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرى چۈشىنىكسىز بىر نەرسىلەرنى دەپ پىچىرلايتتى . كۆزلىرىدىن سىرغىپ چىقىۋاتقان ياشلىرى قاڭشىرىنىڭ ئۈستىدىن ياستۇقىغا

تېمىۋاتاتتى .

— قارا بېسىپ قالغان ئوخشايدۇ ، ئەتىمالىم ، — دەپ پىچىرلىدى ئىسا بېگىم .

شۇ چاغدا ، يانقان ئورنىدىن بېشىنى يۇلۇپ كۆتۈرگەن بايان ئاغىچا قولىنى سوزۇپ :

— بالامنى بېرىۋەت ، يالماۋۇز ! — دەپ ۋارقىرىغىنىچە كۆرپىنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇپ قالدى .

ئىسا بېگىم «بىسمىللا» دەپ دەم سېلىشقا تەرەددۇت قىلىۋىدى ، ئۇنىڭغىچە ئويغىنىپ كەتكەن بايان ئاغىچا خارغاتانىڭ كەپسىدە ئەمەس ، ئۆزىنىڭ ئۆيىدە يانقانلىقىنى بىلىپ ، دۇردۇن ئاغىچا بىلەن ئىسا بېگىمنىڭ ئالدىدا خىجىل بولغاندەك قىسىلىپ قالدى .

— ئۆزلىرىنى قارا بېسىپ قالدىغۇ دەيمەن ، — دېدى ئىسا بېگىم ۋە جاۋابىمۇ كۈتمەي گېپىنى يۆتكىدى ، — چوڭ ئاغىچا ئۆزلىرى بىلەن بىللە ناشتا قىلىمەن دەپ ، تېخىچە ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچمىدى .

— كىچىك خوجام تۇردىمۇ ، چاي ئىچتىمۇ ؟

بايان ئاغىچىنىڭ بۇ سوئالىغا دۇردۇن ئاغىچا جاۋاب بەردى :

— كىچىك خوجام تۇرغىنى نەۋاق ، ئاكىلىرى بىلەن چاي ئىچىپ بولۇپ ئويىنىشىۋاتىدۇ .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ بايان ئاغىچىنىڭ يۈرىكى تەۋرىنىپ كەتكەندەك بولدى . ئۇ بالىسى بىلەن ئۆزىگە غەمخورلۇق قىلىدىغان ئادەملەر ئارىسىغا قايتىپ كەلگىنىگە خۇشال ئىدى .

※ ※ ※

بايان ئاغىچىنىڭ بالىسىغا شۇ كۈنى چۈشتە ئەدەن قېچىر ئەزەن قىچقىرلىپ : «بۇ يىگىتنىڭ ئاسماندىن چۈشكەن مۇبارەك ئىسمى — يۈسۈپ خوجا بولسۇن» دەپ ، يېڭى ئات قويدى . ئەتىسى

«ئۆشكىلىك» دېگەن تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئۇيغۇرلار تۇرىدىغان مەھەللىدىن ئۇستا ئەكىلىپ، يۇسۇپ خوجىنى خەتنە قىلدۇردى.

بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە دانىيال خوجىنىڭ ئۆيىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى خۇشال ئىدى. چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتكەنىدى. يۇسۇپ خوجىنى تۇتقان ئۇستىنىڭ قولى يېنىك ئوخشايدۇ، بىر ھەپتە ياتمايلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ئۇلار ئەتە يولغا چىقىمىز دەپ تۇرغان كۈنى دانىيال خوجىنى ئىزدەپ بىر كىشى كەلدى. كەتمەن ساقاللىق، بېلىنى بىر غۇلاچ ئارغامچا بىلەن باغلىۋالغان بۇ ئادەم قاينۇق كۆرەسىنىڭ يۇقىرىسىدىكى جاغىستاي دېگەن يەردە تۇراتتى. ئۇ جۇڭغار خۇنتەيجىسى بوشۇقتۇخان بىلەن ئاپاق خوجا قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندا، ئاتا - ئانىلىرى بىلەن بۇ تەۋەگە يالىنىپ چىقىپتۇ - دە، شۇنىڭدىن بېرى قاينۇق كۆرەسىدە تۇرۇۋاتقان جۇڭغارلار ئۈچۈن ئاشلىق، مىنىدىغان ئاتلىرى ئۈچۈن يەم - خەشەك، ئىسسوت - چۆپ تەييارلايدىكەن. بۇ يەرگە كېلىشىدىكى سەۋەب، بۇنىڭدىن ئىككى ھەپتە بۇرۇن ئاشلىق سۇغىرىۋاتقان يېرىگە چاي ئېلىپ كېلىۋاتقان ئۇن ئۈچ ياشلىق قىزنىڭ ئۇكىرچە دېگەن يەردە تۇرىدىغان ئىككى جۇڭغار ئاتقا ئۆڭكىرىپ ئېلىپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ كەينىدىن بارسا قىزنىڭ قايتۇرۇپ بېرىشىنىڭ ئورنىغا تىللاپ، ئۇرۇپ قوغلىۋېتىپتۇ. تەقدىرنىڭ بۇ يازمىشىغا لەنەت ئوقۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ياتسا، يان قوشنىسى كىرىپ: «ھەي، بەختى قارا مولا قادىر، كونا لاتىدەك پورلىشىپ ئۆيۈڭدە ياتقۇچە قوبىدا تۆلەكتە (گۆرۈدە) تۇرۇۋاتقان دانىيال خوجامغا بېرىپ دەردىڭنى ئېيتىساڭ بولمامدۇ. ئۇ ئادەم ھازىر تۆلەكتىن بوشىنىپ قەشقەرىيگە ئاپىرىپ بوپتۇ. خۇنتەيجىنىڭ ئۆزى بىر قالماق چوكاننى بالىسى بىلەن ھەدىيە قىپتۇدەك. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇ خوجامنىڭ ئىناۋىتى كاتتا ئوخشايدۇ. ھالىڭغا يەتسە بىر شۇ ئادەم يېتىدۇ» دەپتۇ. شۇنىڭ مەسلىھىتى بىلەن تاغ - داۋانلارنى پىيادە

بىسىپ ، ئاران دېگەندە يېتىپ كەپتۇ .

— ئاۋۇنلى خۇدا ، ئۇنىڭدىن قالسا ئۆزلىرىگە سېغىنىپ كەلدىم ، — دېدى موللا قادىر سۆزىنى داۋام قىلىپ ، — بىزگە ئوخشاش بىچارىلەرنىڭ كەتمەن بىلەن يەر چاناپ ، ماڭلاي تەرىمىزنى تۆككەندىن باشقا ئاللانىڭ ئالدىدا نېمە گۇناھىمىز بار . زاغرىمىزنى سۇغا چىلاپ ، بىر ئوبدان ياشاۋاتقان ماكانىمىزدىن ئايرىلىپ : «بىز ئاق تاغلىق ، سىلەر قارا تاغلىق» دەپ ، بىر - بىرىنىڭ ياقىسىنى سىقىشقان خوجىلارنىڭ كاساپىتىدىن ، بىزگە ئوخشاش مۇساپىرلارنىڭ مۇرىسىنى چوقۇپ يەيدىغان مۇنۇ قالماقلارنىڭ زۇلمىغا گىرىپتار بولدۇق . مانا ئەمدى بۇلار ئىشلەپ تاپقان نېنىمىزدىن باشقا ، ئىچىمىزدىن چىققان بالىلىرىمىزنىمۇ تارتىۋالىدىغان بولدى . خۇدايىم ئۆمۈرلىرىنى زىيادە قىلىپ ، بالىۋاقىلىرىنىڭ دۆلەتلىرىنى كۆرسىلە . مەن بىچارىنىڭ ئەرز - دادىنى خۇنتەيجى دېگەن بۇرادەرلىرىگە ئېيتىپ ، قىزىمنى قۇتۇلدۇرۇشقا ياردەم بەرسىلە . خەقلەرنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، خۇنتەيجى دېگەن قالماق پادىشاھى ئۆزلىرىنىڭ سۆزىنى يەردە قويمايدىكەن .

دانىيال خوجا خېلى ئۇزاققىچە گەپ قىلماي تۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ نەچچە كۈندىن بېرى ۋۇجۇدىدا پەيدا بولغان خۇشاللىقىنى مۇنۇ كەتمەن ساقاللىق ئادەمنىڭ سۆزلىرى تۇيۇقسىز چىققان شامالدەك ئۇچۇرۇۋەتكەندى . ئۇ ئۆز ئالدىغا تاغدەك ئۇمىد بىلەن كەلگەن بۇ ئادەمگە : «ماقۇل ، خۇنتەيجى بىلەن سۆزلىشىپ كۆرەي ، سىلىگە ياردەم قىلاي» دېسە ، ئۆزى ئاشۇ خۇنتەيجىنىڭ ساينىسىگە سالام قىلىپ ، بېلىنى مۇكچەيتكەن ئادەملەرنىڭ بىرى . بۇگۈن «خان» بولغىنى بىلەن ، ئەتە نېمە بولىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ . «سىلىگە ياردەم قىلىش قولۇمدىن كەلمەيدۇ» دەي دېسە ، بۇ بىچارە ئادەمگە «ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك» ئېغىر كېلىپ ، ئۆمۈر بويى تىللاپ - قارغاپ ئۆتىدۇ .

مۇشۇنداق تەقدىسلىقتا قالغان دانىيال خوجىنىڭ ۋۇجۇدىدا

نەچچە كۈندىن بېرى پەيدا بولۇشقا باشلىغان ھۆكۈمرانلىق تۈيغۇسى يوقاپ ، ئۇنىڭ ئورنىدا بىچارىلىك ئالامەتلىرى پەيدا بولدى .

— بۇرادەرلىرى خۇنتەيجى توغرا گەپ قىلغانلىرى ئۈچۈن ئۆزلىرىنى خانلىقتىن چۈشۈرۈۋەتمەس ، خوجام ، — دېدى موللا قادىر دانىيال خوجىنىڭ جىمىپ كەتكىنىگە نارازى بولغاندەك ، — بىزگە ئوخشاش بىچارە خەقنىڭ تەقدىرىنى ئويلىمىسىلا خان بولغانلىرىنىڭ نېمىگە ئەتىۋارى بار . «پايدىسى يوق مازاردىن شەيخمۇ قاچىدۇ» خوجام . بۇرادەرلىرى بولغان قالماق خۇنتەيجىسى ئەقىلسىز ئادەم ئەمەستۇر ، ئەقلى ـ ھوشى بولغاچقا ، پادىشاھ بولۇپ تەختتە ئولتۇرغاندۇر . ئۇ كىشى بىز خەقنىڭ مۇشۇكىنىڭ چاڭگىللىغا چۈشكەن چاشقانىدەك قىينىلىپ ھايات كەچۈرۈۋاتقىنىمىزنى ئاڭلىسا ، بەلكى ئىچى ئاغرىپ ، ساخاۋەتمۇ قىلىپ قالار . شۇنداق ئەمەسمۇ ، خوجام ؟

— ئۇغۇ شۇنداق ، لېكىن...

— لېكىن دېگەننى قويسىلا ، خوجام . ئۆزلىرىگە روسۇللىلاغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىپ كەلدىم . ماقۇل ، قولۇمدىن كېلىشچە يارەدەم بېرەي دېسىلە . بەش كۈن بولسىمۇ سىلىدىن ئۈمىد قىلىپ خاتىرجەم بولاي .

— ماقۇل ، ماقۇل ، — دەۋەتتى دانىيال خوجا .

— ئەمىسە ئۆزلىرىگە چوڭ رەھمەت ، خوجام . خۇدايىم ھەربىر ئىشلىرىدا يار ـ يۆلەك بولغاي .

ئۇ دانىيال خوجىنىڭ خېرىدارلىق قىلغىنىغا ئۇنمای :

— سىلىنىڭ ئاشۇ بىر ئېغىز «ماقۇل» دېگەن سۆزلىرىنىڭ ئۆزى ، مېنىڭدەك بىچارىگە نانۇگۆش دېسىلە خوجام ! — دەپ ئۆزرە ئېيتىپ خوشلاشتى .

«ئادەم دېگەن بىر نەرسىدىن خاتىرجەم بولسا ، يەنە بىر نەرسىدىن خاۋاتىر بولىدىكەن ـ دە» دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا . ئۇ بايىلا ئۆزىنى ئىنتايىن خاتىرجەم ھېس قىلىپ ، ئوي ـ خىيالىلىرىدا يەكەن شەھىرىدىكى تەنتەنىلىك ئۇچرىشىشلارنى ،

شاهانه زىياپەتلەرنى ، نەچچە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى ، زىيارەت قىلغىلى كەلگەن سانسىز مۇرىت - مۇخلىسلىرنىڭ پەرجىسىنىڭ كۆزىگە سۇرتۇپ تاۋاپ قىلىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى . ھازىر بولسا مۇنۇ مۇللا قادىر دېگەن ئادەمنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، خان بولۇشنىڭ راھەت كۆرۈشتىن باشقىمۇ مەسئۇلىيەتلىك تەرەپلىرى بارلىقىنى ۋە ئۆزىگە قول بېرىپ ، تەرىقەت يولىغا كىرگەن نەچچە مىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىدىن باشقا ، مۇنۇ مۇللا قادىرغا ئوخشاش نەچچە تۈمەن دېھقانلار بىلەن كاسىپلارنىڭ ئېچىنارلىق تەقدىرىگە ئارا بولۇش كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى . دانىيال خوجا «لېكىن ، قانداق قىلىپ ئۇلارغا ئارا بولۇش كېرەك ؟» دېگەن خىيال كۆڭلىگە كەچكەندە ، جاۋاب تاپالماي تۇرۇپلا قالدى .

ئۇ يەنە شۇنداق ئويلار ئىلكىدە تۇرغاندا ، ئوغلى ياقۇپ خوجا كىرىپ ، ئاخۇن چوڭ دادىسىنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى . ئۇنىڭ ئاخۇن چوڭ دادا دېگىنى دۇردۇن ئاغىچىنىڭ تاغىسى ساقىلاخۇن دېگەن كىشى ئىدى .

يەكەن ئۇيغۇر خانلىقى ھۆكۈم سۇرۇۋاتقان چاغلاردا ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولغان بۇ ئادەم 1678 - يىلى جۇڭغارلار يەكەن شەھىرىنى ئىشغال قىلغاندا ، ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن ئالىتۇنلۇق مەدرىسىدە جۇمە نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن يىغىلغان مىڭدىن ئوشۇق ئادەمنى ئۆلتۈرۈشكە ۋە ئۇ مەدرىسىنى ئوچ يۇز ئاتمىش ھۇجرىسى بىلەن كۆيدۈرۈشكە قاتناشقانىدى . ساقىلاخۇن 1679 - يىلى ئاپاق خوجىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە بىرەر يۈزدەك پىچاقچى مۇرىتلارنى تاللاپ مۇھەممەت ئىمىنخاننى ① ئون توققۇز مۇلازىمى ، ئوچ بالىسى ۋە ئىككى مېھمىنى بىلەن قوشۇپ جەمئىي يىگىرمە تۆت ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۇلار تۇرغان ئۆيلەرنى كۆيدۈرۈۋەتكەنىدى . ئاپاق خوجا ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئۆزىگە سادىق ئىشلەپ كېلىۋاتقان ساقىلاخۇننى ئۆلتۈرۈشتىن ئوچ يىل

① جۇڭغارلارنى قەشقەرىيەدىن قوغلاپ ، ئوتتۇز مىڭ ئادەمنى ئەسىرگە ئالغان بۇ خان بەزى مەنبەلەردە ئاپاق خوجا تەرىپىدىن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن دېيىلىدۇ .

بۇرۇن ، خەلىپىلەرنى تەربىيىلەيدىغان ۋە «ئىشقىيە» سۇلۇكىنى[1] تارقىتىدىغان مۇرشىت قىلىپ تەيىنلىگەنىدى . ئۇنىڭدىن تەربىيىلىنىپ چىققان خەلىپىلەر بېشىغا ئاق پۆپۈكلۈك كۆلاھ ، ئۇستىگە ئاق جىيەكلىك جەندە كىيىپ ، قولىغا ئاق ساپلىق ساپايى تۇتقان بىرنەچچە سوپىلارنى ئەگەشتۈرۈپ ، ئۇيىقى تۇرپان ، بۇيۈكى ئىلى ، يەتتىسۇ تەۋەسىدىكى خانىقا ـ مەسچىتلەردە ئاپاق خوجىنىڭ ئەۋلىيالىقى ، مۇھەممەت پەيغەمبەر بىلەن ئوخشاشلىقى ، پەيغەمبەرگە ئاللادىن قانداق ۋەھىي كەلسە ، بۇ كىشىگىمۇ شۇنداق ۋەھىي كېلىدىغانلىقى ، ھەتتا پەيغەمبەر ھىدا غارىدا[2] خۇدا بىلەن سۆزلەشكەن چاغدا ئاپاق خوجىنىڭ روھىمۇ پەيغەمبەر بىلەن بىللە ئاللانىڭ سۆزىنى ئاڭلىغانلىقى ھەققىدە تەشۋىقات يۈرگۈزەتتى...

ساقىلاخۇنىڭ مۇنداق ئىشلىرىنى بىلىدىغان ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى چاغلاردا ئېرەن قابۇرغىدا تۇرۇۋاتقان ئەخمەت خوجىنىڭ بالىلىرىغا تەلىم بېرىۋاتقىنىدىن خەۋەردار دانىيال خوجىنىڭ بۇ ئادەمنى كۆرۈشكە كۆزى يوق ئىدى . بىراق ، ئۇنىڭ ئىككى ـ ئۈچ كۈن يول مېڭىپ شۇنچە يىراق يەردىن كەلگىنىنى ھېسابقا ئالدىمۇ ياكى دۇردۇن ئاغىچىنىڭ يۈز ـ خاتىرىنى قىلدىمۇ ، ئىشقىلىپ ، ياقۇپ خوجىغا باشلاپ كىرىشنى تاپشۇردى .

— ئۆزلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇشنى خىلىدىن بۇيان ئويلاپ يۈرەتتىم ، — دەپ سۆز باشلىدى ساقىلاخۇن پاتىھەدىن كېيىن ئۇچىلۇق ساقلىنىى سىيىپاپ تۇرۇپ ، — ھالا ، بۇگۈن ۋاقتى ـ سائىتى كەپتۇ . جانابىي خۇنتەيجى ھەزرەتلىرى ئىنئام قىلغان يۇقىرى مەرتىۋىلىرىگە مۇبارەك بولغاي ، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئەخمەت خوجام جانابلىرىمۇ ناھايىتى خۇرسەن بولدى .

دانىيال خوجا تەشەككۇر بىلدۈردى .

— مېنىڭ ئۆزلىرىنى زىيارەت قىلىدىغانلىقىمنى ئاڭلاپ ، ئەخمەت خوجام جانابلىرى : «دانىيال خوجامنى مېنىڭ نامىدىنمۇ مۇبارەكلەپ قويسىلا . زىققە كېسىلىم قوزغىلىپ قالمىغان بولسا ،

---

① سۇلۇك — يول ، مەسلەك ، ئېقىم .
② ھىدا غارى — مەككە شەھىرىگە يېقىن تاغدىكى غار .

مەنمۇ سىلى بىلەن بىللە بارغان بولاتتىم» دەپ ئۆزرە ئېيتتى ۋە ئۆزلىرىگە مۇنۇ نامىنى ئەۋەتتى، — ساقىلاخۇن ئاقۇچ پەشمىتىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن لىپاپىغا سېلىنغان خەتنى ئېلىپ سۇندى.

دانىيال خوجا لىپاپىنى ئېچىپ، ئالىقاندەك قەغەزگە يېزىلغان خەتنى ئوقۇدى:

«ھۆرمەتلىك دانىيال خوجامغا يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى، چۈڭ رابدان خۇنتەيجى ئىنئام قىلغان ئالىي رۇتبىلىرى[1] مۇبارەك بولغاي. كىچىك زەئىپىگىنىز بىلەن ئوغلىڭىزنىڭ ئۆز ھامىيلىقىڭىزغا ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، بىسىيار[2] خۇرسەن بولدۇم. سۇڭرە سۆزۈم شۇلكى، بۇ جۇڭغارلارنىڭ قولىدا ئىقامەتتە[3] تۇرۇپ شۇ نەرسىنى چۈشەندىمكى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ نادانلىقلىرىنى تەكرارلىغان ئادەملەرنىڭ ئىستىقبالى ھېچقاچان ياخشى بولمايدىكەن. دىيارىمىزنىڭ خانلىق تەختى جانابىڭىزغا نىسىپ بولغان بۇگۈنكى كۈندە تەپرىقىچىلىككە يول قويمىسىلا ئىكەن.

نامە تامام. ئەخمەت خوجا»

خەتتىكى سۆزلەر دانىيال خوجىنى سەل ئويلاندۇرۇپ قويدى. لېكىن، بۇنى بىلىندۇرمەي ساقىلاخۇنغا ئىلتىپات بىلدۈردى.

— قېنى، ئازادە ئولتۇرسىلا، ئەخمەت خوجام جانابلىرىنىڭ ئائىلە - تاۋابئاتلىرى ساق - سالامەتتۇر؟

— ئەلھەمدۇلىللا، ئۇ كىشى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ دۇئايى بەرىكەتىدە ساق - سالامەت تۇردى.

بىر - بىرى بىلەن ئوت بىلەن سۇدەك كېلىشەلمەيدىغان بۇ ئىككى ئادەمنىڭ ئارىسىدا بىردەم ئىلى تەۋەسىنىڭ يەر شارائىتى، ساپ ھاۋاسى، بىردەم قەشقەرىيە تەرەپتە ئۆسىدىغان ئەنجۇر، ئانارغا ئوخشاش مېۋىلەرنىڭ بۇ تەرەپلەردە پىشمايدىغانلىقى توغرۇلۇق گەپ - سۆزلەر بولدى. ساقىلاخۇن داستىخانغا دۇئا قىلدى ۋە ئورنىدىن قوزغىلىپ، دانىيال خوجىنىڭ سەپىرىنىڭ ئوڭ ۋە بىخەتەر بولۇشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈردى.

---

① رۇتبى — دەرىجە، مەنسەپ.
② بىسىيار — كۆپ، نۇرغۇن، ناھايىتى.
③ ئىقامەت — تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقان.

ئۆز نۆۋىتىدە دانىيال خوجىمۇ ساقىلاخۇنىڭ شۇنچە يىراق يەردىن يوقلاپ كەلگىنىگە مىننەتدار بولغانلىقىنى ئىزھار قىلىپ ، ئەخمەت خوجامغا سالام ئېيتىشىنى ، ئۇنىڭ زىققە كېسىلىگە ئالىلاتائالانىڭ شىپالىق بېرىشىنى تىلىدى . ئەمما ، ساقىلاخۇن ھويلىدىن چىقىشى بىلەنلا : «بايىقى خەتتىكى سۆزلەر راستتىنلا ئەخمەت خوجامنىڭ يۈرىكىدىن چىققانمىدۇ ؟ ياكى مۇنۇ ساقىلاخۇن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، بىز بىلەن مادارا قىلىش ئۈچۈن يازغانمىدۇ ؟» دەپ ئويلىدى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا قەشقەرىيىنىڭ خانى بولۇپ تەينىلەنگىنىدە ، ئۆزىنى كىشەندىن قۇتۇلغان ئاتتەك ياكى تۆمۈر قەپەستىن بوشىغان قۇشتەك ھېس قىلىپ خۇشال بولغانىدى . لېكىن ، ئۇنىڭ بۇ خۇشاللىقى ئون كۈنگىمۇ يەتمىدى . ئۇ ھازىر يەنە مۇشۇ ئوردىدىن قولتۇقىدىكى تاۋۇزى يەرگە چۈشۈپ كەتكەن كىچىك بالىدەك مەيۈسلىنىپ تالاغا چىقتى . بايا ئۇ قەشقەرىيىگە مېڭىش ئالدىدا خۇنتەيجىگە يولۇقۇپ ، يەنە بىر قېتىم رەھمەت ئېيتقاچ ، گەپ - سۆزلىرى بولسا ئاڭلىماق نىيىتىدە ئوردىغا كېلىۋىدى . چۈڭ رابدان دەرھال قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭغا بۇ يىل كۈزگىچە قىلىدىغان بەزىبىر مۇھىم خىزمەتلەرنى تاپشۇردى . ئاندىن :

— خوجا يەنە باشقىچە ئويلاپ قالمىسۇن ، بۇرۇندىن كېيىۋاتقان ئەنئەنىمىز بويىچە ، خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى دۆلەت باشقۇرۇش ئىشلىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن مەشھەد قالىدۇ ، — دېدى .

ھازىر دانىيال خوجىنىڭ كەيپىياتى شۇنچىلىك ناچار ئىدىكى ، ئوردا ئالدىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن جۇڭغار ئەمەلدارلىرىغمۇ ، سىملىداپ يېغىۋاتقان يامغۇرغىمۇ پەرۋا قىلماي ، خودىدى يەرگە سانجىپ قويغان قورۇقتەك تۇرۇپ قالدى . ئىچىدە : «بۇ رەھىمسىز خۇنتەيجى نەۋاقتا پۇت - قولۇمنى بوشاتقىنى بىلەن ، بېشىمغا نوختا سېلىشنى بۇگۈنگە

قالدۇرغانسكەن ـ دە» دەپ ئاچچىق پىچىرلىدى .
ئۇنىڭغىچە ئوردا ئىچىدىن چىققان موللا ئىبراھىم مەشھۇر ئۇنىڭ ئىشىك ئالدىدا چوقچىيىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ يېنىغا كەلدى ـ دە :
— تىنچىچە تۇرۇپتىلىغۇ ، خوجام ؟ — دېدى ھەيران بولۇپ ، — يۈرسىلە ، ئۇستۇاشلىرىمۇ ھۆل بولۇپ كېتىپتۇ .
دانىيال خوجا پەقەت شۇ چاغدىلا يامغۇر يېغىپ ، كىيىملىرىنىڭ ھۆل بولۇپ كەتكەنلىكىنى پايقىدى . ئۇ موللا ئىبراھىم مەشھۇر بىلەن بىللە چۈشكەن ئۆيى تەرەپكە كېتىۋېتىپ :
— ئادەملەر پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن قۇشنىڭ قەيەرگە قونىدىغانلىقىنى بىلمىگەندەك ، بۇ ھۆكۈمدارنىڭ بېشىدا قانداق ئوي ، قورسىقىدا قانداق شۇملۇقنىڭ بارلىقىنى بىلگىلى بولمايدىكەن ـ دە ، — دېدى ھەسرەت بىلەن .
— سىياسەت دېگەندە ، خوجام ، ھەر تۈرلۈك ئېگىز ـ پەسلىكلەر ، كەڭچىلىكلەر بىلەن تارچىلىقلار بولۇپ تۇرىدىكەن ـ دە ، — دېدى ئىبراھىم مەشھۇر دانىيال خوجىنىڭ پەرىشان ھالىغا تەسەللى بېرىپ ۋە خۇنتەيجىنىڭ : «خوجىغا ئېيتقىن ، مەن ئۇنىڭ ئوغلىنى ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ ئاغزىنى يېپىش ئۈچۈنلا ئېلىپ قالدىم . ئۇ بالا بۇ يەردە نويانلارنىڭ بالىلىرىدەك ئەركىن يۈرىدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى يەتكۈزدى .
ئۇلار ئاتلىرىنى باغلىغان كەرمىگە كەلگەندە ، دانىيال خوجا ئېيتىنىڭ چۈلۈۋرىنى يەشمەك بولۇۋىدى ، ئىبراھىم مەشھۇر چاققانلىق بىلەن بۇ ئىشنى بەجا كەلتۈرۈپ ، خوجىنى يۆلەپ ئېتىغا مىندۈردى .
يامغۇر ئىتتىكلەپ قالغانىدى ، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ چاقماق چېقىپ ، ھاۋا گۈلدۈرلەيتتى .
— پادىشاھ دېگەننىڭ مىڭ تۈرلۈك ھىيلىسى بولىدىكەن ـ دە ، خوجام ، — دېدى ئىبراھىم مەشھۇر ، — بۇگۈن ئۇنىڭ بىر تۈرىنى ئىشلەتسە ، ئەتە يەنە بىر تۈرىنى ئىشلىتىدىكەن ، بۇ ھەقتە ھېچكىمگىمۇ تىنىپ قويمايدىكەن .

«بـۇ گەپلەرنىڭ ماڭا نېمە كېرىكى بار؟ — دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا موللا ئىبراھىم مەشھۇردىن رەنجىگەن ھالدا ، — ماڭا بۇ جۇڭغار خانىنىڭ ھېيلىسى ئەمەس ، ئۆزۈمنىڭ كۆڭۈل ئارامى كېرەك» .

— بايا سىلى كېلىشتىن بالدۇر ئاڭلاپ قالدىم ، چىن پادىشاھى ئۆتكەن ئايدىلا بۇلارنىڭ قولىدىن تىبەتنى تارتىۋاپتۇ...

ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئېتىبار قىلمىغان دانىيال خوجا :

— سىلى قانداق ئويلايدىلا ، موللا ئىبراھىم ، نېمە ئۈچۈن مېنىڭ ئالدىمغا ئۆتكەل بەرمەيدىغان داۋانلار بىلەن ئۈچۈپ ئۆتكىلى بولمايدىغان يارلىقلار تولا ئۇچرىشىدۇ؟ — دېدى ۋە ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەي سۆزىنى داۋام قىلدى ، — خۇنتەيجىنىڭ بايىقى سۆزلىرىدىن شۇنى چۈشەندىمكى ، بۇلار مېنى قەشقەرىيىگە خان قىلىپ بەلگىلەپ ، ئەمەلىيەتتە ئۆزلىرى چالغان نەغمىگە ئۇسسۇل ئويناتماقچىكەن ، ئوغلۇمنى گۆرۈگە ئېلىپ قېلىشى شۇنىڭ ئىسپاتى ئەمەسمۇ؟ خەيرىيەت ، بۇ دۇنيادا پىشانىسىگە يېزىلغان قىسمەتتىن قۇتۇلغان بەندە بولغان ئەمەس ، تەقدىرگە تەن بەرمەي ئىلاج يوق . ياقۇپ خوجام ئاۋۋال رەببىمىز ئاللاتائالاغا ، ئاندىن ئۆزلىرىگە ئامانەت .

— ئەلۋەتتە شۇنداق ، خوجام . كۈچلۈكلەرنىڭ رايىغا بېقىش ، ئاۋۋال - ئاخىر ئىنسانلار ھاياتىنىڭ قانۇنى بولۇپ كەلگەن . چۈنكى ، ھۆكۈمرانلارنىڭ تومۇرىدا ھالال قان ، ۋۇجۇدىدا ئىنساپ - تەۋپىق دېگەن نەرسە بولمايدىكەن . شۇڭا ، بۇرۇن ئۆتكەن ئەللامىلەر ئاجىزلار كۈچلىنىۋالغۇچە ، زوراۋانلار بىلەن مادارا قىلىشنى دانالىقنىڭ بەلگىسى دېگەن .

شۇ كۈنى ، دانىيال خوجىنىڭ قەشقەرىيىگە ماڭغان كۆچى يامغۇر توختىشى بىلەنلا يولغا چىقتى . ئۇلارنى موللا ئىبراھىم مەشھۇر ، ياقۇپ خوجا ۋە داندارلار شۇتا دېگەن تاغ ئېغىزىغىچە ئۇزىتىپ باردى .

ئىككىنچى قىسىم

بىرىنچى باب

خۇشاللىقىغا قارىغاندا ، غەم ـ ئەندىشىسى بىلەن قايغۇ ـ ھەسرىتى كۆپ يەكەن شەھىرى ئەتراپىدىكى قىزغىنلىق ـ قىيىسىق يوللاردا ھەر كۈنى توپا توزۇتۇپ كېلىدىغان مىڭلاپ ئادەملەرگە — دېھقانلار بىلەن كاسىپلار ، ئوتۇنچىلار بىلەن باققاللار ۋە سوپى ـ دەرۋىشلەرگە ئانچىلا ئېتىبار قىلمايتتى .

لېكىن ، تۇنۇگۈن كەچتە يېتىپ كەلگەن خەۋەر شەھەردىكى ، شەھەر ئىچى تۇرماق ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرگىمۇ ، مەسچىتلەرنىڭ قۇتبىسىدىن جامائەتكە مەلۇم قىلىنىپ يېتىپ باردى ۋە يەكەن خەلقىنى تەۋرىتىۋەتكەندەك بولدى .

— ھەزرىتى دانىيال خوجام جانابلىرىنىڭ دىيارىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلىشى ئاللاتائالانىڭ بىز مۆمىن بەندىلەرگە قىلغان شاپائىتىدۇر . ئاپاق خوجا تەرىپىدىن خانۇۋەيران قىلىنغان خاندانلىقىمىزنىڭ قايتا تىكلىنىشىدۇر . ئەھلى جامائەت ! ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قالماقلارنىڭ قولىدا رىيازەت چەككەن ، بۇگۈنكى كۈندە ئۇ زۇلمەتتىن پارىخ① بولۇپ ، دىنىي ئىسلامنىڭ زىياسىنى چېچىش ئۈچۈن شەھرىمىزگە كېلىۋاتقان بۇ زاتنى ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىش بارچىمىزنىڭ بۇرچىدۇر...

بۇ خەۋەر بولۇپمۇ قارا تاغلىق خوجىلار بىلەن ئۇلارنىڭ سۇلۇكىنى ياقلايدىغان ئادەملەرگە ، خۇددى دۇنيادىكى يامانلىقنى تۇگىتىپ تىنچ ، پاراۋان دۇنيا يارىتىدىغان مەھدى② كېلىۋاتقاندەك

① پارىخ — ئازاد بولۇش ، قۇتۇلۇش .
② مەھدى — شىئە مەزھىپىدىكى ئون ئىككى ئىمامنىڭ بىرى ، 892 ـ يىلى ئۇشتۇمتۇت يوقاپ كەتكەن ، شىئەلەر بۇ ئىمامنى ئاخىر زامان بولغاندا يەنە پەيدا بولىدۇ ، دەپ ئىشىنىدۇ .

تەسىر قىلدى. ئۇلار تونۇش - بىلىشلىرىنى دانىيال خوجىنىڭ يەكەنگە كېلىۋاتقىنى بىلەن مۇبارەكلەشتى، چىرايلىرىدا تەبەسسۇم ئويناتتى. بەزىلىرى خۇشاللىقىدىن، بەزىلىرى يارانقان ئاللانىڭ بۇ شاپائىتىدىن تەسىرلىنىپ كۆز ياش قىلسا، يەنە بەزىلىرى يارانقان ئاللانىڭ بۇ كەرىمەھۇللا[1] پىر دەپ ئاتالغان خوجىنىڭ چاپىنى بىلەن پۇتىدىكى مەسىسىگە قونغان توپا - چاڭنى تەۋەررۈك ئورنىدا كۆزىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىشنى كۆڭۈللىرىگە پۈتۈشەتتى.

قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ بۇ خۇشاللىقى باشقا ئادەملەرگىمۇ تەسىر قىلدى. ئەللىك يىلغا يېقىن جۇڭغارلار بىلەن ئاپاق خوجا ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى بولغان ئاق تاغلىق سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ دەردىنى تارتىپ كەلگەن خەلقمۇ، دانىيال خوجىنىڭ قەشقەرىيىگە خان بولۇپ كەلگىنىگە قارا تاغلىق خوجىلاردىن كەم خۇشال بولمىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قارا تاغلىق سوپىلارنىڭ: «سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرقى پادىشاھى ۋە قالماقلار بىلەن ئاپاق خوجىغا قارشى ئۇرۇشقان مەرھۇم ئىسمايىلخان بىلەن مۇھەممەت ئىمىنخانلار پىر تۈتۈپ قول بەرگەن ھەزرىتى دانىيال خوجىنىڭ قالماقلار قولىدا يەتتە يىل رىيازەت چېكىپ قايتىپ كېلىشى ئۇلۇغ ئاللانىڭ ئىلتىپاتىدۇر، تائەت - ئىبادەتلىرىمىزنىڭ ئاللا تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغىنىدۇر. ئەمدى ئۇ كىشىنىڭ غەمخورلۇقىدا قالماقلار بىلەن ئاق تاغلىقلارنىڭ جەبىر - زۇلۇملىرىدىن، تەھدىت - تەشۋىشلىرىدىن خالاس بولىمىز» دېگەن تەشۋىقاتلىرى شەھەر كوچىلىرىنى بىر ئالدى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، بۇگۈن ئەتىگەندىن تارتىپلا بىر قولىغا سۇپۇرگە، بىر قولىغا چېلەك تۇتقان ئادەملەر كوچىلارنى سۈپىچىپ تازىلاشقا باشلىدى. كۆپلىگەن ئادەملەر دانىيال خوجىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىغا چىقىشتى. چۈش مەھەللىگىچە ئۇلارنىڭ قارىسى كۆرۈنمىگەنلىكتىن خالايىقنىڭ بىر قىسمى پېشىن نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن يېقىن ئەتراپتىكى مەسچىتلەرگە يول

① كەرىمەھۇللا — ئۇلۇغ.

ئېلىشتى ، بىر قىسمى يول ياقىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ سايىسىگە چاپانلىرىنى يېيىپ نامаз پىشىننى ئوقۇدى . بىر چاغدا ، ئۇلارنىڭ كۆزىگە يولنىڭ توپىسىنى توزىتىپ كېلىۋاتقان بىرنەچچە ئاتلىق ئادەم كۆرۈندى . كۈتۈپ تۇرۇشقانلار :

— خوجاملار كېلىۋاتىدۇ ! — دەپ چۇرقىرىشىپ يول قاسىنىغا كېلىشتى .

ئاردىدىن ئانچە ئۆتمەي بايىقى ئاتلىق ئادەملەرمۇ يېتىپ كېلىشتى . ئۇلار ئابدۇللا باقاۋۇل باشلىق ئادەملەر ئىدى . بۇلارنى كۆرۈپ ئەتىگەندىن بېرى دانىيال خوجىنى كۈتۈۋاتقان ئادەملەر يېلى قاچقان توپىتەك لاسسىدە بولۇپ قالدى .

— خوجام ھەزرەتلىرىنى كۈتۈۋاتامسىلەر ؟ — دەپ سورىدى باقاۋۇل سالام ـ سەھەتتىن كېيىن .

— شۇنداق ، ئۆزلىرىنىڭ ئۇ زاتنى ئالىيلىرىدىن خەۋەرلىرى بارمۇ ؟ — دەپ سوراشتى كىشىلەر .

— خەۋىرىم بولمامدىغان ، ئۇ كىشى بىلەن تاغارچىغچە ھەمسەپەر بولۇپ كەلدىم ، ئۇلار يولدا بىرئاز تەخىر قىلىدىغان بولۇپ ، ماڭا رۇخسەت قىلدى .

شۇ چاغدا ، يول ياقىسىدا تۇرغان ئادەملەرنىڭ بىرى ئابدۇللا باقاۋۇلنىڭ سول تەرىپىدىكى جەدە ئانقا مىنگەن جۇڭغار لەشكىرىنىڭ تىرگىنىگە ئېسىلىپ :

— ئاتىسى چۇشىلە ، بېگىم ! ئات لازىم بولسا ئۆزلىرىنى چىللاپ كەلگەن ئاپاق خوجىنىڭ پۇشتىدىن ئات ئېلىپ مىنسىلە ، — دېدى ۋە جۇڭغار لەشكىرىنىڭ نارازىلىقىغا پەرۋا قىلماي ، ياقىسىدىن تارتىپ يەرگە چۇشۇرمەكچى بولدى . لېكىن ، ئۇمۇ بوش كەلمىدى :

— مانا ساڭا ئات ! — دېگىنىچە ياقىسىغا ئېسىلغان ئادەمنىڭ دۇمبىسىگە قامچا بىلەن بىرنەچچىنى سالدى . بايىقى ئادەمنىڭ جەھلى قېتىپ :

— تېخى شۇنداقمۇ ؟ «مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۆچلۈك»

دېگەن مۇشۇكەن - دە ، بېگىم . بىراق ، سىلى ئۇرۇشنى بىلمەيدىكەنلا ، — دەپ جەدە ئاتلىق جۇڭغارنى ئاتتىن تارتىپ يەرگە چۈشۈردى ۋە باشقىلارنىڭ ئاجراتقىنىغا قارىماي بىرنەچچە مۇشت ئۇرۇۋەتتى . جۇڭغار لەشكىرىنىڭ ئېغىز - بۇرنى قاناپ كەتتى .

بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يۈز بەرگەن بۇ ئەھۋالدىن نارازى بولغان باقاۋۇل :

— ھەي ، ئۇكام ، — دېدى جەدە ئاتنىڭ ئېگەر - توقۇمىنى يېشىۋاتقان بايىقى ئادەمگە ، — «يولۋاسنىڭ بېشىدىن پىت ئىزدىمە» دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمۇسەن ؟ بۇنى ئۇرۇشقا قانداق جۈرئەت قىلدىڭ ؟ بۇلاردىن ئالىدىغان قىساسىڭ بولسا ، دانىيال خوجام كەلگۈچە سەۋر قىلىپ تۇرساڭ بولمامدۇ ؟

— شۇنى دېسىلە ، بۇ ئادەم سەۋر - تاقەت قىلىشنىڭ ساۋابلىق ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان ئوخشايدۇ ، — دەپ سۆز قىستۇردى بىرى .

— مېنىڭ مۇشۇ چاغقىچە سەۋر - تاقەت قىلغىنىمۇ يېتەر ، — دېدى بايىقى ئادەم ، ئاندىن ئەتراپىغا قاراپ ، — ھەي ، تاھىر چوڭ ! — دەپ بىرىنى چاقىردى - دە ، باقاۋۇلغا مۇراجىئەت قىلدى ، — ماڭا ئىشەنمىسىلە ، مانا ماۋۇ تاھىر چوڭدىن سورىسىلا . ئۆتكەن جۈمە كۈنى مۇشۇ خۇنپەر يەنە بىر ئادەمنى بىلەن خامانغا كېلىپ ، ماۋۇ جەدە يورغىنى بۇلاپ كەتكەندى . ئۇنى ئاز دەپ ئىككىسى بىر بولۇپ ، ھوشۇمدىن كەتكۈچە دۇمبالىغاندى . راستمۇ ، تاھىر چوڭ ؟

— سابىر نوگايىنىڭ دېگەنلىرى بەرھەق راست ، باقاۋۇل جانابلىرى ، بۇلارنى ئاجرىتىمەن دەپ مەنمۇ بىرمۇنچە نېسى تاياق يېگەن ، — دېدى تاھىر چوڭ .

— ئاڭلىدىڭمۇ ؟ — سابىر نوگاي دېگەن ئادەم تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى ، — بىكاردىن - بىكار ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان ئەخمەق ئەمەس . قولۇمدىن بىر يۇرتقا بەگ بولۇش كەلمىسىمۇ ، ئۆزۈمنى بوزەك قىلغان ئادەمدىن ئۆچ ئېلىش كېلىدۇ .

خۇدايىمنىڭ مۇشۇنداق بىر ياخشى كۈنىدە بۇ بۇلاڭچىنىڭ ئۇچراپ قالغىنىنى قارىسىلا . ھەم ئۆچۈمنى ، ھەم جەدە يورغامنى ئېلىۋالدىم .

ئابدۇللا باقاۋۇل ئۇچىسىغا كىرلىشىپ قالغان ئاق يەكتەك كىيگەن ، ئىشتىنىنىڭ بىر پۇچقىقى تىزىغچە كۆتۈرۈلۈپ قالغان سابىر نوگايغا قاراپ :

— بىر ھېسابتا توغرىمۇ ئىش قىلدىلا . بىراق ، يولدا ئۇچرىغان بىر يىلانىنى ئۇرغان بىلەن ئۇنىڭ ئوردىسىدىكىلەر تۇگىمەيدۇ ـ دە ، — دېدى ۋە سابىر نوگاينىڭ مۇشتىدىن تېخىچە ئېسىنى يىغالماي تۇرغان جۇڭغارغا كۆز يۈگۈرتتى ، — ئەمدى قانداق قىلىمىز سابىر ئاخۇن ؟

— نېمىنى قانداق قىلىمىز دەيدىلا ؟ — سابىر نوگاي ئۇچىسىغا مەخمەل پەرىجە كىيگەن ، شاپ بۇرۇتلۇق باقاۋۇلغا ئەيمىنىپ قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئەمدى تەخسىر ، ئۆزلىرىدىن ئاشىدىغان ئەقىل بىزدە يوق ، ئۆزلىرى بىر نەرسە دېسىلە .

— ئەمىسە مۇنداق قىلايلى . بىز ماۋۇ ئاتلارنىڭ ئۇستىدىكى يۈكلەرنىڭ ئازراقىنى سىلىنىڭ ئاتلىرىغا ئارتىپ ئوردىغا يەتكۈزۈۋالايلى . سىلى بىز بىلەن بىللە بارسىلا ، ئۇ يەردىن ئاتلىرىنى ئېلىپ ئۆيلىرىگە قايتسىلا . ماۋۇ قالماق لەشكىرى يۈكتىن بوشىغان ئاتقا مىنىپ بارار جايىغا بېرىۋالسۇن ، قانداق دېدىم ؟

— تولا ئوبدان .

ياقاۋۇلنىڭ بىر نۆكىرى دەرھال يەنە بىر ئاتنىڭ يۈكىنى چۈشۈرۈپ جەدە يورغىنىڭ ئۈستىگە ئارتتى ۋە يۈكتىن بوشىغان ئاتقا ئېگەر توقۇپ جۇڭغار لەشكىرىگە بەردى . ئەتراپىغا چۈمۈلىدەك ئولىشىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن ئامان قالىدىغىنىغا ئىشەنمىگەن جۇڭغار لەشكىرى ئابدۇللا باقاۋۇلغا رەھمەت ئېيتىپ ئاتقا مىندى .

— سەنچۇ ، ناجى[1] ؟— دېدى باقاۋۇل ئۇنىڭغا ، — ھازىر خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئوردىسىدا ئەمەس ، باشقا خەقلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرۇۋاتقىنىڭنى ئۇنتۇما ، جۇمۇ ؟ بۇ خەلقلەرنىڭ غەزىپى كەلسە ، چاشقانىنىڭ تۆشۈكىنى مىڭ تىللاغا ئېلىپ مۆكۈۋالساڭمۇ قۇتۇلالمايسەن .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئۇنىڭدىن رازى بولۇپ قېلىشتى .

— ئەمىسە ، تۇغقانلار ، — دېدى باقاۋۇل يىغىلىپ تۇرغان ئادەملەرگە قاراپ ، — كۇننىڭ ئىسسىقىدا تەرلەپ بۇ يەردە تۇرىشىمىزنىڭ پايدىسى يوق . خوجام ھەزرەتلىرى كەلسىمۇ ، كېچىنىڭ نىسپىدە ئاران كېلەر ، نېمىشقا دېسەڭلار ، سىلەرگە ئوخشاش خوجامنىڭ ئالدىغا چىققان شەھەر مۆتىۋەرلىرى بىلەن ئوردا ئەمەلدارلىرى ئەمدىلەتتىن ئۇ كىشى بىلەن دىدارلاشتى .

※ ※ ※

ئەسەت (ئىيۇل) ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرى بولغاچقا ، كۇننىڭ ئىسسىقى ئىنتايىن كۈچەيىپ كەتكەنىدى . بۇنداق چاغلاردا ھەتتا ئۇ شەھەردىن بۇ شەھەرگە ماڭغان سودا كارۋانلىرىمۇ كۇندۈزى كۇنىنىڭ ئىسسىقى يانغۇچە ، بىرنەچچە سائەت سالقىن جايلاردا سەگدەپ ، ئاندىن يولغا چىقاتتى . لېكىن ، يۇرۇشلۇك ئاتلارغا مىنگەن دانىيال خوجىلار يۇرتىغا تېزرەك يېتىش ئۈچۈن ئالدىراپتتى . كۇننىڭ ئىسسىقىغا پەرۋا قىلماي ، ئايرىلغىنىغا ئۇزۇن يىللار بولغان تاغارچى دېگەن مەھەللىدىن ئۆتۈپ ، يەكەنگە ئىككى پەرسەڭ يول قالغاندا ، بايان ئاغىچىنىڭ ھارارىتى كۆتۈرۈلۈپ ، ئىلاجسىز توختاشقا مەجبۇر بولدى . شۇ چاغدا قارشى ئېلىش ئۈچۈن يەكەندىن چىققان بىرقانچە ئادەملەرمۇ يېتىپ كەلدى . بۇلار دانىيال خوجىدىن بىر ھەپتە ئىلگىرى خۇنتەيجى

[1] ناجى — ئاداش ، ئاغىنە .

ئوردىسىدىن قايتقان مەۋلانە ھەزرەت ، خوتەن ھاكىمى غازىبەگ ، يەكەن ھاكىمى نىيازبەگ ، ھوشۇر قازى ۋە مۇشۇ باھانىدە دانىيال خوجىنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ ساداقىتىنى بىلدۇرۇپ قويۇشنى ياكى ئەتە ـ ئۆگۈن بىرەر ئەمەلگە ئىگە بولۇشنى ۋە ياكى نەچچە ۋاقىتلاردىن بېرى پۈتتۈرەلمەي يۈرگەن ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا دانىيال خوجىنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئابدۇقادىر مۇپتىغا ئوخشاش باشقا ئادەملەرمۇ بار ئىدى .

بۇلار دانىيال خوجا بىلەن ئۇنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىغا ھۆرمەت بىلدۈرگەن ھالدا سالام ـ سەھەت قىلىشىپ ، ئۇلارنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سورىشىۋاتقاندا ، ئۇلار ئېلىپ كەلگەن خىزمەتچىلەر يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى باراقسان دەرەخلەرنىڭ سايىسىگە كىگىز ـ گىلەملەرنى يېيىپ ، كۆرپىلەرنى راسلاشتى . ئۇنىڭ بىرىگە دانىيال خوجا باشلىق ئەرلەر ، ئىككىنچىسىگە دۇردۇن ئاغىچا باشلىق ئاياللار تەكلىپ قىلىندى .

شۇ ئارىدا چاقلىرى ئېگىز ، ئۇستىدە كۆك تاۋاردىن پۆپۈكلۈك سايىۋىنى بار مەپىلەرمۇ يېتىپ كەلدى . بىرىنچى مەپىدىن شەھەر ھاكىمى نىيازبەگنىڭ ئايالى مەھرىمى بىلەن ، يەنە بىر مەپىدىن مەۋلانە ھەزرەت بىلەن ئابدۇقادىر مۇپتىنىڭ ئايالى چۈشۈشتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئېتەك ـ يەڭلىرىگە زەرلىك چىلتەكلەر تۇتۇلغان ئۇزۇن ئاق پەرەنجىلەرنى ئارتىپ ، يۈزلىرىنى چۆرىسىدە قىزىل جىيەكى بار چۈمبەل بىلەن توسۇۋالغانىدى . ئۇچىنچى مەپىدە مەپىكەشتىن باشقا كىشى يوق ئىدى . خىزمەتچىلەر بۇ مەپىدىن ئىسسىق ئۆتۈپ كەتمىسۇن دەپ ، پاخالغا ئوراپ سېلىنغان بىر ـ نەچچە سېۋەت مېۋە بىلەن قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى چۈشۈردى . ئالدى ئوچۇق ئاق يەكتىكىدىن تۇكلۇك مەيدىسى كۆرۈنۈپ تۇرغان ، پوتىسىغا غىلاپلىق پىچاق ئېسىۋالغان خىزمەتكار سېمىز پاقلاننى دانىيال خوجىنىڭ ئالدىغا يېتىلەپ كەلدى .

— ئامىن ! — دېدى دانىيال خوجا ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ . خوجىغا ئەگىشىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسى ، ھەتتا ئەللىك قەدەمچە

نېرىدا ئولتۇرغان ئاياللارمۇ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى .

داستىخانلارغا مېۋە ـ چېۋىلەر ، دىت بىلەن تىلىنغان قوغۇن ـ تاۋۇزلار ، ئۈستىگە كۈنجۈت سۈركەپ پىشۇرۇلغان يۇمشاق نانلار كەلتۈرۈلدى .

خىزمەتچىلەر ئوت يېقىپ قازان ئاستى ، بەزىلىرى چوغ چۈشۈرۈشكە باشلىدى .

— ئۆزلىرى يوق چاغدا ، ئىچ ـ قارنىمىز بەئەينى ئاتەش يۈتۈۋالغاندەك ئۆرتىنىپ كېتىۋىدى ، — دەپ سۆز باشلىدى مەۋلانە ھەزرەت ، — ئىنشائاللا ، خۇدايىتائالانىڭ رەھمىتى بىلەن بۇ كۈنلەرگىمۇ مۇيەسسەر بولدۇق .

— ئەلۋەتتە ، شۇنداق ، — ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى ئابدۇقادىر مۇپتى ، — خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ خانىدانلىقىمىزنىڭ تەختكە مۇشەررەپ بولۇشى ئەھلى ئىسلامنىڭ رەۋناقىدۇر .

— ئۆزلىرىسىز ئۆتكەن بۇ يەتتە يىلدا ، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى نىياز بەگ ، — بەئەينى پاسىبانىدىن ئايرىلغان يېتىم بالىلاردەك مىسكىنلىشىپ كېتىۋىدۇق . يارانقان ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكۈر . ئۆزلىرىگە يەنە قايتىدىن مۇيەسسەر بولدۇق .

ئۆز شەنىگە ئېيتىلغان بۇ گەپلەردىن ئوڭايسىزلانغان دانىيال خوجا :

— ئۆزلىرىنىڭ ئىش ـ ئوقەتلىرى ئوبدان كېتىۋاتامدۇ ؟ — دەپ مۇراجىئەت قىلدى خوتەن ھاكىمى غازىبەگكە .

— قەدىر ئەھۋال ، خوجام ، — دېدى غازىبەگ قولىدىكى قوغۇن تىلىمىنى داستىخانغا قويۇپ ، — كۆپ چاغلاردا بىزنىڭ ھاكىملىقىمىزدىن جۇڭغارلارنىڭ «ماقۇل» ، «ياق» دېگىنى ئوستۇنلۇك قىلىدۇ .

— ئەينى ھەقىقەت ، — ئۇنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى ئابدۇقادىر مۇپتى ، — بەزى ناكەس ئادەملەر شەرىئىتىمىزنىڭ ھۆكمى بويىچە چىقارغان پەتۋالىرىمىزنى مەشۇرەت[1] بېرىپ كۆچىدىن

① مەشۇرەت — پارا .

قالدۇرماقتا .

كىيىنكى ۋاقىتلاردا تىجارەتى يۈرۈشۈپ ، نەچچە ساي تولغۇدەك چارۋا ـ مال ۋە بىرنەچچە شەھەرلەردە دۇكان ئېچىپ ئۇلگۈرگەن ھوشۇر قازى ئاردا بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرگە ئارىلاشماي ، يېرىم قوغۇننى كاسا قىلىپ يەۋاتاتتى . ئۇنىڭ بۇ قىلىقىنى ياقتۇرمىغاندەك :

— ھوشۇر باي تازا چاڭقاپ كېتىپتۇ ـ دە ، — دېدى نىيازبەگ . ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاش بىلەن ھوشۇر قازى قولىنى قوغۇندىن تارتىپ :

— نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۆزلىرىدەك ھاكىمىمىز بار ئىدى . بۇگۈن بولسا ھەزرىتى خوجام جانابلىرى پۈتۈن قەشقەرنىگە خان بولۇپ كەلدى . ئەمدى كەمتىلىرىدەك تۇججارلار كەئىبەتۇللادىكى كەپتەرلەردەك خاتىرجەم دانلايمىز ـ دە ، تەخسىر ، — دېدى .

— ئارى ، راست ، — دەۋەتتى مەۋلانە ھەزرەت .

شۇ ئەسنادا ، خىزمەتكارلار دۇمبىجىگەر سىلىنغان تاۋاقلارنى ئەكىلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى .

دانىيال خوجا بۇ ئادەملەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدىن ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىدا ئۆزىگە خاس مەقسەت ـ مۇددىئالارنىڭ بارلىقىنى پەملىدى .

※ ※ ※

يەنە بىر دەرەخنىڭ سايىسىدە ئولتۇرغان ئاياللارمۇ دۇردۇن ئاغىچىنىڭ ھارماي ـ چارچىماي كەلگەنلىكىنى سوراپ ، ئۆزلىرىنى بۇ كۇنلەرگە يەتكۈزگەن ئاللاتائالاغا شۈكۈر ـ سانالار ئېيتىشتى .

نىياز بەگنىڭ ئاغىچىسى كۇيئوغلى ياقۇپ خوجا بىلەن قىزى ئايشەم ئاغىچىنىڭ جۇڭغارلار قولىدا گۆرۈدە قالغىنىغا ئېچىنىپ كۆز يېشى قىلدى . بۇنى كۆرۈپ دۇردۇن ئاغىچىمۇ ، مۇپتىنىڭ قۇشناچى بىلەن شەھەر ھاكىمىنىڭ ئاغىچىسىمۇ كۆزلىرىگە ياش

ئېلىشتى .

— ئەمدى ، سەۋر قىلىشسىلا ، ئاغىچىلىرىم ، — دېدى بۇلاردىن يېشى چوڭ ، ئورۇققىنا كەلگەن قۇشناچىم ، — ھېلىمۇ خۇدايىتائالانىڭ خوجامنى ، دۇردۇن ئاغىچا ۋە بالىلار بىلەن ساق ـ سالامەت يۇز كۆرۈشتۇرگىنىگە شۈكۈر قىلايلى .

— ئۆزلىرى بۇياقتا مېڭىشقاندا ، ئايشەم ئاغىچا قىزىم بوينىنى قىسىپ قالغاندۇ ، تايىنلىق ، — دېدى نىياز بەگنىڭ ئاغىچىسى يەنە ئۆپكىدەپ .

— ئايشەم ئاغىچا ماڭا قارىغاندا سەۋرلىك ئىكەن ، — جاۋاب بەردى دۇردۇن ئاغىچا ، — ئۇياق مېنى خاتىرجەم قىلىپ : «ئاپا ، بىزدىن ۋايىم قىلمىسىلا ، ياقۇپ خوجام ئىككىيلەن سىلەرنىڭ ئامان بولۇشۇڭلارنى خۇدادىن تىلەيمىز . ئاپام بىلەن دادامىلارغا ۋە باشقا قاياشلىرىمىزغا بىزدىن سالام ئېيتىسىلا» دېدى .

بۇلارنىڭ گېپىنى نىسا بېگىم كېلىشى بىلەن بۆلۈندى . ئۇ يولدىن خېلى نېرىراق ، دۆڭرەك يەرگە تىكىلگەن تۆت تۇۋرۇكلۇك شايى چېدىر ئىچىدىكى بايان ئاغىچىنىڭ قېشىدىن كەلگەنىدى .

دۇردۇن ئاغىچا ئۆزلىرىنى قارشى ئالغىلى كەلگەن خوتۇنلارنىڭ «كۈندىشى ئاغرىپ قالسا ، غېمىدىمۇ يوق ئولتۇرىدۇ» دەپ غەيۋىتىمنى قىلمىسۇن ، دېگەن ئويغا كېلىپ ، نىسا بېگىم كېپلە ـ كەلمەيلا :

— بايان ئاغىچىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق ؟ — دەپ سورىدى .

— بايىقىدىن كىچىككىنە ياخشى .

— يۈسۈپ خوجام يېنىدىمۇ ؟

— ھەئە ، شۇ خوجام يېنىدا بولغاچقا ، بۇياقتا كېپلەلىدىم .

شۇ ئارىدا نىياز بەگنىڭ ئاغىچىسى :

— قوشناچىم ئانچە ـ مۇنچە بىر نەرسىلەرنى ئوقۇپ ، بايان ئاغىچىغا دەم سېلىپ قويسىلىچۇ . قوقاقتىن بولسا پايدا قىلىدۇ ، — دەپ سۆز قىستۇردى .

بۇ تەكلىپ قۇشناچىمنىڭ مۇددىئاسى بولغاچقا :

— شۇنى دېسلە ، بايانتىن بېرى شۇنداق قىلىش يادىمغىمۇ كەلمەپتۇ ، — دېگىنىچە ئورنىدىن تۇردى ، ئاندىن ، — يۇرسلە ، نىسا بېگىم ، — دەپ چېدىر تەرەپكە ماڭدى .

— بۇ قالماق ئاغىچىنىڭ ئەركە ئاغرىقى ئەمەستۇر ، قۇدا ؟ — دەپ پىچىرلىدى نىياز بەگنىڭ ئاغىچىسى ، — ئۇنداق دېگىنىم ، بايا سەپسېلىپ قارىسام ، دوملاق يۈزى كۆمۈرنىڭ چوغىدەك تاۋلىنىپ ، قىسىق كۆزلىرى تېخىمۇ خۇمارلىشىپ كېتىپتۇ .

— كىم بىلىدۇ ، دەيدىلا ، — دېدى دۇردۇن ئاغىچا ، ئۇ قۇدىسىنىڭ سۆزىگە قوشۇلاي دېسە ، بۇ گەپنىڭ ئەتىلا يەكەندىكى بەگزادىلەر بىلەن خوجىلارنىڭ خوتۇنلىرىغا تارقىلىپ ، بىرمۇنچە سۆز ـ چۆچەك بولىدىغىنى يادىغا كېلىپ توختاپ قالدى .

ئۇنىڭ بۇ ھالىنى چۈشەنگەن ئاغىچا :

— «تەڭ ئورتاق ئىنەكتىن ئوڭچە موزاي ئەلا» دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمۇ ، خېنىم ؟ — دېدى ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ ، — تۇنۇگۈن مۇسۇلمان بولغان ئۇ قالماق خوتۇن ساقىيىپ قالسا تولا يايرىتىۋەتمەي ، دېدەكلىرى قاتاردا مۇئامىلە قىلغانلىرى ياخشىمىكىن ، قۇدا ؟

دۇردۇن ئاغىچا چوڭقۇر ئۇھ تارتىۋەتتى ۋە : «بۇ خوتۇن توغرا دەۋاتىدۇ» دەپ ئويلىدى . لېكىن ، بۇ ئويىنى تېشىغا چىقارماي :

— ھازىرچىغۇ بايان ئاغىچا بىلەن ئىناق تۇرۇۋاتىمىز ، — دەپ قويدى .

ئۇنىڭغىچە بۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلگەن قۇشناچىم :

— كىچىك ئاغىچىنىڭ ھارارىتى سەل يېنىپ قالغاندەك تۇرىدۇ ، — دېدى ، — خويىمۇ تاتلىق ئۇخلاۋېتىپتىكەن ، ئويغاتمىدىم .

— ئويغاتماي ، نېمانچە ئاياپ كەتتىلە ؟ — دېدى نىياز بەگنىڭ ئاغىچىسى .

— ھەي ، ئاغىچا ، — دېدى ئۇنىڭ سۆزىنى ياراتمىغان

قوشناچىم، — نېمە ئۇنداق چېقىپ گەپ قىلىدىلا . ئۇ خېنىمنى بىلالدەك ئەزەن چاقىرىپ ئويغىتىشنى[1] راۋا كۆرمەي ، ئاللاتائالادىن شىپالىق بېرىشنى تىلەپ قايتىپ كەلدىم .

قۇشناچىنىڭ قايتۇرغان جاۋابى نىياز بەگنىڭ خوتۇنى تۇرماق ، دۇردۇن ئاغىچىغىمۇ ياقمىدى . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بىر نەرسە دەپ ئېتىراز بىلدۇرمىدى .

بۇ چاغدا يەر - جاھانغا نۇر چېچىۋاتقان قۇياش ئۇپۇققا باش قويايلا دەپ قالغانىدى . تارىم ئويمانلىقىدىن كېلىۋاتقان چۆل شامىلى كوسىنىڭ ساقىلىدەك ، ئۇ يەر - بۇ يەردە دىڭگىيىپ ئۆسكەن يۇلغۇنلارنىڭ شاخلىرىنى سىلكىتىپ قويياتتى . دەرەخ سايىسىدە بىرنەچچە سائەت ھەمسۆھبەت بولۇشقان ئەرلەر ئەمدى ماڭساقمۇ بولار دېيىشىپ ، دۇئادىن كېيىن ئورۇنلىرىدىن قوزغالغاندا ، بايان ئاغىچىنىڭ يېنىدا ئۇخلاپ ئۇيقۇسى قانغان يۇسۇپ خوجا بىلەن ئايۇپ خوجا دادىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ ، مېھمانلارغا سالام بەردى .

دانىيال خوجا باللىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تونۇشتۇرغاندىن كېيىن ، مېھمانلار خۇددى چوڭ كىشىلەر بىلەن كۆرۈشكەندەك قول بېرىپ ، ئۇلارنىڭ سالامەتلىكىنى سوراشتى . بۇ ئىككى خوجىزادە ئۇلاردا ئىككى خىل تەسىرات قالدۇردى . چوڭى تولىمۇ ياۋاش ۋە مۆمىن كۆرۈندى . كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان كىچىكى تولىمۇ ئەلتەك بىلىندى . خۇددى ئۇلارنىڭ تەسىراتىنى تەستىقلىغاندەك يۇسۇپ خوجا ئاكىسىنى نوقۇپ قويۇۋىدى ، ئۇنىڭ چىرايى ھۇپپىدە قىزىرىپ ، بېشىنى كۆتۈرەلمەي قالدى . باللىرىنىڭ مىجەزىنى ياخشى بىلىدىغان دانىيال خوجا :

— ماڭا بىر نەرسە ئېيتماقچىمىدىڭىز ، بالام ؟ — دەپ سورىۋىدى ، ئايۇپ خوجا تېخىمۇ بەتتەر قىزىرىپ ، قولى بىلەن يۇسۇپ خوجىنى كۆرسەتتى . دانىيال خوجا ئۇنىڭغا قارىۋىدى ، ئەتراپتىكىلەرنىڭ دىققىتى ئۆزلىرىگە چۈشۈۋاتقانلىقىنى پەملىگەن

---

① ھەدىسته : مۇھەممەد پەيغەمبەر ئۇخلاپ قالغاندا ، ئۇنىڭ بىلال دېگەن مەزىنى ئەزەن ئېيتىپ ئويغىتىدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ .

يۇسۇپ خوجا دادىسىنىڭ قۇلىقىغا : «ئاپام كۇن ئولتۇرغاندىن كېيىن يولغا چىقساق دەيدۇ» دېدى.

دانىيال خوجا بۇ ئوغلىنىڭ پەم - پاراسىتىگە قايىل بولۇپ «ماقۇل ، بالام» دەپ ئۇنىڭ پىشانىسىگە ، ئايۇپ خوجىنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ ، ئۇلارنىڭ قايتىشىغا رۇخسەت بەردى .

ئىككىنچى باب

يەكەن خانلىقىنىڭ توققۇز دەرۋازىلىق ئوردىسى بىرنەچچە كۇنلەرگىچە ئادەملەردىن خالىي بولمىدى . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى دانىيال خوجىنىڭ جۇڭغارلار قولىدىن قۇتۇلغانلىقىنى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە پۇتكۇل قەشقەرىيىگە خان بولغانلىقىنى مۇبارەكلەپ كەلسە ، بىر قىسمى ئاق تاغلىق خوجىلار بىلەن جۇڭغارلارنىڭ جەبىر - زۇلمىدىن شىكايەت قىلىپ ، ئەرز - دادىنى ئېيتقىلى كېلەتتى . بەزىلىرى ئاپاق خوجا دەۋرىدە تارتقۇزۇپ قويغان تېرىلغۇ يەرلىرى بىلەن باغ - ۋارانلىرىنى تەلەپ قىلىپ ئەرز - ئىلتىماس قىلاتتى .

ئوردىدىكى باقاۋۇللار بىلەن غۇلاملارنىڭ ئىشلىرى كۆپىيىپ كەتكەنىدى . ئۇلار بامدات نامىزىدىن تارتىپ ، تا يېرىم كېچىگىچە تىنىم تاپماي ، يەكەن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يېزا - قىشلاقلاردىن ، ھەتتا ئۇ يېقى خوتەن ، چىرىيە ، كېرىيە ، بۇ يېقى مەكىت ، يېڭىسار ۋە قەشقەر تەرەپلەردىن كەلگەن سوغا - سالاملارنى ، دانىيال خوجىدىن دۇئا ئېلىش ياكى ئۇنىڭ نەزىرىگە چۇشۇش ئۈچۈن ھەدىيە قىلىنغان نەرسە - كېرەك ، مال - ۋارانلارنى قوبۇل قىلىش بىلەن بولاتتى . غۇلاملار بولسا ، دانىيال خوجىنىڭ سۆھبىتىدە بولغان ئادەملەرگە ھېلىدىن - ھېلى قەنت - گېزەكلەر بىلەن چاي ۋە تائاملارنى توشۇپ ، ئاشخانا بىلەن ئوردا ئارىسىدا قاتناپ يۈرەتتى .

دانىيال خوجىنىڭ مۇڭلىنىپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان ئاق پىشماق چىرايىغا ئۇچىسىغا كىيگەن شاھانە كىيىملىرى ، قۇببىسى

ئالتۇندەك جۇلالىنىپ تۇرىدىغان ئۇچلۇق كۇلاھ ئۇستىدىن ئورنۇالغان يېشىل سەللىسى سەلتەنەت ۋە سۇر پەيدا قىلغانىدى . ئۇ نەچچە كۇندىن بېرى ئوردىدىكى كونا ئەمەلدارلار ، خىزمەتچىلەر ، يىراق - يېقىندىن كەلگەن بەگلەر ، دىنىي ئەربابلار ۋە چوڭ سودىگەرلەر بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئۇلارنىڭ خانلىق ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرىنى ، مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلايتتى ، لېكىن ھېچقايسىسىغا ھېچنېمە دېمەيتتى .

بۇگۇن ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ئۇچۇن پۇتىغا - پۇت ، قولىغا - قول بولىدۇ دەپ ، ھېسابلىغان ئادەملەردىن بىرقانچىسىنى ئوردىغا چاقىرىپ ، ئۇلارنىڭ ئوي - پىكرىنى بىلمەكچى بولدى .

تورۇسى قۇببە شەكلىدە ياسىلىپ ، ئىشىك - دېرىزىلىرىنىڭ چۆرىسى تۇرلۇك نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن كەڭ سورۇنخانىنىڭ ئىچىدە ئاتاق - ئابرۇي ۋە مەنسەپ دەرىجىلىرى بويىچە ئولتۇرغان ئادەملەر دانىيال خوجىنىڭ سۆزلىرىنى ، خۇددى مەسچىت خۇتبىسىدىن پەيغەمبەر ھەدىسلىرىنى تىڭشاۋاتقاندەك ئېتىبار بىلەن ئاڭلىماقتا ئىدى .

دانىيال خوجا سۆزىنى باشلاشتىن ئاۋۋال ، جىمى ئالەمنى يوقىتىپ بار قىلغان ئاللاتائالاغا ھەمدۇسانا ئېيتتى . مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئۇممەتلىرىگە ئاللاتائالانىڭ رەھمەت قىلىشىنى تىلىدى . ئاندىن كېيىن مۇسۇلمان بەندىلەر ئۇچۇن ئاللادىن باشقا يۆلەنچۇكنىڭ يوقلۇقىنى ، ئۇلارغا شاپائەت قىلغۇچىمۇ ، جازا بەرگۇچىمۇ ئاللانىڭ ئۆزى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ :

— جانابىي سەيدىلمۇرسەلىن[1] : «مەسلىھەتكە چاقىرىلغان ئادەم — ئىشەنچلىك ئادەم» دېگىنىدەك ، بۇ سۆھبەتكە داخىل بولغان ھەرقايسىلىرى مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىم ، شۇ بايىستىن ھەربىرلىرىدىن پىنھان تۇتىدىغان سىر - ئەسرارىم يوق . بۇ پانىي دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتى چاقماق يورۇقىدەك قىسقا ، ئازابى بولسا قىش كېچىسىدەك ئۇزۇن بولىدىكەن . سەئىدىيە

① سەيدىلمۇرسەلىن — مۇھەممەد پەيغەمبەر دېمەكچى .

خانلىقىمىزنىڭ يۈز يەتمىش يىلغا يېقىن ھۆكۈم سۈرگەن سەلتەنىتى ، ئۆزلىرىگىلار بىلىسىلەركى ، قىرىق نەچچە يىلدىن بۇيان شاخلىرى كېسىلگەن دەرەختەك ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . بۇنداق بولۇشىدىكى ئاساسىي سەۋەب ... — ئۇ گەپنىڭ مۇشۇ يېرىگە كەلگەندە ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ ئىسھاق ۋەلى ئەۋلادىنى پىر تۈتۈپ كەلگەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرقى خانى ئىسمايىلخانىنىڭ ھىدايەتۇللا ئىشانغا مۇرىت بولغان ئادەملەردىن باج ـ سىلىق ئالماسلىققا رازىلىق بەرگەنلىكىنى ، نەتىجىدە بىر يىلنىڭ ئىچىدىلا ئوتتۇز مىڭ ئادەمنىڭ بۇ ئىشانغا مۇرىت بولۇپ ، شۆھرىتى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنلىكىنى ، خانلىق خەزىنىسىنىڭ قۇرۇقدىلىپ قالغانلىقىنى ؛ بۇنى ئاز دەپ سەئىدىيە خانلىقىغا خەۋپ تۇغۇلغانلىقىنى سۆزلىمەكچى بولۇپ ، نېمە ئۈچۈندۇر يالتىيىپ قالدى ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئاق تاغلىق خوجىلاردىن باشقا ھەممە خەلقنىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغان ھىدايەتۇللا خوجىنىڭ پائالىيەتلىرىنى تىلغا ئالدى ، — ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ تەپرىقىچىلىكى بىلەن ۋاپاسىزلىقىدۇر . ئەگەر ئۇ تەپرىقىچىلىك ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ ، مەرھۇم ئىسمايىلخانىنىڭ (ئاللا ئۇ كىشىنىڭ جايىنى جەننەت قىلسۇن) تەختىگە تەھدىت سالمىغان بولسا ، غەيرىي دىن ئەھلىلىرىنىڭ ئالدىدا تىز پۈكۈپ ، ئۇلارنى باشلاپ كەلمىگەن بولسا ، بۇنچىلىك پاجىئەلەرگە دۇچار بولماس ئىدۇق . مەۋلانە ھەزرەت ئېيتقاندەك ، چۈجىلەرچىلىكمۇ بولالمىدۇق . ئۇلار بىر ئۇۋدىن چىقىپ ، بىر كاتەكتە ياشىسىمۇ ، بىر ـ بىرى بىلەن چوقۇلىشىپ تۇرىدۇ ، لېكىن چوقۇلاشقىنى بىلەن ئۆز ئۇۋۇسىغا غەيرىي قۇشلارنى باشلاپ كەلمەيدۇ ، — دېدى ۋە سەل ئويلانغان ھالەتتە ئولتۇرغانلارغا بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — يېقىندا ، يەنى مەن بۇ تەرەپكە مېڭىشتىن بىر كۈن مۇقەددەم ، ئېرەن قابۇرغىدا تۆلەكتە تۇرۇۋاتقان ئەخمەت خوجىدىن نامە ئالدىم ، — ئۇ يانچۇقىدىن كىچىككىنە بىر پارچە قەغەزنى ئالدى ، سورۇندا ئولتۇرغانلار تېخىمۇ سەگەكلەشتى .

مەۋلانە ھەزرەت باشلىق دىنىي زاتلارنىڭ تەسۋى تۇتقان قوللىرى ھەربىرىنى توختىدى ، — مەن بۇ نامىنىڭ ھەممىسىنى ئەمەس ، ئۆزۈمگە تەسىر قىلغان يېرىنىلا ئوقۇپ بېرەي : «جۇڭغارلارنىڭ ئىلىكىدە ئىقامەتتە يۈرۈپ شۇ نەرسىنى چۈشەندىمكى ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ نادانلىقىنى تەكرارلىغان ئادەملەرنىڭ ئىستىقبالى ھېچقاچان ياخشى بولمايدىكەن . » ئەخمەت خوجىنىڭ بۇ سۆزلىرى سىلەرنىمۇ ئويلاندۇرۇشى مۇقەررەر .

ھازىر بىز مەھكۇم ھالەتكە چۈشۈپ قالدۇق . شەھەر - قىشلاقلىرىمىزدا پاراكەندىچىلىك يۈز بەردى . ھىدايەتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ساتقۇنلۇق ، كۆرەلمەسلىك ۋە ئەمەلپەرەسلىكنى شۇنچىلىك ئەۋج ئالدۇرىدىكى ، ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە بولغان مېھىر - شەپقىتىنى ، قېرىنداشلىقىنى ۋە ئىشەنچىنى يوقىتىپ تاشلىدى ، ھەممە جايلاردا مەزھەپچىلىك بارلىققا كەلدى ، ئادالەتنىڭ ئورنىغا جاھالەت ھۆكۈم سۈرۈپ ، ئىلىم - مەرىپەت تالاپەتكە ئۇچرىدى . ھاكىملار بىلەن بەگلەرنىڭ ھەق - ئادالەت بىلەن كارى بولماي قالدى . ئەھۋال ئەنە شۇنداق تۇرۇقلۇق ، ئۇلارنىڭ بەزىبىرلىرى جۇڭغارلارنى مال - دۇنيا يىغىش ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش بىلەن مەشغۇل بولماقتا ، دەپ شىكايەت قىلىشىدۇ . ھەق - ئادالەت بىلەن ئۆزلىرىمىزنىڭ ئىچىدىن چىققان بەگلەر ، ھاكىملارنىڭ كارى بولمايۋاتقان يەردە ، ئۇلاردىن ئۇنى تەلەپ قىلىش ئەقىلغا مۇۋاپىق ئەمەستۇر .

بۇگۈن ھەربىرلىرىگە خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ شۇنى جاكارلايمەنكى ، بۇنىڭدىن كېيىن خانىدانلىقىمىزنىڭ سىياسىي ، ئىجتىمائىي ۋە مالىيە ئىشلىرى دىنىمىزنىڭ ئاساسىي بولغان كالامى شېرىپ ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرى بويىچە يۈرگۈزۈلىدۇ . خەلق ئارىسىدا تەپرىقىچىلىك قىلغۇچىلار ، خانلىقىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرۈش نىيىتىدە پىتنە - ئىغۋا تارقاتقۇچىلار ، ئەمەل ئۈچۈن خەلقنى قۇتراتقۇچىلار خانىدانلىقىمىزنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ھېسابلىنىپ ، ھەر ئىككى دۇنيادا جازا تارتقۇچىلاردۇر . جانابىي

سەيدىلمۇر سەلىن : «دوستلاشتۇرغۇچى بولغانلىرىڭلار قىيامەت كۈنى ماڭا ئەڭ سۆيۈملۈك ، ئەڭ يېقىن بولىدىغانلىقىڭلاردۇر» دېگەن . بىز ھازىر ئۆزىمىزدىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك ئىقلىمغا مۇتىئى[1] بولۇپ قالغىنىمىز ئۈچۈن ، ئۇلار بىلەن مادارا قىلىپ ياشاشقا مەجبۇرمىز . چۈنكى ، دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش مۇمكىن بولمىغان چاغدا ، مادارا قىلىش ھەم سەيدىلمۇر سەلىندىن قالغان يولدۇر .

دانىيال خوجا سۆزىنىڭ ئەمدىكى قىسمىدا خۇنتەيجى چۆڭ رابدان ئۆزىگە بەرگەن بەزى يوليورۇق ، ئىمتىيازلىرى ھەققىدە توختالدى .

— بىزنىڭ جۇڭغار ھۆكۈمدارلىرى بىلەن قىلىشقان بۇ مادارىمىز ، — دېدى ئۇ ، — خۇددى ھىدايەتۇللا ئىشان زامانىسىدىكىگە ئوخشاش يىلىغا تۆت يۈز مىڭ سەر كۈمۈش قىممىتىدە خىراج تۆلەش ھېسابىغا توختىغان بولسىمۇ ، لېكىن خۇنتەيجى جانابلىرى خەلقىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقادى بىلەن ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھېچقانداق چەكلىمە قويمايدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئۇقتۇردى . شۇنىڭ بىلەن قەشقەرىينىڭ ھەرقايسى شەھەرلىرىدە قورۇقچى ھېسابىدا تۇرۇۋاتقان جۇڭغارلارغا جۇڭغار خانلىقىنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرىدىغان ئىش - ھەرىكەتلەردىن خالىي بولۇش ھەققىدە پەرمان بەرمەكچى بولدى ۋە يەنە ھىدايەتۇللا ئىشان دەۋرىدە تۇرلۇك باھانە - سەۋەبلەر بىلەن تارتىۋېلىنغان ۋە مۇسادىرىگە ئۇچرىغان تېرىلغۇ يەر ، ئۆي - جاي ۋە مۇلۇكلەرنى ئەسلى ئىگىلىرىگە ، ئەگەر ئۇلار ئۆلۈپ - تارتىپ كەتكەن بولسا ، ۋارىسلىرىغا قايتۇرۇپ بېرىشكە ئىجازەت قىلدى .

دانىيال خوجىنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، مەۋلانە ھەزرەت قاتارلىق بىرنەچچە ئادەم ئۆزلىرىنى توختىتالماي :

— ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي ، — دەۋەتتى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىغا ئاپاق خوجا دەۋرىدە

[1] مۇتىئى — يېقىندى ، قارام .

ئايرىلىپ كەتكەن مال ـ ۋارانلىرى بىلەن تېرىلغۇ يەرلىرى كەلگەنىدى .

دانىيال خوجا ئۇلارنىڭ بۇ لوقمىسىغا ئېتىبار بەرمەي سۆزىنى داۋام قىلدى :

— بۇرۇنقى دانىشمەنلەرنىڭ نوپۇزلۇق كىتابلىرىدا : «ۋەزىر ـ ۋۇزرالار بىلەن ئوردا ئەركانلىرى ئۆز شاھىنىڭ ئەقىدارلىرىدۇر» دەپ يېزىلغانكەن . بۇ دىيارغا خان بولۇش ماڭا نېسىپ بولغىنى بىلەن ، خاندانلىقىمىزنىڭ ئىشى ھەربىرلىرىگە ئوخشاش تەدبىركار ئادەملەرنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن كامال تاپقۇسىدۇر .

ئۇنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ، سورۇنخانىدا بىر مىنۇتتەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى بايانىن بېرى ئاڭلىغان سۆزلەردىن تەسىرلىنىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى .

— دانىيال خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنىتى مۇستەھكەم بولغاي ، — دېدى بىر چاغدا قۇدىسى نىياز بەگ ، — بۇ سۆھبەتكە داخىل بولغان ھەربىرىمىزنىڭ پەرىشان كۆڭۈللىرى غەمدىن خالاس بولغاندەك ياكى ئەقلىي زەئىپلىرىمىز ئەقلىي قۇۋۋەت ئالغاندەك بولدۇق . شەھەرلەر بىلەن قىشلاقلىرىمىز ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ كاساپىتىدىن جۇڭغارلارنىڭ قالماقلىرىنىڭ ئاياغ ئاستىدا خارۇزارلىققا مۇپتىلا بولغانكەن ، ئەڭ ئالدى بىلەن ھىدايەتۇللانىڭ پۇشتى — ئەۋلادىدىن قىساس ئېلىشىمىز مەتلۇپ .①

— ئەينى مۇددىئانى سۆزلىدىلە ، بېگىم ، — دەرھال قۇۋۋەتلىدى مەۋلانە ھەزرەت ، — ئاللاتائالا : «كىمكى بىر مۆمىننى قەستەن ئۆلتۈرىدىكەن ، ئۇنىڭ جازاسى جەھەننەم بولىدۇ...»② دېگەن . ھىدايەتۇللا ئىشان بۇتپەرەسلەر بىلەن بىرلىشىپ ، نەچچە مىڭلىغان دىيانەتلىك مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈردى . كۆپلىگەن ئىلىم پازىللىرىمىزنى قەبرى روھ قىلدى . «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىگە

① مەتلۇپ — تەلەپ قىلىش .
② قۇرئان ، سۈرە «نىسا»نىڭ 93 ـ ئايىتى .

مەنسۇپ خوجىلىرىمىز بىلەن موللا ـ ئىمامىلىرىمىزنىڭ ئىلكىدىكى يەر ـ زېمىنلارنى تارتىۋالدى.[1]

— ئارى راست! — مەۋلانە ھەزرەتنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ قوشۇمچە قىلدى ئابدۇقادىر مۇپتى، — شەرئەت ئەھكاملىرى بويىچە ئېيتقاندا، ئۆزى ئىسلام دىنىدا بولۇپ، جاھىلىيەت[2] دەۋرىدىكى ئىشلارنى قىلغان ياكى ناھەق ھالدا ئىنسان بالىلىرىنى ئۆلتۈرگەن ئادەمنى ئاللاتائالا ئەڭ يامان ئادەملەر دەپ ئاتىغان.

شەرئەت ئەھكاملىرىنى بىلىشتە بۇلاردىن ئانچە قېلىشمايدىغان غازىبەگ باشلىق بىرنەچچىسى ئاپاق خوجىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا قانداق مۇناسىۋەت قىلىشتا دانىيال خوجىنىڭ پىكرى ئاساسلىق رول ئوينايدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئەخمەت خوجا يازغان خەتنى بىكاردىن ـ بىكار ئوقۇپ بەرمىگەنلىكىنى ئويلاپ، بىر نەرسە دېيىشكە ئالدىرىمىدى.

دانىيال خوجا: «مەۋلانە ھەزرەت بىلەن ئابدۇقادىر مۇپتىلار بايانىدىن بېرى ئېيتقان سۆزلىرىمنى مۇلاھىزە قىلىپ كۆرمەپتۇ ـ ده، ئۇلار سەيدىلمۇر سەلىننىڭ ‹ئىككى مۇسۇلمان بىر ـ بىرىگە تىغ تەڭلىسە، ئۆلتۈرگۈچىمۇ دوزاختا بولىدۇ› دېگەن سۆزلىرىنى ئوقۇمىغانمىكىنە؟» دەپ ئويلىدى ۋە ئۆزىنىڭ خانلىق پائالىيىتىنى باشلاش ھەم ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەشتە ئاپاق خوجىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بىلەن مادارا قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى بارلىقىنى بۇ ئادەملەرنىڭ چۈشەنمىگىنىگە كۆزى يېتىپ:

— ئاللاتائالا، — دېدى ئۇ ۋە قۇرئاندىكى ئىككى ئايەتنى ئوقۇپ، ئاندىن ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈردى، ؟— «بىر يامانلىقنىڭ جازاسى شۇنىڭغا ئوخشاش بىر يامانلىقتۇر... كىمكى ئەپۇ قىلسا (ئۆزى بىلەن يامانلىق قىلغۇچىنىڭ ئارىسىنى

---

① بۇ يەردە ئاپاق خوجىنىڭ قارا تاغلىقلارنىڭ يېتەكچى ئادەملىرىدىن تۆت يۈز كىشىنى «قارا مۇسۇلمانلار» دەپ ئۆلتۈرگەنلىكى، بىر مىڭ ئوچ يۈزدىن ئوشۇق ئادەمنىڭ ئۆيىگە ئوت قويۇپ، ئۆزلىرىنى چۆل ـ جەزىرىگە ھەيدىۋەتكەنلىكى، يەر ـ زېمىن، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغانلىقى ئىشارە قىلىنىدۇ.

② جاھىلىيەت — ئىسلامدىن بۇرۇنقى دەۋر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

تۇزىسە) ، ئۇنىڭ ئەجرىنى ئاللا بېرىدۇ . ئاللا زۇلۇم قىلغۇچىلارنى دوسىت تۇتمايدۇ ، كىمكى (ئەرزىيەتكە) سەۋر قىلسا (ئاللانىڭ رازىلىقى ئۈچۈن) ، ئىنتىقام ئالمىسا ، بۇ ئەلۋەتتە ، مەرغۇپ[1] ئىشلاردىندۇر .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بىرنەچچە ئادەم سەللىلىك باشلىرىنى لىڭشىتىپ ماقۇللىدى ۋە بايىاتىن سۆزگە ئارىلاشماي ، جىم ئولتۇرغىنىغا خۇشالمۇ بولۇشتى . دانىيال خوجىنىڭ پىكرىنى قوللاش يۈرىسىتى كەلگىنىنى ھەممىدىن بۇرۇن چۈشەنگەن غازىبەگ :

— خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ ئىپتقانلىرىغا تەسەننا[2] ئىپتماق ۋە قايىل بولماق ھەممىمىز ئۈچۈن پەرھىز ۋە قەرزدۇر . ۋەھالەنكى ، خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ ئۆزىگە ۋە باشقا مۇسۇلمان ئەھلىگە زۇلۇم قىلغۇچىلارغا بۇنداق كەڭ قورساقلىق قىلىشى : «ياخشى ئىش بىلەن يامان ئىش باراۋەر بولمايدۇ ، ياخشى خىسلەت ئارقىلىق ‹يامان خىسلەتكە › تاقابىل تۇرغىن ، ‹شۇنداق قىلساڭ › سەن بىلەن ئۇنىڭ ئارىسىدا ئاداۋەت بار ئادەم گويا سىرداش دوستۇڭدەك بولۇپ قالىدۇ .[3] دېگەن ئاللاتائالانىڭ كەلىمىسىگە ئۇيغۇندۇر . مېنىڭ ئويۇمچە ، خانىدانلىقىمىزنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ، ھەر يىلى تۆلىنىدىغان خىراجنى ئۆز مۇددىتىدە ئەۋەتىپ ، قالماق ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئىشەنچىگە مۇيەسسەر بولۇش لازىم . بۇنىڭ ئۈچۈن خەلقە سېلىنغان سېلىقنى ئۆز پېتىچە يېغىپ قوشۇمچە سېلىقنى پۈتۈنلەي يول قويماسلىق كېرەك . ئۆتكەن يىللاردا كۆپلىگەن شەھەرلەردىكى بەگلەر خەلقنىڭ زىممىسىدىكى سېلىقلارنى بەزى يەرلەردە بىر ، بەزى يەرلەردە ئىككى ھەسسە ئاشۇرۇپ يىغىۋېلىپ ، ئوشۇق قىسمىنى ئۆزلىرىنىڭ ھەمىيىنىغا سېلىشتى . بۇنداق قىلىش «خۇدا ئۇرغاننى خۇدا بەردى قوشلاپ ئۇرۇپتۇ» دېگەندەكلا بىر ئىش . ئىككىنچىدىن ، ھازىر شەھەرلەر

---

① مەرغۇپ — يېقىنلىق ، سۆيۈملۈك .
② تەسەننا — قايىل بولۇش ، رەھمەت ئېيتىش ، ئالقىشلاش .
③ قۇرئان ، سۈرە «فۇسسىلەت»نىڭ 34 - ئايىتى .

بىلەن قىشلاقلىرىمىزدا بىر قالماقتا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن ، بىر يۈرتنىڭ ئادىمىنى دۈمبالايدىغان خۇشامەتچى ئەمەلدارلار كۆپىيىپ قالدى . بۇنداق ئەمەلدارلارنى قايسى مەزھەپكە مەنسۇپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئەمەلدىن قالدۇرۇش لازىم . ئاندىن كېيىن شەھەرلىرىمىزدە قورۇقچى ھېسابىدا تۇرۇۋاتقان قالماق لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرىغا ئۆزلىرىگە تېگىشلىك ئىشلارنىڭ دائىرىسىدىن چىقماسلىقنى ئۇقتۇرۇپ قويۇش كېرەك . ۋەھالەنكى ، ئۇلارنىڭ بەزىبىرلىرى شۇنچىلىك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتىكى ، دېھقانلارنىڭ ئېتىزلىقىدا ئاتلىرىنى بېقىپ ، يەنە ئۇلاردىن ئاشلىق تەلەپ قىلىدۇ .

— ھەزرىتى خوجام جانابلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنىتى مۇستەھكەم بولغاي ، — دەپ سۆز باشلىدى غازىبەگنىڭ گەپلىرى ئىسلھاملاندۇرغان ھوشۇرقازى ، — خانىدانلىقىمىزنىڭ شەھەر ـ قىشلاقلىرىدىكى بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرۇشتەك مۇھىم ئىشلارنى ئۆز زىممىسىگە ئالغان چوڭ ـ كىچىك تۈججارلار ھەرقانداق خەۋپ ـ خەتەرگە قارىماي ، شەھەرمۇشەھەر سەپەر قىلىپ ، ئۆمرىنىڭ بىر قىسمىنى مۇساپىرلىقتا ئۆتكۈزمەكتە . ھالا ، شۇنىڭغا قارىماي جۇڭغارلار بىلەن باج ئالىدىغان ئەمەلدارلارنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭىغا ئۇچراپ كەلمەكتە . مۇشۇ يېقىندا ، شەھىرىمىزدىكى ئىككى تۈججار ھىندىستانۇ كەشمىر تەرەپتىن ساق ـ سالامەت قايتىپ ، يەكەنىڭ چېتىگە كەلگەندە ، ئۇلارنىڭ ئۈچ ئۇلاق مېلىنى قالماقلار بىلەن باجگىرلار ئېلىۋاپتۇ . خوتەن شەھىرىدە تۇرىدىغان قېيىنىنىم بىر ـ قانچە قېچىرغا مال ئارتىپ مارالۇبشىغا بارسا ، يەنە شۇ قالماقلار بىلەن باجگىرلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ ئىككى قېچىر مالدىن ئايرىلىپتۇ . بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ سادىر بولۇشى تۈججار ئەھلىنىڭ نارازىلىقىنى پەيدا قىلماقتا . خانىدانلىقىمىز مانا مۇشۇنداق ئىشلارغىمۇ ئارا بولسا ، ئەينى مۇددىئا بولار ئىدى .

— بۇ ھەقتە خۇنتەيجى جانابلىرى بىلەن سۆزلەشكىنىمدە ، — دەپ چۈشەنچە بەردى دانىيال خوجا ، — ئۇ كىشى تەۋەيىمىزدىكى

شەھەرلەردە تۇرۇۋاتقان جۇڭغارلار بىلەن ئۇلارنىڭ قارىمىقىدىكى لەشكەرلەرنىڭ ۋەزىپىسى ئىنچكى ۋە تاشقى جەھەتتە يۇز بېرىشى مۇمكىن بولغان توپىلاڭلارنى بىر تەرەپ قىلىش بولۇپ ، مەمۇرىي جەھەتتىكى ئىشلىرىمىزغا — دېھقانلار بىلەن تۇججارلارنىڭ پائالىيىتىگە ئارىلىشىشقا ھەق - ھوقۇقى يوق دەپ ئالاھىدە تەكىتلىدى . بۇ توغرۇلۇق جايلاردىكى جۇڭغار بەگلىرىگە پەرمان ئەۋەتمەكچى بولدى . مەنمۇ خانىدانلىقىمىزنىڭ كىچىكتۇرسە بولمايدىغان بەزى ئىشلىرىنى تەرتىپكە سالغاندىن كېيىن ، غازىبەگ جانابلىرى ئېيتقاندەك ، بارلىق جۇڭغار بەگلىرىنى ئوردىغا چاقىرتىپ سۆزلەشمەكچىمەن .

ئۇ بۇگۈنچە مۇشۇنچىلىك سۆھبەتلەشكىنىمىزمۇ يېتەرلىك ، ئۇستىگە قىزىل چۇچىلىق داستىخان سېلىنغان شىرەنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان كاتىپتىن خەت يېزىلغان بىر پارچە قەغەزنى ئالدى .

— ئەمدى ھەربىرلىرىنىڭ دىققىتىنى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ تىلەك - ئارزۇلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋە شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ئادالەتلىك بىلەن جارى قىلىش ئۈچۈن ، خانىدانلىقىمىزدا بىرنەچچە ئۆلىما - پازىلاردىن ئىبارەت «ئەھكام شەرىئەت» مەھكىمىسى ۋە چوڭ - چوڭ شەھەرلەر قازىكالان مەھكىمىلىرى تەسىس قىلىشنى ھاجەت ھېسابلىدىم .

ئولتۇرغانلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ سەگەكلەشتى . بولۇپمۇ ، باشلىرىنى قىڭغايتىپ تەسۋىي سىيرىپ ئولتۇرغان دىنىي زاتلارنىڭ چىرايى گويا بىر كۇزا ئالتۇنغا ئوخشاپ ئۇچراپ قالغان ئادەملەرنىڭ چېھرىسىدەك نۇرلىنىپ كەتتى . ئۇلار خۇددى بۇرۇن مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك :

— ئەينى مۇددىئا ، — دەپ بىر ئېغىزدىن قۇۋۋەتلەشتى .

— «ئەھكام شەرىئەت» مەھكىمىسىنى باشقۇرىدىغان ئادەم شەيخۇلئىسلام نامى بىلەن ئاتىلىپ ، — دېدى خوجا ، — ئۇنىڭ قارىمىقىدا قازى - قۇززات ۋە مۇپتىغا ئوخشاش لاۋازىماتچىلاردىن

ئىبارەت ئۇچ ئادەم بولۇشى لازىم.

— ئەينى مۇددىئا! — دېگەن ئاۋازلار يەنە ئاڭلاندى.

بېشىدا جۇڭغارلارنىڭ نوختىسى تۇرسۇن، بىر قولىدا دىنىي پىشۋالارنى، يەنە بىر قولىدا مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى ھەرىكەتكە سېلىپ، خانلىق ھۆكمىنى يۈرگۈزمەك بولغان دانىيال خوجا ئۆز تەدبىرىنىڭ ئالقىشقا ئىگە بولغىنىدىن خۇشال بولۇپ، مەزكۇر لاۋازىماتچىلارغا لايىق نامزات كۆرسىتىشنى ئىلتىماس قىلدى.

بايانتىن بېرى «ئەھكام شەرىئەت» مەھكىمىسىنىڭ تەسىس قىلىنماقچى بولغىنىغا خۇشال بولۇپ، ئەينى مۇددىئا دېسە ئەينى مۇددىئا دەپ قۇۋۇەتلەشكەن دىنىي زاتلار ئەمدى ئۇنىڭغا نامزات كۆرسىتىدىغان چاغدا، خۇددى قۇدۇققا تاشلىۋەتكەن تاشتەك جىمىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا لاۋازىماتچىلىق ئورنىدىن بىرىنى ئىگىلەش ئىشتىياقى پەيدا بولغانىدى. ھېچقايسىسى بۇ ئورۇنلارغا ئۆزىدىن باشقا ئادەمنى لايىق كۆرمەيتتى. ھەممىسى «شەيخۇلئىسلام» لىققا ياكى قازى ـ مۇپتىلىققا مېنى سايلىسا بولاتتى، دېگەن تەمەدە سورۇن ئەھلىگە ئىلتىجا بىلەن قارايتتى.

شەھەر ھاكىملىرى بىلەن بەگلەر بىر ـ بىرىدىن سەللىسى يوغان، تەسۆسى ئۇزۇن بۇ ئاخۇن ـ موللىلارنىڭ قايسىسىنى قايسى لاۋازىماتچىلىققا سايلاشنى، قايسى ئادەم دانىيال خوجىنىڭ دىتىغا لايىق كېلىدىغانلىقىنى بىلمەي تەڭقىسلىقتا قالسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ئەمەللەرنى ئىگىلىگەن ئادەملەرنىڭ ئۆزلىرىگە پەند ـ نەسىھەت قىلىپ ئارام بەرمەيدىغانلىقىدىن ئەنسىرەيتتى.

ئىككى تائىپىگە مەنسۇپ بۇ ئادەملەرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ خىل روھىي ھالەت خېلى ۋاقىتقىچە داۋام قىلدى.

ئاخىر دانىيال خوجا ئېغىز ئاچتى:

— بىزنى خانىدانلىقىمىزنى بۇرۇنقىدەك، يەنە مەرھۇم سۇلتانىمىز ئىسمايىلخانىنىڭ (ئاللاتائالا ئۇ كىشىگە جەننەت ئاتا قىلىسۇن) ۋاقتىدىكىدەك باشقۇرىمىز. ھاكىمىيەتنى مەمۇرىي جەھەتتىن باشقۇرۇش — ھاكىملار بىلەن بەگلەرنىڭ، دىنىي

جەھەتتىن باشقۇرۇش — «ئەھكام شەرئەت» مەھكىمىسىدە ئىشلەيدىغان زاتلىرىمىزنىڭ ئىختىيارىدا بولىدۇ.

بۇ گەپ ھاكىملار بىلەن بەگلەردە پەيدا بولغان ئەندىشىلەرنى يوقىتىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە خاتىرجەملىك پەيدا قىلدى. ئەمما، دىنىي زاتلار بۇرۇنقىدەكلا يېڭى لاۋازىماتچىلىق ئورنىدىن ئۆمىد قىلىپ، ئۇنى بىر — بىرىگە قىيىشماي قورساق تىڭشاپ ئولتۇرىۋەردى.

— خوجام ھەزرەتلىرى لايىق كۆرسە، مېنىڭدە بىر مەسلىھەت بار، — دېدى بىر چاغدا غازىبەگ سورۇنخاندىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — خانىدانلىقىمىزنىڭ تەخت ـ سەلتەنىتى ئۆزلىرىگە نېسىپ بولغاندىكىن، مەمۇرىي ۋە دىنىي ئىشلارىدىمۇ يول كۆرسىتىپ، ھامىيلىق قىلىدىغانمۇ ئۆزلىرى، شۇ بايىستىن خانلىق لاۋازىماتچىلىرى بىلەن بىللە شەيخۇلئىسلاملىقنىڭمۇ ئۆز قوللىرىدا بولغىنى ھەممە تەرەپتىن پايدىلىقتۇر.

ئۇنىڭ پىكرىنى ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىدى.

※ ※ ※

ئۇلار دىگەر نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، يەنە سورۇنخانىغا جەم بولۇشتى. شۇنىڭغىچە بولغان ئارىلىقتا كىم ـ كىملەر بىلەن مەسلىھەتلەشتى، كىم ـ كىملەر بىلەن پىچىرلىشىۋالدى، بۇ تەرىپى نامەلۇم ئىدى. لېكىن، يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان «ئەھكام شەرئەت» مەھكىمىسىدىكى لاۋازىماتلارنىڭ ئىگىلىرى ئوردا كاتىپى تەرىپىدىن ئېلان قىلىندى:

«بىرىنچى، دانىيال خوجام ھەزرەتلىرى خانلىققا قوشۇپ، شەيخۇلئىسلاملىق لاۋازىماتىنى قوبۇل قىلغاي؛

ئىككىنچى، قازى ـ قۇززاتلىقنى تەۋەيىمىزدىكى كۆپلىگەن ئالىم ـ پازىللىرىمىزنىڭ ئۇستازى، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى دانىيال خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىگە

مۇرىت قوبۇل قىلىپ ، خانلىق مەسچىتىدە ئىمامەتچىلىك قىلىۋاتقان مەۋلانە ھەزرەت جانابلىرى قوبۇل قىلغاي ؛

ئۇچىنچى ، مۇپتىلىق لاۋازىماتىنى بولسا ، ھىدايەتۇللا ئىشان دەۋرىدە تەقىبكە ئۇچراپ ، خوتەندىكى مەۋلانە ئالاھىدىن مۇھەممەت[1] جانابلىرىنىڭ قەبرىگاھىنى پاناھلىغان ، ھەزرىتى دانىيال خوجامغا ۋاكالىتەن ‹ئىسھاقىيە› سۇلۇكىگە مۇرىت ـ مۇخلىسلارنى قوبۇل قىلغان ئابدۇغوپۇر مۇپتى جانابلىرى قوبۇل قىلغاي... »

ئوردا كاتىپىنىڭ ئاخباراتى تۇگىشى بىلەنلا ، ئولتۇرۇشقانلار دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، يېڭى لاۋازىمات ئىگىلىرىنىڭ ئالدىغا باردى ۋە ئۇلارنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ ، مۇبارەكباد قىلىشىپ تەبرىكلەشتى .

— خانىدانلىقىمىزنىڭ ھۆرمەتلىك ئەقىلدارلىرى ۋە سۆيۈنچىلىرى ، — دەپ سۆز باشلىدى دانىيال خوجا ، — خانلىقىمىزنىڭ مەمۇرىي جەھەتتىكى كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇش ، ئىناۋىتىنى كۆتۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ ، ھاكىم ـ بەگلىرىمىزنى ھازىرچە ئۆز ئورنىدا قالدۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆردۇم .

ئولتۇرۇشقانلار يەنە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، دانىيال خوجىغا ئۆزىنىڭ پەرمانبەدارلىقىنى بىلدۈردى .

— ئەمدى شەھەرلىرىمىز بىلەن قىشلاقلىرىمىزدىكى بازارلارنى ئاۋات قىلىپ ، خەلقىمىزنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامداش ئۈچۈن ، دەشت ـ چۆللەرنىڭ ئىسسىقىغا ، تاغ ـ داۋانلارنىڭ سوغۇقلىرىغا باقماي ، تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئەھلى تۈججارلىرىمىزغا خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئىسمى يېزىلغان ھەر خىل دەستەكلەر بار . ئۇنى ھەرقايسى شەھەرنىڭ ھاكىم ـ بەگلىرى دىۋانبېگىدىن رويخەت بويىچە ئېلىۋالسا بولىدۇ .

بۇ قېتىم ھوشۇر قازىنىڭ چىرايى بۆلەكچىلا نۇرلىنىپ كەتتى ، ئۇ خۇشاللىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى .

---

① ئالاھىدىن مۇھەممەت — ئۆز دىنىدا چىڭ تۇرغانلىقى ئۈچۈن 1217 — 1218 ـ يىللىرى كۈچلۈك خان تەرىپىدىن ئۆزى ئىمام بولغان مەدرىسىدە مىخلاپ ئۆلتۈرۈلگەنىكەن .

ئۇچىنچى باب

«دانىيال خوجام تولىمۇ ياخشى ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇنداق پۇرسەتكە ئىگە بولدۇم. بولمىسا ماڭا ئوخشاش جاھانكەزدى تۇججارغا مۇنداق ئۇلۇغ ئادەملەر بىلەن ھەمسەپەر بولۇش بۇيا‌قتا تۇرسۇن، ئۇلارنىڭ كەشتىنىڭ چېكىنى سۈرتۈش ئۈچۈنمۇ يەتتە كۈن نۆۋەت كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى. ھېلىمۇ ياراتقان ئىگەمگە مىڭ قەتلە شۈكۈر ئېيتىپ، ۋاقتىدا ئۆز يولۇمنى تاپاي. «يېتىمنىڭ بۇلۇڭدا، تېرىقنىڭ تۇلۇمدا» بولغىنى ياخشى. ماۋۇ خۇدايىمنىڭ قۇدرىتىنى كۆرسىلە، بىچارە خوجامنى بىر كۈننىڭ ئىچىدە قالماقلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، تەڭرىتېغىدىنمۇ ئېگىز خان قىلىۋەتتى. ئەمما‌زە، ئەمدى بۇ ئادەمنىڭ كەينىدە سايىدەك ئەگىشىپ يۈرگىنىم قاملاشماس. ئۇنىڭدىن كۆرە ئاۋۇ مەھەللىگە بارغاندا: «خوجام جانابلىرى، شۇنچە يەرگە كەلگۈچە ئۆزلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ كەلدىم. ئۆزلىرى بىلدىلا، تۇججار دېگەن بىرەر ھېجىر-سىركە ساتمىغان كۈننى بىكار ئۆتكەن ياكى زىيان تارتقان كۈن دەپ بىلدىغان خەق. ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلسىلا. يەكەن تەرەپلەرگە يولۇم چۈشۈپ قالسا، دۇئالىرىنى ئالغىلى بارارمەن، دېسەم، ئۇ كىشى ھەرگىز ياق دېمەيدۇ...»

ئەدەن قېچىر مۇز داۋاندىن ئۆتۈپ، جام دېگەن مەھەللىگە كەلگۈچە، مۇشۇنداق خىياللارغا بېرىلگەن بولسىمۇ، دانىيال خوجىدىن ئايرىلىشقا كۆڭلى ئۇنىماي، ئاقسۇغىچە بىللە كەلدى. ئۇلارنى شەھەرگە بىر پەرسەخدەك يول قالغاندا، ئاقسۇ ھاكىمى ئابدۇۋاھاپ بەگ باشلىق بىرنەچچە ئەمەلدارلار ۋە بۇ يەردە تۇرۇۋاتقان جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى قارشى ئالدى. شۇ چاغدا، ئۇ دانىيال خوجىنى پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرگەن ئادەملەر ئارىسىدا بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى، قېچىرلىرىنى بۇلاپ كەتكەن

قالماقلار ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ ئۇچ شەھىرگە بارغىنىدا: «جۇڭغارلارنى يامانلىساڭ، زىنداندا ياتىسەن» دەپ قوغلىۋەتكەن خوجاشبەگنى كۆرۈپ قالدى. «ياپىرىم، ماڭا دۇنيانىڭ ئىشىنى قارىسىلا، ئاۋۇ نوغۇچ يۇتۇۋالغاندەك غادىيىپ يۈرىدىغان سىم ساقال بېگىم خوجامنىڭ ئالدىدا سازاڭغا ئوخشاش نەچچە يىرىدىن پۈكلىنىپ يۈرمەمدا» دېگەن ئويغا كېلىپ، ئەمدى دانىيال خوجا بىللەن بىللە مېڭىشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى چۈشەندى ۋە يول ياقىسىدا ئولتۇرغان خىزمەتكارغا:

— مامۇت ئاخۇن، خوجامنىڭ چۆرىسىدە ئايلىنىدىغان ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيىپ كېتىۋاتىدۇ. بىز ئەمدى ئۆز يولىمىزنى داۋام قىلساق بولغۇدەك، — دېدى - ده، دانىيال خوجا بىلەن خوشلاشمايلا ئېتىغا مىندى.

ئۇ ئىككى ئايدىن بېرى ھەم خىزمەتكار، ھەم ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقان مامۇت ئاخۇن بىلەن تالاي كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈپ، ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، بۇگۈن بەشكېرەمگە ماڭدى.

— ياراتقان ئىگەمنىڭ بارغۇ، مامۇت ئاخۇن، بىر ئىشنىغا ئەقلىم يەتمەيدۇ - ده، — دېدى يول ماڭسا يا ئۇگدىمەيدىغان، يا گەپ قىلىپ زېرىكمەيدىغان ئەدەن قېچىر قۇما تېغىنىڭ ئارىسىدىكى تار يولدا كېتىۋېتىپ، — ئۇ زاتى ئۇلۇغ ئۆز بەندىلىرىنى مۇنۇ كاپىر، مۇنۇ مۇسۇلمان دەپ ئايرىپ ئولتۇرماي، بەزىلىرىگە تاغنىڭ غولىغا سىغمىغۇدەك مال بېرىدىكەن، بەزىلىرىگە بولسا قوتۇر ئاتنىڭ تۇكىنىمۇ راۋا كۆرمەيدىكەن. راستىنلا، ھېلىقى قالماق خوجايىنلىرىنىڭ يىلقىلىرى بىرەر مىڭغا يېتەرما؟

— ئۇ نېمە دېگەنلىرى، مىڭ دېگەنمۇ گەپمىكەن؟ ئۇ خوجايىننىڭ ئەڭگىرتە دېگەن ياقتا ئىككى مىڭدىن ئوشۇق يىلقىسى، ھۆكەرچى دېگەن يەردە بىرەر مىڭدەك كالىسى بار، دېسىلە.

— قارۇندەك① شۇنچە مېلى تۇرۇپ، ئۆزلىرىنى ناكار بولغۇچە

① قارۇن — رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ ئادەم ئىنتايىن باي بولۇپ، مۇسا پەيغەمبەرنىڭ دۇئايىبەت قىلىشىدىن، ئۇنى بارلىق مال - مۈلكى بىلەن يەر يۇتۇۋەتكەنمىش.

ئىشلەتكىنىنى قارىمامدىغان ئۇ نائىنساپنىڭ؟

— قىزىق گەپ قىلىدىكەنلا ، ئەدەبىياي ، — دېدى مامۇت ئاخۇن ئۇنىڭ سوئالىغا ھەيران بولۇپ ، — مېنى بىزە كولدۇرلىتاي دەملا نېمە ؟ ئۆزلىرى دانىيال خوجامدەك ئەۋلىيا ئادەم بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇپ يۈرۈپمۇ ، بايلارنىڭ ئاچ كۆز كېلىدىغانلىقىنى بايقىمىدىلىمۇ ؟ بىرەك كەمبەغەللەر زاغرىغا قانائەت قىلساق ، بۇ باي دېگەن خەقلەر دۇنيانىڭ جىمى نازۇنېمىتىگە تويمايدىغان ئاچ كۆز كېلىدۇ .

ئۇلار بېغىر كۆپمە بولۇپ تۇرغان ياپلاق دۆڭدىن تۆۋەنلىگەندە ، ئېشەك يېتىلەپ كېتىۋاتقان ئىككى ئادەمنى كۆردى . بۇلارنىڭ بىرى ، جىگدە ياغىچىدىن ياسالغان ھاسا تۇتۇپ ، ئۇچىسىغا جۇلۇقى چىقىقان جەندە ، بېشىغا ئۇچى ئۇچلۇق ئاق كۇلاھ كىيىۋالغانىدى . قۇلاق تۆۋىدىن باشلانغان ئۇزۇن ئاق ساقىلى يېتىم قىزلارنىڭ چېچىدەك چىگىشلىشىپ كەتكەنىدى . ئۆسكىلەڭ قاشلىرىنىڭ ئاستىدىكى تۇرسىز كۆزلىرى ئازگال يەرگە چۈشۈپ قالغان قارا ماجاندەك يالتىرايتتى .

ئىككىنچىسى بولسا ، گەۋدىلىك ، بوي ـ تۇرقى كېلىشكەن ياش يىگىت ئىدى . ئۇنىڭ قۇرامىغا يەتكەن قەددى ـ قامىتى تار كېلىپ قالغان ماتا كۆڭلەكنىڭ بېقىن تەرىپى يىرتىلىپ قالغانىدى . ھەر ئىككىسىنىڭ پۇتى يالاڭ ئاياغ بولۇپ ، يولنىڭ ئۇپىدەك توپىسى تىزلىرىغچە قونغانىدى ، ئۇلارنىڭ ئاياغ ئېلىشى شۇنچە بوش ۋە ئاستا ئىدىكى ، بارلىق كۈچ ـ قۇۋۋىتى تۇگەپ كەتكەندەك پۇتلىرىنى سۆرەپ ماڭاتتى . شۇنىڭغا قارىماي ، ئۇستىگە خۇرجۇن ئارتىلغان ئېشەكنىڭ چۇلۇۋۇرىنى تۇتۇۋالغان يىگىت مۇڭلۇق ئاۋازدا سوزۇپ ـ سوزۇپ ناخشا ئېيتاتتى :

بېھىش ئېيتۇر نە دەرسەن ، سۆزنى بىلمەي ئېيتۇرسەن ،
سەندە پىر ئون بولسا ، مەندە يۈسۈپ كەنئان بار .

دوزاخ ئېيتۇر مەن ئارتۇق، بېخىل قوللار مەندە بار،
بېخىللارنىڭ بويىندا ئوتلۇق زەنجىر كىشەن بار.①

ئەدەن قېچىر سوغدىشىپ كېلىپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى قېرى دەرۋىش ئۇلارنىڭ كەلگىنىنى ياراتمىغان ئەلپازدا ۋە ياش يىگىتكە ئاچچىق ئارىلاش سۆز قاتتى، — نېمىشقا توختاپ قالدىڭ؟ بۇ پانىينىڭ راھىتىنى ئىزدىگەنلەرگە كۆڭۈل بۆلۈپ، گۇناھقا پاتماي مۇناجىتىڭنى داۋام قىل!

دوزاخ ئېيتۇر مەن ئارتۇق، تەرسا جوھۇت مەندە بار...

— توختا! — دېدى قېرى دەرۋىش ئاچچىقى بىلەن، — مۇنۇ گۇناھكار بەندىلەر ئۆزلىرىنىڭ گۇناھلىرى ئاز بولۇپ قالغاندەك، سىنىمۇ يولدىن چىقاردى، «بېھىش ئېيتۇر مەن ئارتۇق، پەيغەمبەرلەر مەندە بار» دېگەن مىسرالارنى تاشلاپ كەتتىڭغۇ؟

يىگىت يەنە داۋام قىلدى:

بېھىش ئېيتۇر مەن ئارتۇق، مۆمىن قۇللار مەندە بار...

— توختا! — ئاچچىقىغا بەس كېلەلمىگەن قېرى دەرۋىش قولىدىكى ھاسا بىلەن يىگىتنىڭ دۇمبىسىگە ئۇردى ۋە، — ئىسىت، ساڭا قىلغان ئەجرىم! — دېگەن پېتى چوڭقۇر ئۇھسىنىپ قويدى.

— نېمانچە خاپا بولىدىغانسەن، چوڭ دادا، — دېدى يىگىت، — بايىلا ھەممىسىنى توغرا ئوقۇدۇمغۇ؟

— بولدى، سەن ئەقىلسىزغا بۇ تاياق ئاز! — بوۋاي

① خوجا ئەخمەت يەسسەۋىنىڭ ھېكمەتلىرى.

هاسسىنى كۆتۈرۈپ يەنە ئۇرۇشقا تەمشىلىۋىدى ، يىگىت ئىشەكنى تاشلاپ ئارقىسىغا بۇرۇلدى ـ دە :

— ئەمىسە مەن كەتتىم ، — دېدى .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەرۋاھى ئۇچقان قېرى دەرۋىش :

— ھەي ئابدۇغۇلام ، شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرمە ! — دەپ ۋارقىرىدى .

بىراق ئابدۇغولام ئىسىملىك بۇ يىگىت توختىماي ، بىر دەمدىلا خېلى يىراقچە ئۇزاپ كەتتى . ئۇنىڭ ئۇزايدىن گېپىگە كىرمەيدىغانلىقىنى چۈشەنگەن بوۋاي ئەدەن قېچىرلارغا يالۋۇرۇش ئاھاڭىدا مۇراجىئەت قىلدى :

— ھەرقايسىلىرى ئەھلى مۇسۇلمانلارغۇ ، ماڭا ياردەم قىلىپ ، ئاۋۇ گەدىنىگە شەيتان مىنىۋالغان بالىغا نەسىھەت قىلىپ توختاتساڭلارچۇ ؟ ئۇ ھارىمى قاراپ تۇرۇپ ئاتا ـ ئانىسىنمۇ ، مېنىمۇ داغدا قويىدىغان بولدى .

ئەدەن قېچىر ماموت ئاخۇنۇمنىڭ يېتىلىكىدىكى ئاتنى ئېلىپ ، ئۇنى ياش يىگىتنىڭ ئارقىسىدىن بېرىشقا ئەۋەتتى ـ دە ، قېرى دەرۋىشكە قاراپ :

— بۇ يىگىتنى نەگە ئېلىپ مېڭىۋىدىلە ؟ — دەپ سورىدى .

— نەگە ئېلىپ بارالىتىم ، ئاپاق خوجامنىڭ مازىرىنى تاۋاپ قىلدۇرۇپ ، ياش جېنىغا كېلىۋالغان دەھشەتلىك جازانىڭ ئالدىنى ئالاي دېۋىدىم .

— بۇ يىگىتنىن شۇنچىۋالا نېمە سەۋەنلىك ئۆتۈۋىدى ؟

— سەۋەنلىك دەيلىيا ؟ — دېدى بوۋاي ئۇنىڭ گېپىنى ياراتماي ، — سەۋەنلىك دېگەنمۇ گەپمۇ ؟ تۇنۇگۈن بالىلارنى كۆرەي دەپ كاتتايلاقا بارسام ، چوڭ ئوغلۇم ياسىن خوجىنىڭ دۇئاسىنى ئېلىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئاشلىقىنى يىغىشتۇرۇپ بەرگىلى كېتىۋېتىپتۇ . ئۆيدە مۇشۇ ھارىمى بىلەن ئۇنىڭ ئانىسى بار ئىكەن . بۇ ھارىمى ياسىن خوجىنىڭ دانلاپ كىرگەن توخۇلىرىنى ھويلىمىزنى بۇلغىۋەتتى دەپ قوغلاپ ، بىرىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ .

بەختىمىزگە خوجام جانابلىرى كەپسەن[1] ئالغىلى كېتىپ ، ئۆيدە يوق ئىكەن ، بولمىسا ناسىر تاۋاقنىڭ بالىسىغا ئوخشاش توخۇغا تاش ئاتقان قولىدىن ئايرىلاتتى .

— ئاشۇ بىر توخۇ ئۈچۈنمۇ ؟

— بۇ نېمە دېگەنلىرى ؟ گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس . خۇدا ھەيدەپ ، ئۆز ئايىغى بىلەن ھويلىغا كىرگەن توخۇلارنى «خوجامنىڭ نەزىرى چۈشكەچكە ، بۇ جانىۋارلار بىزنىڭ ئۆيگە كىردى» دېمەي قوغلىۋېتىپ ، ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ خوجىلارنىڭ رەھمىتىنى ئېلىشنىڭ ئورنىغا رەنجىتىپ ، ئۇ كىشىنىڭ قەھرىگە ئۇچرىغىلى قىل قالدى . ئەمدى بۇ ھارىمى ئاپاق خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ مازارىنى تاۋاپ قىلىپ ، توۋا - ئىستىغپار ئوقۇمىسا ، تاكلا مەھشەردە ئاللاتائالانىڭ جامالىغا قايسى يۈزى بىلەن قارايدۇ .

ئۆز نۆۋىتىدە ، ئەدەن قېچىرمۇ ئۆزىنى ئېتىقادلىق مۇسۇلمانلارنىڭ بىرىمەن دەپ يۈرەتتى . ئۇ ھەج قىلالمىغان بولسىمۇ ، ئىسلام دىنى تەلەپ قىلغان ھەممە پەرھىزلەرنى ئورۇنلايتتى ، نامازئوقۇيتتى ، زاكات بېرەتتى ، روزا تۇتاتتى ، ئاللانىڭ بىرلىكى ، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئاللانىڭ بەرھەق ئەلچىسى ئىكەنلىكى ھەققىدە كەلىمە شاھادەت ئېيتاتتى . لېكىن ، مۇنۇ بوۋاينىڭ ئېتىقادى ئۇنىڭغا چېكىدىن ئېشىپ كەتكەندەك بىلىندى . بوۋاي خوجىلارنىڭ ئېشەكلىرى يەلپۇنۇپ ئۆسكەن ئاشلىقنى يېسە ياكى ئۇنىڭ ئۈستىدە يېتىپ ئېغىنسا ، «ماڭا خوجامنىڭ نەزىرى چۈشتى ، ئۇ دۇنيالىقىم ياخشى بولىدىغان بولدى» دەپ ، خۇشال بولىدىغان ئادەملەر جۇملىسىدىن ئىدى . بۇنداق ئادەملەرگە بىر نەرسىنى چۈشەندۈرۈش — قۇرۇق شاخنى ئېگىشكە ھەرىكەت قىلغان بىلەن ئوخشاش بولىدىغانلىقىنى سەزگەن ئەدەن قېچىر :

— ئۇ ياسىن خوجام دېگەنلىرى شۇنچىلىك دىلى قاتتىق

---

① كەپسەن — خوجىلار دېھقانلاردىن ھەقسىز يىغىۋالىدىغان ئاشلىق .

كىشىمۇ؟ — دەپ سورىدى .
— يوقسۇ ، ئۇ خوجامنىڭ دېگەن سۆزلىرىنىڭ بەرىكىتىدىن ئاللاتائالا بىزگە ئوخشاش گۇناھكار بەندىلىرىگە رىزقى ـ نېسىۋە ئاتا قىلىۋاتىدۇ ، دېسىلە . ئۆتكەندە بىرقانچە خوجاملار ئاغىچىلىرى بىلەن كېلىپ مېھمان بولۇشقانىدى . شۇ چاغدا ياسىن خوجام مېنى چاقىرىپ ، مېھمانلىرى قايتقۇچە ئۇلارنىڭ ياخشى دەم ئېلىشى ئۈچۈن ، ئۆيىنىڭ ئەتراپىدا كۆزەتچىلىك قىلىپ بېرىشىمنى ئىلتىماس قىلدى . ماقۇل دەپ ئالتە كېچە كۆزەتتە تۇرۇپ ، يېقىن ئارىدىكى كوچا ـ باغلاردا كوكىرغان پاقىلاردىن يىگىرمە سەككىزنى ئۆلتۈردۈم . بىمەزگىل ھاكىراپ مېھمان خوجىلارنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزۇۋەتمەسۇن دەپ ، قوشنىلارنىڭ ھويلىسىدىكى ئېشەكلەرنىڭ كۆتىنى مايلاپ قويدۇم . بۇنىڭدىن كۆردىلىمۇ ، ياسىن خوجام دىلى قاتتىق ئادەم بولسا ، مېھمان خوجىلارنىڭ ياخشى ئارام ئېلىشى ئۈچۈن بۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلمىگەن بولاتتى...
شۇ ئەسنادا ، مامۇت ئاخۇن بايىقى يىگىتنى ئەگەشتۇرۇپ كەلدى ، ئۇنى كۆرۈپ خۇشال بولغان بوۋاي :
— يۈر ، بالام ، گەدىنىڭگە مىنىۋالغان شەيتانىنىڭ كەتكىنى تولا ئوبدان بوپتۇ . پۇتۇڭ ئاغرىسا ئېشەككە مىنىۋال ، — ئاندىن ئۇ مامۇت ئاخۇنغا قاراپ دېدى ، — سىلىگىمۇ رەھمەت ، ئۆزلىرىنى يولدىن قويۇپ ، بىرمۇنچە ئاۋارە قىلدۇق .
ئەدەن قېچىر بۇلار بىلەن خوشلىشىپ ، يولىنى داۋام قىلدى . قۇما تېغىنىڭ كۇنگە قاقلىنىپ ، قاغجىراپ كەتكەن ئېتەكلىرىدىن توختىماي چىرىلدىغان چېكەتكىلەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى . ئارىلاپ ـ ئارىلاپ كۆك ئاسماندا جۇپلىشىپ ئۇچقان بېغىرتاقلار بىلەن ئاق تۇمشۇق چاڭچاڭ قاغىلار كۆرۈنۈپ قالاتتى .
— شۇنداق قىلىپ مامۇتباي ، — دېدى خېلىغىچە جىم ماڭغانلىقتىن ئىنچى پۇشقان ئەدەن قېچىر ، — خۇدا بۇيرۇسا ، ئۆيلىرىگە ئۇ دۇنيادىن كەلگەن ئادەمدەك كىرىپ بارىدىلا ـ دە .
— بۇمۇ ئۆزلىرى قىلغان ياخشىلىقنىڭ شاراپىتى .
— بۇ گەپنى دېمەيدىغانغا كېلىشكەنىدۇقۇ ، مامۇتباي ، ئوغۇل

بالا دېگەن قىلغان ۋەدىسىدە تۇرۇشى كېرەك - دە . بەشكىرەمگە بارغاندا ، يەنە مۇشۇ گەپنى قىلسىلا ، ئۇ چاغدا ئىككىنچىلەپ دىدارلىشالمايمىز جۇمۇ .

مامۇت ئاخۇن خىجىل بولۇپ گەپ قىلالمىدى . چۈنكى ، ئەدەن قېچىر ئۇنى كۈنەستىكى قالماق بېيىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغاندا ھەم ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ بۇ ئادەمدىن ئۆزىنىڭ قىلغان ياخشىلىقىنى قايتا تىلغا ئالماسلىققا ۋەدە ئالغانىدى .

— جىمىپلا كەتتىلىغۇ ، مامۇتباي ، — دېدى يەنە ئەدەن قېچىر چاقچاق قىلغۇسى كېلىپ ، — يا ئايالىرىنىڭ سىياقىنى كۆز ئالدىلىرىغا كەلتۈرۈپ ، قانداق كۆرۈشسەم بولىدىكىن ، دەپ ئويلاۋاتامدىلا ؟

مامۇت ئاخۇن ئىختىيارسىز ئۇھ تارتىپ :

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا . مەن ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كەتكەندە ، ئايالىم ئىككى ئوغلۇمغا ئانا ئىدى . مېنىڭسىز ئۆتكەن يىللاردا بۇ بىچارىلەرنىڭ ھالى نېمە بولغاندۇ ، دېسىلە ، — دېدى .

— نېمە بولاتتى ، ئايالىرى ئەقلى - ھوشى بار خوتۇنلاردىن بولسا ، ئىككى بالا دېگەننى چىشىنىڭ كىرى بىلەن بولسىمۇ بېقىپ قاتارغا قوشىدۇ . خۇدايىم «بەرسەك يەيمەن ، ئۇرساق ئۆلىمەن» دەيدىغان خوتۇندىن ساقلىسۇن .

— توغرا دەيدىلا ، بىراق ئايرىلىپ كەتكىنىمىزگە تالاي يىللار بولۇپ كەتتى - دە .

— گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس ، مامۇتباي . ئەگەر ئايالىڭلا ئىككى يىلدا بىر ئەر يەڭگۇشلەپ ، يوتقان - كۆرپە يىغىدىغان خوتۇنلار جۇملىسىدىن بولماي ، سىلىگە چىن دىلى بىلەن ئېتىقاد قىلغان خوتۇن بولسا ، يۈز يىل ئايرىلىپ كەتسىمۇ تەلمۈرۈپ كۈتىدۇ ، جۇمۇ .

ئۇلار بەشكىرەمگە يېتىپ كەلدى ۋە چۆرىسىگە تام ئورنىدا ئانار دەرىخى تىكىلگەن باغنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ ، ئۆگزىسىگە لويلا - كوكاتلار ئۆسۈپ كەتكەن ئۆينىڭ ئالدىدا توختىدى . بۇلارنى كۆرۈپ ، ھويلىدىكى ئۇزۇم بارىڭنىڭ ئاستىدا دەم ئېلىۋاتقان قېرى

ئادەم گەدىنىگە مەسھى قىلىپ ، ئورنىدىن تۇردى ۋە كەشنى سۆرەپ لاڭقا[1] نىڭ قېشىغا كەلدى .

«گۇلسەنەم مۇشۇ ئادەمگە تېگىۋاپتۇ ـ دە » دېگەن ئويغا كەلگەن مامۇت ئاخۇنىنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ ، ئىچ ـ قارنى ئېچىشىپ كەتكەندەك بولدى . لېكىن ، ئۆزىنى تۇتۇپ سالام ـ سەھەت قىلىشتى ۋە :

— ئۆزلىرى كىم بولىدىلا ؟ — دەپ سورىدى .

— ھېدىل ئىمام دېگەن كىشى بولىمەن ، — دېدى بوۋاي .

— بۇ ئۆي مامۇت ئاخۇن دېگەن كىشىنىڭ ئۆيى بولىدىغاندۇ ؟

— ھەئە ، بۇرۇن شۇنداق ئىكەن . ئاللاتائالا مەرھۇمنىڭ روھىغا جەننەت ئاتا قىلغاي . ئۇ كىشى قالماقلارنىڭ قولىدا ئەجەل شەربىتىنى ئىچكەندىن كېيىن ، شەھەر ھاكىملىرى بۇ ئۆينى ۋەخپىگە ئېلىپ ، ئولتۇرۇپ تۇرۇش ئۇچۇن ماڭا بەرگەنىدى ، مەن مۇشۇ مەھەللىدە ئىمامەتچىلىك...

— مامۇت ئاخۇنىنىڭ بالا ـ چاقىلىرى بولىدىغانغۇ ، ئۇلار قەيەردە ؟ — ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى مامۇت ئاخۇن .

— گۇلسەنەمنى دەملا ، ئۇياق ھازىر ئانىسىنىڭ ئۆيىدە . مەن ئۇ مەزلۇمنى بۇرناكۇنلا ، ئاپىسىنىڭ قىرىق نەزىرىسىگە بارغاندا كۆرۈۋۇندىم .

— يۇرسىلە ، — دېدى مامۇت ئاخۇن ۋە ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىدى . ھېدىل ئىمام بولسا ، ئۇستۇبشى پۇتۇن ، ئات يېتىلگەن بۇ ناتونۇش ئادەملەر كوچىدىن بۇرۇلۇپ كەتكۇچە قاراپ تۇردى ۋە : «يا ، قۇدرىتى ئۇلۇغ ئاللا ، ھەرقانداق قۇرۇق سۆز ، قۇرۇق تۆھمەت ۋە پىتنە ـ پاساتلاردىن ساقلىغايسەن ! » دەپ ، خۇداغا سېغىنىدى .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىر بۇداقى سەپىرىدە ئۆزى ئويلىغاندەك پايدا

---

① لاڭقا — ئىشىك ئورنىدا بادرىدىن قىلىنغان توسۇق .

ئالالمىسىمۇ ، مامۇت ئاخۇنىنى جۇڭغارلار قولىدىن قۇتۇلدۇرغىنىنى ، دانىيال خوجىنىڭ بايان ئاغىچا بىلەن قايتىدىن تېپىشىشىغا سەۋەبكار بولغىنىنى ئويلاپ ئىنتايىن مەمنۇن بولدى . ئۇ پۇل تاپسا ساندۇقىغا ياكى كوزىغا سېلىپ ساقلايدىغان خەسىس سودىگەرلەر جۇملىسىدىن بولماي ، دىلى سۇ ئىچكەن ئادەملەر بىلەن بەرھەم كۆرەتتى ياكى كىشىلەرنىڭ ھاجىتىدىن چىقاتتى . شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، بازار رەستىلىرىدە خېرىدار كۈتۈپ ئولتۇرىدىغان سودىگەرلەر ، خانىقالاردا ئەتىدىن - كەچكىچە زىكىر سوقۇپ جەرە تەلقىن[1] قىلىدىغان سوپى - دەرۋىشلەر ، قەشقەر بازىرىنى ئاۋات قىلىدىغان دېھقان - ھۈنەرۋەنلەردىن تارتىپ ، مەسچىتلەرنىڭ خۇتبىلىرىدە خەير - ساخاۋەت قىلىشنىڭ ساۋابلىقىنى تەرىپلەيدىغان روھانىيلار ئارىسىدىمۇ تونۇش - بىلىشلىرى كۆپ ئىدى .

ئۇ قەشقەرگە كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا بازار ئارىلاپ ، مالىلارنىڭ نەرخ - ناۋاسىنى ئۇقتى ، قانداق مالىلارنىڭ بازىرى چاققان ۋە كاساتلىقىنى بىلدى . ئاندىن كونا خانىقا تەرەپكە بېرىپ ، تونۇيدىغان سوپى - دەرۋىشلەرنى يوقلىدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى دادىسىنى بىلىدىغان قېرى دەرۋىشلەرگە ياغاچتىن ياسالغان تەسۋىلەرنى ھەدىيە قىلىپ دۇئاسىنى ئالدى .

ئۇ ئەمدى قەبرىستانلىققا بېرىپ ، ئانىسى رەھمەتلىكنىڭ تۇپرىقىنى زىيارەت قىلماق بولۇپ مېڭىۋىدى . مامۇت ئاخۇنىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .

— مامۇتبايمۇ سىلى ؟ — دېدى ئۇ ئىشەنگۈسى كەلمەي ، — گۈلسەنەمخان ئۆزلىرىنى قوغلىۋەتمىگەندۇ ؟

— قوغلاپقۇ ئەتمىدى ، ئەمما قوغلاپ دېگۈدەك كەلدى ، — دېدى ئۇ ، ئاندىن ئۈدۈلىدىكى بۆشۈك ساتىدىغان دۇكانىنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئىككى يىگىتكە قاراپ ، — مەيەرگە كېلىڭلار ! — دەپ

① جەرە تەلقىن — تەرىقەت يولىغا كىرگەن سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ رىيازەت چېكىپ ئىبادەت قىلىدىغان شەكىللىرىنىڭ بىرى .

ۋارقىرىدى .

ئـۇنىڭ گەپلىرىدىن ھېچنېمە چۈشىنەلمىگەن ئەدەن قېچىر بىردەم ماموت ئاخۇنغا ، بىردەم ئۇنىڭ چاقىرىشى بىلەن كېلىۋاتقان يىگىتلەرگە قارايتتى .

— ئەدەنباي دېگەن تاغاڭلار مانا مۇشۇ ئادەم بولىدۇ ، — دېدى ماموت ئاخۇن يىگىتلەرگە ، ئاندىن ئەدەن قېچىرغا قارىدى ، — بۇلار مېنىڭ ئوغۇللىرىم . ماۋۇنىڭ ئىسمى ساۋۇت ئاخۇن ، ماۋۇنىڭ ئاۋۇت ئاخۇن .

ئىككى يىگىت تەڭلا دېگۈدەك ئەدەن قېچىرغا سالام بېرىپ كۆرۈشتى .

— گۈلسەنەمۇ كەلگەنىدى ، ئۇياق ئۆيلىرىدە — يەڭگەمنىڭ قېشىدا قالدى ، — دەپ ئىزاھات بەردى ماموت ئاخۇن .

ئەدەن قېچىر ئۇزۇن يىللار داۋام قىلغان جۇدالىقتىن كېيىن ، تېخى تۇنۇگۈنلا بالا - چاقىسى بىلەن كۆرۈشكەن ماموت ئاخۇننىڭ بۇگۈن ئۇلارنى ئەگەشتۈرۈپ قەشقەرگە نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى بىلمەك بولۇپ :

— قېنى ، ئەمسە ، ئاۋۇ چايخانىغا كىرىپ بىرەر پىيالىدىن چاي - پاي ئىچىشمەيلىمۇ ، — دېگەنىدى ، ماموت ئاخۇن :

— چاينى ئۆيلىرىدە ئىچىمىز ، ئەدەنباي ، قېنى يۈرسىلە ، — دېدى ۋە ئۇنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە ئۆزلىرىنىڭ بۇياقتا كېلىش سەۋەبىنى چۈشەندۈردى ، — كېيىنرەك بارلى ، ئەدەنباي ئۇزۇن سەپەردە يۈرۈپ چارچاپ كەتتى دېسەم ، قارىسىلا ، يا مۇنۇ بالىلار ، يا بۇلارنىڭ ئانىسى گېپىمگە كىرسە : «ئۇ ئادەم تۇججار بولسا بىر ياقتا كېتىپ قالمىسۇن ، يۈرسىلە ، بۇگۈنلا بارلى» دەپ ، گۈلسەنەم ئۇنىمىدى . بىر ياقتىن مۇنۇ بالىلار : «ئانامنىڭ سۆزىگە ماقۇل دېسىلە ، ئاتا» دەپ تۇرۇۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھاردۇقلىرى چىقار - چىقمايلا ئارقىلىرىدىن يېتىپ كەلدۇق .

ئۇلار سېپىل ياقىسىدىكى تار ، توپلىق كوچا بىلەن مېڭىپ قوش ئىشىكلىك ھويلىغا كىردى . بۇلارنى كۆرۈپ ، ئوڭ تەرەپتىكى

بۇگلۇكتە ئولتۇرغان ئەدەن قېچىرنىڭ ئايالى تىللاخان بىلەن گۈلسەنەم دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھال - ئەھۋال سوراشتى . مېھمانلار ئەدەن قېچىرنىڭ «ئۆيىگە كىرىلى» دېگىنىگە ، «ئۆيدىن مۇشۇ بۇگلۇك سالقىن ئوخشايدۇ» دەپ ئۇنىمىدى .

ئەدەن قېچىر گۈلسەنەم بىلەن مامۇت ئاخۇننى تۆرگە چىقىرىپ ، بالىلىرىنى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى . مامۇت ئاخۇن : «قەدەم يەتتى ، بالا يەتمىسۇن !» دەپ دۇئا قىلدى .

— بىز مامۇت ئاخۇننىڭ سىلى توغرۇلۇق گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا كەلدۇق ، — دەپ سۆز باشلىدى رەڭگى ئاق سېرىق ، پېشانىسى بىلەن جاۋغايلىرىنى قورۇق قاپلىغان گۈلسەنەم ، — بىزگە ئۆز بەندىلىرىنى يوقتىن بار قىلىپ يارانقان خۇدايىمۇ ، مۇسۇلمانلارنىڭ غەمخورچىسى بولغان خوجاملارمۇ قىلىمىغان ياخشىلىقلارنى قىپتىلا . مامۇت ئاخۇننى دەپ نەچچە يىللاردىن بېرى قىلىۋاتقان ئاھ - زارىمىزنى خۇشاللىققا ئايلاندۇرۇپتىلا . ئۇنى گىرىپتارلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ ، يەتمىش يەرگە مەسچىت سالدۇرغان بايلاردىنمۇ ئوشۇق ساۋابلىق ئىش قىپتىلا . بۇ ياخشىلىقلىرى ئۈچۈن ، ئۆزلىرىنىڭ قۇتلۇق ئۆيلىرىگە كېلىپ رەھمەت ئېيتتىشنى لايىق كۆردۇق . سىلىنىڭ بۇ ياخشىلىقلىرىنى ئىككى ئالەمدىمۇ ئۇنتۇمايمىز . مانا مۇنۇ ئىككى ئوغلۇمنى ئالدىلىرىغا باشلاپ كەلدىم . ھەر ئىككىسى رۇستەمدەك كۈچ - قۇۋۋەتكە تولدى . مامۇت ئاخۇن ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ ، مۇشۇ بالىلارنىڭ بىرىنى ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە ئاتا قىلدۇق .

بۇ گەپلەردىن ئەدەن قېچىرنىڭ قەلبى تېتىرەپ كەتكەندەك بولدى .

— گۈلسەنەم بار گەپنى ئېيتتى ، ئەدەنباي ، مېنىڭمۇ ، بالىلارنىڭمۇ تىلىكى شۇ ، قوبۇل قىلسىلا ، — قوشۇمچە قىلدى مامۇت ئاخۇن .

ئاربدا بىرەر مىنۇتتەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . گۈلسەنەم بىلەن ئۇنىڭ بالىلىرى ئۆزلىرى ئۈچۈن خىزىر بوۋايدەك كۆرۈنگەن

ئەدەن قېچىرغا تەلمۇرۈپ قارايتتى . ئۇ بولسا ، ئاڭلىغان گەپلىرىنىڭ تەسىرىدە ھاياجانلىنىپ نېمە دېيىشىنى بىلمەيتتى . تىللاخان بولسا «دۇنيادا مۇشۇنداقمۇ ئەقىدە بىلىدىغان ئادەملەر بولىدىكەن - ھە ؟» دېگەندەك خىياللارغا بېرىلىپ ، ئېرىنىڭ ئۇلارنى رازى قىلغۇدەك جاۋاب بېرىشىنى كۈتەتتى .

— مامۇتباي ، — دېدى بىر چاغدا ئەدەن قېچىر ، — سىلىدىن بىر نەرسە سوراي ، يولدا كېتىۋېتىپ ، يېقىلىپ چۈشكەن بىر ئادەمنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قويسىلا ، ئۇنىڭ بەدىلىگە ھەق تەلەپ قىلامىلا ؟

— بۇ نېمە دېگەنلىرى ، ئۇنداق قىلىش ئائىنساپلىق بولمامدۇ ، — دېدى مامۇت ئاخۇن .

— دۇنيا دېگەن ئۆزى كارۋان سارايغا ئوخشايدىكەن ، شۇنداق ئەمەسمۇ ، گۇلسەنەم ؟ — دېدى ئۇ ۋە گۇلسەنەمنىڭ ماقۇللىغانلىقىنى كۆرۈپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — شۇ كارۋان سارايغا كېلىپ - كەتكۈچە ، سىلى بىلەن بىزگە ئوخشاش نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ بىرى يېقىلىپ ، يەنە بىرى يېقىلغانىنى يۆلەپ تۇرىدىغان ئىشكەن . شۇنىڭغا ئوخشاش بۇ غەم - تەشۋىشى جىق دۇنيادا يولۇم چۈشۈپ قالماقنىڭ ئارىسىغا بېرىپ قاپتىمەن . شۇ يەردە يېقىلىپ قالغان مامۇت ئاخۇنىنى يۆلەپ قويۇپتىمەن ، بۇ مېنىڭ ئادەمگەرچىلىكىم ئەمەسمۇ ؟ ئۇنىڭ بەدىلىگە سىلىنىڭ بىر نەرسە بېرىمەن دېگەنلىرى مېنىڭ شۇ ئادەمگەرچىلىكىمگە نۇقسان كەلتۈرمەمدۇ ؟ ئەمما ، مېنىڭ بۇ ئىشىم ، گۇلسەنەم ، مامۇتباي ئىككىڭلارنىڭ مۇنۇ بالىلار بىلەن ئولىشىپ كەلگىنىڭلارغا قارىغاندا ئەرزىمەس نەرسە . شۇ تاپتا بېشىم كۆككە يېتىپ ، خۇدايىتائالانىڭ ھەرقايسىلىرىدەك ئادەملەرنى كۆپرەك ياراتمىغىنىغا نارازى بولۇپ قالدىم . ئەمدى ھەرقايسىلىرىغا قىلىدىغان بىرلا ئىلتىماسىم بار . ئۇ بولسىمۇ ، ماۋۇ كارۋان سارايغا ئوخشايدىغان دۇنيادىن كەتكۈچە ، بىر - بىرىمىزنى ئاكا - ئۇكا ، ئاچا - سىڭىللاردەك ئىزدىشىپ ئۆتۈشەيلى .

ئەدەن قېچىرنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، ئۇنىڭدىن تېخىمۇ رازى ۋە مىننەتدار بولغان مامۇت ئاخۇن يېنىپ - يېنىپ رەھمەت ئېيتتى . گۈلسەنەم بولسا يوغان كۆزلىرىدە پەيدا بولغان ياشلىرىغا ئىگە بولالماي :

— ياراتقان ئىگەم ئۆزلىرى بىلەن بالا - چاقىلىرىنىڭ ئۆمرىنى ئۇزۇن قىلسۇن . ئۇلار بىلەن قۇۋالىشىپ ياشىسىلا ، — دەپ تىلەك بىلدۈردى .

ئۇلار ساھىبخانىلارنىڭ قانچە خېرىدارلىق قىلغىنىغا ئۇنىماي ، كەچكە يېقىن قايتىشتى .

※ ※ ※

بامدات نامىزىنى كونا خانىقانىڭ مەسچىتىدە ئوقۇغان ئەدەن قېچىر قەبرىستانلىق تەرەپكە ماڭدى . بۇگۈن ھاۋا كۈندىكىدەك ئوچۇق بولماي ، ئاسماننى بىر تۇتاش بولۇتلار ئىگىلىۋالغانىدى . لەرزان شامال دەرەخلەرنىڭ ئۈچىنى تەۋرىتەتتى . قېرى قارىياغاچلار بىلەن سۆگەتلەرنىڭ شاخلىرىدا تۇنەپ چىققان قاغىلار نېمىنىدۇر بىر - بىرىگە خەۋەر قىلغاندەك قاقىلدىشىپ ساماغا كۆتۈرۈلەتتى . كوچىلاردا ئەتىگەنلىك بازارغا ئۇلگۈرۈش ئۈچۈن مېۋە - چېۋە ئېلىپ كېتىۋاتقان ئادەملەر ، باشقا شەھەرلەردىن مال ئارتىپ كېلىۋاتقان ئېشەك - تۆگە كارۋانلىرى ، ھۆل بېدە ، قۇرۇق ئوتۇن باسقان ھارۋىلار ۋە نەگىدۇر ئالدىراپ ماڭغان يېنىك مەپىلەر ھېلىمدىن - ھېلىغا ئۇچراپ تۇراتتى .

ئەدەن قېچىر ئانىسىنىڭ تۇپرىقىغا يېقىنلاشقاندا ، سول تەرەپتىكى ئۈستى چۇشۇپ كەتكەن كونا گۈمبەزدىن بىرنەچچە ئادەم چىقىپ كەلدى . بۇياقلاردىكى شەھەر - يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە ، بولۇپمۇ مازار ۋە قەبرىستانلىقلاردا ئۇچرىشىپ قالىدىغان بۇ خىل ئادەملەرنىڭ بىر قىسمى بۇ دۇنيانىڭ نازۇنېمەتلىرىدىن كېچىپ ، ئۇ دۇنيادىكى راھەت - پاراغەتكە يېتىش ئۈچۈن تەركىدۇنيا بولۇپ ،

تائەت ـ ئىبادەتكە بېرىلگەن سوپى ـ ئاشقىلار ؛ يەنە بىر قىسمى ، كۇن كەچۇرۇشنىڭ قاتتىقلىقىدىن ، ئالۋان ـ سېلىقلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئۆي ـ جايلىرىدىن ئايرىلىپ ، خانىقالاردا بېرىلىدىغان ئۇماچ بىلەن كۇننى ئۆتكۈزىدىغان ماكانسىزلار ؛ يەنە بىر قىسمى بولسا ، كۆرۈنۈشتە قەلەندەرچىلىكنى كەسىپ قىلغان بولۇپ ، ئۆزلىرى مۇرىت بولغان پىرلار بىلەن ئىشانلارنىڭ ئەمرىمەرۇپلىرىنى ئورۇنلايدىغان يالالانما دەرۋىشلەر ئىدى .

ئەدەبىيات كونا گۇمبەزدىن چىققان ئادەملەرگە پەرۋا قىلماي مېڭىۋەردى ، ئەمما ئۇنىڭ قۇلىقىغا : «بۇ گەپلىرى توغرا ئەمەس . ھەزرىتى شەيخ شاھاۋۇددىن جانابلىرى ئەيتىدۇلەركى ، دەرۋىش بولۇش ئۇچۇن قىرىق تۇرلۇك مەقامنى بىلىش كېرەك . شۇ چاغدىلا ئۇنى سوپى دېيىشكە بولىدۇ ، سۇلتان ئەھمەت كۇبرا دېگەن كىشى بولسا : مەن يەتمىش ئۇچ يىل ئۆمۇر كۆردۇم ، قىرىق يىل مۇساپىر چىلىق بىلەن بولدۇم . يەتتە يىل ھەج قىلدىم ، مىڭ مەرتىۋە خەتمىقۇرئان قىلدىم ، يەتمىش مەرتىۋە ھەزرەت روسۇلىللا سەللەلا ئەلەيھە ۋەسسالامنى چۇشۇمدە كۆردۇم ، مۇبارەك يۇزلىرىمگە قاراپ ، بۇ قىرىق مەقامنى ماڭا ئېيتتىلەر ، مەن ئەمەل قىلمىدىم » دېگەن گەپلەر ئاڭلاندى . ئۇ كېتىۋاتقان بۇ ئادەملەر تەرەپكە قاراپ ، بۇرناكۇن بەشكېرەمگە كېلىۋېتىپ يولدا ئۇچراتقان قېرى دەرۋىشنى تونۇپ قالدى .

ھەمىشە ئانىسىنىڭ تۇپرىقىغا چىققاندا ، ئۆزى بىلگەن قىسقا سۇرىلەرنى ئوقۇپ دۇئا قىلىدىغان ئەدەبىيات قېرى ئەمدى قېرى دەرۋىشكە قۇرئان ئوقۇتۇپ دۇئا قىلدۇرۇشنى كۆڭلىگە پۇكتى ۋە ئۇدۇل ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، سالامدىن كېيىن قېرى دەرۋىشكە ئىلتىماس قىلدى :

— مەيەردىكى بىر قەبرىگە ئانام مەرھۇم قويۇلغانىدى ، مالال كەلمىسە ، شۇ مەزلۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇپ بەرسىلە بەكمۇ خۇشال بولاتتىم .

قېرى دەرۋىش ئەدەبىيدىن گۇنسىز كۆزلىرىنى تىكىپ

بىرپەس تۇرۇپ قالدى .
— مېنى تونۇيالمايۋاتاملا ، بۇرناكۇن بەشكىرەم يولىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقان تۇججار مەن ئەمەسمۇ .
— ھە ، شۇ ئادەم سىلىمۇ ؟ — دېدى دەرۋىش ، — توۋا ، تۇججارلارمۇ ۋاپات بولغان ئاتا ـ ئانىسىنى ئەسلەيدىكەن ـ دە .
— بۇ قانداق گەپلىرى ، تەقسىر ، تۇججارلار ئادەم ئەمەسمۇ ؟
— ئادەملىكىغۇ ئادەم . بىراق ، ئۇلار ئاتا ـ ئانىسىغا قارىغاندا پۇلنى ياخشى كۆرىدىغان خەق ـ دە . بەزى تۇججارلار قەشقەردە تۇرۇپ بەدەخشاندىكى زەبەرجاتنىڭ نەرخىنى بىلىدۇ ، لېكىن قەبرىستانلىققا كەلسە ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تۇپرىقىنى تاپالماي شەيخىنى سورايدۇ .
— بەلكىم ، ئۇنداق تۇججارلارمۇ باردۇر . ئەمما ، مەن ئۇنداقلاردىن ئەمەس ، — دېدى ئەدەن قېچىر ۋە بۇ قېرى دەرۋىشنىڭ تەرتەكلىكىنى ياقتۇرماي قوشۇمچە قىلدى ، — ۋاقىتلىرى بولمىسا مەيلى ، بىلگەن سۇرۇلرىنى ئوقۇپ قايتارمەن .
ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىۋىدى ، قېرى دەرۋىش ۋارقىرىدى :
— ھەي ، تۇججار ، توختىسىلا ، نىيەتلىرى تۇزۇك ئادەمدەك تۇرىدىلا ، ئانىلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ خالىسانە ، لىللا قۇرئان ـ تىلاۋەت قىلسام قىلاي .
ئۇلار تۇپراق بېشىغا كەلگەندە ، سىم ـ سىم يامغۇر يېغىشقا باشلىدى . قېرى دەرۋىش ھەمراھلىرى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ :
— بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم ، — دەپ سوزۇپ ئوقۇشقا باشلىدى .
يامغۇر بارغانچە ئىتتىكلەپ ، بىرپەستىلا يەر ـ جاھاننى ھۆل قىلىۋەتتى . سالمىقىنى سول پۇتىغا سېلىپ ئولتۇرغان ئەدەن قېچىر ئەمدى ئوڭ پۇتىغا يۆتكىدى . قېرى دەرۋىش بولسا كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ ، ئاۋازىنى شارىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا تەڭكەش

قىلغاندەك ، ئىككى مۇرىسىنى يېنىك ئىرغاڭلاتقان ھالدا ئايەت ئوقۇشنى داۋام قىلماقتا ئىدى . ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان دەرۋىشلەرمۇ ساقال - بۇرۇتلىرىنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغان ئاغزىلىرىنى مىتىلدىتىپ ، ئوقۇۋاتقان ئايەتلەرنى تەكرارلايتتى . ئۇلارنىڭ شارقىراپ قۇيۇۋاتقان يامغۇردا ئۇستۇاشلىرىنىڭ ھۆل ، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىنىڭ پاتقاق بولغىنى بىلەن قىلچە كارى يوق ئىدى .

ئارىدىن يېرىم سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، قېرى دەرۋىش «ئامىن !» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى . ئۇنىڭ گۆشسىز جەينەكلىرىدىن يامغۇر سۈيى تامچىلايتتى . لېكىن ، بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىغان دەرۋىش ئالدى - ئارقىسىغا تەۋرىنىپ پىچىرلاپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇراتتى .

ئەدەن قېچىرغا بۇ دەرۋىشنىڭ قىرائەت قىلغىنىغا قارىغاندا ، دۇئا قىلىشى تولىمۇ ئۇزىراپ كەتكەندەك بىلىندى . چۈنكى ، توختىماي يېغىۋاتقان يامغۇر ئۇنىڭمۇ ئوستۇبشىدىن ئۆتۈپ ھالىنى قويمىغانىدى .

— ئاللاھۇ ئەكبەر ! — دېدى قېرى دەرۋىش بىر چاغدا ئالقانلىرى بىلەن يۈزىنى سىيپاپ .

ئەدەن قېچىر ئورنىدىن تۇرۇپ رەھمەت ئېيتتى ۋە ئۇنى رازى قىلماقچى بولۇپ ئاز - تولا پۇل سۇنۇۋىدى :

— تۇججار دېگەن مانا مۇشۇنداق ھەممە نەرسىنى پۇل بىلەن ئۆلچەيدىغان خەق - دە ، — تېرىكىپ قالدى قېرى دەرۋىش ، — مەن خالىسانە ، لىللا ئوقۇدۇم ، بۇ تۇججار بولسا ئۇنىڭ بەدىلىگە ھەق تۆلەپ ، مېنى ئاللانىڭ سۆزىنى ساتىدىغان تۇججارغا ئايلاندۇرماقچى ، يۈرۈشسىلە ! — ئۇ ئاچچىقى كەلگەن ھالدا يېنىدىكى دەرۋىشلەرنى ئەگەشتۇرۇپ كېتىپ قالدى . «بۇ ئادەم ھەقىقىي ئاشىق ئىكەن» دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر .

ئۇ قەبرىستانلىقتىن قايتىپ شەھەرگە كەلگەندە ، قويىنىدىكى يامغۇرنى تۆكۈپ يېنىكلەشكەن بۇلۇتلار نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەن

قۇياشنىڭ نۇرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي تارقىلىشقا باشلىدى. يوللارنىڭ توپىسى بېسىلىپ، ئەتراپتىكى جىگدىلەر بىلەن تېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى كۇموش مىسالى پارقىراپ كەتتى. ئاپتاپ تەپتىدىن ئەدەن قېچىرنىڭ ھۆللەشكەن كىيىملىرى ئەكچىشكە باشلىدى.

ئۇ بازار تەرەپكە ماڭدى ۋە مىغىلداپ كەتكەن ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ئانارگۈللۈك، ئىران نۇسخىلىق گىلەملەرنى يېيىۋەتكەن خوتەن سارىيىنىڭ ئالدىدىكى چايخانىدا ناشتا قىلدى، ئاندىن قوغۇن - تاۋۇز بازىرىغا بېرىپ بىرنەچچە كۆكچە، مېۋە بازىرىدىن بىر سېۋەت ئەنجۇر ئېلىپ ئۆيگە قايتتى. ئۇ ئەمدىلا بۇگلۇك ئۇستىگە چىقىپ ئولتۇراتتى، كوچا تەرەپتىن بىرنىڭ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئەدەن قېچىر ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىكنىڭ لوكىدىنىنى چىقاردى. ھويلىغا ئاپئاق ساقىلنىڭ ئۇچى سارغىيىپ كەتكەن، بېشىدا ئاق خەسىدىن شىرىپ تىكىلگەن ئۇچلۇق كۇلاھى بار، ئوتتۇرا بويلۇق بىر ئادەم كىرىپ كەلدى.

ئەدەن قېچىر ئۇزۇن يىللاردىن بېرى كونا خانىقادا تۇرىدىغان ھابىل سوپى دېگەن بۇ ئاشىقنى دادىسى رەھمەتلىك بىلەن بىر قازانىڭ ئۇمىچىنى ئىچكەن، بىللە رىيازەت چېكىپ، تالاي كېچىلەرنى بىللە ئۆتكۈزۈشكەن دەپ ھۆرمەتلەپ، يوقلاپ تۇراتتى. بىلىكىدە ساڭگىلاپ تۇرغان ھېقىق تەسۋىنىمۇ تېخى تۇنۇگۈنلا سۇۋغات قىلىپ دۇئاسىنى ئالغانىدى. شۇڭا، ئەدەن قېچىر بۇ ئادەمگە ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. بىراق، ھابىل سوپى:

— ئۆيگە كېيىن كىرىمىز، — دېدى ئۇنىڭ ئىلتىپاتىنى رەت قىلىپ، — سىلى ھازىر ھېچ ياققا بارماي ئۆيدە ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، رەھمەتلىك بولۇپ كەتتى، دەپ يۇرگەن ئاتىلىرىنىڭ دېرىكى چىقىپ قالدى. مەن دىككىدە چوڭ خانىقاغا بېرىپ ئازاق دەرۇشنى باشلاپ كېلەي. ئۇ ئادەم ئۆزلىرىنى چۆپلۈكتە يوقاپ كەتكەن يىگىتىدەك ئىزدەپ يۈرۈپتۇ، — دېدى ـ ده ، كەينىگە

بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى .

هابىل سوپىدىن بۇنداق گەپلەرنى ئاڭلايمەن دەپ ئويلىمىغان ئەدەن قېچىرنىڭ ئىچ - باغرى گويا قاراڭغۇ ئۆيگە چىراغ يېقىلغاندەك يورۇپ كەتتى .

— تىللاخان ، هوي ، تىللاخان ، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە كەلتۈرگەن بۇ خۇشاللىقى ئورنىدىن قوزغالسا يوقلىپ كېتىدىغاندەك ئالدىراپ ، — مېهمانخانىغا كۆرپە سېلىڭ ، چاي دەملەڭ ، تاماقنى تۈتۈش قىلىڭ .

— نېمە بولدى شۇنچە ؟ — دەپ سورىدى ئىچكەركى ئۆيدە چېچىنى تاراۋاتقان تىللاخان .

— ئۇنى هازىر ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن .

شۇ ئەسنادا ، هويلىغا هابىل سوپى بىلەن بىللە بۇگۈن ئەتىگەندە ئانىسى مەرھۇمنىڭ قەبرىسىدە قۇرئان ئوقۇغان قېرى دەرۋىش كىرىپ كەلدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم ، — دېدى ئەدەن قېچىر مېهمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ .

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام ، — قېرى دەرۋىش بىر نەرسىدىن گۇمانلانغاندەك ئەدەن قېچىرغا سىنچىلاپ قارىدى ، — سىلى بۇگۈن ئەتىگەن قەبرىستاندا ئۇچراشقان تۇججارغۇ دەيمەن ، — دېدى .

— شۇنداق .

— خۇدايا توۋا ، — ياقىسىنى تۇتتى دەرۋىش ، — بۇمۇ ئاللاتائالانىڭ قۇدرەت - كارامەتلىرىنىڭ بىرى . ئىسىملىرى بىلەن ئاتىلىرىنىڭ ئىسمى كىم بولىدۇ ؟

— ئىسمىم ئەدەنباي ، ئاتامنىڭ ئىسمى سامساق .

— توغرا ، ئۆيۈڭلار بۇرۇندىن تارتىپ مۇشۇمىدى ؟

— يوقسۇ ، بۇرۇنقى ئۆيىمىز «تۇرۇمتاي كۆلۈبشى» دېگەن يەردە بولىدىغان ، ئۇ يەردە كىچىككىنە هاممامىمىزمۇ بار ئىدى . ئاتام رەهمەتلىك تەرىقەت يولىغا كىرگەندە ، ئۇلارنىڭ هەممىسىنى ۋەخپە قىلىۋەتكەن .

— تۇغرا، بۇلارمۇ ئەسلىدە بار ئىكەن. ئەمسە بىزنى خالىيراق ئۆيگە باشلىسىلا.

ئەدەن قېچىر ئۆزى تىمەن بولسىمۇ، كۆزلىرى ئاجىزلىشىپ قالغان بۇ ئادەم بىلەن ھابىل سوپىنى مېھمانخانىغا باشلىدى.

— ئاتىلىرى سامساق سوپۇم بىلەن ھەزرىتى ئاپاق خوجام يەكەن تەختىگە ئولتۇرغان يىلى تونۇشقانىدىم، — دەپ سۆز باشلىدى قېرى دەرۋىش، — شۇنىڭدىن كېيىن تالاي يىللارغىچە ياتار جايىمىز بىلەن بارار جايىمىز بىللە بولدى. ھەزرىتى ئاپاق خوجام باقىي ئالەمگە رەھلەت قىلغاندىن كېيىن، موللا ساقى جانابلىرى سامساق سوپۇمنى يەكەندىكى خېنىم پاشانىڭ[1] ئوردىسىدا قالدۇرۇپ، مېنى قەشقەردىكى يەھيا خوجام[2] نىڭ ئىختىيارىغا ئەۋەتتى. بۇ يىللاردا ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ ۋارىسلىرى خېنىم پاشادىن چوڭ ئوغلى يەھيا خوجىغىچە بولغان بىرقانچە كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن ئەجەل شەربىتى ئىچىشتى. مىڭلىغان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ قېنى تۆكۈلدى. بىزگە ئوخشاش تەرىقەت ئەھلى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز بىر - بىرىمىزنى تالاي يىللارغىچە كۆرمىدۇق. بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى بىرنەچچە سوپى - ئاشىقلار بىلەن ئىمامى جەئفەر سادىق[3] ھەزرەتلىرىنىڭ (ئاللا ئۇ كىشىنىڭ روھىغا جەننەت ئاتا قىلسۇن) مازارىنى زىيارەت قىلاي دەپ نىيەگە بارسام، ئاتىلىرى سامساق سوپۇم شۇ يەردە ئىكەن. ئۇ كىشىنىڭ بۇ مازاردا ئىستىقامەت قىلىپ ياتقىنىغا ئىككى يىلدىن ئېشىپتۇ. ئىككىمىز بىللە ئىستىقامەت قىلىپ يەنە بىر يىلنى ئۆتكۈزدۇق.

— ئازاق سوپۇم، — دېدى ئۇ بىر كۈنى، — ماۋۇ جاھاننىڭ تەتۈرلۈكىنى قارىسىلا. مەن ئاللاتائالانىڭ ئىشقىدا رىيازەت

---

① خېنىم پاشا — ئاپاق خوجىنىڭ خوتونى، ئەسلىي ئىسمى مۇتەم خېنىم. ئۇ ئېرىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن، ئۇچ يىل خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، يىگىرمە مىڭدەك ئادەمنى ئۆلتۈرگەن ۋە خەلق ئىچىدە «جاللات خېنىم» دەپ نام قالدۇرغان.

② يەھيا خوجا — ئاپاق خوجىنىڭ ئوغلى، قەشقەرگە ھاكىم بولغان، ئۆگەي ئانىسى خېنىم پاشا تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن (تارىختىن قىسقىچە بايان).

③ جەئفەر سادىق — (700 — 765) جەئفەرىيە مەزھىپىنىڭ ئاساسچىسى، شىئەلەرنىڭ ئالتىنچى ئىمامى. تەرىقەتچىلەر بۇ ئىمامنى نىيەدە ئۆلگەن دەپ، شۇ يەردە مازار بىنا قىلغان.

چىكىپ ، بۇ دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىدىن ۋاز كېچىپ ، جەبرۇجاپالارغا گىرىپتار بولغىنىمغا خۇش بولۇپ يۈرۈپتىمەن . ياش چىغىمدىلا پانىي ئالەمنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتىگە ئىختىيار قىلىپ ، بىر يىللىرى قەشقەردىكى كونا خانىقادىن قېچىپ كەتكەن ئوغلۇم ھازىر شەھەرمۇشەھەر سەپەر قىلىپ ، تۇججارلىق بىلەن ياشاۋېتىپتۇ . ئۆتكەن يىلى قەشقەر تەرەپتىن كەلگەن ئادەملەرنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، ئۇ بالا مېنى ئاشۇ يىلى يەكەندە قىرغىن قىلىنغان سوپى - دەرۋىشلەر قاتاردا ئەجەل شەربىتى ئىچىپتۇ دەپ ، ئاڭلاپ شەرئىيتىمىز بۇيرۇمىغان ئىشلارنى قىپتۇ .

— ئاتام بىچارە ھازىر شۇ يەردىمۇ ؟ — تاقىتى تاق بولغان ئەدەن قېچىر دەرۋىشنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى .

— مەن ئۇنداق دېمىدىمغۇ ، — دېدى دەرۋىش ئۇنىڭ سوئالىنى ياقتۇرماي . ئاندىن قاشلىرىنى يىمىرىپ بىرپەس تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — يېقىندا كاتتايلاقتا تۇرىدىغان ئوغلۇمنىڭ ئۆيىگە بارسام ، مۇخلىسلىرىدىن ئىككىيلەن ئالاھىدە ئىزدەپ شۇ يەرگە كەپتۇ . ئۇلار قالماقلارنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتقان ئەخمەت خوجامنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئىلى تەرەپكە ماڭغانىكەن ، بىرنەچچە سائەت مۇلاقاتتا بولۇشتۇق . شۇلارنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، ئاتىلىرى سامساق سوپۇم ئىبلىسنىڭ ۋەسۋەسىسى بىلەن شۇنچە يىللىق تائەت - ئىبادىتىنى تاشلاپ ، بۇ دۇنيانىڭ نازۇنېمەتلىرىگە مەيل قىلغان ئوخشايدۇ . مەنمۇ ئۇلارنىڭ بۇ گەپلىرىگە ئىشەنمىدىم . ھەزرىتى ئاپاق خوجام بىلەن بەدەخشان ، كەشمىر ، خاقان ، چىنلارغا ھەمسەپەر بولغان كىشىنىڭ ئۆز پىرىگە بولغان ئەقىدە - ئېتىقادىدىن يۈز ئۆرۈشىگە ئەقىل باراۋەر قىلمايدۇ . سامساق سوپۇم بايىقى مۇخلىسلىرىدىن ماڭا سالام ئېيتىپ ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ جاھاندا بار - يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈرۈپ خەۋەر بېرىشىمنى تاپىلاپتۇ .

— ئاتام بىچارە تىرىك ئىكەن - دە ! — دەۋەتتى خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان ئەدەن قېچىر .

— ھەئە ، ئۇ كىشى مۇخلىسلىرىم كۆرگەندە تىرىك ئىكەن . ئەمما ، شۇنىڭدىن بېرى ئىككى ئايدەك ۋاقىت ئۆتتى . بۇ ۋاقىت ئىچىدە قايسى بەندىلەرنىڭ بىزگە ئوخشاش ھايات يۈرۈشى ، قايسىلارنىڭ قەبرى روھ[1] قىلىشى ئاللانىڭ ئىلكىدىدۇر . ئاللاتائالا «بارلىق ھايات ئۆلۈمنى تېتىيدۇ» ، «بارلىق ئىنسان يوقالغۇچىدۇر» دېگەن .

ئەدەن قېچىرنىڭ خۇشاللىقتىن داۋالغۇپ كەتكەن كۆڭلى قاينىغان سۇغا بىر پارچە مۇز تاشلىغاندەك بېسىلىپ قالدى .

— ئۇ مۇخلىسلىرى بىچارە ئاتامنى يەكەننىڭ قەيىردە ئۇچراتقانلىقىنى ئېيتمىدىمۇ ؟

— ئېيتتى ، سامساق سوپۇم ئۇ يەردە ھېلىم يۇمشاق دېگەن كىشىنىڭ كارۋان ساريىدا ئىمىش ، — ئازاق دەرۋىش ھابىل سوپىغا قارىدى ، — قېنى سوپۇم ، قوزغالمايمىزغۇ .

— ياق ، ئۇنداق گەپنى دېمىسىلە ، تەقسىر ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئېتىراز بىلدۈرۈپ ، — مەن بىچارىنىڭ كۆڭلىنى خۇش خەۋەر بىلەن خۇرسەن قىلىپ ، بىر چىنە چاي ئىچمەي كېتىمەن دېگەنلىرى نېمىسى ؟

— مەن بۇ يەرگە ئۆزلىرىدىن چاي تەمە قىلىپ كەلمىدىم ، ئۇستازىم سامساق سوپۇمنىڭ ئامانىتىنى ئورۇنلىغىلى كەلدىم . ماڭا دۇنيانىڭ نېمىتىدىن تائەت ـ ئىبادەت مۇھىم ، رەنجىمىسىلە .

ئۇلار ئەدەن قېچىرنىڭ قانچە چىڭ تۇرۇپ خېرىدارلىق قىلغىنىغا ئۇنماي قايتىشتى .

تۆتىنچى باب

ئالتۇنلۇق تەرەپكە كېتىدىغان كوچىدىكى قەبرى سېدىنىڭ سايىسىدە ئولتۇرغان ، يەكتىكىنىڭ ئۇستىدىن ئېتەك ـ يەڭلىرىگە قاتمۇقات ياماق سېلىنغان پەرىجە كىيىۋالغان بۇ قەبرى ئادەمنىڭ

① قەبرى روھ — جېنىنى ئېلىش .

چىرايى شۇنچىلىك جۇدەك ئىدىكى ، بىرنەچچە يىل ئاغرىپ يېگىدىن ساقايغاندەك كۆرۈنەتتى . بىر چاغلاردا ھەممە نەرسىگە زوقلىنىپ ، سىنچىلاپ قارايدىغان ئۆتكۈر كۆزلىرى ، گويا يېغى تۇگەشكە باشلىغان چىراغدەك پىلدىرلاپ قالغانىدى . كوچىدا ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىگىمۇ ئىچى پۇشقاندەك ، سانسىز قورۇقلار چۈشكەن چىرايىنى تۇرۇپ قارايتتى . سەلكىن شامال كوچىنىڭ چېڭىنى توزۇتسا ، بۇ ئادەم يېنىدىكى كونا چىلىكىدە سۇ ئەكىلىپ ئەتراپقا چاچاتتى - دە ، پەقەت كەچ كىرىپ ، قاراڭغۇ چۈشكەندىلا خەير - ئىھسان قىلىنغان نان ، توقاچ ، مېۋە - چېۋىگە ئوخشاش نەرسىلىرىنى ياغلىقىغا تۇگۇپ ، خانىقا يېقى دەرۋىشخانىلارغا بارماي ، ھېلىم يۇمشاق دېگەن كىشىنىڭ كارۋان ساريىغا يول ئالاتتى .

بىلى مۇكچىيىپ ، چىشى سارغايغۇچە تەرىقەت يولىدا رىيازەت چەككەن بۇ ئادەمنى يەكەنلىكلەر ئادەتتىكى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ بىرى دەپ ئويلىشاتتى . ئۇنىڭ ئەللىك يىلغا يېقىن تەرىقەت يولىدا بېشىدىن ئۆتكۈزگەن قىسمەتلىرىدىن ھېچكىمنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى .

بۇ يىل ئەتىيازدىن بېرى ھېلىم يۇمشاقنىڭ كارۋان ساريىدا ھويلا - ئارامنى تازىلاپ ، ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈپ يۈرگەن بۇ ئادەم ھەر كۈنى كەچتە : «مەن يوق چاغدا بىرەرى ئىزدەپ كەلمىگەندۇ ، ھېلىماخۇن ؟» دەپ سورايتتى ۋە «يوقسۇ ، سوپۇم» دېگەن جاۋابنى ئاڭلاپ ئۇنچىقمايتتى . سارايۇەن بىلەن باشقىلار تەرىپىدىن «سوپۇم» دەپلا ئاتىلىپ كەتكەن بۇ قېرى دەرۋىش ، بۇگۈن ياتقىغا كەلمىدى .

شۇ كۈنى كەچتە قۇلاقلىرى شىكىتايغان ، چۈنلىرى تەرلىگەن تورۇق يورغىسىنى مىنگەن ئەدەن قېچىر كارۋان سارايغا كىرىپ ئېتىلدىن چۈشتى . ئۇنىڭ ئۇستۈبشى بىلەن گىلەم - خۇرجۇنىغا قاراپ ، خېلى يىراق يەردىن كەلگەن سودىگەر ئىكەنلىكىنى مۆلچەرلىگەن سارايۇەن دەرھال ئالدىغا بېرىپ ھۆرمەت بىلەن

قارشى ئالدى ۋە دەرۋازىغا قاراپ تۇرىدىغان پىشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ بىرىگە باشلىدى .

ئۆينىڭ ئىچىدە ئىپادىدىن پىرىم گەز كۆتۈرۈلۈپ ياسالغان بۇگلۇك بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر پارچە بورا سېلىنغانىدى ، ھويلا تەرەپكە قارىغان ، قەغەز چاپلانغان پەنجىرىسى بار ئىدى .

— بۇ ئۆيلىرىدە بۇرگە ، چۈچۈن دېگەن جانىۋارلار يوقتۇ ، ھېلىمۇخۇن ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر قولىدىكى خورجۇننى بۆگلۈككە قويۇپ .

— بۇ قانداق گەپلىرى ، — نارازىلىق بىلدۈردى سارايۇەن ، — دۇنيادا ئۇنداق نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى مانا بۇگۈن ئۆزلىرىدىن ئاڭلاۋاتىمەن ، — دېدى ئۇ گېپىنى يۆتكەپ ، — ئۆزلىرى كېلەر - كەلمەي تۇرۇپلا ئىسمىمنى نەدىن بىلىۋالدىلا ؟

— ئىسمىلىرىنى بىلگەچكە باشقا سارايلارغا چۈشمەي ، مۇشۇ يەرگە كەلدىم - دە ، مۇنۇ بورىنىڭ ئۈستىگە سالىدىغان كىگىزلىرى بارمۇ ؟

— بولمامدىغان ، ئەگەر خېرىدار بولسىلا زىلچىمۇ سېلىپ بېرىمەن ، دېسىلە .

— مەيلى ، ھەم كىگىز ، ھەم زىلچا سېلىپ بەرسىلە .

«بۇ خېلى بايۇەچچە تۇججار ئوخشىمامدۇ» دەپ ئويلىغان سارايۇەن دەرۋازىنىڭ قېشىدىكى ئۆيگە كىرىپ ، خىزمەتچىلىرىنىڭ بىرىگە بىر پارچە ئاق كىگىز بىلەن بىر دانە گىلەم كۆتۈرتۈپ كەلدى .

— يېقىن ئەتراپتا ھاممام ياكى سەراپ بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر .

— ھاممام ئۆزىمىزدە بار ، — دېدى سارايۇەن گىلەم - كىگىزلەرنى سېلىپ بولغان خىزمەتكارغا قاراپ ، — ھېلىقى سوپۇم تېخىچە كەلمىدى - ھە ؟ قاۋۇل ئاخۇن ئەمدى ئۆزلىرى ھاممامغا ئوت يېقىۋەتسىلە . راستىنلا ، بالدۇر مۇنۇ مېھمانغا يۇز - قولىنى يۇيىدىغان ئاپتۇۋا بىلەن چىلاپچا ئەكىرىۋەتسىلە .

ئاندىن ئاشپەز ئۇستامغا دەپ قويسىلا ، ئاچچىققىنا چاي بىلەن پىيالە كەلتۈرسۇن .

ئەدەن قىچىر يۇز - قولىنى يۇيۇۋېتىپ چىقىپ كېتىشكە تەمشەلگەن سارايۇەننى شەرەت بىلەن توختىتۇالدى :

— جىنىدەك توختاپ تۇرسىلا ، سىلى بىلەن قىلىشىدىغان گېپىم بار .

«بۇ تۇججارنىڭ نېمە گېپى باردۇ ؟» دەپ ئويلىغان سارايۇەن بۇگلۇكنىڭ چېتىگە كېلىپ ئولتۇردى .

— ئۆزلىرى ئازاق سوپۇم دېگەن دەرۇشنى تونۇمدىلا ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قىچىر گەدەنلىرىنى ئېرىتۇېتىپ .

— بىلمەمدىغان ، ئۇ كىشى قېينىاتامنىڭ ئاكىسى بولىدۇ . بۇ گەپلىرىگە قارىغاندا قەشقەردىن كەلگەن ئوخشىمامدىلا ؟

— ھەئە ، مەن ئۆزلىرىگە شۇ كىشىنىڭ گېپى بىلەن كەلدىم . سىلىنىڭ سارايدا سامساق سوپى دېگەن كىشى بارمۇ ؟

— سامساق سوپى ؟ — سارايۇەن بىرپەس ئويلىنىپ قالدى ، — ياق ، بۇ يەردە ھەممىمىز سوپۇم دەپلا ئاتايدىغان بىر قېرى دەرۇش بار ، لېكىن ئۇنىڭ ئىسمىنى ھېچقايسىمىز سوراپ كۆرمەپتىمىز .

ئەدەن قىچىرنىڭ يۈرىكى ئوينىاپ كەتتى .

— ئۇ قېرى دەرۇش قېنى ؟ مېنى ھازىرلا شۇ كىشىنىڭ قېشىغا باشلاپ چىقسىلا ، — دېدى تاقەتسىزلىنىپ .

— ئۇ سوپۇم كۈندە بۇ مەھەلدە پەيدا بولاتتى ، — شۇ ئەسنادا ، بايىقى خىزمەتكار چىراغ كۆتۈرۈپ كىردى . سارايۇەن ئۇنىڭغا قاراپ ، — قاۋۇل ئاخۇن ، سوپۇم ھويلا - ئارامدا كۆرۈنمەمدۇ ؟ — دەپ سورىدى . ئۇ «ياق» دېگەندىن كېيىن ، — بەلكىم بىرەر تونۇش ئادىمى ئۇچراپ قالغان بولسا ، شۇ كىشى بىلەن يۈرەمدىكىن ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

— ئۇ سوپۇمنىڭ كەتكەن يېرىنى بىلەمدىلا ؟

— ياق ، ئۇ ئادەم بۇ يەرگە كەچقۇرۇندىلا پەيدا بولىدۇ .

كۈندۈزى نېرىقى كوچىدىكى سېدە تۇڭگە بېرىپ ئولتۇرىدۇ.
ئەدەن قېچىرنىڭ كۆڭلىدە ئەنسىرەش ئارىلاش تەقەززالىق پەيدا بولدى.
— ئەمسە شۇ يەرگە بېرىپ كەلمەمدۇق، — دېدى ئۇ، — مەن شۇنچە يەردىن ئاشۇ ئادەم بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەلگەن.
— «قوتۇر ئاتنىڭ تۇكى دورا بولۇپ قالسا، دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ ئوتلايدۇ» دېگەندەك، كۈندە ئادەمنىڭ پۇتىغا پۇتلىشىپ يۈرىدىغان ما سوپۇمنىڭ بۇگۈن ئەتىۋار بولۇپ كەتكىنىنى - ھە، بارساق بارايلى، كۆڭۈللىرى قالمىسۇن.
ئۇلار چىراغنى ئۆچۈرۈپ كوچىغا چىقتى. كۈندۈزى مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ، ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئايىغىدا چەيلىنىپ، ھارۋىلارنىڭ چاقلىرىدا ئېزىلىپ، توپىسى ئۇپىدەك بولۇپ كەتكەن كوچىلار ھازىر ئازادە ھەم جىمجىت بولۇپ قالغانىدى. ئىشىكى يېپىلماي قالغان ھويلىلاردا چىراغ يېقىپ يىپ ئېگىرىۋاتقان، مۈكچىيىپ خام توقۇۋاتقان بۆزچىلەر كۆرۈنۈپ قالاتتى.
ئەدەن قېچىرلار ئازراق مېڭىپ، ئالتۇنلۇق مازارنىڭ چىقىدىغان كوچىغا بۇرۇلدى، ئېرىق بويىدا ئۆسكەن ئېگىز ۋە يوغان سېدىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا:
— يەنە ئازراق ئىچىۋەتسىلە، بوۋا، — دېگەن ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى، ئۇنىڭ كەينىدىن، — رەھمەت، قىزىم، خۇدايىتائالا بەختلىرىنى بەرسۇن، — دېگەن ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.
سارايۇەن ئەدەن قېچىرغا قاراپ:
— ئىزدىگەن ئادەملىرى بار ئىكەن، — دېدى.
ئۇلار سېدە تۇڭگە كەلدى. تىزىنى يېپىپ كەلگەن سەرگەز كۆڭلىكى بار كىچىككىنە بىر قىز بىر قېرى ئادەمنىڭ بېشىنى يۆلەپ ھېجىردا دوغاپ ئىچكۈزۈۋاتاتتى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، سوپۇم، — دېدى سارايۇەن، — بۇگۈن نېمىشقا كەلمىدىكىن دېسەم، بايا بىتاب بولۇپ قاپتىلا - دە.
— ھېلىمۇ خۇنمۇ سىلى؟ مېنى ئىزدەپ بىر كىم

كەلمىدىما؟ — دەپ سورىدى بوۋاي. ئۇنىڭ دوغاپ بىلەن نەمدەشكەن ئاغزى ئاران ھەرىكەتلىنەتتى.

— كەلدى، سوپۇم.

شۇ چاغدا تاۋى قېچىپ، داق يەردە يانقان ئاتىسىنى تونۇپ قالغان ئەدەن قېچىر ئۆزىنى تۇتالماي:

— ئاتا، بۇ سىلىمۇ؟ سىلىنمۇ كۆرىدىغان كۈن بولىدىكەنغۇ؟ — دېگىنىچە كېلىپ بوۋاينى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.

خېلىدىن بېرى ئۆز ساريىدا يانقان قېرى سوپىنى مۇنۇ بايۇەچچە تۇججارنىڭ ئاتام دەپ كۆز ياش تۆككىنى سارايۇەن بىلەن ھېچىر تۇتۇپ تۇرغان قىزنى ھەيران قالدۇردى. ئۇلار خۇددى بىر مۆجىزە كۆرۈۋاتقاندەك تۇرۇپ قېلىشتى. شۇ ئەسنادا:

— ئەدەنمۇ سەن؟ ئۇنۇك ئوخشايدۇغۇ، كەلدىڭمۇ بالام، — دېدى بوۋاي ۋە ئۆزىگە ئىگە بولالماي ھوشىدىن كەتتى.

بىر دەمدىلا ئەنسىز چىلىك باشلىنىپ كەتتى.

— يۇگۇرسىلە، قىزىم، مۇزدەك سۇ ئەكەلسىلە، — دېدى سارايۇەن، ئاندىن كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ تۇرغان ئەدەن قېچىرغا قارىدى، — ئاۋۇ ئۆيدىن چىراغ سوراپ چىقاي، ئۆزلىرىگە بەك بولسىلا.

ئەدەن قېچىر قۇچىقىدا ھوشسىز يانقان دادىسىنىڭ بېشىنى تۇتۇپ، ئۆزى بىلىدىغان ئايەتلەرنى پىچىرلاپ ئوقۇشقا باشلىدى.

ئارىدىن ئانچە ئۆتمەي، بوۋاينىڭ ئورۇق گەۋدىسى كۆتۈرۈلگەندەك بولۇپ، كۆزلىرى ئېچىلدى. كۆز چانىقىدا توختاپ قالغان ياشلىرى چىراغ يورۇقىدا يالتىراپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ كىچىككىنە خاتىرجەم بولغان سارايۇەن:

— تازىمۇ قورقۇتۇۋەتتىلە - دە، سوپۇم. ئەمدى ماۋۇ سۇدىن ئىككى يۇتۇم ئىچىۋەتسىلە، — دەپ ھېچىرنى ئاغزىغا ئاپاردى.

بوۋاي ئەس - ھوشىنى يىغىپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— ئىلايا شۇكۇر، — دېدى سارايۇەن ئەدەن قېچىرغا

قاراپ ، — سىلىمۇ قىزىق تۇججار ئىكەنلا ، ئاتىلىرىنى كۆرگەندىكىن خۇشال بولماي ، كىچىك بالىدەك يىغلىغانلىرى نېمىسى ؟ قاراپ تۇرۇپ مۇنۇ سوپۇمنىمۇ ، بىزنىمۇ ئاۋارە قىلدىلا . بوپتۇ ، سىلى ئەمدى ئاتىلىرى بىلەن بىرپەس مۇڭدىشىپ تۇرسىلا ، مەن سارايغا بېرىپ ھارۋا ئەكېلەي ، — دېدى ـ دە ، كېتىپ قالدى .

ئەدەن قېچىر دادىسىنى مۇشۇنداق ھالەتتە كۆرۈشنى ئەسلا ئويلىمىغاندى . ئۇنىڭ بىر چاغلاردىكى قوشۇما قاش ، شاپ بۇرۇتلۇق ، تەپسە تۆمۈر ئۇزگۈدەك كۈچ ـ قۇۋۋىتى بار تەمبەل دادىسى ھازىر بىر سىقىم بولۇپ ، چۆلدىكى قۇرۇپ كەتكەن قاقشالدەك بولۇپ قالغاندى .

— ئەدەن بالام ، كەلگىنىڭ ئوبدان بولدى ، — دېدى بىرھازادىن كېيىن سامساق سوپى بېلىدىن قۇچاقلاپ ئولتۇرغان بالىسىغا ، — مۇشۇ يېقىندىن بۇيان ئاناڭ رەھمەتلىك چۇشۇمگە تولا كىرىدىغان بولۇپ قېلىۋىدى ، بايا سېنى كۆرىدىكەنمەن .

— مەنمۇ سىلىنى جىق ئىزدىدىم ، ئاتا . ئەگەر ئازاق دەرۋىش ئۇچرىمىغان بولسا ... — ئەدەن قېچىرنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى .

— ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال ، بالام . ساڭا دەيدىغان نۇرغۇن گەپلىرىم بار ، بىزنىڭ ... — سامساق سوپىنىڭ كۆڭلى داۋالغۇپ ، سۆزىنىڭ ئايىغىنى دېيەلمەي بىرھازاغىچە تۇرۇپ قالدى ، — مېنىڭدىن رەنجىمە ، بالام . سېنىڭ ئالدىڭدا ئاتىلىق قەرزىمنى ئادا قىلالمىدىم ، — دېدى كۆچىنىپ ۋە ئاردەك قاتتىق بارماقلىرى بىلەن ئەدەن قېچىرنىڭ قولىنى سىلاپ قويدى .

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ، ئاتا . ئاللاتائالا نېسىپ قىلىپ ئۆزلىرى بىلەن قىرىق يىلدىن ئاشقاندا ئاران دىدارلاشتىم . ئەمدى يارانقان ئىگەم ئۆزلىرىگە بولغان بالىلىق قەرزىمنى ئادا قىلىشقا نېسىپ قىلغاي .

شۇ ئاردا ئۇستىگە كىگىز ـ كۆرپە سېلىنغان ھارۋا سېدىنىڭ تۇۋىگە كېلىپ توختىدى . ئەدەن قېچىر بىلەن سارايۇەن سامساق

سوپىنى خۇددى بىر قاپ سۆڭەكنى كۆتۈرگەندەك ھارۋىغا سالدى .

※ ※ ※

قايتىدىن تەختكە ئولتۇرغان دانىيال خوجا دەسلەپكى ئايلاردا ھاكىمىيەتنىڭ مۇستەھكەملەشكەن چاغدا تەدبىرلىرىنى كۆردى . ئۇ جۇمە نامىزىنى بۇرۇنقىدەك ، ئەسلىدە ئەللىك ئىككى گۇمبەزى بولسىمۇ ، خەلق ئارىسىدا «قىرىق گۇمبەز» دەپ ئاتىلىپ كەتكەن ۋە بىرلا ۋاقىتتا ئىككى مىڭ بەش يۈز ئادەم ناماز ئوقۇيدىغان ئازنا مەسچىتىدە ئوقۇماي ، يەكەندىكى باشقا مەسچىتلەرگە بېرىپمۇ ئوقۇيتتى ۋە ھەر قېتىم خۇتبە ئوقۇغاندا ، ئۆزىنىڭ قەشقەرىيىگە خان بولۇشىنى ئاللاتائالانىڭ ھۆكمى ۋە مۇشۇ دىياردىكى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارزۇلىرىنىڭ ئاللا تەرىپىدىن ئىجابەت قىلىنىشىدىن دەپ چۈشەندۈرەتتى . سۆزىنىڭ ئاخىرىنى بولسا : «ھەربىرىڭلارغا سىر ئەمەسكى ، ئۆتكەن بىر قانچە ئون يىللاردىن بېرى ھىدايەتۇللا خوجىنىڭ مۇرتەدلىكىدىن[1] جۇڭغار قالماقلىرىغا قارام بولۇپ قالدۇق . ئەگەر بۇنداق بولمىغاندا ، يۈز يەتمىش يىلغا يېقىن ھۆكۈم سۈرگەن خانلىقىمىزنىڭ ئۇلىنى بەرپا قىلغان جاھانپاناھ مەرھۇم سۇلتانىمىز سەئىدخانەك[2] (ئاللاتائالا ئۇ كىشىگە جەننەت ئاتا قىلغاي) ، مۇسۇلمان پۇقرالىرىمىزدىن ئون يىلغىچە باج ـ خىراج ئالماي ، ھەربىرىڭلارنىڭ دۇئايى بەركىتىنى ئالغان بولاتتىم . لېكىن ، مىڭ ئەپسۇسكى ، ھازىر بۇنىڭ ئىلاجى يوق…» دېگەندەك جۇملىلەر بىلەن تۇگىتەتتى .

ئۇ بەزى كۈنلىرى شەھەر ئىچىدىكى چوڭ ـ چوڭ خانىقالارغا (بۇ چاغلاردا يەكەن شەھىرىدىكى خانىقالارنىڭ سانى ئون ئالتىگە يەتكەنىدى) بېرىپ ، ئۇ يەردىكى تەرىقەت يولىدا رىيازەت چېكىۋاتقان

---

① مۇرتەد — دىنىغا خىيانەت قىلغۇچى ، ئۆز دىنىدىن يۈز ئۆرۈگۈچى .
② سەئىدخان — يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاساسىنى قۇرغۇچىسى بولۇپ ، پۇقرالاردىن ئون يىلغىچە ئالۋان ـ ياساق ئالمىغان .

سوپى ـ دەرۋىشلەرگىمۇ ۋەز ـ نەسىھەت ئوقۇپ تۇراتتى :

— ھەق (خۇدا) يولىدا رىيازەت چېكىش ئادەمدىكى ھاۋايى ـ ھەۋەس ، ھايۋانىي ئىسىبەتلەرنى يوق قىلىدۇ . ئادەم رىيازەت چېكىش ئارقىلىق ئۆز نەپسانىيىتىنى يېڭەلسە ، ئۇنىڭ روھىدا پاكلىنىدۇ . ئۆزگە نەرسە قالمايدۇ . شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ كۆزلىرى ئاللانىڭ شولىسى بىلەن يورۇپ ، ئۇنىڭ ۋىسالىغا يېتەلەيدۇ . ھەدىستە : «كىمكى ئۆز نەپسىنى بىلسە ، ئۆز خوجىسىنى (خۇدانى) بىلىدۇ» دېيىلگەن . ئەگەر سىلەر ئاللاتائالاغا بولغان ئىشق ئوتىدا كامالەتكە يەتسەڭلەر ، ھەر دائىم ئۇنى يادلاپ ، ئارزۇ قىلىپ ياشاڭلار . چۈنكى ، ھەرقانداق بىر ئادەم ئاللاتائالانى يادلاپ جان تەسلىم قىلسا ، ئۇنىڭ ئۆلۈمى مەڭگۈ ھايات بىلەن تەڭدۇر...

ئۇنىڭ ۋەز ـ نەسىھەتلىرى تەرىقەت يولىغا كىرگەن سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ئېتىقادلىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ ، خۇددى ياغ چېچىلغان ئوتتەك لاۋۇلدىتىۋېتەتتى . دانىيال خوجا قايتىدىغان چاغدا ، خانىقا ئەھلىگە ئۆزىنىڭ نامىدىن بىرنەچچە قوي ياكى كالا ، ياغ ـ گۈرۈچلەرنى ھەدىيە قىلاتتى .

دانىيال خوجىنىڭ بۇ خىل ئىش ـ پائالىيەتلىرى تېز ئارىدىلا يەكەن شەھىرىدىن ھالقىپ ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلارغا پۇر كەتتى . ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى بىلەن مۇخلىسلىرى دانىيال خوجىنى كۆككە كۆتۈرۈپ : «بۇ ئادەم ئاللاغا يېقىن كەرىمە ھوللا پىر» ، «مۆمىن مۇسۇلمانلارنىڭ شاپائەتچىسى» دەپ تەرغىب قىلىشاتتى . بەزىلىرى دانىيال خوجىنىڭ جۇغلارلار قولىدا يەتتە يىل گۆرۈدە تۇرۇپ يەكەنگە قايتىدىن كېلىشىنى ئاللاتائالانىڭ نەمرۇد[1] تەرىپىدىن ئوتقا تاشلانغان ئىبراھىم پەيغەمبەرنى كۆيدۈرمەي ساقلاپ قالغىنىغا ئوخشاتسا ، بەزىلىرى دېگىزغا

① نەمرۇد — مىلادىيىدىن 2640 يىل ئىلگىرىكى بابىل پادىشاھى بولغان ، رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ئىبراھىم پەيغەمبەرنى ئوتقا تاشلىغان ، ئىبراھىم پەيغەمبەر ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن ئوتتا كۆيمەي ئامان قالغان .

تاشلانغان چېغدا بېلىق يۇتۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ قورسىقىدا قىرىق كۈن يېتىپ قالغان يۇنۇس پەيغەمبەرگە[1] ئوخشىتاتتى . ۋەز - نەسىھەتلەرنىڭ ئاخىرىنى : «ئۇلۇغ پىرىمىز دانىيال خوجامغا مۇرىت بولماي ئۆلگەن ھەرقانداق مۇسۇلمان دوزىخىدۇر ، ئۇنداق ئادەمنىڭ ئىككى ئالەمدە يۈزى قارىدۇر ، چۈنكى بۇ ئۇلۇغ پىرىمىز مۇسۇلمانلارنى جەننەت ۋە دوزاخقا ئايرىغۇچىدۇر... شۇڭا قايسىكى مۇسۇلمان جەننەتكە كىرىمەن دېسە ، دانىيال خوجام ھەزرەتلىرىگە بەيئەت قىلىشى كېرەك... مۆمىنلەر پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ھارام دۇنيا ، ئازغۇن ئالەم ۋەسۋەسىلىرىدىن خالىي تۇتۇپ ، پۈتۈن مېھرىنى ئۇلۇغ پىرىنىڭ ئىختىيارىغا ئاتىشى ۋە ئۇنىڭ مۇبارەك تەلىملىرىدىن ئايرىلماسلىقى ۋاجىپتۇر» دېگەن سۆزلەر بىلەن ئاياغلاشتۇراتتى .

دانىيال خوجىنى تەرىپلەپ يۇرگۈزۈلگەن بۇ خىل تەشۋىقاتلار ئەسىرلەر بويى ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئىسلام ئەقىدىلىرىنى ئىجرا قىلىپ كېلىۋاتقان ۋە تۇغۇلۇشىدىن تارتىپلا «يوپۇرماقنىڭ مىدىرلىشىمۇ خۇدانىڭ ھۆكمى بىلەن بولىدۇ» دېگەن تەلىماتنى ئاڭلاپ ئۆسكەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئېڭىغا خۇددى قۇملۇق يەرگە چېچىلغان سۇغا ئوخشاش سىڭەتتى .

كۆرۈنۈشتە ئىنتايىن مۇلايىم ، تەقۋادار ، ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە سىلىق - سىپايە ، خەلق ئارىسىدا دىنىي ئىسلامنىڭ پاسىبانى بولۇپ تونۇلغان بۇ خوجىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا باشقىلارغا بىلىندۇرمەيدىغان غەم - تەشۋىشلىرىمۇ بار ئىدى . ئۇ ھەممىدىن بۇرۇن خانلىق تەختىدە مەڭگۈ ئولتۇرۇشنى ئويلايتتى . «بۇنىڭ بىردىنبىر توغرا يولى — جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراجنى ئۆز ۋاقتىدا تۆلەپ ، ئۇلارنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرۈش ۋە ئۇلارغا سوۋغا - سالاملار ھەدىيە قىلىش ، ئاندىن كېيىن ھاكىمىيەتكە قارشى ئىغۋا تارقىتىدىغان ‹ئىشقىيە› (ئاق تاغلىق) خوجىلارنىڭ پائالىيىتىنى چەكلەش ، ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ خەلق ئىچىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان تەسىرىنى تۇگىتىش ئۈچۈن

① دىنىي كىتابلاردا يونۇس پەيغەمبەر ھەققىدە شۇنداق رىۋايەت قىلىنىدۇ .

كەڭ تۇردە تەرغىبات ئىشلىرىنى يۇرگۈزۈش لازىم...» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزەتتى.

دانىيال خوجا ئەنە شۇنداق خىياللارغا بېرىلىپ ئولتۇراتتى، ئوردا خادىمى كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۇردى ۋە:

— ئۆزلىرىنى ئەدەن قېچىر ئىسىملىك بىر تۇججار زىيارەت قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ كەپتۇ، — دېدى.

— ئەدەن قېچىرا؟ ھە - ھە، ئۇ كىشىنى دەرھال باشلاپ كىرسىلە.

كىچىكمەي ئوردا ئىشىكىدە پەيدا بولغان ئەدەن قېچىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ بەختىگە شاپائەتچى بولغان، خوجام! — ئۇ تولۇپ تاشقان قەدىر دانلىق بىلەن دانىيال خوجىنىڭ قولىنى تۇتۇپ كۆزلىرىگە سۈركىدى، — ئۆزلىرىنى بۇنداق سەلتەنەتتە كۆرۈشنى نېسىپ قىلغان خۇدايىتائالاغا مىڭ مەرتىۋە رەھمەت. قۇتلۇق ئورۇنلىرىغا مۇبارەك بولغاي، خوجام! — دېدى.

ئۆز نۆۋىتىدە دانىيال خوجىمۇ خانلىقىنى بىر دەقىقە ئۇنتۇپ، ئۇنىڭغا مېھرىبانلىق بىلدۈردى ۋە:

— يېڭىلا ئۆزلىرى ھەققىدە ئويلىنىۋىدىم، — دېدى، ئاندىن ئۇنى قولتۇقىدىن تۇتقىنىچە تەختىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى بېغىر رەڭ دۇخاۋا قاپلانغان كۆرسىغا ئەكېلىپ ئولتۇرغۇزۇپ، — نەۋاقتا بىر ئېغىز گەپمۇ قىلماي كېتىپ قالغانلىرى نېمىسى؟ — دەپ رەنجىش بىلدۈردى.

— ئەمدى، خوجام ئۇ چاغدا شۇنداق بولۇپ قالدى - دە، — خجىل بولغاندەك جاۋاب بەردى ئەدەن قېچىر، — ئۇ چاغدا ئاقسۇ شەھىرىگە كېلەر - كەلمەيلا شەھەرنىڭ كاتتىلىرى، ئۇچ شەھىردىن كەلگەن بەگلەر ئاياغلىرىغا پايانداز بولۇپ، ئۆزلىرىنى پەرۋانىدەك چۆرگىلەشكە باشلىدى. كاتتىلارنىڭ بۇ ئىشلىرىنى كۆرۈپ، ئۆزۈمنى چەتكە تارتىشنى لايىق كۆرۈۋىدىم.

— بۇياقتا قاچان كەلدىلە؟
— تۆت كۈندەك بولۇپ قالدى.
— بەللى، ئەدەنباي، شۇنىڭدىن بۇيان قەدەملىرى بۇگۈن يېتىۋاتامدۇ؟
— رەنجىمىسىلە، خوجام. بۇدا ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلىش نىيىتىم يوق ئىدى، بىراق ئاتام بىچارىنىڭ ئىلتماسىنى ئورۇنلىمىسام بولمايدىغاندەك قىلدۇ...
— گەپلىرىگە چۈشىنەلمىدىم، ئەدەنباي، — دېدى ھەيران بولغان دانىيال خوجا، — ئاشۇ يىلى تار ئۆتكەلگە بارغانلىرىدا، ئاتام بىچارە ئۆلۈپ كېتىپتۇ، نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزدۈم دېگەنىدىلىغۇ؟
— تۇغرا دەيدىلا، خوجام. «مۆمىنلەرنىڭ زىندانى» دەپ ئاتالمىدىغان بۇ دۇنيادا، ئويلاپ كۆرمىگەن ئىشلار بولۇپ تۇرىدىكەن. مەن ئۇ چاغدا بىچارە ئاتامنى شۇ بىر يىلى ئاقباشخان تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن سوپى - دەرۋىشلەر قاتاردا ئۆلۈپ كەتتى دەپ ئاڭلاپ، نەزىر - نۇزۇر قىلىۋىدىم. ۋەھالەنكى، ئاتام بىچارە مېنىڭ بەختىمگە ھايات ئىكەن، — ئۇ دادىسىغا مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلارنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، مۇنۇلارنى ئالاھىدە قوشۇپ قويدى، — ئاتام بىچارە ھازىر كېسەل كۆرپىسىدە ياتىدۇ، ئۆزلىرىگە ئېيتىدىغان تولىمۇ مۇھىم گەپ - سۆزلىرى بار ئوخشايدۇ. بۇگۈن ئازراق ياخشى بولۇپ قېلىۋىدى: «يۇگۇر بالام، خوجامغا بېرىپ ئېيتقىن. ئۇ كىشىنىڭ ئاكىسى شۇئەيپ خوجامنىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك بىرمۇنچە سىرلارنى بىلىمەن، ئاڭلاپ قالسۇن» دەپ ئولتۇرغۇزمىدى.
كۈتۈلمىگەن بۇ گەپلەر دانىيال خوجىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى چايقىۋەتكەندەك بولدى. كۆز ئالدىدا بۇنىڭدىن ئوتتۇز نەچچە يىل بۇرۇن تىزناپ (يەكەن) دەرياسىنىڭ بويىدا ئۆلۈپ كەتكەن، بوي - تۇرقى ئېگىز، قاملاشقان، دۆڭ ماڭلاي ئاكىسىنىڭ قىياپىتى كەلدى.

«مېنىڭدىمۇ ئىنساپ يوق ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — نەچچە يىللىدىن بېرى دۇشمەنلەرنىڭ تەقىبى ۋە جۇڭغارلارنىڭ قولىدا گىرىپتار بولۇپ ، مەرھۇم ئاكامنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىدىم . لېكىن ، بۇ دىيارغا خان بولۇپ كەلگەندىن بېرى شۇنچە ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتىم . يەكەن خانلىقىنىڭ سۇلتانى ئىسمايىلخان مۇرت بولغان ئاتام رەھمەتلىك دارىلباقىيغا رەھلەت قىلغاندا ، ئاشۇ ئاكام ئاتا ئورنىدا پاسىبانلىق قىلغان ئەمەسمىدى ؟... »

ئوردىنىڭ قۇببىلىك تورۇسىغا ، تام ـ دېرىزىلىرىدىكى نەقىشلەرگە ، قىبلە تەرەپتىكى تامدا جىلىتىدا ئېسىقلىق تۇرغان قۇرئان ۋە سېلىنغان ئانارگۈللۈك گىلەملەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ ئولتۇرغان ئەدەن قېچىر تاقەتسىزلەندى ئەتىمالىم ، يەنە سۆز قاتتى :

— ئاتامنىڭ چامدىغۇدەكلا ھالى بولسا ، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلماي ھۇزۇرلىرىغا ئېلىپ كېلەتتىم . شۇغىنىسى ، ئىلاج يوق ، خوجام ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ياشىنىپ قالغان ئادەم .

— ئاتىلىرى ھازىر قەيەردە ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا .

— ئانچە يىراق ئەمەس . «ئالتۇن دەرۋازا» دىن كىرگەن كوچىدىكى ھېلىم يۈمشاق دېگەن كىشىنىڭ كارۋان سارىيىدا .

شۇ چاغدا ئوردا خادىمى كىرىپ ، خوتەنجىنىڭ قېشىدىن بىر كىشى كەلگەنلىكىنى ۋە نىياز بەگ باشلىق بەگلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى مەلۇم قىلدى . بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەدەن قېچىر ئورنىدىن تۇردى .

— ئەمىسە مۇنداق قىلايلى ، ئەدەنباي ، — دېدى دانىيال خوجا ، — كەچتە خوپتەن نامىزىنى مۇشۇ يەرگە كېلىپ ئوقۇسىلا ، ئوردا خادىملىرىغا ئېيتىپ قويىمەن ، ئاندىن ئاتىلىرىنى زىيارەت قىلىشقا بارايلى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا ئوردىدىن چىقىپلا ، يان تەرەپتىكى ئانچە چوڭ

بولمىغان قوبۇلخاندا ئولتۇرغان جۇڭغارنى كۆرۈپ ھەيران بولغىنىدىن :

— ھوي ، داندارمۇسەن ، قاچان كەلدىڭ؟ — دەۋەتتى .

— ھازىر كېلىشىم ، — دېدى داندار ۋە ئىچ يانچۇقىغا سېلىنغان لېپاپىنى ئېلىپ دانىيال خوجىغا سۇندى . خوجا لېپاپىنىڭ تېشىغا كۆز يۈگۈرتۈپ ، ئوغلىنىڭ خېتى ئىكەنلىكىنى بىلدى ـ دە ، كېيىن ئوقۇماق بولۇپ پانچۇقىغا سالدى . ئاندىن داندارىدىن سورىدى :

— ياقۇپ خوجامنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ سالامەت تۇرۇۋاتامدۇ؟

— خوجام ناھايىتى ياخشى ، ئۆزلىرى بار چاغدىكىدەك ، — دېدى داندار ، ئاندىن يەنە بىر پانچۇقىدىن ئىككىنچى لېپاپىنى چىقاردى . بۇ جۇڭغار خانلىقىدىن كەلگەن خەت بولۇپ ، ئۇنىڭدا : «ھۆرمەتلىك دانىيال خوجا ، بىزگە كەلگەن خەۋەرلەرگە قارىغاندا ، يەزى جايلاردىكى مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرىمىز بىلەن ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى يەرلىك خەلقلەر نارازى بولىدىغان ئىشلارنى سادىر قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ . شۇ بايىستىن ئۇلارنىڭ ئىش ـ پائالىيىتىنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن ، ئۆزبېكنىڭ كونا تونۇشى داندار دورغىنى تولۇق ھوقۇق بىلەن قەشقەرىيىگە ئەۋەتتۇق . بەزى ئىشلاردا ئۇنىڭغا ياردەم بېرەرسىز ، بەزى ئىشلاردا ياردىمىنى ئالارسىز... » دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر يېزىلىپ خۇنتەيجىنىڭ تامغىسى بېسىلغانىدى .

— يېڭى خىزمەتكىزگە مۇبارەك بولغاي ، — خەتنى ئوقۇپ تۇگەتكەن دانىيال خوجا ئۇنى ئوردىنىڭ چېتىدىكى سورۇنخانىغا تەكلىپ قىلدى ، — يەكەنگە كەلگەندىن بېرى ئىشلار كۆپىيىپ ، بۇ ياقتىكى ئامبۇنلار① بىلەن مۇلاقات قىلىشقا ئۇلگۈرەلمەي يۈرەتتىم ، — دېدى ۋە بۇگۈن قەشقەرىيىنىڭ ھەربىر يېرىدە تۇرۇۋاتقان جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرىنى چاقىرتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇقتۇردى .

ئۇلار بىر چېتىدە ساپسېرىق مىيىزگۈللەر ، يەنە بىر چېتىدە

① ئامبۇن — جۇڭغارچە بەگ دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

قىپقىزىل مارجانگۇللەر ئۆسكەن ۋە كۆك خىشتىن بىر-بىرىگە كىرىشتۇرۇپ ياسالغان يول بىلەن مېڭىپ ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلدى. بۇ يەردە نوتىلىرى شالاڭلاشقان قېرى مەجنۇنتاللار بىلەن شاخلىرىغا قاغىلار چاڭگا سالغان قارىياغاچلار ئارىسىدا چوڭ سورۇنخانا بار ئىدى. بۇنىڭدىن يۈز نەچچە يىل مۇقەددەم سۇلتان ئابدۇرىشىتخاننىڭ مەلىكىسى ئامانىنىساخاننىڭ تەشەببۇسى بىلەن ياسالغان بۇ سورۇنخانا شۇ دەۋردىكى ھەشەمەتلىك بىنالارنىڭ بىرى ئىدى. ئۇزۇنلۇقى ئوتتۇز، كەڭلىكى يىگىرمە بەش چامدامدەك كېلىدىغان بۇ بىنانىڭ ئۈستى گۈمبەز شەكلىدە يېپىلىپ، ئىچكى قۇببىسىگە ھەر خىل گۈللەر ۋە ئۇلارنىڭ ئۈستىدە پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن قۇشلارنىڭ سۈرەتلىرى چۈشۈرۈلگەن، كۆك خىش بىلەن تۇرغۇزۇلغان تاملىرى گەچ بىلەن سۈۋىلىپ، كۆركەم پەنجىرىلىرى بىلەن ئىشىكلىرىنىڭ چۆرىسىگە تۈرلۈك گۈزەل نەقىشلەر ئويۇلغانىدى. ئىچەندىن بىرەر گەزگە يېتەر-يەتمەس كۆتۈرۈلۈپ ياسالغان سەينانىڭ ئۆت تەرىپىدىكى تامغا سۇلتان سەئىدخاننىڭ:

قايسى گۈلشەننىڭ يۈزۈڭدەك بىر گۈلى رەناسى بار،
قايسى گۈلنىڭ بىر سېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.

ھۆر بىرلە جەننەتۇل مەۋانى كۆڭلۈم نەيلەسۇن،
يارىنىڭ كۆڭلىدە يۈز مىڭ جەننەتۇل مەۋاسى بار.

دېگەن مىسرالىرى، ئۇنىڭ ئايىغىغا سۇلتان ئابدۇرىشىتخاننىڭ:

قارىسام كۆرۈنمەيدۇ دۇنيانىڭ ئۇچى،
بۇ دۇنيا بىر كونا رابات، بىز يول ئۆتكۈچى

دېگەن مىسرالىرى، ئوڭ تەرەپتىكى تامغا مەلىكە ئامانىنىساخاننىڭ:

ساڭا يۇز شۈكۈر يارەب ، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ ،
پېقىر ۋەمسكىنلىكگە ئابدۇرىشىتخاننى پاناھ قىلدىڭ .
نەفىسى[1] كېچە - كۈندۈز قىل دۇئا تەڭرى تەقەددۇسغە ،
كى شاھىنىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قالتىق گۇناھ قىلدىڭ .

دېگەن مىسرالىرى ۋە سول تەرەپتىكى تامغا يۈسۈپ قىدىرخان يەركەندىنىڭ :

پەلەكتىن سادا كەلمىش چېچىپ ھەردەم ھالاۋەتنى ،
گادا ئىزدەپمۇ جەننەتتىن تاپالماس ساخاۋەتنى .
ئاتا قىلسا مۇناپىقنى ياساپ كەۋسەرۇھەل تاشتىن ،
قىدىر ئۆلمەس مۇقام ئىچرە قىلىپ گۇمران جاھالەتنى .

دېگەن مىسرالىرى ھۆسنىخەت بىلەن يېزىلىپ ، ئالتۇن رەڭ بىلەن بويالغانىدى .

شۇ چاغدىكى ، ئىشانۇسوپىلارنىڭ ساز چېلىپ ، ناخشا ئېيتىشنى چوڭ گۇناھ دەپ چەكلىگىنىگە قارىماي ، بۇ سورۇنخانىدا كۇندە دېگۈدەك دۇتار بىلەن تەمبۇرنىڭ ، قالۇن بىلەن ساتارنىڭ ۋە راۋاب بىلەن نەينىڭ سادالىرى ياڭراپ تۇراتتى . بەزى كۇنلىرى سۇلتان ئابدۇرىشتخان باشلىق مەلىكە ئاماننىسا خېنىم ۋە ئۆز زامانىسىدە مۇقامچىلارنىڭ پىرى دەپ تونۇلغان يۈسۈپ قىدىرخانىنىڭ كىشىلەرنى مەپتۇن قىلىدىغان ئاۋازلىرى ياڭرايتتى . بۇ ناخشا - سازلارغا مەھلىيا بولغان كېنىزەكلەر كەمچەت تۇماقلىرىنى سىڭايان كېيىپ ، شەھلا كۆزلىرى بىلەن قەلەم قاشلىرىنى ئوينىتىپ ، نازۇك بەللىرىنى مىڭ خىل شەكىللەرگە كەلتۇرۇپ ئۇسسۇلغا چۈشەتتى . بەزى كۇنلىرى يۈسۈپ قىدىرخان تىزىنىڭ ئۇستىگە قويغان ساتار ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ مۇقام باشلىغاندا ، ئۇنىڭ خۇش ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئادەملەر بىردەم يارلىقىتىن يوقلۇقتا

① نەفىسى — ئاماننىساخاننىڭ تەخەللۇسى .

كەتكەندەك ، بىردەم يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىۋاتقاندەك بولاتتى . ھەتتا ئۇنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ياڭرىغاندا ، يوپۇرماقلىرىنى سەلكىن شامالدا تەۋرىتىپ ئويناۋاتقان مەجنۇنتاللارنىڭمۇ شاخ - نوتىلىرى سېھىرلىنىپ قالغاندەك توختاپ قالاتتى .

مەلىكە ئامانىنسا خېنىم قىسقا دەستىلىك ، كىچىككىنە تەمبۇرگە ناخۇن ئۇرۇپ «ئىشرەت ئەڭگىز» (خۇشاللىق قوزغاش) مۇقامىنى باشلىغاندا ، سورۇندىكىلەر باھار پەسلىدە جان كىرىپ كۆكىرىشكە باشلىغان مايسىلاردەك ياكى ئۇزۇن ۋاقىتلار داۋام قىلغان جۇدالىقتىن يار ۋەسلىگە يېتكەن ئاشىقلاردەك جانلىنىپ كېتەتتى...

1679 - يىلى ، جۇڭغار خانلىقىنىڭ ياردىمىگە يۆلەنگەن ئاپاق خوجا ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش بىلەن توختىماي ، سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ھەممە نەرسىنى خانۇۋەيران قىلدى . قۇرئان بىلەن ھەپتىيەكتىن باشقا بارلىق كىتابلارنى كۆيدۈرۈشكە پەرمان بەردى . يۇزلىگەن مەرىپەت ئەھلىنى دارغا ئاستى ، تەقىب قىلدى ، يادىكارلىقلارنى بۇزۇپ تاشلىدى ، شۇ قاتاردا مەزكۇر سورۇنخانىمۇ بىتچىت قىلىندى . ئۇنىڭ رەڭدار كاھىشلار بىلەن قاپلانغان گۈمبىزى چېقىلىپ ، تاملىرىدىكى نەقىشلەر بىلەن نەزىلەر چېپىپ تاشلاندى . سورۇنخانىنىڭ سەيناسىغا ، ئېدەنلىرىگە ئىشلىتىلگەن تاختايلار جۇڭغار تۆرىلىرىنىڭ ئاتلىرىنى باقىدىغان ئوقۇرغا ، ئۆزى بولسا ئاتخانىغا ئايلانغانىدى .

دانىيال خوجا كەلگەندىن كېيىن ، ئوردا ئەتراپىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، مەزكۇر خارابىگە ئايلانغان بىنانى بىرقۇر ئىسلاھ قىلىپ ، ئۇنى غەيرىي دىندىكىلەر بىلەن ئۇچرىشىدىغان سورۇنخانا قىلدى . ئۇنىڭ ئويىچە ئۆز ھۇزۇرىغا كەلگەن غەيرىي دىن ئادەملىرىنى سەئىدىيە خانلىقىنى بەرپا قىلغان سەئىدخاندىن تارتىپ ، مۇھەممەت ئىمىنخانغىچە بولغان خانلارنىڭ ۋە ئىسھاق ۋەلىدىن تارتىپ ئاتىسى ئەبەيدۇللادەك دىن پېشۋالىرىنىڭ مۇبارەك قەدەملىرى تەگكەن مۇقەددەس ئوردىدا ئەمەس ، مۇشۇ سورۇنخانىدا

قوبۇل قىلىش ئۇنىڭ ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن ئەھلى ئىسلام ئالدىدىكى ئابرۇيىنى كۆتۈرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ھۈزۈرىغا كېلىدىغان جۇڭغار ئەمەلدارلىرىدا ياخشى تەسىرات قالدۇرۇش ۋە ئۆزىنىڭ جۇڭغار خانلىقىغا ساداقەتلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئىككى كۈنىنىڭ ئالدىدا «ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىز چىۋاڭ رابدان جانابلىرىغا شان - شەرەپلەر بولسۇن» دېگەن سۆزلەرنى جۇڭغار تىلىدا ئالتۇن ھەل بىلەن يازدۇرۇپ سورۇنخانىغا ئاستۇرۇپ قويغاندى.

ئۇ داندارنى ئەگەشتۈرۈپ سورۇنخانىغا كىرگەندە، شەھەر ھاكىمى نىياز بەگ ۋە جۇڭغار بەگلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. بۇلار ئۈچ (ئۈچتۇرپان)، بارچۇق (مارالبېشى)، ئاتۇش، يېڭى ھېسار (يېڭىسار)، قاغىلىق، قارىقاش ۋە مەكىت قاتارلىق يەرلەردە تۇرۇۋاتقان جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۈچىسىدىكى كىيىملىرى خىلمۇخىل بولسىمۇ، بېشىدىكى يۇڭدىن بېسىلغان قالپاقلىرى بىلەن پۇتىدىكى قېلىن ئۇلتاڭلىق ئۆتۈكلىرى بىر خىل ئىدى.

دانىيال خوجا بەگلەرنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار قاراڭغۇ تاغ تەرەپتە تۇرىدىغان كۆچمەن قەبىلىلەر سوۋغات قىلغان ئېيىق تېرىلىرىنىڭ ئۈستىگە قايتىدىن ئولتۇرۇشتى.

نەچچە يىللاردىن بېرى يەرلىك ھاكىم، بەگ ۋە ئاق تاغلىق خوجىلار بىلەن بىرلىشىپ، خەلقنى خالىغانچە بوزەك قىلىپ، بۇلاپ - تالاپ ئۆگەنگەن بۇ بەگلەر خۇنتەيجى چىۋاڭ رابداننىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇپ خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان بۇ خوجىنىڭ ئۆزلىرىنى نېمە سەۋەبتىن چاقىرغانلىقىنى تېزرەك بىلىۋېلىشقا تەقەززا ئىدى.

— بۇ كىشى، — دەپ سۆز باشلىدى دانىيال خوجا ئۆزىگە يېقىن ئولتۇرغان، بەگلەرگە قارىغاندا ئاددىيراق كىيىنگەن داندارنى كۆرسىتىپ، — ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ پەرمانى بويىچە،

سىلەر بىلەن بىزنىڭ خىزمەتلىرىمىزنى نازارەت قىلغىلى كەلگەن داندار دورغا جانابلىرى بولىدۇ .

بۇ گەپنى ئاڭلىغان بەگلەر بىردىن سەگەكلىشىپ قالدى .

— سىلەر بىلەن بىز بۇ كەڭ دىياردا ياشاۋاتقان خەلقلەر ئارىسىدا ئۇلۇغ خونتەيجى جانابلىرىنىڭ ئادىل سىياسىتى بىلەن ئەمرىمەرۇپلىرىنى ئىجرا قىلغۇچىلاردۇرمىز . مەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىنلا ، سىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ مۇلاقاتتا بولماقچىدىم . ۋەھالەنكى ، سىلەرنىڭ خىزمەت پائالىيىتىڭلار ھەققىدە بەزىبىر يېقىمسىز خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ ، ئۇلارنىڭ راست ـ يالغانلىقىغا كۆزۈم يەتكۈزۈپ ، ئېنىقلاش ئۈچۈن ئايدىن ئوشۇق ۋاقىت كەتتى ، — دېدى دانىيال خوجا ۋە بەزى ئامبۇنلار لەشكەرلىرىنىڭ ئاتلىرىنى دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىدە بېقىشىغا پەرمان بەرگەنلىكى ، بۇنىڭدىن نارازى بولغان ئادەملەرنى ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋەتكەنلىكى ، يەنە بەزى ئامبۇنلارنىڭ لەشكەرلىرى ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ھېيتلاپ ماڭغان بىر چوكاننى بۇلاپ كەتكەنلىكى ، مەكتەپ ، ئاتۇش ، قارىقاش قاتارلىق يەرلەردە تۇرۇۋاتقان جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ ئارىسىدا ، بازار ـ رەستىلەردە ئالغان ماللىرى ئۈچۈن ھەق تۆلىمەيدىغانلىقىغا ئوخشاش ئەھۋاللار ئۇستىدە توختىلىپ ، گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ سادىر بولۇشى ھۆرمەتلىك ئامبۇنلار ، جۇڭغار خانلىقىنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاۋام خەلقىنىڭ ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ ئادىل سىياسىتىگە بولغان ئىشەنچىنى يوقىتىدۇ .

ھەرقانداق ئىشغالىيەتچى ئەمەلدارلارنىڭ تەبىئىتىدە بولمايدىغان ھەقىقەت ، ئادالەت دېگەن ئۇقۇملار سورۇنخانىدا ئولتۇرغان بۇ جۇڭغار ئامبۇنلىرىدىمۇ يوق ئىدى . ئۇلارنىڭ بىردىنبىر مەقسىتى — ئۆز ھوقۇقلىرىدىن پايدىلىنىپ خالىغانچە مال ـ دۇنيا يىغىشتىن ئىبارەت ئىدى . ئۇلار ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ دەۋرىدىن تارتىپ ، خالىغان ئىشلىرىنى قىلىپ ئۆگىنىپ

كەتكەچكە ، ئۆزلىرىنى دۇنيادىكى ئەڭ ھوقۇقدار ئادەملەر بىز دەپ ھېسابلايتتى .

شۇڭا ، ئۇلار دانىيال خوجىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى ئانچە ياقتۇرمىدى ، لېكىن نارازىلىق قىلىشقىمۇ جۇرئەت قىلالمىدى . چۈنكى ، ئۇلۇغ خۇنتەيجىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشكەن دانىيال خوجىدىن ، ئۆزلىرىنىڭ ئىشلىرىنى نازارەت قىلىشقا ئەۋەتىلگەن داندار دوراغىدىن ئەيمىنىشتى .

— مېنىڭ سىلەرگە ئېيتماقچى بولغان سۆزۈم ، — دېدى دانىيال خوجا ، — بىز بولۇپ ، سىلەر بولۇپ ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ يۈكسەك ئابرۇيىنى ساقلايلى . بۇنىڭدىن كېيىن خالىغان چاغدا خەلقتىن خىراج ئېلىشنى ، بازارلاردىن نەرسە ئالغاندا ھەق تۆلىمەسلىكنى ، دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى بىلەن باغ ـ ۋارانلىرىغا زىيان يەتكۈزۈشنى توختىتايلى . ئەگەر ئۆزۈڭلار بىلەن لەشكەرلىرىڭلار تۇرمۇش تەرەپتىن قىينىچىلىق كۆرسەڭلار ، تۇرۇۋاتقان يېرىڭلاردىكى ھاكىم ـ بەگلەرگە مۇراجىئەت قىلىڭلار . ئەگەر ئۇلار تەلەپلىرىڭلارنى ئورۇنلىمىسا ، ماڭا خەۋەر يەتكۈزۈڭلار ، — ئۇ ھازىرچە مۇشۇ دېگەنلىرىمنى يېتەرلىك دەپ ئويلىغا كېلىپ گېپىنى توختاتتى ـ دە ، داندارغا قاراپ قوشۇپ قويدى ، — ھۆرمەتلىك دوراغىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى بارمىكىن ؟

— يار ، — دەرھال جاۋاب بەردى داندار . ئۇ دانىيال خوجىنىڭ كېيىلىپ ئولتۇرغان ئامبۇنلار ئالدىدا ئۆزىگە ھۆرمەت كۆرسىتىپ سۆزگە تەكلىپ قىلغىنىدىن روھلىنىپ كەتكەندى ، — خوجىنىڭ ئېيتقانلىرى توغرا ، لېكىن بۇ خوجا ئۇلۇغ ئەمرىچىمىزگە ئىنتايىن سادىق بولغىنى ئۈچۈن ، ئۇ كىشىنىڭ ئابرۇيىغا زىيان يەتكۈزۈۋاتقان ئىش ـ ھەرىكەتلىرىنى تولۇق دېمىدى . سىلەرنىڭ بۇ ياقتىكى ۋەزىپەڭلار جۇڭغار خانلىقىنى ئەللىك تەچچە يىلدىن بېرى كېسىلىم ـ كېچەك ، ئوزۇق ـ تۇلۇك بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتقان خەلقنى بۇلاپ ـ تالاش ، ئۇلارنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرىغا زورلۇق قىلىش ، تېرىلغۇ يەرلىرىدە ئات بېقىش ئەمەس ، بەلكى

ئۇلارنى سىرتتىن كېلىدىغان دۇشمەنلەرنىڭ ھۇجۇمىدىن قوغداش. ئۇلۇغ ئەمرچىمىز ماڭا مۇشۇنى چۈشەندۈرۈپ قويغىن دەپ، ئالاھىدە تاپشۇردى ھەم بۇ تەرەپتە يەرلىك خەلقلەرنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىغان ئامبۇنلارنى خىزمىتىدىن بوشىتىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا باشقا كىشىنى قويۇشۇمغا ھوقۇق بەردى...

داندارنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، بايانتىن بېرى تەكەببۇرانە قىياپەتتە ئولتۇرغان ئامبۇنلارنىڭ پېتى چۈشۈپ، چىرايلىرىدا ئەنسىرەش ئالامەتلىرى پەيدا بولدى.

— دۇنيادا بىزدەك ئادىل، بىزدەك باتۇر ئادەملەر يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز تەكرىتىغىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئاتلىرىمىزنى چاپتۇرۇپ يۈرىمىز، — دېدى داندار، — ھازىر بۇياقتا دانىيال خوجا خان بولدى. ئەمدى جۇڭغارلارنىڭ ئاتلىرى ھېچقاچان پۇتلاشمايدۇ. چۈنكى، بۇ كىشى بىزنىڭ، يەنى جۇڭغارلارنىڭ كۈيئوغلىدۇر. ئۇلۇغ خونتەيجى جانابلىرى بۇ كىشىگە ئۆز قەبىلىسىنىڭ بىر قىزىنى بېرىپ، ئاندىن بۇياقتا خان قىلىپ ئەۋەتتى.

ئامبۇنلار تېخىمۇ ھەيران بولۇپ، بىر-بىرىگە قاراشتى.

— ھازىر سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا ئوقتۇرۇپ قويىدىغان ئىككى ئىش بار، — دېدى داندار گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، — ئۇنىڭ بىرىنچىسى، ئۇلۇغ ئەمرچىمىزنىڭ ئەمرى-پەرمانىغا بويسۇنماي، يەرلىك خەلقلەرنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچرىغان لامجىن بىلەن ئېمىگەن دېگەن ئامبۇنلار بۇگۈندىن باشلاپ خىزمەتلىرىدىن بوشىتىلدى. ئىككىنچىسى، كېلىدىغان ئايىنىڭ يىگىرمىسىدىن يىگىرمە بەشىگىچە بولغان ئارىلىقتا ھەممە ئامبۇنلار ئۆزلىرىنىڭ ئورۇنباسارلىرى بىلەن بارچۇقا كېلىڭلار. شۇ يەردە قۇرۇلتاي ئۆتكۈزىمىز. ئۇنىڭ گېپىنى توگىشى بىلەنلا سورۇنخانىنى گۈرىستان جىمجىتلىقى باستى. چۈنكى، داندارنىڭ ئاغزىدىن بۇنداق گەپلەرنىڭ چىقىشىنى ئامبۇنلار تۇرماق دانىيال خوجىمۇ كۈتمىگەنىدى. ئۇ دائىم دېگۈدەك كۈلۈپ يۈرىدىغان، مۇلايىم

داندارنىڭ دورغىلىق مەنسەپكە ئېرىشىشى بىلەن، بۇنچىلىك ئۆزگىرىپ كېتىدىغىنىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. بۇ يەردە ئولتۇرغان ئامبۇنلارنىڭ ئىچىدە قويلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ قالغان تۆگىدەك، قەددى ـ قامىتى يوغان لامجىن ئامبۇن بىلەن جۇغى كىچىك ئېمىگەن ئامبۇن بېشىغا تاياق تەگكەندەك ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويدى.

دانىيال خوجا بولسا ئۇچرىشىش مۇراسىمىنىڭ تۈگىگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، سول تەرىپىدە ئولتۇرغان نىياز بەگكە قارىۋىدى، بۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگەن ئابدۇللا باقاۋۇل دەرھال تالاغا چىقىپ، ئوردا خىزمەتچىلىرىنى ھەركەتكە كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ بىرى، ئامبۇنلارنىڭ قولىغا سۇ ئالدى؛ بىرى، داستىخان سالدى؛ يەنە بىرلىرى نان ـ توقاچ، قەنت ـ گېزەك كەلتۈرۈپ چىنىلەرگە چاي قۇيدى. ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي بىرنەچچە تاۋاق گۆش بىلەن مەي قۇيۇلغان ساپال تۇڭنى كۆتۈرگۈزۈپ ئابدۇللا باقاۋۇل كىرىپ كەلدى.

— داندار دورغا، زىياپەتنى ئۆزۈڭ باش بولۇپ ئىياغلاشتۇرسەن ـ ده، — دېدى دانىيال خوجا خۇددى يېقىن ئادەمگە مۇھىم بىر ئىشنى ھاۋالە قىلغاندەك. ئاندىن ئابدۇللا باقاۋۇلنى تونۇشتۇردى، — مانا بۇ كىشى قانداق خىزمەتكىلار بولسا بەجا كەلتۈرىدۇ.

ئۆز نۆۋىتىدە، دانارمۇ دورغىلىقنى بىر مەنۇتقا ئېسىدىن چىقىرىپ، تار ئۆتكەل بىلەن قوبىدا بۇ ئادەمنىڭ خىزمىتىنى قىلغان چاغلىرىدىكىدەك:

— بولىدۇ، خوجام، ئۇ يېقىندىن خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى.

※ ※ ※

دانىيال خوجا بىلەن ئەدەن قېچىر كىرىپ كەلگەندە، كارۋان

ساراينىڭ هويلىسى ئۇ يەر - بۇ يەردە ياندۇرۇپ قويغان چىراغلارنىڭ نۇرىدا غۇۋا يورۇپ تۇراتتى .

ئەدەن قېچىر ئۇچىسىغا يالاڭ پەرىجە ، بېشىغا سەككىز چەكلىك قارا تەقىيىسىنى چۆكتۈرۈپ كىيىۋالغان دانىيال خوجىنى دادىسى يانتاق ئۆيگە باشلاپ كىردى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، — دېدى دانىيال خوجا بوسۇغىدىن ئۆتۈپلا . ياغاچ كاتتىڭ ئۈستىدە يانتاق قېرى دەرۋىش سامساق سوپى ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىمىغاندەك ، يۇمۇق كۆزىنى غۇۋا ئېچىپ قارىدى .

— قېنى ، خوجام ، مۇنۇ كاتقا مەرھەمەت قىلسىلا ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، ئاندىن دادىسىغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئاتا ، دانىيال خوجامنى باشلاپ كەلدىم .

بايانتىن بېرى مىڭ تۈرلۈك ئويلار بىلەن ئۆتمۈش هاياتىدا بېشىدىن ئۆتكەن قىسمەتلەرنى ئەسلەپ خىيال دېڭىزىغا چۆككەن سامساق سوپى ، ئوغلىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بېشىنى كۆتۈردى ۋە شامنىڭ يورۇقىدا قىرلىق بۇرنىنىڭ بىر چېتى يالتىراپ ، يەنە بىر چېتى قارىيىپ كۆرۈنگەن دانىيال خوجىنى كۆردى . شۇنداق بولسىمۇ :

— خوجام كەلدىما ؟ — دەپ سورىدى . ئاندىن : «مۇنۇ ئادەمنىڭ دۇگلەك ساقلىنى دېمىسە ، ئاكىسىغا ئەجەپ ئوخشايدىكەن . ئۇ رەھمەتلىكمۇ مۇشۇنداق ئاقپىشماق ، قۇش بۇرۇنلۇق بولىدىغان» دېگەن ئوي كۆڭلىدىن كەچتى .

ئەدەن قېچىر دادىسىنىڭ بېلىگە ياستۇق يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ :

— كىچىككىنە ئۇسسۇلۇق ئىچەمدىلا ، ئاتا ؟ — دەپ سورىدى .

— ياق ، بالام ، — دېدى ئۇ ۋە ئۆچەي دەپ قالغان چىراغدەك پىلدىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى هېلىدىن - هېلى يۇمۇپ - ئېچىپ ، دانىيال خوجىغا قاراپ تۇردى - دە ، ئاندىن ئەدەن قېچىرغا قارىدى ، — ئاۋۇ بۇلۇڭدا تۇرغان پەرىجەمنى ئەكەلگىنە ؟

ئۇ ، دادىسىنىڭ بۇ گېپىدىن ھېچنېمىنى چۈشەنمىسىمۇ ، ئۆيىنىڭ بۇلۇڭىدا پۈكلىشىپ ياتقان كونا ، جۇلۇقى چىققان پەرىجىنى ئەكەلدى .

— پىچىقىڭنى ئېلىپ ، پەرىجىنىڭ پەشلىرىنى سۆڭ .

دانىيال خوجا ھەم قېرىلىقتىن ، ھەم كېسەللىكتىن تىرىك مۇردىدەك ھالغا چۈشۈپ قالغان بۇ بوۋاينىڭ ھەربىر گېپىنى دىققەت بىلەن تىڭشاپ ئولتۇردى .

ئەدەن قېچىر كات بىلەن كۇرسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان شىرەدىكى شامنى بىر چەتكە سۈرۈپ ، كونا پەرىجىنىڭ پەشلىرىنى سۆكۈپ بىرنەچچە ئالتۇن تەڭگىلەرنى ئالدى . بۇ سۇلتان سەئىدخان دەۋرىدە زەرب قىلىنغان تىللالار ئىدى .

— ھەممىسى قانچىكەن ، بالام ؟ — دەپ سوردى سامساق سوپى .

— سەككىز دانە ئىكەن ، ئاتا .

— بولدى ، ھەممىسى مۇشۇ .

ئۆمۈر بويى دېگۈدەك خانىقانىڭ ئۇمىچى ۋە خەلقنىڭ خەيرـ سەدىقىسى بىلەن كۇن كەچۈرۈپ ، بېلى مۇكچەيگەن بۇ قېرى دەرۋىشنىڭ ئەسكى جەندىسىدىن چىققان ئالتۇنلارنى كۆرگەندە ، شۇنچە يىللاردىن بېرى سودا ـ سېتىق بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرگەن ئەدەن قېچىر تۇرماق ، خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان دانىيال خوجىمۇ ھەيران قالدى .

— بۇلارنى ، بالام ، پاكىز بىر نەرسىگە ئوراپ ، خوجام ھەزرەتلىرىگە بەرگىن . مانا ئەمدى دارىلباقىيغا كەتسەممۇ ئارمىنىم يوق ، — دېدى سامساق سوپى ۋە ئارقىدىنلا ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي يىغلىۋەتتى .

ئۆي ئىچىدە ئادەمنى ئوڭايسىز ھالەتكە چۈشۈرگەن جىمجىتلىق پەيدا بولدى . دادىسىنىڭ مۇشكۇل ھالىنى كۆرۈپ ، يۈرىكى ئېچىشقان ئەدەن قېچىر ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ :

— كىچىككىنە يېتىپ ئارام ئالامدىلا ، ئاتا ، — دېدى .

سامساق سوپى بېشىنى چايقاپ ئۈسسۈلۈق سوردى .

— ئاللاتائالا : «روھنى پاك قىلغان ئادەم چوقۇم مۇراد - مەقسىتىگە يېتىدۇ[1] » دېگەن ، — دېدى بىرنەچچە يۈتۈم ئۈسسۈلۈق ئىچكەن سامساق سوپى ، — بېشىمدىن ئۆتكەن قىسمەتلەر قانچىلىك كۆپ بولسا ، بىلىپ - بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىمۇ شۇنچىلىك باردۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى پەللىسىدە بولسىمۇ ، سىلى بىلەن دىدارلىشىپ ، روھىي جەھەتتىن ئادالىنىشنى خالىغانىدىم ، — ئۇ ھەربىر سۆزنى ئېيتقاندا ، نەپسى يېتىشمەيۋاتقاندەك قىينىلاتتى ، قۇرۇغان كالپۇكلىرىنى تىلى بىلەن نەمدەيتتى ، — ئەللىك يىلغا يېقىن ھىدايەتۇللا ئىشانغا مۇرىت بولۇپتىمەن . ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ ، يۈرتمۇيۇرت سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپتىمەن . ئۇنى ئاز دەپ تابۇت[2] ئېلىنىڭ پايتەختى لىخاساغا بېرىپ ، ئۇ يەردىكى لاماسۇن ئاتلىق بۇتخانىدا توقسەن كۈن يېتىپتىمەن . ھىدايەتۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ ، كۈنىگە بەش قېتىم بۇتقا باش قويۇپتىمەن ، بۇتپەرەسلەرچە كىيىنىپتىمەن . ئاندىن يەنە شۇ ھىدايەتۇللا ئىشانغا خىزمەت قىلىپ كۆكنۇر (چىڭخەي) ، كەڭسۇ (گەنسۇ) دېگەن يەرلەر ئارقىلىق ئىلىدىكى قالماقلار پادىشاھىنىڭ ئالدىغا بېرىپتىمەن . ئۇ يەردىن يەنە شۇ ھىدايەتۇللا ئىشانغا ئەگىشىپ مۇسۇلمانلار قوۋمىنىڭ دىيارى بولغان ئانا يۇرتىمىغا بىرنەچچە مىڭ قالماق لەشكىرىنى باشلاپ كېلىپ ، ھەقتائالاغا قۇلچىلىق قىلغاچ ، ئۆز روزىغارلىرىنى تەۋرىتىپ يۈرگەن خەلقنىڭ غەيرىي ئىقلىم قولىدا خارۇزار بولۇشىغا سەۋەب بولۇپتىمەن .

— ھەرگىز ئۇنداق دەپ ئويلىمىسىلا ، — تەسەللى بەردى دانىيال خوجا ، — بۇ ئىشلارنىڭ سادىر بولۇشىدا سىلى ۋە سىلىگە ئوخشاش ھىدايەتۇللا ئىشانغا قول بەرگەن مۇرىتلار ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ ئۆزى جاۋابكاردۇر .

---

① قۇرئان كەرىم ، سۈرە «شەمس» نىڭ 9 - ئايىتى .
② تابۇت — تىبەت دېمەكچى .

— ئۇغۇ شۇنداق . لېكىن ... — سامساق سوپى گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي تۇرۇپ قالدى . ئاندىن ئوغلىغا قاراپ ، — ئۇسسۇلۇق بەرگىنە ، بالام ، — دېدى ، تاۋلىنىپ قالغان چايدىن يېرىم چىنە ئىچىۋېلىپ دانىيال خوجىغا قاردى ، — قانداق شەيتان گەجگەمگە مىنىۋالدى بىلمىدىم ، مەرھۇم ئىسمايىلخان ھەزرەتلىرى ھىدايەتۇللا ئىشانغا مەرھەمەت قىلىپ ، ئۇنىڭ مۇرىتلىرىدىن خىراج ئالمايدىغانلىقىنى جاكارلىغان يىلى كۇن ئارىلاپلا دېگۈدەك ھامىمامغا كېلىپ يۇيۇنىدىغان مولا ساقى بىلەن ساقىلاخۇنلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ھىدايەتۇللا ئىشانغا قول بەرگەنىدىم . مولا ساقى ئۆز قىلمىشىغا يارىشا جازاسىنى ئالغان بولسىمۇ ، ساقىلاخۇن دېگەن جاللات تېخىچە زېمىننى دەسسەپ تۇرىدىغۇ ئوخشايدۇ . مەن بۇ قانخور ئادەمنىڭ شۇ چاغقىچە ئەجەل شەربىتىنى ئىچمەي يۇرگىنىگە ھەيرانمەن . ئاڭلىشىمچە ، ئۇ ھازىر ئىلى تەرەپتە ئىمىش .

دانىيال خوجىنىڭ يادىغا ئاپاق خوجا ھاكىمىيىتى ۋاقتىدا ، ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ھەمسۆھبەت ئادىمى بولغان ، ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن خوتۇنى خېنىم پاشا تەختكە ئولتۇرغاندا ، ئۇنىڭ ۋەزىرى بولۇپ ، كېيىن قەشقەر شەھىرىنىڭ ھاكىمى بولغان ۋە قارا تاغلىق سوپىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن مولا ساقى بىلەن ئۆزى بۇ ياقتا مېڭىشتىن بىر كۇن ئىلگىرى ، ئېرەن قابۇرغىدىكى ئەخمەت خوجىنىڭ خېتىنى ئېلىپ كەلگەن ساقىلاخۇن كەلدى . «بۇ قېرى سوپى ھىدايەتۇللا ئىشانغا مۇناسىۋەتلىك خېلى ئىشلارنى بىلىدىغان ئوخشايدۇ » دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن دانىيال خوجا :

— گەپلىرىگە قارىغاندا ، ساقىلاخۇن جانابلىرىدىن خېلى ئەرزىيەت چېكىپتىلا ـ دە ، — دېدى .

— ئۇ بەتبەخت ئادەم زاتىدىن بولماي ، ئادەم سەبىنى[1] يولدىن ئازدۇرغان ھازاز ۋلدىنمۇ[2] يامان دېسىلە . مېنى مىڭلىغان ئادەملەر

---

① سەبىي — پاك ، ئادەم ئەلەيھىسسالامدەك پاك ئادەمنى دېمەكچى .
② ھازازۋل — شەيتان ، ئىبلىس .

قاتارى كۇن كەچۈرۈڭلەر ئۇزىغاردىن ، يۈرىكىمنىڭ پارىسى بولغان مۇنۇ بالامدىن ئايرىلىپ ، تەرىقەت يولىدا رىيازەت چېكىشىمگە سەۋەبكار بولغان شۇ بەتبەخت ، دېسىلە ، — سامساق سوپىنىڭ قېنى قىزىپ قالدى ئەتىمالىم ، سۆزلەپلا كەتتى ، — ياراتقان ئاللانىڭ قۇلى مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئۈممىتى بولغان مەن بىچارە بۇ يورۇق جاھانغا نېمە ئۈچۈن كەلدىم؟ پۈتۈن ئۆمرۈمنى دېگۈدەك ساقلاخۇن ئۆگەتكەن تەرىقەت يولىدا روھىي كامالەتكە يېتىش ئۈچۈن سەرپ قىلىپ ، ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ خىزمىتىدە بولدۇم . قولۇمدا بار مۇلۇكنى ، ھەتتا ئۆزۈمنىمۇ شۇ پىرىم ئۈچۈن بەخشەندە قىلدىم . بىراق ، ئۇلار ماڭا ئوخشاش مۇرىت ـ مۇخلىسلارغا ئۆگەتكەنلىرىگە ئۆزلىرى مۇتلەق ئەمەل قىلمايدىكەن . دارىلباقىينىڭ راھەت ـ پاراغىتى ماڭا ئوخشاش مۇرىتلارغا كېرەك بولۇپ ، پىرلارغا كېرەك ئەمەسمۇ ؟ ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدە بارمۇ ـ يوقمۇ بىلمەيمەن ، ھىدايەتۇللا ئىشان ئىسمايىلخان تەختتە ئولتۇرغان يىللاردا مەسچىت ـ مەسچىتلەرنىڭ خۇتبىسىدە : «تەرىقەت يولىغا كىرگەن ھەربىر مۇرىت ئىبراھىم ئەدھەمگە[1] ئوخشاش ھەق يولىدا تەسلىم بولۇشى كېرەك . ئۇ ئادەم بارلىق مال ـ مۇلكىدىن ، تاجۇتەختىدىن ، مەملىكىتىدىن ۋە پادىشاھلىق تاجىدىن ۋاز كېچىپ ، ئاللا يولىدا يۈز مىڭ ئىلتىجا بىلەن ئۈچىسىغا جەندە كىيگەن» دەپ ۋەز ئوقۇيتتى . ئۇ يەنە : «يامانلىققا ياخشىلىق قىلغىن ، شۇنداق قىلساڭ ، سەن بىلەن ئاداۋەتتە بولغان ئادەم دوستۇڭغا ئايلىنىدۇ» دېگەن قۇرئان ئايەتلىرىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى . ۋەھالەنكى ، بۇ ئىشاننىڭ ھايات چېغىدىكى ئىش ـ ھەرىكىتى ئۆزى تەشەببۇس قىلغان سۆزلەرنىڭ پۈتۈنلەي ئەكسى بولدى . بۇتپەرەسلەر بىلەن بىرلىشىپ ، مىڭلىغان مۇسۇلمانلارنى قەتل قىلدى . مىڭلىغان دېھقان ـ كاسىپلارنى خانۇۋەيران قىلدى . ئەلمىساقتىن بېرى ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالىرىمىزنىڭ ئاياغلىرى تەگكەن يەرلەردە

① ئىبراھىم ئەدھەم — تەرىقەت يولىغا كىرگەن بەلىخلىق مەشھۇر شەخس .

بۇتپەرەسلەرنىڭ ئويۇن - كۈلكىسىنى ئۈيۈشتۈردى . قەشقەرىيىدىكى خەلقلەرنى تائىپىگە بۆلۈپ ، بىر - بىرىگە قارشى قويدى...

سامساق سوپىنىڭ سۆزلىرىدىن بىرەر يېڭىلىقنى ئۇقالمىغان دانىيال خوجا ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ لوقما تاشلىماقچى بولۇپ تەمشەلگەنىدى :

— مېنىڭ ئۆزلىرىگە ئېيتماقچى بولغىنىم ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدۇرىدى ئۇ ، — «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىنىڭ پېشۋالىرى ئەھلى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ۋاپاسىزلىق قىلمىدى . ئۇلار دەھشەتلىك تەقىب ۋە جازالاشلارغا ئۇچرىسىمۇ ، ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى ھىدايەتۇللا ئىشاندەك ئۆز زېمىنىغا غەيرىي دىنداشلىرىنى باشلاپ كەلمىدى .

— ماڭا دېمەكچى بولغان گەپلىرى شۇمۇ ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا . ئۇ سامساق سوپىنى قېرىنداشتىن ئەقلى - ھوشى ناچارلىشىپ قالغاندەك ھېس قىلدى .

— ياق ، مەن تېخى ئۆزلىرىگە ھېچنېمە دېمىدىم ، خوجام ، — دېدى سامساق سوپى ۋە چىنىدىكى چايدىن بىرئاز ئىچىپ دېمىنى رۇسلىۋالدى ، — پايانىن بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئىچىمنى تىلغاپ كەلگەن ئوي - پىكىرلىرىمنى ئېيتىپ ، قورسىقىمنى بىرئاز بوشىتىۋالدىم . ئەمدى ئۆزلىرىگە ئاچىدىغان سىرىم ، ئاكىلىرى شۇئەيىپ خوجامنى قەتل قىلغان كىشىنى بىلەمدىلا ؟ — دەپ سورىدى .

دانىيال خوجا جاۋاب بېرەلمىدى . بۇ ھەقتە ئۇ تالاي يىللار سۇرۇشتە قىلغان بولسىمۇ ، ئېنىق بىر نەرسە ئۇقالماي ، كېيىنكى چاغلاردا پۇتۇنلەي ئېسىدىن چىقىرىۋەتكەنىدى . ئۇنىڭ جاۋاب بېرەلمىگىنىدىن تەئەججۇپلەنگەن سامساق سوپى :

— ئۇ قاتىل ھازىرغىچە ئامان - ئېسەن يۈرۈۋاتىدۇ ، — دېدى .

— ئۇ كىم ؟

— بايا دېدىمغۇ ، ئەخمەت خوجىنىڭ قانىتى ئاستىغا

كىرىۋالغان ساقىلاخۇن .

دانىيال خوجىنىڭ كۆز ئالدىغا ئۇچلۇق ساقاللىق ، ئۆزىنى تونىمۇ كىچىك پېئىل تۇتىدىغان ساقىلاخۇننىڭ قىياپىتى يەنە بىر قېتىم نامايان بولدى .

— ھىدايەتۇللا ئىشان يەكەن تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن ، كەشمىر تەرەپكە سەپەر قىلغان شۇئەيىپ خوجامغا قەشقەردىكى پەيزاۋات ، يەكەندىكى توققۇز كەنت ، خوتەندىكى ئاقساراي ۋە ئاقسۇدىكى ئاقيارغا ئوخشاش يەرلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىمەن ، ھاكىمىيەتنى تەڭ كۆرەيلى ، قەشقەرىيگە قايتىپ كەلسىلە دەپ ، نامە ئەۋەتكەنمۇ ؟

— شۇنداق .

— ھىم ، — سامساق سوپى سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بىر كۈنى كەچتە موللا ساقى ئازاق سوپى بىلەن ئىككىمىزنى چاقىرىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ . بارساق ، ئۇ يەردە ساقىلاخۇنمۇ ئولتۇرغانىكەن . موللا ساقى بىزنىڭ كېلىشىمىزگە داستىخان سېلىپ : «پىرىمىزنىڭ ھەربىرلىرىگە قىلغان ئىلتىپاتى » دەپ ، بۆدۈنە گۆشى باسقان پولۇ بىلەن مېھمان قىلدى . ئاندىن : «پىرىمىزنىڭ پەرمانى شۇلكى ، ئىسىككى كۈن ئىچىدە سوپى ـ دەرۋىشلەردىن تۆت يۈز كىشىنى ئۈيۈشتۇرۇپ يولغا چىقىشىمىز كېرەك » دېدى . بىز دېگەن مەھەلدە يولغا چىقىپ ، تىزناپ دەرياسىنىڭ ساھىلىغا بارىدۇق . كېچىنىڭ بىر مەزگىلى بولغاندا ، موللا ساقى دەريا ساھىلىغا كېلىپ تۇنەشكە باشلىغان بىر تۈركۈم ئادەملەرگە ھۇجۇم قىلىشقا پەرمان بەردى . سوپى ـ دەرۋىشلەر دەرھال ھەربىكەتكە كېلىپ ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك تۇتۇۋالدى .

شۇ چاغدا :

— ھەي ، مۇسۇلمانلار ، بىزگە تەگمەڭلار ، مەن شۇئەيىپ خوجام بولىمەن . ماڭا سىلەرنىڭ پىرىڭلار ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ ئۆزى چاقىرىپ نامە ئەۋەتكەن . ئىشەنمىسەڭلار مانا ، ئوقۇپ كۆرۈڭلار . نامىنىڭ ئاستىغا مۆھۈر بېسىلغان ، — دەپ مۇراجىئەت

قىلدى .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئازاق سوپى ئىككىمىز ئويلىنىپ قالدۇق ، مولىلا ساقىغا : «بۇ كىشىلەرگە جەبىر قىلماي ، پىرىمىزنىڭ ھۆزۈرىغا ئاپىرايلى» دېدۇق . ئۇ بىزگە يا ياق ، يا ماقۇل دەپ جاۋاب بەرگۈچە ساقىلاخۇن : «ماڭا پىرىمىزنىڭ ئۆزى قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ بۇ پېشۋاسىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن قەتل قىل دەپ تاپشۇرغان» دېدى ـ دە ، قوش بىسلىق خەنجىرىنى شۇئەيىپ خوجىنىڭ بوينىغا سۇركىدى . بۇنى كۆرۈپ ، كۆزى قارايغان سوپى ـ دەرۋىشلەر باشقا خوجىزادىلەرنى قەتل قىلىشتى .

ئۆي ئىچىدە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئەدەن قېچىر پىلىكى ئېگىلىپ كەتكەن شامنىڭ پوتلىسىنى قولى بىلەن چىمدىپ ئېلىۋەتتى .

ـــ لېكىن ، ـــ دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ساماق سوپى ، ـــ شۇ كېچىدىكى توپلاڭدا قېچىپ قۇتۇلغان بىر خوجىزادە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ، يۇزىگە قارا بوياق سۈركەپ ، ئۇچىسىغا باشتىن ـ ئاياغ قارا كىيىپ ، ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا كىرىپ ، يۇز بەرگەن ۋەقەنى بايان قىپتۇ . ھىدايەتۇللا ئىشان ھېچنېمىنى بىلمەس كىشى بولۇۋېلىپ ، ئوردىدىكى يېقىن ـ يورۇقلىرى بىلەن دەريا بويىغا كېلىدۇ ۋە تاغارغا سېلىنغان شۇئەيىپ خوجىنىڭ جەسىتىنى كۆرگەندە يالغاندىن يىغلىغان بولىدۇ . ئاندىن ئۇنى تۆگە بىلەن يەكەنگە ئەكېلىپ نامىزىنى چۈشۈرىدۇ ، جەسەتنى ئالتۇنلۇق مازىرىغا دەپنە قىلدۇرىدۇ .

ساماق سوپى سۆزلەپ بەرگەن بۇ ۋەقەگە قىرىق يىل بولغىنىغا قارىماي ، دانىيال خوجىغا تۇنۇگۈن ياكى بۈرناكۇن بولغاندەكلا تەسىر قىلدى . چۈنكى ، دانىيال خوجا بۇ چاغلاردا يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى يىگىت بولۇپ ، ئوردا ئىچى ـ سىرتىدىكى تالاش ـ تارتىشلارنىڭ ماھىيىتىنى بۈگۈنكىدەك چۈشەنمەيتتى . كېيىن ئۇنىڭغىمۇ «ئىسھاقىيە» سوپىلىرىنىڭ ئارىسىدا دىنىي پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىشقا توغرا كەلدى ـ دە ،

ئۆزىنى «بالاگەردان پىر» دەپ ئېلان قىلدى. 1663 - يىلىغا كەلگەندە «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىنىڭ پىشۋاسى بولۇپ، يەكەن، خوتەن تەرەپلەردە دىنىي ھۆكۈمرانلىقنىڭ بىر قىسمىنى قولغا كىرگۈزدى. 1694 - يىلى، ئاپاق خوجىنى مەخپىي ھالدا زەھەرلەپ، ئۇچ يىلدىن كېيىن خېنىم پاشانىڭ ھاكىمىيىتىنىمۇ ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆتكەن بىرقانچە يىللار ئىچىدە نۇرغۇن سەرگۈزەشتىلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن دانىيال خوجا ھازىر تەجرىبىلىك سىياسىي ئەرباب بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، سامساق سوپۇمنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭ يالغۇز ساقىلاخۇنغىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل «ئىشقىيە» سۇلۇكىدىكى ئاق تاغلىق خوجىلارغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى قوزغىۋەتتى.

«چۈشۈڭ رابدان نېمە سورىسا شۇنى بېرىپ، ساقىلاخۇننى يەكەنگە يالاپ كېلىش لازىم. ئۇنى قەشقەرىيدىكى ھەممە شەھەرلەرگە ئاپىرىپ، ئاپاق خوجا دەپ ئاتالغان بۇ ئىشانىڭ ھىيلە - مىكىرلىرى ھەققىدە خۇتبىگە چىقىرىش كېرەك، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئەگەر بۇ يىل كۈزگىچە شۇنداق قىلالىسام، ئاكام شۇئەيىپ خوجىنىڭ روھى خۇرسەن بولىدۇ ھەم «ئىشقىيە» سۇلۇكىنى ياقلايدىغان خوجىلار بىلەن سوپى - ئىشانلارنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئابرۇيى چۈشىدۇ...»

— مۇنۇ شىرە ئۇستىدە تۇرغان ئالتۇنلار شۇ مەرھۇم ئاكىلىرىنىڭ مۈلكى، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ساماساق سوپى، — شۇئەيىپ خوجاملار بىر تەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن، شۇ يەردىلا ئۇلارنىڭ مال - مۈلكى تالان - تاراج قىلىنىدى. ئاكىلىرىنىڭ خۇرجۇنىدا مۇشۇنداق تىللادىن قىرىق ئالتە دانە بار ئىكەن. موللا ساقى بىلەن ساقىلاخۇنلار ئون بەش داندىن ئېلىپ، قالغىنىنى ئازاق سوپى ئىككىمىزگە بۆلۈپ بەرگەن. شۇنىڭدىن بېرى، بۇ نەرسىلەرنى سەدەپ ئىچىدىكى ئۇنچىدەك ساقلاپ كېلىۋاتاتتىم. دارىلباقىيغا سەپەر قىلىشتىن بۇرۇن، ئىككى تۇرلۇك ئارزۇ -

ئارمىنىم بار ئىدى. بىرى، ئوغلۇم ئەدەنبايىنى كۆرۈش. ئىككىنچىسى، مەرھۇم شۇئەيىپ خوجامنىڭ مۇلكىنى ۋارىسلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇش. قۇدرەتلىك ئۇلۇغ ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكۈر، ھەر ئىككى ئارزۇيۇمغا مۇيەسسەر قىلدى.

دانىيال خوجا ئىسمى ئازاق سوپى دەپ ئاتىلىۋاتقان ئادەمنى مۇشۇ سامساق سوپىغا ئوخشاش ئاپاق خوجا سۈلۈكىدىن ۋاز كەچكەن بولسا، بەزىبىر ئىشلاردا پايدىلىنىشنى ئويلاپ:

— ئۇ ئازاق سوپۇم دېگەنلىرى ھازىر قەيەردە؟ — دەپ سورىدى.

«دانىيال خوجا ئۇنىڭدىن ئاكىسىنىڭ ئالتۇنلىرىنىمۇ ئېلىۋېلىش غەرىزىدە ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىغان سامساق سوپى:

— ئۇ ئۆزىگە تەگكەن ئالتۇنلارنى ھىدايەتۇللا ئىشانىڭ ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولۇش ئۈچۈن مۆھتەرەم خېنىم پاشاغا ھەدىيە قىلىۋەتكەن، — دېدى.

— مەن گەپنى ئۇقتۇرالمىدىم، — دېدى دانىيال خوجا ئىزاھات بېرىپ، — ئازاق سوپۇمۇ سىلىگە ئوخشاش ھىدايەتۇللا ئىشانىڭ سۈلۈكىدىن يالتايدىمۇ ياكى تېخىچە سادىقمۇ؟

— ئۇنىڭ سادىقلىقىدا گەپ يوق. بۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ يىل ئىلگىرى، ئۇ ئادەم بىلەن ئىمام جەئفەر سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ مازىرىدا بىرنەچچە كۈن مۇلاقاتتا بولۇپ: «شۇنچە يىللار ھىدايەتۇللا ئىشانغا مۇرىت بولۇپ، ئۇنىڭ يولىدا رىيازەت چەككىنىمىزمۇ بېتەر، ئەمدى مۇنۇ تۇمەن مىڭلىغان ئادەملەرگە ئوخشاش بەش ۋاخ نامىزىمىزنى ئوقۇپ، روزىمىزنى تۇتۇپ، تائەت - ئىبادەت بىلەن تىرىكچىلىكىمىزنى قىلىپ ياشىمايلىمۇ!» دېسەم، ئۇ: «خوجامغا تىل تەگكۈزمەسلە، ئۇ كىشى مۇسۇلمان ئەھلىنىڭ سۈلتانىدۇر، سۈلتان ئاللانىڭ سايىسىدۇر» دەپ، بىرمۇنچە خاپا بولدى. ھەتتا ھىدايەتۇللا ئىشانىنى تەرىپلەپ: «ئۇ كىشى پەيغەمبەرگە ئوخشايدۇ، سىلى بىلەن بىز پەيغەمبەرنىڭ ئۈممەتلىرى. پەيغەمبىرىمگە ئالىلاتائالادىن قانداق ۋەھىي كەلگەن بولسا، بىزنىڭ ئاپاق

خوجىمىزغىمۇ شۇنداق ۋەھىي كېلىدۇ» دەپ ، يەر - كۆككە سىغمىغۇدەك ماختىدى . چىشىم قېرىشىپ : «ئۇ دەزنى ماختىسىلا ئاللاتائالانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولىدىلا» دەۋەتتىم .

— دەز دەمدىلا؟ بۇ دېگەنلىرى ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ لەقمىمۇ؟ — ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ سورىدى دانىيال خوجا .

سامساق سوپىنىڭ سارغۇچ چىرايىدا بىلىنەر - بىلىنمەس تەبەسسۇم پەيدا بولدى - دە ، بالىسىغا قاراپ :

— ئەدەنىباي ، خوجامنىڭ قۇرۇق گەپ بىلەن مېھمان قىلىمىزمۇ؟ يۈگۈر ، ئۆز قولۇڭ بىلەن بىر چەينەك چاي دەملەپ كىر ، — دېدى ۋە بالىسى ئۆيدىن چىقىپ كېتىشى بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئۇ كىشىنىڭ بۇنداق لەقمى بارلىقىنى مەنمۇ بىلمەيتتىم . بىر كۈنى ، موللا ساقى چاقىرتىپتۇ . كوچىدا كېپىلىۋاتسام خېنىم پاشانىڭ مەپىسى ئالدىمدىن چىقىپ قالدى . ئۆزۈمنى چەتكە تارتىپ ھۆرمەت بىلدۈردۈم ، ئاندىن موللا ساقىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، دەرۋازىسىنى قاقتىم . دەرۋازىۋەن بوۋاي مېنى كۆرۈپ : «كېچىكتىلىغۇ ، موللا ساقى جانابلىرى كۈتۈۋاتىدۇ» دېدى . مەن دائىم كىرىپ يۈرگەن مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ، پەگاھقا قەدەم قويىدۇمۇ ، كۆزلىرىمگە ئىشەنمەي تۇرۇپلا قالدىم ، — ئۆيدە دانىيال خوجىدىن باشقا كىشى بولمىسىمۇ ، ئاۋازىنى پەسەيتىپ ، پىچىرلىغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى ، — ئىشەنسىلىمۇ ، ئىشەنمىسىلىمۇ ئۆزلىرى بىلىدىلا ، خېنىم پاشا بىلەن موللا ساقى بىر - بىرىگە ھەشقىپىچەكتەك چىرمىشىپ كېتىپتۇ . دەرھال ئارقامغا قايىتتىم . ئۇنىڭغىچە ئۆيدىن چىققان موللا ساقى : «مايماقا كەلسىلە ، سامساق سوپۇم ، — دېگىنىچە مېنى يەنە شۇ ئۆيگە باشلاپ كىردى ، — ئەسلىدە بولسۇن ، بۇ ئۆيدە مېنىڭدىن بۆلەك ھېچكىمنى كۆرمىدىلە .» مېنى شۇ كۈنىلا ۋەزىپە تاپشۇرۇپ يەكەن تەرەپكە ئەۋەتتى . كېيىن ئۇقسام ، بۇ لەقەم ھىدايەتۇللا ئىشانغا مەدرىسىدە تالىپ بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا قويۇلغانىكەن . بىراق ، ئۇنىڭدىن ناھايىتى ئاز كىشىلەرلا خەۋەردار

ئىكەن .

— ھازىر سالامەتلىكلىرى قانداق ؟ ياخشى تېۋىپلاردىن ئەۋەتەيمۇ ؟ — دەپ سوردى دانىيال خوجا گەپنى يۆتكەپ .

— ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت ، خوجام . شۇ تاپتا ئىچ - باغرىمنى ئۆرتەپ تۇرغان ھەممە نەرسىدىن قۇتۇلۇپ ، ئۆزۈمنى پاختىدەك يېنىك چاغلاۋاتىمەن .

ئەدەن قېچىر كىرىپ چاي قۇيدى . ئۇ بايا دانىيال خوجىنىڭ ئىسلىتماسىنى يەردە قويماي كەلگىنىگە خۇشال بولغان بولسا ، شۇتاپتا ئۇنىڭ دادىسى ئېيتقان گەپلەرنى ئاڭلاپ ، چۈشىنىپ بولمايدىغان بىر ھالەتكە قالغانلىقىنى بايقاپ خىجىل بولاتتى .

— ئەمىسە ئۆزلىرىگە چوڭ رەھمەت ، سامساق سوپۇم ، — دېدى قولىدىكى قۇرۇق پىيالىنى شىرەگە قويغان دانىيال خوجا قايتماقچى بولۇپ ، — قىرىق يىلدەك قورساقلىرىدا ساقلاپ يۇرگەن گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، ماڭار يولۇمغا شولا چۈشكەندەك بولدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، قىرىق يىلدەك مەرھۇم ئاكامنىڭ مۇلكىگە خىيانەت قىلماي تاپشۇرغانلىرىغا مىڭ كەررە رازى بولدۇم ، — ئۇ گېپىنى توختىتىپ ، لاتىغا ئوراقلىق تىللالارنىڭ تۆتىنى ئېلىپ سامساق سوپىنىڭ ئالدىغا قويدى ، — مۇنۇلارنى مەرھۇم ئاكامنىڭ ئورنىدا ئۆزلىرىگە ھەدىيە قىلدىم .

※ ※ ※

ئۆزىنى «پاختىدەك يېنىك» چاغلىغان سامساق سوپۇم ، بىرھازاغىچە ئوغلى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى .

— سېنىڭ بۇ پىرىڭ ، بالام ، ياش چاغلىرىدا ئىسمايىلخانىنىڭ ئوردىسىدا ئىستىقامەت قىلغاچقىمۇ ياكى بىرقانچە يىللار مۇھاجىرلىقتا ھەم قالماقلارنىڭ قولىدا يۈرگەچكىمۇ ، مېنىڭ پىرىمغا قارىغاندا پىچاق ئارقىسى تۇرۇكتەك كۆرۈنىدۇ . بىراق ، ئېسىڭدە بولسۇنكى ، بۇ تەرىقەت پېشۋالىرى ھېچقاچان ئادەملەرنىڭ

غېمىنى قىلمايدۇ. ئۇلار ئاۋام خەلق ئىچىدە شۆھرەت قازىنىش ئۈچۈن تۈرلۈك ھىيلە-نەيرەڭلەرنى ئىشلىتىپ، ئۆزىنى كارامەت قىلىپ كۆرسىتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەنە شۇنداق كارامەتلىرىگە ئىشەنگەن ساددا خەلق: «بۇ ئادەم راستىنلا غايىبنى بىلىدىغان ئەۋلىيا ئوخشايدۇ» دەپ ئىخلاس قىلىشىدۇ.

ئەدەبىيات دادىسىنىڭ سۆزلىرىگە ھەيران بولغاندەك ھاڭقىيىپ قالدى.

— گەپلىرىمگە ئىشەنمەيۋاتامسەن؟ — دېدى سامساق سوپى، — مەن ساڭا ئاڭلىغىنىمنى ئەمەس، كۆرگىنىمنى سۆزلەپ بېرەي. بىر كۈنى، سەن خانىقادىن قېچىپ كەتكەن يىلىغۇ دەيمەن، بىز تۈرۈڭ-ئاتقان خانىقاغا پىرىمىز ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ كىيىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلىشتى. بۇ چاغدا تىرىكچىلىكىنىڭ ھەممە تەشۋىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ، تەرىقەت يولىغا كىرگەن سوپى-ئاشىقلارنىڭ بىر قىسمى ھويلىدىكى زەيكەش يەرلەردە يېتىپ، بەدەنلىرىنى قۇرت-قوڭغۇزغا ئوخشاش ھاشاراتلارغا چاقتۇرۇۋاتاتتى. روھىنى پاكلاش ئۈچۈن ئۇچ ئايدىن ئالتە ئايغىچە روزا تۇتۇشنى نىيەت قىلغان بەزى سوپىلار تام تۈۋلىرىدە ئەسنىشىپ، مۈگدىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. بەزىلەر سەجدىدىن باش كۆتۈرمەي نامازخانلىق قىلاتتى، تەسۋىلىرىنى سىيرىپ، توۋا-ئىستىغپار ئوقۇيتتى. بىرمۇنچىلار دائىرە شەكلىدە ئولتۇرۇپ ھۆكمەت ئوقۇشۇپ جەرە سالاتتى.

بىر چاغدا، ساقىلاخۇن پەيدا بولدى-دە، كېسەل بولۇپ ھۇجرىلىرىدا ياتقان سوپى-ئاشىقلارنى ھويلىغا ئاچىقىشنى ۋە ئۇلارغا پىرىمىز ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ شاپائەت قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

خانىقا ھويلىسىغا ھەر خىل ئاغرىقلارغا گىرىپتار بولغان ئوتتۇزغا يېقىن ئادەم يىغىلدى. ئۇستۇبىشى كىر، چاچ-ساقىلى ئۆسكەن، رەڭگىروھى جۇدەڭ بۇ ئادەملەرنىڭ ھالى ئېچىنىشلىق ئىدى.

شۇ ئەسنادا ، موللا ساقى قاتارلىق بىرقانچە ئادەملەرنىڭ ھەمراھلىقىدا پىرى كامىلىمىز ھىدايەتۇللا ئىشان ھويلىغا كىرىپ كەلدى . ئۇ بېشىغا كۆمۈش رەڭلىك كۆلاھ كىيىپ ، ئۈستىدىن سىپىرىق سەللە ئورىۋالغان ، ئۈستىگە سارغۇچ رەڭلىك شايى پەشمەت ، پۇتىغا پارقىراپ تۇرىدىغان مەسە ـ كالاچ كىيىۋالغانىدى . يېڭى چەكتۇرگەن قارا بۇرۇتى بىلەن تاراشلانغان كۆتىمەك ساقىلى گۆشلۈك يۈزىگە سالاپەت بېغىشلايتتى . قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىسى كۆن نۇرىدا يالىلداپ تۇراتتى .

ئۇ موللا ساقى يېنىغا كېلىشى بىلەن ئورنىدىن قوزغىلىپ ، كېسەل بولغان سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ئەھۋالىنى سوراشقا باشلىدى . بەزى كېسەللەرنىڭ پېشانىسىگە قول تەگكۈزۈپ : «ئاللاتائالا بۇگۈنكى دىگەر نامىزىنى ئەھلى مۇسۇلمانلار بىلەن بىللە ئوقۇشقا نېسىپ قىلغاي» دەپ تىلەك بىلدۈردى . بەزى كېسەللەرنىڭ يېنىغا كەلگەندە ، بېشىنى چايقاپ : «ئاللاتائالا بۇ سوپۇمنىڭ گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلغاي» دېدى . ئاندىن كېيىن ھەممە كېسەللەرگە موللا ساقى تۈتۈپ تۇرغان ھەمياندىن پۇل ئېلىپ ئاز ـ تولىدىن ھەدىيە قىلدى . ئالاھازەل پىرىمىزنىڭ قولى پېشانىسىگە تەگكەن كېسەللەر بىرەر سائەتتىن كېيىنلا ساقىيىپ كېتەتتى . بېشىنى چايقاپ قويغانلىرى بولسا كۈندىن ـ كۈنگە ناچارلىشىپ كېسىلى ئېغىرلىشاتتى ياكى دارىلباقىيغا كېتەتتى .

— بۇ راستىنلا كارامەتكەنغۇ ، ئاتا ، — دەۋەتتى ئەدەن قېچىر .

سامساق سوپى ئاغزىنىڭ چېتىدىلا كۈلۈپ قويدى :

— مەنمۇ ، بالام ، ئۇزۇن يىللار بۇ ئادەمنىڭ مۇشۇنداق كارامەتلىرىگە مەھلىيا بولۇپ ، ئۇنىڭ ئانقان ئوقى ، شىلتىگەن قولى بولۇپ يۈردۈم . بىراق ، بۇ كارامەتلەرنىڭ سىرىنى كېيىنرەك بىلىپ قالدىم ـ دە ، ئۇ ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغىنىمغا مىڭ بىر ئۆكۈندۈم .

— شۇ چاغدا ، ئۇ خوجامنىڭ كارامىتىدىكى سىر نېمە ئىكەن ؟

— بۇ كارامەتنىڭ سىرى شۇ ئىكەنكى ، موللا ساقى بىلەن ساقىلاخۇنلار ھەقىقىي ئاغرىق سوپى ـ ئىشانلارنىڭ ئارىسىغا تۆت مۇچىسى ساق ئادەملەردىن بىرنەچچىسىنى قوشۇپ يانقۇزىدىكەن . پىرىمزنىڭ قولى ئەنە شۇلارنىڭ پېشانىسىگە تېگىدىكەن ـ دە ، ئۇلار ساقىيىپ كېتىدىكەن .

— يا ئاللا ! — دەۋەتتى ھەيران بولغان ئەدەن قېچىر .

— مانا شۇنداق ، بالام ، خوجا ئىشانلارنىڭ مۇشۇنداق كارامەتلىرى مېنىلا ئەمەس ، مىڭلىغان ساددا مۇسۇلمانلارنى بالا ـ چاقىسىدىن ، تىرىكچىلىكىدىن بەزدۇرۇپ ، تەرىقەت يولىدا تەركىدۇنيا قىلىۋەتتى . ئۇلاردا : «خوجاملار بىلەن ئىشانلارنىڭ ئىلكىدىكى يەرلەردە ھەقسىز ، ئۆز ئىختىيارىي بىلەن ئىشلەپ بەرسە ساۋاب تاپىدۇ ، ئىشلىمىسە ئاللانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولىدۇ» دېگەن چۈشەنچىلەرنى پەيدا قىلاتتى . ھەتتا بەزى ئادەملەر بۇ خوجىلار بىلەن ئىشانلارنىڭ دۇئاسىنى ئېلىش ئۈچۈن ، ئالغان ھوسۇلىنىڭ باش ـ بۇرنىنى شۇلارنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرەتتى . بەزىلىرى ئۇلارنىڭ ئۇلاغلىرى ئېتىزلىرىغا كىرىپ چەيلەپ ئىغىنىسا ، قوغلاپ چىقىرىشىنىڭ ئورنىغا «خوجاملارنىڭ نەزىرى تەگدى» دەپ خۇشال بولۇشاتتى .

ئۇ بىرئاز دەم ئېلىۋېلىپ يەنە سۆزلەپ كەتتى :

— بەزى چاغلاردا ، بالام ، ئادەم دېگەن ئۆتمۇش ھاياتىنى ئويلىمىسا ياخشىكەن دەپ قالىمەن . نېمىشقا دېسەڭ ، شۇ چاغلاردا كەچۈرگەن ھاياتىڭ يېگۈدەك كۆزۈڭگە كۆرۈنۈپ ، ياخشى بولسا روھىڭنى كۆتۈرىدىكەن ، يامان بولسا روھىڭنى چۈشۈرۈپ ، تېخىمۇ غەمگە پاتۇرۇۋېتىدىكەن . بىز ھىدايەتۇللا ئىشان باشلىق بىرقانچىمىز ۋەتەندىن ئايرىلىپ كەشمىرنىڭ پادىشاھى مۇھەممەد راجا[1] دېگەن كىشىنىڭ ئالدىغا باردۇق ۋە ئۇ كىشىنىڭ مەسلىھىتى بويىچە تابۇت ئېلىگە سەپەر قىلىپ ، يېگىرمە بىر كۈن دېگەندە ، لىخاسا دېگەن شەھەرگە يېقىنلاشتۇق . ھەممىمىز تابۇتلارغا ئوخشاش

① مۇھەممەت راجا — 1770 ـ يىللاردا كەشمىر پادىشاھى بولغان .

كېيىنىدۇق ، بولمىسا ئۇ شەھەرگە بىرنى قويۇپ بەرمەيدىكەن . شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا بارغىنىمىزدا ، بىر بۇتخانىنىڭ ئالدىدا تۇرغان چوڭ قوڭغۇراقنى كۆردۇق . پىرىمىز ھىدايەتۇللا ئىشان كەشمىر پادىشاھىنىڭ ئېيتقىنى بويىچە قوڭغۇراقنى ئۇردى... شۇ چاغدا ، بۇتخانىدىن بىر راھىب يۇگۇرۇپ چىقىپ ، بىرنى ئۇنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىردى . بىز بۇ بۇتخانىدا ئۇچ ئاي تۇردۇق . بۇ جەريانىدا : «بىز دېگەن پەيغەمبەرگە ئوخشاش... پەيغەمبەرگە ئاللاەدىن قانداق ۋەھىي كەلسە ، پىرغىمۇ شۇنداق ۋەھىي كېلىدۇ » دەيدىغان ھىدايەتۇللا ئىشان باشلىق ھەممىمىز بۇتخانىدىكى راھىبلار نېمە قىل دېسە شۇنى قىلدۇق . مۇسۇلمانچىلىقنى بىر ياقتا قايرىپ قويۇپ ، شۇلارچە ياشاپ ، ئۇلارنىڭ بۇتلىرىغا سېغىنىدىغان راھىبلارغا ئايلىنىپ قالدۇق . لېكىن ، پىرىمىز بۇنى گۇناھ دەپ قارىمىدى . ئۇ : «بۇ ھەم ھەق يولىدا رىيازەت چېكىشنىڭ بىر تۈرى ۋە ئاللانىڭ پىشانىمىزگە يازغان قىسمىتى » دەپ چۈشەندۈردى . شۇ چاغدا مەن بۇنىڭغىمۇ ئىشەنگەنىدىم . لېكىن ، ھازىر ئويلاپ كۆرسەم ، گۇناھلىرىمىزنىڭ ئېچىدىكى ئەڭ ئېغىرى مۇشۇ ئىكەن .

ئەدەن قېچىر دادىسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەندەك شۇككىدە بولۇپ قالدى .

— شۇ چاغدا ، سېنىڭ خانىقادىن قېچىپ كەتكىنىڭمۇ ياخشى بولغانىكەن ، — دېدى سامساق سوپى گېپىنى يۆتكەپ ، — راست سۆزنى ئېيتسام ، بالام ، ئادەم بالىلىرى ئۈچۈن سوپىلىق يولىغا كىرىشتىمۇ كۆرە ، دېھقانچىلىق ، سودىگەرچىلىككە ئوخشاش كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىش مېڭە مەرتىۋە ياخشىكەن . مېنىڭ بۇ گېپىمنى نەۋرىلىرىمگىمۇ ئېيتىپ قويغىن . ئۇلار باغلارنىڭ سالقىن ھاۋالىرىدىن ، گۈل - گىياھلارنىڭ خۇشخۇي پۇراقلىرىدىن بەھرىمەن بولۇپ ھايات كەچۈرسۇن . ياز كۈنلىرى ئېتىز - ئېرىقلاردا ئاشلىق ئۆستۈرۈپ ، قىش كۈنلىرى كاسىپچىلىق قىلسۇن ، ھەرگىز ماڭا ئوخشاش ھەقنىڭ ۋاسالىغا يېتىمەن دەپ رىيازەت چېكىپ ئەخمەق بولمىسۇن ، راستتىنلا ، — دەپ يەنە

گەپىنى يۆتكىدى سوپۇم ، — كېيىنكى چاغلاردا ئاناڭ رەھمىتى چۇشۇمدىن چىقمايدىغان بولدى . بايا دانىيال خوجىنى ئۇزىتىپ كەتكىنىدە ، كۆزۈم بىرئاز ئىلىنغاندەك بوپتىكەن ، رەھمەتلىكنى ئازىمۇ ئاشكارا كۆردۈم . گۈلبەر كۆڭلىكىنى كىيىپ ، قەلقەي ياغلىقىنى سىڭايان تېڭىۋاپتۇ . ماڭا قاراپ : «ھامىمچىمۇ شۇنچە كىرلىشىپ كەتكەن بارمۇ ، ماۋۇ سوپۇننى ئېلىپ يۇيۇنسىلا» دەپ يۇرگۈدەك .

— مەن بۇياقتا مېڭىشتىن بىر كۈن ئاۋۋال ئانامنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلغانىدىم ، لېكىن يولغا ئالدىراپ ياغ پۇرتالمىدىم ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئەپسۇسلىنىپ .

— ئوبدان ئىش قىپسەن ، بالام . ئاتا - ئانىنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش — بالىلىق ۋەزىپىنى بېجىرىش دېگەنلىكتۇر . شۇ چاغدا ، كارۋان سارايدىكى قېرى خورازلارنىڭ بوغۇق ئاۋازلىرى ئاڭلاندى .

— خېلى ۋاخ بولۇپ قاپتۇ ، بالام . شامنى ئۆچۈرۈۋەت ، دەم ئالايلى ، — دېدى سامساق سوپۇم ۋە مۇنۇ گەپنى قوشۇپ قويدى ، — ئاناڭ رەھمىتى ناھايىتى ياخشى مەزلۇم ئىدى ، — دېگەن .

ھايال ئۆتمەيلا ، بۇ كۈننى تىنىمسىز تېپىرلاپ ئۆتكۈزگەن ئەدەن قېچىر ئۇيقۇغا كەتتى . بىراق ، سامساق سوپىنىڭ ئەھۋالى بولماي قالدى . ئۇنىڭ يۈرىكى ئېغىۋاتقاندەك بولۇپ ، بىر دەمدىلا ھالسىزلىنىپ قالدى ، ئوڭ تەرىپىگە ئۆرۈلمەك بولۇۋىدى ، چامى كەلمىدى . پۈت - قوللىرى ئۇگە - ئۇگىسىدىن بوشاپ كەتكەندەك بولۇپ ، بەدىنى شۇركۈنۈشكە باشلىدى .

— ئەدەنباي ، ھەي ، بالام...

ئۇنىڭ ھالسىز ئاۋازى قاتتىق ئۇخلاۋاتقان بالىسىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلانمىدى ، بىرئازدىن كېيىن كالپۇكلىرى مىدىرلاشقىنىمۇ كەلمەي قالدى : «سەن بولساڭمۇ ئارام ئال ، بالام ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — بۇ دۇنيادا زارلاپ ئۆتكەن روھىي قۇشلىرىم جەننەتنىڭ

باغلىرىغا پەرۋاز قىلىدىغان ئوخشايدۇ...»

كۈندىكى ئادىتى بويىچە بامدات نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن ئويغانغان ئەدەن قېچىر ئورنىدىن تۇرۇپلا شامنى ياندۇردى، ئاندىن دادىسىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ قېشىغا باردى ـ دە، ئۇنىڭ كامارەدىك ئوچۇق قالغان ئاغزىنى، ياستۇقىنىڭ چېتىگە چۈشۈپ قالغان بېشىنى كۆرۈپ:

— جېنىم ئاتام! — دېگىنىچە ھۆڭرەپ يىغلىۋەتتى.

بەشىنچى باب

ئاكىسى شۇئەيىپ خوجىنى ئۆلتۈرگەن ئادەم دۇردۇن ئاغىچىنىڭ تاغىسى ئىكەنلىكىنى ئۇققان دانىيال خوجا ئۆيىگە يېتىپ كەلگۈچە تۇرلۇك خىياللاردا بولدى. ئۇ بايىلا خۇنتەيجىگە خالىغان نەرسىنى بېرىپ، ساقلاخۇننى بۇياقتا يالاپ ئەكېلىشنى، ئاندىن «ئىشقىيە» سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى بولغان ئاپاق خوجىنىڭ ھىيلە ـ مىكرىنى پاش قىلدۇرۇشنى ئويلىغانىدى. ھازىر بولسا ئۇ ئويىدىن يېتىپ «بۇ ئۇچلۇق ساقال قاتىلنى بۇياقتا ئەكېلىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ پوشكالغا ئوراپ بەرسە ئىتلارمۇ يېمەيدىغان ئۇ تىرىك مۇردىنى شۇ ياقتىلا ھالاكەت گىردابىغا تاشلاش كېرەك» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. لېكىن، بۇ ئويمۇ مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى. چۈنكى «ئىشقىيە» سۇلۇكىدىكى خوجىلارنىڭ بۇگۈنكى پېشۋاسى بولغان ئەخمەت خوجىنىڭ قانىتى ئاستىدا تۇرۇۋاتقان ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەلۇم نوپۇزغا ئىگە بولغان بۇ ئادەمنى خۇنتەيجىنىڭ بېرىشىمۇ، بەرگەن تەقدىردە ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان ساقلاخۇننىڭ ئۆز سۇلۇكىدىن يۈز ئۆرۈپ، ئاپاق خوجىنىڭ قىلمىشىنى پاش قىلىشىمۇ ناتايىن ئىدى. شۇنىڭدەك، ئۇ ئادەمنى تۇرۇۋاتقان جايىدا ئۇجۇقتۇرۇش قارىماققا ئانچە قىيىن ئەمەستەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى پۇرچىقى پىشماي، ئېپىنى تاپسا بىرىنى يەنە بىرى ئۆلتۈرۈپ

كېيىنكى ئۇتتۇرىسىدىكى جىددىي ھالەت يەنىمۇ كۈچىيىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى.

مۇشۇنداق مۇلاھىزىلەرنى قىلغان دانىيال خوجا: «مەن ئۆچۈن ھازىرقى شارائىتتا ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ھەممىدىن مۇھىم. شۇڭا، مەلۇم ۋاقىتقىچە ‹ئىشقىيە› خوجىلىرىنىڭ چىشىغا تەگمەي تۇراي. بىراق، ئېپىي كەلگەن بىر كۈنى قاتىل ساقىلاخۇندىن ئاكام مەرھۇمنىڭ قىساسىنى ئالىمەن» دېگەننى كۆڭلىگە پۈكتى.

— تازىمۇ كېچىكىپ قالدىلىغۇ، خوجام؟ — دەپ قارشى ئالدى نىسا بېگىم ھەرەمخانا ھويلىسىغا كىرگەن دانىيال خوجىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، — مۇشۇنىڭ بىلەن ئالتىنچى قېتىم ھويلىغا چىقىشىم دېسىلە، دۇردۇن ئاغىچام تازىمۇ تەقەززا بولۇپ كەتتى.

ياش چېغىدا «چاكار چوكان»[1] ئاتلىپ دانىيال خوجىنىڭ قولىغا چۈشكەن، ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى بۇ ئائىلىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ خوتۇن دانىيال خوجىنى كۆرگەندە، ئۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭ بولغىنىغا قارىماي، نېمە ئۈچۈندۇر جىلۋىلىنىپ كېتەتتى.

— بايان ئاغىچا ئۇخلاپ قالدىمۇ؟ — سورىدى خوجا. ئۇ ئاكىسىنىڭ قاتىلى دۇردۇن ئاغىچىنىڭ تاغىسى بولۇپ چىققىنى ئۈچۈن، ئۇنىڭ قېشىغا كىرىشتىن يالتايغانىدى.

— ئۇ خېنىم ئۇخلاپ قالغىنى نەۋاق، بۇ چاغقىچە ئىككى قېتىم چۈش كۆرگەندۇر.

— بايان ئاغىچىنى ئويغاتسىلا.

— ۋەيەي، خوجام، ئۇ كىشىنىڭ تەييارلىقى يوققۇ؟

دانىيال خوجا بايان ئاغىچىنى جۇڭغارلار قولىدىن يانداۋۇرۇۋالغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغقىچە ئۇنىڭ ئۆيىگە

---

① چاكار چوكان — «گۈناھلىق» دەپ قارالغان ياش قىز - چوكانلار شۇنداق ئاتلىپ، خوجا، ئىشانلارغا ياكى جۇڭغار ئەمەلدارلىرىغا ھەقسىز، مۇددەتسىز ئىشلىتىش ئۈچۈن ھەدىيە قىلىناتتى.

كىرمىگەنىدى . ئۇ دەسلەپكى چاغلاردا بىر ئەت ، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان بايان ئاغىچىنى «كىچىككىنە ئوڭشالسۇن» دېگەن ئويدا يۈرگەن بولسا ، كېيىن جۇڭغارلارغا ئولجا بولۇپ بىرنەچچە يىل هايات كەچۈرگىنى ئۈچۈن ، پاكىزلىقىغا گۇمان بىلەن قارىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، قەشقەرىيەدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ خانى ۋە دىنىي رەھبىرى بولۇپ تۇرۇۋاتقان «بۇلغانغان» ئايالىنى ئۆز نىكاهىدا تۇتۇپ تۇرسام خانلىق سەلتەنىتىمگە ، ئابرۇيۇمغا نۇقسان كېلىدۇ ، دېگەن ئويدىمۇ بولدى . بىراق ، خۇنتەيجىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى ساغانوياننىڭ : «ئۇلۇغ ئەمرىچىمىز خوجىنى بايان ئاغىچا بىلەن بەختلىك ئۆمۈر كۆرسۇن ۋە جۇڭغار خانىدانلىقى ئۈچۈن ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىدىغان كۈيئوغۇل بولسۇن» دېگەن سۆزلىرى يادىغا كېلىپ يۈرىكىدىكى ئويلىرىدىن يالتىيىپمۇ قالاتتى .

هازىر ، ئۇشتۇمتۇتلا نىسا بېگىمگە : «بايان ئاغىچىنى ئويغاتسىلا» دەۋەتتى ـ دە : «خەير ، بۇمۇ ئاللاتائالا دىلىمغا سالغان سۆز ، ئۇنداق بولمىسا بۇ سۆزلەرمۇ ئاغزىمدىن چىقمايتتى» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى .

خوجىسىنىڭ دېگىنىنى بەجانىدىل ئورۇنلاپ ئۆگەنگەن نىسا بېگىم شاپاشلاپ بېرىپ بايان ئاغىچىنى ئويغاتتى ـ دە ، ئۇنىڭ قېشىغا ئۆزىنىڭ ئېرى ئەمەس ، بەلكى پەيغەمبەر ياكى پەرىشتە كېلىدىغاندەك هودۇقۇپ :

— ئۆزلىرىنى تەرتىپكە سالسىلا ، خېنىم ، هازىر خوجام جانابلىرى كىرمەكچى ، — دېدى ، ئاندىن تامنىڭ تەكچىسىگە قويۇلغان كۆموش شامدانىنى ئېلىپ ياندۇردى ۋە ياغاچ كارىۋاتتا ئۇخلاپ ياتقان يۈسۈپ خوجىنى ئويغىتىپ ، باشقا ئۆيگە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى ، بايان ئاغىچا ئۇنىمىدى ، نىسا بېگىم :

— خوجام جانابلىرى كايىپ يۈرمەسمۇ ؟ — دەپ ئەندىشىسىنى ئېيىتتى .

— خوجامغا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن ، — دېدى بايان ئاغىچا .

ئارىدىن بىرئاز ئۆتكەندە ، نىسا بېگىم ئىشىكنى ئېچىپ دانىيال خوجىنى تەكلىپ قىلدى . بۇ چاغدا ئۇيغۇسى چايدەك ئېچىلغان بايان

ئاغىچىمۇ ياقىسى ئوچۇق ، ئېتەكلىرى ئوشۇقىغىچە چۈشۈپ تۇرىدىغان كەچلىك شايى كۆڭلىكىنى كىيىپ ، بۆدۈنە كۆزلۈك قەلقەي ياغلىقىنى تېڭىپ ئولگۇرگەندى . ئۇ دانىيال خوجىنىڭ قەددى بوسۇغىدا كۆرۈنۈش بىلەنلا :

— خۇش كەپتىلا ، خوجام ، — دەپ قارشى ئالدى .

— ئاغىچىنىڭ ئەھۋالى ياخشىمۇ ؟ — دېدى دانىيال خوجا .

نىسا بېگىم تاماق ئەكەلمەكچى بولۇپ ئىشىك تەرەپكە مېڭىۋىدى ، دانىيال خوجا :

— غەزاغا خۇشتۇم يوق ، بىر چەينەك چاي بولسا بولىدۇ ، — دېدى .

— يۈسۈپ خوجامنى ئويغىتايمۇ ؟ — دەپ سوردى بايان ئاغىچا ئىككى قات مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان ئېرىگە مۇراجىئەت قىلىپ .

— ياق ، ياق .

— ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن يۈسۈپ خوجا : «ئاتام بىزنىڭ ئۆيگە كىرسە ، مېنى نېمىشقا ئويغاتمىدىلا » دەپ تاپا ـ تەنە قىلىدۇ .

دانىيال خوجا بىر قولىنى بېشىنىڭ ئاستىغا ، يەنە بىرىنى مەيدىسىگە قويۇپ ئۇخلاۋاتقان بالىسىغا زوقلىنىپ قارىدى ـ دە :

— يۈسۈپ خوجامنى ئەتىگەنلىككە ئۆزۈم ئويغىتىمەن ، — دېدى .

ئۇنىڭ ئۆتكۈر نەزىرى نىسا بېگىم كۆتۈرۈپ كىرگەن قەنىت ـ گېزەكلەرنى داستىخانغا قويۇۋاتقان بايان ئاغىچىنىڭ قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدا يالتىراپ تۇرغان قىياق كۆزلىرىگە ، سەل دومبىيىپ تۇرغان قىزغۇچ مەڭزىگە ، ئالۇچىدەك پۇلتىيىپ تۇرغان لەۋلىرى بىلەن مەرمەردەك يالتىرىغان بويۇنلىرىغا چۈشتى ـ دە ، ئەدەن قېچىرنىڭ : «ئادەم دېگەن مالغا ئوخشاش نەرسە ، خوجام . كۈتۈمى قاملاشسا ، بەش كۈندىلا گۈزەللىشىپ كېتىدۇ » دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلىدى . دېمىسىمۇ ، بايان ئاغىچىنىڭ سىياقى ، ھازىر قىز چېغىدىكى ۋاقىتلىرىغىمۇ ، جۇڭغارلاردىن قۇتۇلدۇرۇۋالغان ۋاقىتىدىكىگىمۇ ئوخشىمايتتى .

بوي ـ تۇرقى كىچىككىنە ئۆسۈپ قالغاندەك ، قامىتى نازۇكلىشىپ ، رەڭگى ـ رۇخسارى سۈزۈكلىشىپ كەتكەنىدى . گەپ ـ سۆز قىلغاندىمۇ ۋە جاۋاب قايتۇرغاندىمۇ ئوردا ئايالىرىغا خاس غۇرۇر ۋە نازاكەت بىلەن سۆزلەيتتى . ئۇ دۇردۇن ئاغىچىغا ئوخشاش ئېرىگە يېقىش ۋە ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن سۈنئىي مۇناسىۋەت ، غىلجىڭلىق قىلمايتتى .

ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا دانىيال خوجىنىڭ ئۆزىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ قالغانلىقىغا پۈچىلىنىپ «يەتتە يىل جۇڭغارلار قولىدا دېدەك بولۇپ يۈرگىنىم خوجىنىڭ كۆڭلىگە تۇرلۇك گۇمانلارنى سالدىمىكىن ؟ خارغاتا دېگەندەك ، قايسى ئەرخەق ئۆزىگە سادىق بولغان ئايالىنىڭ قەدرىنى بىلگەن ؟ » دېگەندەك ئويلارغىمۇ بېرىلدى . بىراق ، نىسا بېگىمنىڭ ئۆزى توغرۇلۇق ھەممە گەپنى دانىيال خوجىغا ئېيتقانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ نىسا بېگىم ئىككىسىنى دەرقەمتە قىلىپ : «بايان ئاغىچا مېنى دەپ ، شۇنچە جاپا ـ مۇشەققەتلەرگە بەرداش بېرىپتۇ ، ئەمدى بۇ ئاغىچىغا بۇرۇنقىدىنمۇ ياخشى غەمخورلۇق قىلسىلا » دېگەن سۆزلىرىنى يادىغا ئېلىپ يۇقىرىقى ئويىدىن يالتىياتتى .

ئۇ بۇگۈن دانىيال خوجىنىڭ ئۆيىگە كىرىشىنى كۈتمىگەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن ، ھە دېگەندە بىرئاز ھودۇقۇپ قالدى . ئەمما ، ئۇنىڭ بۇ ھودۇقۇشى ئۇزاققا بارمىدى . ئۇ چاي قۇيۇپ سۇنغىنىدا ، خۇشاللىقىنى دانىيال خوجىغا بىلدۈرمەي قاراپ قويماتتى . چۈنكى ، بۇنداق پۇرسەتنى ، يەنى ئېرى بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ ئولتۇرۇشنى ھەممە ئايالارغا ئوخشاش چىن دىلىدىن ئارزۇ قىلاتتى .

دانىيال خوجىنىڭ سارغۇچ كۆزلىرى داستىخان ئۈستىدىكى نەرسىلەرنى يېغىشتۇرۇۋاتقان بايان ئاغىچىنىڭ لىغىرلاپ تۇرغان كۆكسىگە چۈشتى ـ دە ، ھېسسىياتلىرى قوزغالدى ، ئۆزىنى بېسىۋالالماي ، ئىختىيارسىز بايان ئاغىچىنى قۇچاقلىۋالدى .

ـ يۇسۇپ خوجام ئويغىنىپ كېتىدۇ ، خوجام ، ـ دېدى ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتكەن بايان ئاغىچا نوتىدەك تولغىنىپ .

— راست ، — دېدى دانىيال خوجا قۇچقىدىن بوشىغان بايان ئاغىچىغا ۋە كەينىدىن ، — كېچىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدىغۇ دەيمەن . ئەمدى ئۇخلايلى ، — دېگەن سۆزنى قوشۇپ قويدى .

※ ※ ※

ئاتا ، — دېدى دادىسىنى ئۆز ئۆيىدە كۆرۈپ ، خۇشاللىقىدىن ئاغزى بىستىمايى سۆزلەۋاتقان يۇسۇپ خوجا ، — تۇنۇگۈن مەكتەپتىن كېلىۋاتسام ، بىر ئادەم توختىتىۋېلىپ : «چوڭ بولغاندا نېمە بولىسەن ؟» دەپ سورىۋىدى ، مەن : «رۇستەمى داستانىدەك باتۇر بولۇپ ، دۈشمەن بىلەن يىرتقۇچ ھايۋانلارنى ئۆلتۈرىمەن» دېدىم ، ھېلىقى ئادەم : «مېنىڭ بالام چوڭ بولغاندا پەرىشتە بولىمەن دەيدۇ» دېدى . نېمىشقا دەپ سورىسام : «ھېچكىم پەرىشتىدىن ماڭا بىر نەرسە بەر ، قورسىقىمنى تويدۇر ، كىيىندۇر دەپ سورىمايدۇ» دېدى . شۇ ئادەمنىڭ بالىسى دېگەن گەپلەر توغرىمۇ ، ھە ؟

دانىيال خوجا بىر دەقىقە تۇرۇپ قالدى ـ دە :

— ئاكىڭنى ئايۇپ خوجىدىن سوراپ كۆرمىدىڭمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— سورىدىم . ئايۇپ خوجا ئاكام : «مەن ئىككى پەرىشتىنى بىلىمەن . بىرىنىڭ ئىسمى جەبرائىل ، ئۇ پەيغەمبەرلەرگە ۋەھىي ئەكېلىدۇ . يەنە بىرىنىڭ ئىسمى ئەزرائىل ، ئۇ ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدۇ» دېدى .

— ئايۇپ خوجا ئاكىڭنىڭ چوڭ پەرىشتىلەردىن ئىككىسىنىلا دەپ بېرىپتۇ . ئۇلار تۆت بولۇپ ، قالغان ئىككىسىنىڭ ئىسمى مىكائىل ۋە ئىسرافىلدۇر . بۇلاردىن باشقا يەنە نۇرغۇن پەرىشتىلەر بار . ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاللاتائالانىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرگۈچىلەردۇر . پەرىشتىلەرنى مالائىكىلەر دەپمۇ ئاتايدۇ .

— سىلى ئۇلارنى كۆرگەنمۇ ، ئاتا ؟

— ياق .
— ئەمسە ، ئۇلارنى قانداق بىلىدىلا ؟
— سىزگە ئوخشاش ئوقۇپ يۈرگەن چېغىمدا خەلپەتلەر بىلەن موللاملار ئۆگەتكەن .
— ئاتا ، سىلى نېمىشقا مەككە دېگەن يەرگە بارمايدىلا ؟
— ئاللا نېسىپ قىلسا ئۇ يەرگىمۇ بېرىش نىيىتىم بار .
— مېنى ئالغاچ بارامىلا ؟
— خۇدا بۇيرۇسا .
— ئانامنىچۇ ؟ ئايۇپ خوجا ئاكامنىچۇ ؟
بايان ئاغىچا بۇلارنىڭ پاراڭلىرىغا زوقلىنىپ ئولتۇرغان بولسىمۇ ، لېكىن بالىسىنىڭ مەكتەپكە كېچىكىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بىر نەرسە دېمەكچى بولۇۋىدى ، ھويلا تەرەپتىن ئايۇپ خوجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :
— يۈسۈپ خوجام ، ھەي ، يۈسۈپ خوجام !
ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، جىلتىسىنى ئېلىشىغا ئۆيگە نىسا بېگىم كىرىپ كەلدى ـ دە :
— ئۆزلىرىنى ئابدۇللا باقاۋۇل ئىزدەپ كەپتۇ ، — دېدى .
دانىيال خوجا دۇئا قىلىپ ئورنىدىن تۇردى .

※ ※ ※

ئۆمرىنى راھەت ـ پاراغەتتە ئۆتكۈزۈپ كۆنگەن ئادەم ، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالغان بىر كۈننى گويا ئۆمۈر بويى جاپا ـ مۇشەققەت چېكىۋاتقاندەك ھېس قىلىپ ، پەريات چېكىدىغان ئوخشايدۇ . دۇردۇن ئاغىچا ئۆتكەن كېچىنى ئەنە شۇنداق كۆز ياش تۆكۈپ ئۆتكۈزدى .
يېشى ئەللىكتىن ئېشىپ ، نەۋرە كۆرگەن بۇ خوتۇنىڭ يۈرىكىگە نىسا بېگىمنىڭ : «خوجام بايان ئاغىچىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى» دېگەن سۆزى نەيزىدەك سانجىلدى ، لەۋلىرى كۆكىرىپ ،

گۆھەر كۆزلۈك ھالقا ئاسقان قۇلاقلىرى غوڭۇلداپ كەتتى ، ئاخىر چىدىمىغىنىدا : «بېشىڭنى يېگۈر ، ھالال - ھارامنى پەرق قىلمايدىغان دەججال ! بۇنقا چوقۇنىدىغان قالماقلارنىڭ ئارىسىدا يەتتە يىل ئېتىكىنى ئېچىپ جان ساقلىغان قانجۇقنىڭ قوينىغا كىرگۈچە ئۆلسەڭچۇ . ئىسىت ، ساڭا بولغان ئەقىدەم ! يەكەندىكى خوجىزادىلەر بىلەن بەگزادىلەرنىڭ ئاغىچىلىرى بۇ ئىشىڭنى ئاڭلىسا ، بېشىمنى قانداقمۇ كۆتۈرۈپ يۈرىمەن ؟... » دەپ ، دانىيال خوجىنى قارغاپ ، كەينىدىن يىغلۇۋەتتى ؛ كۆزىدىن چىققان ياش جاۋىغايلىرىدىكى ئۇششاق ئەگرى قورۇقلارنى ئارىلاپ ئېقىشقا باشلىدى . «بۇ كۆزى قارايغان دەججالنىڭ ئۇياتسىزلىقىنى قارا ، — دەيتتى دۇردۇن ئاغىچا ئىچ - ئىچىدىن ھەسرەت چېكىپ ، — قالماقلارنىڭ قولىغا گىرىپتار بولغىنىدا ، مېنىڭدىن ئارتۇق ۋاپادار ، مېنىڭدىن ئارتۇق گۈزەل ، قەدىردان ئادىمى يوق ئىدى . ئەمدىزە ، شۇ گەپلىرىنى ئۇنتۇپ قىلغان ئىشىنى قارىمامدىغان . تېخى نەۋاقتىدىلا بۇ دەججالنى يەنە بىرقۇر سىناپ كۆرەي دەپ : ‹يېشىم چوڭىيىپ ، كۆڭۈللىرىنى ئالالمايۋاتقان بولسام ، ساقىلاخۇن تاغامنىڭ پوسكامدا تۇرۇۋاتقان زىلەيخادىنمۇ گۈزەل قىزى بار . بىز ئىلىدا يۈرگەن چاغلاردا بىرنەچچە قېتىم ياتلىق بولغىنى بىلەن ، بىر قېتىممۇ قورساق كۆتۈرمەپتۇ . شۇ خېنىمنى نىكاھلىرىغا ئېلىۋالسىلا ماڭىمۇ ئارام بولاتتى › دېسەم : ‹ئۇنداق گەپنى قىلمىسىلا ، ئاغىچا ، ئۆزلىرى قايسى زىلەيخادىن كەم › دېگەن ئەمەسمىدى . بېشىڭنى يېگۈر يالغانچىنىڭ شۇ گېپىگە ئىشىنىپ يۈرۈپتىمەنا . بۇنداق نىيىتى بارلىقىنى بىلگەن بولسام ، ئۇ قالماق ئالۋاستىنى داخانلارغا جادۇ قىلدۇرۇپ كاردىن چىقىراتتىم... »

ئۇنىڭ يىغانى شۇنچىلىك ئۆرلىدىكى ، دانىيال خوجىغا تەگكەندىن تارتىپ كۆرگەن ھۇزۇر - ھالاۋىتى بىلەن راھەت - پاراغىتى سۇنۇق تىيىنغا ئەرزىمەي قالدى . ئۇ دانىيال خوجىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا يەكەن ، خوتەنلەرنىڭ دىنىي ھۆكۈمرانى بولۇپ ، «بالا

گەردان پىر» ئاتىلىپ يۈرگەن چاغلاردا كۆرگەن راھەت - پاراغەتلىرىنى ، بۇ قېتىم قەشقەرىيگە خان بولۇپ كەلگەندە «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىگە مەنسۇپ ئادەملەر بىلەن سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۆزىنى «مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى» دەپ ھۆرمەت كۆرسەتكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى .

شۇ چاغدا ، دۇردۇن ئاغىچىنىڭ قېشىغا كىرگەن نىسا بېگىم :

— يەنە يىغلاپتىلىغۇ ؟ — دېدى ئۇنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرۈپ ، — ئۆزلىرىنى ئۇنداق ئۇپراتمىسلا ، ئاغىچا . «ئەر خەق دېگەن ئۆيگە كىرسە ئۆزۈڭنىڭ ، تالاغا چىقسا باشقىلارنىڭ» دېگەن تەمسىل بىكارغا چىقمىغان ، خېنىم . خوجامنىڭ ھەۋىسى قوزغىلىپ ، بۇگۈن بايان ئاغىچىنىڭ قېشىغا كىرگەن بولسا ، ئەتە ئۆزلىرىگە يېنىپ كېلىدۇ . ھېلىمۇ ، ئۇ خوجامنىڭ تولىمۇ ئىنساپى بار ئادەمكەن ، باشقا خوجىلاردەك ئەركەك چۈشۈن قونمىغان قىزلاردىن بىرنەچچىنى ئېلىۋالمىغىنىغا ، ھاممامغا كىرگەندە قىسىر كېيىكتەك چوكانلاردىن ئىككىسىگە دۇمبىسىنى يۇغۇزمىغىنىغا مىڭ قەتلە شۇكۇر قىلسىلا .

— ئۇغۇ شۇنداق ، — دېدى نىسا بېگىمنىڭ گەپلىرى تەسىر قىلغان ئاغىچا ، — تۇنۇگۈن ئۆزلىرىمۇ بار ، مەۋلانە ھەزرەتنىڭ قۇشناچى چاقىرغان چايدا خوجىزادىلەر بىلەن بەگزادىلەرنىڭ ئاغىچىلىرىغا : «مېنى دانىيال خوجام ھازىرغىچە زىلەيخادەك كۆرىدۇ» دېگەنىدىم . بۇگۈن بولسا شۇ ئىشەنگەن ئادىمىمنىڭ ، قوغۇنلۇقتىكى قارانچۇقتەك كۆزگە ئىلمايلا قىلغان ئىشى بۇ . ئەمدى قايسى يۈزۈم بىلەن ئۇلارغا قارايمەن ، — ئۇ چىرايىنى ئۇمچەيتىپ يەنە كۆز يېشى قىلدى .

— ئۆزلىرىنى تۇتسىلا ، خېنىم . ئۇ خوجىزادىلەرنىڭ ئاغىچىلىرىمۇ يېتىشىپ تۇرغىنى يوق ، تېشى ھېيت بولغىنى بىلەن ئىچى روزا ، ھەممىسىنىڭ ئىككى - ئۈچتىن كۈنداشلىرى بار . ئابدۇللا باقاۋۇلنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، دانىيال خوجامنىڭ لوپ دېگەن يەردە تۇرىدىغان بىر مۇخلىسى غۇنچە بويلۇق بىر قىزنى دۇئا

ئېلىش ئۈچۈن ئەكەلگەنكەن ، خوجام جانابلىرى ئۇ مۇخلىسىغا دۇئا بېرىپ ، بايىقى نازىنىن قىزنى ھوشۇرقازى دېگەن تۈججارغا ھەدىيە قىپتۇ . ئەگەر ئۇ كىشى بايىقى پەرىزاتنى تۈججارغا بەرمەي ، ئۆزى ئېلىۋالسا قانداق قىلاتتىلا ؟... تەقدىر شۇنداق دېمەكتىن باشقا نېمە ئىلاجلىرى بار ، شۇنداققۇ دەيمەن .

— شۇنداق .

— ئۇنداق بولغاندىكىن ، ئۆزلىرىنى ئۇپراتماي «مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى» دەك كەڭ قورساق بولسىلا ، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا . مەن ھەر كۈنى ئەتىگەنلىك نامىزىمدىن كېيىن ئاللاغا مۇناجات قىلىپ : «ئەي ئۇلۇغ رەببىم ، دۇردۇن ئاغىچىغا شۇنچە بەخت - سائادەت ئاتا قىلىپ ، ئۇنى ھەزرىتى دانىيال خوجامغا ھالال جۈپ قىلىپ قويغىن . مەن بولسام مۇشۇ خېنىمنىڭ سايىسىدە ھايات كەچۈرۈۋاتىمەن . لېكىن ، بۇ ئاغىچىدىن ئالتە ياش چوڭ بولسامۇ ، سېنىڭ ئىلتىپاتىڭ بىلەن يۈزۈمدە قورۇق يوق . سېنىڭدىن تىلەيدىغىنىم شۇكى ، ئۇلۇغ خۇدايىم ، دۇردۇن ئاغىچامنىڭ ئايدەك جامالىدىكى قورۇقلارنى مېنىڭ چىرايىمغا كۆچۈرگىن . سېنىڭ قۇدرىتىڭ ئۇلۇغقۇ ، ھەممىنى قىلىش قولۇڭدىن كېلىدۇغۇ ؟... » دەيمەن قارىسىلا . ئەگەر تەلىپىم ئىجابەت بولۇپ قالسا ، بىر كېچىدىلا قارا تاغنىڭ كېيىكلىرىدەك ئۇيناقلاپ كېتىدىلا ، دانىيال خوجامۇ ئوردىغا چىقماي ، ئۆزلىرىگە قاراپ ئولتۇرىدىغان بولىدۇ .

— ئىلاھىم ، ئېيتقانلىرى كەلسۇن ، — دېدى دۇردۇن ئاغىچا ۋە ئادىتى بويىچە ئۆز ئەقلىنى ئىشلەتمەي ، نىسا بېگىمگە مەسلىھەت قىلدى ، — ئەمدى قانداق قىلسام بولار ؟

— قانداق قىلاتتىلە ؟ دانىيال خوجام بىلەن كۆرۈشۈپ قالغۇدەك بولسىلا ، كۈندىكىدەك دىلكەشلىك بىلەن ئەھۋالىنى سورىسىلا ، بايان ئاغىچىغىمۇ شۇنداق مۇناسىۋەتتە بولسىلا . يەنە شەيتانلىرى قوزغىلىپ ، قاتتىق - يىرىك گەپلەرنى دەپ يۈرمىسىلە . خوجامنىڭ مىجەزىنى ئۆزلىرى ئوبدان بىلىدىلا . ئاچچىقى كەلسە ، ھەر ئىككىمىزنى «چاكار چوكان» لارغا قوشۇپ ، ئىلىغا

چىقىرىۋېتىشى مۇمكىن .

— يا ئاللا ، خۇدايىم ئۇنداق كۈنلەردىن ساقلىسۇن ، — دېدى چۆچۈپ كەتكەن ئاغىچا . ئۇ ئەمدى خېلى ئىزىغا چۈشۈپ ، خەلق ئىچىدە «كەلىمە ھۇللا» دەپ ئاتالغان ئىبرىنى قارغاپ تىللىغىنىغا پۇشايمان قىلدى ۋە ئۆزىنىڭ ھەم ئەۋلىيا ، ھەم ھۆكۈمران خان ئىبرىدىن ئايرىلسا ، ھېچكىمگە ئەتىۋارى يوق خوتۇنلارنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ : «يا ئاللا ، جېنىم خۇدايىم ، شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن كەد[1] خۇدايىم بولغان دانىيال خوجامغا تىل تەگكۈزۈپتىمەن . مېنى كەچۈرگىن ، سېنىڭدىن ئۆزگە سېغىنىدىغان رەببىم يوق» دەپ توۋا قىلدى .

ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى بايقىغان نىسا بېگىم :

— ماۋۇ ئەينەككە قاراپ ، ئاي جامالىرىنى كۆرۈپ باقسىلا ، خېنىم ، — دېدى ھېجرىنىڭ ئاغزىدەك تاش ئەينەكنى ئالدىغا توسۇپ .

دۇردۇن ئاغىچا كىرتەيگەن ۋە ياش بىلەن نەمدىشىپ چەت - چۆرىسى قىزارغان كۆزلىرىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز ئۇمچەيدى .

— مەن سىلىگە ئۆزلىرىنى ئۇپراتمىسىلا ، ئۇمچەيمىسىلە ، دېدىمغۇ ، — دەپ بەزلىدى نىسا بېگىم سىن - سىپاتىدىن ئايرىلىشقا باشلىغان ئاغىچىغا ئىچى ئاغرىپ .

— ھۆسىن - جامالىمنى كۆرۈپ كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ كەتسە قانداق قىلىمەن ؟ — دېدى ئۇ ئاۋازىنى تىترىتىپ ، — مۇشۇنداق بولۇپ كېتەرمەن دەپ ئويلاپ باقماپتىمەن .

— كۆرگەنلا ئىشقا ئۆزلىرىنى ئۇپراتماي ، كۈلۈپ يۈرسىلە . شۇ چاغدا كۆڭۈللىرى خۇش بولۇپ ، توزدەك تاۋلىنىپ كېتىدىلا .

دۇردۇن ئاغىچا قولىدىكى ئەينەككە كۈلۈمسىرەپ قارىۋىدى ، ئېتى قېچىپ نېپىزلىگەن يۈزىدىكى چوڭ - كىچىك قورۇقلارنىڭ ھەممىسى مانا مەن دەپلا چىقىپ قالدى . ئۇ ئەينەكنى تاشلاپ يەنە يىغلىۋەتتى .

---

① كەد — يېرىم .

نسا بېگىم :

— ۋاي ، سادىغاڭ كېتەي ئاغىچام ، يەنە نېمە بولدىلا ؟ نېمىشقا كۆڭۈللىرىنى ئەسكى قىلىدىلا ؟ — دەپ پەرۋانە بولدى .

— كۈلۈمسىرىسەممۇ بولمايدىكەن ، ھېلىقى بىرنېمىلەر تازىمۇ ئاشكارا بولىدىكەن .

— ئۇنداق بولسا كۆلۈمسىرىمەي ، قاش ـ قاپاقلىرىنى سۈزۈپ ، ھال تارتىپ يۈرسىلە .

دۈردۈن ئاغىچا يېنىدىكى ئەينەكنى ئېلىپ ، قاش ـ قاپىقىنى سۈزۈپ قارىۋىدى ، دېگەندەك يۈزى سىلىق ـ سىپايە كۆرۈندى . ئۇ خۇشاللىقىدىن :

— قېشىمدا سىلى بولمىسىلا قانداق قىلار ئىدىم ، — دەپ نسا بېگىمنى قۇچاقلىۋالدى .

※ ※ ※

— ئۆزلىرىنى ئەتىگەندىن بۇيان ئۇچ نەپەر ئامبۇن كۈتۈپ تۇرىدۇ ، — دەپ خەۋەر قىلدى باقاۋۇل ھۆرمەت بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىپ ، — ئەدەن ئىسىملىك بىر تۇججار كېلىپ ، ئاتىسىنىڭ بۇگۈن كېچە دارىلباقىيغا رەھلەت قىلغانلىقىنى ئېيتىپ كەتتى .

دانىيال خوجا دۈگا قىلدى ـ دە :

— سىلى شۇ تۇججارنىڭ قېشىغا بېرىپ ياردەملەشسىلە . مەرھۇم سوپىنىڭ قەبرىسى ئالتۇنلۇق مازاردىن كولانسۇن . مېيىتنى ئازنا مەسچىتىگە ئەكىلىڭلار ، نامىزىنى ئۆزۈم ئوقۇيمەن ، — دېدى .

ئابدۇللا باقاۋۇل خىجالەت ئارىلاش :

— مەن ئۇ تۇججارنىڭ قەيەردە تۇرىدىغانلىقىنى سورىۋالماپتىمەن ، — دېگەندى ، دانىيال خوجا چۈشەندۈردى :

— ئۇ تۇججارنىڭ بۇ يەردە ئۆيى يوق ، ئالتۇنلۇق تەرەپكە

باردىغان كوچىدىكى كارۋان ساراىيدا تۇرىدۇ .

— خوپ ، تەقسىر .

«ھەي··· — دەپ خورسىنىپ قويدى دانىيال خوجا باقاۋۇل كەتكەندىن كېيىن ، — بۇ ئادەممۇ ئۆلۈم شەربىتىنى ئىچىپتۇ . ئاللانىڭ رەھمىتى بىلەن سوپىلىق يولىغا كىرىپ ، رىيازەت چەككەن بۇ سوپى ئۆتكەن كېچىدىلا بىرمۇنچە سىرلارنى ئېيتىپ بەرگەنىدى··· »

ئۇ مۇشۇنداق ئويلار بىلەن ئوردا تەرەپكە ماڭدى . يول بويىدىكى ئەتىرگۈللەردىن چىقىۋاتقان خۇش پۇراقلار دىماغقا ئۇرۇلاتتى . گۈلسەنەملەرنىڭ تۈگمىدەك يوغىناپ قالغان غۇنچىلىرى ئىرغاڭلىشاتتى . ئوردا ئۆگزىلىرىدىكى چوڭ ـ كىچىك گۈمبەزلەرگە ئورنىتىلغان رەڭمۇرەڭ كاھىشلار قۇياش نۇرىدا تاۋلىناتتى . خانلىق مەسچىتىنىڭ پەشتىقىغا ئورنىتىلغان كۈمۈشتىن ياسالغان ئاي پارقىرايتتى . ئۇ ئوردا پىشايۋانىغا كېلىپلا ، ئۆزىنى دېرىزىدىن كۆرۈپ ئالدىغا چىققان بەگنىڭ سالىمىنى ئېلىپ :

— ئامبۇنلار قەيەردە ؟ — دەپ سورىدى .

— قوبۇلخانىدا ، — دېدى ئۇ .

— ئۇ دەرگاھنى بۇلارنىڭ ئايىغىغا دەسسەتمەسلىك كېرەك ئىدى ، — دانىيال خوجا رەنجىگەندەك ئەلپاز كۆرسەتتى ۋە سەل تۇرغاندىن كېيىن ، — خەير ، ئۇلارنى مۇشۇ يەرگە باشلاپ چىقسىلا ، — دېدى ـ دە ، كەشتىنى سېلىپ پىشايۋاننىڭ تۆر تەرىپىگە قويۇلغان كۇرسىغا كېلىپ ئولتۇردى .

پىشايۋاننىڭ ئالدىنى چىرايلىق قىلىپ ياسالغان تەمىگە يۆگىشىپ ئۆسكەن ھەشقىپىچەكلەر توسۇپ تۇرغاچقا ، بۇ يەرمۇ قوبۇلخانىدەك سالقىن ئىدى .

دانىيال خوجىنى ئەتىگەندىن بېرى كۈتۈپ ئولتۇرغانلار تۇنۇگۈن داندار دورغا تەرىپىدىن مەنسەپلىرى ئېلىپ تاشلانغان ئامبۇنلار ئىدى . ئۇلۇغ يىللاردىن بۇيان ، بۇ تەرەپتىكى

خەلقلەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش باھانىسىدە ئۇلارنى بۇلاپ ـ تالاشنى كەسىپ قىلغان بۇ قاراخانىلار كېچىدىن بېرى مەسلىھەتلىشىپ : «بىزگە ياردەم بەرسە مۇشۇ خوجا بېرىدۇ . داندار دورغىنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، بۇ خوجا ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىزنىڭ يېقىنى ھەم ئۇنىڭ قەبىلىسىنىڭ قىزىنى ئالغان كىشى ئىكەن . داندار دورغىمۇ بۇ خوجىنىڭ سۆزىنى يېرالمايدىغاندەك كۆرۈنىدۇ» دېگەن يەرگە كېلىشكەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار دانىيال خوجىنى كۆرۈشى بىلەنلا ، جۇڭغارلارغا خاس ئادەت بويىچە ئىككى قولىنى جۈپلەپ پېشانىلىرىگە تەگكۈزۈشتى ، ئاندىن باشلىرىنى ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى .

— قېنى ئولتۇرۇڭلار ، — دېدى خوجا ۋە ئۇلارنىڭ كەينىدە تۇرغان نىياز بەگ بىلەن دىۋانبېگىنى يېنىدىكى كۇرسىغا تەكلىپ قىلدى .

— ھۆرمەتلىك خوجامنىڭ دىلىنى يۇمشىتىپ ، ياردىمىنى ئالايلى دەپ كەلدۇق ، — سۆز باشلىدى يېشى خېلىغا بېرىپ قالغان پاكار ئامبۇن . ئاپاق خوجا ئۆلگەندىن كېيىن قەشقەر ئەتراپىدىكى بىرقانچە شەھەرلەردە ئىشلىگەن بۇ ئامبۇننىڭ ئىسمى ئېمىگەن بولۇپ ، ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى بىلەتتى ، — بەزى چاغلاردا باتۇر مىنگەن دۇلدۇلمۇ پۇتلىشىپ قالىدۇ . چۆلدە يۈرگەن كارۋانلارمۇ يولدىن ئېزىپ ، كېيىن يەنە يولىنى تېپىۋالىدۇ . شۇنىڭغا ئوخشاش بىزمۇ خىزمەت قىلىمىز دەپ ، سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپتىمىز . ئالدىلىرىغا بىرەر قېتىم بولسىمۇ ، ئارا بولارمىكىن دەپ كەلدۇق . بۇنىڭدىن كېيىن ھېچقانداق سەۋەنلىككە يول قويماسلىققا ۋەدە بېرىمىز . ئۇلۇغ ئەمرچىمىز بىلەن ئۆزلىرىنىڭ پەرمانلىرىنى ئورۇندىاپ ، ۋەدىمىزنى ئاقلايمىز . داندار دورغىمۇ سىلىنىڭ گەپلىرىنى يەردە قويماس .

پاكار ئابۇننىڭ سۆزى تۇگىشى بىلەنلا ، ئۇنىڭ قېشىدا ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق ، بەلۋېغىدا چۆرىسى سىرىق مىس بىلەن نەقىشلەنگەن چاقچىسى ساڭگىلاپ تۇرغان ئامبۇن ، بېقىنىغا يۆلەپ

ئولتۇرغان گىلەم خۇرجۇننى ئېلىپ دانىيال خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى .

— بۇ نېمەڭلار ؟ — سورىدى خوجا .

— ئازراق بولسىمۇ ئۆزلىرىگە ئەكەلگەن سوۋغىتىمىز ، — دېدى پاكار ئامبۇن . ئاغزى ئوچۇق خۇرجۇندا پارقىراپ كۆرۈنگەن يامبۇلارغا كۆزى چۈشكەن خوجا بىرپەس ئويلاندى ، دىۋانبېگىگە قاراپ :

— داندار دورغا نەدە ؟ — دەپ سورىدى .

— ئۇخلاۋاتىدۇ .

— كىشى ئەۋەتسىلە ، دورغىنى باشلاپ كەلسۇن ، — دانىيال خوجا مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، بۇ مەككار ئامبۇنلارنى خۇنتەيجى ئەۋەتكەن دانداركىنىڭ ئىختىيارىغا تاشلاپ ، نېمە قىلسا شۇنىڭ ئۆزى قىلسۇن ، دېگەن قارارغا كەلدى .

ئامبۇنلار هودۇقۇپ قالدى . ئۇلار : «بىزنى مەنسەپتىن ئالغان شۇ دورغا تۇرسا ، بۇ خوجىنىڭ ئۇنى چاقىرتقىنى نېمىسى ؟ بىزنى مەنسەپ ئۈچۈن پارا بېرىۋاتىدۇ دەپ چېقىشتۇرماقچىمۇ ؟ » دېگەن ئويدا بولۇشتى .

ئامبۇنلاردىكى بۇ ئالاقزادىلىكنى بايقىغان دانىيال خوجا :

— بۇنداق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئىشەنچلىك ۋەكىلى بولغان دورغىنىڭ ئىشى . سىلەرنى مەنسەپتىن ئالغانمۇ شۇ ئادەم . مېنىڭ ئويۇمچە ، دورغىنىڭ كۆڭلى هەربىر ئىلارنىڭكىدەك يۇمشاق . مۇبادا ، بۇ ئىش توغرۇلۇق مەن بىلەن مەسلىهەت قىلسا ، خاتىرجەم بولۇڭلاركى ، دورغىغا ياخشى مەسلىهەت بېرىمەن ، — دېدى .

شۇ ئاردا ، كېچىنىڭ بىر مەزگىلىگىچە ئىچكەن شارابنىڭ تەسىرىدە ئېزىلىپ ، قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەن داندار دورغا چالا ئۇيقۇلۇق ئادەمدەك ئوردا پېشايۋىنىغا چىقتى ۋە دانىيال خوجىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ يۈرگەن چاغلاردىكى ئادىتى بويىچە :

— خان خوجىنىڭ سالامەتلىكى ياخشىمىكىن ؟ — دەپ

ھۆرمەت بىلدۇردى ۋە غەپلەت بېسىپ شۇ چاغقىچە ئۇخلاپ قالغىنىغا كەچۈرۈم سورىدى .

— داندار دورغا ، — سۆز باشلىدى دانىيال خوجا ، — بايا تىن بېرى نىياز بەگ ئىككىمىز مۇنۇ ئامبۇنلار بىلەن خېلى ئۇزاق مۇلاقاتتا بولدۇق . بۇ كىشىلەر سادىر قىلغان سەۋەنلىكلىرىگە پۇشايمان قىلىپ كەپتۇ . بىزدە : «بەندىلەرنىڭ ھەممىسى يېڭىلىدۇ ، يېڭىلمەس ئاللا» دېگەن سۆز بار . ئۇلۇغ خۇتتەيجىمىزنىڭ بۇ دىيارىدا تۇرۇۋاتقان ئامبۇنلىرىنىڭ ئىشىنى سىز بۇ يەردە تۇرۇپ ، ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلسام ھۆرمەتسىزلىك بولۇپ قالار دەپ ، سىزنى چاقىرىشقا مەجبۇر بولدۇم . نىياز بەگ ئىككىمىز مۇھىم ئىش بىلەن بىر يەرگە بارماقچىدۇق . بۇ ئامبۇنلارنىڭ ئىلتىماسىنى ئۆزىڭىز بىر تەرەپ قىلىڭىز .

ئۇ دورغىنىڭ جاۋابىنى كۈتمەي ، نىياز بەگ بىلەن دېۋانبېگىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردا ئىچىگە ماڭدى .

— تولىمۇ ئىبرەتلىك ئىش قىلدىلا ، تەقسىر ، — دېدى نىياز بەگ دانىيال خوجىنىڭ تەختىگە يېقىن قويۇلغان كۈرسىغا ئولتۇرۇپ ، — پۈتۈن دۇنيانىڭ بايلىقىنى بەرسىمۇ تويمايدىغان بۇ ئامبۇنلارغا تىلىنىڭ ئۇچىدىلا خەيرخاھلىق كۆرسىتىپ ، ئۆزىنىڭ بېشىنى ئۆزىگە تاتىلاتقۇزدىلا .

— بۇنداق قىلىشىمىزدىن مەقسەت ، نىياز بېگىم ، — دېدى خوجا ، — بۇياقتىكى ئامبۇنلارنىڭ تولىسى خۇتتەيجى جانابلىرىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان ، تونۇش - بىلىشلىرىدۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق نازۇك پەيتلەردە ھەرقاچان ئوتتۇرىنى ئوتتىن يىراق تۇتۇش لازىمدۇر .

— ئۇنداقتا ، بۇ ئامبۇنلار يامغۇر تۇرماق ، سۇغا چۈشۈپ كەتسىمۇ قۇرۇق چىقىدىكەن - دە .

— توغرا مۇلاھىزە قىلدىلا .

شۇ چاغدا ، خانلىق مەسچىتىنىڭ پەشتىقىدىن مەزىننىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— ئاللاھۇئەكبەر ، ئاللاھۇئەكبەر... !

— يۈرسلە ، — دېدى دانىيال خوجا ئەزان ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، — بۇگۈن پېشىن نامىزىنى ئازنا مەسچىتىگە بېرىپ ئوقۇيلى .

ئۇ بىرنەچچە مىنۇت ئادەم بىرلا ۋاقىتتا نامار ئوقۇيالايدىغان بۇ مەسچىتكە بىرەر مۇھىم سەۋەب بولغاندىلا خۇتبىگە چىقىپ ۋەز ئوقۇش ئۈچۈن باراتتى . باشقا ۋاقىتلاردا ، ھەتتا جۈمە نامىزىنىمۇ ئوردىنىڭ قېشىدىكى خانلىق مەسچىتىتە ئوقۇيتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن ، نىياز بەگ ئۆز پىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ قالغاندەك ئېنىقلاپ سورىدى :

— ئازنا مەسچىتكە دېدىلىما ؟

— ھەئە...

دانىيال خوجا بۇ مەسچىتكە بېرىپ نامار ئوقۇشقا سەۋەب بولغان ئىشنى نىياز بەگكە يولدا كېتىۋېتىپ چۈشەندۈردى .

※ ※ ※

ئازنا مەسچىتىنىڭ مەدرىسىدىكى ھۇجرىلىرىدا ، بىر چاغلاردا يۈزلىگەن تالىپلار ئىلىم تەھسىل قىلىشاتتى ، ئالىم ـ پازىللار ئىلىم ـ پەرىپەت ئۈستىدە بەس ـ مۇنازىرىلەر قىلىشاتتى . شائىرلار مۇشائىرىلەر ئۆتكۈزەتتى . ئاپاق خوجا ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققان يىللاردا بۇ خىل پائالىيەتلەر پۈتۈنلەي چەكلەندى ، ئىلىم ـ مەرىپەت ئەھلى تېرىپىرەن قىلىندى ـ دە ، يەكەن ئاسمىنىنى تىرەپ تۇرغانىدەك كۆرۈنىدىغان رەڭدار گۈمبەزلىرى بار مەسچىتلا قالغانىدى . ئۆز ۋاقتىدا كۈنىگە ئىككى نۆۋەت تازىلىنىپ تۇرىدىغان مەسچىت ھويلىسى ئەمدى مەينەتلىشىپ كەتكەنىدى . شۇنىڭغا قارىماي ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ساق قالغان ھۇجرىلار تەرىقەت يولىغا كىرگەن سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ماكانىغا ئايلانغانىدى . جۈمە كۈنلىرى مەسچىتىنىڭ ھويلا ـ پېشايۋانلىرى نامازخانلارغا ، ئەتراپى

يىراق - يېقىندىن كەلگەن ئادەملەرنىڭ ئات - ئۇلاغلىرىغا تولۇپ كېتەتتى .

بۇگۈن جۈمە نامىزىنى ئوقۇشقا كەلگەن ئادەملەر خېلى نۇرغۇن ئىدى . ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى جەندە كىيگەن ، ساقال - بۇرۇتلىرى چاڭگاكلاشقان سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن مۇرىسىگە كىرلىشىپ كەتكەن خالتا - خۇرجۇنلارنى ئارتىۋالغان دېۋانە - ئاشقلار تەشكىل قىلاتتى . بولۇپمۇ ، تەرىقەت يولىدا ئۆزۈن يىللار رىيازەت چەككەن سامساق سوپى دېگەن ئادەمنىڭ جىنازا نامىزىنى دانىيال خوجام ئوقۇيدىكەن ، دېگەن خەۋەر تارقالغاندا ، يەكەن شەھىرىدىكى خانىقالاردا رىيازەت چېكىۋاتقان سوپى - دەرۋىشلەر ، بازار - رەستىلەردىكى سودىگەرلەر بىلەن كاسىپلارنىڭمۇ ۋە باشقا مەسچىتلەرگە بىرىپ نامار ئوقۇيدىغان ئادەملەرنىڭمۇ ئازنا مەسچىتىگە كېلىشىگە سەۋەب بولدى . بەزى ئادەملەر دانىيال خوجىغا يېقىنراق يەردە ئولتۇرۇپ نامار ئوقۇش ئۈچۈن ، تېخى ئەزەن چاقىرماي تۇرۇپلا مەسچىتكە كىرىپ جاي تۇتۇشتى .

بىر چاغدا ، ئويناقلاپ تۇرغان سىمىز ئاتلارغا مىنگەن ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا دانىيال خوجا باشلىق ئوردا ئەركانلىرىدىن مەۋلانە ھەزرەت ، قازىكالان ، ئابدۇقادىر مۇپتى ، شەھەر ھاكىمى نىياز بەگ قاتارلىق كىشىلەر كېلىشتى .

دانىيال خوجىنىڭ كۆزى مەسچىت ھويلىسىغا كىرىپلا ، ئۇ يەردە تۇرغان ئىككى تاۋۇتقا چۈشتى . تاۋۇتلارنىڭ بىرىنىڭ ئۈستىگە ئۆزۈن چۈچىلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان كەشمىر ياغلىق ئارتىپ قويۇلغانىدى . پىشايۋانغا يېقىن قويۇلغان ئىككىنچى تاۋۇت ئاق شايى بىلەن يېپىلىپ ، ئۈستىگە قۇرئان سېلىنغان يېشىل جىلتە ئېسىپ قويۇلغانىدى . دانىيال خوجا ئۈدۈل مۈشۈ تاۋۇت تەرەپكە مېڭىپ ، ئۇنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغان ئەدەن قېچىر بىلەن كۆرۈشۈپ ، كۆڭۈل ئېيتتى :

— قالۇ ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئەيھى راجىئون[1] . سەۋر

---

① بىز ئاللانىڭ ئىلكىدىمىز ، يەنە ئاللانىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز .

قىلسىلا ، ئەدەنباي . ئاللاتائالا سەۋر قىلغۇچىلارغا يېقىندۇر .

ئەدەن قېچىرنى بۇرۇن كۆرمىگەن مەۋلانە ھەزرەت باشلىق ئوردا ئەركانلىرىمۇ بىر - بىرلەپ كېلىپ كۆڭۈل سوراپ تەزىيە بىلدۈرۈشتى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە : «ئۇلۇغ خوجىمىزنىڭ ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولغان بۇ تۇججار بىلەن ئاتىسى كىمكىنە ؟» دېگەن سوئال پەيدا بولدى .

دانىيال خوجا مەسچىت ئىچىگە كىرىشى بىلەن ، بورا ۋە كىگىز - گىلەملەرنىڭ ئۈستىدە تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئادەملەر باشلىرىنى بۇراپ قاراشتى ، بەزىلىرى سەل - پەل ئېگىشىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى . سەپلەر قايتىدىن رۇسلىنىپ ناماز باشلاندى . نامازتۇگىگەندىن كېيىن دانىيال خوجا خۇتبىگە چىقتى .

— بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم ، — مەسچىت ئىچى شۇ ھامان جىمجىتلىققا چۆمدى ، — ھۆرمەتلىك ئەھلى مۇسۇلمانلار ، دۇنيادىكى ھەممە ئىنسانلار بىلەن مەخلۇقاتلارغا ، ئۇچار قۇشلار بىلەن قۇرت - قوڭغۇزلارغا رىزقى - نېسىۋە بەرگۈچى ئاللاتائالا ئوقۇغان نامىزىمىزنى قوبۇل قىلغاي . بىز ھەممىمىز ئاللانىڭ ئىلكىدە تۇرىمىز . ئۆتكەن كېچە ئاللاتائالا تەرىپىدىن بېرىلگەن رىزقى - نېسىۋىسى تۈگەپ ، قەبرى روھ قىلغان مۆمىنلەردىن ئىككى كىشىنىڭ مېيىتى مەسچىت ھويلىسىغا كەلتۈرۈلۈپتۇ . ئۇلارنىڭ بىرى ، تەۋەللۇت ئۈستىدە دارىلباقىيغا رەھلەت قىلغان مەزلۇم ئىكەن . يەنە بىرى ، ھەق يولىدا ئەللىك يىلغا يېقىن رىيازەت چېكىپ ، يوقلۇق ئالىمگە سەپەر قىلغان ۋە بۇ ئارقىلىق ھەقنىڭ ۋىسالىغا يەتكەن سوپى - سالىھدۇر . بۇ ئادەم شۇنچە يىللار ئۆمرىنى ھىدايەتۇللا ئىشاننى پىر تۇتۇپ ئۆتكۈزگەن ۋە شۇ ئىشاننىڭ مۇشكۈللىرىنى ئاسان قىلىپ ، «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىدىكى خوجىلار بىلەن سوپى - دەرۋىشلەرنى جازالاشتا پائالىيەت كۆرسەتكەندۇر . شۇنىڭغا قارىماي ، ئاللاتائالا بۇ سوپى - سالىھنىڭ جىنازا نامىزىنى ئوقۇشنى ۋە ئۇنىڭ مېيىتىنى ئالتۇنلۇقتىكى شۇئەيىپ خوجامنىڭ قەبرىسى يېنىغا قويۇشنى ئىرادە

قىلدى . ئاللاتائالانىڭ قۇدرىتى ئۇلۇغدۇر ، ئۇ ھەرقانداق ئىشلارنى قىلىشقا قادىردۇر . خالىسا بەندە مۇسۇلمانلارنى توغرا يولغا باشلايدۇ ، خالىسا توغرا يولدىن قايتۇرالايدۇ . ئاللاتائالا ئىسمى مۇبارەك مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسالامغا : «ئەپۇنى دوست تۇتقىن ، ئەمرىمەرۇپ قىلغىن ، نادانلار بىلەن تەڭ بولمىغىن» دەپ ، ۋەھىي قىلغان . روسۇلىللا جەبرائىلدىن بۇ ئايەتنىڭ مەنىسىنى سورىغاندا ، ئۇ : «ئاللا سېنى تاشلىۋەتكەنلەرگە يېقىنلىق قىلىشقا ، ساڭا بەرمىگەنلەرگە بېرىشكە ، ساڭا زۇلۇم قىلغانلارنى ئەپۇ قىلىشقا بۇيرۇيدۇ» دېگەن . مەن قەشقەرىيىنىڭ ھەممە شەھەر - يېزىلىرىدىكى «ئىشقىيە» سۇلۇكىگە مەنسۇپ ئادەملەرنىڭ ، خوجىلار بىلەن ئىشانلارنىڭ گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلدىم . بىز ئۇلار بىلەن بىر زېمىندا ، بىر دىندا ۋە بىر تىلدا بولغىنىمىز ئۈچۈن ، ئىناق - ئىتتىپاق ياشىمىغىمىز مەتلۇبتۇر . مۇشۇ نامازغا داخىل بولغان ھەربىر ئادەم مېنىڭ مۇشۇ سۆزلىرىمنى ئاڭلىمىغان كىشىلەرگە يەتكۈزگەيسىلەر ...— دەپ خۇتبىنى تۈگەتتى .

دانىيال خوجىنىڭ بۇ خۇتبىسى نامازغا كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىكىگە ياخشى تەسىر قىلدى . چۈنكى ، ئۇلار ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان قەشقەرىيىدىكى خەلق ئارىسىدا تۈگىمەي كېلىۋاتقان جېدەل - ماجىرالارنىڭ تەشكىلاتچىسى ۋە «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى بولۇپ كەلگەن بۇ ئادەمنىڭ ئاغزىدىن بۇنداق گەپلەر چىقىدۇ دەپ ئويلىمىغاندى . شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، يېشىل سەللىسىنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان پەتلىسىنى پۇلاڭلىتىپ ، خۇتبە تاپىقىنى تۇتقان ھالدا سۆزلىگەن دانىيال خوجا ئۇلارنىڭ كۆزىگە راستىنلا غايىبنى بىلدۈرگەن ئەۋلىيادەك كۆرۈنۈپ كەتتى . بەزىلەر : «يارانقان خۇدايىم بۇ خوجامغىمۇ ئىنساپ بېرىپتۇ» ، «مۇساپىر بولمىغۇچە مۇسۇلمان بولماس ، دېگەندەك ، بىرنەچچە يىل قالماقلارنىڭ قولىدا تۇتقۇن بولۇپ ، خېلى نەرسىلەرنى چۈشىنىپتۇ» دەپ ئويلايتتى . بەزىبىر «ئىشقىيە» سۇلۇكىگە

مەنسۇپلۇقىنى ئاشكارىلاشتىن قورقۇپ يۇرگەن سوپى - دەرۋىشلەر بولسا ، سامساق سوپۇمنىڭ نامىزغا دانىيال خوجىنىڭ كەلگەنلىكىنى ۋە ئاللانىڭ ئۆيى ھېسابلىنىدىغان مەسچىتتە ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ : «سامساق سوپۇم تەگسىز ئادەم ئەمەس ئىكەن ، رەھمەتلىكنى ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ روھى قوللىغاچقا ، ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمى ‹ئىسھاقىيە› سۇلۇكىدىكىلەرنى ئۆيدە ئولتۇرغۇزمىدى » دېيىشەتتى .

دانىيال خوجا مەسچىتتىن چىقىشى بىلەن ، بۇ يەرگە يېڭىدىن مەزىن بولۇپ سايلانغان دۇئانېبگىنىڭ ئاكىسى بەرا سىلىق دېگەن ئادەم بىر قۇلىقىنى تۇتۇپ ئاۋازىنىڭ بارىچە :

— سالاتۇ جىنازا ! — دەپ ۋارقىرىدى .

دانىيال خوجا باشلىق ئوردا ئەركانلىرى سامساق سوپىنىڭ جەسىتى سىلىنغان تاۋۇتنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىگە ئۆتتى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن مىڭلىغان ئادەملەر سەپ تۇزۇشتى . ئانچە كېچىكمەي ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرغان دانىيال خوجىنىڭ قۇلىقىنى قېقىپ :

— ئاللاھۇ ئەكبەر ! — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

ئالتىنچى باب

«قۇللۇقتا تۇغۇلغان ئەۋلادلارغا شۇ قۇللۇقنىڭ ئۆزى ئادەم ھاياتىدىكى تەبىئىي ئەھۋالدەك سېزىلىشى مۇمكىن ۋە ئۇنى ئۇلارنىڭ ھېچقاچان قولدىن چىقارغۇسى كەلمەيدۇ » دېگەنگە ئوخشاش ، تۇغلۇق تۆمۈرخان (1329 — 1364) ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردىن تارتىپ ئۆتكەن 350 يىل ئىچىدە ، تەكرىتىغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدا ئۆز پائالىيىتىنى يۇرگۈزۈپ كەلگەن سوپىزمنىڭ ئاخىرقى پېشۋالىرى ھىدايەتۇللا ئىشان بىلەن دانىيال خوجىلار 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، ھۆكۈمرانلىق مەۋقەگە ئىگە بولۇپ ، ھاكىمىيەتنى ئۆز قوللىرىغا ئالغانىدى . ئۆزلىرىنى مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادى دەپ ئاتاشقان بۇ خوجىلار

خەلقنىڭ ئاڭ ـ سېزىمىنى ؛ ئىجتىمائىي ھاياتقا ، يېڑىگە ، ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرىگە بولغان قىزىقىشىنى ۋە مىللىي ھېسسىيات ، مىللىي غۇرۇرىنى تۇنجۇقتۇرۇپ ، ئۇلارنى تائەت ـ ئىبادەت قىلىپ ھايات كەچۈرىدىغان ، «بۇ دۇنيادا قانچە ئازاب تارتسا ، ئۇ دۇنيادا شۇنچە راھەت كۆرىدۇ» دېگەن دىنىي ئەقىدىگە مۇتلەق ئىشىنىدىغان مۆمىن مۇسۇلمانلارغا ئايلاندۇرغانىدى .

خوجا ـ ئىشانلار تەرىپىدىن ئۇچ ئەسىردىن ئارتۇق ھەممە جايدا ، ھەر كۈنى ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ خىل دىنىي ۋەز ـ نەسىھەتلەر ئاتىدىن بالىغا مىراس تەرىقىسىدە ئۆتۈپ ، ئادەملەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تېتىكلىك ، ھەرىكەتچانلىق ۋە جەڭگىۋارلىق روھىنى سۇسلاشتۇرۇۋەتكەنىدى . ئۇلارنى خوجا ـ ئىشانلارنىڭ دېگەن سۆزلىرىگە ئەمەل قىلىپ بويسۇنىدىغان ، بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى «پېشانىمىزگە يېزىلغىنى شۇ ئىكەن» دەپ ھېسابلايدىغان ھالەتكە يەتكۈزگەنىدى . شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، دانىيال خوجا قەشقەرىيىگە خان بولۇپ كەلگەندە ، كۆپلىگەن كىشىلەر : «بۇ ئادەم تۇرمۇشىمىزنىڭ ئوڭلىنىشىغا غەمخورلۇق قىلار» دەپ ئويلاشنىڭ ئورنىغا ، دىنىي ھېسسىياتلىرىغا بېرىلىپ : «ئەمدى ئىسلام دىنى گۈللەيدىغان بولدى ، ئۇنىڭ پاسىبانى خوجام ھەزرەتلىرى بولدى» دەپ خۇشال بولۇشتى . سوپى ـ دەرۋىشلەر خانىقايۇ مازارلاردا ئەس ـ ھوشىدىن ئايرىلغۇچە زىكىر سالاتتى . شەھەر ـ يېزىلاردا قاتراپ يۈرگەن قەلەندەرلەر بىلەن ئاشىقلار : «سەدىقە بالانى ، توۋا گۇناھنى يەر» دەپ ، تىلەمچىلىك قىلاتتى . مەددىاھلار بولسا ، ئون ئادەمنىڭ بېشى قوشۇلغان يەردە ئادەمزاتىدىن تارتىپ مۇھەممەد پەيغەمبەر ، چارىيالار ۋە باشقا ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ كارامەتلىرى ، باتۇرلۇقلىرى ، كۈپپارلارنى دىنىي ئىسلامغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن قىلغان غازاتلىرى توغرۇلۇق ؛ جەننەتتىكى مۇسۇلمان بەندىلەر ئۈچۈن تەييارلانغان نازۇنېمەتلەر ، ھۆر قىزلار ، كەۋسەر بۇلاقلار توغرۇلۇق ؛ گۇناھكار ئادەملەر بىلەن كۈپپارلار كىرىدىغان دوزاختىكى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتلار ،

يىللان - چايانلار ۋە باشقا تۇرلۇك - تۈمەن ئازابلار توغرۇلۇق ئۇنى پۈتكۈچە سۆزلەيتتى .

قىسقىسى ، خوجىلار بىلەن ئىشانلارنىڭ روھى ۋەھىمچىلىك ئىللاھىي ھۆكۈمرانلىقى ئاۋام خەلقنى ئۆزلىرىگە باش ئېگىشكە شۇنچىلىك ئۆگىتىۋەتكەنىدىكى ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى خوجا - ئىشانلارنى ھۆرمەتلەشنى ، دۇئاسىنى ئېلىشنى گويا ئاتا - بوۋىلارنىڭ روھىنى خۇش قىلىش دەپ بىلەتتى . بەزىلەر ئۆزىنىڭ ئىنتايىن كەمبەغەل بولغىنىغا قارىماي ، ئۇ دۇنيانىڭ ساۋابىنى تېپىش ئۈچۈن ، خوجا - ئىشانلارنىڭ يەرلىرىگە بىرنەچچە كۈن ھەقسىز ئىشلەپ بېرەتتى...

دانىيال خوجىنىڭ ئازنا مەسچىتىدە ئوقۇغان خۇتبىسى «غۇلجىدا كىگىز قاقسا ، توپىسى تۇرپانغا يېتىپتۇ» دېگەندەك ، بىرنەچچە كۈندىلا يەكەن ئەتراپىدىكى يېزا - قىشلاقلار بىلەن يىراقتىكى شەھەرلەرگىمۇ يېتىپ باردى . خەلق ئارىسىدا : «بالا گەردان پىر دانىيال خوجام ئاپاق خوجىنىڭ ئەڭ يېقىن مۇخلىسى بولغان بىر قېرى ئاشقىنىڭ جىنازا نامىزىنى ئوقۇپ ، ھەممە ئاق تاغلىقلارنىڭ گۈناھىنى كەچۈرۈم قىپتۇ . دانىيال خوجام بۇ ئاق تاغلىق سوپىنىڭ جەسىتىنى ئالتۇنلۇقتىكى مەرھۇم ئاكىسى شۇئەيىپ خوجامنىڭ قېشىغا دەپنە قىلدۇرۇپتۇ ! ئاق تاغلىق سوپىنىڭ ئۆلۈمى دانىيال خوجامنىڭ چۈشىدە بىر كۈن ئىلگىرى ئايان بولۇپ ، روسۇلىللا : ‹ئەمدى بۇ زېمىندا ياشاۋاتقان ئۈممەتلىرىنى ئاق تاغلىق ، قارا تاغلىق دەپ بۆلمەي ، جەڭگى - جىدەل قىلماي ئىناق ياشاڭلار › دەپ ، بېشارەت بېرىپتۇ ... » دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر تارقىلىپ كەتتى .

بىر چاغلاردا ، قەشقەرىيىدىكى شەھەر - يېزىلار ۋە بازارلاردا ئاق تاغلىق مەددىاھلار ئاپاق خوجىنىڭ ئەۋلىيالىقىنى تەرىپلەپ : «ھەزرىتى ئاپاق خوجام ئەسھابۇلكەھىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندا ، تۇرپان خەلقى ئۇ كىشىنىڭ تەرەت ئېلىشىغا سۇ بەرمىگەنىكەن ، غەزىپى تۇتقان خوجام قولىنىڭ كەينى بىلەن : ‹بۇ

زېمىنىڭ ئۈستى چۆل ، ئاستى كۆل بولغاي ، دەپ دۇئا قىلغانكەن ، شۇ كېچىسىلا ئېقىۋاتقان سۇلار يەرنىڭ ئاستىغا چۈشۈپ كېتىپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن تۇرپانلىقلار كارىز كولاپ سۇ ئىچىدىغان ، دېھقانچىلىق قىلىدىغان بوپتۇ··· » دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەرنى تارقاتقان بولسا ، ئەمدىكى نۆۋەت قارا تاغلىق مەددىاھلارغا كەلگەندى . ئۇلار دانىيال خوجىنى ئۇلۇغلاپ : «روسۇلىللانىڭ نەسەبلىرىدىن بولغان ھەزرىتى دانىيال خوجامغا مۇرىت بولماي ئۆلگەن ھەرقانداق مۇسۇلمان بالىسى دوزىخىيدۇر . بۇ ئادەمنىڭ ئۇلۇغ ئەۋلىيا ئىكەنلىكىگە ، ھەتتا بۇتپەرەسلەرنىڭ پادىشاھىمۇ قايىل بولۇپ ، ئەھلى مۇسۇلمانلارغا خان قىلىپ ئەۋەتتى . دانىيال خوجامغا بەيئەت قىلىڭلار ، ئۇنداق قىلمىساڭلار ، ئىككى دۇنيادا يۇزۇڭلار قارا بولىدۇ··· » دەپ تەشۋىق قىلاتتى .

بۇنداق گەپلەر دىنىي ئېتىقاد بىلەن نادانلىق ئۆز تەبىئىتىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئادەملەرگە قالتىس تەسىر قىلاتتى ۋە خوجىلار بىلەن ئىشانلارنى بۇ دۇنيادىلا ئەمەس ، ئۇ دۇنيادىمۇ ئۆزلىرىگە غەمخورلۇق قىلىدىغان شاپائەتچى دەپ ھېسابلايتتى .

ئەدەن قېچىرمۇ ئەنە شۇنداق ئادەملەرنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ قالغانىدى . دادىسى ئاپاق خوجىغا مۇرىت بولۇپ ، سوپىلىقتا روھى كامالەتكە يېتىشنىڭ تۆت مەقامىنى[1] ئورۇنداپ ، ھەق ۋىسالىغا يېتىش ئۈچۈن رىيازەت چەككەن بولسا ، ئۆزى دانىيال خوجا بىلەن خوجەندتە تونۇشقان چېغىدىلا بۇ ئادەمگە ئىخلاس قىلىپ : «ئەگەر مۇشۇ خوجىنى رازى قىلىپ دۇئاسىنى ئالسام ، تىرىكچىلىكىم ئالغا باسىدۇ » دەپ ئويلىغانىدى . دېگەندەك ، ئاشۇ يىلى ئۆزىنى يوقلاپ ئىلىغا كەلگەن ئەدەن قېچىردىن خۇشال بولغان دانىيال خوجا ئۇنىڭ خەتەرسىز ھەم ئىشەنچلىك تىجارەت قىلىشى ئۈچۈن خۇنتەيجىدىن ئالتۇن دەستەك ئېلىپ بەرگەن ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ سودىسى يۇرۇشۇپ ، تىرىكچىلىكى ئوڭلىنىپ كەتكەنىدى .

---

① شەرىئەت ، تەرىقەت ، مەرىپەت ، ھەقىقەت .

بۇ قېتىم دادىسىنىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردا ، بۇ خوجىنىڭ ئىشلىرى ئەدەن قېچىرغا خۇددى خىزىر يولۇققاندەك تەسىر قىلدى . ئۇ ھەتتا بېشىغا كەلگەن مۇسىبەتنى : «بۇ خۇدايىتائالا ئاتام ئىككىمىزگە ئاتىغان بەخت . ئاتام بىلەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا بىللە بولۇشۇم ۋە ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن يەرلىكىگە قويۇشۇم ، يەنە كېلىپ سەئىدخاندەك پادىشاھلار ، شۇئەيىپ خوجامدەك ئەۋلىيالارنىڭ مازىرىغا دەپنە قىلىشىم ، پەقەت مۇشۇ دانىيال خوجامنىڭ مەرھىمىتى . ئاللاتائالا بۇ خوجامنىڭ نەزىرى چۈشكەن ئاتامغا جەننەت ئاتا قىلسا ، مېنىڭ كەسپىمگە بەرىكەت ئاتا قىلىدۇ » دەيتتى .

دېمىسىمۇ ، سامساق سوپۇمنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ، ئەدەن قېچىرنى ئىزدەپ كېلىدىغان ئادەملەر كۆپەيىپ كەتتى . بۇلارنىڭ بىر قىسمى ھەق يولىدا رىيازەت چېكىپ يۈرگەن سوپى ـ ئىشانلار بولۇپ ، ئۇلار سامساق سوپۇم تىنىقتىن قالغان ھۇجرىغا كىرىپ ، قۇرئان تىلاۋەت قىلاتتى . ئاندىن ئەدەن قېچىرغا قاراپ :

— ئاتىلىرى ئاللانىڭ ۋىسالىغا يەتكەن ئادەم . ئاللا بىزگىمۇ شۇنداق بەختنى نېسىپ قىلسا ئارمىنىمىز يوق ، — دېيىشەتتى ۋە يەنە ، — بىز بىرقانچە سوپى ـ دەرۋىشلەر سامساق سوپۇمنىڭ قەبرىسىدە قىرىق كۈنگىچە دەۋر قۇرۇپ ، رىيازەت چېكىشنى نىيەت قىلغانىدۇق ، شۇڭا ئۆزلىرىنىڭ ئىجازىتىنى ئالايلى دېدۇق ، — دەپ ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشاتتى .

ئەدەن قېچىردىن كۆڭۈل سوراپ كەلگەنلەرنىڭ ئىچىدە ، ئۇنىڭ دانىيال خوجام بىلەن يېقىنلىقىنى بىلىپ ، مۇشۇ باھانىدە تونۇشۇۋېلىشنى ئويلىغان كىشىلەرمۇ بار ئىدى . بۇلارنىڭ بەزىلىرى دەرەخنىڭ ئۇچىدىكى ئالمىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ پەستىكى شېخىنى ئەگكەندەك ، دانىيال خوجىغا يەتكۈزەلمىگەن ئەرز ـ دادىنى مۇشۇ تۇججار ئارقىلىق يەتكۈزمەكچى بولاتتى .

بۇگۈن ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا سارايۇەن ھېلىم يۈمشاق بىلەن بىر دۇمچەك ئادەم كىرىپ كەلدى :

— ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا تەزىيە بىلدۈرگەچ ، ئازراق ھالسىنى ئېيتقىلى كەلدىم ، — دەپ سۆز باشلىدى دۇمچەك ئادەم ، — سامساق سوپۇمنىڭ سىلىگە ئاتا بولىدىغانلىقىنى ئەزبىرايى خۇدا بىلمەپتىمەن . بىلگەن بولسام ، ئۇ بىچارىنى سېپە تۇۋىدە ياتقۇزماي ، ئۆيۈمگە ئەكېلىۋالاتتىم . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇ ئادەمگە خۇدا يولىدا رىيازەت چېكىپ يۈرگەن سوپىلارنىڭ بىرىكەنغۇ ، دۇئاسىنى ئالاي دەپ ، بەزى كۈنلىرى بىر دانە زاغرا ، بەزىدە بىر ھېچىر سۈيۇقئاش بېرىپ تۇرغانىدىم . رەھمەتلىك ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئا قىلاتتى . خەير ، ئاتىلىرىنىڭ جايى جەننەتتە بولغاي . بۇ ۋاپاسى يوق دۇنيا مۇنۇ ھېلىماخۇننىڭ سارىيىدەك بىرى كېلىپ ، بىرى كېتىپ تۇرىدىغان بىر نەرسە ئىكەن . رىزقىمىز تۇگىگەن بىر كۈنى بىزمۇ ئاتىلىرىغا ئوخشاش دارىلباقىيغا كېتىمىز ، — ئۇ خىرقىراپ چىقىدىغان ئاۋازى بىلەن قۇرئان ئوقۇدى - دە ، ئاندىن ئەسلىي مەقسىتىگە كۆچتى ، — بۇگۈن ھەپتىدىن ئاشتى . ھەزرىتى دانىيال خوجامغا دادخاھلىق قىلاي دەپ بىرنەچچە قېتىم بارسام ، ئۇ جانابلىرىنىڭ قېشىغا كىرگۈزمىدى . خەقلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە قارىغاندا ، ئۆزلىرى ئۇ خوجام بىلەن پات - پات مۇلاقاتتا بولۇپ تۇرىدىغان تۇججار ئىكەنلا . سىلىدىن ئىلتىماسىم ، ئۇ كىشى بىلەن ئۇچراشقانلىرىدا مېنىڭ دەردى - ھالىمنى ئىككى ئېغىز سۆزلىرى بىلەن قۇلىقىغا سېلىپ قويسىلا .

— خوجامغا ئېيتىدىغان نېمە دەردلىرى بار ئىدى ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر .

— ئۆزلىرىنىڭ قىزىقىپ سورىغانلىرىغا ھەشقاللا ، ئۇكام ، — دۇمچەك ئادەمنىڭ چىرايىدا ئۇمىدلىنىش ئالامىتى پەيدا بولدى ، — ئۆزلىرى ھېلىماخۇن بىلەن ئاتىلىرىنى ھارۇنغا سېلىپ ئەكەتكەن كۈنى كەچتە ، ئۇ مەرھۇمغا دوغاپ ئىچكۈزۈپ ئولتۇرغان قىز بالا ئەسلىرىدە بارمۇ ؟ ھە ، شۇ قىز بالا مېنىڭ قىزىم رابىنساخان بولىدۇ .

ئەدەن قېچىرنىڭ كۆز ئالدىغا سېپە تۇۋىدە ئاغرىپ ياتقان

دادىسىغا ئۇسسۇلۇق بېرىۋاتقان سەرگەز كۆڭلەكلىك كىچىككىنە قىزنىڭ قىياپىتى كەلگەندەك بولدى :

— ئۇ قىز بالىغا بىر نەرسە بولدىمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— توققۇزياشلىق قىز بالىغا نېمە بولىدۇ ، ئۇكام ، شۇنىڭ ئۈچۈن سەكپارە بولۇپ يۈرىمەن ، بالىلارنىڭ ئانىسى : «ئۆيدە چىشقا باسقۇدەك ھېچ نەرسە قالماپتۇ» دەپ ، سېتىپ كېلىش ئۈچۈن ، ئىككى خام بىلەن رابىنىسانى بازارغا چىقارغانىدى . ھېلى كېلەر ، بىزمان كېلەر بىلەن چۈشكىچە كۈتتۈق . ئاخىر تاقىتىم تۈگەپ بازارغا بارسام ، ھاسان باققال : «قىزلىرىنى بۇ يەردىن ئىزدىمەي ، مىرشەپخانىدىن ئىزدىسىلە . بۇگۈن بۇ مىرشەپلەرگە نېمە كۆرۈندىكى ، خام ساتقىلى كەلگەن ھەممە ئادەمنى ھەيدەپ كەتتى» دېدى . مىرشەپخانىغا بارسام ئۇ يەردىمۇ گېپىمنى ئاڭلىغۇدەك ئادەم تېپىلمىدى . ئەمدى قانداق قىلارمەن دەپ تۇرسام ، بېشىغا سەللە ئوراغان سالاپەتلىك بىر ئادەم مىرشەپخانىدىن چىقىپ قالدى . ھېلىقى ئادەمگە بېشىم يەرگە تەگكۈچە ئېگىلىپ سالام بەردىم ـ دە ، دەردىمنى ئېيتتىم . بايىقى سالاپەتلىك ئادەم ئۇزۇن بۇرۇتلىرىنىڭ ئۇچىنى تولغاپ ، قۇشۇمسىنى تۇرگەن پېتىچە بىرپەس تۇرۇپ :

— قىزلىرىنىڭ ئىسمى نېمە ؟ — دەپ سورىدى .

— رابىنىساخان ، ئۇچىسىدا سەرگەز كۆڭلىكى بار ، — دېدىم .

— ئۇنداق بىھايا مۇرتەت قىزنى ئۆستۇرگۈچە ، بەدەۋىلەردەك كونا قۇدۇققا تاشلىۋەتسىلىمۇ بولغانىكەن ، — دېدى .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ كەيپىم قىرىق گەز ئۇچتى ، ئۆزۈمنى توختىتالماي :

— ئەمدى توققۇزغا كىرگەن ، ئانىسىنىڭ سۈتى ئاغزىدىن كەتمىگەن قىز بالىنى مۇرتەت دېيىشكە ئاغزىلىرى قانداق بارىدى ، خوجام ، — دېسەم ، بايىقى ئادەم :

— قىزلىرى كىچىك بولغىنى بىلەن جېنى چوڭ ئىكەن . ئامبۇنلارنىڭ بىرىگە ئىككى يۈز دانە خام كېرەك بولۇپ مىرشەپ خوجامنىڭ ئالدىغا كىرىپتىكەن ، ئۇ جانابلىرى مەزكۇر ئامبۇنىنىڭ

ئىشىنى پۈتتۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن ، مەن بىلەن بىرنەچچە مىرشەپنى بازارغا چىقىرىپ ، خام سېتىۋالقان ئادەملەرنى ھەيدەپ كېلىشكە ئەۋەتتى . بىز ئانچە كېچىكمەيلا يۈزدەك بۆزچىنى ھەيدەپ كەلدۇق . مىرشەپ خوجام ئۇلارنىڭ قولىدىكى خاملارنىڭ بىرنى ھەپتىلىك ئالۋانغا[1] تۈتۈپ ، قالغىنىغا تېگىشلىك پۇلنى بېرىپ قايتۈردى . سىلىنىڭ قىزلىرى : «مىرشەپ خوجام ، ساڭ چاشقىنى قارلىغاچتىن ئاشلىق سورىغاندەك ، بىزگە ئوخشاش جېنىنى ئاران بېقىۋاتقان ئادەملەردىن ئالۋان ئېلىشنى قاچان توختىتىسىلەر ؟ ھازىر ئۆيىمىزدە چىشىمىزغا باسقۇدەك بىرنېمە يوق ، ئالۋىنىڭلار بولسا كېيىن ئالارسىلەر ... » دەپ ، بىرمۇنچە ئوڭ ـ تەتۈر گەپلەرنى قىلدى . ئەگەر مەن ئارىلاشمىغان بولسام ، مىرشەپ خوجام پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادىغا تىل تەگكۈزگەن بۇ قىزلىرىنى شۇ يەردىلا قوزۇقتا ئولتۇرغۇزۇپ ، ئەھلى مۇسۇلمانلارغا ئىبرەت قىلاتتى . ھېلىمۇ مىرشەپ خوجام ئىنساپلىق ئادەم ئىكەن . مېنىڭ : «بۇ قىز بالا تېخى نارەسىدىكەن ، خوجام . بىر قېتىمغا ئاچچىقلىرىنى ماڭا بەرسىلە » دېگىنىمنى ئىناۋەتكە ئېلىپ ، قىزلىرىنى «چاكار چوكان » لار ساقلىنىدىغان يەرگە ئەۋەتىۋەتتى ، دەيدۇ قارىسىلا . ئۇ يەردىن «چاكار چوكانلار » تۇرىدىغان يەرگە بارسام ، نەيزە تۈتۈپ ، قىلىچ ئاسقان سىپاھلار دەرۋازىغىمۇ يېقىن يولاتمىدى .

ئەدەن قېچىپ «چاكار چوكان » دېگەن ئاتالمىنى ئاڭلاپ ، ھەيران بولۇپ قالدى . بۇنى بايقىغان سارايۇەن چۇشەندۈردى :

— ئۆزلىرى بۇ شەھەرگە چەتتىن كەلگەن كىشى بولغاچقا بىلمەيدىلا . دانىيال خوجام ھەزرەتلىرى خان بولۇپ كېلىشى بىلەنلا ، خوجىلار بىلەن ئىشانلارنىڭ نەزىرىدە «گۈناھلىق » دەپ قارالغان قىز ـ چوكانلارنى تۇتقۇن قىلدى ، ئۇلارنىڭ سانى مۆلچەرگە يەتكەندە ئىلى تەرەپكە ئەۋەتىدىكەن . ئۇلار شۇ ياقتىكى قالماق ئەمەلدارلىرىنى ئىسلامغا تەشەببۇس قىلىپ ، ئۆتكۈزگەن چوڭ ـ كىچىك گۈناھلىرىنى يۇيىدىكەن ، بولمىسا شۇ قالماقلارنىڭ

① جۇڭغارلار دەۋرىدە يەكەنلىكلەر ھەر ھەپتىدە بىردىن ماتا ئالۋان تۆلەشكە مەجبۇر ئىدى .

قولىدا چاكار بولۇپ يۈرۈپبردىكەن . ھەزرىتى دانىيال خوجام مەزكۇر «گۇناھلىق» ئاياللارنى ئوردىنىڭ بىر چېتىدىكى مەخسۇس ھەرەمخانىدا توۋا ئوقۇتۇپ ، يېمەك ـ ئىچمەك ، كىيىم ـ كېچەك بىلەن تەمىنلەيدىكەن . خەلق ئەنە شۇنداق «گۇناھكار» قىز ـ چوكانلارنى «چاكار چوكانلار» دەپ ئاتايدىغان بولۇشتى .

ئەدەن قېچىر ئېغىر خورسىنىپ قويدى . ئۇنىڭ ھەربىر ھەركىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان دۇمچەك ئادەم : «بۇ كىشىگە ئېيتقان سۆزلىرىم تەسىر قىلدى ، ئەتمالىم» دېگەن ئويغا كەلدى ۋە :

— ئۆزلىرى شۇنداق قىلىپ ، ماڭا قانداق جاۋاب بېرىدىلا ، خوجام ؟ — دەپ سورىدى .

— خاتىرجەم بولسىلا ، خوجام بىلەن قاچان مۇلاقاتتا بولسام ، شۇ چاغدا سىلىنىڭ قىزلىرىغا كەڭچىلىك قىلىشنى ئىلتىماس قىلىمەن .

— مېنىڭ ئىسمىمنى سورىۋالمىدىلىغۇ ؟ مۇبادا خوجام ھەزرەتلىرى ئۇ قىزنىڭ ئاتىسى كىم ئىكەن ؟ دەپ سوراپ قالسا نېمە دەيدىلا ؟ — دېدى ئىشىنىڭ پۇختا بولۇشىنى ئويلىغان دۇمچەك ئادەم ، — مېنىڭ ئىسمىم قۇناخۇن باپكار . ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىسىلا ، قۇناخۇن باپكار دېسە ، يەكەندىكى ھەممە كاسىپلار بىلىدۇ . مۇنۇ ھېلىماخۇن ھازىر يانچۇقىغا پۇل چۈشۈپ ، سارايۇەن بولۇپ كەتكىنى بىلەن ، پېقىر بۇنىڭ ئاتىسى رەھمەتلىك بىلەن بىر ئۇيۇنۇن بىر قويۇندا يۇرگەن ئادەملەر ئىدۇق . شۇنداققۇ ، ھېلىماخۇن ؟ — ئۇ ئاخىرقى گېپى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئەدەن قېچىر تۇرۇۋاتقان سارايىنىڭ ئىگىسى بىلەنمۇ كۆڭلى يېقىنلىقىنى بىلدۈرۈپ قويدى .

— شۇنداق ، قۇناخۇنكا ، — دەپ قۇۋۇەتلىدى ئۇنىڭ سۆزىنى سارايۇەن ، — ئۆزلىرى بىز ئۈچۈن ئاتا كۆرگەن ئادەم ـ دە .

ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئۇزۇلۇپ قالدى .

ھۇجرىغا ئازنا مەسچىتىنىڭ مەزنىنى بىلەن بىرنەچچە ئادەملەر كىرىپ كېلىشتى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا ھەممە ھۆكۈمرانلارغا ئوخشاش ئىككى تەرەپلىمە ھايات كەچۈرەتتى . ئۇنىڭ بىرى ، ئەمەلدارلىرىدىن تارتىپ ھەممە ئادەملەرگە مەلۇم . ئۇلار كەشنى كىيىسمۇ «بىسمىللا» ئاغزىدىن چۈشمەيدىغان بۇ ئادەمنى ئىسلام دىنىنىڭ پىشۋاسى ، مۇسۇلمانلارنىڭ غەمخورچىسى دەپ بىلەتتى ۋە ئەمر ـ پەرمانلىرىنى جان ـ دىل بىلەن ئورۇندايتتى .

ئۇنىڭ باشقىلارغا بىلدۈرمەيدىغان يەنە بىر ھاياتى — ئۇ ئەمەلىيەتتە باشقىلارنىڭ غېمىنى ئويلىمايدىغان ، ئىنتايىن قىساسخور ۋە دالدىغا كىرىۋېلىپ ئوۋ قىلىدىغان ئادەم ئىدى . بىر ئادەمگە كىچىككىنە ياخشىلىق قىلسا ، ئۇنىڭ بەدىلىگە نەچچە ھەسسە ياخشىلىق كۆرمىسە ئۇيقۇسى كەلمەيتتى . قارىماققا ھەممە ئادەملەرگە سىلىق ـ سىپايە مۇناسىۋەت قىلىدىغان بۇ خوجام ئۈستى تىپتىنچ ، ئەمما ئاستىدىكى ئېقىنى كۆچلۈك قارا سۇغا ئوخشايتتى . ئۇ ئۆز تەختىنىڭ دۈشمەنلىرىدىن دوستلۇقىنى بىلدۈرۈپ ئۆچىنى ئالاتتى .

ئۇ ھازىر ھاردۇق چىقىرىدىغان مەخسۇس ھۈجرىدىكى يۇمشاق كۆرسىدا ئولتۇرۇپ ، ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ قولىدىكى ۋەخپە يەرلەر بىلەن مال ـ چارۋىلارنى قولغا كىرگۈزۈش ، ئۆز ۋاقتىدا قارا تاغلىق خوجىلارنى قاتىغىر قاقشاتقان ئادەملەردىن ئۆچ ئېلىش ۋە كېلەر يىلى يازدا جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان سېلىقلارنى تەييارلاش ھەقىدە خىيال سۈردى : «بۇ ‹ئىشقىيە› خوجىلىرى قانىتى كېسىلگەن قۇشقاچقا ئوخشاپ قالدى . ھازىر ئۇلارغا ھىدايەتۇللا ئىشانىڭ ۋاقتىدا ئىگىلىۋالغان يەرلەر بىلەن چارۋاغلاردىنمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىسىق جانلىرى قىممەت . شۇنىڭ ئۈچۈن پۇرسەت يار بەرگەنكەن ، ئۇلارنىڭ ئۇ ياكى بۇ ئىشلىرىنى باھانە قىلىپ ئەدىبىنى بېرىش ؛ ئۇلارنىڭ قايتا باش كۆتۈرمەسلىكى ئۈچۈن

ئەركەكلىرىنى ‹غۇلچا گەدەنكەش›[1] ، ئاياللىرىنى ‹چاكار چوكان› قىلىپ ، جۇڭغارلارنىڭ خىزمىتىگە ئەۋەتىش لازىم . يامانراقلىرىنى بىرەر باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئەيىبلەپ كۆزدىن يوقىتىش كېرەك . ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ ئۆز سۈلۈكىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بەرپا قىلغان مەسچىت ـ خانىقالىرىنى ، مۇخلىسلىرىنىڭ تۇنەكخانىلىرىنى خانۇۋەيران قىلىش لازىم . شۇ چاغدىلا ئۇلارنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىكى ۋەخپە يەرلەر بىلەن باغ ـ ۋارانلار ، چارۋا ماللار ماڭا ئىخلاس قىلىپ ، مەزكۇر ئىشلارنى ئورۇندىغان ئادەملىرىمنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ . جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراجغا كەلسەك ، ئۇنىڭ كارى چاغلىق . قەشقەرىيە خەلقى بەئەينى سۈيى تۆگىمەيدىغان بۇلاققا ئوخشايدۇ . ئەللىك يىلغا يېقىن جۇڭغارلارغا بېرىپ كېلىۋاتقان خىراج ، ماڭا كەلگەندە تۆگەپ قالماس... »

ئۇنىڭ ئويلىرى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ ـ يېپىلغاندەك قىلدى .

— كىم ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ .

— مەن ئىدىم ، تەقسىر ، — دېدى دىۋانبېگى ئەيمىنىپەرەك ، — ئۆزلىرىنىڭ ھاردۇق ئېلىۋاتقانلىقلىرىنى بىلمەپتىمەن .

— خوش ، بىرەر ئىش بارمىدى ؟

— يوقسۇ ، ھېلىقى ئەدەن قېچىر دېگەن كىشى كەپتىكەن .

— دەرھال باشلاپ كىرسىلە ، — دانىيال خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ تەخت تۇرغان خانىغا چىقتى .

ئاتىسىنىڭ يەتتىسى ئۆتكۈچە ، ئۇنىڭ روھىغا ئاتاپ ، يەكەننىڭ يەتتە موللىسىغا قۇرئان تىلاۋەت قىلدۇرغان ۋە ئۇنىڭ قەبرىسىنى كۆزىتىپ ، رىيازەت چېكىۋاتقان سوپى ـ دەرۋىشلەرنى رازى قىلغان ئەدەن قېچىر دانىيال خوجىنىڭ ئالدىغا قىلغان ياخشىلىقلىرىغا مىننەتدارلىق بىلدۇرۇش ھەم خوشلىشىش ئۈچۈن كەلگەنىدى .

---

① غۇلچا گەدەنكەش — گەپكە كىرمەسلەر شۇنداق ئاتالغان .

ئۇنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇستىرا كۆرمىگەن ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ كەتكەن ، چىرايىدىن ھارغىنلىق چىقىپ تۇراتتى .

— خۇش كەپتىلا ، ئەدەنباي ، غۇلاملارغا ئېيتسىلا ، چاي دەملەپ كىرسۇن ، — دېدى دانىيال خوجا ئۇ ئىشىكتىن كىرىشىگىلا ۋە دېۋانبېگگە قاراپ . ئاندىن ئەدەن قېچىرنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ھاردۇق ھۇجرىغا باشلاپ كىردى .

ئۇلار بۇ خاس خانىدا خېلى ئۇزۇن پاراڭلاشتى . ئۆز خوجىسىنىڭ ئىلتىپاتىدا گۆش يەپ ، قولىنى مەسىگە سۈرتۈپ يۇرگەن ئەدەن قېچىر ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىنى ماقۇللاپ بېشىنى ئىرغىتاتتى ۋە قېنى ، ئەدەنباي ، چايغا باقسىلا دېگەندىلا ، سەدەپ گۇللۇك چىنىنى قولىغا ئالاتتى .

— مەرھۇم ئاتىلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولغاندىن كېيىن ، ئاكام شۇئەيىپ خوجام ئۆتكەن كېچە ئۇچىنچى قېتىم چۈشۈمگە كىردى ۋە ھەر قېتىمدا : «زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى ئادەم ئىنتىقامنى ئالسا ئۇنى ئەيىبلەشكە بولمايدۇ»[1] دېگەن ئايەتنى تەكرارلىدى ، — دېدى دانىيال خوجا ، — مەرھۇم ئاكامنىڭ روھى قۇشلىرى جەننەتۇل رىزۋاندا پەرۋاز قىلىپ يۈرسىمۇ ، لېكىن ئاتىلىرى دېگەندەك ، ساقىلاخۇننىڭ بۇ پاك زېمىنىنى دەسسەپ يۈرگىنىدىن قورۇنسا كېرەك . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، دۈشمەنلەر سانجىغان نەيزىنىڭ يارىسىغا قارىغاندا ، يېقىنلىرى سانجىغان يېگىنىنىڭ يارىسى ساقايمايدىغان ئوخشايدۇ . چوڭ ئاغىچىنىڭ تاغىسى بولغان بۇ ساقىلاخۇننىڭ جىنايىتى ھەر كۈنى دېگۈدەك دىل ئارامىمنى پاراكەندە قىلماقتا .

— ساقىلاخۇن دېگەنلىرى قوبىدىن بۇياققا مېڭىش ئالدىدا ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەلگەن ئاق ئاتلىق ئادەمغۇ دەيمەن ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر .

— شۇنداق ، ئۇ ئادەم ھازىرمۇ شۇ ياقتا . ئېرەن قابۇرغا دېگەن

---

① قۇرئان كەرىم ، سۈرە «شۇرا» نىڭ 41 ـ ئايىتى .

يەردىكى ئەخمەت خوجىنىڭ قېشىدا تۇرۇۋاتىدۇ .

دانىيال خوجىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن ئەدەن قېچىر دەرھال ئۆز ئىپادىسىنى بىلدۈردى .

— ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈللىرى خۇش بولىدىغان ئىش بولسا ، ھېلىغۇ ئىلىدا تۇرۇۋاتقان بىر ساقلاخۇن ئىكەن ، يەتتە تاغنىڭ ئۇ چېتىدە تۇرۇۋاتقان ئون ساقلاخۇن بولسىمۇ ، قىساسلىرىنى ئېلىپ بېرىشكە تەييارمەن . قەشقەرگە بارغىنىمدا ، بىر ئۆزى قىرىق قاراقچىنىڭ ئەدىپىنى بېرەلەيدىغان پالۋان يىگىتلەردىن بىرنەچچىسىنى تاللىۋالىمەن ـ دە ، ئۇ قاتىلنىڭ جېنىنى ئەزرائىلدىن ئىلگىرى ئالدى جەھەننەمگە يوللايمەن .

— بۇ سىلى ئويلىغاندەك ئاسان ئەمەس ، — دانىيال خوجا ئۇنىڭ ساداقەت بىلدۈرگىنىگە خۇشال بولدى ، لېكىن كالتە پەملىكىگە ئەپسۇسلاندى . چۈنكى ، ئۇنىڭ نەزىرىچە ، ساقلاخۇننى بىر تەرەپ قىلىشتا ئەقىللىق ئۇۋچىلار ھېيلە ئىشلىتىپ ئارسلاننى تۇتقاندەك ، ئەخمەت خوجىمۇ ، جۇڭغارلارمۇ گۇمانلانمايدىغان ۋە ئۇلار ساقلاخۇننىڭ ئۆلۈمىنى خۇدادىن كەلگەن ئەجەل دەپ ھېسابلايدىغان بولۇشى لازىم ئىدى . چۈنكى ، ئاق تاغلىقلارنىڭ بۇگۈنكى پېشۋاسى ئەخمەت خوجىنىڭ ئاتا ـ بوۋىسىنى كۆرگەن ۋە ئۇلارغا بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلغان ساقلاخۇن ئاق تاغلىقلار ئارىسىدا ھېلىمۇ نوپۇزغا ئىگە ئادەم ئىدى .

— سىلى قەشقەرگە قاچان ماڭماقچى بولۇۋاتىدىلا ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا گېپىنى يۆتكەپ .

— ئەتىلەتىن ماڭايمىكىن دېۋىدىم .

— ئىلى تەرەپكە قاچان بارىدىلا ؟

— قاچان بارغىن دېسىلە ، شۇ چاغدا بارىۋېرىمەن .

— ئۇنداقتا ، ئىككى ـ ئۈچ كۈن تەخىر قىلسىلا ، بىز ياقۇپ خوجامغا سوۋغا ـ سالام تەييارلايلى .

— خوپ ، خوجام .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىر بىلەن خوشلاشقان دانىيال خوجا ئوردىدىن چىقىپ ئۈدۈل دوردۇن ئاغىچىنىڭ ئۆيىگە كىردى . بۇنداق چاغدا ، دانىيال خوجىنىڭ ئوردا ئىشلىرى بىلەن بەند بولىدىغانلىقىنى بىلىدىغان دۇردۇن ئاغىچا ، نىسا بېگىمگە قېشىنىڭ ياۋا تۈكلىرىنى تەرگۈزۈۋاتاتتى . شۇڭا ، دانىيال خوجىنىڭ تۈيۇقسىز كىرىپ كېلىشى ھەر ئىككىسىنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى . ئۇلار خىجىل بولغىنىدىن قىزارغان يۈزلىرىنى تەتۈر قىلىپ ئوڭايسىزلاندى .

— ئاغىچا ئىككىيلەنگە بىر چەينەك چاي ئەكىرسىلە ، — دېدى دانىيال خوجا نىسا بېگىمگە ۋە ئۇنىڭ ئۆيىدىن چىقىشى بىلەنلا دۇردۇن ئاغىچىنىڭ ئېتى قېچىپ ، بوشاشقان مۇرىسىنى تۇتتى ، — جانلىرىنى قاقشىتىپ قاشلىرىنى تەرگۈزگەنلىرى نېمىسى ؟ ئۇنىڭسىزمۇ ئادەمنى زىلەيخادەك مەپتۇن قىلىدىلا .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ دۇردۇن ئاغىچىنىڭ كۆڭلىگە باھار قۇياشىنىڭ نۇرى چۈشكەندەك يورۇپ ، چىرايى گۈلدەك تاۋلىنىپ كۆزلىرىگىچە كۈلۈپ كەتتى .

— خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىن بېرى ئوردا ئىشلىرى بىلەن بەند بولۇپ ، ھېچبىر ئېسىمگە كەلمەپتۇ . يا سىلى خاتىرەمگە سالماپلا ، — دېدى دانىيال خوجا قېلىن كۆرپىگە ئولتۇرۇپ .

— ۋىيەي ، نېمە دەيدىلا ، خوجام ؟ — دۇردۇن ئاغىچا بىرەر خاتالىق ئۆتكۈزگەندەك چۆچۈپ كەتتى .

— ئۇنداق دېگىنىم ، — دەپ چۈشەندۈردى خوجا ، — بىز ئىلىدىن بۇ ياققا مېڭىشتىن بىر كۈن ئىلگىرى ، ساقىلاخۇن تاغىمىز ئالاھىدە كېلىپ مۇبارەكباد قىلغانىدى . شۇ چاغقىچە ئۇ كىشىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ نامىمۇ يازماپتىمىز . يەنە ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن ، ھېلىقى ئەدەن تۈججار ئىلى تەرەپكە بارىدىكەن . شۇ كىشىدىن بىرەر ئۇلاغ سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىپ قويساق دېۋىدىم .

ئېرىنىڭ گەپلىرى ۋۇجۇدىدىكى ھەممە ھۈجەيرىلىرىنى خۇش قىلىۋەتكەن دۇردۇن ئاغىچا ئۆزىنىڭ ئىتائەتچانلىقىنى بىلدۈرۈش

ئۇچۇن :

— ۋىيەي ، تاغامغا لايىق نەرسىلەرنى ئۆزلىرى تەييارلىمىسىلا ، ئۇ كىشىگە قانداق نەرسىلەرنى ئەۋەتىشنى نەدىن بىلەي ، — دېۋىدى ، دانىيال خوجا :

— تاغا ئەسلىدە سىلىنىڭغۇ ، زىلەيخام ، — دېدى ۋە بۇ ئارقىلىق دۇردۇن ئاغىچىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ھەم ئۇنىڭ ھوقۇقلۇق ئاغىچا ئىكەنلىكىنى بىلدۇردى .

بۇنداق پۇرسەتتىن پايدىلىنىشنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىگەن دوردۇن ئاغىچا ساقلاخۇنىڭ پوسكامدا تۇرىدىغان قىزى — ياقۇت خېنىمغىمۇ ئاز ـ تولا يارەم قىلىشنى ئاغزىدىن چىقىرىۋىدى ، دانىيال خوجا :

— ئۇ زەئىپە ھەققىدە ياخشى ئويلاپتىلا . ياقۇت خېنىمغا ئاز ـ تولا يارەمىمۇ قىلايلى ، ئاتامنى يوقلاپ كېلەتتىم دېسە ئىلىغىمۇ ئەۋەتەيلى ، — دېدى .

— ۋىيەي ، ئۇنداق دېسەكقۇ ياقۇت خېنىم تاغامنىڭ قېشىغا قارلىغاچتەك ئۇچۇپ بارار .

— ئەمىسە ، پوسكام تەرەپكە بۇگۈنلا ئادەم ئەۋەتسىلە ، ساقلاخۇن تاغىمىز تېخىمۇ خۇش بولۇپ قالسۇن .

شۇ ئارىدا ، بىر پەتنۇستا چەينەك ـ چىنىلەرنى كۆتۈرۈپ كىرگەن نىسا بېگىم داستخان راسلاشقا تۇتۇنغانىدى ، ئېرىنىڭ گەپلىرىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن دۇردۇن ئاغىچا :

— نىسا بېگىم ، قوللىرىدىكىنى ماڭا بەرسىلە ، ئۆزۈم راسلاي . سىلى چىقىپ غۇلاملارنىڭ بىرىنى ھازىرلا مېنىڭ مەپەم بىلەن پوسكامغا ئەۋەتسىلە ، ياقۇت خېنىمنى يەتكۈزۈپ كەلسۇن ، — دېدى .

※ ※ ※

ساقلاخۇنىڭ يالغۇز قىزى ياقۇتخان يورۇق دۇنياغا كەلگەندىن بېرى ئۆز بەختىنى تاپالماي ، «ئۇھ» تارتىپ كېلىۋاتقان

چوكانلارنىڭ بىرى ئىدى . ھازىر ئۇنىڭ يېشى ئوتتۇزغا كەلگەن بولسىمۇ ، ئەمدى قۇرامىغا يەتكەن قىزلاردەك كۆرۈنەتتى . ئۇ قىز چاغلىرىدا ، دادىسىنىڭ ۋەخپىسىدە ئىشلەيدىغان بىر ئادەمنىڭ ئوغلىنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى . لېكىن ، نەسەب ۋە ئاتاق سۈرۈشتۈرىدىغان ساقىلاخۇن قىزنىڭ خاھىشى بىلەن ھېسابلاشماي ، ئۇنى ئاتاقلىق بىر خوجىغا ھەدىيە قىلىپ دۇئاسىنى ئالغانىدى . ئەمما ، بۇ خوجىنىڭ ئىلكىدە تۇرۇۋاتقان ئۇچ خوتۇن ئۇنى دېدەكلىرىگە قوشۇپ ئۆي ئىشلىرىغا سالدى . ئۇچىنچى يىلى ، ئۇ خوجىنىڭ رىزقى تۇگەپ ، ياقۇتخان ئۆيگە يېنىپ كەلدى . شۇ چاغدا ، ھېلىقى سۆيگەن يىگىتى يەنە ئەلچى كىرگۈزدى . ساقىلاخۇن يەنە ئۇنىماي ، قەشقەردىكى بىر قېرى خوجىغا ھەدىيە قىلدى . بۇ ئادەم يېشى چوڭىيىپ قالغانلىقتىنمۇ ياكى ئۇ دۇنيانىڭ غېمىگە بېرىلىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن بولۇپ كەتتىمۇ ، ئەيتاۋۇر ياقۇتخانغا كۆڭۈل بۆلمەي ، يا ئۇنى تالاق قىلماي ، بىر يىلغىچە تۇتۇپ تۇردى ـ دە ، كېيىن ئۆيگە ياندۇرۇۋەتتى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ساقىلاخۇن بۇ قىزنىڭ خوتۇنى ئۆلگەن بىر ئىمامغا بەردى . بىراق ، يۇرتقا چېچىلغان رىزقىنى تېرىپ يەيدىغان بۇ ئادەمنىڭ مىراسىدىن قىزغانغان بالىلىرى بىرنەچچە ئايدىن كېيىنلا تۇرلۇك تۆھمەتلەرنى چاپلاپ ياقۇتخانىنى قوغلىۋەتتى . ياقۇتخان ئاتىسىنىڭ ئۆيگە يەنە قايتىپ كەلدى . شۇ يىلى ئانىسى رەھمەتلىك دۇنيادىن ئۆتۈپ ، ئۇنىڭ كۆندىشى كىچىك ئانىسىنىڭ قولىدا قالدى . ئاردىدىن بىرەر يىل ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا ئەخمەت خوجىدىن خەۋەر كېلىپ دادىسى ئىللىق تەرەپكە كېتىپ قالدى . مانا شۇنىڭدىن بېرى ياقۇتخان دادىسىنىڭ ئۆيىدە ئۆزى بەگ ، ئۆزى خان بولۇپ يالغۇز قالدى . بۇلتۇر خەقلەرنىڭ گەپ ـ سۆزىدىن قورقۇپ ، ئىككى ئېغىز ئۆيگە قاغىلىقتىكى چوڭ ئاپىسىنى ئەكېلىۋالدى . ھازىر ئۇ ئىجارىگە بەرگەن تېرىلغۇ يەرلىرىدىن چۈشكەن دارامەت بىلەن كۈن كەچۈرەتتى .

ئۇ دانىيال خوجىلارنىڭ يەكەنگە كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ،

ھەدىسى دۇردۇن ئاغىچىنى يوقلاپ ، كۆكسى - قارنى قانغۇچە مۇڭداشماقچى بولۇپ كېلىۋىدى ، بىراق دۇردۇن ئاغىچا ئۇ ئويلىغاندەك كىشىنىڭ ھال - مۇڭىغا يېتىدىغان ئايالدەك كۆرۈنمىدى . ئۇنىڭغا بىر قارىسا ساددا ۋە ئاق كۆڭۈل ، يەنە بىر قارىسا قىتىغۇر ۋە مەرەز ئايالدەك تەسىر قىلدى .

ئۇنى دۇردۇن ئاغىچا بىرىنچى قېتىم كۆرگەندىلا :

— ۋىيەي ، ياقۇت خېنىم ، مەن كۆرگەندە جاۋغايلىرىدىن شۆلگەي ئېقىپ تۇرىدىغان قارىمۇتۇق قىز ئىدىلە . ھازىر بارات ئاخشىمىدىكى ئايمۇ خجالەت بولغۇدەك چىرايلىق بولۇپ كېتىپلا . خۇدايىم سىلىگە بەرگەن مۇشۇ چىرايىنى ماڭا بەرسىغۇ ، — دېگەنىدى .

ئىككىنچى قېتىم كەلگىنىدە بولسا :

— ئەخمەق دېگەننىڭ ، قارىسىلا ، ياقۇت خېنىم ، كۆزى ئەما بولىدىكەن . مۇنۇ بىزنىڭ ئەخمەق خوجا ھېلىقى يىلى قالماقلارنىڭ قولىغا ئولجا بولۇپ كەتكەن خوتۇننى خونتەيجىگە ئەرز قىلىپ يەنە قايتۇرۇۋالدى ، قارىسىلا . ئۇ بىرنېمە ، قارا سۇنىڭ ئاپئاق بېلىقدەك ئويناپ تۇرسىچۇ ، كاشكى ، بىر كۆرسىلە يېنىپ كۆرگىلىرى كەلمەيدۇ . رەڭگى قاپقارا ، جىسمىدا قىرىۋالغۇدەك بىر پارچە گۆشمۇ يوق . شۇنداق بولسىمۇ ، خوجىنىڭ ئاغزىدىن «بايان ئاغىچىغا ياخشى قاراڭلار » دېگەن گەپ زادى چۈشمەيدۇ . بۇ گەپنى ئاڭلىسام ، قارىسىلا ، تېنىم تىكەنلىشىپ ، پىغانىم ئۆرلەپ كېتىدۇ . بەزى كۈنلىرى چىدىمىغىنىمدىن : «ھەي ، جېنىم خۇدايىم ، خوجىنىڭ ئاشۇ قالماق خوتۇنغا چۈشكەن كۆڭلىنى بويتاق يىگىتلەر كۆرسە شا بولۇپ قالغۇدەك ھۆسنى بار ، لېكىن شۇ كۈنگىچە بەختى ئېچىلماي كېلىۋاتقان ياقۇت خېنىمغا چۈشۈرسەڭمىغۇ ، دەپ ئىلتىجا قىلىپ كېتىمەن... » دېگەنىدى .

ئەنە شۇ گەپلەردىن كېيىن ، ياقۇت خېنىمنىڭ كۆڭلىدە ، نېمە ئۈچۈندۇر بايان ئاغىچىغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك پەيدا بولدى . دۇردۇن ئاغىچىنى بولسا : «شۇنچە يىللار ئۆي تۇتۇپ ، ئاخىر

ئېرىگە ئىگە بولالماي يۈرگەن ئەخمەق» دەپ ئەيىبلىدى.

«ئەگەر دانىيال خوجىدەك ئادەم مېنىڭ قولۇمغا چۈشىدىغان بولسا، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — نېرى كەتسە ئالتە ئاي، بولمىسا ئۇچ ئاينىڭ ئىچىدە پاختىدەك ئېگىرىپ، ئۆزۈم خالىغاندەك خام توقۇيتتۇم. بىراق... مېنىڭ بۇ تەلەيسىز قوللىرىمغا بۇ خوجامنىڭ پېتىكىنى يۇيۇش نېسىپ بولمىغان...»

ياقۇتخاننىڭ ئىچكى دۇنياسى ئەنە شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن پارکەندە بولۇپ يۈرگەندە، ئۆزىنى چاقىرىپ دۇردۇن ئاغىچا ئەۋەتكەن ئىككى ئاتلىق مەپىنىڭ كېلىشى گويا كۈتۈلمىگەندە تاغدەك خۇشاللىق ئەكەلگەندەك تەسىر قىلدى. ئۇ يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە يولغا چىقتى.

※ ※ ※

— قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىغا خۇرسەنمەن، — دېدى دانىيال خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ هۆرمەت بىلدۈرگەن ياقۇتخانغا، — قېنى، ئولتۇرسىلا. ئۆزلىرىنى ئاغىچا هەدىلىرى ئىككى نۆۋەت يوقلاپ كەلدى، — دېدى، — ئەپسۇس، ئوردا ئىشلىرى بىلەن بەند بولۇپ، كۆرۈشۈشكە نېسىپ بولمىدى.

ياقۇت خېنىم خوجىنىڭ گەپلىرىنى تىڭشىغاچ: «ئاغىچا هەدەمگە قارىغاندا، بۇ ئادەم ئاشۇ يىللاردىكىدەك ياپياشلا تۇرۇپتۇ» دەپ ئويلىدى.

— ئاغىچا هەدىلىرى، ياقۇت خېنىم بۇ چاغقىچە تاغامنى سېغىنىپ كەتتى، ئاتىسىنىڭ قېشىغا قارىغاچتەك ئۇچۇپ بارغۇسى بار دېگەچكە، ئۆزلىرىگە مەپە ئەۋەتكەندۇق، — دېدى دانىيال خوجا، — ئەگەر تاغىمزىنىڭ قېشىغا بېرىپ، بىرەر ـ ئىككى ئاي بولسىمۇ ئۇ كىشىنىڭ خىزمىتىنى قىلاي دېسىلە، هەممە تەييارلىقلىرىنى ئاغىچا هەدىلىرى جۆندەپ بەرسۇن. ئەتە ـ ئۆگۈن ئىلى تەرەپكە باريدىغان ئىشەنچلىك مۇخلىسىم بار، ئۆزلىرىنى شۇ

كىشىگە قوشۇپ قويىمەن .
— ئىلتىپاتلىرىغا تەشەككۇر ، خوجام ، — دېدى ياقۇتخان ، — بايان ئاغىچا ھەدەمنۇ مۇشۇنداق دېگەنىدى .
— ئەمىسە ، يول تەييارلىقىنى كۆرۈڭلار ، — دانىيال خوجا ئورنىدىن تۇردى ، — ۋاقىت يار بەرسە ئۆزلىرى بىلەن ئايرىم مۇلاقاتتا بولۇپ ، تاغمىزغا نامە پۈتۈپ بېرەرمەن ، — دېدى ۋە ياقۇتخانغا مەنىلىك قاراپ قويۇپ ئۆيدىن چىقتى .
دانىيال خوجىنىڭ بۇ قارىشىنى ئۆزىچە چۈشەنگەن ياقۇتخاننىڭ قەلبىدە ئايالىلارغا خاس بىر سېزىم ئويغىنىپ ، ۋۇجۇدىنى تىترىتىۋەتكەندەك بولدى . كاللىسىدا : «نەچچە كۈنلەردىن بېرى قىلىپ كەلگەن ئاھۇزارىم ئاللاتائالانىڭ قۇلىقىغا يەتكەن بولسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن ئوي پەيدا بولدى .
ئۇلار ئاخشامقى مەسلىھەت بويىچە بۇگۈن بازارغا بېرىپ ، ياقۇپ خوجا بىلەن ساقلاخۇنلارغا سۇۋغا ـ سالاملارنى ئالماقچىدى . شۇڭا ، دوردۇن ئاغىچا :
— ئەمىسە ، قوزغالمايلىمۇ ، — دېدى دانىيال خوجا چىقىپ كېتىشى بىلەن نىسا بېگىمگە قاراپ ، — مەپىكەشلەرمۇ كۈتۈپ تۇرىدىغاندۇ .
— ئۇلارنىڭ بىزنى ساقلاپ تۇرغىنى ئۈچۈن ، — نىسا بېگىم داستىخانلارنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى .
— بۇ ئىشلارنى كېيىن ، بازاردىن كەلگەندە قىلارمىز . قېنى كىيىنىپ چىقسىلا ، — دېدى دۇردۇن ئاغىچا نىسا بېگىمگە ، ئاندىن ياقۇتخانغا قاراپ ، — سىلى قوناق باسقان ھارۇندىن تېك پېتى چۈشۈپ قالغان تاغارەك مىدىر قىلماي تۇرىدىلىغۇ ، خېنىم ، يۈرسىلە ، مېنىڭ ئۆيۈمگە كىرىپ بىرقۇر تارىنىپ چىقسىلا .
بايىاتىن بېرى : «دانىيال خوجام ئاغىچا ھەدەم بازارغا كەتكەندە ، كېلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن تەمەدە بارماسلىقنىڭ قازىنىنى ئاسقان ياقۇتخان :
— ئۆزلىرى بېرىپ كېلىشەلا ، مىجەزىم بولمايۋاتىدۇ ، —

دېدى .

— ۋاي ، ماۋۇ خېنىمنىڭ گېپىنى ؟ ئۇنداق ئادەم نېمە ئۈچۈن ئاخشام سوۋغا - سالامنى ئۆزىمىز ئالىمىز دېدىلە .

— شۇنداققۇ دېگەن ، ئاغىچا ھەدە ، — ياقۇتخان ئاۋازىنى پەسەيتىپ ئاغىچا ھەدىسىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى ، — ئەتىگەنىنىڭ بۇياقى ئاي كۆرۈپ قاپتىمەن .

ئۇنىڭ بۇ يالغان گېپى دۇردۇن ئاغىچىنى ئىشەندۈردى .

— ئەمىسە ، ئۇكام ، خاپا بولمىسىلا ، بىز بېرىپ كېلەيلى ، سىلى مېنىڭ ھۈجرامغا كىرىپ ئارام ئالسىلا .

ئۇ ئېتەك - يەڭلىرىگە زەر باسقان چىلتەكلىرى بار كىمخاب پەرىجىسىنى ئارتىپ ، يۈزىگە ناۋات رەڭ قىلدىن توقۇلغان چۈمپەردە تۈتۈپ ئۆيدىن چىقتى .

ھېيلىسى ئىشقا ئاشقان ياقۇتخان مىيىقىدا كۈلۈپ ئورنىدىن تۇردى - دە ، دۇردۇن ئاغچىنىڭ ھۈجرىسىغا كىردى . ئىككى تېمىغا ئىران نۇسخىلىق گىلەملەر تارتىلغان بۇ ئۆينىڭ باغ تەرەپكە قارىغان دېرىزىلىرىگە كەشتە بېسىلغان يىپەك پەردىلەر ئېسىلغانىدى . ئوڭ تەرەپتىكى قىرلىق كاتتىڭ يېنىغا قويۇلغان چوڭ تاش ئەينەكتە كۈننىڭ شولىسى جۇلالىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاستىدىكى شىرەگە تىزىپ قويۇلغان ئەتىر بىلەن ئۇپا - ئەڭلىك قۇتىلىرىنىڭ سانى يوق ، ئۆي ئىچى ئۇلاردىن چىققان خۇش پۇراقلارغا تولۇپ كەتكەنىدى .

ياقۇتخان ئۆزىنى ئاغىچا ھەدىسىنىڭ ئۆيىگە ئەمەس ، چۆچەكلەردىكى گۈزەللىكى ئاي بىلەن كۈنگە ئوخشىتىلمىدىغان ياش مەلىكىنىڭ ھۈجرىسىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدى : «تەڭشەلمىگەن ئالەم دېگىنى مۇشۇ ئىكەن - دە ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئەينەكنىڭ قېشىغا كېلىپ ، — رەڭگى - رۇخسارى گىياھ ئۆسمەيدىغان شورتاڭ يەردەك بولۇپ كەتكەن بۇ ئاغىچا ھەدەمنىڭ قانداق خىسلىتى بار كىنە ؟ دانىيال خوجامنى ، ‹كەلىمە ھۈللا پىر› دەپ ، ئەتىۋارلىغىنى بىلەن ، بۇ ئادەمنىڭمۇ پاراسىتى چاغلىق

ئوخشايدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم بولسا ، پېتىدىن چۈشۈپ كونا لاتىدەك پۇرلىشىپ كەتكەن دۇردۇن ئاغىچىنىڭ قولىغا تەسۋى تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، بۇنداق ئۆيلەردە ياخلاندەك ، كۆزلىرى مەستانە ، بېلىقتەك تولغىنىپ تۇرىدىغان خېنىملار بىلەن ياشمامدۇ...»

ئۇ شىرە ئۇستىدىكى قۇتىلاردىن بىرىنى ئېلىپ ، قۇلىقىنىڭ ئارقىسىغا ، يەلكىسىگە ، كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىدىن قولىنى سېلىپ ئىككى قولتۇقىغا ئەتىر چاچتى - دە ، تاغ كەپتىرىنىڭ گەۋدىسىدەك ئالدىغا تېپىپ تۇرغان كۆكسىنى تېخىمۇ ئالدىغا چىقىرىپ كېرىلدى .

— شۇ ئەسنادا ، ئىشىك ئېچىلىپ :

— سىلى بۇ ئۆيدە ئىكەنلىغۇ ، — دېگەن دانىيال خوجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .

ياقۇتخان قوشنىلارنىڭ خورلىرىدىن ئۆزىنى ئېلىپ قاچقان نومۇسلۇق مېكىيانەك نازلىنىپ يەرگە قارىۋالدى .

— ئاغىچا ھەدىلىرى بىلەن بازار تەرەپكە بارماپتىلىغۇ ؟ — دېدى دانىيال خوجا كاتتىك چېتىگە ئولتۇرۇپ .

— سىلى ئايرىم مۇلاقاتتا بولىمەن دېگەچكە ، ئاغىچا ھەدەمگە مىنجەزىم يوق دەپ بارمىدىم .

— تولىمۇ پاراسەتلىك ئىش قىپتىلا ، — خوجا ئولتۇرغان ئورنىدىن سۇرۇلۇپ ياقۇتخانغا يېقىنلاشتى - دە ، ئۇنىڭ لىغىرلاپ تۇرغان كۆكسىنى تۇتۇپ يېنىغا تارتتى ، — قېشىمغا ئولتۇرسىلا ، سىلىگە خېلىدىن بېرى دېيەلمەي يۈرگەن گېپىم بار ئىدى .

خوجىنىڭ گېپى بىلەن ھەرىكىتىنى ئۆزىچە چۈشەنگەن ياقۇتخان :

— بىرى كىرىپ قالارمىكىن ، خوجام ، ئىشىكنىڭ ئىلغۇسىنى سېلىپ قويای ، — دېدى . دانىيال خوجا بىر نەرسىدىن سەسكەنگەندەك تۇرۇپ قالدى . چۈنكى ، ساقىلاخۇننىڭ بۇ قىزى توغرۇلۇق ھەر خىل قاملاشمىغان گەپلەرنى ئاڭلىغان ، ھەتتا ئۇنى پوسكامدىكى ھاكىملار «چاكار چوكان» قىلىپ ئوردىغا ئەۋەتىشنى

سورىغاندا ئۇنىمىغانىدى . مانا ھازىر كۆرۈپ تۇرۇپتۇكى ، ياقۇت خېنىم ھېچكىمدىن تەپ تارتمايدىغان ۋە ھېچكىمنى نېرى تۇر دېمەيدىغان ھالەتكە يېتىپ قاپتۇ . بۇنداق ئاياللار شەك يوق تۇرلۇك كېسەللەرگە سەۋەبكار بولىدۇ .

مۇشۇنداق ئويلارغا بېرىلگەن دانىيال خوجا :

— ھاجىتى يوق ، خېنىم ، — دېدى ياقۇتخاننى ئورنىدىن تۇرغۇزماي ، ئاندىن بىر قولىنى زورلاپ دېگۈدەك ئۇنىڭ مۇرىسىگە قويدى .

ياقۇتخان خۇددى مۇشۇنداق پەيتنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا دانىيال خوجىغا چىرماشتى - دە ، ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىدىن تارتىپ ساقاللىرىغىچە سۆيۈپ كەتتى .

بۇنداق ئاياللىق ھېسسىياتى قوزغىلىپ ، ئۆزىنى پىدا قىلغان ياش چوكانىڭ ھارارەتلىك باغرىغا دۇچ كەلگەندە ، ھەرقانداق تاش بېغىر ئادەملەرمۇ بەرداشلىق بېرەلمىسە كېرەك . دانىيال خوجىمۇ شۇنداق بولدى . ئۇ ئۆزىنى قانچە تۇتۇشقا تىرىشسىمۇ ، ئامال بولمىدى ...

— سىلىگە دەيدىغان گېپىم مۇنداق ، — دېدى بىر چاغدا ئۇ تېخىچە ئوڭۇمۇ ، چۈشۈمۇ دەپ ئولتۇرغان ياقۇتخانغا بىردىن سەگەكلىنىپ قاراپ ، — ئەمدى ئۆزلىرىنى ئۇچىنچى ئاغىچا بولدۇم دەپ ھېسابلىسىلىمۇ بولىدۇ .

ياقۇتخان خۇشاللىقىدىن خوجىنىڭ بىر قولىنى مامۇقتەك يۇمشاق كۆكسىگە باستى .

— لېكىن ، نىكاھتىن ئۆتۈش ئۇچۇن بېجىرىدىغان ئىشلىرى بار . بۇ ئىش سىلى ئۇچۇن بەخت ، مەن ئۇچۇن خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ .

— ئۇ نېمە ئىشتۇ ، خوجام ، قولۇمدىن كەلسىلا بەجانىدىل بېجىرىمەن .

— بۇ ئىش پەقەت سىلىنىڭ قوللىرىدىنلا كېلىدۇ .

— ئادەمنى تەقەززا قىلماي دېسىلىچۇ ، خوجام ، — ياقۇتخان خۇددى يىگىرمە يىللىق ئېرىگە ئەركىلىگەندەك دانىيال خوجىغا سۆزلەشتى .

— ئاتىلىرىنى پوسكامغا قايتۇرۇپ كېلىدىلا ، ئۇ ئادەم نىكاھ ئوستىدە بولۇشى لازىم .

— بۇ دېگەنلىرى زادى مۇمكىن ئەمەس ، خوجام ، — ياقۇتخان دەرھال ئېتىراز بىلدۇردى ، — ئاتامنىڭ مىجەزىنى بىلمەيدىلا ، ئۇ ناھايىتى جاھىل ، دېگىنىدىن قايتمايدىغان ئادەم . ئۇ شۇ چاغلاردا ، ئانامنىڭ تېخى يىلىمۇ تولمىدى ، ئۇنىڭ ئوستىگە مەن بۇ يەردە يالغۇزچىلىق تارتىپ قالتىمەن دەپ ، شۇنچە يالۋۇرسام ئۇنىماي ، ئاشۇ قالماقلارنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتقان خوجىنى مېنىڭدىن چارە كۆرۈپ كېتىپ قالغان . ئاندىن كېيىن ئۇ ئادەم ئۆزلىرىنى جىندەك ئۆچ كۆرىدۇ .

— شۇنداقتىمۇ ، ئۇ ئادەمنىڭ رازىلىقىسىز نىكاھتىن ئۆتۈش توغرا ئەمەس . مەن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاتىلىرىنىڭ دۇئاسىنى ئالماقچى .

— ئاتام كېلىشكە ئۇنىمىسىچۇ ؟ — ياقۇتخاننىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ تېخى يېڭىراقتىلا مۇيەسسەر بولغان بەختـ ساۋادتىنىڭ مەڭگۈلۈك بولۇشى دادىسىنىڭ پوسكامغا كېلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ، ئەمما بۇ ئىشنى بېجىرىش قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ چارىسىز قالدى ـ ده :

— نېمىشقىمۇ يارالغاندىمەن ، نېمىشقا پوسكامدا تۇرىۋەرمەي ئوردىلىرىغا كەلگەندىمەن ، ئۆزلىرىنى چۈشۈمدە كۆرۈپ ئويغىنىپ كەتكەندەك ھەسرەت چېكىدىغان بولدۇمغۇ ... — دېگىنىچە يىغلىۋەتتى .

— ئۆزلىرىنى ئۇپراتمىسلا ، ھەرھالدا ئاتىلىرى كەلسە ناھايىتى ياخشى بولاتتى . ئەگەر ئۇ كىشى كېلەلمىسە سىلى بولسىمۇ دۇئاسىنى ئېلىپ كېلەلا ، — دەپ تەسەللى بەردى خوجا ۋە گېپىنى

يۆتكىدى ، — ئاتىلىرىغا ئېلىپ بارغان سوۋغا ـ سالاملارنى ھەرگىز مېنى ياكى ئاغىچا ھەدىلىرىنى تەييارلاپ بەردى دېمەي ، قەشقەردىن ئۆزۈم ئالدىم دەيدىلا . ئەگەر ئاتىلىرى بىزنىڭ بۇ نەرسىلەرگە مۇناسىۋەتسىز بارلىقىنى بىلىپ قالسا ، ئۆزلىرى دېگەندەك ، دانىيال خوجا مېنىڭ يوقلۇقۇمدىن پايدىلىنىپ ، قىزىم بىلەن تىلىنى بىر قىلىۋاپتۇ دەپ ، تېخىمۇ ئۆچ كۆرۈپ كېتىشى ، ھەتتا سىلىنى بۇياققا ئەۋەتمەي قويۇشى مۇمكىن .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ياقۇتخاننىڭ كۆڭلى ئورنىغا چۈشكەندەك بولىسىمۇ ، لېكىن دۇنيادىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسىدىن ئايرىلىشقا چىدىمايۋاتقاندەك دانىيال خوجىغا ئىلتىماس قىلدى :

— ئۇياققا بارمىسام نېمە بولىدۇ ، ھە ؟

— ياق ، بۇنىڭدىن يالتايمىسلا ، ئاغىچا ھەدىلىرىنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ قالىدۇ ، — دېدى ۋە ئۇنى تېخىمۇ ئۇمىدلەندۈرۈپ قوشۇپ قويدى ، — ئىككىمىزنىڭ جۇدالىقى نېرى كەتسە ئۈچ ئاي ، بولىمىسا ئىككى ئاي . شۇنىڭغىچە ئاللاتائالا ئامانچىلىقىمىزنى بەرسە ، ئۆزلىرىگە ئاتاپ ياسىلىدىغان ھۈجرىلارمۇ پۈتۈپ قالىدۇ .

— مېنى ئۇياققا كىم ئاپىرىپ ـ ئەكېلىدۇ ؟

— ئۇ كىشىدىن خاتىرجەم بولسىلا ، موزاينىڭ رىزقىغا خىيانەت قىلغانلىق بولىدۇ دەپ ، كالىنىڭ سۈتىنى ئىچمەيدىغان دىيانەتلىك ئادەم . ئۇ سىلىنىڭ خىزمەتلىرىدە بولۇشنى ئىبادەت قىلىشتىنمۇ ساۋابلىق ئىش دەپ بىلىدۇ .

ئۇچىنچى قىسىم

بىرىنچى باب

ئىلى دەريا سىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى ئېگىز تاغلارنىڭ قوينىدا قاپتاللىرى تىك ، ئېقىن سۇيى مول ئېرەن قابۇرغا دەپ ئاتىلىدىغان بىر جىلغا بار . ئۇنىڭ ئېغىزىدا چوڭ ـ كىچىك بىرقانچە ئۆيلەر بولۇپ ، بۇلاردا ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ پىشۋاسى ئەخمەت خوجا باشلىق گۆرۈگە ئېلىنغان بىرنەچچە ئۆيلۈك خوجىلار بىلەن ئۇلارنىڭ يېقىنلىرى تۇراتتى . ئەنە شۇ ئۆيلەرنىڭ سۇغا يېقىنراق سېلىنغان بىرىگە ئۇچ ئاتلىق يولۇچى كېلىپ توختىدى .

بۇلارنىڭ بىرى ، ئەدەن قېچىر ؛ يەنە بىرى ، بېشىغا قارا رەختىن تىكىلگەن پەرەنجە ئارتىپ ، يۈزىگە چۈمپەردە تارتىۋالغىنى ياقۇتخان ؛ ئۇچىنچىسى بولسا ، ئەدەن قېچىر ئۆتكەن قېتىم كۈنەس تەرەپتىكى بىر جۇغاردىن كۆموش بېرىپ قۇتۇلدۇرۇۋالغان مامۇت ئاخۇنىڭ چوڭ ئوغلى ساۋۇت يانتاق ئىدى . بۇ يىگىت بىر ـ بىرىگە چېتىلىپ ، ئۇستىگە يۈك ئارتىلغان ئىككى ئاتنى يېتەكلىۋالغانىدى .

يوچۇن ۋە كۆتۈلمىگەن بۇ ئادەملەرنى ئىشىك ئالدىدا كۆرۈپ ھەيران بولغان ساھىبخانا يۈزىنى تور ياغلىق بىلەن ئوراپ ھويلىغا چىقتى . ئۇ بىردەم ئات ئۇستىدە تۇرغان ئايالغا ، بىردەم ئەرلەرگە قارايتتى . ئۇنىڭغىچە ئەدەن قېچىر سالام بېرىپ :

— ساقلاخۇنكام جانابلىرىنىڭ ئۆيى مۇشۇمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— شۇنداق .

شۇ ئەسنادا ، ئاتتىن چۈشۈپ ئۇلگۈرگەن ياقۇتخانىنىڭ :

— ۋىيەي ، مۇنۇ كىچىك ئانامنى ، مېنى تونۇمىدىلىما ؟ ئىلغا كېلىۋېلىپلا ئۇنتۇپ كېتىپتىلا ـ دە ، — دېگەن گەپلىرى ئاڭلاندى .

— ياقۇت خېنىم ! بۇ سىلىمۇ ؟ — ساھىبخانا ئايال خۇددى مۆجىزە كۆرۈۋاتقاندەك ھەيران بولدى .

— ئاتام بىلەن ئىككىڭلارنى مېنىڭدىن بۆلەك يەنە كىم ئىزدەيتتى ، — ياقۇتخان دەرھال كېلىپ كىچىك ئانىسىنى قۇچاقلىۋالدى ، — ئاخشام چۈشلىرىگىمۇ كىرمىدىممۇ كىچىك ئانا ؟ مەن بولسام ئاتام بىلەن ئىككىڭلارنى ھەر كۈنى چۈشۈمدە كۆرۈپ ، خىزمەتلىرىنى ئادا قىلىپ يۈرىمەن .

— چۈشۈمگە كىرمەمدىغان خېنىم ، بايا بىر چاغدا كۆزۈم ئىلىنىپ كېتىپتىكەن ، ئۆزلىرى ئىچكەركى ئۆيدە لەڭمەن سوزۇپ ئولتۇرغۇدەكلا ، بايا بىزنىڭ ئۆيگە يوللىرى چۈشۈپتىكەن ـ دە . قانداق ، ھارماي ـ چارچىمامسىز ؟ — ئۇ گېپىنى توختىتىپ ، بۇلار كىمكىنە ؟ دېگەندەك ئەدەن قېچىرغا قارىۋىدى :

— بۇ كىشى قەشقەرلىق ئەدەنباي دېگەن تۇججار ، — دەپ تونۇشتۇردى ياقۇتخان ، — يېنىدىكى يىگىت ئۇ كىشىنىڭ خىزمەتكارى . ھېلىمۇ ، جېنىم خۇدايىم ، بۇ كىشىلەرگە ئۇچرىتىپ قويدى دېسىلە ، بولمىسا بۇ يەرلەرنى قانداقمۇ تېپىپ كېلەر ئىدىم .

— قېنى ، مېھمانلار ، ئۆيگە كىرسىلە ، — تەكلىپ قىلدى ساھىبخانا ئايال ، ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى كۆڭلىكى شۇنچىلىك ئۇزۇن ئىدىكى ، پۇتى بىلەن قولىنىڭ ئۇچى ئاران كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

— ئاتام ئۆيدە يوقمۇ ؟ — دەپ سورىدى ياقۇتخان .

— ئاتىلىرى خوجامنىڭ بالىلىرىغا ساۋاق بەرگىلى كەتكەن ، كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى .

ئەدەن قېچىرلار ئىشكى غىچىرلاپ ئېچىلىدىغان ، بىرلا پەنجىرى بار ئۆيگە كىرىپ پاتمە قىلىشتى ۋە قائىدە بويىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ئامانلىق سوراشتى . ئاندىن كېيىن ساھىبخانا ئايال مېھمانلارنىڭ ئازادە ئولتۇرۇپ ھاردۇق ئېلىشىنى ئېيتىپ ھويلىغا چىقتى .

«سىياقى ۋجىك كۆرۈنگىنى بىلەن ، ئاۋازى ئەجەب بەلەنكىنە بۇ قۇشناچىمنىڭ ، — دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر ، — شۇنىڭغا قارىغاندا ، يېشىمۇ ئانچە چوڭ بولمىسا كېرەك··· »

ئۇنىڭغىچە هويلا تەرەپتىن ياقۇتخان بىلەن ساهىبخانا ئايالنىڭ گەپلىرى ئاڭلاندى :

— ئوتۇننى ماڭا بەرسىلە ، كىچىك ئانا ، مەن تۇرۇپ سىلى ئوت ياققانلىرى نېمىسى ؟

— ياق ، ياق ، سىلى يىراق يوللاردىن چارچاپ كەلدىلە ، قىزىم .

— ئۇنداق گەپنى دېمىسىلە . مەن بۇياقتا مېهمان بولغىلى ئەمەس ، سىلىنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلغىلى كەلدىم .

ئەدەن قېچىر ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىشىك يوچۇقىدىن هويلىغا قارىدى ـ دە ، بايا يۇزىنى يېپىۋالغان ياغلىقىنى ئەمدى سىڭايان تېڭىپ ، قازانغا سۇ قۇيۇۋاتقان ساهىبخانا ئايالنى كۆرۈپ شۇنچىلىك هەيران قالدىكى ، هەتتا كۆزلىرىگە ئىشەنمەي يېنىپ ـ يېنىپ قارىدى ۋە : «ياپىرىم ، مەدەت بەرگەيسەن ، مەن كىمنى كۆرۈۋاتىمەن ، — دەپ پىچىرلىۋەتتى ، — بۇ خوتۇن نادىر تاغامنىڭ قىزى بېدىيان ئەمەستۇ ؟ ئەجەبمۇ ئوخشايدىكەنە . ئۇ قىزنىڭمۇ مۇشۇنداق جاۋغىيى بىلەن ئىككى قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا مېڭى بولىدىغان ، بىراق ئۇ قىزنى ئۆلۈپ كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم ، يالغانمىكەنە ؟··· »

ئۇنىڭ بۇ پىچىرلىشىنى چالا ئاڭلىغان ساۋۇت يانتاق :

— تاغا ، ماڭا بىرنېمە دەۋاتامدىلا ، گەپلىرىنى ئاڭلىيالمىدىم ؟ — دېدى .

ئەدەن قېچىر شۇ چاغدىلا ئۆزىگە كەلدى . ئەمما ، ئۇنىڭ خىيالى قاناتلىنىپ ، بېدىيان قىزغا مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەرگە بېرىلدى .

ئەدەن قېچىر ئۇ چاغلاردا ئون ئۈچ ـ ئون تۆت ياشلار چامىسىدىكى بالا ئىدى . مەكتەپتىن ئازاد بولۇشى بىلەنلا ، قارا

ئېشىكىگە ئىككى تۇڭنى ئارتىپ ھامماغا سۇ توشۇيتتى . بولۇپمۇ ، پەيشەنبە كۈنى شۇنچىلىك ھېرىپ كېتەتتىكى ، دادىسىنىڭ ھاممامچىلىق قىلغىنىغا ئۆچلۈكى كېلىپ : «باشقا كەسىپ يوقتەك ، نېمىشقا بۇ ئىشنى قىلىدىكىن ؟ » دەپ غىڭشىپ قويياتتى . چۈنكى ، بۇ كۈنى باشقا كۈنلەرگە قارىغاندا ، ھاممامغا كېلىدىغان ئادەملەرنىڭ سانى ئىككى ھەسسە كۆپىيىپ كېتەتتى ، ئۇلارنىڭ يۇيۇنۇشىغا سۇ ئۇلگۈرتۇش ئاسان ئەمەس ئىدى .

ئەنە شۇنداق بىر شەنبە كۈنىدە ، دادىسىنىڭ قېشىغا تاغىسى نادىر ناۋاي كىرىپ كەلدى :

— ئۆزلىرىنى بېشىمغا كەلگەن قايغۇ ـ ھەسرەتكە ئارا بولارمىكىن دەپ كەلدىم ، ئاكا . يارانقان ئىگەم ماڭا ئوخشاش كەمبەغەلگە ھۆسنى بار قىز بالا بەرگۈچە بەرمەسە بولمامدۇ . بىدىيان قىزىمنىڭ ھۆسنى بېشىمىزغا چۈشكەن بالا بولدى ، — دەپ يىغلىۋەتتى ، ئاندىن ئۆزىنى توختىتىپ بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى .

ئۇنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، بازارغا نان ساتقىلى چىققان قىزىنى بىرقانچە سوپى ـ ئاشقلار : «بۇ قىز بالا شەرئىتىمىزنىڭ ئەھكاملىرىنى بۇزۇپ ، يۈزى ئوچۇق سودا قىلدى » دەپ ، ھېدايەتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ . خەقلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ ئىشان شەرئەت قائىدىلىرىنى بۇزغان ئادەمگە ناھايىتى قاتتىق جازا بېرەرمىش . بەزىلەر : «بۇ قىز بالىنى چالما ـ كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرىدۇ » دېيىشسە ، بەزىلەر : «ياق ، ئۇنداق قىلماي ، مۇسۇلمانلارغا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ ، كوچىمۇكوچا سازايى قىلىدۇ » دېيىشىپتۇ .

— ھەرھالدا بىدىيان قىزىمنىڭ بېشىدا كۆمۈرنىڭ چوغى كۆيۈۋاتىدۇ . سىلىگە كەلگىنىم ، ئۆزلىرى شۇ ھېدايەتۇللا ئىشاننىڭ ئەڭ يېقىن مۇخلىسى ساقلاخۇن دېگەن كىشى بىلەن پات ـ پات مۇلاقات قىلىپ تۇرىدىكەنلا . شۇ كىشىگە ئەرز ـ دادىمنى يەتكۈزۈپ ، قىزىمنىڭ قۇتۇلۇشىغا يارىدەم قىلسىلا ، ئۆلۈپ كەتكۈچە

شۇ ئىشان خوجام بىلەن ساقىلاخۇن دېگەن كىشىلەرنىڭ ئوتتۇرا قالاپ ، نېنىنى يېقىپ بېرەي . ئۆيدىكىلەر كىر ـ قاتلىرىنى يۇيۇپ ، يۇندىسىنى تۆكۈپ خىزمىتىنى قىلسۇن . ئەگەر قىزىمنى كېلىن قىلىشنى خالىسىلا ، ئەزبىرايى ، بىكارغىلا بېرىۋېتىمەن . ئەمدى ئۇن ئۇچ ياشقا كىرگەن قىزىمنىڭ ھالىغا ئىچىلىرى ئاغرىسۇن ...— دەپ يالۋۇردى .

دادىسى بۇ ناۋايىلىق قىلىدىغان ئىنىسىغا : «ساقىلاخۇن جانابلىرى كەلسە سۆزلىشىپ كۆرەي » دەپ ۋەدە بەرگەندى . ناۋاي ئىنىسى بولسا ھەر كۈنى كېلىپ دادىسىغا يالۋۇراتتى . بىر كۈنى كەچتە : «ساقىلاخۇن جانابلىرى بىلەن سۆزلەشتىم ، — دېگەندى دادىسى ناۋاي ئىنىسىنى كايىپ ، — بالاغەت يېشىغا تولغان قىز بالىنى پەرەنجىسىز بازارغا چىقارغان ئۆزلىرىگە ئاز ! ھىدايەتۇللا خوجام : ‹بۇ ھاياسىز قىز بالىنىڭ ئاتىسىنىمۇ جازالاش كېرەك› دەپ غەزەپلەنگەنىكەن ، مېنىڭ ئىلتىماسىمنى ئېسىدە تۇتقان ساقىلاخۇن جانابلىرى ئارىغا چۈشۈپ ، قىزلىرىنى چالما ـ كېسەك قىلىشتىن ، ئۆزلىرىنى يۇز دەررە ئۇرۇشتىن قۇتۇلدۇرۇپ قاپتۇ . قىزلىرىغا تووا ـ ئىستىغپار ئوقۇتۇپ : ‹ھازىرچە بۇ قىز بالا بىزنىڭ ئۆيدە دېدەك ئورنىدا تۇرۇپ تۇرسۇن › دەپ ئىلتىپات قىپتۇ» .

ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپلا ، دادىسى ھىدايەتۇللا خوجىغا مۇرىت بولۇپ بارلىق مۇلكىنى ۋەخپە قىلىۋەتتى ـ دە ، ئۆزىنى ئەگەشتۇرۇپ خانىقاغا باردى . ئەمما ، بۇ يەردىكى دەرۋىشانە ھاياتقا چىدىيالمىغان بالا ئەدەن بىر كېچىدىلا قېچىپ كەتكەنىدى .

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ، ئەدەن قېچىر بىرقانچە يىلنى ياقا يۇرتلاردا ئۆتكۈزۈپ قەشقەرگە كەلگىنىدە ، خانىقادىكى دەرۋىشلەردىن دادىسىنى ، مەھەللىدىكى ئادەملەردىن تاغىسى بىلەن بېدىيان قىزنىڭ تەقدىرىنى سۇرۇشتۇردى . بەزى ئادەملەر : «نادىر ناۋاينىڭ قىزى ئۇچ يىلدەكلىكتە تۇرۇپ ، كېيىن ئۆزىنى تۇمەن دەرياسىغا تاشلاپ ئۆلۈۋاپتۇ» دېسە ، بەزىلىرى : «ئۆلگىنى

يالغان ئىكەن ، ھەدايەتۇللا خوجام بىر مۇخلىسىغا ھەدىيە قىلىۋېتىپتۇ » دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىغاندى…

مانا شۇنىڭدىن بېرى تالاي يىللار ئۆتتى . تەقدىرنىڭ بۇ تەرىپى بىلەن بۇ تەرىپىدە تالاي ئۆزگىرىشلەر سادىر بولدى . بالا چاغلىرىدا تاغىسى نادىر ناۋايىنىڭ دۇكىنىغا نان ئېلىشنى باھانە قىلىپ ، كىچىك ئانىسى بىلەن زوۋۇلا تۇتىدىغان بېدىيان قىزنى كۆرۈپ كېلىدىغان ئەدەن بالا ھازىر ئاتمىشقا كەلگەن مويسىپىت تۇججارغا ئايلاندى .

«بۇ دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى بىلىپ بولمايدىكەن ، — دەپ ئويلىدى ئۇ يەنە ، — ئەگەر يېڭىلىشمىسەم ، ساقلاخۇنىڭ ئۆيىدە قېرى پەرىشتىدەك يۇرۇۋاتقان مۇشۇ خوتۇن نادىر تاغامنىڭ شۇ قىزى — بېدىيان ، كىم بىلىدۇ ، ھازىر ھەممە ئادەم تېرىقتەك چېچىلىپ ، توزغاقتەك توزۇپ كەتكەن زامان . بىرىدىن ئۆلدى دەپ ئاڭلىغان ئادىمىڭ ، يەنە بىر يەردە تىرىك يۇرۇۋاتقان . ئەتىگەندە كۆرگەن ئادىمىڭ ، چوش بولمايلا ئۆلۈپ قالغان ، تۇنۇگۈنلا قەشقەردىكى ئېتىزدا كەتمەن چېپىپ يۇرگەن دېھقان ، بۈگۈن ‹غۇلچا گەدەنكەش › بولۇپ ، ئىلىدىكى قالماقلارنىڭ قولىدا ئىشلەۋاتقان… »

ئەدەن قېچىرنىڭ روھىي دۇنياسى ئەنە شۇنداق ئوي - پىكىرلەر بىلەن بەند بولۇۋاتقاندا ، ئۆيگە داستىخان كۆتۈرۈپ كىرگەن ساھىبخانا ئايالنىڭ :

— چاي ئىچكەچ تۇرۇشسىلا ، مېھمانلار . ئاخۇنۇم كەلگۈچە ، قورساقلىرى ئېچىپ كېتەر ، — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

بۇ قېتىم ئەدەن قېچىرغا ئۇنىڭ ئاۋازىمۇ تونۇشتەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي :

— سىلى قەشقەر بۇلاقبېشىدىكى نادىر تاغامنىڭ قىزى بېدىيان بولامدىلا ؟ — دەپ سورىدى .

ساھىبخانا ئايال داستىخاننى تۇتقان بويىچە داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى - ده ، سوئالغا جاۋاب بەرمەي :

— ئۆزلىرى ئۇ ئادەمنى بىلەتتىلىما؟ — دېدى.

— بىلمەيچۇ، نادىر تاغام ئانامنىڭ ئىنىسى تۇرسا، سىلى مېنى تونۇمىدىلىمۇ، مەن ئەدەنباي ئەمەسمۇ؟

— ئەدەنباي؟ — دېدى ساھىبخانا ئايال ئىختىيارسىز، — سىلىنىمۇ كۆردىدىغان كۈنلەر بولىدىكەنغۇ، قېرىنداشىم! — دېگەن پېتى ئەدەن قېچىرنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلىۋەتتى.

بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ تۇرغان ساۋۇت يانتاق: «بۇلار ئەمدىلەتتىن بىر - بىرىنى تونۇپ قېلىشتى، ئەتىمالىم، مۇنۇ ئايال ئەدەن تاغامنىڭ ئاچىسى بولسا كېرەك» دېگەن ئويغا كەلدى.

ئۆي ئىچىدىن چىققان يىغا ئاۋازى قازاندىكى چايىنى چۆگۈنگە قۇيۇۋاتقان ياقۇتخانىنىمۇ مەڭدىتىپ قويدى. ئۇ قولىدىكى قاپاق چۆمۈچىنى قازان بېشىغا قويۇپ، ئۆيگە يۈگۈردى ۋە يۈزىنى يېپىۋالغان ياغلىقىنىڭ يەرگە چۈشۈپ كەتكىنىگە قارىماي، ئەدەن قېچىرنى قۇچاقلاپ يىغلاۋاتقان كىچىك ئانىسىنى كۆرۈپ: «بۇلار ئۇزۇن يىللار بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ كەتكەن قېرىنداشلارمۇ ياكى ئاشىقلارمۇ؟» دەپ ئويلىدى.

بىر ئازدىن كېيىن، ساھىبخانا ئايال بىلەن ئەدەن قېچىرنىڭ قەلبىنى تەۋرەتكەن ھاياجانلىرى بېسىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا بىر - بىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ ئاتا - ئانىلىرىنى ئەسلەش ۋە باشلىرىغا كەلگەن تەقدىر - قىسمەتلەرنى تونۇشتۇرۇشقا ئوخشاش تىرىكلەرگە خاس گەپلەر باشلىنىپ كەتتى.

※ ※ ※

قېرىنغان چېغىدا گۆرۈدىكى خوجىلارنىڭ بالىلىرىغا ساۋاق بېرىپ كۈنلىنى ئۆتكۈزۈۋاتقان ساقىلاخۇن ئاپاق خوجا ھايات چاغلاردا ھۆرمىتى چوڭ ئادەملەرنىڭ بىرى ئىدى. ئاپاق خوجا ئۆلۈپ، ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان خېنىم پاشا نېمە ئۈچۈندۇر موللا ساقى

دېگەن كىشىگە كۆپرەك ئىمتىياز بېرىپ ، ساقىلاخۇنغا ئانچە ئىلتىپات بىلدۈرمىدى . بۇنىڭدىن دىلى رەنجىگەن ساقىلاخۇن يەكەندىن قەشقەرگە كېلىپ ، ئاپاق خوجىنىڭ ئىلگىرىكى خوتۇنىدىن تۇغۇلغان ۋە «ئۆز زامانىسىدە ئون سەككىز شەھەرنىڭ ئەركەك شىرى ئاتىلىپ ، ئىشانلىقتا يەتتە ئىقلىمغا تونۇلغان…» دەپ ، تەرىپ قىلىنغان يەھيا خوجىنىڭ قېشىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ قانىتى ئاستىغا كىردى . بىراق ، بۇ يەردىمۇ ئۇزاق تۇرالمىدى .

ئۆز تەختىگە ئۆگەي ئوغلى يەھيا خوجىدىن خەۋپ كېلىشىدىن قورققان خېنىم پاشا بىرنەچچە سوپى ـ دەرۋىشلەرنى قەشقەرگە ئەۋەتىپ ، يەھيا خوجىنى ئىككى ئوغلى بىلەن ئۆلتۈردى ، بۇ پاجىئەدىن خەۋەر تاپقان ساقىلاخۇن ئۇنىڭ كىچىك ئوغلى ئەخمەت خوجىنى تۆشۈكتاغ دېگەن يەرگە يوشۇرۇپ ئۇلگۈردى .

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ، خېنىم پاشانىڭ ئۆزىمۇ ئاق تاغلىق سوپى ـ دەرۋىشلەر تەرىپىدىن پىچاقلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى ـ دە ، قەشقەردىكى «ئىشقىيە» خوجىلىرى تۆشۈكتاغدا يوشۇرۇنۇپ يانقان ئەخمەت خوجىنى ئەكېلىپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى . ساقىلاخۇنغا يەنە ئامەت كېلىپ ھۆرمەتلىك ئادەمگە ئايلاندى . بىراق ، جۇڭغارلار بۇ دىيارغا ئىككىنچى قېتىم باستۇرۇپ كىرىپ ، ئەخمەت خوجىنى ئەسىر ئېلىپ ئىلىغا ئەكەتكەندە ، ساقىلاخۇن قايتىدىن ئادەتتىكى بىر پۇقراغا ئايلىنىپ قالغانىدى .

ھازىر بولسا ئۇ ئەخمەت خوجىنىڭ گىرىپتارلىقتا تۇرۇۋاتقىنىغا قارىماي ، ئۆزىگە ئىلتىپات قىلىپ يېنىغا ئەكېلىۋالغىنىغا مىڭ قەتلە شۈكۈر قىلاتتى . بەزى كۈنلىرى : «ئەگەر ئەخمەت خوجا ئىلتىپات قىلمىغان بولسا ، — دەپ ئويلاپ كېتەتتى ئۇ ، — بۇ چاغقۇچە زىمىننىڭ تېگىگە كىرىۋالغان بولسامۇ قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ ئىتلىرى پۇراپ يۇرۇپ تېپىپ چىقالايتتى . ھېلىھەم ئاللاتائالانىڭ ، ئۇنىڭدىن قالسا ئەخمەت خوجامنىڭ شاپائىتىگە مىڭ كەررە رەھمەت…»

ساقىلاخۇن ئېرەن قابۇرغىغا كەلگەندىن كېيىن ، ۋاقىتنىڭ

بىر قىسمىنى ئەخمەت خوجا بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ ئۆتكۈزەتتى. ئۇلار كۆپ چاغلاردا «ئىسھاقىيە» خوجىلىرى بىلەن «ئىشقىيە» خوجىلىرى ئوتتۇرىسىدا بولغان تالاش - تارتىشلارنى تەھلىل قىلاتتى. بەزىدە ئاپاق خوجا دەۋرىدە يۈرگۈزۈلگەن سىياسەتلەرنى ماختاپ: «ئىسلام دىنى ئۈچۈن ئۇ كىشىدەك پاسىبانلىق قىلغان پىشۋا بولغان ئەمەس، لېكىن ئۇ ئۇلۇغ زاتنى «ئىسھاقىيە» سۈلۈكىدىكى نادان خوجىلار قەشقەرىيىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ پىشانىسىگە سىغدۇرمىدى» دېيىشەتتى. ئاپاق خوجىنىڭ جۇڭغار لەشكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەرىيىگە بارغىنى ۋە ھاكىمىيەت ئۈچۈن مىڭلىغان ئادەملەرنى قىرىپ تاشلىغىنىنى بولسا: «ئاللاتائالانىڭ خاھىشى، ئاللانىڭ قەشقەرىيىدىكى ئىمانى سۇسلاشقان مۇسۇلمانلارغا ئاپاق خوجام ئارقىلىق ئەۋەتكەن جازاسى» دەپ ھېسابلايتتى.

ئۇلار ئاپاق خوجىنىڭ غايىبنى بىلىدىغان ھەقىقىي ئەۋلىيا ئىكەنلىكىنى ئۇنىڭ ئۆلۈشتىن ئىلگىرى ئۆزى ئۈچۈن مازار ياساتقانلىقى ۋە مازار پۈتۈپ ئالتە ئايدىن كېيىنلا ئاللانىڭ دەرگاھىغا كەتكەنلىكى بىلەن ئىسپات قىلىشاتتى: «ئەگەر ئاللاتائالادىن ئۇ ھەزرىتىمگە بىرەر ۋەھىي ياكى بېشارەت بولمىغان بولسا، ھېچقاچان بۇنداق قىلمايتتى. ھەتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامۇ ۋاپاتىدىن ئىلگىرى ئۆز قەبرىگاھىنى تەييارلاش خاھىشىدا بولمىغان...» دېيىشەتتى.

ساقلاخۇن بولۇپمۇ خېنىم پاشا توغرۇلۇق گەپ بولۇپ قالغاندا جانلىنىپ كېتەتتى.

— ئۇ خېنىم «ئىسھاقىيە» خوجىلىرىنى پىر تۇتقان، بوۋىلىرى ھەزرىتى ئاپاق خوجامنى قەشقەرىيىدىن ھەيدەپ چىقارغان ئىسمايىلخانىنىڭ سىڭلىسى بولغاچقا، «ئىشقىيە» خوجىلىرىغا ۋاپا قىلمىدى. ئۇ خېنىمنىڭ بۇنداق خىيانەتلىرىدىن قورۇنغان ئاپاق خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ روھى پاكلىرى ئانچە كېچىكمەي، ئۇ خېنىمغۇ ئەجەل شەربىتىنى ئىچۈردى. ئۆز ۋاقتىدا،

ئىرانلىقلارنىڭ ئۆزلىرىگە خىسراۋنىڭ قىزىنى پادىشاھ قىلىۋالغانلىقىنى ئاڭلىغان روسۇللا : «ئايال كىشىنى ئۆزىگە ھۆكۈمران قىلغان خەلق مۇۋەپپەقىيەت تاپالمايدۇ»[1] دەپ بىكار ئېيتمىغان دېسىلە ، — دەيتتى .

ساقىلاخۇننىڭ يەنە بىر قىسىم ۋاقتى خوجىزادىلەرگە ساۋاق بېرىش بىلەن ئۆتتى . ئۇ ئېرەن قابۇرغىغا كەلگەن بىرىنچى يىلىدىلا ئەخمەت خوجىغا ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن خوجىزادىلەرنىڭ ساۋادىنى چىقاردى . ئۇنىڭدىن كېيىن ناماز تەرىقىلىرىنى ئۆگىتىپ ، قۇرئاندىكى قىسقا سۈرىلەردىن يادقا ئالدۇردى . بۇ يىل يازدىن بېرى بولسا ، ئادەم ئاتىدىن تارتىپ ، ئاخىرقى پەيغەمبەر — مۇھەممەد پەيغەمبەرغىچە بولغان پەيغەمبەرلەرنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئوقۇتۇشقا باشلىغانىدى .

ئۇ بىرنەچچە بالا ئولتۇرغان ساۋاقخانىدىكى پاكار شىرەنىڭ قېشىغا تىزلىنىپ ئولتۇردى ـ دە ، قولتۇقىدىكى بۇلغارى مۇقاۋىلىق قېلىن كىتابنى جوزىغا قويدى . نەچچە كۈندىن بېرى پەيغەمبەرلەرنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئاجايىپ ـ غارايىپ سەرگۈزەشتىلەرنى قىزىقىپ ئاڭلىغان بالىلار بۇگۈن قايسى پەيغەمبەرنىڭ قانداق كارامەتلەرنى ، قانداق مۆجىزىلەرنى كۆرسەتكەنلىكىنى ئاڭلايمىزكىن دېگەن ئۈمىدتە دىققەت بىلەن ئولتۇرۇشتى .

— بۇگۈنكى ساۋىقىمىز ، خوجىزادىلىرىم ، ھەزرىتى ئەييۇب ئەلەيھىسسالام ، — دېدى ساقىلاخۇن ۋە قېلىن كىتابنىڭ خەتكۈچ سېلىپ قويغان بېتىنى ئېچىپ ، ئوقۇشقا باشلىدى ، — ئەييۇب ئەلەيھىسسالام ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ئىسھاق ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىدىن ئىدى . ئەييۇب ئەلەيھىسسالامنى ئاللاتائالا نېمەت ئاتا قىلىش بىلەن سىنىدى . ئاللاتائالا ئۇنى نۇرغۇن بايلىققا ئىگە قىلدى ، ئۇنىڭغا كۆپ پەرزەنت ئاتا قىلدى ، تېنىنى ساق قىلدى . ئۇ ئاللاتائالانىڭ نېمەتلىرىگە شۈكۈر قىلغۇچى تەقۋادار

① «سەھىھۇل بۇخارى جەۋھەرلىرى» ، 314 ـ ھەدىس .

ياخشى بەندە ئىدى . ئاندىن ئاللاتائالا ئۇنى بەرگەن نېمەتنىى يوق قىلىۋېتىش بىلەن سىنىدى ، ئۇ مال ـ مۈلكىدىن ، پەرزەنتلىرىدىن ئايرىلدى ، ئېغىر كېسەللىكلەر چىرمىۋالدى . ئەييۇب ئەلەيھىسسالام بالاغا سەۋر قىلىپ ، ئاللاغا ھەمدۇسانا ئېيتىپ ، ئىلگىرىكى تەقۋادارلىق ھالىتى بويىچە پەرۋەردىگاردىن مەمنۇن بولدى . ئۇنىڭ يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىدىن بولغان رەھىمە ئىسىملىك بىر ياخشى مۆمىن ئايالى بار ئىدى ، ئۇ ئەييۇب ئەلەيھىسسالام بىلەن راھەت ـ پاراغەتتىمۇ ، جاپا ـ مۇشەققەتتىمۇ بىللە ئىدى . شەيتان ئەييۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالىنى ۋەسۋەسە قىلغىلى تۇردى . ئۇ ئەييۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا بېرىپ : «بۇ بالالارغا قاچانغىچە چىدايمىز ؟» دېدى . ئەييۇب ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا ئاچچىقلىنىپ : «راھەت ـ پاراغەتتە قانچە ۋاقىت بولدۇم» دېدى ، ئايالى «80 يىل» دېدى . ئاندىن ئەييۇب ئەلەيھىسسالام : «بالايىئاپەت ئىچىدە قانچە ۋاقىت تۇردۇم» دېدى . ئايالى : «يەتتە يىل» دېدى . ئەييۇب ئەلەيھىسسالام : «بالايىئاپەت ئىچىدە تۇرغان ۋاقتىڭنى ئۇزاقلىقى راھەت ـ پاراغەتتە تۇرغان ۋاقتىمچىلىك بولمىسا ، ئاللاتائالادىن بالايىئاپەتنى كۆتۈرۈۋېتىشنى تىلەشتىن ئۇيالمامدىمەن» دېدى . ئاندىن ئۇ : «ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى ، ساقىيىپ قالسام ، سېنى چوقۇم يۈز قامچا ئۇرىمەن» دېدى . ئاندىن ئەييۇب ئەلەيھىسسالام ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ : «پەرۋەردىگارىم ، مېنى زىيان ـ زەخمەت ئورىۋالدى ، سەن ئەڭ مەرھەمەتلىك زاتتۇرسەن» دەپ دۇئا قىلدى . ئاللا ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلىپ ، بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتلەرنى كۆتۈرۈۋەتتى . ئاللا ئۇنى پۈتى بىلەن يەرنى تېپىشكە بۇيرۇدى . ئۇ پۈتى بىلەن يەرنى تېپىۋىدى ، يەردىن سوغۇق سۇ ئېتىلىپ چىقتى . ئاللا ئۇنى شۇ سۇدىن ئىچىشكە ۋە شۇ سۇ بىلەن يۇيۇنۇشقا بۇيرۇدى . ئاللاتائالا شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كېسىلىگە شىپالىق بەردى . ئەييۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتى تولۇق ئەسلىگە كەلدى ، ئاللاتائالا ئۇنىڭغا بىر باغلام چۆپنى ئېلىپ ، ئايالىنى ئۇرۇشقا بۇيرۇدى . ئۇ بىر باغلام چۆپ

بىللەن ئايالىنى ئۇرۇپ قەسىمدىن چىقتى . ئاللاتائالا ئەييۇب ئەلەيھىسسالامغا يىگىرمە ئالتە ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلدى ، مال - دۇنيا بەردى . ئۇنى رۇم ئەھلىگە پەيغەمبەر قىلدى... »

ساقىلاخۇن كىتابىنى يېپىپ ، شىرەنىڭ بىر چېتىگە سۇرۇپ قويدى - دە :

— ھۆرمەتلىك خوجىزادىلىرىم ، «قىسسەسۇل ئەنبىيا» دېگەن يەنە بىر مۆتىۋەرلىك كىتابتا زىكىر قىلىنىشىچە ، ھەزرىتى ئەييۇب ئەلەيھىسسالام بەش يۈز ئۆكۈزى ، قىرىق قوشقىرى ، سان - ساناقسىز قويلىرى ، تۆت يۈز قۇلى ، مىڭ تۆگىسى ، مىڭ قېچىرى ۋە بالىلىرىدىن ئايرىلىپ ، ئۇلارنىڭ بەدىلىگە ئالتە مىڭ قۇرت بەدىنىنى يەتمىش يىل ماكان قىلىپ يېسىمۇ ، خەلق ئۇنىڭ بەدىنىدىن چىققان سېسىق پۇراقتىن يىرگىنىپ ، ئۇنى شەھەردىن قوغلاپ چىقارسىمۇ ، قىرىق ئايالىنىڭ ئوتتۇز توققۇزى ئايرىلىپ كەتكەن بولسىمۇ سەۋر قىلىپ : «بۇ ھەم ئاللاتائالانىڭ خاھىشى ، تەقدىردىن بىسوراق قىلمۇ تەۋرىمەيدۇ» دەپ ، تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغانىكەن ، ئاخىر ئاللاتائالا شاپائەت قىلىپ ، ئۇنىڭ ئۆلۈپ كەتكەن بالىلىرىنى تىرىلدۈرۈپ ، مال - دۇنيالىرىنى يۈز ھەسسە ئاشۇرۇپ بەرگەن .

ئاللاتائالانىڭ قۇدرىتى ۋە شاپائىتى چەكسىزدۇر . ئاللاتائالا خالىغان ۋاقىتىدا ئۆز بەندىلىرىنى ئەييۇب ئەلەيھىسسالامنى سىنىغاندەك سىناپ كۆرىدۇ . خالىغان ۋاقىتىدا ئوتنىڭ ئىچىدە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ؛ روسۇللىلانى مەككىدىكى دۇشمەنلىرىنىڭ ئارىسىدا ئون ئۈچ يىل ، مەدىنىدىكى يەھۇدىيلار ئارىسىدا ئون تۆت يىل زىيان - زەخمەتسىز ساقلىغاندەك سىلەرنىمۇ ، خوجىزادىلىرىم ، جۇڭغارلارنىڭ قولىدا زىيان - زەخمەتسىز ساقلايدۇ . ئاللاتائالا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا : «رەببىڭنىڭ ھۆكمىگە سەۋر قىل ، سەن بىزنىڭ ھىمايىمىزدە ، بىر سېنى مەسخىرە قىلغۇچىلارغا چوقۇم تېتىيمىز» دېگەن ئايەتنى

نازىل قىلغان . ئاللاتائالانىڭ قۇدرىتى چەكسىزدۇر . ئۇنىڭ بەندىلەر ئىچىدىكى ئەلچىسى روسۇلىللا بىلەن ، ئۇنىڭ پۇشتى بولغان بۇزرۇكۋار ئاتاڭلار ۋە ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ روھى چوقۇم سىلەرگە مەدەت بېرىدۇ . ئامىن ! — دېگىنىچە تومۇرلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئورۇق قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى ، ئاندىن كىتابىنى قولتۇقلاپ ، قايتىشقا تەرەددۇت قىلىۋىدى ، بۇرھانىدىن ئىسىملىك خوجىزادە مۇراجىئەت قىلدى :

— ئاخۇن ئاتا ، چوڭ بوۋىمىزنى تۇرپان دېگەن يەردىكى ئەسھابۇلكەب دېگەن مازارغا بېرىپ زىيارەت قىلغان ، دەپ ئاڭلىدۇق ، راستمۇ ؟

ساقىلاخۇن بۇ خوجىزادىنىڭ سوئالىغا ھەيران بولۇپ سورىدى :

— بۇنى ئۆزلىرىگە كىم ئېيتتى .

— تۇنۇگۈن چۈشتە بالىلار بىلەن ئۆزىمىز ياسىغان كۆلگە چۆمۈلگىلى بارساق ، بىر دەرۋىش ئۇچراپ قالدى . شۇ ئادەم : «بۇ قالماقلارنىڭ قولىدا گۆرۈدە تۇرغۇچە ، رۇخسەت سوراپ ، ئاپاق خوجا بوۋاڭلارغا ئوخشاش تۇرپاندىكى ئەسھابۇلكەبنى زىيارەت قىلساڭلار بولمامدۇ ؟» دېدى .

— ئۇ دەرۋىش توغرا ئېيتىدۇ . ھەزرىتى ئاپاق خوجام ھىجرىيىنىڭ 1000 - يىلى① ، يەنى بۇنىڭدىن 600 يىلدەك ئىلگىرى ئۇ يەرگە بارغان .

— ئۇ ئەسھابۇلكەب دېگەن قانداق پەيغەمبەر ؟

ئەسھابۇلكەب توغرۇلۇق ئانچە - مۇنچە ئاڭلىغىنى بولمىسا ، بۇ ھەقتە تولۇق خەۋىرى يوق ساقىلاخۇن :

— ئۇ كىشى پەيغەمبەر ئەمەس ، ئەمما ناھايىتى ئۇلۇغ زاتتۇر . ئۇلۇغلۇقى شۇكى ، ئەسھابۇلكەب ھەزرەتلىرىنىڭ بېشىنىڭ

---

① ئاپاق خوجا بۇ يەرگە 1600 - يىلى كەلگەن ۋە : «ئەسھابۇلكەبنىڭ مۇشۇ مەنزىلدە ئىنكەنلىكىدە شەك - شۇبھە يوق ، زىيارەت قىلىۋېرىڭلار» دېگەنىكەن .

چوڭلۇقى قىرىق گەزدىن ئاتمىش گەزگىچە ، سان يوتىسى ئۈچ گەزدىن سەككىز گەزگىچە كېلىدۇ[1] ، — دېدى .

— ياپىرىم ! — دەۋەتتى خوجىزادىلەر .

— سىلى شۇنچە چوڭ ئاخۇن تۇرۇپ نېمىشقا بارمىدىلا ؟ — دېدى يەنە بىر خوجىزادە .

— خۇدا نېسىپ قىلسا ، ئەلۋەتتە بېرىپ زىيارەت قىلىمەن . شۇ چاغدا ، يەنە ھېلىقى بۇرھانىدىن دېگەن خوجىزادە :

— ئاخۇن ئاتا ، تۇنۇگۈن ئەتىگەنكى ساۋاقتا ئاپاق خوجام بۇۋىمىزنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىمەن دېگەنىدىڭىزغۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— ھەم... ھەم... — ساقىلاخۇن بىردىن جانلىنىپ كەتتى ـ دە ، ئاپاق خوجىنى يەر ـ كۆككە سىغمىغۇدەك تەرىپىلەشكە باشلىدى ، — سىلەرنىڭ مەرھۇم چوڭ بوۋاڭلار ، بىزنىڭ ئۇلۇغ پىرىمىز ، شەرىئەت مەيدانىدا ئات چاپقۇچى ، تەرىقەتنىڭ گۈلتاجى ، جىمى ئەۋلىيالارنىڭ سەردارى ، قۇتبىل ئەقتاب[2] ئاپاق خوجام ئون سەككىز شاھەرگە[3] پادىشاھ بولغان چاغلاردا قويلارنى بۆرىلەر باقاتتى . ئۇ كىشىگە ئەگەشكەن ئادەملەرنىڭ كۈنى راھەتتە ئۆتەتتى ، ئۇ كىشىنىڭ پىكىر ـ خىيالىمۇ ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ ، كەمبەغەل ـ مىسكىنلەرگە كۈندە ئۈچ قېتىم داش قاينىتىپ ئۇماچ بېرەتتى . بۇ رىزىقتا ئۇلاشقانلار «نېمە ئۈچۈن بۇ خوجامنىڭ يولىغا بۇرۇنراق كىرمىگەن بولغىيدىم ؟...» دەيتتى .

---

① ئەسھابۇلكەھف توغرۇلۇق دىنىي كىتابلاردا مۇنداق رىۋايەت بار : رۇم شاھىرىدىكى بىر پادىشاھنىڭ ئوغۇللىرى ئۆزىنى خۇدا دەپ ئېلان قىلغان دەقيانۇس دېگەن پادىشاھتىن كېچىپ ، بىر قويچىنىڭ يارىدىمىدە تاغقا بېرىپ ، ئۇ يەردىكى غارغا ئورۇنلىشىدۇ . ئۇلار غار ئىچىدە ئۇخلاپ ئويغانسا ، ئارىدىن 309 يىل ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ . بۇ چاغدا دەقيانۇس ئۆلۈپ ، رۇم شاھىرىگە باشقا بىر ئادەم پادىشاھ ئىكەن . بۇنىڭدىن خەۋىرى يوق بايىقى ئادەملەر دەقيانۇس دەۋرىدە چىققان پۇل بىلەن بازارغا بېرىپ نان ئالىدۇ ۋە شۇ چاغدىلا ئۆزلىرىنىڭ 309 يىل ئۇخلىغىنىنى بىلىدۇ . بۇلارنىڭ ئىسىملىرى : يەملىخا ، مەكسەلمىنا ، مىسلىنا ، كەكەشپۇتەن ، ئازارىيەت يۇنۇس ، يۇۋانىس يۇنۇس بولۇپ ، ئىتىنىڭ ئىسمى قىتمىر ئىكەن . ئۇلار ھازىرغىچە شۇ غاردا بار بولۇپ ، بىر يىلدا بىر قېتىم ئۆرۈلۈپ قويۇپ ئۇخلارمىش . شەيخىلەر بۇ مازارنى «تىرىكلەر مازىرى» دەپ ئاتىغان . خوجا ـ ئىشانلار بولسا تېخىمۇ ئۇلۇغلاپ : «بۇ مازارنى زىيارەت قىلىش بىرىم ھەج قىلغانغا ئوخشاش» دېيىشكەن . رىۋايەتتە غاردىكى بايىقى ئادەملەر ئالاھىدە يوغان ، سۆڭەكلىك قىلىپ تەسەۋۋۇر قىلىنغان .

② قۇتبىل ئەقتاب — سوپىلىقتا ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە . تەرىقەتچىلەر : «بۇنداق زاتلار دۇنياغا 1000 يىلدا بىر كېلىدۇ» دەپ قارىشىدۇ .

③ قۇمۇل ، تۇرپان ، قارا شەھەر ، كۇچا ، ئاقسۇ ، قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن ، ئىلى ، سىرىققول ، سالا (چىڭخەيدىكى سالالارنىڭ شەھىرى) ، بۇخارا ، پەرغانە ، نەمەنگان ، خۇراسان ، راجىدال ، بەدەخشان ۋە ئەنجان شەھەرلىرى كۆزدە تۇتۇلغان .

ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ سۆھبەتلىرى ئوتقا ئوخشاش ھەرقانداق ھۆل نەرسىنى قۇرۇتۇۋېتەتتى . بىر نەرسە يۇقمايدىغان ، قۇرۇپ كەتكەن ئادەم بولسا كۆيدۇرۇۋېتەتتى . ئۇ كىشىنىڭ سۆھبىتىگە مۇيەسسەر بولغان ئادەم دۇنيادىن ، بارلىق مەنسىپىدىن ۋاز كېچىپ ، ئۆي تۇتمايدىغان ، تىرىكچىلىك قىلمايدىغان ، بىر نەرسە تاپسا يەپ ، تاپمىسا ئاچ يۇرىدىغان ھالەتكە كېلەتتى . سىلەرنىڭ چوڭ بوۋاڭلار مۇسۇلمان قوۋمىنىڭ ئۇلۇغ پىرى ئىدى . ئاپاق خوجام ھەزرىتى ئىيسا ئەلەيھىسسالامغا ئوخشاش كارامەتلىك[1] زات ئىدى . ئۇ كىشى ھەرقانداق ئاغرىققا مۇپتىلا بولغان ئادەمنى بىر قېتىم سىلاپ قويسا ياكى دەم سالسا ساقىيىپ كېتەتتى . ئۇ كىشى خانىقالارغا قەدەم تەشرىپ قىلسا ، ئۆلۈم ـ يېتىم بولمايتتى . ئۇنىڭ مۇبارەك قەدەملىرى يەتكەن يەردىن تاڭلا مەھشەرگىچە بەرىكەت كەتمەيتتى ، مىنگەن ئاتلىرى يۈز ياشتىن ئارتۇق ياشايتتى ، تۇتۇپ قويغان ياغچى چىنار بولۇپ ئۆسەتتى . قولىنى شىلتىغان تەرەپتە يورۇقلۇق پەيدا بولاتتى . ئۇ غەزەپلەنگەندە ، يەر ـ زېمىن تىترەيتتى . ئۇ كىشى دۇئايىبەت قىلىۋەتكەنلەر تەلۈە ، ئادەم سىياقىدىكى ئىت بولۇپ قالاتتى . ئۇ پىرىمىزغا ئىخلاس قىلغان ئادەمنىڭ بۇ دۇنيالىقمۇ ياخشى بولاتتى . ئۇ مۇخالىپەتچىلىك قىلسا ، دوزاخنىڭ تېگىگە چۈشەتتى . چۈنكى بېھىش ، دوزاخ شۇ كىشىنىڭ قولىدا ئىدى...

ساقلاخۇن خوجىزادىلەرنىڭ كۆڭۈل قويۇپ ، بارلىق دىققىتى بىلەن تىڭشاۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە قايتىپ بارغاندا ، چوڭ بوۋىسى توغرۇلۇق ئېيتىلغان بۇ گەپلەرنى ئاتا ـ ئانىلىرىغا سۆزلەپ بېرىدىغانلىقىنى ، نەتىجىدە ئۆزىنىڭ ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى ئابرۇيىنىڭ ئاشىدىغانلىقىنى ئويلاپ تېخىمۇ روھلىنىپ كەتتى :

— ئەمدى مەن سىلەرگە ، خوجىزادىلىرىم ، چوڭ بوۋاڭلار ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ كەلىمىلىرىدىن بىرنەچچىنى ئېيتىپ

① دىنىي كىتابلاردا ئىيسا پەيغەمبەر ئۆلۈكنى تىرىلدۈرىدىغان كورنىڭ كۆزىنى ئاچىدىغان ، كېسەللەرنى ساقايتىدىغان مۆجىزىكار دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ .

بېرەي ، ئۇلۇغ پىرىمىز : «ئۆلگەن مۇرتلىرىمىزنىڭ قەبرىستانلىقىغا بېرىپ ، ھەممە ئۆلۈكنى تىرىل دېسەم ، ھازىرلا تىرىلىدۇ . ئەمما ، ئاللانىڭ كارامىتىگە توغرا كەلمەيدۇ » دەيتتى . يەنە ئۇ كىشى : «ھەرقانداق ئادەم نەغمە ـ ناۋا ، ئويۇن ـ كۈلكە بىلەن بولسا ، ئۇنىڭ دىلىدىكى ئاللانىڭ ئىشقى توختايدۇ ، يەنى كۆيۈۋاتقان ئوتقا سۇ چاچقاندەك بولىدۇ ؛ ھەرقانداق ئادەم ئۆمرىنى راھەت بىلەن ئۆتكۈزسە ، ئاخىرەتنىڭ راھىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ ؛ ھەرقانداق ئادەم ئۆيىدىن ، بالا ـ چاقىسىدىن ، دۇنيانىڭ راھىتىدىن دىلىنى ئۈزۈپ ، يىغلاپ ، يۇرىكىنى كاۋاپ قىلسا ، ئاخىرەتتە راھەت ـ پاراغەتتە بولىدۇ... » دېگەن . بىر كۈنى ئۇلۇغ پىرىمىز ئۆتمۈشتىن سۆز ئېچىپ : «خالايىق ياخشى يەپ ، ياخشى ئىچىپ ، نەپسىنى سەمرىتكەنلىكتىن ئاللاتائالا قالماقلارنى مۇسەللەت[1] قىلدى . ھېلاكۇخان[2] دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە مۇسەللەت بولۇپ ، خالايىقنى ئۇر ـ چاپ قىلىپ ئۆلتۈرۈپ ، خانۇۋەيران قىلىپ ، كۆرگەن راھىتىنى بۇرنىدىن چىقاردى . نەجمىدىن كۇبرا[3] زامانىسىدە ، ھېلاكۇخان لەشكەر باشلاپ كېلىپ نەجمىدىن كۇبرا باشلىق يەتمىش مىڭ كىشىنى قەتل قىلىۋەتتى . سەۋەب نېمە ؟ سەۋەب شۇكى ، ئۇلار ياخشى يەپ ، ياخشى ئىچىپ ، بىپەرۋا بولۇپ كەتكەنىدى . نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قوۋمى بويۇنتاۋلىق قىلىپ ، ئىمانى سۇسلاشقانلىقتىن ، خۇدا ئۇلارنى توپان سۈيىگە باستۇرۇۋەتتى ئەمەسمۇ ؟ !... » دېگەن . ھەزرىتى ئاپاق خوجام يەنە بىر كۈنى : «مېنىڭ زامانەمدە ، دۇنيادىكى ئەسھابىلەردىن مېنىڭ ئەسھابىلىرىم ياخشى . ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ ئەسھابىلىرىگە : «مېنىڭ ئەسھابىلىرىم يۇلتۇزلارغا ئوخشايدۇ . يۇلتۇزمۇ ئېزىپ قالغان ئادەمگە يول كۆرسىتىدۇ » دېگەنىكەن . مېنىڭ مۇرتلىرىم ، ماڭا ئەگەشكۈچىلەر

① مۇسەللەت — ھۆكۈمدار ، خوجايىن .
② ھېلاكۇخان — چىڭگىزخان ئەۋلادى بولۇپ ، 1256—1265 ـ يىللاردا ئىران ۋە ئىراققا پادىشاھ بولغان ، باغدادتىنى ئىشغال قىلغاندا يەتمىش ـ سەكسەن مىڭ ئادەمنى قىرىپ تاشلىغان .
③ نەجمىدىن كۇبرا — سوپىلىقنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى ، كۇبراۋىيلىق تەرىقىتىنىڭ ئاساسچىسى .

بولسا ، خۇدا تەرىپىدىن يول تاپقۇچىلاردۇر . مېنى ئىنكار قىلغۇچىلار ، ماڭا ئەگەشمىگەنلەر مۇناپىقلاردۇر . چۈنكى ، شەرىئەت مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھۆكمى بولسا ، تەرىقەت ئاللانىڭ ھۆكمىدۇر » دېگەن ...

شۇ چاغدا ، گۈرۈدە تۇرۇۋاتقان بۇ بىرنەچچە ئۆيلۈك ئادەملەرنى پېشىن نامىزغا چاقىرغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى . ساقىلاخۇن ساۋاقنى توختىتىپ هويلىغا چىقتى . ئۇنى قورۇ خىزمەتكارى توختىتىپ :

— قۇشناچىم ئۆزلىرىنى ئىزدەپ كەلگەنكەن ، قەشقەر تەرەپتىن قىزلىرى كەلگەن ئوخشايدۇ ، — دېدى .

※ ※ ※

ساقىلاخۇن ئىلگىرى - كېيىن كۆرمىگەن ۋە كۈتمىگەن ئەدەن قېچىر بىلەن ساۋۇت يانتاقلىق ئۆزىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ بەرگەن سالىمىنى قاپىقىنى ئانچە ئاچماي ، سىپايىلىك بىلەن ئىلىك ئالدى . شۇ ئاردا هويلىغا چىققان ياقۇتخان :

— ۋاي ، جېنىم ئاتا ، سىلىنىمۇ كۆرىمەنكەنغۇ ، — دېگىنىچە يۈگۈرۈپ كېلىپ ، ساقىلاخۇننىڭ بوينىغا ئېسىلدى .

شۇ ياشقا كىرگۈچە مىڭ خىل قىسمەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ ، ئۆز دەۋرىنىڭ خۇشاللىقى بىلەن قايغۇسىدا گۆشى قېچىپ ، قامىتى ئېگىلگەن بۇ ئادەمنىڭ يۈرەك - باغرىمۇ تارىمۇشتەك قوللىرىغا ئوخشاش قېتىپ كەتكەنىدى . بىراق ، يالغۇز پەرزەنتى ياقۇتخانىنىڭ بالىلىق مېھرى يۈرەك - باغرىنى تەۋرىتىپ ، ئولتۇرۇشقان كۆزلىرىنى نەمدەتتى .

— تىنچ - ئامان كەلدىڭىزمۇ ، بالام ؟ — دېدى بىرھازاغىچە قىزىنى قۇچاقلاپ تۇرغاندىن كېيىن .

— ئۆزلىرى ياخشى تۇردىلىمۇ ؟ سىلەرنى ساق - سالامەت كۆرگىنىمگە مىڭ قەتلە شۈكۈر ، — دېدى ياقۇتخان .

— يۇرۇڭ ، قىزىم ، ئۆيگە كىرىلى .

بۇ چاغدا ، بېدىيان قۇشناچ مانتا تۇگۈپ ، تالدىن توقۇلغان جىمبىلغا قويۇۋاتاتتى . ئۇ ئىرىنىڭ ئەدەن قېچىرلارنى ئۆيگە باشلىماي كىرىپ كەلگىنىنى خوپ كۆرمىگەن ئەلپازدا :

— مېھمانلارنى ئۆيگە باشلىماي ، هويلىدا قويۇپ قويغانلىرى نېمىسى ؟ — دېدى .

— ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى بىرپەس مەشەدە تۇرايلى دەپ ئۇنىمىدى ، — دەپ يالغان ئېيتتى ساقلاخۇن . ئاندىن قىزغا قارىدى ، سىزنى قىزىم ، كىچىك ئاپىڭىز مېنىڭدىنمۇ ئوشۇق سېغىنىپ كەتتى .

— سېغىنمايچۇ ، ياقۇت خېنىم مەرھۇم ئاچام بىلەن ئىككىمىزنى تەڭ ئېمىپ چوڭ بولغان قىز تۇرسا .

بېدىيان قۇشناچ قولىنى سۇرتۇپ ، ياقۇتخانىنىڭ ئۆزلىرىگە ئەكەلگەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە خوتەن ئەتلىسىدىن تارتىپ هىندىستانىنىڭ قارىمۇچىغچە ، شاپىتۇل قېقىدىن تارتىپ ئانار شەربىتىگىچە بولغان هەر خىل نەرسىلەر بار ئىدى .

— مۇنۇلارنى ئۆزلىرىگە ئەكەپتۇ ، — دېدى قۇشناچ يوغان كەشمىر ياغلىقىغا ئورالغان مەللە رەڭ تون ، ئاق شايىدىن تىكىلگەن يەكتەك ، قارا دۇخاۋىدىن تىكىلىپ ، چۆرىسىگە ئاق يىپەكتىن پەۋاز تۇتۇلغان ئۇچلۇق كۇلاه ، قىزىل جېينىكى بار سەللىلىك داكا ۋە كۆندىن تىكىلگەن مەسە ـ كالاچلارنى كۆرسەتتى . بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ خۇشال بولغان ساقلاخۇن :

— شۇنچە يىراق يەردىن يوقلاپ كەلگىنىڭىزمۇ يېتەتتىغۇ ، قىزىم ، تازىمۇ جوڭاپ كېتىپسىز ، — دېدى . ئاندىن پەگاه تەرەپتىكى ساندۇق ئۈستىدە تۇرغان نەرسىلەرگە كۆزى چۈشۈپ ، — ئاۋۇ ئوراقلىق تۇرغان نەرسىلەر نېمە ؟ — دەپ سورىدى .

— بۇلارنى ئەدەنباي ئاكام بەردى ، — دەپ جاۋاب بەردى

قۇشناچ .
— ئەدەنباي ؟ — دەۋەتتى ھەيران بولغان ساقىلاخۇن ، — ئۇ نەنىڭ ئادىمى ؟
— ئۇ كىشىنى ھېيلا ھويلىدا كۆردىلىغۇ ؟ — دېدى قۇشناچ . ئاندىن ئەدەن قېچىر توغرۇلۇق بىلىدىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ ، سوۋغا ـ سالاملىرىنى كۆرسەتتى .
ساقىلاخۇن ھە دېگەندە خوتۇنىنىڭ گەپلىرىگە ئانچە ئىشەنمىگەندەك قىلسىمۇ ، لېكىن سوۋغا ـ سالاملارنى كۆرگەندىن كېيىن : «بۇنىڭ راستىنلا تۇغقىنى ئوخشىمامدۇ . بولمىسا شۇنچە نەرسىلەرنى بېرەمدۇ ؟...» دەپ ئويلىدى . ھەتتا سوۋغاتلارنىڭ ئىچىدە ۋالىلداپ تۇرغان بىر تىرىق ھېقىقنى ئېلىپ : «بۇنى ئەخمەت خوجىغا سوۋغات قىلسام بولغۇدەك» دېگەن خىيالغىمۇ كەلدى . ئۇنىڭ بايانىنى بېرى كۇزىنىڭ ئاسمىنىدەك تۇتۇلۇپ تۇرغان چىرايى بىردىن ئېچىلىپ كەتتى ـ دە :
— مەن چىقىپ مېھمانلارغا قارايى ، سىلەر تاماقنى تېزلىتىڭلار ، — دەۋەتتى .
ئادەتتە ساقىلاخۇنغا ئوخشاش رىزقى ـ نېسىۋىسى خەقلەرنىڭ ئۆيلىرىگە چېچىلىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ قازىنى ئانچە كۆپ قاينىمايتتى . شۇ سەۋەبتىنمۇ بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئايالىرى غەزا ـ تاماقا بوشراق كېلەتتى . ئەمما ، باشقىلار بەرگەن تاماقلارنىڭ تەمىنى پىشۇرغان كىشىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق بىلەتتى . بۇنى ساقىلاخۇندەك تالاي ئاخۇن ۋە خوجىلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىپ ، ئۇلارنىڭ داستىخىنىدا ئولتۇرغان ئەدەن قېچىر ياخشى بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇ ساقىلاخۇن بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا ، ناننى كۆپرەك يەپ ، قورسىقىنى تويدۇرۇشنىڭ كويىدا بولدى . ھەتتا ساۋۇت يانتاقىمۇ مەسلىھەت بېرىپ :
— نومۇس قىلماي قورساقنى چىڭدىۋال . ھازىر ئاتلىنىپ كەتسەك ، كەچتە نەدە يېتىپ ، نېمە يېيىشىمىزنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ ، — دېدى .

ساقىلاخۇن بولسا : «قۇشناچىم مانتا پىشۇرۇۋاتىدۇ» دېمەكچى بولۇپ يالتىيىپ قالدى . ھەتتا ئۇ : «نانىڭ ئېشىپ قالغىنىدىن مانتىنىڭ ئېشىپ قالغىنى ياخشى» دېگەن ئويغا كەلدى .

— شۇنداق قىلىپ ، سامساق سوپۇمنىڭ ئوغلى بولمەن دېسىلە ، — دېدى بىر چاغدا سۆھبەتنى داۋاملاشتۇرۇپ ، — رەھمەتلىك ئاق كۆڭۈل ، تەقۋادار ، ياخشى ئادەم بولىدىغان . تەرىقەت يولىدا كۆپلىگەن رىيازەتلەرنى چېكىپ ، ئاخىر ھەق ۋىسالىغا مۇيەسسەر بوپتۇ...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئەدەن قېچىر ھەيران بولۇپ ، ساقىلاخۇننىڭ سۆزىنى بۆلدى :

— ئاتامنىڭ داربلباقىيغا رەھلەت قىلغانلىقىنى ئاڭلاپتىلا - دە .

— ھەئە ، بۇ خەۋەرنى سىلى كېلىشتىن ئىككى ھەپتە بۇرۇن ئازاق سوپۇم دېگەن كىشى ئەخمەت خوجامغا ئەۋەتكەن بىر دەرۋىشتىن ئاڭلىغانىدۇق . لېكىن ، ئاللاتائالا بۇ خەۋەر كېلىشتىن ھەپتە ئىلگىرى ، ئەخمەت خوجامنىڭ چۈشىدە ئاتىلىرىنىڭ ئاق ئاتقا مىنىپ ھەزرىتى ئاپاق خوجامنىڭ مازىرىغا كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنىكەن .

ئەدەن قېچىر شۈككىدە بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ يادىغا دادىسى رەھمەتلىكنىڭ بۇ ئادەم توغرۇلۇق دانىيال خوجىغا سۆزلەپ بەرگەن گەپلىرى كەلدى .

ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ : «يەكەندە ئۆلگەن دادىسى ئىلىدا تۇرغان ئەخمەت خوجىنىڭ چۈشىگە ئايان بولدى» دېگەن سۆزلىرىم تەسىر قىلدى ، دەپ ئويلىغان ساقىلاخۇن يەنە سۆز قاتتى :

— ئۆزلىرىنىڭ قىزىم بىلەن ھەمسەپەر بولۇپ بىزنىڭ ئۆيگە كېلىشلىرى ، شۇ باھانىدە ئۇزۇن يىللار كۆرۈشمىگەن تۇغقانلىرى بىلەن دىدارلىشىشلىرىمۇ ئالدى بىلەن ئاللاتائالانىڭ ، ئۇنىڭدىن قالسا ھەزرىتى ئاپاق خوجامغا ئوخشاش ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ شاپائىتىدۇر . مەن شۇ كۈنگە قەدەر ئاتىلىرى سامساق سوپۇمنىڭ

قۇشناچىمغا چوڭ ئاتا بولىدىغانلىقىنى بىلمىگەچكە ئۆيىتمىغانىدىم. ئەمدى ئۆزلىرى بىلەن بىللە بۇ خەۋەرنى قۇشناچىمغا ئېيتىلىپ، تەزىيە بىلدۈرەيلى.

— ياق، ياق، — ئەدەن قېچىر ئېتىراز بىلدۈردى، — قۇشناچىمنىڭ ئۆز هالىغا قويايلى. ئۇنىڭسىزمۇ بۇ مەزلۇمنىڭ تەشۋىشلىرى ئۆزىگە يېتىپ ئاشىدىكەن.

شۇ ئەسنادا، بىر لېگەن دۆۋىلەپ سېلىنغان مانتىنى كۆتۈرۈپ بېدىيان قۇشناچ كىرىپ كەلدى ۋە قولىدىكى لېگەننى داستىخانغا قويۇپ:

— قېنى، ئەدەنباي ئاكا، تاماققا بېقىڭلار! — دەپ تەكلىپ قىلدى.

ئەدەن قېچىر ساقىلاخۇنغا هۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭدىن كېيىن لېگەنگە قول سالدى. ئۇنىڭ ئىشتىهاسى مانتىغا ئېغىر تېگىشى بىلەنلا بىرنەچچە كۈن ئاچ يۈرگەن ئادەمدەك ئېچىلىپ كەتتى. جىلتىسى نېپىز يېيىلىپ، كىچىك - كىچىك تۇگۇلگەن بۇ پېتىر مانتا ئەدەن قېچىرغا بالا چېغىدىلا تاغىسىنىڭ ئۆيىدە يېگەن مانتىلارنى ئەسلەتتى. دادىسى رەهمەتلىكنىڭ: «بۇ كىچىك ئاناڭ ئاش - تاماققا ئۇستا، مانتىنى قالتىس ئوخشىتىدۇ، يەنە بىر - ئىككىنى يەۋال» دېگەن سۆزلىرى يادىغا كەلدى. «دېمىسىمۇ كىچىك ئانام رەهمەتلىك ئوڭلۇق ئايال ئىدى، — دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر، — شۇ ئوڭلۇقلۇقىنى مۇنۇ بېدىيانغا قالدۇرۇپ كەتكەنىكەن - دە.»

ئۇ ساقىلاخۇن بىلەن لېگەنگە تارتىنىپ قول سېلىۋاتقان ساۋۇت يانتاقنى هەيران قالدۇرۇپ، تاماققا تۇتۇش قىلدى. چەينەك بىلەن چىنە كۆتۈرۈپ كىرگەن بېدىيان قۇرۇقدىلىپ قالغان لېگەننى كۆرۈپ:

— يەنە ئازراق سېلىپ كىرەي، — دېۋىدى، ساقىلاخۇننىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ كەتتى. لېكىن، ئەدەن قېچىرنىڭ:

— رەهمەت، سىڭلىم. مانتىلىرى شۇنداق ئوخشاپتۇكى، قولۇمنى قوشۇپ يەۋەتكىلى تاس قالدىم. هەربىر مانتىنى يېگەندە،

كىچىك ئانام رەھمەتلىك ئىسسىغە كېلىپ تۇردى. خۇدايىم قوللىرىغا دەرد بەرمىسۇن، — دېگەن سۆزلىرى ساقلاخۇننىڭ جىغىلدىغان يۇرىكىنى توختىتىپ، بېدىيان قۇشناچىنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىۋەتتى.

ئەدەن قېچىرلار دېگەر نامىزىنى ئوقۇپ ئاتلىرىغا مىندى: «ئەمدى قاچان كۆرۈشەرمىز، ئەدەنباي ئاكا؟» دەپ كۆز ياشلىرىنى تۆككەن قۇشناچىمغا:

— خۇدا بۇيرۇسا كېلەر يىلى يەنە كېلىمەن، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسلا. ئاخۇن تاغام ئىجازەت قىلسا، ئۆزلىرىنى قەشقەرگە ئاپىرىپ تۇغقانلىرى بىلەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەھەللىلىرىنى كۆرسىتىپ كېلىمەن، — دېدى، ئاندىن ياقۇتخانغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۆزلىرى ئاتلىرى بىلەن كىچىك ئانىلىرىنىڭ قېشىغا ئاران كەلگەندە، بۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، دۇئاسىنى ئالسىلا. پوسكامغا بېرىپ قالسام، چوڭ ئاپىلىرىغا سالاملىرىنى يەتكۈزۈپ، ئۇ مەزلۇمنىڭ دۇئاسىنى ئالغاچ كېلىمەن.

— بولمىغاندا، بۇگۈن بىر كېچە قونۇپ كەتسىلەمۇ بولاتتى، — دېدى ساقلاخۇن.

— رەھمەت، ئاخۇن تاغا، تۇججار دېگەننى ئۆزلىرى بىلىدىلا، مېلىنى سۇ قىلىپ خاتىرجەم بولمىسا، سىمابتەك مىدىرلاپ بىر جايدا تۇرالمايدىغان خەق. قېنى، تۇججار تۇغقانلىرىنىڭ سەپىرى ئوڭ، مېلى بازارلىق بولۇشى ئۈچۈن بىر دۇئا بەرسىلە؟

— ئامىن! — دۇئا قىلدى ساقلاخۇن ئۇزاققىچە ساقاللىرىنى مىدىرلىتىپ، ئەدەن قېچىر بىلەن ساۋۇت يانتاق يوڭ ئارتىلغان ئاتلىرىنى يېتىلەپ هويلىدىن چىقتى.

ئىككىنچى باب

ئەدەن قېچىر دانىيال خوجىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى ئويلىسا، بۇنداق ئادەم ئۈچۈن بىر ئۆمۈر قۇل بولۇپ خىزمەت قىلسىمۇ ئەرزىيدۇ، دەپ ئويلايتتى. لېكىن، يەكەندىن ماڭىدىغان چاغدا،

ئۇ خوجىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئويلاپ ، كۆڭلى چۈش يەۋالغاندەك بىر قىسما بولۇپ قالغانىدى.

«سىلىگە تاپشۇرىدىغان ئىش ، ئەدەبىياي ، — دېگەنىدى دانىيال خوجا ئۇنى ئوردىدىكى خاس ھۇجرىغا ئەكىرىپ ، — ئەمر ئەقىدەمگە ئالىدىغان بىر ئايالنى ئۆزلىرىگە تاپشۇرماقچىمەن ، ئۇ مەزلۇمنى كۆز قارىچۇقلىرىدەك ئاسراپ ، ئىلىنىڭ ئېرەن قابۇرغا دېگەن يېرىدە تۇرۇۋاتقان ئاتىسى ساقلاخۇن جانابلىرىغا يەتكۈزىدىلا . ئاندىن كېيىن ياقۇپ خوجام بىلەن موللا ئىبراھىم مەشھۇرلارغا يازغان نامىلەر بىلەن سوۋغا ـ سالاملارنى بېرىدىلا . بۇياقتا كېلىش چاغلىرىدا ئۆزلىرى ئېلىپ بارغان ئايال يەنە بىللە قايتىدۇ . شۇ چاغدا ، مەزكۇر ئايالنىڭ روھىي قۇشىنى تىرىك جانغا بىلدۇرمەي باغى جەننەتكە ئۇچۇرۇۋېتىدىلا...»

ئەدەن قېچىر بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندا ئوتقا كىرىپ ، سۇغا چۈشكەندىنمۇ بەتتەر ھالەتكە كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئائىلاج : «بولىدۇ ، خوجام ، ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمەن . ھەممە ئىشلار ئۆزلىرى ئېيتقاندەك بولىدۇ» دەپ ۋەدە بەرگەنىدى .

شۇ ۋەدىسىگە بىنائەن قەشقەرگە كەلگۈچە ، ياقۇتخانىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ كەلدى . بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن بەشكېرەمگە چىقىپ ، ئۆتكەن سەپەر ئۆزى ئەكېلىپ ئائىلىسىگە قوشقان مامۇت ئاخۇنىنىڭ چوڭ ئوغلى ساۋۇت يانتاقنى ھەمراھلىققا سورىۋالدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، تا ئىلىغا كەلگۈچە ئىككىسى بىر بولۇپ ، ياقۇتخانىنىڭ خىزمىتىدە بولدى ۋە ئۇنىڭغا پەرىشتىدەك ھۆرمەت كۆرسەتتى . ئۇنىڭ ئىسمىنى بىر قېتىممۇ تىلغا ئالماي ، ئاغىچا دېسە ، ئاغىچا دەپ ساقلاخۇنىنىڭ ئۆيىگە ئەكەلدى .

ھازىر بولسا ئېرەن قابۇرغىدىن ئاتلىنىپ چىققان ئەدەن قېچىر : «ئىلايا شۇكۇر ، دانىيال خوجام تاپشۇرغان ئىشلارنىڭ ، خۇدا بۇيرۇسا يېرىمىنى ئورۇندىدىم ، — دەپ ئويلىدى ، — يەنە يېرىمى قالدى . بىراق ، بۇ ھەزرىتى خوجام نېمە ئۈچۈن ، تىرىك جانغا سەزدۈرمەي ، بۇ خىنىمنىڭ روھىي قۇشىنى ئۆچۈرۈۋەتسىلە ،

دېدىكىنە ؟ يا خاتا ئاڭلاپ قالدىممۇ ؟ ياق ، شۇنداق دېگىنى ئېنىق ، ئەمىسە نېمە ئۈچۈن ، بۇ ئايالنى ئەمر ئەقىدەمگە ئالمەن ، كۆز قارىچۇقلىرىدەك ساقلاپ ئاتىسىنىڭ ئۆيىگە يەتكۈزسىلە ، دەيدۇ ؟ يا بۇ خوجام مېنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن شۇنداق دەپ قويدىمۇ ؟ خەپ ، مەن ئەخمەق شۇ چاغدا : «خوپ ، خوجام ، ھەممىنى بەجا كەلتۈرىمەن دېگۈچە ، ماڭا ئوخشاش ئەركەككە لايىق ، ئۆزلىرىنىڭ دىللىرىغا ئازار بەرگەن ، مەيدىسىدە تۈكى بار نوچىلاردىن بىرىنى ئېيىتسىلا ، خوجام ، ئۇ خۇنپەرنى زېمىنىڭ تېگىدىن بولسىمۇ تېپىپ دارىلباقىيغا ئەۋەتەي » ، دېسەم بولمامدۇ . ئەمدى خوجامغا ۋەدە بېرىپ قويغانىدىم دەپ ، تۇغقان ئانىسى يوق يېتىم ، دۇمبىسىنى سىلايدىغان ئېرى يوق تۇل ئولتۇرغان بىر بىچارە مەزلۇمغا ئەركەك بېشىم بىلەن ، ھېچبىر گۇناھىنى بىلمەي قانداقمۇ قەست قىلارمەن ؟... ئەگەر دانىيال خوجامغا بارغاندا ، ئۇ خېنىم بۇ يىلچە ئاتامنىڭ قېشىدا قىشلايمەن دەپ ، بۇيىقا كەلگىلى ئۇنىمىدى ، دېسەم قانداق بولار ؟ !... »

ئەدەن قېچىر ئەنە شۇنداق بىر - بىرىگە زىت ۋە چىگىش خىيالىلارغا بېرىلىپ كېلىۋاتقاندا ، ساۋۇت يانتاقنىڭ :

— تاغا ، قايسى يول بىلەن ماڭمىز ؟ — دېگەن ئاۋازى ئۇنىڭ بېشىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرگەن ئوي - خىياللىرىنى ئۈچۈرۈپ تاشلىدى . ئۇ سەگەكلىشىپ ئەتراپىغا نەزەر سالدى - دە :

— سول تەرەپتىكى يولغا ، — دېدى . ئاندىن قۇرۇق خىيالدىن كۆرە ھەمراھى بىلەن گۇڭۇر - مۇڭۇر قىلىشىپ مېڭىشنى ئەۋزەل كۆردى بولغاي سۆز باشلىدى ، — ساۋۇتباي ئۇكا ، سەن بىلەن ھەمسەپەر بولغىنىمغا بىر ئايدىن ئېشىپتۇ . ھازىر بولسا ياقۇت خېنىم يوق ، ئىككى ئەركەك ئوڭچە قاپتىمىز . راستىڭنى ئېيتقىنا ، سېنى نېمىشقا «يانتاق» دەيدۇ ؟

ساۋۇت يانتاق ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى .

— نومۇسچان چوكانلاردەك قىزارغىنىڭ نېمىسى ؟

ئۇ تېخىمۇ ئوڭايسىزلاندى .

— ماڭا تىكرەك قارىغىنا، — دېدى ئەدەن قېچىر ئۇنىڭ قېشىغىراق كېلىپ. ساۋۇت يانتاق بېشىنى كۆتۈرۈپ كۈلدى، — مۇغەمبەرلىك قىلماي گېپىمگە جاۋاب بەرگىن، بولمىسا سېنى يولدا ئۇچراشقان قالماقلارنىڭ بىرىگە «بۇ يېتىمگە مال باققۇزۇڭلار» دەپ بېرىۋېتىمەن.

— بۇ قالماقلارنىڭ مېلىنى ئاتامنىڭ نەچچە يىل باققىنىنى ئاز دەپ، مېنى ئالغاچ كەلگەن بولسىلا، مەيلى بېرىۋەتسىلە، تاغا، — دېدى ساۋۇت يانتاق.

— مۇڭگۈزۈڭ ئىچىڭدىكەن، بوپتۇ، قالماقلارغىمۇ بەرمەي، ئەمدى بايىقى سوئالىمغا جاۋاب بەر.

ساۋۇت يانتاق دىمىنى رۇسلاپ:

— ماڭا بۇ «يانتاق» دېگەن لەقەم ئۆزۈم تىلىۋالغاندەك قويۇلۇپ قالغان، — دېدى گېپىنى باشلاپ، — ئاتام قالماقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەندە، مۇشتۇمدەك قالغان بولسام، ئۇ كىشى قايتىپ كەلگەن كۈنى ئەر يەتكەن يىگىت بوپتىمەن. ئاتام قايتىپ كەلگەندە، ھەممىز ئۇنىڭ چۆرىسىگە ئولىشىپ، خۇشاللىقىمىزدىن تېنىمىزگە سىغماي ئولتۇرساق، ئاتام بىزگە قاراپ: «شۇنچە يىللاردىن بېرى مەن يوق، قانداقمۇ ھايات كەچۈرگەنسىلەر؟» دېدى. مەنزە، ئانام جاۋاب بەرگۈچە ئالدىراپ: «يانتاقتەك» دەپ ساپتىمەن. ھەممىسى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن بۇيان، ئۆيدىكىلەر مېنىڭ ئېتىمنى ئاتىماي «يانتاق» دەيدىغان بولۇۋالدى.

— لەقمىڭ ياخشىكەن، جۇما، — دېدى ئەدەن قېچىر، — ئۇ گىياھنىڭ يىلتىزى چوڭقۇر بولغاچقا، قانغۇدەك سۇ ئىچمىسىمۇ، چۆلنىڭ ئىسسىقى بىلەن سوغۇقىغا چىداپ ئۆسۈۋېرىدۇ، جېنى پۇختا. بىر چاغلاردا مەنمۇ ئاشۇ يانتاقتەك ھايات كەچۈرگەن.

ئۇلار كۈن ئولتۇرغان مەھەلدە، سۇيى شىرىلداپ ئېقىۋاتقان، ئوت- چۆپى مول جىلغىغا كەلدى.

— ساۋۇتباي ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — مۇشۇ جىلغىنىڭ چۆپىمۇ ، سۇيىمۇ تۇزۇكرەك كۆرۈندۇ . مەشھەدە قونۇپ ساقىلاخۇننىڭ ئۆيىدە يېگەن مانتىنى سېغىنىپ قالدۇق .

— ماقۇل .

ئۇلار بىر پەستىلا يۇڭ ـ تاقلىرىنى چۇشۇرۇپ ، يولدىن يىراق بىر جايغا ئورۇنلاشتى . ئاتلىرىنى بولسا كىچىككىنە سوۋۇسۇن دەپ ، بىر ـ بىرىگە چېتىشتۇرۇپ باغلۇۋەتتى . يۇڭ ـ تاقنىڭ بىر قىسمىنى يېيىپ ، تەرەت ئېلىپ شام نامىزىنى ئوقۇشقا باشلىدى .

شۇ چاغدا ، يېقىنلا بىر يەردىن بوم ، لېكىن ناھايىتى مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن ئېيتىلغان ناخشا ئاڭلاندى :

پەلەكنىڭ چاقى ئۆرگەلدى ،
جاھاننى ئالدى خۇنتاجى .
خۇدانىڭ تەقدىرى شۇنداق ،
ئاتام قالماق بىلەن ناجى .

«ئەجەب مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىدىغان ئادەمكىنا بۇ» دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر . ساۋۇت يانتاق بولسا : «يېقىن ئەتراپتا مەھەللە بارمىكىنە» دېگەن خىيالغا كەلدى . ناخشا يەنمۇ ئەۋجىگە كۆتۇرۇلدى :

قالماق بالىسى ئەكە ،
ئوينايدۇ پىچاق ـ كەكە .
بىز ئوخشاش مۇساپىرغا ،
باشپاناھ سامان كەپە .

كۆپ ئۆتمەي جىرانىڭ قىرغىقىدا ناخشىچى ئادەمنىڭمۇ قارىسى كۆرۈندى . ئۇ ئۇستىگە تاغار ئارتىلغان بىر ئېشەكنى ھەيدەپ جىلغىغا چۇشتى . ئەدەن قېچىر نامىزىنى تۇگىتىپ ، بايىقى

ئادەمنىڭ قېشىغا بېرىپ سالام بەردى :
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم .
ناخشا ئېيتقان ئادەم ، كۈتۈلمىگەن يەردە ئۇچرىشىپ قالغان ئۇستۇېشى پۈتۈن ، ساقال ـ بۇرۇتى تاراشلانغان ، سالاپەتلىك بۇ ئادەمنى كۆرۈپ ئەيمىنىپ قالدى . ئۇنىڭغىچە ساۋۇت يانتاقمۇ كېلىپ سالام بەردى . ناخشىچى ئادەم پالۋان قامەت بۇ يىگىتنى كۆرۈپ سەل هودۇقتى .
— ئاۋازلىرى ئەجەب بەلەنكەن ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ نامىزىمنى چالا ـ بۇلا ئوقۇپ تۈگەتتىم ، دېسىلە .
بۇ گەپنى ئاڭلاپ ناخشىچى ئادەم : «هە ، بۇلار شۇنىڭ ئۈچۈن يولۇمنى توسۇپ ئالدىمغا كەلگەنكەن ـ دە» دېگەن ئويغا كېلىپ :
— كەچۈرسىلە ، خوجام ، هەرقايسىلىرىنىڭ بۇ جىلغىدا نامىز ئوقۇۋاتقانلىقلىرىنى بىلمەپتىمەن ، — دېدى .
بوي ـ تۇرقى پاكار ، ئۆزى ئورۇق كەلگەن ناخشىچىنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىققاندەك بىلىندى .
— بەللى ، مۇنۇ خوجامنىڭ گېپىنى ئاڭلىدىڭلىمۇ ، ساۋۇتباي ؟ — دەپ كۈلۈپ كەتتى ئەدەن قېچىر ، ئاندىن ئۆزىگە گۇمان بىلەن قاراپ تۇرغان ناخشىچىنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ يېقىنچىلىق بىلدۈردى ، — ماۋۇ ساۋۇتبايىنى بىلمەيمەن ، لېكىن ماڭا ئېيتقان ناخشىلىرى قالتىس تەسىر قىلدى . ناخشىلىرىنى نامىز ئۇستىدە ئاڭلىساممۇ ، كۆڭلۈم تېرەك بويى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى ، ئۆزلىرى ئەسلىي نەدىن بولىدىلا ؟
— ئۇچتۇرپاندىن .
— قەيىرىدىن ؟
— شەھەرنىڭ ئۆزىدىن .
— ئىسىملىرى كىم بولىدۇ ؟
— ئەسلىي ئەزان چىللاپ قويغان ئىسىمىم ئوبۇلقاسىم ، لېكىن هازىر هەممەيلەن قاسىم نەيچى دەپ ئاتىشىدۇ .

شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار بىر دەمدىلا بىنەم ئۇنىدەك ئۆزلىشىپ كەتتى . قاسىم نەيچى ئۇلارنىڭ يۇك - تاقى چۈشۈرۈلگەن يەرگە ئېشىكىنى ئەكىلىپ ، ئۇستىدىكى تاغارنى چۈشۈردى . ئاندىن ئۆپچۆرنىسىگە كۆز يۇگۈرتۇپ ، ئەدەن قېچىرغا مۇراجىئەت قىلدى :

— ئوت ياقماپسىلەرغۇ ؟

— توڭغۇدەك سوغۇق ئەمەسقۇ .

— بەللى ، ئوت دېگەننى توڭغاندىلا يېقىپ ، باشقا چاغدا ياقمامدۇ ؟ تۇججارلارنى پىششىق بولىدۇ دەپ ئاڭلايتتىم ، راست ئوخشىمامدۇ ، — دېدى قاسىم نەيچى ، — بۇنداق ئايدالىدا قونغان ئادەملەرچۇ ، خوجام ، ئوت يېقىپ ، ئازراق داغ سۇ بولسىمۇ قاينىتىپ ، پاراڭلىشىپ ئولتۇرسا سۆھبەت قىزىيدۇ ئەمەسمۇ .

— بۇنى ئويلىماپتىمىز ، — ئىقرار بولدى ئەدەن قېچىر .

— ئەمىسە ، ئۆزلىرى يۇك - تاقلارغا قاراپ تۇرسىلا ، بىز ماۋۇ پالۋان يىگىت بىلەن ئوتۇن تېپىپ كېلەيلى .

بىر پەستىن كېيىن جىلغا ئىچىگە ئوت يېقىلىپ چۆگۈن ئېسىلدى . بايا ، ئەدەن قېچىرلارنى كۆرگەندە ، ئەيمىنىپ قالغان قاسىم نەيچى يالغۇز ناخشىنىڭلا ئەمەس ، گەپنىڭمۇ مېغىزىنى چاقىدىغان ئادەم ئىدى .

— شۇنىڭ بىلەن قارىسىلا ، — دەپ سۆز باشلىدى قاسىم نەيچى ، — ئانام ئاغرىپ قالسا بولىدۇ . ئاتام بىچارە : «ئاغرىق دېگەن تەننىڭ زاكىتى ، بالام . ئاناڭغا ھاردۇق يەتكەن ئوخشايدۇ ، بىر - ئىككى كۈندىن كېيىن ئوڭلىنىپ قالار ، سەن كېلىن بىلەن ئىشىكىنى قىلىۋەر » دېدى . «خوپ » دەپ شۇ كۈنىلا ئېتىزغا كەتتۇق . ئەتىسى قوشنىمىزنىڭ بالىسى : «سىلەرنى ئىلدام كەلسۇن دەۋاتىدۇ » دەپ چاقىرىپ كەلدى . ئۇچقان قۇشتەك يېتىپ كەلدۇق . ئىلايا شۇكۇر ، ئاپام بار ئىكەن . لېكىن ، ئۇنىڭ ئاغزى بىلەن كۆزى بىر تەرەپكە تارتىشىپ كېتىپتۇ . ئاتامنىڭ ئېيتقىنىچە ، بىز كەتكەندىن بۇيان بىر قوشۇقمۇ ئوسسۇلۇق ئىچمەپتۇ . «ئاناڭغا جىن تەگكەندەك قىلىدۇ ، — دېدى ئاتام ، —

ئەخمەت باخشىنى چاقىرىپ كەلسەك بولغۇدەك . خەقلەر مۇشۇنداق كېسەللەرنى شۇ باخشىلار ساقايتالايدۇ ، دېيىشىدۇ . » «ماقۇل» دەپ ئەخمەت باخشىنى باشلاپ كەلدىم . ئۇ ئانامنى كۆرۈپلا : «بۇ مەزلۇم نان يېقىۋاتقاندا لاخشىگىرنى بىسمىللا دېمەي تۇتۇپتۇ . شۇ چاغدا ئاچچىقى كەلگەن ئۇزۇن چاچلىق ئالۋاستى سىلكىۋەتكەچكە ، لاخشىگىر تۇتقان قولى تۇتماس ، تونۇرغا تايانغان پۇتى باسماس بولۇپ قالغان . بۇنداق كېسەلگە پەقەت ئازنا كۇنى كەچتىلا پىر ئويىنتىش كېرەك » دېدى . ماقۇل دەپ ئازنا كۇنى پىر ئويناتتۇق . ئەخمەت باخشى : «يەتتە كۇنگىچە ئېدەر سېلىپ قويۇڭلار ، ھېچكىم كىرمىسۇن » دېدى . ئۇنىمۇ قىلدۇق . بىراق ئانام ساقايمىدى ، كۇندىن ـ كۇنگە ئېغىرلىشىۋەردى . بەزىلەر : «ئەردەۋىلدە بىر قەسىدىخان بار ئىكەن . ئەگەر ئۇ بىر سائەت قەسىدە ئوقۇسا ، ساق ئادەم ساراڭ بولۇپ ، ساراڭ ئادەم ئوڭ بولىدىكەن . شۇ كىشىگە ئوقۇتۇۋەتسەڭلار سەللىمازا ساقىيىپ كېتىدۇ » دېيىشتى . ئالدىغا ئالاھىدە ئۇلاغ ئاپىرىپ ، ئاتا مىننەت ، توقا سۇننەت بىلەن ئۇ قەسىدىخانىنىمۇ ئەكەلدىم ، قارىسىلا . ئۇ كىشى مۇنۇ يانلىرىدا ئولتۇرغان ساۋۇتبايدەك قامەتلىك ، ئەمما بېلىق كۆز ئادەم ئىكەن . ئۇ ئانامنى كۆرۈپ : «سىلەرنى ئەخمەق باخشى ئالداپ كېتىپتۇ . بۇ مەزلۇمغا ئالۋاستى ئەمەس ، بەلكى باغدات تەرەپتىن كەلگەن جىنلار تېگىپتۇ . بىر قەسىدىنى يەتتە قېتىم قايتۇرۇپ ئوقۇسام ، ئانىگىز يەتتە كۇن ، يەتتە سائەتتە ساقىيىپ كېتىدۇ » دېدى . بۇ گەپنى ئاڭلاپ : «ۋاي ، تەقسىر ، ئۆزلىرى رازى بولغۇدەك خىزمەتلىرىدە بولىمىز » دەپ ، ھېلىقى قەسىدىخانغا ئوقۇتتۇق . خوتۇنۇم تۇغسا ، ئۇستىخىنى قاتقۇچە شورپا قىلىپ بېرەرمەن دەپ ، بىر پاقلان بېقىپ يۇرگەنىدىم ، ھېلىقى قەسىدىخانغا شۇنى يېتىلىتىپ قويدۇم ، ئانام بىچارە يەنىلا ساقىيالمىدى ، — قاسىم نەيچى چوڭقۇر تىنىپ ، بىرھازاغىچە مۇڭلىنىپ ئولتۇردى ـ دە ، ئەدەن قېچىرغا قاراپ سورىدى ، — مۇشۇ بىز خەقنىڭ ئىچىدە ئېلىپنى تاياق دەيدىغان ، باشقىلارغا ئەقىل ئۆگىتىشنى ياخشى

كۆرىدىغان ئادەملەر نېمىشقا جىق؟

— بۇنى نېمە سەۋەبتىن سوراۋاتىدىلا؟ — دېدى ئەدەن قېچىر.

— ئۇنداق دېگىنىم، ئانام بىچارىنىڭ ئاغرىقى ساقايماي سوزۇلۇۋەرگەنسېرى، ئادەملەرنىڭ بۇنداق ئاغرىقتا پالانى دورا پايدا قىلمىدۇ، پوكۇنى كوكاتنى قاينىتىپ ئىچسە ساقىيىدۇ ياكى چۇچۇكبۇيا بىلەن ئۇچۇقداڭلار دېگەنگە ئوخشاش ھەر خىل گەپلىرى ئارامىمىزنى قويمىدى. ئاتام بىچارىمۇ قولتۇق تايىقىغا يۆلىنىپ: «پالانى مۇنداق دېگەن، شۇنى قىلىپ كۆرەيلى» دەپ تۇرۇۋالىدۇ. باش قاتقاندا ئۇ دېگەن دورىنىمۇ، بۇ دېگەن دورىنىمۇ قىلىپ كۆردۇق، ھېچقايسىسى شىپالىق بولمىدى. ئانام بىچارە كۈندىن-كۈنگە ناچارلىشىشقا باشلىدى. ئاتام بولسا ئۈمىدسىزلىنىپ: «ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، كۈنۈم نېمە بولار؟ خۇدايىم دېگۈسلاپ يۈرگەن مېنى كۆرمەي، گۈسمەستەك يۈرگەن ئاناڭنى ئەكېتەرمۇ؟» دېسە، ياش دېگەن تۆكۈلۈپ كېتەتتى.

بىر كۈنى، ئەردەۋىلدە تۇرىدىغان كىچىك دادىمىز كەلدى. ئۇ ئادەم كەشنى كىيگەندىمۇ بىسمىللانى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان تەقۋادار ئادەم ئىدى. ئۆزى قايسىدۇر بىر ئىشاننىڭ ۋەخپە يەرلىرىدە ئىشلەيدىغان ئادەملەرنى باشقۇراتتى. شۇ كىچىك دادىمىز ئانامنى كۆرۈپلا، ئاتام ئىككىمىزگە:

— يەڭگەمنى نېمىشقا «سوۋۇتقۇ» مازارغا ئاپىرىپ سۈيىنى ئىچۈرۈپ، ئۆزىنى چۆمۈلدۈرمىدىڭلار؟ — دەپ كايىپ كەتتى. ئاندىن كېيىن بۇ «سوۋۇتقۇ» مازارنىڭ خاسىيەتلىرىنى تەرىپلەپ، — بىلەمسىلەر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئەلىنى ئاتەشپەرەسلەرنىڭ شەھىرىگە بېرىشقا ئەمر قىلغاندا، ئۇ كىشى ئىككى شاھزادە ۋە بىرنەچچە ساھابىزادىلەرنى[1] ئەگەشتۈرۈپ، مۇشۇ شەھەرگە كەلگەن ۋە بىر بۇلاق قېشىغا چۈشۈپ، دۇلدۇللىرىنى ئۇنىڭ يېنىدىكى سۆگەتكە باغلاپ سوۋۇتقان. بىراق، بۇ بۇلاقتا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ پەرمانى بويىچە

① ساھابىزادىلەر — ساھابىلەرنىڭ بالىلىرى.

توپلانغان يىلانلار ياشايدىكەن . شۇ سەۋەبتىن بۇ بۇلاقنى ئۇ يەردىكى خەلق «ئەينۇل سەئىبان»[1] دەپ ئاتىشىدىكەن . بۇنى كۆرگەن ھەزرىتى ئەلى : «ئەي ، سەئىبانلار ! بۇلاقتىن ئۆزۈڭلارنى بىر تەرەپكە ئېلىڭلار ! بۇ يەرگە ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرىنىڭ بارگاھىنى تىكمىز !» دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ھەممە يىلانلار مەزكۇر بۇلاقتىن كۆچۈپ كېتىپتۇ . لېكىن ، بۇلاقنىڭ سۈيىدە ئۇلارنىڭ ئاچچىق زەھەرلىرى قاپتۇ . ھەزرىتى ئەلى بىلەن كەلگەن شاھزادىلەر بۇلاقتا تۇكۇرگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ سۈيى شېرىن ۋە تاتلىق بولۇپ كېتىپتۇ ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەر «سوۋۇتقۇ مازار» دەپ ئاتىلىپ قالغان ، — دەپ كېلىپ ، — مۇنداقمۇ ئادەملەر بولىدىكەنە ، تۆگە مىنىپ ، تۆگە ئىزدىگەندەك ، پىنىڭلاردا شۇنداق خاسىيەتلىك مازارنىڭ سۈيى تۇرۇپ ، يەڭگەمنى شۇ يەرگە ئاپارماي ، باشقا دورا - دەرمەكلەرنى قىپسىلەر . سىلەرنىڭ بۇ ئىشىڭلارنى ئاللاتائالامۇ راۋا كۆرمەيدۇ» دېدى . شۇنداق قىلىپ ، قارىسىلا ، شۇ كۈننىڭ ئەتىسىلا ئانام بىچارىنى ئاتام ئىككىيلەن ئېشەك ھارۋىسىغا سېلىپ «سوۋۇتقۇ» مازارغا ئېلىپ باردۇق . بىراق ، بۇ مۇقەددەس مازار خوجامغا بارغان كۈننىڭ ئەتىسىلا ، ئانام شورلۇق ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى .

قاسىم نەيچى ئېغىر خورسىنىپ ، ئۇھ تارتتى . ئارىغا بىر دەقىقە جىمجىتلىق چۈشتى . چۈشەپ قويغان ئاتلارنىڭ كارتىلداپ ئوتلىشى بىلەن ئېرىقتا ئېقىۋاتقان سۈنىڭ شىرىلدىشى ئوچۇق ئاڭلىنىاتتى .

— ئازراق ئوتۇن سېلىۋەتكىن ، — دېدى ئەدەن قېچىر ساۋۇت يانتاقىغا ، ئاندىن ھېجىرغا چاي قۇيۇپ قاسىم نەيچىگە سۇندى ، — چاي ئىچسىلە ، بۇ دۇنيا دېگەندە مەڭگۈ تۇرىدىغان ئادەم بالىسى يوق . رىزقى - نېسىۋىسى تۈگىگەن كۈنى روسۇلىللامۇ دارىلباقىيغا رەھلەت قىلغان .

— ئۇغۇ شۇنداققۇ ، — دېدى قاسىم نەيچى ، — بىراق ھەر

---

① ئەينۇل سەئىبان — يىلانلار بۇلىقى دېگەن مەنىدە .

ئىشىنىڭ يولى بار ـ دە ، خەير شۇنداق قىلىپ قارىسىلا ، مېنىڭ بۇ ياقلارغا كېلىپ قېلىشىمغا ئەنە شۇ ئانام بىچارىنىڭ ئۆلۈمى سەۋەب بولدى ، دېسىلە .

ـ قانداقلارچە ؟

ـ ھە ، بەللى ، ھازىر مەن سىلىگە شۇنى دەپ بېرىمەن . ئانامنى دەپنە قىلغان كۈننىڭ ئەتىسى كەلپىندە تۇرىدىغان ئاچام يېتىپ كەلدى . ئىككىمىز يىغلاپ ـ قاقشاپ يەنە ھازا قىلىشتۇق . شۇ چاغدا : «بىچارە ئانامنى ‹سوۋۇتقۇ مازار› غا نېمىشقىمۇ ئاپارغاندىمەن ؟ نېمىشقىمۇ ئۇنىڭ سۆيىنى زورلاپ ئىچۈرۈپ چۆمۈلدۈرگەندىمەن ؟ » دەپ ساپتىمەن . مېنىڭ بۇ گېپىمنى ھەقەمسايىلەرنىڭ بىرى : «ئاسىم توكۇرنىڭ بالىسى ‹سوۋۇتقۇ مازىرى› غا تىل تەگكۈزدى » دەپ ، شەھەرنىڭ قازىسىغا يەتكۈزۈپتۇ . ئۇ ئادەم بۇنى ئاڭلاپ شۇ ھامان چاپارمەن ئەۋەتىپتۇ ، باردىم . قازىنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ : «بىلمەي دەپ ساپتىمەن ، توۋا قىلدىم ، توۋا قىلغان بەندىسىنىڭ گۇناھىنى ئاللامۇ كەچۈرىدۇغۇ ، كەچۈرۈۋەتسىلە » دەپ يالۋۇردۇم . بىراق ، قازى ئاخۇنۇمنىڭ يۈرىكى تاشتىنمۇ قاتتىق ئىكەن ، ئۇنىمىدى . «ھازىر خوجاشبەگكە خەۋەر قىلمەن . سەن بەتبەختنى ‹غۇلچا گەدەنكەش› قىلىپ ، ئىلىدىكى قالماقلارنىڭ قولىغا ئەۋەتىۋېتىمەن » دېدى ئۇ ، بۇ گەپنى ئاڭلاپ : «ئانام ئۆلگەنگە ئەمدى ئۇچ كۈن بولدى ، تەقسىر . ئانام بولسا قېرى ، بىر پۇتى يوق . بىر قېتىمغا رەھىم قىلسىلا ، خىزمەتلىرىدە بولۇپ ، گۇناھىمنى يۇيايى » دەپ يالۋۇردۇم . بىر چاغدا خوتۇن ئىنساپ بەردىمۇ : «بوپتۇ ، ئاناڭنىڭ يەتتىسى ئۆتكەندىن كېيىن كەلگىن » دەپ ، قويۇپ بەردى . ئىلايا شۇكۇر دەپ ، ئۆيگە كەلسەم ، ئۇچتىكى قاراخانىنىڭ قولىدا ئىشلەيدىغان بالىسىنى ھەر يىلى بىر قېتىم يوقلاپ كېلىدىغان ۋە شۇ باھانىدە ئاتامدىن يۇگەن ، قۇشقۇن ، ئۇلاڭغا ئوخشاش بىر نەرسىلەرنى ئالىدىغان قالماق تونۇشىمىز ئولتۇرۇپتۇ . ئاتام بىچارىگە قازى ئاخۇنۇم ئېيتقان گەپلەرنى دەپ بېرىۋىدىم ، ئاتام : «ئاناڭدىن تېخى بۇرناكۇن

ئايرىلدىم ، ئەمدى سېنىڭدىن ئايرىلدىكەنمەن ـ دە » دەپ يىغلىۋەتتى . بۇنى كۆرۈپ ھېلىقى قالماق تونۇشمىز : «سەن كۆكشىن ، بالاڭدىن غەم قىلىپ يىغلىما . مەن بۇ بالاڭنى ئىلىغا ئاپىرىپ ، شۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا ئورۇنلاشتۇراي . بىر سىيىمىر بېرىمەن ، بالاڭ شۇ يەردە بىر ـ ئىككى يىل تۇرۇپ كۆرسۇن . كۆڭلىگە ياقسا ، تۇرۇپ قالار ؛ ياقمىسا ، ئۆزۈم ئەكېلىپ قويىمەن . ئەگەر ‹غۇلچا› بولۇپ ئۇياققا بارسا ، ئۆمۈر بويى ئۇ يەردىكى ئەمەلدارلارنىڭ چاكىرى بولۇپ ئۆتىدۇ » دېدى . شۇنىڭ بىلەن قارىسىلا ، رىزقىمىز مۇشۇ يەرلەرگە چېچىلغانكەن ، ئىللىق بولۇپ قالدۇق . بۇ يىل ئۇچ يىلدەك بولدى ، ئاتامنىمۇ ئەكېلىۋالدىم .

— بالىلارمۇ بارمۇ ؟

— بولمامدىغان ، بىر ئېتەك توشىدۇ دېسىلە .

— قاسىم نەيچى دېگەنلىرىگە قارىغاندا ، نەيمۇ چالىدىغان ئوخشىمامىلا .

— ئۇنى ئىلىغا كەلگەندە ئاتامدىن ئۆگىنىۋالدىم . قالماقلارنىڭ بۇنداق ئىشلار بىلەن چاتىقى يوق خەق ئىكەن ، — دېدى ئۇ . ئاندىن ئەدەن قېچىردىن سوريدى ، — ئۆزلىرى نەگە مېڭىشتىلا ؟

— تېكەس تەرەپكە .

— تولا ئوبدان بوپتۇ . ئۇياقلارمۇ ناھايىتى بەلەن يەرلەر ، — قاسىم نەيچى ئورنىدىن تۇردى ، — ئەمىسە ئارام ئېلىشسىلا ، مۇنۇ پالۋان يىگىت ئىككى قېتىم ئەسنىۋەتتى . ئەمما ، ئەتىگەنلىك ناشتىنى بىزنىڭ ئۆيدە قىلىپ كېتىشىدىلا .

ئەدەن قېچىر ئىشلىرىنىڭ ئالدىراشلىقىنى ، باريدىغان مەنزىلىنىڭ يىراقلىقىنى ئېيتىپ ، ئۆزرىخاھلىق بىلدۈردى . بىراق ، قاسىم نەيچىمۇ بوش كەلمىدى :

— ئەمىسە ھەرقايسىلىرى خاتىرجەم يېتىپ دەم ئالسىلا . ماۋۇ تاغاردا بۇگۈن كەچتە سويغان قوينىڭ گۆشى بار ، شۇنىڭغا بولسىمۇ

ئېغىز تەگكۈزەي ، — ئۇ ئەدەن قېچىرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇنماي ، تاغاردىن تېرىگە ئورالغان گۆشلەرنى ئالدى ۋە ئېرىقتىكى سۇدا يۇيۇپ چېلەككە سالدى ، ئاندىن بېسىقىپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى قايتىدىن تۇتاشتۇرۇپ ئۇنىڭ ئۈستىگە قويدى .

— بىكار ئاۋارە بوپلا ، — دېدى ئۇنىڭ مېھماندوستلۇقىدىن ھەم خىجالەت ، ھەم مىننەتدار بولغان ئەدەن قېچىر ، — قورساقمۇ ئاچمىغانىدى .

— ئۇنداق دېمەسلە ، خوجام . بىزگە قارىغاندا توق ئىكەنلىكىڭلارنى ئېيتمىسىلمۇ بىلىمەن . لېكىن ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز : «ئۆيدىن بىر كۈنلۈك يىراققا كەتكەن ئادەم مۇساپىر » دەيدۇ ئەمەسمۇ ، مۇنۇ پالۋان يىگىت ئىككىڭلار بىزنىڭ يۇرتقا مۇساپىر بولسىلەر . قانداق دېدىم ؟

— مېنىڭ ئۇيقۇمنى ماۋۇ ئادەم قاچۇرۇۋەتتى . ساۋۇتباي ، — دېدى ئەدەن قېچىر قاسىم نەيچىنىڭ سۆزىگە قايىل بولۇپ ، — سەن بولساڭمۇ كىچىككىنە ئۇخلىۋالغىن .

— بارىكاللا ، بۇ گەپلىرى قاملاشتى .

ئۇلار چېلەكتىكى گۆش ۋايىغا يېتىپ پىشقۇچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . بۇ جەريانىدا قاسىم نەيچى بۇ تەۋەدە تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى ، بولۇپمۇ قالماق بايلارنىڭ قولىدا مالاي بولۇپ يۈرگەن «چاكار چوكانلار» بىلەن «غۇلچا گەدەنكەشلەر» نىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى ، ئۇلارنىڭ قالماقلار ئارىسىدا مالغا ئوخشاش سېتىلىپ ، قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ يۈرىدىغانلىقىنى ئېچىنغان ھالدا سۆزلەپ بەردى ۋە :

— بۇنداق ئىشلار ، ئاتامنىڭ ئېيتقىچە ، ئاپاق خوجامنىڭ زامانىسىدىلا باشلانغانكەن . ئارىلىقتا بىرئاز ۋاقىت توختاپ ، دانىيال خوجام دېگەن كىشى خان بولغاندىن كېيىن يەنە شۇ ئىشنى باشلاپتۇ ، دەپ ئاڭلايمىز . بۇنىڭدىن خەۋەرلىرى بارمۇ ؟

— ياق ، ئۇنداق گەپنى ئاڭلىمىدىم .

— بەلكى ئەپقاچتى گەپتۇ . ھەرھالدا قەشقەرىيىگە خان

بولۇپ ، شەھەر سوراۋاتقان خوجاملارنىڭ قالماقلارغا مال ـ دۇنيا ، ئالتۇن ـ كۈمۈش بەرگىنىنى ئاز دەپ ، خوتۇن ـ قىزلارنى «چاكار چوكان» دەپ ، ئەر خەقلەرنى «غۇلچا» دەپ ئەكېلىپ بەرگىنى توغرا ئەمەس ـ دە . بۇنداق ئىشلارنىڭ سورىقى بۇ ئالەمدە بولمىسا ، ئۇ ئالەمگە بارغاندا چوقۇم بولىدۇ ، دېسىلە . شۇ چاغدا بۇ خوجاملار نېمىدەپ جاۋاب بېرەر ـ ھە ؟ ياكى ئاللاتائالا بۇ خوجاملارنى سوئال ـ سوراقتا تارتماسمۇ ؟

— بۇنداق ئىشلارنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى شۇ ئىشلارنى قىلىۋاتقان كىشىلەر بىلمىسە ، بىزگە ئوخشاش پۇقرالار نەدىن بىلىمىز ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئۆزىنى قاچۇرۇپ .

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا . بىراق ، ئاتامنىڭ ئېيتىشىچە — ئۇ ئادەم ھازىر ياشىنىپ قالدى ، بىزدەك چاغلىردا نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇپ ، كۆپلىگەن ئۆلىما ئادەملەر بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغانىكەن — قەشقەرىيە خەلقىگە مۇشۇ بالايىئاپەتلەرنى ئەكەلگەنلەر ئاشۇ خوجىلار ئىمىش . قالماقلارنى شۇ ياقلارغا باشلاپ بارغانلارمۇ ، ئاق تاغلىق ، قارا تاغلىق دەپ ئىككىگە بۆلۈپ ، ئاۋامنىڭ ئىتتىپاقىنى بۇزغانلارمۇ شۇ خوجاملار ئىمىش . خۇدايىتائالا بۇنداق ئادەملەرنى بۇ دۇنيادا جازالىمىسا ، ئاخىرەتكە بارغاندا چوقۇم دوزاختا سالارمىش .

ئەدەن قېچىرنىڭ ئۆزىمۇ بىر چاغلاردا ، مۇشۇنداق مۇلاھىزىلەرگە بېرىلىپ كەتكەن ، ئەمما قانائەتلەنگۈدەك بىرەر خۇلاسىگە كېلەلمىگەنىدى . شۇڭا ، ئۇ قاسىم نەيچىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ : «بۇ ئادەمۇ ماڭا ئوخشاش جاۋابى يوق ئوي ـ پىكىرلەرگە مۇپتىلا بوپتۇ» دېگەن ئويغا كەلدى ـ دە ، پاراڭنىڭ مەزمۇنىنى يۆتكەشنى قارار قىلدى .

— راستىنلا ، قالماق ناجىمىزنىڭ ئۆيىدىن كېلىۋاتقىمەن دەيدىلا ، چېلەكتىكى گۆشنى شۇلار بەرمىگەندۇ ؟

— ئەستاغپۇرۇللا ، ما ئادەمنىڭ گېپىنى ؟ بېرىشنى شۇلار بەردى . بىراق ، قوينىڭ پۇتىنى باغلاپ ، بېشىنى قىبلىگە قارىتىپ ،

بىسمىللانى ئوقۇپ بوغۇزلىغان ، گۆشنى ئۇگە - ئۇگىسى بويىچە پارچىلىغان ئادەم ئۆزۈم . قالماقلار ئارىسىدا يۈرسەكمۇ ، خوجام ، هالال - هارامنى پەرق قىلمىز ، گۇمان قىلمىسلا ، — قاسىم نەيچى ئازراق رەنجىگەندەك جاۋاب بەردى .

— ياق ، هەرگىز ئۇنداق ئويلىمىسلا ، ئۆزلىرىگە چاقچاق قىلاي دەپ شۇ گەپنى قىلىۋىدىم ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئۆزىنى ئاقلاپ .

— قانداقراق ، پىشىپتۇمۇ ، سۇزەيمۇ ؟ — دېدى قاسىم نەيچى بىر پارچە گۆشنى ئەدەن قېچىرغا بەرگەندىن كېيىن .

— سۇزسىلە ، مەررە بولۇپ كېتىپتۇ .

— ماۋۇ پالۋان يىگىتنى قانداق قىلىمىز ؟

— ئۇنى ئويغاتمايلى ، كېيىن يەيدۇ .

شۇنداق قىلىپ ، بۇ يولۇچىلار ئىلى ۋادىسىنى كۆزىتىۋاتقاندەك چوقچىيىپ تۇرغان ئاۋرال تېغىنىڭ ئۇستىدىكى ئاسمان سۇزۇلگەندە ، بىر - بىرى بىلەن خوشلاشتى .

※ ※ ※

ئايشە بېگىم ياقۇپ خوجىنى كۆرگەن چاغدىلا ئۇنىڭ رايىچە بولۇپ ، قېينىاتا ۋە قېينانلىرىنى ئەسكە ئالاتتى . باشقا ۋاقىتلاردا قازان - ئوچىقىنى بۆلۈپ ، يېڭىدىن ئۆي تۇتقان كىشىنىڭ ياكى بۇغداي خامىنىدا يالغۇز دانلاپ يۈرگەن چوجە - مېكىيانەڭ قاقاقلاپ يۈرەتتى .

ياقۇپ خوجا بولسا ، ئاتىسى دانىيال خوجا قەشقەرىيەگە خان بولۇپ ماڭغاندا شۇنچىلىك خۇشال بولغانىدىكى ، يۈك - تاقلار ئۇلاغلارغا ئارتىلماي تۇرۇپ ، ئۇنىڭ كۆڭلى يەكەنگە يېتىپ بارغانىدى . بىراق ، سۇ ئىچكىلى بارغان ئادەمنى دەريانىڭ قىرغىقىدىن يانداۋۇتۇپ تىكەنگە ئوخشاش ، چىۋاڭ رايدان خۇنتەيچىنىڭ ئۇنى كۆچتىن ئايرىپ ، يۈك - تاقى بىلەن قوبىگە

قايتۇرۇۋېتىشى ئىنتايىن ئەلەم قىلغاندى : «ئامال قانچە ، قازاننىڭ قۇلىقىنى قەيەردىن چىقىرىش قازانچىنىڭ ئىختىيارىدا بولغاندەك ، ھازىر كىمنى نېمە قىلىش ، كىمنى كىمدىن ئايرىۋېتىش مۇشۇ جۇڭغار ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئىختىيارىدا . ھوقۇقمۇ ، بايلىقمۇ مۇشۇلارنىڭ قولىدا » دەپ تىت - تىت بولۇپ يۈردى ، ئىلاجسىزلىقتىن ئۆكۈنۈپ ، بېشىغا كەلگەن قىسمەتكە كۆنۈكۈپ ، كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى .

ئۇ قوبىگە كېلىپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن دادىسىنىڭ : «ھېچقانداق چۈشكۈنلۈككە بېرىلمەڭ بالام . ھازىرچە سىزدىن ئايرىلىپ يىراق كەتسەكمۇ ، ئوي - خىيالىمىز سىلەردە . ۋاقىتكىزنى بوشقا ئۆتكۈزمەي ، مۇتالىئە قىلىڭ . بۇنداق چاغلاردا ئالىم - پازىللارنىڭ كىتابلىرى مەدەت ۋە سەۋر بېرىدۇ » دېگەن گەپلىرىنى يادىغا ئالدى - دە ، تېخىچە يېشىلمەي تۇرغان يۈكلىرىنى چۈۋۈپ ، كىتابلىرىنى ئالدى .

سىرتىنى بۇلغاردىن مۇقاۋىلانغان بۇ چوڭ - كىچىك ۋە قېلىن - نېپىز كىتابلارنىڭ ئىچىدە ، قۇرئان كەرىمدىن تارتىپ ئىسلام ئۆلىمالىرى تەرىپىدىن يېزىلغان تەپسىرلەر ، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ھەدىسلەر ، شۇنىڭدەك ھىدايەتۇللا ئىشان جۇڭغار لەشكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەرىيىگە باستۇرۇپ كىرگەندە ، چوڭ ئاكىسى شۇئەيىپ خوجا بىلەن يەكەندىكى خانلىق كۈتۈپخانىدىن ئېلىپ كەلگەن تارىخىي ، ئەدەبىي كىتابلار بار ئىدى .

ياقۇپ خوجا بوش ۋاقىتلىرىنى ئەنە شۇ كىتابلارنى ئوقۇپ ، ئۆز زامانىسىنىڭ ئەللامىلىرى تەرىپىدىن ئالغا سۈرۈلگەن ، تەرغىب قىلىنغان ئوي - پىكىرلەر بىلەن تونۇشتى . بەزى كۈنلىرى تالا - تۈزگىمۇ چىقمايتتى . ئۇنىڭ قېشىغا ھەر كۈنى بىرنەچچە قېتىم ئايشە بېگىم كىرىپ ، ئوغلى سادىق خوجىنىڭ كەپسىزلىكلىرىنى ، بۇگۈن ياكى ئۆتكەن كېچە كۆرگەن چۈشلىرىنى ياكى خىزمەتكار ئاياللىدىن ئاڭلىغان گەپ - سۆزلىرىنى ئېيتىپ بېرەتتى . مۇشۇ يېقىندىن بېرى بولسا ، بۇنداق گەپلەرنىڭ ئورنىغا ئاپىسى ئەۋەتكەن

خىزمەتكار ئايال — مۇبارەك خېنىمنىڭ يەكەن تەرەپتىن ئېلىپ كەلگەن گەپ - سۆزلىرىنى تولىراق دەيدىغان بولدى . ياقۇپ خوجا ئۇنىڭ ئېيتقان گەپ - سۆزلىرىدە كۆڭۈل بۆلگۈدەك ، ئەھمىيىتى بار بىرەر مۇھىم نەرسىنى بايقىسىمۇ ، لېكىن ئايشە بېگىمنىڭ مەيىن ئاۋازىغا ، ھەربىر سۆزىگە زوقلىنىپ تىڭشىغاندەك بولاتتى .

بۇگۈن خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا ، موم شامنىڭ يورۇقىدا كىتاب كۆرۈشكە ئولتۇرغان ياقۇپ خوجامغا مۇراجىئەت قىلىپ :

— سىلى ھازىر ئۇخلىمامدىلا ؟ — دېدى .

— ياق ، بىرئاز كىتاب ئوقۇيمەن .

— ئەمىسە ، مەن مۇبارەك ئاچام بىلەن بالىلارنىڭ قېشىغا چىقىپ كەتتىم ، — ئايشە بېگىم ئىشىكنى ئاستا يېپىپ چىقتى . ياقۇپ خوجا ئوچۇق تۇرغان كىتابنىڭ بېتىگە ئېگىشىپ ، كەلگەن يىرىدىن ئوقۇشقا باشلىدى : «بىر ئادالەتسىز پادىشاھ تەقۋادار كىشىدىن سورىدى : ‹خۇداغا قايسى ئىبادەتنى قىلغان ياخشى ؟ › تەقۋادار جاۋاب بەردى : ‹ساڭا چۈشىگىچە ئۇخلاش ھەممە ئىبادەتلەردىن ياخشى . چۈنكى ، ئۇ چاغقىچىلىك ، خەلق سېنىڭ ئازابىڭدىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ › .

بىر دەرۋىش قاقاس بىر يەردە تەنھا ئولتۇراتتى . بىر پادىشاھ ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ قالدى . دەرۋىش ئۆزۈمگە ئۆزۈم پادىشاھ ، ھېچكىمگە بېقىنمايمەن ، دېگەن قانائەت بىلەن بېشىنى كۆتۈرمىدى . پادىشاھ بولسا ، مەن دېگەن سەلتەنەت — ھاكىمىيەت ئۈستىدىكى كىشى تۇرسام ، بۇ دەرۋىش قاراپمۇ قويمىدى دەپ خاپا بولۇپ : ‹جەندە كىيگەن بۇ نېمىلەر خۇددى ھايۋانغا ئوخشايدۇ . ئۇلاردا ئادەمگەرچىلىك پەزىلىتى يوق › دېدى . ۋەزىر دەرۋىشنىڭ قېشىغا كېلىپ : ‹ھوي ، مەرد كىشى ، يەر - زېمىننىڭ سۇلتانى يېنىڭدىن ئۆتسە ، نېمىشقا ئورنۇڭدىن تۇرۇپ تەزىم قىلمايسەن ، نېمىشقا ئەدەپ - قائىدىلەرنى بەجا كەلتۈرمەيسەن ؟ › دەپ سورىدى . دەرۋىش مۇنداق جاۋاب بەردى : ‹پادىشاھقا ئېيىت ، ئۇنىڭ نېمەتلىرىدىن

بەھرىمەن بولۇشنى كىم ئۈمىد قىلسا ، شۇ كىشىدىن خۇشامەت كۈتسۇن . يەنە شۇنى بىلىپ قويسۇنكى ، پادىشاھ دېگەن پۇقرانى ساقلاش ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ، پۇقرالار ھەرگىز پادىشاھقا ئىتائەت قىلىش ئۈچۈن ئەمەس ! › دەرۋىشنىڭ سۆزى قاتتىق تەسىر قىلغان پادىشاھ : ‹مەندىن نېمىنى خالىساڭ شۇنى سورا › دېدى . دەرۋىش دېدى : ‹مەن سەندىن شۇنى سورايمەنكى ، مېنى ئىككىنچى بىئارام قىلمىساڭ › . پادىشاھ دېدى : ‹ماڭا بىر پەند ـ نەسىھەت قىلساڭچۇ ؟ › دەرۋىش دېدى :

‹بۇگۈنلا بار قولدا بايلىق ، بىل غەنىيمەت ،
قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇرار مۈلكى ـ دۆلەت ›[1] »

شۇ چاغدا ، ئالدىراپ ئۆيگە كىرگەن ئايشە بېگىم ياقۇپ خوجىنىڭ دىققىتىنى بۆلۈۋەتتى :

— يەكەندىن مېھمانلار كەلدى .

— يەكەندىن ؟ — ياقۇپ خوجا ئورنىدىن ئىرغىپ دېگۈدەك تۇرۇپ ، ئىشىك تەرەپكە ماڭدى .

— پەرىجىلىرىنى كىيىۋالسىلا ، يامغۇر يېغىۋاتىدۇ ، — دېدى ئايشە بېگىم ۋە قوزۇقتا تۇرغان ئۇزۇن پەرىجىسىنى ئېلىپ بەردى ؛ بېشىغا پاختىلىق تەقىيىسىنى كىيدۈردى .

يامغۇر خېلىلا ئىتتىك يېغىۋاتاتتى . ياقۇپ خوجا ھويلىنىڭ دالدا يېرىدە يېنىپ تۇرغان چىراغ يورۇقىدا ئەدەن قېچىرنىڭ : «مۇنۇ يۈكلەرنى كېلىن ئاغىچىنىڭ قولىغا تاپشۇرسىلا » دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىدى ۋە دەرھال ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ سالاملاشتى .

— تىنچ تۇرىدىلىمۇ ، خوجام ، — دېدى ئەدەن قېچىر ۋە ھۆل قولى بىلەن كۆرۈشكىنى ئۈچۈن خىجىل بولۇپ ، — خۇددى بىزنى تاغدىن چۈشۈۋالسۇن دېگەندەك ، چىغلىق سايغا كەلگىنىمىزدە يېغىپ كەتتى بۇ يامغۇر ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

---

① شەيخ سەئدى شىرازىنىڭ «گۈلىستان» ناملىق كىتابىدىكى ھېكايەتلەر .

ئۇلار تىنچ - ئامانلىق سورىشىپ ئۆيگە كىرىشتى .

ئۇچىنچى باب

جۇڭغار خانلىقىنىڭ كېڭىيىۋاتقان تەسىرىنى توسۇش ئۈچۈن ، چىڭ خانىدانلىقى جۇڭغارلارغا قارشى بىرقانچە قېتىم قانلىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ باردى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ، جۇڭغار خۇنتەيجىلىرىگە ئارقىمۇئارقىدىن ئەلچىلەر ئەۋەتىپ ، ئۇلارنىڭ ئىتائەت قىلىشىنى تەلەپ قىلدى . لېكىن ، جۇڭغار خۇنتەيجىلىرى بۇ خىل تەكلىپلەرگە ئېتىبارسىز قاراپ ، ئۆزلىرىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەيتتى ۋە لازىم تېپىلغاندا ، ئۇلار بىلەن ھەربىي توقۇنۇشلارنىمۇ قىلاتتى . بۇنداق ھەرىكەتلىرىدىن نەتىجە چىقىرالمىغان چىڭ خانىدانلىقى ئاخىر قوشۇن تارتىپ جۇڭغارلارنى تىنچىتىش قوغلاپ چىقاردى . ئەمدى قازاق خانلىرىنىڭ جۇڭغارلارغا ھۇجۇم قىلىش خەۋپى تۇغۇلدى .

مۇشۇنداق ئەھۋالدا قالغان جۇڭغار خۇنتەيجىسى چۈاك رابدان ، چارۇسىيە پادىشاھىغا بويسۇنۇپ ، ئۇنىڭ پۇقرالىقىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ، بۇرۇكۇرخان دېگەن كىشى باشلىق ئەلچىلەر ئۆمەكنى ماڭغۇزدى . چارۇسىيە پادىشاھىمۇ بۇ مەسىلىنى ئۇزۇل - كېسىل ھەل قىلىش ئۈچۈن ، جۇڭغار خانلىقىغا ئۇنكوۋسكىي باشلىق ئەلچىلەر ئۆمىكىنى ئەۋەتتى . لېكىن ، شۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى كاڭشى خان ئۆلۈپ ، جۇڭغارلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە بىر مەزگىل جىمجىتلىق ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . چۈاك رابدان بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ چارۇسىيە پادىشاھىغا تەۋە بولۇش نىيىتىدىن يالتىيىپ ، قازاقلارنىڭ «ئۇلۇغ جۈز»[1] دېگەن يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ بىرمۇنچە يېرىنى ئىشغال قىلىۋالدى . بۇ غەلىبە جۇڭغار خانلىقى ئۈچۈن ، ئۆزىگە قارام بولغان يەرلەردىن ئېلىنىدىغان سېلىقلارغا قارىغاندا

① يەتتىسىمۇ ، تالاس ، سىر ۋە ئىلى دەريالىرى ۋادىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يەر ۋە خەلقنى كۆرسىتىدۇ .

نەچچە ھەسسە كۆپ پايدا كەلتۇردى . ئۇلار قانغا بويالغان قازاق دالالىرىدىن نەچچە مىڭلىغان ئادەم ، نەچچە ئون مىڭلىغان چارۋا - مالنى ئولجىغا ئېلىشتى .

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى ئۆزلىرى قازاق دالالىرىدا چاپقۇنچىلىق ئۇرۇشلار بىلەن بەند بولۇۋاتقاچقىمۇ ۋە ياكى بۇرۇندىن ئۆزىگە قارام بولۇۋاتقان يەرلەردە بىرەر توپىلاڭنىڭ بولماسلىقىنى نەزەردە تۇتتىمۇ ، ئىشقىلىپ چۇاڭ رابدال خۇنتەيجى غەربىي دىيارنى باشقۇرۇشتىكى سىياسىتىنى بىر ئاز يۇمشاتقانىدى . ئۇنىڭ بۇ خىل يۇمشاق سىياسىتى دانىدارنى قەشقەرىيگە ئەۋەتىپ ، ئۇ يەردىكى خەلقەرنىڭ نارازىلىقىغا ئۈچرىغان ئامبۇنلارنى خىزمىتىدىن ئېلىۋېتىشتە ۋە باشقا ئامبۇنلارنىڭ دانىيال خوجام بىلەن بار مەسلىھەت ئىش قىلىشىنى تاپشۇرۇشىدا ، شۇنىڭدەك ئىلى تەۋەسىدە گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان خوجىلارنىڭ قەشقەرىيىدىن ۋە ئىلىنىڭ ئۆزىدىن كەلگەن كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدىكى چەكلىمىلەرنى ئېلىۋېتىشىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانىدى .

چۇاڭ رابداننىڭ يازلىق ئوردىسى ئۆزى بىلەن بىللە ئىشغال قىلىنغان يەرلىرىدە كۆچۈپ يۈرگەچكە ، ئىلىدىكى تۇراقلىق ئوردىسىدا مەلۇم ساندىكى ئىش باشقۇرغۇچى ئەمەلدارلىرىلا قالغانىدى .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىر ياقۇپ خوجىنىڭ ئۆيىگە كەلگەن كۈنى ياغقان يامغۇر ئىككى كۈنگىچە توختىمىدى . شۇڭا ، ياقۇپ خوجا بىلەن شۇ چاغقىچە بىرەر قېتىم سۆھبەتلىشىپ كۆرمىگەن ئەدەن قېچىرغا گەپلىشىش ئۈچۈن تازىمۇ كەك پۇرسەت تۇغۇلغانىدى .

يېشى ئوتتۇزنىڭ ئۈستىگە چىققان ، ساقال - بۇرۇتلىرىنى دادىسىغا ئوخشاش ئۆستۇرۇۋالغان ، ئاق يۈزلۈك ، قاراقاش ، دوقا مۇڭلاي كەلگەن ياقۇپ خوجا ئەدەن قېچىردا ياخشى تەسىرات

قالدۇردى. ھەتتا ئۇ: «بۇ خوجىزادە بۇرۇن چىققان قۇلاقتىن كېيىن چىققان مۇڭگۇز ئېشىپ كېتىپتۇ دېگەندەك، ئاتىسى دانىيال خوجىدىن پاراسەتلىكرەكمۇ نېمە؟» دېگەن ئويغىمۇ كەلدى.

بۇگۇن يامغۇر توختاپ، ھاۋا ئېچىلىپ كەتتى. ئۇلار ئەتىگەنلىك چايلىرىنى ئىچىشىپ، دەريا بويىغا كېلىشتى. ئەتراپ خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالغان كۈننىڭ نۇرىدا تاۋلىنىپ كۆرۈنەتتى. دەريانىڭ سۈزۈلۈپ قالغان سۈيى بەزەن ئۆركەشلەپ، بەزەن چايقىلىپ ئاقاتتى، ھەربىر ئۆركەشلىگەندە، چايقالغاندا پەيدا بولغان چوڭ-كىچىك دولقۇنلار كۈننىڭ شولىسىدا يالتىراپ، جۇلالىنىپ كېتەتتى.

— مانا، مەيەردە ئولتۇرسىلا، — دېدى ياقۇپ خوجا كۆتۈرۈپ كەلگەن پوستەكلەرنىڭ بىرىنى يوغان تاشنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، ئاندىن ئەدەن قېچىرنىڭ دادىسى سامساق سوپىنىڭ ھاياتى ۋە ئۆلۈمى توغرۇلۇق ئېيتىپ بەرگەن سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، — بايىقى گەپلىرىگە قارىغاندا، ئاتامنىڭ ئۇياقتىكى پائالىيىتىدە خېلى ئۆزگىرىشلەر بار ئىكەن-دە.

— بولمامدىغان. ھازىر ھەممىلا يەردىكى خەلقلەر دانىيال خوجام قىلغان ئىشلارنى ماختىشىۋاتىدۇ، — دېدى ئەدەن قېچىر، — ئاپاق خوجامغا مۇخلىس بولغان بىرمۇنچە ئادەملەر: «مۇساپىر بولمىغۇچە مۇسۇلمان بولماس» دېگەندەك، دانىيال خوجام بىرقانچە يىل قالماقلارنىڭ قولىدا تۆلەكتە تۇرغاچقا، خەقنىڭ قەدرىگە يېتىپتۇ» دېيىشىۋاتىدۇ.

ياقۇپ خوجا بىرپەس جىم تۇردى-دە، ئۇنىڭ گېپىنى قوللىدى.

— خەلق ھەممە ئىشىمىزنى كۆزىتىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، خەلققە پاسىبان بولۇشنى خالىغان ئادەملەر ئالدى بىلەن ئۆزلىرى دىنىي ئىسلامنى ھىمايە قىلىشى، شەرىئەت قانۇنلىرىغا ئەمەل قىلىپ، ئاندىن ئۇلارغا توغرا يول كۆرسىتىشى لازىم. ئۆزلىرى ماڭمايدىغان يولغا باشقىلارنى ماڭدۇرۇپ، خار-زار قىلماسلىقى كېرەك.

ۋەھالەنكى ، بىزنىڭ دىيارىمىزدىكى پېشۋالار بىلەن خوجا ـ ئىشانلار مۆمىن مۇسۇلمانلارنىڭ رىيازەت چېكىپ ، تائەت ـ ئىبادەت قىلىشىنى بار كۈچى بىلەن تەرغىب قىلىشىدۇيۇ ، ئەمما ئۆزلىرى ئۇنداق قىلمايدۇ . مەسىلەن ، ئاپاق خوجامنى ئالايلى ، ئۇ كىشى ھەزرىتى روسۇلىللانىڭ : «مۇسۇلمانلار ئۆزئارا قېرىنداش . بىر ـ بىرىگە زۇلۇم قىلمايدۇ ۋە بىر ـ بىرىنى تاشلىۋەتمەيدۇ . كىمكى مۇسۇلمان قېرىندىشىنىڭ ھاجىتىدىن چىقسا ، ئاللاتائالا ئۇنىڭ ھاجىتىدىن چىقىدۇ »[1] دېگەن سۆزلىرىگە ئەمەل قىلماي ، ئۆزىنىڭ شەخسىي ئارزۇسىغا يېتىش ئۈچۈن بۇتپەرەسلەرنى دىيارىمىزغا باشلاپ كەلدى ـ دە ، مىڭلىغان مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنى قىرىپ تاشلىدى .

— شۇنى دېسىلە ، — ئەدەن قېچىر ئۇنىڭ سۆزىگە بىردىن قوشۇلدى ، — بەندىچىلىكتە ئۇنداقمۇ ، بۇنداقمۇ دەيدىكەنمىز ، بىراق پېشانىمىزگە يېزىلغان نەرسىلەردىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىكەن . بولمىسا رەھمەتلىك ئاپاق خوجام جانابلىرى قالماقلار شەھىرىگە بېرىپ ئاۋارە بولماي ، ئەزىزانە قەشقەردە ئۆزىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بىلەن ئىستىقامەت قىلىۋەرگەن بولسا ، بۇگۈنكىدەك پاراكەندىچىلىكلەرمۇ بولماس ئىدى .

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا . لېكىن ، ئاپاق خوجا جانابلىرىنىڭ مەزكۇر خاتاسىنى ئۇنىڭدىن كېيىنكىلەر ئۈلگە قىلماسلىقى لازىم ئىدى . ئۇلار ئاپاق خوجامدىن كېيىن ئىتتىپاقلىشىشنىڭ ئورنىغا ، يەنىلا بىر ـ بىرىگە تىغ كۆتۈرۈپ ، تالاي يىللارنى قان تۆكۈش بىلەن ئۆتكۈزدى . ئەگەر ئۇلار خەلقىمىزنى «ئىشقىيە» ، «ئىسھاقىيە» دەپ ئىككىگە بۆلۈۋەتمەي بىرلەشكەن بولسا ، جۇڭغارلارمۇ ئىككىنچى قېتىم تاجاۋۇز قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى ، تاجاۋۇز قىلغان ھالەتتىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايتتى . جۇڭغارلارنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇمىغا «ئىشقىيە» لىكلەر قارشىلىق بىلدۈرسىمۇ ، لېكىن «ئىسھاقىيە» خوجىلىرى مۇرەسسەچىلىك

① «سەھىپۇل بۇخارى جەۋھەرلىرى» ، 116 ـ ، 117 ـ بەتلەر .

يولىنى تۇتتى ، يەنى ئاپاق خوجا باشلىق «ئىشقىيە» خوجىلىرى بىرىنچى قېتىم ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ ، جۇڭغارلارنى باشلاپ كەلگەن بولسا ، ئىككىنچى قېتىم «ئىسھاقىيە» خوجىلىرى قارشىلىقسىز تەسلىم بولدى .

— بۇ گەپلىرىنى چۈشىنەلمىدىم ، خوجام ؟ — دېدى ئەدەن قېچىر ، — شۇ چاغدا دانىيال خوجام ھەزرەتلىرى سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەنمۇ ؟

— سەۋەنلىك دېگەن ھەتتا پەيغەمبەرلەردىنمۇ ئۆتكەن ، ئەدەنباي ئاكا ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئۇ ، — مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم «ئىشقىيە» خوجىلىرى ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىكنى «ئىسھاقىيە» خوجىلىرى تەكرارلىماسلىقى كېرەك ئىدى . ئۇلار ۋەتەن ، مىللەت ئۈستىگە پاجىئە كېلىۋاتقاندا ، ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي ئاداۋەتلىرى بىلەن مەسلەك ـ مۇددىئالىرىنى ئۇنتۇپ ، ئۆزئارا بىرلىششى لازىم ئىدى . مەن بۇ مۇلاھىزىلىرىمنى ئاتامغىمۇ ئېيتقان . لېكىن ، ئۇ كىشى يا توغرا ، يا خاتا دەپ ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمىدى .

ئەدەن قېچىر تەسلىكتە سىكىدىغان تاماق يەۋالغان ئادەمدەك تېكىرقاپ قالدى .

ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى ئۆزىچە چۈشەنگەن ياقۇپ خوجا :

— سىلىدىن ، ئەدەنباي ئاكا ، بىر سوئال سورايمۇ ؟ — دېدى .

— سورىسىلا ، خوجام ، بىلىدىغانلا بولسام جاۋاب بېرىمەن .

— ئېيتايلۇق ، سىلىنىڭ ئۆيلىرىگە غەيرىي بىر ئادەم كىرىۋېلىپ ، ئۇنى قىل ، بۇنى قىل ! ئۇنى ئەكەلگىن ، بۇنى ئەكەلگىن ، دەپ خوجايىنلىق قىلسا ، خۇش بولاملا ياكى خاپا بولاملا ؟

— خۇدايىم ئۇنداق كۈننى ھارام قىلسۇن دېسىلە ، خوجام ، مۇبادا شۇنداق بولۇپ قالسا ، ئۇ خۇمسىنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ ، كۆتىگە مىڭ بىرنى تەپمەيدىغان .

— توغرا جاۋاب بەردىلە . ئەپسۇسكى ، دىيارىمىزنىڭ ھازىرقى

ئەھۋالى ئەنە شۇنداق . يەنى ھەزرىتى ئاپاق خوجام چىللاپ كەلگەن جۇڭغارلار بىزنىڭ زېمىنىمىزنى خالىغانچە ئىگىلەپ تۇرۇپتۇ ، بىز بولساق ، سىلى دېگەندەك ، ئۇلارنىڭ كۆتىگە تېپىپ قوغلۇۋېتىشكە ئاجىزلىق قىلىۋاتىمىز .

ئەدەن قېچىر ئويلىنىپ قالدى . ئۇ شۇ كۈنگە قەدەر جۇڭغار ئەمەلدار ۋە لەشكەرلىرىنى قارغاپ ، تىللاپ يۈرگىنى بىلەن ئۇلارنى قوغلۇۋېتىش ھەققىدە بىرەر قېتىممۇ ئويلاپ كۆرمىگەنىدى . ھەتتا قەشقەرىيىگە خان بولۇپ تەختتە ئولتۇرغان دانىيال خوجام بىلەن شۇنچە كۆپ مۇلاقاتتا بولسىمۇ ، ئۇنىڭدىن مۇشۇنداق مەزمۇندىكى بىرەر ئېغىز سۆزنى ئاڭلىمىغانىدى . «مۇنۇ قالماق خۇنتەيجىسى ئادەم تونۇيدىغان نېمە ئوخشىمامدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن ياقۇپ خوجىنى ئاتىسىدىن ئايرىۋېلىپ قاپتىكەن ـ دە» دېگەن ئويغا كەلگەن ئەدەن قېچىر :

— بۇ ئويلىرىنى ، خوجام ، باشقا ئادەملەرگە دەپ سالمىسلا ، — دېدى ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ ، — ھېلىقى يۈزى ياپىلاق خۇنتەيجىنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ ، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلىپ يۈرمىسۇن .

— ئەلۋەتتە ، — ياقۇپ خوجا كۈلۈۋەتتى ، — لېكىن بالدۇر تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىغا ، كېيىن جەنۇبىغا تاجاۋۇز قىلىپ ئورۇنلىشىۋالغان بۇ كۆچمەن قەبىلىلەرنى قوغلاپ چىقىرىش خىيالى يالغۇز مېنىڭلا ئەمەس ، مۇشۇ دىياردا ياشاۋاتقان ھەممە مۇسۇلمانلاردا ، ھەتتا «ئىشقىيە» مەزھىپىگە مەنسۇپ خوجىلاردىمۇ بار . بىراق ، بىزنىڭ بۇ خىيالىمىز ھازىرچە مۇشكۈل بولسىمۇ ، كېيىن ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە ، چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ .

— ئىلاھىم ، ئېيتقانلىرى كەلسۇن ، خوجام ، — دېدى ئەدەن قېچىر كۆڭلىدىكى سۆزلەرنى ئاڭلاۋاتقاندەك ، — بۇنداق ئىشلارغا ئۆزلىرىگە ئوخشاش ئالىم ئادەملەر يول كۆرسەتسە ، ماڭا ئوخشاش مۇشۇ زېمىندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن تىجارەتچى ، دېھقان ، كاسىپ ـ ھۇنەرۋەنلەر جان دەپ قوشۇلىدۇ ، دېسىلە . ھازىر ئۇ بىچارىلەرنىڭ تاپقان ـ تەرگىنى مۇشۇ قالماقلارغا تۆلىنىدىغان ئالۋان ـ سېلىقتىن

ئاشمايۋاتىدۇ . بىر يەكەن شەھىرىدىن ئېلىنىدىغان باج ـ سېلىق يۈز مىڭ تەڭگىگە يېتىدىكەن . شۇڭا ، ئۇ يەردىكى ھەربىر ئائىلە ھەپتىسىگە بىر توپ خام ياكى بىر قوي تېرىسى تۆلەيدىكەن . شۇڭا ، بۇ بىچارە خەقنىڭ تاپقان ـ تەرگىنى ئالۋان ـ ياساق ، باجغا كېتىپ ، ئۆزلىرىگە ھېچنېمە قالمايدىكەن ، — ئۇ گېپىنىڭ مۇشۇ يېرىگە كەلگەندە يەكەندىكى قۇناخۇن باپكارنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى سۆزلەپ كەتتى ، — بىچارە باپكارنىڭ ئەمدى ئون ياشتىن ئاشقان قىزىنى «چاكار چوكان»لارنى تۇتىدىغان ھويلىغا ئەكەتكەنكەن . دانىيال خوجامنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ، ئۇ يەردىن بوشىتىپ ، ئۆيىگە ئەكېلىپ قويدۇم .

«ئاتام ئاپاق خوجامغا ئوخشاش ئادەملەرنى ‹چاكار چوكان› ، ‹غۇلچا گەدەنكەش› دېگەن ئەيىب بىلەن نەزەربەند قىلىپ ، جۇڭغارلارغا سېلىق ئورنىدا تۇتۇپ بېرىشكە جۇرئەت قىلدىمىكىنە ؟» دەپ ئويلىدى ياقۇپ خوجا . چۈنكى ، ئۇ بۇ خىل نام بىلەن ئەيىبلەنگەن ئادەملەرنىڭ جۇڭغارلار ئارىسىدىكى ئېغىر قىسمەتلىرىدىن خەۋەردار ئىدى . ئۇلار ئۆز خوجايىنلىرىنىڭ ئالدىدا خارلىنىپ ئۆتەتتى . بەزىلىرى بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۈنلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئېگىز خادا تاشلاردىن ئۆزىنى يەرگە ئاتاتتى . بەزىلىرى بۇزغۇنلاپ ئاققان تاغ سۇلىرىغا ، ئىلى ، كۈنەس ۋە قاش دەريالىرىغا ئۆزىنى تاشلاپ خورلۇق بىلەن ئاچلىقتىن مەڭگۈ قۇتۇلاتتى . بەزىلىرى ئۆز خوجايىنلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، باشقا ياقلارغا قېچىپ كېتەتتى .

«ئاتامنىڭ ئاغزىدىن يامانلىققا ياخشىلىق قىلغىن ، شۇنداق قىلساڭ ، سەن بىلەن ئاداۋەتتە بولغان ئادەم دوستۇڭغا ئايلىنىدۇ ، دېگەن سۆزلەر پات ـ پات چېقىپ تۇراتتى . ئەجەب شۇ سۆزلىرىگە ئەمەل قىلمىغان بولسا ـ ھە ، ئۇ بىچارىلەر بىلىپ ـ بىلمەي شەرئىەت دەستۇرلىرىنى بۇزۇپ قويغان بولسا ، توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇتۇپ قويۇۋەتسە بولمامدىكىنە ؟...» ياقۇپ خوجىنىڭ بۇ ئويلىرىنى ئۆينىڭ ئالدىدىكى چوڭ يولدىن دۇپۇرلىتىپ يىلقا ھەيدەپ كېتىۋاتقان جۇڭغارلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭى بىلەن ئەدەن

قېچىرنىڭ :

— خوجام ، بۇ نېمە ئالامەت ؟ — دېگەن سۆزلىرى بۇزۇۋەتتى .

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، يولنىڭ ياقىسىغا يېتىپ كەلگەندە ، يىلقا ھەيدىگەن ئادەملەر خېلى ئۇزاپ كەتكەن بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يۆكلۈك ئاتلارنى يېتىلىگەن بىرنەچچە ئادەم يېتىپ كەلدى . ئۇزايمغا قارىغاندا ، بۇ ئادەملەرنىڭ خېلى ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بېشىنى ئاق ياغلىق بىلەن ئورىۋالغان ئىككى ئايال ۋە چوققىسىغا ئۇكە قادىغان تۇماق كىيىۋالغان بىر قىز بالىمۇ بار ئىدى . ئۇلارنىڭ قىياق كۆزلىرى بىلەن چىراي ـ شەكلى جۇڭغار ئايالىلىرىغا ئوخشىغاندەك قىلغان بىلەن ، ئۇستۈبېشىدىكى كىيىملىرى پۈتۈنلەي ئوخشىمايتتى ، چىرايلىرىدىن مەيۈسلۇك ، كۆزلىرىدىن مۇڭ تۆكۈلۈپ تۇراتتى . قارا قالپاق ، قارا چاپان كىيىپ ، غانجۇغىسىغا تورسۇق ئېسىۋالغانلىرى مۇشۇ ئەتراپلاردا ئات چېپىپ يۈرىدىغان جۇڭغارلار ئىدى .

— ئامۇربەنتا[1] ، — دېدى ياقۇپ خوجا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى يېشى چوڭراق بىرىگە .

— ئامۇربەنتا ، — دېدى ئۇ ئېتىنى توختىتىپ ۋە ئۆزلىرىگە قىزىقىش بىلەن قاراپ تۇرغان ئەدەن قېچىر بىلەن ياقۇپ خوجىغا كۆز يۈگۈرتۈپ سورىدى ، — سىلەر نېمە ئادەم ؟ — ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ئۆكتەملىك چىقىپ تۇراتتى .

— بىز ئۇلۇغ خۇنتەيجىنىڭ كۈتۈۋىدىكى ھۆرمەتلىك ئادەملەر ، — جاۋاب بەردى ياقۇپ خوجا .

— خوجا ئارباتۇلارمۇ ؟[2]

— شۇنداق ئۆزۈڭلارچۇ ؟ نەدىن كېلىۋاتىسىلەر ؟

— مەن بالدىن دامچى دېگەن كىشى بولىمەن ، يەتتىسۇ تەرەپتىن كېلىۋاتىمىز .

— بۇلارچۇ ؟

---

① ئامۇربەنتا — سالامەتمۇسىز .

② ئارباتۇ — بېقىنغان ، تەۋە بولغان .

— بۇلار ئولجا ئېلىنغان خوتۇنلار ، ھەربىرىنى ئەللىك سەر كۈموشتىن سېتىۋالدۇق .

يېشى ئاتمىشنىڭ ئۈستىگە چىققان بۇ جۇڭغارنى ئەدەن قېچىرمۇ ، ياقۇپ خوجىمۇ تونۇپ قالدى . ئۇ بايان ئاغىچىنى بىرنەچچە يىل قۇل ئورنىدا ئىشلەتكەن ۋە خۇنتەيجى چىۋاڭ رابدانىنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ يىغلىغان جۇڭغار ئىدى .

بۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى چۈشەنمىسىمۇ ، لېكىن ئەدەن قېچىر بىلەن ياقۇپ خوجىنىڭ جۇڭغار ئەمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن ئولجا ئاياللارنىڭ بىرى :

— سىلەرمۇ بىزگە ئوخشاش مۇسۇلمان ئوخشايسىلەر ، خۇدايىم بالا ـ چاقىلىرىڭلارنىڭ دۆلىتىنى كۆرسەتسۇن ، بىزنى بۇ رەھىمسىز باسقۇنچىلاردىن قۇتۇلدۇرساڭلارچۇ ؟ — دەپ يالۋۇردى .

ئۇنىڭ دۇمبىسىگە بالدىن دامچىنىڭ غەزەپ بىلەن ئۇرغان قامچىسى تەگدى ، ئولجا ئايال بەللىرىنى تولغاپ چىرقىرىۋەتتى .

— يۈرۈڭلار ، — دېدى بالدىن ئولجا ئاياللارنى چۆرىدەپ تۇرغان ھەمراھلىرىغا قاراپ ، — مۇنۇ خوتۇنلارنىڭ ئاتلىرىنى يېتىلىۋېلىڭلار .

— مانا ، ئەدەنباي ئاكا ، — دېدى ياقۇپ خوجا ئاتلىرىغا قامچا بېسىپ كېتىۋاتقان جۇڭغارلارغا قاراپ ، — جۇڭغارلار دەپ ئاتلىنىدىغان بۇ باسقۇنچىلار ئەمدى بىزدىن ئېشىپ ، باشقىلارغىمۇ زۇلۇم سالغىلى باشلاپتۇ .

— شۇنى دېسىلە ، بۇلارنىڭ قولىغا ئولجا چۈشۈپ ، خارۇزار بولۇۋاتقان بىچارىلەردىن كۈرمىكى باردۇر .

— ھازىر زامانىمىز شۇنداق بولۇپ كەتتى . كىم كۈچلۈك بولسا ، شۇ خالىغان ئىشنى قىلىدۇ .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىر كېچىنىڭ بىر مەزگىلىگىچە ئۇيقۇسى كەلمەي ، ياقۇپ خوجىنىڭ سۆزلىرىنى ئويلىنىپ ياتتى : «بۇ خوجامنىڭ

زوۋۇلىسى خېلى يوغان ئوخشىمامدۇ ، دېگەن سۆزلىرىنىڭ ئوزايىغا باققاندا ، ئاتىسىنىڭ ئىشلىرىغا ئانچە قوشۇلمايدىغاندەك تۇرىدۇ . دېمىسىمۇ ، دانىيال خوجام بۇ قالماقلارغا مال - دۇنيا بەرگەندىكىن ، سەۋەبلىك ئۆتكۈزگەن ئاياللار بىلەن ئەرلەرنى بەرمىسە بولاتتى . ياقۇپ خوجام دېگەندەك ، بۇ ئادەم مۇسۇلمانلارنىڭ پاسبانى ، پىرى بولغاندىكىن مۇسۇلمان ئەھلىنى قالماقلار ئالدىدا خار قىلماي ، بىرەر كارامەت كۆرسىتىپ ، قالماقلارنى ئىسلامغا كىرگۈزۈۋەتسە ، مانا بۇ چاغدا ئالەم گۈلىستان بولۇپ ، خۇدامۇ ، بەندىلەرمۇ رازى بولاتتى . ھېلىقى قۇناخۇن باپكارنىڭ قىزىنى ئالغىلى بارغاندا كۆرگەنلىرىم ، راستىنلا مۇشۇ قالماقلارغا بېرىدىغان چوكانلار بولسا ، بۇ دانىيال خوجام تاڭلا مەھشەردە ئاللاغا نېمىدەپ جاۋاب بېرەر ؟ بىچارىلەر مودەنگۈلىنىڭ غۇنچىسىدەك چوكانلارغۇ . خەپ ، شۇ چاغدا دانىيال خوجامغا بۇ خىنىملارنى قالماقلارغا ئەۋەتمەي ، خوتەنۇ يەكەن ، قەشكەرۇ ئاقسۇ تەرەپلەردىكى پۇلنىڭ يوقلۇقىدىن خوتۇن ئالالماي ، تىزىنى قۇچاقلاپ يۇرگەن بويتاقلارغا ھەدىيە قىلىۋەتسىلە بولمامدۇ دېمەپتىمەن - دە... »

ئۇ خىياللىرىنىڭ باش - ئايىغىغا چىقالماي ، ئوك يېنىغا ئۆرۈلۈپ ياتتى . شۇ چاغدا ئۇنىڭ بېشىغا دانىيال خوجىنىڭ ياقۇتخان ھەققىدە : «بۇ ياقتا يانغانلىرىدا بۇ خىنىمنى ھېچكىمگە بىلدۈرمەي دارىلباقىيغا ئەۋەتىۋەتسىلە » دەپ ، جېكىلىگەنلىكى يادىغا كېلىپ : «مۇشۇنى ياقۇپ خوجامغا ئېيتىپ ، ئۇنىڭ مەسلىھىتىنى ئالسام قانداق بولار ؟ » دەپ ئويلىدى ، لېكىن بۇ ئويىدىن دەرھال يالتايدى : «بۇنداق قىلسام خوجىزادىگە گەپ توشۇپ كەلگەندەك بولۇپ قالىمەن . دانىيال خوجام شۇنچە كۆپ ياخشىلىقلارنى قىلسا ، ئەمدىزە ، ئۇ ئادەم تاپشۇرغان ۋەزىپىنىڭ يېرىمىنى ئورۇنداپ ، يېرىمى قالغاندا ، ئۇنىڭ بالىسىدىن مەسلىھەت سورىسام ، بۇ ھېچبىر ئەقىلغا سىغمايدۇ . ئەڭ ياخشىسى ، شۇ چاغدىلا بۇ ئاغىنچىلىرىنى ئىلىغا سالامەت ئاپىراي ، خوجام ، دارىلباقىيغا ئەزرائىلنىڭ ئۆزى ئاپارسۇن دېيىشتىم كېرەك ئىكەن .

مەن ئەخمەق بۇ ئىشنىڭ ئالدى - ئارقىسىنى ئويلاپ كۆرمەيلا ماقۇل دەپ ساپتىمەن ئەمەسمۇ... »

ئۇ مانا شۇنداق ئويلار ئىلكىدە بولۇپ ، كۆزىنىڭ ئىلىنىپ كەتكىنىنى سەزمەي قالدى . بىر چاغدا قورۇدىكى ئىتلارنىڭ تىنىمسىز ھاۋشىشلىرى ، كىمدۇر بىرلىرىنىڭ سالام - سەھەت قىلىشىپ پاراڭلاشقىنى ئاڭلاندى - دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇ كىيىنىپ ھويلىغا چىقتى . تاڭ سۈزۈلۈپ قالغانىدى . ئەدەنباي قورۇدا باغلاقلىق تۇرغان تەرلىگەن قېچىرلارنى كۆرۈپ ، ياقۇپ خوجىنىڭ ئۆيىگە بىركىملەرنىڭ كەلگەنلىكىنى تەخمىن قىلدى . ئۇنىڭغىچە قورۇ خىزمەتكارى كۈندىكى ئادىتى بويىچە ئەدەن قېچىرغا ئىسسىق سۇ قۇيۇلغان ئاپتۇۋا بەردى . ئۇ تەرەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن ياقۇپ خوجىنىڭ قېشىغا كىرىۋىدى ، ئۇ يەردە ئولتۇرغان ئۇچ ئادەمنى كۆردى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، — دېدى ئۇ بوي - تۇرقى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان ، لېكىن ئۇزۇن ساقاللىرى بىلەن بېشىغا كىيىۋالغان تەقىيىلىرى ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئادەملەرگە .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دېيىشتى ئۇلار .

ئۇنىڭغىچە ياقۇپ خوجا :

— سىلىنى كۈتۈپ تۇراتتۇق . ئەدەنباي ئاكا . ئاۋۋال نامازنى ئوقۇۋالايلى ، ئاندىن بۇ كىشىلەر بىلەن مۇلاقاتتا بولارلار ، — دېدى .

ئۇلار ناماز ئوقۇشتى .

— بۇ كىشىلەرمۇ سىلىگە ئوخشاش يەكەندىن كەپتۇ . بۇ كىشى راخمانقۇل ئىشان جانابلىرى بولىدۇ ، — دېدى ياقۇپ خوجا نامازدىن كېيىن ئاتا يۈزلۈك ، بويى ئېگىز ، ئورۇق بوۋاينى كۆرسىتىپ ، — بۇ كىشى پەرمانقۇل جانابلىرى ، — ئەدەن قېچىرغا بۇ ئادەمنىڭ ئاق ساقاللىق يۈزى پۈۋلەپ قويغاندەك سېمىز كۆرۈندى ، — بۈياق بولسا ، ئابدۇرېھىم خەلپەم بولىدۇ ، — چىرايى كۈلۈمسىرەپ تۇرغان بۇ خەلپەم ئەدەن قېچىرغا باشقىلارغا قارىغاندا تولىمۇ خۇشخۇي ئادەمدەك تەسىر قىلدى ، — بۇ كىشى ئەسلىي قەشقەرلىك . لېكىن ، خوجەندتە مۇھاجىر بولۇپ يۈرگەن

چاغلىرىمىزدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئاتام بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ كېلىۋاتقان تۇججار ، ئىسمى ئەدەنباي .

— تولا ئوبدان ، تولا ئوبدان ، — دېدى راخمانقۇل ئىشان بېشىنى لىڭشىتىپ ، ئاندىن ئەدەن قېچىرغا قاراپ ، — ئۆزلىرى دانىيال خوجام ھەزرەتلىرى جىنازا نامىزىنى ئوقۇغان مەرھۇم ساماساق سوپۇمنىڭ پەرزەنتى ئەمەسمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— شۇنداق ، تەقسىر .

— تولا ئوبدان . بىزگە ئۆزلىرى بىلەن يەكەندىكى چاغدا مۇلاقاتتا بولۇش نېسىپ بولمىسمۇ ، ئاللاتائالا ياقۇپ خوجامنىڭ ئۆيىدە مۇلاقاتتا بولۇشنى نېسىپ قىپتۇ .

— بىز بولساق ، بۇ كىشىنىڭ ئاتىسىنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا قاتناشقان ، — سۆزگە ئارىلاشتى پەرمانقۇل .

— بۇ كىشىنىڭ بۇزرۇكۋارلىنىڭ دەپنە مۇراسىمى ھىدايەتۇللا خوجىغا باققاندا ھەزرىتى دانىيال خوجامنى نەچچە مەرتىۋە ئۇلۇغ مۇرىت ئىكەنلىكىنى خەلقئالەمگە يەنە بىر قېتىم نامايان قىلدى ، — دېدى قاتاردىن قېلىشنى خالىمىغان ئابدۇرېھىم خەلپەم ، — ھازىر دانىيال خوجامنىڭ كەڭ قورساقلىقىغا ، ھەتتاكى «ئىشقىيە» خوجىلىرىمۇ ھەيران .

— ئەينى مۇددىئانى دېدىلە ، — ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇمچە قىلدى راخمانقۇل ئىشان ، — ئۆز ۋاقتىدا ھىدايەتۇللا ئىشان قالماقلارنىڭ ئايىغىدا مۇبارەك زېمىنىمىزنى بۇلغىغىنىنى ئاز دەپ ، «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىدىكى خوجىلار بىلەن سوپىلارنىڭ قېنىنى تۆككەن بولسا ، ھەزرىتى دانىيال خوجام شۇ مۇرتەت خوجىغا مۇرىت بولغانلاردىن قىساس ئالماي ، بەلكى ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىۋاتىدۇ . بۇنداق ئالىيجانابلىق پەقەت «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىدىن خوجىلارغىلا خاستۇر...

ياقۇپ خوجا ئاتىسىنىڭ شەنىگە ئېيتىلىۋاتقان بۇ ماختاشلاردىن زېرىكتىمۇ ياكى بىر نەرسە ئېسىگە كەلدىمۇ ، گەپنى يۆتكىدى :

— بۇ كىشىلەر ، ئەدەنباي ئاكا ئىلىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن كەپتۇ . بۇلارنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا ، بۇزرۇكۋارىم مۇشۇنداق مەقسەت

بىلەن قۇمۇل تەرەپكە ئەجدىھا نىياز سوپى دېگەن كىشى باشلىق بىر توپ يارەنلەرنى ، تۇرپان تەرەپكە رەھمىتۇللا ئىشان دېگەن ئادەمنى ئەۋەتكەن ئوخشايدۇ .

— تولا ئوبدان بوپتۇ ، — دېدى ئەدەن قېچىر .

— ئاندىن كېيىن ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى راخمانقۇل ئىشان ياقۇپ خوجىغا قاراپ ، — ھەزرىتى دانىيال خوجام شۇ نەرسىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۇقتۇردىكى : «قەدىمكىلار يەتكەن جايلاردا ‹ئىشقىيە› سۆلۈكىدىكى خوجىلار تەرىپىدىن بەرپا قىلىنغان مەسچىت ، تۇنەكخانا ، مازار ، زاراتگاھلىقلار ۋە مەكتەپلەر بولسا يوقىتىكىلار ، كۆيدۇرۇپ ياكى بۇزۇپ تاشلاڭلار» .

خوجىلار بىلەن ئىشانلارغا ئېتىقاد قىلىشنى ئاتىسىدىن قالغان مىراسىنمۇ ئەلا بىلىدىغان بۇ ئادەملەر دانىيال خوجىنىڭ پەرمانلىرىنى ئورۇنلىساق ، ئاللاتائالا بىزگىمۇ يۇقىرى مەرتىۋىلەرنى ئاتا قىلىدۇ ، ئۆزىمىزگە يۇزلىگەن ، مىڭلىغان ئادەملەرنى مۇرىت ـ مۇخلىس قىلىمىز ، دەپ ئويلىشاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ چاچلىرى ئاقىرىپ ، چىشلىرى سارغىيىپ كەتكىنىگە قارىماي ، مۇشۇنداق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققانىدى .

ئۇلارنىڭ ياقۇپ خوجىنىڭ ئۆيىگە كېلىشىدىكى سەۋەب بىر ـ ئىككى كۈن دەم ئېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ پىركاملى بولغان دانىيال خوجىنىڭ بۇ بالىسىغا ئۇچىسى يېغىر بولۇپ كەتكەن قېچىرلىرىنى قالدۇرۇپ ، ئورنىغا ئات سوراپ مىنىش ئىدى ، باياتىن بېرى دانىيال خوجىنى ئۇلۇغلىغانلىقىدىكى ئاساسىي مەقسەتلىرىمۇ ئېنىق ، يەنى ئاتىسىنى ماختاپ ، بالىسىدىن ھەدىيە ئېلىش ئىدى . بىراق ، ئىشانلارنىڭ بۇ ئويى سۇغا چىلاشتى .

— ھەرقايسىلىرى مېنىڭ گۆرۈمدە تۇرۇۋاتقىنىمنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويۇشقان ئوخشايدىلا ، — دېدى ياقۇپ خوجا ئۇلارنىڭ ئات سورىغان ئىلتىماسلىرىغا جاۋابەن ، — مېنىڭدە ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەرگە بېرىشقا توغرا كەلگەندە مىنىدىغان بىرلا ئات بار .

راخمانقۇل ئىشان مەيۇسلىنىپ قالدى ، ئەمما ياقۇپ خوجىنىڭ گېپىنى چۈشەنمىگەن ئەلپازدا سورىدى :

— ئەمسە ، قورۇلىرىدا جىقلا ئاتلار تۇرىدۇغۇ ؟

— ئۇلار مېنىڭ ئەمەس ، ئەدەنباي ئاكامنىڭ .

ئەتىسى ئەتىگەندە يەم - چۆپكە تويۇپ ، ئېچى چىققان قېچىرلىرىغا مىنىۋالغان ئىشانلار :

— خۇدا خالىسا ، ئۆزلىرى بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ تۇرارمىز ، خوجام ، — دېيىشىپ ياقۇپ خوجا بىلەن خوشلاشتى .

— بۇلار سىلىدىنمۇ ئات سورىدىمۇ ؟ — دېدى ياقۇپ خوجا ئىشىك ئالدىدىكى لىمدا ئولتۇرغان ئەدەن قېچىردىن .

— ھەممىسى ئەمەس ، ھېلىقى تۇرۇپ - تۇرۇپ كۇلۇمسىرەپ قويىدىغان خەلپەم : «يوق كۆتۈرۈشتە ئاتقا قارىغاندا قېچىر كۆچلۈك بولىدۇ . ئۆزلىرىدىن ئۈستەك سورىمايمەن ، ئاتلىرى بىلەن قېچىرلىرىمىزنى باشمۇباش تېگىشەيلى » دېدى . ئۇنىڭ ئۈستەك سورىمايمەن دېگەن گېپى چىشىمغا تېگىپ : «ھەرقايسىلىرىنىڭ كۆچلۈك قېچىرلىرىنى ئېلىپ ، ئاجىز ئاتلىرىمنى بەرسەم خۇدايىتائالا راۋا كۆرمەس ، تەقسىر . ئۇنىڭدىن «كاللىمۇ يېمەيلى ، چىشىمۇ چاقمايلى » دېدىم .

— تۇغرا جاۋاب بېرىپتىلا . بۇلار «بىر بالىسى سوپىلىق يولىغا كىرىپ تەركىدۇنيا بولسا ، ئاتا - ئانىسى بىلەن بالا - چاقىلىرىنىڭ ھەممىسى جەننەتكە كىرىدۇ » دەيدىغان ئىشانلاردىن ئوخشايدۇ ، — دېدى .

ئاندىن كېيىن دادىسىنىڭ «ئىشقىيە » سۆلۈكىنى تارقىتىش يولىدا ئاۋارە بولۇپ يۈرگەنلىكىنى : «بۇ مەنسەپ ، ئىمتىياز دېگەن نەرسىلەرمۇ ئادەملەرنىڭ خۇلق - مىجەزىنى ئۆزگەرتىۋەتسە كېرەك » دېگەن سۆزلەر ئارقىلىق ئىپادە قىلدى .

ئەدەن قېچىر ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق دېگىنىنى چۈشەنمىسىمۇ ، ئەمما ياقۇپ خوجىنىڭ بايىقى ئىشانلارنى ئانچە ياقتۇرمىغىنىنى بىلدى .

تۆتىنچى باب

ياقۇپ خوجىلار بىر ھەپتىدىن كېيىن تار ئۆتكەلدىكى ئۆيىگە كۆچۈپ كەلدى. ئىلى دەريا سىنىڭ شىمالىدىكى تاغ ئېغىزىغا جايلاشقان بۇ كىچىككىنە مەھەللىدە بىرنەچچە ئۆيلۈك ئادەم تۇراتتى. بۇلار قىش - ياز قوزغالماي ئولتۇرغاچقا، تار ئۆتكەلنىڭ سۈيدىن پايدىلىنىپ، تۇرۇۋاتقان يەرلىرىنى باغۇبوستانغا ئايلاندۇرۇۋالغانىدى. مەھەللىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ئاشلىقلىرى يىغىشتۇرۇلۇپ، سارغايغان ئېڭىزلاردا قوي - كاللىلار ئوتلاپ يۈرەتتى. ئەدەن قېچىر بۇ قېتىم سودىگەرچىلىك بىلەن ئەمەس، دانىيال خوجىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن كەلگەچكە، قوبىدىمۇ، بۇ يەردىمۇ ياقۇپ خوجىنىڭ ئۆيىدىن بۆلەك ھېچ يەرگە بارمىدى. ئۇلار بەزى كۈنلىرى ئاتلىرىغا مىنىشىپ، يېقىن ئەتراپتىكى ئۇيغۇر مەھەللىلىرىگە بارسا، بەزى كۈنلىرى ئۆيدە ئولتۇرۇپ سۆھبەتلىشەتتى. بۇ جەريانداا ئىككىسى شۇنداق سىرداش بولۇپ كەتتىكى، بىرى ئۆزىنىڭ خوجىلىقىنى، يەنە بىرى ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى سودىگەر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، ئوي - پىكىرلىرىنى يوشۇرماي ئېيتىشىدىغان، ھەتتا بەزى مەسىلىلەردە بەس - مۇنازىرە قىلىدىغان دەرىجىگە يېتىشتى.

بىر كۈنى ئۇلار ئاپاق خوجام دەۋرىدە ئادەملەرنىڭ ناخشا ئېيتىشىنى، مەشرەپ ئوينىشىنى ۋە قۇرئان بىلەن ھەپتىيەكتىن باشقا كىتاب ئوقۇشىنى چەكلىگەنلىكى ۋە ئۇنىڭغا بويسۇنمىغانلارنىڭ جازاغا ئۇچرىغانلىقى ھەققىدە پاراڭلىشىپ قالدى.

— مەن بۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى ئەدەن قېچىر، — مۇشۇ ياقتا مېڭىشتىن ئاۋۋال، ساۋۇت يانتاقنى ھەمراھلىققا ئېلىۋالاي دەپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بارسام، ئۆيدە بىر ئادەم ئولتۇرۇپتۇ. ھېلىقى ئادەمنىڭ ئوڭ قولى تومتاقلا، بارماقلىرىنىڭ بىرىمۇ يوق. ئىچىمدە «ئۇچىغا چىققان ئوغرى ئوخشايدۇ» دېگەن ئويغا كەلدىم. كېيىن ماموت ئاخۇن بىلەن

ئوڭچە قالغاندا: «سىلىدىمۇ ئاز - تولا ھۇنەر بار ئوخشىمامدۇ؟» دېسەم، كۈلۈپ كەتتى - دە: «ئۇ كىشى مېنىڭ ئاكام بولىدۇ، ئەدەبىياي. مېنىڭ قالماقلار قولىدىن قۇتۇلۇپ كېلىگىنىمنى ئاڭلاپ كەلگەنىكەن. سىلى داۋۇت راۋاب دېگەن ئادەمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغانمۇ؟» دېدى. مەن: «ئاڭلىمامدىغان، لېكىن كۆرمىگەن» دېدىم. «شۇ ئادەم ئاشۇ ئەمەسمۇ؟ بىچارىنىڭ راۋابىنىڭ تارىغا زەخمەك ئۇرىدىغان بارماقلىرىنى ئاپاق خوجامنىڭ مۇڭلۇقلىرى: سېپىنىڭ چالغان سازىڭ بىلەن ئېيتقان ناخشىلىرىڭنىڭ كاساپىتىدىن بىزنى قوللايدىغان پەرىشتىلەر كېتىپ قالدى، دەپ كېسىپ تاشلىغان» دېدى.

بېشىمنى قاتۇرغان بىر نەرسىنى سىلىدىن پېتىنىپ سورای: زادى بىز قانداق زامانغا دۇچار بولۇپ قالدۇق؟ بىچارە خەقلەرنىڭ تاپقان - تەرگىنىنى قالماقلارغا تۆلەيمىز دەپ بىر ئالسا، باج - خىراج، سۇ پۇلى دەپ يەنە ئالسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىشلەپ ھارغاندا بىرپەس بولسىمۇ كۆڭۈلگە مەلھەم بېرىدىغان سازلارنى چېپىلىپ، ناخشا ئېيتقان ئادەملەرنى جازالىسا، بۇ نېمە بولۇپ كەتكىنى...

ئەدەن قېچىر گېپىنىڭ ئاخىرىدا قايسى كۈنى ئېرەن قابۇرغىدىن قايتىپ، يول ئۈستىدە قاسىم نەيچى دېگەن ئادەم بىلەن ئۇچرىشىپ قالغىنىنى سۆزلەپ:

— بىچارە يېتىم ناخشىنى ئەجەب ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىدىكەن - دە. ئاۋازىنىڭ يېقىملىقلىقى، ئۇنىڭدىن چىقىۋاتقان مۇڭ، ئادەم بالىسى تۇرماق جان - جانىۋارلارنمۇ سېھرلەپ قويغاندەك مەھلىيا قىلىدىكەن، — دېدى.

— ئۇ ئادەمنىڭ ناخشىسىنى سىلىمۇ ئاڭلاپتىلا - دە، — دېدى ياقۇپ خوجا، — ئۇ كىشىنى مەنمۇ بىلىمەن. سىلى دېگەندەك، ئۇ ئادەمنىڭ ناخشىسى ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرىكىنى تىترىتىدۇ. قومۇشتىن ياسىۋالغان نېيىنى چالسا، ئادەملەرنىڭ يۈرىكىدىكى قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى پۈۋلەپ، ئوتقا ئوخشاش ياندۇرۇۋېتىدۇ. ئۇ كىشىنىڭ قولتۇق تاياق بىلەن ماڭىدىغان قېرى ئاتىسى بار، بۇ

ياقا كەلگىلى ئۇچ يىلدەك بولۇپ قالدى . بىر ھېيتتا مۇشۇ يەرگە ناماز ئوقۇغىلى كەپتىكەن ، شۇ چاغدا تونۇشۇپ قالدىم . ئۇ ئادەممۇ ئۇستا سازەندە ئىكەن . بىراق ، ئۇ كىشىگىمۇ ئاپاق خوجامنىڭ سۇلۇكىدىكى سوپىلار ئازار بېرىپ ، بىر ئايىغىنى ناكار قىپتۇ . شۇ كىشى ماڭا ئاتىسىدىن قالغان بىر كىتابىنى بېرىۋېتىپ : «ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى ئۇلۇغمۇ ياكى ئاپاق خوجام ئۇلۇغمۇ ؟ » دەپ سورىدى . مەن : «ئەلۋەتتە ئەلىشىر نەۋائى ئۇلۇغ » دېدىم . «ئۇنداق بولسا شۇ ئەلىشىر نەۋائى ھەزرەتلىرى : «ئادەملەرگە خۇشاللىق بېغىشلايدىغانلارمۇ ، ئۇلارنىڭ غېمى - قايغۇسىنى تارقىتىدىغانلارمۇ ناخشىچىلار بىلەن سازەندىلەردۇر . ئوچۇق چىراي ناخشىچىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى دەردى بار ئادەملەرنىڭ كۆيگەن باغرىدىن تۇتۇن چىقىرىدۇ . ماھىر سازەندىلەر چالغان كۈي ھەتتا تاش كۆڭۈل ئادەمنىمۇ مەپتۇن قىلىدۇ ، دەپتىكەن » دەپ كېلىپ ، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇپ » دېگەن ئەسىرىنى بەردى . ئاندىن ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان مۇنۇ بىر رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردى : «... قەدىمكى زاماندا ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئۆمرىنى ئىنسانلارغا ناخشا ئېيتىپ ، ساز چېلىپ بېرىش ئۈچۈن بېغىشلىغان پىرچەڭگى دېگەن بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن . ئۇنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى بىلەن چالغان سازلىرى ئىنسان بالىلىرىغا خۇشاللىق ۋە ھۇزۇر - ھالاۋەت بېغىشلايدىكەن . كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى ، بايىقى ناخشىچى قەبرىستانلىققا بېرىپ ، ئانىسىنىڭ تۇپرىقىنى زىيارەت قىلىپ ئولتۇرسا ، قەيەردىندۇر بىر يەردىن دادۇپەريات قىلىۋاتقان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ . پىرچەڭگى دىققەت قىلىپ قۇلاق سالسا ، بۇ ئاۋاز مۇنكىر - نەكىرلەرنىڭ ئازابىغا چىدىمايا ، پەريات قىلغان ئۆلۈكلەرنىڭ ئاۋازى ئىكەن . بۇنى ئاڭلاپ قەلبى ئېزىلگەن پىرچەڭگى ئاستا ناخشا ئېيتىشقا باشلاپتۇ . ئۇنىڭ ناخشىسى ياڭراش بىلەن بايىقى دادۇپەريات قىلغان ئاۋازلارمۇ پەسىيىشكە باشلاپتۇ ۋە قەبرىستانلىققا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈپتۇ . سەۋەبى ، ناخشا ئاۋازى ياڭرىغان جايدا تۇرالمايدىغان مۇنكىر - نەكىرلەر قەبرىستانلىقنى تاشلاپ كەتكەنىكەن . گۆردىكى ئۆلۈكلەر بولسا ،

پىرچەڭگى ئېيتقان ناخشىنىڭ شاراپىتىدە گۆر ئازابىدىن قۇتۇلۇپ ، ئۇنىڭغا تەشەككۇر ئىزھار قىلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ ھۇزۇرلانغانلىقىنى بايان قىلىشىپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى پىرچەڭگى شاگىرتلىرىنى دۇنيادا تىرىك يۈرگەن ئادەملەرگە ناخشا ئېيتىپ بېرىش ئۈچۈن قالدۇرۇپ ، ئۆزى ئۆلۈكلەرگە ناخشا ئېيتىپ بېرىش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، ئۇ لوقمان ھېكىمدىنمۇ ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈپتۇ . بۇنىڭغا پەرىشتىلەر نارازى بولۇپ ، تەڭرىگە بۇ پىرچەڭگىنىڭ جېنىنى ئېلىشنى تەلەپ قىپتۇ··· »

— بۇغۇ خەلق ئارىسىغا تارالغان رىۋايەت ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئۇ ، — لېكىن مەلۇم دەرىجىدە ھەقىقەتمۇ بار . بۇ يەردە ئەلىشىر نەۋائى ھەزرەتلىرى پادىشاھلارنى دەريا‌غا ، پۇقرانى شۇ دەريادىن بۆلۈنۈپ چىققان ئۆستەڭلەرگە ئوخشىتىپ ، دەريانىڭ سۈيىدە قانداق خىسلەت بولسا ، ئۇنىڭدىن ئېلىنغان ئۆستەڭلەرنىڭ سۈيىدىمۇ شۇنداق خىسلەت بولىدۇ ، يەنى دەريانىڭ سۈيى ئاچچىق بولسا ، ئۆستەڭنىڭ سۈيىمۇ ئاچچىق ، تاتلىق بولسا تاتلىق بولىدۇ ، دېمەكچى . ئۇ كىشى ياشىغان دەۋردە خۇراسان پادىشاھى ھۈسەيىن بايقارامۇ شېئىر يازاتتىكەن . شۇڭا ، ئۇ دەۋردە بىر مەزگىل ئېلىم ـ مەرىپەت راۋاج تاپقانىكەن . ئۆز ۋاقتىدا يەكەن ئۇيغۇر خانلىقىنى بەرپا قىلغان سەئىدخانمۇ خەلقپەرۋەر ، خۇش تەبىئەت ۋە شائىر كىشى بولغانىكەن . ئۇ كىشىنىڭ ئوغلى سۇلتان ئابدۇرىشىتخانمۇ خەلقنى ئېلىم ـ مەرىپەتكە باشلاشتا نۇرغۇنلىغان ياخشى ئىشلارنى قىلغان كىشى بولۇپ ، ئۆزىمۇ ئاتىسىغا ئوخشاش شائىر ئىكەن . شۇ سەۋەبتىن بۇلارنىڭ زامانىسىدىمۇ ئېلىم ـ مەرىپەت ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرى كامال تېپىپ ، ئاياز قوشچى[1] غا ئوخشاش شائىرلار ، مىرزا ھەيدەر كوراگان[2] ، مەھمۇد جۇراسقا[3] ئوخشاش تارىخچىلار ؛ مۇقامشۇناس ھەم شائىر ئامانىنساخان ، يۈسۈپ قىدىرخان يەركەندىگە ئوخشاش شائىر ۋە سەنئەتكارلار بارلىققا كەلگەنىكەن . بۇ پادىشاھ ـ سۇلتانلار ۋە

① ئاياز قوشچى — سۇلتان سەئىدخان ۋە سۇلتان ئابدۇرىشىتخان دەۋرىدىكى مەشھۇر شائىر .
② مىرزا ھەيدەر كوراگان — «تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاپتورى .
③ مەھمۇد جۇراس — «تارىخي رەشىدى» (زەيلىنىڭ) ئاپتورى .

سەنئەتكارلار دىندار ، تائەت - ئىبادەتنى تەرك قىلمايدىغان دىيانەتلىك ئادەملەر بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ھېچبىرى تەرىقەتچىلىكنى تەشەببۇس قىلغان ، دىنىي پېشۋالاردەك ئىلىم - مەرىپەتنى چەكلىگەن ئەمەس .

— ئەلۋەتتە ، ھەقىقىي ئادىل پادىشاھ دېگەن شۇنداق بولۇشى لازىم ، — دېدى ئۆز خەلقىنىڭ ئۆتمۈشىگە دائىر گەپ - سۆزلەرنى خۇددى چۆچەكخۇمار بالىلاردەك پۈتۈن دىققىتى بىلەن تىڭشىغان ئەدەن قېچىر .

ئۇ ياقۇپ خوجا بىلەن ھەر قېتىم سۆھبەتلەشكىنىدە ، ئۆزى ئۇچۇن يېڭى ، كۈتۈلمىگەن ۋە ئەقىلغا مۇۋاپىق گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلايتتى ھەم پىكىر دائىرىسى كېڭىيىپ ، پاراسەتكە قوشۇلغاندەك بولاتتى . بۇگۈنكى سۆھبەتتىن كېيىن يەنە بىر نەرسىنى سوراشقا جۈرئەت قىلدى .

— سىلىدىن بىر نەرسىنى سوراشقا تىلىم بارمايۋاتىدۇ .

— ھەرقانداق نازۇك مەسىلە بولسىمۇ تارتىنماي سوراۋەرسىلە ، — دېدى ياقۇپ خوجا ئۇنىڭ قىسىلىپ ، ئىككىلىنىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ .

— بوپتۇ ، ئۆزلىرى ئىجازەت قىلغاندىكىن سورايى . مۇنداق بايقىغۇدەك بولسام ، ئاتىلىرى دانىيال خوجامنىڭ بەزى ئىشلىرى پىسەنتلىرىگە ئانچە سىغمايدىغاندەك قىلىدۇ ، شۇنداقمۇ ؟

— مەنمۇ سىلىدىن مۇشۇ ھەقتە قاچان ئېغىز ئاچىدىكىن دەپ يۈرەتتىم ، — دېدى ياقۇپ خوجا ، — ئاتامۇ ئاپاق خوجىغا ئوخشاش ئەھلى مۇسۇلمانلارنى تەرىقەت يولىدا مېڭىشقا تەشەببۇس قىلىدىغان ، لېكىن ئۆزى ئۇ يولدا ماڭمايدىغان ئادەم . بىراق ، ئۇلارنىڭ ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى ، ئاتام يۈرتىمىزنىڭ ۋاسسال ھالىتىگە چۈشۈپ قالغىنىغا قاتتىق ئېچىنىدۇ ، بۇ ۋاسساللىقتىن قۇتۇلۇشنى ئاسان ئىش ئەمەس دەپ ئويلايدۇ . ئاتامنىڭ نەزىرىچە ، ھازىر بۇ جۇڭغارلار شۇنچىلىك كۈچىيىپ كەتكەنكى ، ئۇلارنىڭ ئاتلىرى يالغۇز غەربىي يۈرت زېمىنىدىلا ئەمەس ، قازاق دالالىرى ھەم ئۇنىڭ نېرىلىرىدىمۇ چېپىپ يۈرىدۇ . ئىككىنچىدىن ، بىزنىڭ

خەلقىمىز قالماقلارنىڭ بەختىگە يارىشا ئىككى گۈرۈھقا — «ئاق تاغلىق» ، «قارا تاغلىق» بولۇپ بۆلۈنۈپ كەتكەن ، ئۇلارنى بىرلەشتۈرۈش ئەسلا مۇمكىن ئەمەسمىش .

ياقۇپ خوجىنىڭ گېپى ئۇزۇلۇپ قالدى . ئۇ خىزمەتكارى ئېلىپ كىرگەن كىچىككىنە قەغەزگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە :

— قالۇ ئىننالىللاھى راجىئۇن ، — دەپ دۇئا قىلدى .

— بىرىكىم ۋاپات بوپتۇمۇ ؟ — سورىدى تەشۋىشلەنگەن ئەدەن قېچىر .

— ساقىلاخۇن تاغىمىز دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ .

ئەدەن قېچىرمۇ دۇئاغا قول كۆتۈردى .

— نامىزى قاچان ئىكەن ؟

— ئەتە پېشىندىن كېيىن دەپنە قىلىنىدىكەن ، بىراق بۈگۈن يولغا چىقمىسام بولمايدۇ .

— مەنمۇ سىلى بىلەن بىللە باراي ، ئۇ مەرھۇم يېشى چوڭ بولغىنى بىلەن ماڭا كۈيئوغۇل بولىدىكەن .

— نېمە دەۋاتىدىلا ؟ — ياقۇپ خوجا ئىشەنمىگەندەك سورىدى .

— شۇنداق ، خوجام ، ئۇ تاغلىرىنىڭ قۇشناچى مېنىڭ تاغام نادىر ناۋاينىڭ قىزى ئىكەن ، — دەپ چۈشەندۈردى ئەدەن قېچىر .

※ ※ ※

ساقىلاخۇن سەكسەننىڭ ئۈستىگە چىققان ئادەم بولسىمۇ ، ئۆزىنى ناھايىتى تېتىك ھېس قىلاتتى . ھەمىشەم مىسۋاك بىلەن تازىلاپ تۈرغاچقىمۇ ، چىشلىرى پۈتۈن ئىدى . ئۇ بۈرناكۇن ئاق تاغلىق خوجىلاردىن بىرىنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلگەن چايغا بېرىپ كېلىپ كېچىچە ئارامسىزلىنىپ چىقتى . ھەتتا كۈندىكىدەك ئەخمەت خوجىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سالاملىشىشقىمۇ ماجالى قالمىدى . ھارارىتى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتكەچكە ، بەدىنى ئوت كاۋاپ بولۇپ قىزىيتتى . بىردەم ئىچ ـ قارنىغا مۇز كىرىۋالغاندەك جالاقلاپ

تىترەيتتى . ئۇ ئۆتكەن يىلى بىر قېتىم مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئاغرىنغانىدى . شۇ چاغدا بېدىيان قۇشناچقا ئاقسۇنىڭ قىزىل گۈرۈچىدىن پىشۇرغان پولۇنى جىقراق يەپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ : «ئەگەر ئاللاتائالا بۇ قېتىم شىپالىق بەرسە ، ئۇنداق پولۇنى ئىككىنچى يېمەيمەن» دېگەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن ، ئۇنىڭ ئىنجىقلاپ توۋلىغىنىنى ئۆزىچە چۈشەنگەن بېدىيان قۇشناچ :

— يەنە قىزىل گۈرۈچنىڭ پولۇسنى يېگەن ئوخشىمامىلا ؟ — دېدى جېمىلىگەن هالدا .

— ياق ، پولۇ ئەمەس ، تاينىڭ گۆشىدە قىلىنغان نارىن يېگەن ، — دېدى ئۇ .

— كىچىككىنە تەرتەز ئىچىپ باقاملا ؟

— ياق ، ئۇنىڭسىزمۇ كېچىچە هاجەتخانىغا قاتناپ چىقتىمغۇ .

شۇ ئارىدا ياقۇتخان كىرىپ دادىسىنىڭ ئەهۋالىنى سورىدى .

— ئىچ ـ قارنىم ئوت كەتكەندەك قىزىۋاتىدۇ ، قىزىم ، — دېدى ساقىلاخۇن هالىنى ئېيتىپ .

ياقۇتخان نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى ، بېدىيان قۇشناچ :

— بۇ ئادەم نەپسىگە قاچان ئىگە بولدىكىنتاك . ئەمدى ئۆزى ئاۋارە بولغىنىنى ئاز دەپ بىزنىمۇ بىرنەچچە كۈن ئاۋارە قىلىدىغان بولدى ، — دەپ كوتۇلدىدى . ئاندىن قوشنىلىرىغا چىقىپ ، بىرئاز ئۆرۈك قېقى سوراپ كەلمەكچى بولۇۋىدى ، ياقۇتخان :

— هېلىقى مەن ئەكەلگەن شەربەتلەر تۇگەپ كەتكەنمىدى ؟ — دەپ سورىدى .

— ۋاي ، جېنىم قىزىم ، ئاتىلىرى ئۇ شەربەتلەرنىڭ بىر كوزىدىكىنى ئۆزى ئېچىپ ، يەنە بىر كوزىدىكىنى ئەخمەت خوجىغا «قىزىمنىڭ بازارلىقى» دەپ شۇ چاغدىلا ئاپىرىپ بەرگەن .

— هە ، راست ، مېنىڭ ساندۇقۇمدا كىچىككىنە شاپتۇل قېقى بارەدەك تۇراتتى ، شۇنى چىلاپ بېرەيلى ، — ياقۇتخان دەرهال ياتىدىغان ئۆيىگە كىرىپ ، كېيىم ـ كېچەكلىرى بار ساندۇقتىن

كىچىككىنە بىر خالتىنى ئالدى .

ئۇ گىرۋەكلىرى شور ئۆرلىگەندەك ئاقىرىپ ، توپىنىڭ رەڭگىگە ئايلىنىپ كەتكەن بۇ ئىككى چاڭگالدەك شاپتۇل قېقىنى دانىيال خوجا خالتىغا سېلىپ بەرگەندە ، بۇ بىرنېمىنى نېمىدەپ ئاپىرارمەن ، دەپ ياراتمىغانىدى . شۇ چاغدا دانىيال خوجا : «بۇنى ماڭا ھىندىستاندىن كەلگەن بىر تۇججار بۇرادىرىم بەرگەن . ئۇ كىشىنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ قاقنى مۇشۇ پېتىلا قاينىتىپ سۈيىنى ئىچىسە ، قېرى ئادەملەرگە كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ ياشارتىۋېتىدىكەن ، ئەمما ياشلارغا زىيان قىلىدىكەن . مەنچە بولغاندا ، باشقا سوۋغا ـ سالاملىرى بىر تەنۇ ، مۇشۇسى بىر تەن . ئەگەر ساقىلاخۇن تاغمىزغا بۇنىڭ سۈيىنى ئىچۈرەلمىسىلە ، يوقاتماي قايتۇرۇپ كېلىپ ، ئۆزۈمگە ئىچۈرسىلە » دەپ خۇرجۇنىڭ ئىچىگە سېلىپ قويغانىدى . ياقۇتخان بۇ يەرگە كەلگەندە ، ئەكەلگەن بارلىق نەرسىلىرىنى بېرىپ ، مەزكۇر خالتىدىكى قاقنى ئىزا تارتىپ بەرمەكچىدى .

ھازىر بولسا ، شۇ كۆزگە ئېلىنمىغان نەرسە دادىسىنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ ، دەردىگە شىپا بولىدىغان قىممەتلىك دورىدەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ دەررۇ ئوچاقتا ئوت يېقىپ سۇ قاينىتتى ـ دە ، خالتىدىكى شاپتۇل قېقىنى چىلىدى .

قاقنىڭ سۈيى ھە دېگەندە ساقىلاخۇننىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى باسقاندەك قىلسىمۇ ، بارا ـ بارا تېخىمۇ ئۇسسىتىۋەتتى . ئۇ چۈش بولماي تۇرۇپلا چېلەكتىكى قاق سۈيىنىڭ ھەممىسىنى ئىچىپ تۇگەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇگدەك بېسىپ ئۇخلاشقا باشلىدى .

— ئىلايا شۇكۇر ، — دېدى ئېرىنىڭ كۆزى ئىلىنغىنىغا خۇشال بولغان بېدىيان قۇشناچ ، — ئاتىلىرىنىڭ ئاغرىقى قويۇپ بەرگەن ئوخشايدۇ ، خويمۇ ئوبدان ئارام ئېلىۋاتىدۇ ، قارىسىلا .

ياقۇتخان بىلەن بېدىيان قۇشناچ چۈشلۈك چېيىنى كۈن قىيىلغاندا ئىچىشتى . ياقۇتخان دادىسىنى ئويغاتماق بولۇۋىدى ، كىچىك ئانىسى ئۇنىماي : «ئاتىلىرى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىمىدى ،

ئويغاتمسلا ، ئارام ئالسۇن » دېدى . ياقۇتخان دىگەر مەزگىلى بولغاندا چىدىيالماي قالدى .

— ئاتامنى ئويغىتايچۇ ، كىچىك ئانا ، كىچىككىنە بولسىمۇ بىر نەرسە ئىچىۋالسۇن .

— ياق ، ياق ، — ئېتىراز بىلدۈردى قۇشناچ ، — يەنە بىرئاز ئۇخلىسا ، ئۆزىمۇ ئويغىنىپ كېتىدۇ .

كۆز باغلىنىپ زاۋال ۋاقتى بولغاندىلا ، بېدىيان قۇشناچ ئۆيگە كىرىپ ئېرىنى ئويغىتىشقا باشلىدى .

— هوي ، ئاتىسى ، ئاتىسى دەيمەن ، — دېدى ئۇ ساقىلاخۇننىڭ ئېڭىكىگە قول تەگكۈزۈپ ۋە شۇ هامان مۇردىنىڭ ئېڭىكىنى تۇتۇۋالغاندەك چۆچۈپ كەتتى . شۇنداق بولسىمۇ ئۆزىنى توختىتىپ ، ساقىلاخۇننىڭ پېشانىسىنى تۇتۇپ كۆردى . بۇ يەرمۇ سۇنىڭ تېگىدە تۇرغان تاشتەك سوغۇق بىلىندى . ئۇ ئەنسىزلىككە چۈشۈپ ئېرىنىڭ پۇت ـ قولىنى تۇتۇپ كۆرۈۋىدى ، ئۇنىڭ بۇ ئەزالىرىمۇ هارارىتىدىن ئايرىلىپ ، تارىمۇشتەك قېتىپ قالغانىدى . بېدىيان قۇشناچ ئۇنىڭ مەيدىسىگە قولىنى يېقىپ ، يۈرىكىنىڭ هەرىكىتىنى تىڭشاپ ، تىنىقىنى بايقاپ كۆردى . ساقىلاخۇننىڭ يۈرىكىمۇ سوقمايتتى ، تىنىقمۇ يوق ئىدى .

بېدىيان قۇشناچ شۇنىڭدىن كېيىنلا ، يىغلىغان پېتى هويلىغا چىقىپ ، ئۆستەڭگە سۇ ئالغىلى چىققان ياقۇتخانىنى چاقىردى :

— ياقۇتخان قىزىم ، تېزرەك ماڭسىلا ، ئاتىلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان ئوخشايمىز .

كۆتۈلمىگەن بۇ سۆزلەر ياقۇتخاننىڭ پۇت ـ قولىنى بوشىتىۋەتتى . قولىدىكى چېلەك تاراڭلاپ تاشقا چۈشتى . تاپانلىرى يەرگە چاپلىشىپ قالغاندەك ، تىزلىرى تىترەپ ماڭالماي قالدى .

— نېمىشقا هاڭقىيىپ تۇرىدىلا ، تېزرەك ماڭسىلا .

ئۆزىگە كەلگەن ياقۇتخان ئۆيگە قاراپ ئۆزىنى ئاتتى .

ئارىدىن بىرنەچچە مىنۇت ئۆتكەندە ، ساقىلاخۇننىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ئېرەن قابۇرغىدىكى هەممە ئادەمگە ئاڭلاندى .

— رەھمەتلىك ساقلاخۇنۇم ، بوۋام رەھمىتىدىن تارتىپ ھەممىمىزگە سادىق خىزمەت قىلغان ئادەم ئىدى ، — دەپ قايغۇردى ئەخمەت خوجا بۇ ئۆچۆرسىدە ئۆزىگە ئوخشاش مەيۈسلىنىپ ئولتۇرغان ئادەملەرگە قاراپ ، — بۇ ئادەمنىڭ جىنازا نامىزىغا ئىلى تەۋەسىدىكى ھەممە ئۇيغۇر مەھەللىلىرىنى چاقىرىڭلار . رەھمەتلىكنىڭ روھى بولسىمۇ خۇش بولۇپ قالسۇن ، — دېدى .

شۇ چاغدا كىمدۇر بىرى :

— ياقۇپ خوجىلارغىمۇ خەۋەر بېرەمدۇق ؟ — دەپ سورىدى .

— ئەلۋەتتە ، — دېدى ئەخمەت خوجا ، — مەن ئۇ كىشىگە ئالاھىدە نامە يېزىپ بېرىمەن .

※ ※ ※

ساقىلاخۇننىڭ يەتتە نەزىرىگە كېلىۋېتىپ ، قايسى كۈنى ئىيىتقان سۆزىگە ياقۇپ خوجىنىڭ تېخىچە بىرەر مەسلىھەت بەرمىگىنىگە دىلى پاراكەندە بولغان ئەدەن قېچىر تار ئۆتكەلدىن ئۇزاپ چىقىشى بىلەنلا يەنە شۇ ھەقتە سۆز تەشمەكچى بولۇۋىدى ، ياقۇپ خوجا :

— قايسى كۈندىكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، راستىمنى ئېيتسام ، بىر - ئىككى كۈنگىچە ئۆزۈمگە كېلەلمەي يۈردۈم ، ئەدەنباي ئاكا ، — دېدى ، — ئاتامنىڭ ياقۇت خېنىمنى «ئۈچىنچى ئاغىچام بولىدۇ» دېگىنىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ . شۇنىڭدەك ، شۇئەيىپ چوڭ ئاتامنىڭ قاتىلى ساقىلاخۇن تاغامدىن ئۆچ ئېلىش نىيىتىدە ، ئۇنىڭ قىزىغا نېمە ئۈچۈن دىلىباقىنى راۋا كۆرگىنىمۇ ئەقلىمگە سىغمايدۇ . ئاخىر بۇ مەزلۇمنىڭ ئۇ ئىشلارغا ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوققۇ ؟

— ئەلۋەتتە شۇنداق خوجام ، — قوشۇلدى ئەدەن قېچىر .

— بۇ يەردە سىلىمۇ - مەنمۇ بىلمەيدىغان سىر - ئەسرارلار بولۇشى مۇمكىن . ئەمما ، نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ياقۇت

خېنىمغا بۇنداق مۇناسىۋەتتە بولۇش توغرا ئەمەس .

— ئەلۋەتتە .

— ھازىرغۇ ساقلاخۇن تاغىمىز بۇ دۇنيادىكى رىزقى - نېسىۋىسىنى تۈگىتىپ ، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى . لېكىن ، ھايات بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇ كىشىدىن قىساس ئېلىش توغرا ئەمەس . ئۇ ئادەم ئۆزىنىڭ پىرى ئاپاق خوجىنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرگەن ، يەنى سەردارنىڭ پەرمانى بىلەن جەڭگە كىرگەن جەڭچىنىڭ رولىنى ئوينىغان . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەككىدە چېغىدا ئۆزىنى مەسخىرە قىلغان ، كۆڭلىگە ئازار بەرگەن ، ئۆزىنى ۋە ئۆزىنىڭ ساھابىلىرىنى يۇرتىدىن ھەيدەپ چىقارغان . ئۆزىگە قارشى ئۇرۇش ئاچقان مۇشرىكلارنىڭ گۇناھلىرىنى مەككە پاتمە قىلىنغان كۈنىلا كەچۈرۈم قىلىۋەتكەنىدى . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇشۇنداق خىسلەتلىرىنى بىلىدىغان ئاتام قەشقەرىيىگە خان بولۇپ بارغاندىن كېيىن ، ئۆز ۋاقتىدىكى رەقىبلىرىنىڭ گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلىش لازىم ئىدى .

— دانىيال خوجام جانابلىرى سىلىگە ئوخشاش ئەمەس ، باشقىچە ئويلايدىغاندەك تۇرىدۇ ، خوجام ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولۇپ ، — كەمىنىلىرى ئۇ كىشى تاپشۇرغان ۋەزىپىنى بېجىرمىسە ، پۈتۈن قەشقەرىيىنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان ئادەمنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ ، نەپرىتىگە ئۇچراپ قالىمەن - دە .

— بۇ مۇلاھىزىلىرىمۇ توغرا . بۇ ھەقتە يەنە ئويلىشىپ بىرەر مەسلىھەتكە كېلەرمىز . ياقۇت خېنىممۇ ئاتىسىنىڭ قىرىقى ئۆتمەي يولغا چىقماس .

— توغرا دەيدىلا .

ئۇلار ساقلاخۇنىنىڭ ئۆيىگە كېلىشى بىلەن ، ھويلىدا يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرى بىلەن يۈرگەن ئەخمەت خوجىنىڭ ئادەملىرى ئالدىغا چىقىپ ئاتلىرىدىن چۈشۈردى . شۇ ئارىدا مېھمانخانىدىن چىققان ئەخمەت خوجا باشلىق بىرقانچە ئادەم

سالام - سەھەت قىلىشىپ ، ئاندىن ئۆيگە تەكلىپ قىلىشتى . ئادەتتىكى موللىلارنىڭ ئۆيىدەك يوقسۇزچىلىق چىقىپ تۇرغان چوڭ ئۆيدە ، مەرھۇم ساقىلاخۇننىڭ روھىغا ئاتاپ سېلىنغان پوشكالغا قۇرئان ئوقۇلدى .

— بۇ پانىيدىكى ئادەملەر تەكتى بىلەن ئويلاپ كۆرسەك ، بىر - بىرىمىزگە مېھمان قاتارى ئىكەنمىز ، ياقۇپ خوجام ، — دېدى ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان جۇغى كىچىك ، ساقال - بۇرۇتىنى ئاق ئارىلىغان ئەخمەت خوجا ، — ساقىلاخۇن تاغلىرى قايسى كۈنلىرى بىردەم ئىلمى نۇجۇمدىن ، بىردەم ھۆكۈمدارلىق ئىلمىدىن گەپ ئېچىپ ، ئەھلى جامائەتنى ئاغزىغا قارىتىپ يۇرەتتى . بۇگۈن بولسا ، ئۇ كىشىنىڭ يەتتە نەزىرىگە داخىل بولۇپ ئولتۇرىمىز .

— دېگەنلىرى ئارى راست ، — ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى ياقۇپ خوجا ، — ۋەھالەنكى ، كۆپلىگەن ئادەملىرىمىز بۇنى چۈشەنمەي ، بىر - بىرىنىڭ دىلىنى رەنجىتىپ ياشاشقا مايىل ئىكەن .

— تۇغرا دەيدىلا ، بىزنىڭ خاتالىقىمىز شۇكى ، ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان كونا ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇپ كېتىشنىڭ ئورنىغا ، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىمىز دەپ ، مۇشۇنداق قىسمەتلەرگە مۇپتىلا بولدۇق . مەن بۇنى كۈن - ئايلار ئۆتكەنسېرى چوڭقۇر چۈشىنىۋاتىمەن .

— بۇنداق چۈشەنچە ھازىر ھەممە ئادەمدە بارلىققا كەلمەكتە . ھەرھالدا ، ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنمەي ئۆتكەندىن كېچىكىپ بولسىمۇ چۈشەنگەن ئادەمىيلىكتۇر .

ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ بىر - بىرى بىلەن چېقىشالماي كېلىۋاتقان ، نەتىجىدە ، جۇڭغارلار قولىغا چۈشۈپ گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان بۇ خوجىلار ، ئىلى تەۋەسىدە ياشاۋاتقىنىغا يەتتە يىلدىن ئاشىسىمۇ ، بۇگۈن بىرىنچى قېتىم بىر - بىرى بىلەن ئوي - پىكىرلىرىنى ئورتاقلاشتۇرماقتا ئىدى . بۇ سۆھبەتكە داخىل بولغان ئادەملەر ئەدەپ ساقلاپ ، ئۇلارنىڭ ھەربىر سۆزىنى باش لىڭشىتىپ ماقۇللايتتى .

— دانىيال خوجام جانابلىرى قەشقەرىيەگە خان بولۇپ مېڭىش ھارپىسىدا ، ئۇ كىشىنىڭ يېڭى لاۋازىمىنى مۇبارەكبات قىلغاچ ، مەزكۇر ئوي ـ پىكىرلىرىمنى ئىزھار قىلىپ ، مەرھۇم ساقىلاخۇن جانابلىرىدىن نامە ئەۋەتكەنىدىم ، — دېدى ئەخمەت خوجا ، — ئۇ كىشى ناھايىتى مىننەتدار بولۇپ ، كەمىنگە سالام ئېيتقاچ ، ئاللاتائالادىن زىققە كېسىلىمگە شىپالىق تىلىگەنىكەن .

— تولىمۇ جاسارەتلىك ئىش قىپتىلا ، خوجام ، مۇنداق مۇناسىۋەت بىلدۈرۈش مۇساپىنى يېقىنلاشتۇرىدۇكى ، ھەرگىز يىراقلاشتۇرمايدۇ ، — دېدى خۇشال بولغان ياقۇپ خوجا . لېكىن ، ئۇنىڭ بېشىدا : «ئاتام ماڭا بۇ ئادەمنىڭ ساقىلاخۇن تاغىمىزنى ئەۋەتىپ ، ئۆزىنى تەبرىكلىگەنلىكى ۋە نامە ئەۋەتكەنلىكى ھەققىدە نېمىشقا ئېغىز ئاچمىدىكىنە ؟ » دېگەن ئوي پەيدا بولدى .

— پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «سۆھبەت ئادەملەرنى يېقىنلاشتۇرىدۇ » دېگەنىكەن . بۇگۈن تاغلىرى مەرھۇم ساقىلاخۇنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن دىدارلىشىپ ، مۇلاقاتتا بولۇشقا مۇيەسسەر بولدۇق . ئويلايمەنكى ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلاردا خەلقىمىزنىڭ ، دىنىمىز بىلەن يۇرتىمىزنىڭ ، ھەتتا ئەغيارلىرىمىزنىڭمۇ① بىر ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتساق ، ئىنشائاللا ، كۆزلىگەن نىشانلىرىمىزغا يەتكەيمىز .

— مەندىكى ئەينى مۇددىئامۇ خۇددى شۇنداق ، ياخشى كۈنلەرگە مۇيەسسەر بولۇشتا بۆلۈنۈش ، ئاداۋەتلەرنى ئەسلەش كۈپايە قىلمايدۇ ، بەلكى ئىتتىپاقلىشىش يارەم بەرگۈسىدۇر .

— ئىلاھە ئامىن ، — دېدى ياقۇپ خوجىنىڭ گەپلىرىدىن قانائەت ھاسىل قىلغان ئەخمەت خوجا ۋە ، — ئېي ئاللا ، بىزگە دۇنيانىڭ بالايىئاپەتلىرىنى مەنسىتمەيدىغان ئىشەنچ ئاتا قىلغىن . مادامىكى ، جېنىمىزنى ئامان قىلىدىكەنسەن كۆزىمىزنى ئېچىپ ، ھەق ـ ناھەقنى تونۇتقىن ، بىزگە زۇلۇم قىلغانلاردىن ئۆچىمىزنى ئالىدىغان قىلغىن ، بېشىمىزغا كەلگەن كۈلپەتلەر سورۇلۇپ

① ئەغيارلىرىمىز — دۈشمەنلىرىمىز .

كەتسۇن ، ئاللاھۇ ئەكبەر ، — دەپ ئورنىدىن تۇردى ، ئاندىن ياقۇپ خوجىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى . بىراق ، نەزىردىن قايتىپ بىر كىمنىڭ ئۆيىگە بېرىش ئادەت بولمىغاچقا ، ياقۇپ خوجا : «خۇدا بۇيرۇسا يەنە بىر قېتىمدا بوسۇغىلىرىدىن ئاتلارمەن» دەپ ئۆزىنى ھاھلىق بىلدۇردى .

※ ※ ※

شۇ كۈنى ئەدەن قېچىر ساقىلاخۇننىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدى . كەچلىك چايدىن كېيىن ، بېشىغا كەلگەن قانداقلا قىسمەت بولسا «خۇدانىڭ پېشانەمگە يازغىنى شۇدۇر» دەپ چۈشىنىدىغان بېدىيان قۇشناچ ، يېشى چوڭايغاندا يالغۇز قالدۇرۇپ كەتكەن ئېرىنى ئەسلەپ ، بىرھازاغىچە جورام دېسە جورام دەپ يىغلىدى . ئۇ ئەدەن قېچىرنىڭ : «سەۋر قىلسىلا ، خۇدايىتائالا ياخشى كۆرگەن بەندىلىرىنى مۇشۇنداق چىللىۋالىدىكەن» دېگەن تەسەللىسىنى ئاڭلىغانسېرى ، تېخىمۇ بوزلاپ :

— بولمىغاندا ، تۆت - بەش كۈن ئاللا - تۇۋا دەپ ياتسىلا بولماسمىدى ، جورام ، باش - كۆزلىرىنى سىلاپ قاراشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىدىمغۇ جورام ، رازىلىقلىرىنى ئالالمىدىمغۇ جورام ، — دەپ تۆكۈلەتتى .

ھەرقانداق يىغىنى توختىتىدىغان بىردىنبىر چارە قىرائەت قىلىش ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلىدىغان ئەدەن قېچىر تىزلىنىپ ئولتۇردى - دە ، قىرائەت قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بېدىيان قۇشناچنىڭ يىغىسىمۇ توختىدى ، دۇئادىن كېيىن ئەدەن قېچىر :

— سەۋر قىلسىلا ، بېدىيان ، دۇنيا دېگەن كارۋان سارايدەك نېمىكەن ، كېلىدىكەنمىز ، كېتىدىكەنمىز . كۆز ياشلىرىنى تولا تۆكۈۋەرمەسلە ، ئاللامۇ سەۋر قىلغان بەندىلەرنى ياخشى كۆرىدىكەن ، سەۋر قىلسىلا ، — دېدى .

بېدىيان قۇشناچ ئۇنىڭ گەپلىرى تۇگىشى بىلەنلا يەنە

ئۆپكىسىدە يىغلىۋەتتى ، ئۇ ئەدەڭ قېچىر نەۋاقتا كەلگىنىدە ، ئۆزىنىڭ ياش چاغلىرىدا ئاپاق خوجا باشلىق بىرنەچچە خوجىلارنىڭ دېدىكى بولۇپ ، ئاخىر مۇشۇ ساقىلاخۇنىنىڭ قولىدا توختاپ قالغىنىنى ئېيتتىپ : «خۇدايىم يا بۇ دەججالغا ئۆلۈم بەرمىدى ، يا ماڭا . دۇنياغا يىغلاپ كەپتىكەنمەن ، يىغلاپ ئۆتۈۋاتىمەن ، ئاتا ـ ئانا ، قېرىنداشلىرىمنى ، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يەرلىرىمنى كۆرەلمەي ئۆلۈپ كېتەرمەنمۇ دېگەن ئوي بېشىمغا كەلسە ، بۇ كەڭ زېمىنغا پاتمىاي قالمەن . ھېلىمۇ يارانقان ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكۈر . ئاھۇزارىمنى ئاڭلاپ ئۆزلىرىنىڭ قەدىمىنى ئۆيۈمگە يەتكۈزۈپتۇ » دەپ ھال ـ مۇڭىنى ئېيتقانىدى .

ھازىر بولسا ، گويا مۇنداق گەپلەرنى دېمىگەن ئادەمدەك ، بەلكى بىرنەچچە يىل كۆيۈك دەردىنى تارتىپ قوشۇلغان ئاشقىدىن ئايرىلىپ قالغان مەشۇقتەك كۆز ياشلىرىنى تۆكەتتى .

«بۇ خەقنى بىلىپ بولمايدىكەن ـ دە ، بېدىيان خېنىمدىمۇ بەش ـ ئون ئۇلاغقا تۇشلۇق ھېيلە ـ مىكىر بارغا ئوخشىمامدۇ » ، ئۇنىڭ ئويلىرىنى بېدىيان قۇشناچنىڭ سوئالى بۆلۈۋەتتى .

— شۇنداق قىلىپ قايتماقچى بولۇۋاتىدىلا ؟

— ياقۇت خېنىم قاچان قايتسام دەۋاتىدۇ ؟

— ئۇياق ئەدەنباي ئاكىلار قايتسا ، شۇلار بىلەن بىللە كەتسەم بولاتتى دەپ ، سىلىگە قاراپ يۈرىدۇ .

— ئاخۇنۇمنىڭ قىرقى توشقۇچە تۇرمامدىكەن ؟

— شۇنداق ئوخشايدۇ ، بەك مۇھىم ئىشى بار ئىمىش .

ئەدەن قېچىر ئويلىنىپ قالدى : «ئەجەبا ، بۇ خېنىمنىڭ شۇنچە مۇھىم نېمە ئىشى باردۇ ؟ ئاتىسىنىڭ قىرقى تۇرماق ، يىلىنى ئۆتكۈزۈپ بارىمەن دېسىمۇ ياق دېمەيتتىمغۇ . يا بۇ ئىككى خوتۇننىڭ ئارىسىدىن ئالا مۇشۇك ئۆتۈپ قالدىمۇ ؟ »

شۇ چاغدا ، داستىخان بىلەن قاچا ـ قۇچىلارنى يىغىشتۇرۇش ئۈچۈن ياقۇتخان كىرىپ قالدى . ئەدەن قېچىر ئۇنىڭغا مۇراجىئەت

قىلدى :

— ئۆزلىرى ئاتىلىرىنىڭ قىرقىغا قارىماي قايتىپ كېتەي دەۋاتامىلا ؟

— شۇنداق قىلايمىكىن دېگەن ئويغا كەلدىم ، — دېدى ئۇ ، — ئۆزلىرى بىلىدىلا ، ئۆلگەن ئادەمنىڭ كەينىدىن ئۆلۈپ بولمايدىكەن ، تىرىك ئادەمگە تىرىكچىلىكمۇ لازىم .

«بىر ھېسابتا بۇ خېنىمنىڭمۇ توغرا ، — دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر ، — ساقىلاخۇننى ئۆلدى دەپ بۇ يەردە ئون يىل ھازا تۇتسىمۇ ، ئۇ ئادەم يېنىپ كەلمەيدۇ . بىراق ، ئاتىسىدىن قالغان دۇنيانى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۇنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەخمەت خوجا باشلىق ئاق تاغلىقلارنىڭ قىلغان خەير ـ ئېھسانلىرى بۇ ئىككى خوتۇنغا بىرنەچچە يىل يېتىپ يېسىمۇ يېتەتتىغۇ . بايا ئويلىغىنىمدەك ، ھەرقاچان بۇلارنىڭ ئېپى كېلىشەلمەي قالغان بولسا كېرەك . ئەگەر شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ، ياقۇت خېنىمنى ئالدىراپ ئېلىپ ماڭغىنىم توغرا ئەمەس . ئەمدى ياقۇپ خوجام بىلەن يەنە بىر مەسلىھەت قىلماي ئىلاج يوق··· »

ئۇلار يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى .

※ ※ ※

بۇ كېچە ياقۇتخانىنىڭ پىكىر ـ خىيالى ھە دېسىلا يەكەن تەرەپكە پەرۋاز قىلاتتى . كۆزىنى يۇمسىلا بىردەم دۇردۇن ئاغىچىنىڭ ئەتىتارنىڭ دۇكىنىدەك خۇش پۇراق ھۆجرىسى ، تام ـ تورۇسلىرىدىكى رەڭگارەڭ گىلەملەر ، قىرمىلىق كارىۋات ئۈستىدىكى شايى كۆرپىلەر بىلەن ماموق ياستۇقلار ، دېرىزىلەرگە تارتىلغان كەشتىلىك پەردىلەر كۆرۈنسە ، بىردەم «سىلى بۇ يەردىكەنلىغۇ » دەپ كىرىپ كەلگەن دانىيال خوجىنىڭ ئېگىز قەددى ـ قامىتى بىلەن خۇشخۇي چىرايى كۆرۈنەتتى ـ دە ، بەدىنىگە دانىيال خوجىنىڭ قولى تېگىۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى . ئۇ ئىختىيارسىز ئۇھ تارتىۋەتتى .

ئۆينىڭ ئىچى تۈگىلۈكتىن چۈشۈۋاتقان ئاينىڭ يورۇقىدا ئالا كۆلەڭگە ئىدى . تام تەرەپتە ياتقان بېدىيان قۇشناچ ئۇيقۇ ئارىلاش ئاغزىنى تەمشىپ ـ تەمشىپ ئوڭ تەرىپىگە ئۆرۈلۈپ ، يەنە پۇشۇلداشقا باشلىدى .

«بۇ خوتۇنمۇ ئەمدى ئارام ئالمىدىغان بولدى ، — دەپ ئويلىدى ئۇيقۇسى قاچقان ياقۇتخان ، — بىچارە خوتۇن شۇنچە يىللار ئاتام رەھىمەتلىكنىڭ دەردىنى تارتىپ ، خىزمىتىنى قىلدى . كاشكى ، ھەمراھ بولغۇدەك بىر تال بولسىمۇ بالىسى بولسىچۇ . خۇدايىم بۇيرۇسا ، ئاتامنىڭ يىلى توشقاندىن كېيىن ، دانىيال خوجامغا ئېيتىپ ، بۇ خوتۇننى ئوردىغا ، ئۇ يەرگە ئۇنىمىسا ، پوسكامغا كۆچۈرۈپ ئەكەلگۈزىمەن » . ئۇنىڭ خىيالىغا دانىيال خوجام كېلىش بىلەن كۆز ئالدىدا يەنە دۇردۇن ئاغىچىنىڭ ھۇجرىسى نامايان بولدى : «ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى بېكىتىپ قويماي دېسەممۇ ئۇنىمىدا ، ھېلىمۇ خۇدا ئوڭلاپ بىرى كىرىپ قالمىدى » . ياقۇتخان خۇددى ھازىرنىڭ ئۆزىدە شۇ شېرىن چاغلارنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقاندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، ئويىنى داۋام قىلدى «شۇ چاغدا ئىزا تارتقان بولۇپ ، ئۆزۈمنى قاچۇرغاندەك قىلساممۇ قويۇپ بەرمىدى . خوجام مال تونۇيدىكەن . نەچچە يىلدىن بۇيان قوينىدا يېتىپ يۇرگەن دۇردۇن ئاۋاقتا سېلىشتۇرۇپ كۆردى ـ دە ، بولمىسا ئەمدى ئۇچىنچى ئاغىچام بولدىلا ، سىلى كەلگۈچە ئۆزلىرىگە ئاتاپ ياستىدىغان ئۆيلەرمۇ پۈتۈپ قالار ، دەمتى··· »

ئۇ مۇشۇنداق خىياللارغا بېرىلىپ كەتكەچكىمۇ ، كېچىنىڭ يېرىمى ئۆتۈپ كەتكىنىگىمۇ قارىماي ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى . ھاردۇق يەتكەن بېدىيان قۇشناچمۇ ئۇيقۇغا غەرق بولغانىدى .

«خەپ ، ئاتام رەھمەتلىككە نىكاھ ئوستىدە بولۇش نېسىپ بولمىدى ، — دەپ ئويلىدى ياقۇتخان ، بىراق بۇ ئويىدىن شۇ ھامان يالتايدى ، — ئۇ رەھمەتلىك دانىيال خوجامنى جىندەك ئۆچ كۆرەتتى . بىر ھېسابتا بۇمۇ ياخشى بولدى . ئەگەر ئاتام مەرھۇم ھايات بولسا ، ھېچقاچان دانىيال خوجىنىڭ ئىلكىدە بولۇشۇمغا رازىلىق بەرمەيتتى··· »

ياقۇتخان ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئۇخلاپ قالغىنىنى سەزمەي قالدى . لېكىن ، ئۇنىڭ بۇ خىياللىرى چۈشىدىمۇ داۋام قىلغاندەك بولدى ، ئەتىمالىم ، سەھەرگە يېقىن : «ئۆزلىرىنى راست كۆردۈڭمۇ - يالغانمۇ ؟ ئەجەبمۇ مەرىلىرى ئىتتىك ئادەمكەنلا خوجام !» دەپ چۈشەكىدى .

بامدات نامىزىغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغان بېدىيان قۇشناچ ياقۇتخان نېمىلەرنى دەيدىكىن دەپ قۇلىقىنى دىڭ قىلىپ تىڭشىدى ، ئەمما ئۇنىڭدىن باشقا ھېچ نەرسە ئاڭلانمىدى . ئۇ «بۇ خېنىمنىڭ كېتىمەن دېگىنىگە قارىغاندا ، قانداقتۇر بىر خوجام بىلەن چېتىشلىقى بار ئوخشىمامدۇ» دېگەن ئويغا كېلىپ تالاغا چىقتى .

ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئەدەن قېچىر ئېتىنى توقۇشقا باشلىدى .

— شۇنداق قىلىپ قاچان ماڭىدىغان بولدۇڭ ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭ قېشىغا كەلگەن ياقۇتخان .

— پالانى كۈنى دەپ ، ھازىر ئېنىق ئېيتالمايمەن ، — دېدى ئۇ ، — ئىشلىرىم قايسى كۈنى پۈتسە ، شۇ كۈنى كېلىمەن - دە ، ئەتىسى يولغا چىقىمىز .

— ئەمىسە مەن تەييارلىقىمنى كۆرۈۋەرسەم بولامدۇ .

— شۇنداق ، كۆرۈۋەرسىلە .

بەشىنچى باب

— ساۋۇتباي بالام ، بۇ يىل نەچچىگە كىردىڭ ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر ياقۇپ خوجا بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىققاندا .

— ئانامنىڭ ئېيتىشچە ، ئاپاق خوجا ئۆلگەندە بەش ياشقا كىرىپتىكەنمەن ، — دېدى ئېنىق جاۋاب بېرەلمىگەن ساۋۇت يانتاق ، — شۇنىڭغا قاراپ ھېسابلاۋەرسىلە .

ئەدەن قېچىر سەل ئويلاندى :

— ئۇنداقتا ، ئوتتۇزنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قاپسەن .
— شۇنداق بولسا بولغاندۇ .
— ئەمسە ، نېمىشقا ئۆيلەنمەي يۈردۈڭ ؟
ساۋۇت يانتاق «بۇنى سوراپ نېمە قىلىدىكىن ؟» دېگەندەك ، ئەدەن قېچىرغا لاپپىدا قاراپ قويدى .
— نېمىشقا جاۋاب بەرمەيسەن ؟ — كوچىلاپ سورىدى ئەدەن قېچىر .
— ئۆزلىرى نەچچە ياشلىرىدا ئۆيلەنگەن ، تاغا ؟ — دەپ ئۇنىڭ ئۆزىگە سوئال قويدى ساۋۇت يانتاق .
ئەدەن قېچىر بىرپەس ئويلىنىپ :
— ئوتتۇز ئىككىگە كىرگەندە ئۆيلەنگەن ، — دېدى .
— مەنمۇ شۇ ياشقىچە ئاز - تولا پۇل تاپسام ئۆيلىنەرمەن ، — دېدى ساۋۇت يانتاق .
— ئۆيلىنىدىغانلا ئويۇڭ بولسا ، ئۆز قولۇم بىلەن تويۇڭنى قىلىپ قويىمەن ، كۆڭلۈڭگە پۈكۈپ قويغىنىڭ بارمۇ ؟
— قىزىق گەپلەرنى سورايدىكەنلا ، تاغا ، بىز خوجىزادە بولمىساق ، نېمىنى پۈكۈپ قويىمىز . خۇدايىم پىشانىمىزگە كىمنى پۈتكەن بولسا ، شۇ مەزلۇم بىلەن ئۆيى تۇتۇشۇرىمىز - دە .
— توغرا دەيسەن ، بالام . بىر چاغلاردا مەنمۇ شۇنداق ئويلايتتىم . ئەدەن قېچىر ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، ساۋۇت يانتاقنى يېتىلىگەن ئاتلىرى بىلەن ئالدىغا ئۆتكۈزۈۋەتتى - دە ، تۇنۇگۈن ئاخشام ياقۇپ خوجا بەرگەن مەسلىھەتنى يەنە بىر قېتىم ئويلاپ كۆردى . ئۇ كىشى : «يا ياقۇت خېنىمغا يولۇقمايلا كېتىپ ، ئاكامغا ئۇ خېنىم ئاتىسىنىڭ يىلىغچە ئولتۇرىدىغان بولدى ، دېيىش ؛ يا پوسكام بىلەن يەكەننىڭ سۇيىنى ئىچمەيدىغان شەرت بىلەن ، ياقۇتخاننى ساۋۇت يانتاققا چېتىۋېتىش كېرەك» دېگەنىدى . ئەدەن قېچىر ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ ، ئاخىر ياقۇپ خوجا بەرگەن مەسلىھەتنىڭ ئىككىنچىسىنى توغرا تاپتى . «ئەگەر بۇ ئىشنى ئەپلەشتۈرەلىسەم ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — بىرىنچىدىن ،

ساۋۇت يانتاق ئۆيلۈك بولۇپ قالىدۇ . ئىككىنچىدىن ، ياقۇت خېنىم دائىملىق ھاقىغا كېتىشتىن ئامان قالىدۇ . پېقىر بولسا ، ئىككى مۇسۇلماننىڭ بېشىنى قوشقىنى ئۈچۈن كاتتا ساۋابقا مۇيەسسەر بولىمەن . مۇنۇ ساۋۇت يانتاقنىڭ ئوزايغا قارىغاندا ، ياق دېمەيدىغاندەك . ئەمما ، ئاۋۇ ئېگىز ئوقۇردا يەم يەپ ئۆگەنگەن خېنىمنى قانداقمۇ ئۇنىتارمەن ؟»

ئۇنىڭ ئوي ـ خىياللىرى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، چاقى تاشقا تىرىلىپ قالغان ھارۋىدەك تۇرۇپ قالدى . دېمىسىمۇ ، شۇ كۈنگە قەدەر ئۆزىنى «دانىيال خوجىنىڭ ئۈچىنچى ئاغىچىسى» دەپ ھېسابلاپ يۈرگەن ياقۇت خېنىمنىڭ ساۋۇت يانتاقتا رازىلىق بېرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . «شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭغا ، — دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر ، — دانىيال خوجىغا ئاغىچا بولىمەن دېگەن قۇرۇق ئارزۇغا مەلىكە بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەندىن ، ساۋۇت يانتاق بىلەن ئۆي تۇتۇپ ، تىرىك يۈرگىنىنىڭ ياخشىلىقىنى چۈشەندۈرۈش لازىم . شۇ چاغدىلا بۇ ئىشنى ئەپلەشتۈرگىلى بولىدۇ» . ئەدەن قېچىر ئويلاپ ـ ئويلاپ مۇشۇنداق قىلىشقا بەل باغلىدى ـ دە ، ئېتىنى دېۋىتىپ ساۋۇت يانتاقنى يېقىنلاشتى ۋە :

— ساۋۇت بالام ، — دېدى ئۇنىڭغا ، — ھازىر ساقىلاخۇنۇڭ ئۆيىگە بارغاندا ، ياقۇت خېنىمغا تولا قاراۋەرمىگىن ، جۇمۇ .

ساۋۇت يانتاق چۆچۈپ كەتتى .

— خۇدايىم ساقلىسۇن ، تاغا . شۇ چاغقىچە ئۇ خېنىمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ يۈرگىنىم بىلەن رۇخسارىنى كۆرگىنىم يوق .

— شۇڭلاشقا دەۋاتىمەن ـ دە . ئەگەر ئۇ خېنىمنىڭ يۈزىنى كۆرۈپ قالساڭ ، شۇ ھامان ھوشۇڭدىن كېتىسەن ، ئاۋايلىغىن ـ ھە .

— ماقۇل ، تاغا ، — دېدى ئەدەن قېچىرنىڭ خۇپسەنلىكىنى چۈشەنمىگەن ساۋۇت يانتاق .

— ئاندىن كېيىنچۇ ، ساۋۇتباي ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — ئەتىدىن تارتىپ قەشقەرگە بارغۇچە ، ياقۇت خېنىمنىڭ ئالقا

مندۇرۇشمۇ ، ئاتتىن چۈشۈرۈشمۇ سېنىڭ ۋەزىپەڭ ، جۇمۇ .
— خوپ ، تاغا .
ئەدەن قېچىر ئۆزى دېگەندەك ئىش قىلدى . ئۇ ياقۇتخاننى ئېلىپ يولغا چىققاندىن بۇيان ، ئىككى - ئۈچ كۈنگىچە ئۇلار بىلەن بىللە ماڭمىدى . بەزىدە بىر چاقىرىمدەك ئۇزاپ كەتسە ، بەزىدە ئارقىدا قالاتتى . قونغان يەرلەردە بولسا : «بۇ يەردىكىلەرنىڭ تامىقى ناچار ، يېگىلى بولمايدۇ . ئۆزۈڭلار غاچچىدە بىر نەرسە تەييارلاڭلار» دەپ ، ياقۇتخان بىلەن ساۋۇت يانتاقنى خالىي قالدۇراتتى .
بۇگۈن ئەتىگەن ساۋۇت يانتاق ئات توقۇشقا چىقىپ كەتكەندە :
— قانداق ، خېلى هارماي - چارچىماي كېلىۋاتاملا ؟ — دەپ ياقۇتخاندىن هال سوريدى ئەدەن قېچىر .
— خۇداغا شۈكۈر ، ياخشى كېلىۋاتىمەن ، — دېدى ئۇ .
— ئاۋۇ يانتاقنىڭ كۈچى تېگىۋاتامدۇ ؟
— نېمە دېگەنلىرى ، ئۇ يىگىت تاغنى يولۇۋالىدىغان پالۋاندەك كۆرۈنىدۇ .
— شوخلۇق قىلمايدىغاندۇ ؟
— ۋىيەي ، بۇ يانتاق دېگەنلىرى پالۋاندەك بولغىنى بىلەن قىز بالىدىنمۇ بەتتەر ئۇياتچان بىرنېمىكەن . رودۇسى بار ئادەمدەك جىممىدە ماڭماي ، گەپ قىلغاچ ماڭايلى دېگەن ئوي بىلەن بىر نەرسىلەرنى سوراپ كۆرسەم ، جاۋاب بەرگۈچە يۈزلىرى شەلپەردەك قىزىرىپ كېتىدۇ .
— شۇ چاغقىچە بۇ يانتاقنىڭ پىشانىسىگە چىشى چۈنمۇ قونمىغانىكەن . ئەمما ، ناخشىنى بەلەن ئېيتىدۇ ، زېرىككۈدەك بولسىلا ، ئالداپ - سالداپ ناخشا ئېيتقۇزسىلا .
— تۆگىدەك بويى بار يىگىتنى ئالداپ - سالداپ دېگەنلىرى نېمىسى ؟ — هەيران بولدى ياقۇتخان .
— ئۇنىڭدىن كۆرە ئەپلىيەلمەيمەن ، قولۇمدىن كەلمەيدۇ ، دېسىلە .

ئۆزىنى دانىيال خوجىنىڭ ئاغىچىسى ھېسابىدا ھېس قىلىپ كېلىۋاتقان ياقۇتخان ئەدەن قېچىرنىڭ بۇ گەپلىرىگە ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى . ئەدەن قېچىر بولسا ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ساۋۇت يانتاقنىڭ ياقۇتخانغا ياخشى تەسىر قالدۇرغىنىنى چۈشەندى .

— قولۇمدىنغۇ كېلەتتى ، بىراق ئۇ يىگىتنىڭ ئاۋازى ئۆزىگە ئوخشاشلا قوپالدەك كۆرۈنىدۇ...

— مۇنداقمۇ ئويلىرىم بار دېسىلە . ئەمدى ئۇ يانتاقنىڭ سىلى توغرۇلۇق ئېيتقان گەپلىرىنى دەپ بېرەي ، ئاڭلاپ باقاملا ؟

ياقۇتخاندا بىردىن قىزىقىش پەيدا بولدى .

— ئىككى قۇلىقىم بىلەن ، دېسىلە .

— ئۇ ماڭا : «مۇشۇ ياقۇتخان دېگەنلىرى ، ئەدەنباي تاغا ، پەمىچە ، دۇنيادىكى سەتتىن - سەت ، كۆزلىرى ئەلەس ئايال ياكى ئاغزىدا بىر تالمۇ چىشى يوق كەمشۇك مومايمىكىن ، دەيمەن . ئۇنىڭغا دانىيال خوجامنىڭ بۇنچىلىك ئىلتىپات قىلغىنى بۇ خېنىمدا چىرىپ يانقان دۇنيا بولسا كېرەك...» دەيدۇ .

ياقۇتخان ئىختىيارسىز قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى ۋە كۈلكە ئارىلاش :

— بۇ يانتاقلىرىنىڭ قامىتى پالۋاندەك بولغىنى بىلەن ، پەمى ئۇنىڭغا لايىق ئەمەسكەن ، — دېدى .

شۇ ئاردا ساۋۇت يانتاق كىرىپ ئاتلارنىڭ تەييار بولغانلىقىنى مەلۇم قىلدى .

※ ※ ※

ھاۋا ئەتىگەندە ، دۇمبە قورۇغۇدەك سالقىن بولغىنى بىلەن ، ھازىر خېلى ئىسسىپ قالغاندى . ئۇستىگە ئوزۇق - تۈلۈكلەر بىلەن باشقا يۈكلەر ئارتىلغان ئىككى ئاتنى يېتىلەپ ماڭغان بۇ يولۇچىلار ، قارىغايسىز يېشىل تاغنى ياقلاپ ، كۈنپېتىش تەرەپكە كېتىۋاتاتتى . ئارىلاپ كۈنگەي تەرەپتىكى ئوت - چۆپلىرى

سارغىيىپ قالغان دۆڭلەردە ئوتلاپ يۈرگەن كالا ۋە يىلقىلار كۆرۈنۈپ قالاتتى . تاغ قاپتاللىرىدىكى تەكچىلەرگە تىكىلگەن كىگىز ئۆيلەرنىڭ چاڭغىرىقىدىن چىققان تۈتۈنلەر كۆككە ئازراقلا كۆتۈرۈلۈپ ھاۋاغا سىڭىپ كېتەتتى .

ئەدەن قېچىر ئۇلارنى يەنە يالغۇز قالدۇرماقچى بولدى :

— ساۋۇتباي ، بالام ، — دېدى ئات يېتىلەپ ياقۇتخاننىڭ كەينىدە كېلىۋاتقان يىگىتكە ، — مۇنۇ يولدىن چىقماي مېڭىۋېرىڭلار . مەن ئاۋۇ تەكچىدىكى قالماقتا يولۇقۇپ ، ئاندىن سىلەرنى قوغلاپ يېتىمەن .

ئۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى سولغا بۇراپ ، قاپتالدىكى ياندۇرما يولغا ماڭدى .

ساۋۇت يانتاق ئېتىنى دېۋىتىپ ياقۇتخانغا يېقىنلاشتى ـ دە :

— سىلى كەينىمدە ماڭسىلا ، يەنە تۈنۈگۈنكىدەك ئالدىلىرىدىن توشقان چىقىپ قالسا قورقۇپ كېتىدىلا ، — دېدى .

ئۇلار كۈندىكى ئادەتلىرى بويىچە لام ـ جىم دېيىشمەي خېلى يەرگىچە مېڭىشتى . ئۆزىنى دانىيال خوجىنىڭ ئاغىچىسىمەن دەپ يۈرگەن ياقۇتخان ساۋۇت يانتاققا گەپ قىلىشنى ئۆزىگە ھار ئالاتتى . ساۋۇت يانتاق بولسا ، ئۆز غەمخورچىسى ئەدەن قېچىر تەرىپىدىن قەشقەردىن ئىلىغا كەلگۈچە ۋە ھازىرمۇ ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسىتىلىپ كېلىۋاتقان بۇ خېنىمغا بىر نەرسە دېيىشتىن تەپ تارتاتتى . «ئەدەن تاغام بىز بىلەن بىللە ماڭماي ، ئەجەب ئىلگىرى ـ كېيىن ماڭىدىغان بولۇۋالدى ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، — جىم ـ جىم ئويىنىغاندەك گەپ قىلىشماي ماڭسا يولمۇ ئاۋۇمايدىكەن » .

ئۇلار جىرانىڭ ئىچىدىكى تۈگمەن ماڭغۇدەك سۈنى ياقىلاپ كېتىۋاتاتتى . بىردەم ئوڭغا ، بىردەم سولغا ئېغىناپ ئېقىۋاتقان سۈنىڭ ئەتراپىدا ئۆسكەن تال ـ جىغانلاردا ئۇچۇپ ـ قونۇپ يۈرگەن قۇشلار ۋېچىرلىشاتتى .

ساۋۇت يانتاق يېيىلىپ ئاققان سۈدىن ئۆتۈپ نەيزە بويى

مېڭىۋىدى ، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ياقۇتخانىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .
— ۋاي ، ساۋۇتباي !
ئۇ بۇرۇلۇپ ئارقىسىغا قارىدى . ياقۇتخان سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ قالغانىدى ، مىنگەن ئېتى ئېقىنغا بېشىنى تىقىپ سۇ ئىچىۋاتاتتى . ئۇ دەرھال ياقۇتخانىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە :
— نېمە بولدى ، خېنىم ؟ — دەپ سورىدى .
— كۆرمەيۋاتاملا ، مۇنۇ ئات ماڭمايۋاتىدۇ ، تىزگىنى قولۇمدىن چىقىپ كەتتى .
ساۋۇت يانتاق گەپ قىلماستىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئېلىپ ، ياقۇتخانىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى .
— ئەجەبمۇ جىمىغۇر يىگىت ئىكەنلا ، ساۋۇتباي ، ئۇزۇن يولدا تاڭگازا چىشلىۋالغاندەك ماڭغۇچە ، ناخشا بولسىمۇ ئېيتىپ ماڭسىلىچۇ ؟
ساۋۇت يانتاق ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى .
— ئەدەنبايكام بولمىسا ، ئىچىم قەۋەتلا پۇشۇپ كېتىدىكەن . ئاۋۇ تالنىڭ سايىسىدە توختاپ ، شۇ ئادەمنى كۈتەيلىلا .
— خوپ ، — ساۋۇت يانتاق لەرزان شامالدا شاخ ـ يوپۇرماقلىرى تەۋرىنىپ تۇرغان تالنىڭ قېشىغا كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى . ئاندىن ياقۇتخاننى چۈشۈرمەك بولۇپ ، ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى . شۇ چاغدا يا ئۆزى ئەپسىزلىك قىلدىمۇ ، يا ياقۇتخان يىقىلىپ چۈشمەن دەپ قورقتىمۇ ، ياقۇتخانىنىڭ تولۇققىنا كەلگەن يۇمشاق بەستى ساۋۇت يانتاقنىڭ گەۋدىسىگە سۈركىلىپ كەتتى . ياقۇتخان نومۇس قىلغىنىدىن «ۋاي ، شەرمەندىيەي ! » دەۋەتتى . ئەمما ، ساۋۇت يانتاقنى ئۇنىڭ بۇ سۆزى ئەمەس ، بەلكى يۇمشاق بەستىدىن كۆكسىگە تەگكەن ھارارەت ئېسەنگىرىتىپ قويغانىدى . «ياپىرىم ، دۇنيادا بۇنداقمۇ ئوتلۇق پەرىزاتلار بولىدىكەنە ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، — خوجاملار ھەقىقەتەن ئاللانىڭ ئەزىز بەندىلىرى ئىكەن ـ دە . شۇڭا ئۇلارغا مۇشۇنداق ئاتەش بەدەن خېنىملارنى ئاتا قىلىدىكەن ... »

— هەي ، يىگىت ، — دېدى بىر چاغدا ياقۇتخان ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتىماي ، — نېمانداق هارۋىدىن چۈشۈپ قالغان تاغاردەك تۇرىدىلا . ئاۋۇ سەگدەيدىغان يەرگە جاي تەييارلىمامىلا ؟

— هازىر .

ساۋۇت يانتاق بۆكتۈرمىدىكى كىگىزنى ئېلىپ تالىنىڭ سايىسىگە يايدى ، ئاندىن ئۇنىڭ يول تەرەپتىكى شېخىغا ئاق جاينامازنى ئېسىپ قويدى .

— بۇ نېمە قىلغانلىرى ؟ — دەپ سورىدى ياقۇتخان يەلپۇنۇپ تۇرغان جاينامازنى شەرەت قىلىپ .

— ئۆزلىرىنى شامالدىن كېچىككىنە بولسىمۇ دالدا قىلارمىكىن دېگەن...

— هازىر ئەدەنبايكام كەلسە ، پېشىن ئوقۇيمىزمۇ .

— ئەمىسە ئېلىۋېتەي .

ياقۇتخان سۇنى ياقىلاپ ئۆسكەن تاللارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى . بىراق ، ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا ، ئۇنىڭ «ساۋۇتباي» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى . تېخى يېڭىلا يېنىچە يېتىپ دەم ئېلىۋاتقان ساۋۇت يانتاق ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە ماڭدى . ئەمما ، ئارغامچا بويى مېڭىپلا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپلا قالدى . چۈنكى ئۇنىڭ ئالدىدا گۈلبەر كۆڭلىكىنىڭ ئۈستىدىن قارا پەشمەت كىيىپ ، قەلقەي ياغلىقىنى چېكىلەپ تاڭغان بىر پەرىزات تۇراتتى . ئۇنىڭ ئەگمە قاشلىرى بىلەن چېكىسىدىكى ساڭگىلاپ تۇرغان سېكىلەكلىرىدە ، يۈزىنى يۇغان چاغدا قېلىپ قالغان سۇ تامچىلىرى مەرۋايىت دانچىلىرىدەك يالتىرايتتى . يۈزلىرى قىزىرىپ ، ئاپئاق بوينى پەشمىتىنىڭ ياقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

— ئادەم كۆرمىگەندەك نېمانچە قاراپ كەتتىلا ؟ يۈزۈمگە ئورايدىغان رومىلىم سۇغا چۈشۈپ كەتتى ، — دېدى ياقۇتخان ۋە ئۆزىنى تالىنىڭ دالدىسىغا ئالدى .

ساۋۇت يانتاق ئىككى سەكرەپلا سۇغا چۈشۈپ ، ئېقىنىنى بويلاپ تۆۋەنلىدى ۋە بىرپەستىن كېيىن ياقۇتخانىنىڭ ئېقىپ كەتكەن

ياغلىقىنى ئەكىلىپ بەردى .

— رەھمەت ، — دېدى ئۇ ۋە ، — بۇنى يەنە ئەدەنبايكامغا گەپ قىلىپ يۈرمىسىلە ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

ئۇ ئەتىگەندە ، ئەدەن قېچىردىن ساۋۇت يانتاقنىڭ ئۆزى توغرۇلۇق ئېيتقان بىمەنە گەپلىرىنى ئاڭلاپ ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ چىرايى بىلەن قەددى ـ قامىتىنى كۆرسەتمىشنى ئەنە شۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرغانىدى .

ئۇلار ئەدەن قېچىر كېلىشى بىلەن پىشىن نامىزىنى ئوقۇشتى ، ئاز ـ تولا غىزالىنىپ يەنە ئاتلىرىغا مىنىشتى .

— ئىسسىقلاپ كەتتىلىمۇ ؟ — دېدى ياقۇتخان بىلەن قاتار كېلىۋاتقان ئەدەن قېچىر .

— ياقەي ، — دېدى ياقۇتخان .

— ئەمىسە ، مۇنۇ يۈزلىرىنى ئورىۋالغان رومالىلىرى ھۆلدەك تۇرىدۇغۇ ؟

ياقۇتخان بىر نەرسە ئوغرىلاپ تۇتۇلۇپ قالغان كىچىك بالىدەك ھودۇقۇپ قالدى ـ دە :

— بايا سۇغا چۈشۈپ ئېقىپ كەتكەنىدى ، — دېدى .

ئەدەن قېچىر ساۋۇت يانتاققا سۆز قاتتى :

— ياقۇت خېنىمنىڭ رومىلىنى سۇدىن سەن ئېلىپ بەردىڭما ؟ ئۇ «ھەئە» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى .

— ئەمىسە ، سەل تېزرەك ماڭايلى ، بولمىسا مەنزىلگە يېتەلمەي قالىمىز .

ئۇلار كۈن ئولتۇرارغا يېقىن «ئاتنىڭ تېغى» نى ئارقىسىغا تاشلاپ ، «قايقىنىڭ تۈزى» دېگەن يەرگە كەلدى . يەنە بىر ئاز غەيرەت قىلىپ يولىنى داۋاملاشتۇرسا ، دەريا بويىدىكى مەنزىلگە ئەل يېتەلەيدىغان بولسىمۇ يېتىپ باراتتى . لېكىن ، ئەدەن قېچىرنىڭ ماڭغۇسى كەلمىدى . ئۇ ياقۇت خېنىمنىڭ كېچە ـ كۈندۈز دېگۈدەك يۈزىگە ئوراپ يۈرىدىغان تور ياغلىقىنىڭ سۇغا چۈشۈپ كەتكىنىنى ۋە ئۇنى ساۋۇت يانتاقنىڭ ئېلىپ بەرگىنىنى ئاڭلاپ ، مۇشۇ كېچە ،

مۇشۇ تېكەس ۋادىسىدا ، نىيەت قىلغان ئىشنى بىر ياقلىق قىلىش قارارىغا كەلدى . شۇڭا ئۇ :

— مېنىڭ كەينىمدىن مېڭىڭلار ، — دېدى سول تەرەپكە بۇرۇلۇپ .

ئۇلار يولدىن چىقىپ ، يۇمشاق كۆك چۆپلەر ئۆسكەن دالانى بويلاپ تۆۋەنلىدى ۋە خېلى ماڭغاندىن كېيىن ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلۇپ ، بىرنەچچە بۇلاقلارنىڭ سۇلىرى قوشۇلۇپ ئاققان تۈزلۈككە كەلدى .

— بۇگۈن مۇشۇ يەردە تۈنەپ ، ئەتە سەھەردە يولغا چىقىمىز ، — دېدى ئەدەن قېچىر ۋە ئېتىدىن چۈشۈپ خورجۇنلىرىنى ئالدى . ئاندىن ئاتلارنى بىر - بىرىگە چېتىپ باغلاۋاتقان ساۋۇت يانتاققا قارىدى ، — سەنچۇ ، بالام ، بۇ يەردىن ئازراق تۆۋەنلەپ بارساڭ چېچىلىپ ئۆسكەن جاڭگاللىق بار ، شۇ يەردىن بىرئاز ئوتۇن يىغىپ كەل .

ساۋۇت يانتاق ئىككى غۇلاچتەك تانىنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئەدەن قېچىر كىگىز ئۈستىدىكى كۆرپىدە ئولتۇرغان ياقۇت خېنىمنىڭ قېشىغا كەلدى - دە :

— ئۆزلىرى بىلەن كېلىشۋالىدىغان مۇھىم بىر ئىش بار ، — دېدى .

— نېمە ئىشتۇ ئۇ ئەدەنبايكا ؟ — ياقۇتخان ھەيران بولۇپ سورىدى .

— سىلى مېنى ياخشى ئادەم دەپ ئىشىنەملا ؟

— ئىشەنمەيچۇ ، بۇ نېمە دېگەنلىرى ؟ دۇنيادا ياخشى ئادەم بولسا سىلىچىلىك بولار .

— ئەمىسە ، مەن دېگەن ئىشقا رازىلىق بىلدۈرىدىلا .

«بېشىڭنى يېگۇر قارا نىيەت قاقۇاش ، — دەپ ئويلىدى ئۇنىڭ گېپىنى ئۆزىچە چۈشەنگەن ياقۇتخان ، — ئەمدى قانداق قىلارمەن ، بۇ ئەر خەق دېگەنىنىڭ قېرىپ كەتسىمۇ ، ئۇجمە كۆڭۈللۈكى قالمايدىكەن - دە . بۇ ئايالىدا كىممۇ ماڭا ئارا بولار... »

— نېمىشقا جاۋاب بەرمەيدىلا؟ — سورىدى ئەدەن قېچىر.
ياقۇتخان ئۆزىنى تۇتۇپ:
— مەن دېگەن دانىيال خوجامنىڭ ئاغىچىسى تۇرسام، قانداق جۇرئەت قىلىپ شۇ گەپنى قىلىۋاتىدىلا؟
— ئۆزلىرى ياش بولغاندىكىن تىرىك قالسۇن، تۆت - بەش زامان بولسىمۇ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرسۇن دەپ، شۇنداق دەۋاتىمەن.
ياقۇتخاننىڭ ۋۇجۇدى تىترەپ كەتكەندەك بولدى: «بۇ نىيىتى بۇزۇلغان دەججال بەربىر دېگىنىگە كۆندۈرمەي قويمايدىغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، دانىيال خوجامنىڭ قېشىغا سالامەت يېتىۋالغۇچە، بۇ تۇججارنىڭ رايىچە بولايمىكىن. ھېلىقى ھاۋاخان سەتەڭ: ‹سۇدا بېلىقنىڭ، خوتۇنلاردا ئەر خەقنىڭ ئىزى يوق› دەيدىغانغۇ...»
— گەپ قىلسىلا، مەن دېگەن ئىشقا رازى بولاملا، يوقمۇ؟
چارىسىزلىقىنى چۈشەنگەن ياقۇتخان:
— بوپتۇ، رايىلىرىچە بولاي، — دېدى مۇڭلىنىپ ۋە ئۆپكىلەپ يىغلىۋەتتى.
— مانا بۇ، بەش كۈن بولسىمۇ تىرىك يۈرەي دېگەن ئەقىللىق جۇۋانىنىڭ گېپى. نېمىشقا كۆڭۈللىرىنى بۇزۇپ يىغلايدىلا. ھازىر يانتاق كەلسە گۈلخان يېقىپ چاي قاينىتىمىز. ئاندىن كېيىن ئاسماندىكى يۇلتۇزلار بىلەن ئاۋۇ ئاقىرىپ كۆرۈنگەن تەڭرىتېغىنى شاھىت قىلىپ، ئىككىڭلارنىڭ نىكاھىنى ئوقۇيمەن، قانداق؟
بۇ گەپ ياقۇتخاننى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى: «توۋا، مۇنۇ تۇججار نېمىلەرنى دەيدىغاندۇ، ھوشى جايىدىمۇ، ئەمەسمۇ؟ دانىيال خوجامدىن قورقمامدىكىنە؟»
— يەنە جىم بولۇپ كەتتىلىغۇ؟ — دېدى ئەدەن قېچىر.
— دانىيال خوجامدىن قورقمامىلا؟ ئۇ ئادەمنىڭ قولى ئۇزۇن، قارغىشىغا ئۇچرىمامىلا؟
— ئۇ كىشىنى ئەسلىرىدىن چىقىرىۋەتسىلە، پوسكامدا

يۇرگەنلىرىدە «بۇلبۇلغا ئالتۇن قەپەستىن گۈلنىڭ تىكىنى ئەلا» دېگەن تەمسىلنى ئاڭلىمىغانمۇ؟

ياقۇتخان ئۇنچىقمىدى. ئۇ كۈتۈلمىگەندە بېشىغا كېلىۋاتقان قىسمەتتىن قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەندى. «بۇ بىۋاپا دۇنيانىڭ ماڭا كۆرسەتمىدىغان ئىشى مۇشۇ ئوخشايدۇ. ھاياتىمنىڭ بىر تەرىپىنى تۇزىدىمغۇ دەپ خۇشال بولسا، يەنە بىر تەرىپى بۇزۇلۇشقا باشلاپتۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — مۇنۇ قېرى تۇججارغا قارىغاندا، ساۋۇت يانتاق گاداي بولسىمۇ، پەرىشتىدەك ئاق كۆڭۈل يىگىت. بوپتۇ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولسام بولاي، لېكىن يەكەنگە بارغاندا، دانىيال خوجامنى بەربىر ئىزدەپ تاپمەن...»

شۇ ئارىدا بىر قۇچاق ئوتۇن كۆتۈرگەن ساۋۇت يانتاق يېتىپ كەلدى.

— بىز چاي قاينىتقۇچە، سىلى داستىخاننى جۆندىسىلە، — دېدى ئەدەن قېچىر ياقۇتخانىنىڭ جىم تۇرغىنىنى رازىلىق بەرگەنگە جورۇپ.

ئۇ ساۋۇت يانتاق ئەكەلگەن ئوتۇنلارنى تاشلىقراق بىر يەرگە چۈشۈرگۈزۈپ ئوت ياقتى ۋە ئىككى يەرگە ئاچا ياغاچ، ئۇنىڭ ئۈستىگە توغرا ياغاچ قويۇپ چۆگۈننى ئاستى، ئاندىن ساۋۇت يانتاققا قاراپ:

— ئوتقا ئۆزۈم قاراپ تۇرىمەن، سەن ماۋۇنى ئېلىپ، باش - كۆزۈڭنى يۇيۇپ كەلگىن، — دېدى ۋە يانچۇقىدىن كىچىككىنە پۇراقلىق سوپۇن ئېلىپ سۇندى.

ئەدەن قېچىرنىڭ بۇ ئىشىدىن ھەيران بولغان ساۋۇت يانتاق سوپۇننى يا ئېلىشنى، يا ئالماسلىقنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى.

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن؟ — بۇ قېتىم ئەدەن قېچىرنىڭ ئاۋازى ھۆكۈمرانىنىڭكىدەك جاراڭلىدى.

ساۋۇت يانتاق گۈلخاندىكى چۆگۈن شىكىلداشقا يېقىن سۇ بويىدىن يېنىپ كەلدى.

— مانا ئەمدى ئۆيلىنىدىغان يىگىتلەردەك خۇش پۇراق

بولدۇڭ ، — دېدى ئەدەن قېچىر گۈلخانىنىڭ چېتىگە كېلىپ ئولتۇرغان ساۋۇت يانتاققا ، — ھازىر ياقۇت خېنىم بىلەن ئىككىڭلارنىڭ نىكاھىنى ئوقۇيمەن . بىلىڭ چىڭدۇ ، ئالمايمەن دەپ تۇرۇۋالمايدىغانسەن ؟

ساۋۇت يانتاق تامدىن تاراش چۈشكەندەك ئېيتىلغان بۇ گەپكە شۇنچىلىك ھەيران بولدىكى ، بايا ياقۇتخان ئويلىغاندەك : «بۇ ئادەمنىڭ ھوشى جايىدىمۇ ، ئەمەسمۇ ؟» دەپ قالدى .

— گەپ قىلمايسەنغۇ ، ساۋۇتباي ، يا ئۆيلەنگۈڭ يوقمۇ ؟

ئۇ تېخىمۇ ھەيران بولدى ، ھەتتا بىر نەرسە دېيىش ئۈچۈن ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى .

— ياقۇت خېنىمنى ئالماي تۇرۇپ شۇنچە ھودۇقۇۋاتسەنغۇ ؟ بۇ قىلىقىڭ بولمايدۇ يېگىت . چايمۇ قاينىدى ، چۆگۈننى كۆتۈر ، بالام . نىكاھتىن كېيىن ئاتلارنى ئۆزۈم باققىلى ئەكېتىمەن .

ئۇلار ياقۇتخانىنىڭ قېشىغا كەلگەندە داستىخان سېلىنىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بېدىيان قۇشناچ يولغا دەپ پىشۇرۇپ بەرگەن توقاچ ، تۇخۇم ۋە ئاخشام ئېشىپ قالغان پىششىق گۆشلەر قويۇلغانىدى .

— ئەمىسە ، مەن ئىككىڭلارنىڭ نىكاھىنى ئوقۇۋېتەي ، چاينى شۇنىڭدىن كېيىن ئىچەرمىز ، — دېدى ئەدەن قېچىر . ئاندىن ئۆزى ئېيتقان گەپلەرگە ھەيرانۇھەس بولۇۋاتقان ساۋۇت يانتاققا قاراپ سوئال قويدى ، — ساقلاخۇنىڭ قىزى ياقۇتخانىنى ئىختىيارىڭ بىلەن ھالال جۈپلۈككە ئالدىڭمۇ ؟

ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتكەن ساۋۇت يانتاق نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرۇپلا قالدى .

— مەن كىمگە گەپ قىلىۋاتىمەن ؟ ياقۇتخاننى ئالامسەن ، يوقمۇ ؟

ئەدەن قېچىرنىڭ ئۆكتەم ئاۋازىدىن ھودۇقۇپ قالغان ساۋۇت يانتاقنىڭ ئاغزىدىن :

— ئالىمەن ، — دېگەن سۆز ئارانلا چىقتى .

ئەدەن قېچىر ياقۇتخانىغا قاراپ سورىدى :

— ماموت دوپپىچىنىڭ ئوغلى ساۋۇتباينى ئۆز ئىختىيارلىرى بىلەن قوبۇل قىلدىلمۇ ؟

ياقۇتخانمۇ خۇددى ساۋۇت يانتاققا ئوخشاش نېمە دېيىشنى بىلمەي كۆرپىنى تاتىلاپ تۇرۇۋالدى .

— بايىلا مەن بىلەن سۆزلەشكەندە ، رازىلىقلىرىنى بەرگەنىدىلىغۇ ، — دېدى ئەدەن قېچىر .

ياقۇتخان بېشىنى كۆتۈرمەستىن :

— ساۋۇتباي بىلەن نىكاھ ئوقۇتمايلا بىللە تۇرىۋەرسەك بولامدۇ ؟ — دېدى .

— بۇ قانداق گەپ ! نىكاھ ئوقۇتماي ساۋۇتبايغا ھارام خوتۇن بولۇپ يۈرەمدىلا ؟

ياقۇتخان لاسسىدە بولۇپ قالدى . ئەدەن قېچىر بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، سوئالنى يەنە تەكرارلىدى . ياقۇتخاننىڭ «قوبۇل قىلدىم» دېگەن ئاۋازى يەر تېگىدىن چىققان بۇلاق سۈيىنىڭ شىلدىرلىشىدەك ئاڭلاندى .

— ئەمىسە ، نىكاھ ئوقۇشنى باشلايمەن ، — ئەدەن قېچىر پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ قايتىدىن تىزلاندى ـ دە ، نىكاھ ئوقۇدى . ئاندىن بىر پارچە نان سېلىنغان چايغا دەم سېلىپ ، چايدىن ياقۇتخانغا بىر يۇتۇم ئىچۈردى ، — ئەمدى ، بالىلىرىم ، بېشىڭلار باش ، ئايىغىڭلار تاش بولسۇن ، بىر ئېتەك ئوغۇل ، بىر ئېتەك قىز بالا كۆرۈڭلار ، — دەپ تىلەك بىلدۈردى .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىرلارنىڭ سەپىرى شۇ كۈننىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ تېخىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتۈشكە باشلىدى . ئۇلار تەڭرىتېغىنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى شۇتا دېگەن بېكەتتە ئاتلىرىنىڭ تاقىسىنى يېڭىلاش ۋە ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىنى غەملىۋېلىش ئۈچۈن بىرنەچچە كۈن توختاپ ،

يەنە يولغا چىقماقچى بولدى .
— ئەدەنبايكا ، — دېدى ياقۇتخان ، — ياخشىلىق قىلغاندىكىن ئاخىرىغىچە قىلىپ ، بىزنى يەنە بىر قېتىم خۇش قىلسىلا ، ئۆزلىرىگە ساۋۇتباي ئىككىيلەننىڭ بىر ئىلتىماسى بار .
— خوش ، — ئەدەن قېچىر قىزىقسىندى .
— بىز بۇ يىلچە قەشقەر تەرەپكە ئۆتمەي ، مۇشۇ ياقتا قالساق دېگەن ئويغا كېلىۋىدۇق .
ئەدەن قېچىر بىرپەس ئويلانغاندىن كېيىن ، بىكەتنىڭ هويلىسىدا ئات توقۇۋاتقان ساۋۇت يانتاقنى چاقىرىپ :
— ماۋۇ ئايالنىڭ بىلەن نېمىدەپ مەسلىھەت قىلىشتىڭلار ؟ — دەپ سورىدى .
— ئۆزلىرىگە بىرەر گەپ - سۆز كېلىپ قالارمىكىن دەپ ، مۇشۇ ياقتا قېلىشنى ئويلىغانىدۇق ، — دېدى ئۇ .
— مەن توغرۇلۇق غەم قىلغىنىڭلارغا رەھمەت ، بىراق بۇ تەرەپتە قېلىشقا بولمايدۇ . هازىر بۇياقتا تۈتۈن چىققانلا يەرنى كېزىپ يۈرىدىغان تىڭچى سوپى — ئاشقىلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشىڭلار مۇمكىن . ئەگ ياخشىسى ئاتاڭلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، شۇ يەردە ئىستىقامەت قىلغىنىڭلار ياخشى ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — مېنىڭ ماۋۇ گېپىمنى قۇلىقىڭلاردا چىڭ تۈتۈڭلار . بۇگۈندىن ، ياق هازىردىن باشلاپ ياقۇت خېنىمنى ساقلاخۇنىڭ قىزى ئەمەس ، كەلپىنلىك هىمىت گۈرجەكنىڭ قىزى — هەجەرخان دەپ ئاتايمىز . قانداق ، كېلىشتۇقمۇ ؟
— خوپ .
— ئەمىسە ، بىسمىللا دەپ يولغا چىقايلى .
ئۇلار بىر ئۇچى تەڭرىتېغىدىكى مۇز داۋان تەرەپكە كېتىدىغان چوڭقۇر غولنىڭ ئىچىگە كىردى . باشقا يەرلەرگە قارىغاندا ، قۇياشنىڭ نۇرىنى چۈشكە يېقىن كۆرۈپ ، چۈشتىن كېيىن كۆرمەيدىغان بۇ غولنىڭ ئىچى ئەگرى - بۈگرى بولغاچقا ، ئۇنىڭدىكى يولمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئەگرى - بۈگرى ئىدى . هەربىر ئايلانمىدىن بۇرۇلۇپ ئۆتكەندە ، غولنىڭ تېگىدىن ئۈستىگە ئېگىز

قارىغايلار ئۆسكەن يېشىل قاپتاللار ياكى ئوستى قورام تاشلىق ، ئاياغ تەرىپىدىن تېۋىلغىلىق يانباغىرلار كۆزگە چېلىقاتتى . ھاۋادىن بولسا قارىغاي بىلەن ئارچىنىڭ پۇرىقى كېلەتتى .

«ياقۇت خېنىمغا ھەممىنى ئوچۇق ئېيتقىنىم ياخشى بولدى ، بولمىسا بۇ خېنىم ھېچقاچان ساۋۇت يانتاق بىلەن بۇ تەرەپتە قالايلى دېمەيتتى ، — دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر ‹ئىسسىق بۇلاق › دېگەن يەرگە يېقىنلاشقاندا ، — دانىيال خوجامنىڭمۇ يۇرىكى تاشتەك قاتتىق ئادەم ئىكەن ، بولمىسا مۇشۇنداق ياپياش ، ھېچقانداق گۇناھى يوق چوكانىنى دارىلباقىيغا ئەۋەتىۋەتسىلە دەمدۇ ؟ قاتىللىقنى قىلسا ساقلاخۇن مەرھۇم قىپتۇ . بۇ بىچارىدە نېمە ئەيىب بار ؟ بۇ ھەقتە ياقۇپ خوجامغا مەسلىھەت سالغىنىمۇ بەك ئوبدان ئىش بولدى ـ دەۥۥ »

شۇ چاغدا ، ئۇنىڭ ئېتى بىر نەرسىدىن ئۈركۈگەندەك قۇلاقلىرىنى شىكتايتىپ ، يولنىڭ چېتىگە چىقتى . ئەدەن قېچىر دەرھال تىزگىننى تارتىپ ئالدى تەرەپكە قارىۋىدى ، يۇز قەدەملىك يەردىكى كۆك چىمەننىڭ ئۈستىدە دەۋر قىلىپ ئولتۇرۇشقان بىرقانچە ئاشىق ـ دەرۋىشلەرنى كۆردى .

ساقاللىرى ئۆسۈپ چاڭگاكلاشقان ، چاچلىرى يەلكىسىگە چۈشكەن ۋە جۇلۇقى چىقىقان جەندىلەرنى كىيىۋالغان بۇ دەرۋىشلەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشۈپ ئولتۇرغان بىرى مۇڭلۇق ئاۋازدا ھۆكمەت ئېيتىۋاتاتتى :

زېكىرىيادەك[1] بۇ بېشىمغا ھەرە قويسام ،
ئەييۇبتەك بۇ تېنىمگە قۇرتنى قويسام ،
مۇسادەك[2] تور تاغدا تائەت قىلسام ،
بۇ ئىش بىرلە يارەب سېنى تاپقايمۇ مەن .

---

① زېكىرىيا — پەيغەمبەر . رىۋايەت قىلىنىشچە ، ئۇ كۆپپارلاردىن قېچىپ دەرەختىن پاناھ تىلىگەن ۋە ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغان . بۇنى بىلىپ قالغان كۆپپارلار دەرەخنى ھەرە بىلەن ھەرىدىگەن . زېكىرىيا پەيغەمبەر ناھ ـ زار قىلىپ ئۆلگەنىكەن .

② مۇسا — پەيغەمبەر ، رىۋايەت قىلىنىشچە ، ئۇ تور دېگەن تاغدا تائەت ـ ئىبادەت قىلىۋاتقاندا ، ئاللادىن «تەۋرات» چۈشكەنىكەن .

باشقا دەرۋىشلەر ئۇنىڭغا جور بولۇشتى :

چىلتەن - چىلتەن[1] ئەمەسمۇ ،
دەرۋىش چىلتەن ئەمەسمۇ .
چىلتەنلەرنىڭ دۇئاسى ،
مۇشكۈل ئاسان ئەمەسمۇ ،

ياۋاللا ، ئاللا ھۇم ، ھۇم ، ھۇم ،
داتمۇ دات ، ئۆزۈڭگە دات ،
ئاللا يەي ، ئاللا ئىماملىرىم ،
ئۆزۈڭگە تەۋەككۈل ئەيلىدىم…

ئەدەن قېچىر دەرۋىشلەرگە يېقىنلاپ كەلدى . ھەق يولىدا رىيازەت چېكىشكە بېرىلىپ كەتكەن بۇ ئاشىقلار ئۇنى سەزمىدى :

يۇنۇستەك دەريا ئىچىدە بېلىق بولسام ،
يۇسۇپتەك قۇدۇق ئىچىدە تۇركۇن بولسام .
ياقۇپتەك يۇسۇپ ئۈچۈن زار يىغلىسام ،
بۇ ئىش بىلەن ياراپ سېنى تاپقايمۇ مەن .

دەرۋىشلەر يەنە جور بولۇشتى :

چىلتەن - چىلتەن ئەمەسمۇ ،
دەرۋىش چىلتەن ئەمەسمۇ…

ئاندىن ھەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ :

---

① رىۋايەت قىلىنىشىچە ، چىلتەن دەپ ئاتىلىدىغان ئادەملەرنىڭ يىگىرمە ئىككىسى دەمەشقىتىكى تاغ غارلىرىدا ، ئون سەككىزى ئىراقتا بولۇپ ، ئۇلارنىڭ يەتتىسى يەكەنگە كېلىپ شۇ يەردە ۋاپات بولغانىكەن . يەتتە چىلتەننىڭ ھەممىسىنىڭلا ئىسمى مۇھەممەد بولۇپ ، بۇلارنىڭ قەدىمى يەتكەن يەردە مەۋرچىلىق بولىدىكەن ، ئاغرىق - سىلاق بولمايدىكەن .

بەندەڭ ئىرۇرمەن ۋاللاھۇبىللا ،
شامۇسەھەرلەر مەن ساڭا شەيدا...

دېيىشىپ ساما سېلىشقا باشلىدى . بىر چاغدا گىرۋىكى ئاق كۆلاھ كىيىۋالغان قېرى دەرۋىش يەرگە يېقىلىپ چۈشتى . بۇنى كۆرۈپ باشقا دەرۋىشلەر ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى .

— سوغۇق سۇ ئەكېلىڭلار ! — دېدى بىرى .

— ئازاق سوپۇم ھەقنىڭ ۋىسالىغا مۇشەررەپ بولغان ئوخشايدۇ ، — دېدى يەنە بىرى .

— ئىلاھىم ، ئېيتقانلىرى كەلسۇن ، ئازاق سوپۇمغا بولسىمۇ ، ھەقنىڭ دىدارىنى كۆرۈش نېسىپ بولغاي ، — دېدى ئۇچىنچىسى .

ئۇنىڭغىچە سۇغا كەتكەن دەرۋىش بىر قاپاقتا سۇ ئەكەلدى . بويى ئېگىز بىرى سۇنايلىنىپ يانتاق دەرۋىشنىڭ يۈزىگە سۇ چاچتى .

— سوپۇم كۆزىنى ئاچتى ، — دەپ ۋارقىرىۋەتتى بىر دەرۋىش .

— ھەقنىڭ ۋىسالىغا يېتىش بۇنداق ئاسان ئەمەس ، — دېدى ئېگىز دەرۋىش قولىدىكى قاپاقنى يەرگە قويۇپ .

شۇ چاغدا ، ئاتتىن چۈشۈپ ، ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلگەن ئەدەن قېچىر دەرۋىشلەرگە سالام بەردى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دېيىشتى ئۇلار .

— ئازاق سوپۇم دېگەن گېپىڭلارنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كەلدىم ، — دېدى ئەدەن قېچىر .

— بۇ گەپنى قىلىۋاتقان كىم ؟ — دەپ سوردى ئۇنىڭ ئاۋازى قۇلىقىغا كىرگەن ئازاق سوپى .

— بۇ مەنغۇ ، ئازاق سوپۇم ، سامساق سوپىنىڭ ئوغلى ئەدەنباي .

— ھە ، ھە ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا بارمايدىغاندەك تېخىچە تۇججارلىق قىلىپ يۈرەمسەن ؟ — ئۇ چۆرىسىدە تۇرغان دەرۋىشلەردىن ئۆزىنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇشنى ئۆتۈندى . ئۇلار بۇ

قبرى دەرۋشنىڭ ئىلتىماسىنى دەرھال ئورۇندىدى .

— ئاتا ، كىچىككىنە ئوسسۇلۇق ئىچىۋالاملا ؟ — دەپ سورىدى ئوننىڭدىن ياشقىنا بىر دەرۋىش .

ئازاق سوپۇم قاپاقتىكى سۇدىن بىرنەچچە يوتۇم ئىچتى ـ دە :

— ھەقنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئاسان ئەمەس ، — دەپ سۆزلەپ كەتتى ئۇ ، — ئۆز ۋاقتىدا بەلخنىڭ پادىشاھى ئىبراھىم ئەدھەم[1] ئالالانىڭ ئىشقىدا بارلىق مال ـ مۇلكىدىن ، تاجۇتەختىدىن ۋاز كېچىپ ، جەندە كىيىپتۇ ـ دە ، نىشاپوردىكى بىر تاغدا يەتتە يىل رىيازەت چېكىپتۇ . كۈندۈزى روزا تۇتۇپ ، كېچىلىرى ئۇخلىماي ئالالاغا ئىبادەت قىپتۇ . يىغقان ئوتۇنلىرىنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ ، ئىپتارلىقى ئۇچۇن تائام تېپىپ يەپتۇ . نەتىجىدە ، چىش كولىغۇچتەك نازۇكلىشىپ قومۇش ئىچىدىكى نالغا[2] ئوخشاش تىترەپ تۇرىدىغان ھالغا يېتىپتۇ . شۇنىڭغا قارىماي ، بىر كۈنى ئوتۇن كۆتۈرۈپ شەھەرگە كېلىۋاتسا ، بىر توپ ئىشانلار ئۇچراپتۇ ـ دە ، ئۇنىڭ تەرىقەت يولىدا قايسى مەقامغا يەتكەنلىكىنى سىناپ كۆرۈش ئۇچۇن ، بىرى بوينىنى سقىپتۇ ، يەنە بىرى مۇشتۇمى بىلەن ئۇرۇپتۇ . شۇ چاغدا تەرىقەت يولىغا كىرگەن ئىبراھىم ئەدھەم : «سىلەر ئىزدىگەن نەرسىلەر مەندە يوق ، ئۇلار بەلخ شەھىرىدە قالغان» دەپتۇ . بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئىشانلار : «بۇ تېخى ھەقىقىي ئاشىقلىق دەرىجىسىگە يەتمەپتۇ . شۇنچە ئازابلارنى تارتىپ ئوتۇن كۆتۈرۈپ يۈرسىمۇ ، بەلخ شەھىرىدە قالغان مۇلكى ئېسىدىن چىقماپتۇ . شۇڭا ، بۇ ئادەم يەنە بىرنەچچە يىل ئاللا يولىدا رىيازەت چەكسۇن . شۇ چاغدا ، بەلخ شەھىرىدە قالغان مال ـ مۇلكى ئېسىدىن چىقىپ قالار» دېيىشىپتۇ . ئارىدىن يەنە بىرنەچچە يىل ئۆتۈپ ، يەنە شۇ ئىشانلار ئۇنى سىناش ئۇچۇن يولىنى توسۇپ ، ئىككى مۇشت ئۇرۇپتۇ . بۇ قېتىم ئىبراھىم ئەدھەمدىن سادا چىقماپتۇ . بۇ ھالنى كۆرگەن ئىشانلار پەريات چېكىپ : «ئۇ ئەمدى

---

① ئىبراھىم ئەدھەم — شاھلىقتىن كېچىپ ، تەسەۋۋۇپ يولىغا كىرگەن .

② نال — قومۇشنىڭ ئىچىدىكى ئېپسىز پەردە .

هەقىنىڭ ۋىسالىغا يېتىپتۇ ، ئۇنىڭ تەرىقەت يولىدىكى رىيازىتى تۈگىدى » دەپ شۇكۇر ـ سانا قىلىشىپتۇ . ئەگەر تەرىقەت يولىدا ئۆلۈش نېسىپ بولسا شۇنى بىلىڭلارکى ، بۇ ئۆلۈم ئەبەدىي ھاياتنىڭ نەق ئۆزىدۇر .

ئازاق دەرۋىش گېپىنى يۆتكەپ ، سۆزىگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان دەرۋىشلەرگە تەلىم بېرىشكە باشلىدى :

— سىلەر چىن دىلىڭلار بىلەن ئاللانىڭ ئىشقىدا كۆيۈپ ، ئۇنىڭ ۋىسالىغا يېتىشنى ئويلىساڭلار ، ئاھ چېكىڭلار ، ھەرقانداق جەبىر ـ جاپاغا ئۇچرىساڭلارمۇ خۇشال بولۇڭلار . ۋۇجۇدۇڭلاردىكى جان قۇشۇڭلار قاچانكى پەرۋاز قىلىدىكەن ، ھەقنىڭ ۋىسالىغا شۇ چاغدىلا مۇيەسسەر بولىسىلەر ، يەنى ئاتەشنىڭ ئىشقىدا ئۆزىنى ئاتەشكە ئۇرغان پەرۋانىگە ئوخشاش مەقسەتكە يېتىسىلەر . ھەزرىتى ئاپاق خوجام : «ساما قىلىۋاتقان چاغدا ، ئاللاتائالا بەندىلىرىنى چاقىرىدۇ ، يەنى ھەي بەندىلىرىم ، سىلەرنىڭ ئىبادىتىڭلار مېنىڭ دەرگاھىمدا قوبۇلىيەتكە ئۆتتى . سىلەر ھايات تۇرۇپ ئۆلدۇڭلار ، يەنى ئۆلۈمنى ياد ئەتتىڭلار » دېگەن...

ئەدەن قېچىر ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ قويۇپ ، ئەمدى قانداق كېتىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى . چۈنكى ، ھەق يولىدا رىيازەت چېكىپ يۈرگەن بۇ دەرۋىشلەر تۇرماق ، ھەتتا ئۆزىنى تونۇيدىغان ۋە ئاتىسى بىلەن تالاي يىللار بىللە يۈرۈپ ، رىيازەت چەككەن ئازاق سوپىنىڭمۇ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولماي قالغانىدى . شۇڭا :

— ئەمىسە ، ھەرقايسىلىرىنىڭ سەپەرلىرى ئوڭ بولۇپ ، يارانقان ئىگەم ھەربىرىلىرىگە شاپائەت قىلغاي ، — دېدى ئۇ ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ، بىراق ئىككى قەدەمدەك ماڭمايلا ئازاق سوپىنىڭ :

— سامساق سوپىنىڭ تۇججار بالىسى كەتتىمۇ ؟ — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

— يوقسۇ ، مەن بار ، تەقسىر ، — دېدى ئەدەن قېچىر ۋە ، — ئۆزلىرىنىڭ دۇئاسىنى ئالاي دەپ تۇرۇۋاتىمەن ، — دەپ

قوشۇپ قويدى.

— دۇئانى ئاتاڭدىن ئالمىدىڭمۇ؟ ئاللاتائالا، يەنى يوقتىن بار قىلغۇچى: «ئاللاغا، ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە، ئۆزۈڭلاردىن بولغان پەرمان ئىگىسىگە بويسۇنۇڭلار» دېگەن. بۇ گەپتىكى «پەرمان ئىگىسى» ئاتا بىلەن ئاندۇر، — ئۇ يەنە نېمە دېسەم بولىدىكىن دېگەندەك بىرپەس ئويلىنىپ تۇردى - دە، — ئاللانىڭ ئالدىدا مېنىڭ دۇئالىرىمدىن ئۆز ئاتاڭنىڭ دۇئاسى ئىناۋەتلىكتۇر، — دېدى.

— ئۆزلىرىنىڭ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا. بىراق ئۆزلىرىنى ئاتامدەكلا ھۆرمەت قىلىمەن، سوپۇم، چۈنكى ئۆزلىرى غەمخورلۇق قىلغاچقا، ئاتام بىلەن ئاخىرقى ئۆمرىدە بولسىمۇ دىدارلىشىپ قالدىم.

— بۇ دېگىنىڭمۇ توغرا. لېكىن، تاڭلا مەھشەردە بەربىر دىدارلىشاتتىڭلار، — ئۇ بىردىن گېپىنى يۆتكەپ، — دۇئا بەرسەم، ھەققىگە نېمە بېرىسەن؟ — دەپ سورىدى.

— سىلەردىن ئايايدىغان ھېچ نەرسەم يوق، تەقسىر.

— دۇئا بەرمىسەمچۇ؟

— بەرمىسىلىمۇ مەيلى.

ئازاق سوپى ياش دەرۋىشكە مۇراجىئەت قىلىپ:

— بالام، مۇنۇ تۇججارنىڭ بەرگەن نەرسىلىرىنى ئال، — دېدى، ئاندىن ئەدەن قېچىرغا قارىدى، — بەرگەن نەرسىلىرىڭ تېنىمىزگە سىڭگەندە خالىس دۇئا قىلىپ قويىمەن. ئەدەن قېچىر بىلەن ياندىشىپ كېلىۋاتقان ياش دەرۋىش:

— مەن سىلىنى تونۇغاندەك قىلىمەن. سىلى يەنە بىر ھەمسەپەرلىرى بىلەن بەشكېرەم يولىدا چوڭ ئاتام ئىككىيلەنگە ئۇچراشقان ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

— شۇ يىگىت سىلىمۇ؟ ئازاق سوپۇم سىلىنىمۇ تەرىقەت يولىغا كىرگۈزۈپتۇ - دە.

— يوقسۇ، مەن چوڭ ئاتامنى قېرىغان چېغىدا رەنجىپ

قالمىسۇن ، تۆت ـ بەش زامان ھەمراھ بولۇپ يۈرەي ، دەپلا ئۇنىڭ رايىغا بېقىپ يۈرۈۋاتىمەن . كېيىن بەرىبىر بۇ كەسپنى قىلمايمەن .

— بۇ ياقتا نەگە ماڭدىلا ؟

— ئەخمەت خوجامنى زىيارەت قىلىمىزكەن . قىشنى ئىلىدا ئۆتكۈزۈپ ، ئەتىياز كىرىشى بىلەن تۇرپانغا — ئەسھابۇلكەبگە بارىمىزكەن . ھازىر چوڭ ئاتامنىڭ بىرىدىنبىر ئارمىنى مۇشۇ .

ئەدەبىيات ساۋۇت يانتاق يېتىلۈالغان بىر ئاتنىڭ ئۇستىدىكى خورجۇندىن يەتتە ـ سەككىزدەك نان ۋە گۆش ئېلىپ ، ياش دەرۋىشكە بەردى .

※ ※ ※

— ساۋۇتباي بالام ، — دېدى ئەدەبىيات بەشكېرەمنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشى بىلەن ، — مەن دېگەن گەپلەرنى ئېسىڭدە چىڭ تۇت ، خۇدا بۇيرۇسا يازدا ئەنجان تەرەپكە بارىمىز . ھەجەرخان قىزىم ئۆزلىرى رۇخسەت قىلالا ـ ھە ؟

— ماۋۇ ئەدەبىياي تاغامنىڭ گېپىنى ؟ بۇ دۇنيادا ئاياللاردىن رۇخسەت سوراپ سەپەرگە چىقىدىغان ئەر خەق بولامدۇ ؟ — دېدى ياقۇتخان . ئۇ ھازىر ساۋۇت يانتاق بىلەن قىرىق يىلدىن بېرى ئۆي تۇتۇپ كېلىۋاتقان قەدىناس خوتۇنىدەك ئۆزلىشىپ كەتكەنىدى ، — مېنى ساۋۇتبايىنىڭ پۇتىغا باغلانغان چوشەك دەپ ئويلاملا . بۇ كىشى سىلى بىلەن ھېلىغۇ ئەنجانغا بارىدىكەن ، باغدىتقا بارسىمۇ ۋايىم يېمەيمەن .

سەنچۇ ، ساۋۇتباي ، ئەنجانغا بارغاندا بىرئاز تۇرۇپ قالساق ، «ھەجەرخان چۇشۇمگە كىرىپ قاپتۇ ، كېتەيلىلا ، تاغا» دېمەيدىغانسەن ؟

— قېنى ، بالدۇر ياز كەلسۇن ، — دېدى ئۇ ئوڭايسىزلىنىپ .

— بېشىڭدا بىر ئويلىغىنىڭ بار سېنىڭ ، — دېدى ئەدەبىيات

قىچىر ئۇنىڭ جاۋابىدىن رازى بولۇپ ، — بوپتۇ ، ئۇنى سەن دېگەندەك ياز بولغاندا كۆرەرمىز . ئاندىن مەن غاچچىدە مامۇتخان بىلەن گۈلسەنەملەرگە بېرىپ ، خۇش خەۋەرلىك ئالاي سىلەر بىرەر ئاش پىشقۇدەك ۋاقىت ھايال قىلىپ كېلەرسىلەر ، — ئۇ يېتىلەكتىكى ئاتلارنىڭ بىرىنى ئېلىپ ئىلگىرىلەپ كەتتى .

— مۇشۇ ئەدەنباي تاغام ئەل باشقۇرغۇدەك ئادەم ئىكەن ، جۇمۇ ، ساۋۇتباي ، — دېدى ياقۇتخان ، — يارانقان ئىگەم بۇ كىشىنى نېمىشقا تۇججار قىلىپ قويدىكىن ؟

— شۇنى دېسىلە ، مەنمۇ بەزى چاغلاردا ، خۇدايىم بۇ ئادەمنىڭ پىشانىسىگە تۇججارلىقنى يازغۇچە ، قەشقەر شەھىرىگە بەگ بولۇشنى يازغان بولسا ، بىزگە ئوخشاش ئادەملەرنىڭ بەختى ئېچىلىپ قالار ئىدى ، دەپ كېتىمەن .

— ئاتىلىرى بىلەن ئانىلىرى سىلىگە ئوخشاش كەم سۆز ئادەملەرمۇ ؟ — دېدى ياقۇتخان گېپىنىڭ مەزمۇنىنى يۆتكەپ .

— ئۇنى ئۆيگە بارغاندا كۆرىدىلا ، ھەجەرخان .

ئۇلار ئازراق سۇيى بار ، ياقىسىدا ئېگىز دەرەخلەر ئۆسكەن ئېرىق بويىغا كېلىپ توختىدى . ساۋۇت يانتاق مىنگەن ۋە يېتىلىگەن ئاتلارنى دەرەخنىڭ غولىغا باغلاپ ياقۇتخانىنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە :

— تېخىچىلا ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپتىلىغۇ ، — دەپ سورىدى .

— ئۆزلىرىنى چۈشۈرۈپ قويارمىكىن دەپ ، — دېدى ئۇ .

— مەن چۈشۈرسەم بىرپەس يۆگىشىپ قالىمەنمىكىن .

— مەيلى ئەمەسمۇ ، ئەر - خوتۇن دېگەننىڭ بىر - بىرىگە يۆگىشىپ ئۆتكىنىگە نېمە يەتسۇن .

— ماقۇل ، دېگەنلىرىچە بولسۇن ، — ساۋۇت يانتاق ئۇزۇن ۋە يوغان قوللىرىنى سوزغان پېتىچە ياقۇتخاننى ئاتتىن چۈشۈردى - دە ، قۇچاقلىۋالدى . ئاندىن ئۇنىڭ نېپىز لەۋلىرىگە ھېرىس بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆيدى . ياقۇتخان بولسا ئۇنىڭ ئوتلۇق باغرىغا سىڭىپ كەتمەكچى بولغاندەك بىرپەس ھۇزۇرلىنىپ

تۇردى ـ ده ، ئاندىن :
— ئاۋۇ تەرەپتىن بىركىم كېلىۋاتىدۇ ، — دەپ ساۋۇت يانتاقنىڭ باغرىدىن ئاجراپ ئېرىق بويىغا كەلدى .
— قايىاقتىن كېلىۋاتىدۇ ؟ — دەپ ئەتراپىغا كۆز تاشلىدى ساۋۇتباي .
— شۇنداق دەپ سىلىنى ئالدىمسام ، كەچكىچە قويۇپ بەرمەيدىغاندەك ئەلپازلىرى بارغۇ ، — ئۇ ئېرىنىڭ ساددىلىقىدىن زوقلىنىپ ، بىر ئوچۇم سۇنى ئۇنىڭغا چاچتى ، ئاندىن يۈز ـ قولىنى يۇيۇشقا باشلىدى .
— تولا يۇيۇۋەرمىسلە ، چىدىمايدىكەنمەن ، — دېدى ساۋۇت يانتاق .
ئۇنىڭ بۇ گېپىگە ھەيران بولغان ياقۇتخان :
— نېمىشقا ؟ — دەپ سورىدى .
— تارلىقىم كېلىۋاتىدۇ .
— نېمىگە ؟
— نېمىگە بولاتتى ، ئېرىقتىكى سۇغا ـ دە .
— بەللى ساۋۇتباي ، سۇغىمۇ تارلىقى كەلگەن بارمۇ ؟
— كەلمەيچۇ . ئايدەك جامالىرىغا مېنى پارقىرىتىپ قويۇپ شېرىك بولۇۋاتامدۇ ؟
ياقۇتخان مۇنداق گەپنى ئاڭلايمەن دەپ مۇتلەق ئويلىنىمىغانىدى . بۇ گەپ ئۇنىڭغا شۇنچىلىك خۇشاللىق بېغىشلىدىكى ، يۈرەك ـ باغرى ئۆزىنى چىن دىلى بىلەن ياخشى كۆرگەن ئادەمنىڭ ئوتلۇق مۇھەببىتىدىن تەۋرىنىپ كەتتى :
— ئەمىسە ، يۈماي ، — ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئېرىنىڭ بايىقى گېپىگە خۇشاللىقىنى ئىپادە قىلىش ۋە ئۆزىگە ئوخشاش ئۇنىڭ كۆڭلىگىمۇ چوغ تاشلاپ قويۇشنى ئويلاپ ، — رومالىرىنى بەرسىلە ، يۈزۈمنى ئېرىتىۋالاي . ئۆزۈمنىڭكىگە ئېرىتسام ، يەنە تارلىقلىرى كېلىپ قالار ، — دېدى .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىرنىڭ يالغۇز كېلىشى مامۇتخان بىلەن گۈلسەنەمنى ئەنسىرىتىپ قويسىمۇ ، لېكىن ئۇلار چاندۇرمىدى .

— سوغۇق چايلىرى بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر تىنچلىق - ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن .

— چايمۇ تەييار ، — دېدى گۈلسەنەم دۇگىلەك شىرەنىڭ ئۈستىگە داستىخان سېلىۋېتىپ ، — هازىر ئىسسىق چاي ئەكىرىمەن .

— ئىسسىق چايلىرىنى سەل تۇرۇپ ، ساۋۇت يانتاق بىلەن كېلىنلىرى كەلگەندە ئىچەيلى .

گۈلسەنەم بىلەن مامۇتخان هاڭ - تاڭ بولۇپ بىر - بىرىگە قاراشتى .

ئۇلار هاياجانلانغىنىدىن نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى .

— كونىلارنىڭ نىكاھ غايىب دېگىنى راست ئىكەن ، ساۋۇت يانتاق هازىر ئۆي - ئوچاقلىق بولدى . ئۇلارنىڭ نىكاھىنى ئۆزۈم ئوقۇدۇم . كېلىنلىرى بالىلىرىغا ئوخشاشلا پاراسەتلىك ، ئىسمى هەجەرخان ، كەلپىنلىك هىممەت گۈرجەك دېگەن ئادەمنىڭ قىزى .

— راست دەۋاتاملا ؟ — بۇ گەپ ئەر - خوتۇن ئىككىسىنىڭ ئاغزىدىن تەڭلا چىقتى .

— بەللى ، گېپىمگە ئىشەنمەيۋاتامسىلەر ياكى يانتاقنىڭ ئۆيلەنگىنى دىتىڭلارغا سىغمايۋاتامدۇ ؟

— هەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ، — دېدى گۈلسەنەم .

— ئۇنداق بولسا ، كېلىن تۇرىدىغان هۇجرىنى جۆندىسىلە ، ئاندىن كېيىن كېلىنلىرىنىڭ ئايىغىغا تاشلايدىغانغا ئاق بوزدىن بولسىمۇ پاياندىز تەييارلىسىلا .

شۇنداق قىلىپ ، مامۇت ئاخۇننىڭ ئۆيىدە كېلىن كۈتۈش تەييارلىقى باشلىنىپ كەتتى .

تۆتىنچى قىسىم

بىرىنچى باب

بەزى دانىشمەنلەر خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇشنى ئەجدىھانىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغانغا ئوخشىتىپ ، ئەگەر ئۇنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان ئادەم ھوشيار ۋە قاتتىق قول بولمىسا ، ئوڭايلا يىقىلىپ چۈشىدۇ ، دېگەنىكەن . دانىيال خوجا بۇ گەپلەرنى ياش چاغلىرىدا ئاڭلىغان ۋە بەزى كىتابلاردىن ئوقۇغان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ماھىيىتىگە ئانچە ئېتىبار بەرمىگەنىدى . ھازىر ئويلىسا ، ئۇ دانىشمەنلەر بىرئاز كەمتەرلىك قىلغاندەك بىلىنەتتى . چۈنكى تەختتە ئولتۇرۇش ، ئۇنىڭ نەزىرىدە ، بىر باشلىق ئەمەس ، يەتتە باشلىق ئەجدىھانىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغانغا ئوخشايدىكەن . بۇگۈن ئۇنىڭ بىر بېشىنى باشقۇرسا ، ئەتە يەنە بىر بېشىنى باشقۇرۇشقا توغرا كېلىدىكەن . ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسا ، ئۇچىنچى ، تۆتىنچى باشلىرى ئاغزىنى ئېچىپ تۇرىدىكەن . بۇنداق بىرنەچچە بېشى بار ئەجدىھانىڭ — تەختىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان ئادەمدە ، ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن ھىيلە ـ نەيرەڭ ، ئادىللىق بىلەن جاھىللىق ، قاتتىق قوللۇق بىلەن يۇمشاقلىق ۋە تەبەسسۇم بىلەن ئىچى قارىلىققا ئوخشاش ياخشى ـ يامان خۇسۇسىيەتلەر مۇجەسسەملەشكەن بولۇشى لازىم ئىكەن . شۇنىڭغا قارىماي ، يەنە پۇقرالار ئىچىدە «ئادالەتپەرۋەر» دېگەن تەسىرات قالدۇرۇش كېرەك ئىكەن .

دانىيال خوجىنىڭ بۇ چۈشەنچىسى جۇڭغارلارغا ۋاسسالللىقى يادىغا كەلگەندە ، ئۆز مەنسىنى پۈتۈنلەي يوقىتاتتى . ئۇ ھەممە بېقىندى خانلارغا ئوخشاش بۇگۈن ئولتۇرغان تەختىدە ، ئەتە يەنە ئولتۇرمەن دەپ ئىشەنچلىك ئېيتالمايتتى . ئۇنىڭ خانلىق تەختىدە

قانچىلىك ئولتۇرۇشىنى ئۆزى ئەمەس ، جۇڭغار خۇنتەيجىسى بىلەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ھازىر ئۆزى باشقۇرۇۋاتقان خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇشتىن كۆرە ، جۇڭغار خۇنتەيجىسىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇشنى ۋە ئۇنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالماسلىقنى ئاساسىي ۋەزىپەم دەپ ئويلايتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ھاكىمىيەت قولىدا بار چاغدا ئۆزىگە قارشى بولغان ئادەملەردىن ئۆچ ئېلىشنى ، ئۆز ئەۋلادىنىڭ ئۇزۇن يىللار ھۆكۈمران بولۇشى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشنى ، زېمىن ھازىرلاشنى ئېسىدىن چىقارمايتتى .

لېكىن ، قەشقەر ، ئاقسۇ ۋە كۇچار تەرەپلەردىن كەلگەن ئايغاقچىلارنىڭ خەۋەرلىرىگە قارىغاندا ، ئۇ يەرلەردىكى بەزى ئادەملەر خوجا - ئىشانلارنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىشنىڭ ئورنىغا ، ئۇلارنى پىتىنخورلۇقتا ، ئالدامچىلىقتا ئەيىبلەپ ، بويۇنتاۋلىق قىلىۋېتىپتۇ .

قەشقەرنىڭ ئوپال دېگەن يېرىدە تۇرىدىغان بىر ئادەم پىشانىسىگە يېزىلغان قىسمەتكە نارازى بولۇپ : «ھەممىمىز ئاللا تەرىپىدىن يارىتىلغان بەندىلەر تۇرساق ، نېمە ئۈچۈن خوجاملارنىڭ يەرلىرىگە ھەر ھەپتىدە ئوچ ، بەزىدە تۆت كۈن ئىشلەپ بېرىمىز ؟ نېمە ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ ئاشلىقىنى ئورۇپ ، كەينىدىن دېنى قېقىلىپ كەتكەندە ئۆزىمىزنىڭكىنى ئورۇيمىز ؟ ئاخىرەتنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتى بىزگىلا بولۇپ ، ئۇلارغا يوقمىكەن ؟» دەپ ، مۆمىن مۇسۇلمانلارنى يولدىن ئازدۇرىدىغان گەپلەرنى قىپتۇ .

يەنە شۇ قەشقەرنىڭ شەھەر ئىچىدە تۇرىدىغان بىر ئادەم ئون ئوچ ياشقا كىرىپ رەسىدە بولغان قىزىنى قايسىدۇر بىر خوجا ئۈچىنچى خوتۇنلۇققا ئالماقچى بولۇپ سوراتسا «بىزگە خوجاملارنىڭ نەزىرى چۈشۈپتۇ» دەپ خۇشال بولۇشنىڭ ئورنىغا : «بۇ قېرى خوجام ئاتامدىنمۇ چوڭ تۇرسا ، قانداق بېرىمەن» دەپ ئۇنىماي ، قىزىنى مەكتەپكە تەرەپكە قاچۇرۇۋېتىپتۇ ۋە پۇقرالارنىڭ خوجىلارغا بولغان ئېتىقادىغا دەخلى يەتكۈزىدىغان بىرمۇنچە گەپلەرنى تارقىتىپتۇ .

كۇچار شەھىرىدە تۇرىدىغان بىر سازەندە شەھەر ئىچىدىكى ئاشخانىلاردا غەزەل ئوقۇپ ، ھەربىر غەزەلنىڭ ئاخىرىدا :

يار بىلەن بىرگە بولساڭ ، شۇ يەردىلا مەككە بار ،
مەككىگە بارماڭ نىگارىم ، بۇ يەردىمۇ مەككە بار .

دېگەن مىسرالارنى ئوقۇپ ، مۆمىن مۇسۇلمانلارنى بەيتۇللانى تاۋاب قىلماسلىققا دەۋەت قىپتۇ .

ئاقسۇ شەھىرىدە ، غىياس ئىسىملىك بىر يىگىت ھەر كۈنى بازار رەستىلىرىگە كېلىپ ، ماۋرائۇننەھر ، خۇراسانلارنى بويسۇندۇرغان ئەمىر تۆمۈر دېگەن پادىشاھ شام شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىپ : «لەشكەرلىرىمىزنىڭ ھەربىرى ئىككى نەپەر ئەرەبنىڭ كېسىلگەن بېشىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزسۇن ، دەپ پەرمان بېرىپتۇ . لەشكەرلەر ئون مىڭلىغان مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ ۋە پادىشاھنىڭ ئەمرى بويىچە بۇ كېسىلگەن باشلاردىن 124 ‹كاللا مۇنارىسى› ياساپتۇ . ھەربىر ‹كاللا مۇنارى› سىغا توقۇز مىڭ ئادەمنىڭ بېشىنى تىزىپتۇ . بۇ قىرغىنچىلىقنى كۆرگەن ئىمام جەزەرى[1] دېگەن ئەۋلىيا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى چۈشىدە كۆرۈپ : ‹يا رەسۇلەللا ، دۈشمەنلەر ئۈستىمىزدىن غەلىبە قىلدى ، ئەمدى ئۈممەتلىرىڭ ئۇچۇن دۇئا قىلغىن ؟› ، دەپ ئىلتىماس قىلغاندا ، پەيغەمبىرىمىز دۇئا قىلغانىكەن . ئاردىن ئۇچ كۈن ئۆتمەيلا ئەمىر تۆمۈر پادىشاھ شام شەھىرىنى تاشلاپ قېچىپتۇ . ئۇ يەردىكى مۇسۇلمانلار بولسا شاد ـ خۇراملىقا چۆمۈپتۇ . ھازىر بىزنىڭ دىيارىمىزدىكى مۇسۇلمان قوۋمىنى خوجىلار خانۇۋەيران قىلىشقا باشلىدى . ئاق تاغلىق خوجىلارنىڭ پېشۋاسى ئاپاق خوجا دىيارىمىزغا قالماقلارنى باشلاپ كەلگەن بولسا ، قارا تاغلىقلارنىڭ پېشۋاسى يەنە شۇ قالماقلار

---

① ئىمام جەزەرى — تولۇق ئىسمى ئىمان شەمشىدىن مۇھەممەد ئەل جەزەرى . 1332 ـ يىلى ۋاپات بولغان .

بىلەن بىرلىشىپ خەلقنىڭ قېنىنى شورىماقتا . خەلقنىڭ تاپقان ـ تەرگىنىنى قالماقلارغا بېرىپ ، ئىسمايىلخاننىڭ تەختىدە ئولتۇرماقتا ، شۇنىڭ ئۈچۈن ، دىيارىمىزدىكى ھەممە مۇسۇلمانلار يارانقان ئاللا بىلەن روسۇللىلادىن قالماقلار بىلەن خوجىلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرۇشنى تىلەپ مۇناجات قىلايلى... » دەيدىكەن .

ئۆز ھاكىمىيىتىگە قارىتا مۇنداق گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاش دانىيال خوجىنىڭ خانلىق غۇرۇرىغا تېگەتتى ، ئەلەم قىلاتتى . ئۇ بىرنەچچە كۈنگىچە يا ئېچىلىپ ، يا يېغىپ كەتمەي تۇرۇۋالغان بۇلۇتلۇق ئاسماندەك قاپقىنى تۇرۇپ يۇردى .

«ئەگەر ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، — ئايغاقچىلار ئەكەلگەن بۇ خەۋەرنىڭ يېرىم ـ يارتىسى راست بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇنىڭغا سەل قاراشقا بولمايدۇ . نەچچە يىللاردىن بۇيان ، بۇ دىياردىكى خوجا ـ ئىشانلارنىڭ دۇئاسىنىڭ بەرىكىتىدە تائەت ـ ئىبادىتىنى قىلىپ ، كۈنىنى كەچۈرۈۋاتقان خەلق ئۆز يولىدىن چىقىدىغان بولسا ، ئۇلارنى قايتىدىن يولغا سېلىش بەسى مۇشكۈلدۇر... »

ئۇ مۇشۇنداق خىياللار ئىلكىدە نېمە قىلىشنى بىلمەي ، باش قاتۇرۇپ ، ئاخىر بۇگۈن بىر قارارغا كەلدى .

«ئەڭ ياخشىسى ، بۇ خىل پىتنە ـ پاسات قىلغۇچىلارغا ئاسىيلار ، مۇرتەتلەر ، ئازغۇنلار ، لەنەتكەردىلەر دېگەنگە ئوخشاش ئەيىبلەرنى ئارتىپ ، يەكەنگە يالاپ ئەكېلىش ، بەزىلىرىنى ئەلگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن قاتتىق جازالاش ۋە بەزىلىرىنى توۋا قىلدۇرۇش كېرەك . بەزىلىرىنىڭ مال ـ مۈلكىنى ، يەر ـ جايىنى مۇسادىرە قىلىپ ، ئۇنى جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراجغا قوشۇش لازىم . شۇنداق قىلغاندىلا ، ھاكىمىيەتكە قارشى زىيانكەش ئۇنسۇرلاردىن قۇتۇلغىلى ھەم پۇقرالارنىڭ يۇرىكىنى مۇجۇغلى بولىدۇ... »

دانىيال خوجا بۇ قارارىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئوردا ئەركانلىرى بىلەن مەسلىھەت قىلىش ۋە شۇ ئارقىلىق ئۇلاردا «خوجام بىز بىلەن ھەر دائىم بار مەسلىھەت ئىش قىلىدۇ» دېگەن تەسىرات قالدۇرۇش

نسيبتىگە كېلىپ ، ئەمدىلا دىۋانىنى چاقىرماق بولۇۋىدى ، ئوردا مۇنشىسى كىرىپ ، پەرمانقۇل دېگەن كىشىنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

— باشلاپ كىرسىلە ، — ئىجازەت بەردى دانىيال خوجا ۋە بۇ ئادەمنىڭ بىر مۇھىم خەۋەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن كەلگىنىنى پەرەز قىلدى .

كىچىكمەي ئۇنىڭ قېشىغا تاغىل پەرىجىسىنىڭ ئۇستىدىن شايى ياغلىق باغلىۋالغان ئات يۈزلۈك ، كەكە ساقال بىر ئادەم كىرىپ كەلدى . بۇ ئىلى تەۋەسىگە «ئىشقىيە» سۈلۈكىنى تارقىتىش ئۈچۈن بارغان سوپىلارنىڭ بىرى — پەرمانقۇل ئىشان ئىدى . دانىيال خوجا بۇ ئادەم بىلەن خاس خانىدا ئولتۇرۇپ بىرەر سائەتتەك پاراڭلاشتى . پەرمانقۇل ئىشانىنىڭ گەپلىرىدىن ، بولۇپمۇ ، ساقىلاخۇنۇمنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە ئېيتىپ بەرگەنلىرى دانىيال خوجىنى خۇش قىلىۋەتتى . ياقۇتخانىنى ئىلىغا ئەۋەتكىنى بىكار كەتمەپتۇ ، ئۆزى كۈتكەندەك نەتىجە بېرىپتۇ . ھەتتا ئاكىسىنىڭ قاتىلى بولغان بۇ ئادەمنىڭ نامىزىغا ياقۇپ خوجىنىڭ قاتناشقانلىقىنى ئاڭلىغاندا ، خاپا بولۇشنىڭ ئورنىغا خۇشال بولدى . ئۇنىڭ ساقىلاخۇنۇمنىڭ نامىزىغا بارغىنىنى «ئىشقىيە» خوجىلىرىدا پەيدا بولىدىغان ھەر تۈرلۈك گۇمانلارنى يوققا چىقىرىدۇ ، دەپ ئويلىدى . بىراق «قېرىلارغا قۇۋۋەت بېرىدىغان» شاپتۇل قېقىنىڭ بىر قىسمى ئايرىلىپ قالدىمۇ ياكى ھەممىسى ئىشلىتىلدىمۇ ؟ دېگەن ئويغا كېلىپ سەل ئارامسىزلاندى . «خەپ ، شۇ چاغدا ھېلىقى ئەدەن قېچىرغا مۇشۇ ھەقتە ئەسكەرتىپ قويماپتىمەن ـ دە ، خەير··· »

دانىيال خوجىنىڭ سارغۇچ كۆزلىرىنى غۇۋالاشتۇرۇپ ئۇزاقچە ، ئەنە شۇنداق ئوي ـ خىياللارغا بېرىلىپ كەتكىنىنى «پىرىم ئاللاتائالاغا مۇناجات قىلىۋاتىدۇ» دەپ چۈشەنگەن پەرمانقۇل ئىشان ئۆزىنىڭ تەقۋادارلىقىنى نامايىش قىلىپ ، ياغاچ تەسۋىسىنى سىيرىشقا باشلىدى .

— سىلىنىڭ قايتىپ كەلگەنلىرىمۇ ياخشى بولدى ، — دەپ

سۆز باشلىدى دانىيال خوجا ، — ئەمدى ئىلى تەرەپكە ياز چىققاندا بارالا . يېقىندىن بېرى قەشقەر ، ئاقسۇ ، كۇچارغا ئوخشاش يەرلەردە تۇرۇۋاتقان بىرنەچچە بۇزۇق ئادەملەرنىڭ خانلىقىمىزغا ، مۇسۇلمانچىلىق دەستۇرلىرىغا خىلاپ كېلىدىغان ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقىنى مەلۇم بولدى . ئەنە شۇ مۇرتەتلەرگە سىياسەت قىلىپ ، ئەدىپىنى بەرمەسەك بولمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئىچىدە سىنالغان سوپى ـ دەرۋىشلەردىن ئوتتۇز ياكى قىرىق ئادەمنى تاللاپ ، سەپەرگە تەييارلىق كۆرسىلە .

— تولا ئوبدان ، — پەرمانقۇل ئىشان قولىنى كۆكسىگە قويۇپ رازىلىق بىلدۈردى .

— قالغان گەپ ـ سۆزلەر بولسا ، تەييارلىقلىرى پۈتكەندە يەنە سۆزلىشەرمىز .

دانىيال خوجا ئۇنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بېرىپ ئورنىدىن تۇردى .

※ ※ ※

— مەۋلانەمگە ھەزرىتى خوجام جانابلىرى قاغىلىق تەرەپتە بىرمۇنچە ۋەخپە يەرلەرنى ھەدىيە قىپتۇ ، دەپ ئاڭلىدىمغۇ ؟

— ھەزرىتى خوجامنىڭ تېخى تۇنۇگۈنلا قىلغان بۇ ئىلتىپاتىنى بۈگۈنلا ئاڭلاپ ئۇلگۈرۈپتىلا . ھەزرىتى خوجام ئۆزلىرىگىمۇ شامال تەگمىگەن بىر باھار غۇنچىسىنى ئىنئام قىپتۇ ، دەپ ئاڭلىدۇققۇ ؟

— ئۇنداق باھار غۇنچىسى مەۋلانەمدەك مۆتىۋەر زاتلارنىڭ كۆكسى ـ قارنى تويغاندىلا بىزگە ئاشىدىكەن ـ دە ، تەقسىر .

ئوردىنىڭ سورۇنخانىسىدىكى يۈمشاق كۇرسىدا ئولتۇرۇپ ، مۇشۇ تەرىقىدە پاراڭلىشىۋاتقان ئىككى ئادەمنىڭ بىرى خانلىق مەسچىتىنىڭ مۆتىۋەر ئىمامى ھەم دانىيال خوجا كەلگەندىن كېيىن ، قازىلىق لاۋازىمىغا ئىگە بولغان مەۋلانە ھەزرەت . ئىككىنچىسى ، دانىيال خوجىنىڭ قۇدىسى نىياز بەگ ئىدى .

بۇ ئىككى ئەمەلدار دانىيال خوجىنىڭ نېمە سەۋەبتىن چاقىرغانلىقىنى بىلمىسىمۇ ، لېكىن ئۆزلىرىنى بىلدۈرگەندەك تۇتۇپ ئولتۇراتتى .

— خوجامنىڭ ئىلتىپات قىلغان يەرلىرىگە نەچچە چاقىرىم ئاشلىق تەرگىلى بولىدىكەن ؟ — دەپ سورىدى نىياز بەگ .

مەۋلانە ھەزرەت ئۆزىگە ھەدىيە قىلىنغان يەر ئىككى يۈز قىرىق چاقىرىم ئەتراپىدا بولسىمۇ ، ئەمما دانىيال خوجىنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغىنىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن :

— ئۈچ يۈز چاقىرىمچىلىك ئاشىدۇغۇ دەيمەن ، — دەپ ماختاندى .

— ئۇ يەردە ئىشلەيدىغان ئادەملەرچۇ ؟

— ئۇلار يېتىپ ئاشىدۇ ، — يەنە ماختاندى مەۋلانە ھەزرەت ۋە بۇ ماختىنىۋاتقىنىمنى بىلىپ قالمىغاندۇ دېگەن ئويغا كېلىپ ، بەگدىن چاقچاق ئارىلاش سورىدى ، — كۆزلىرىنىڭ مەجۇن يېگەن ئادەمدەك قىسىلىپ قالغىنىغا قارىغاندا ، باھار غۇنچىسىنىڭ ھىدى خېلى مەست قىلغان ئوخشىمامدۇ ؟

— ئانچىلا ئەمەس ، مەۋلانەم ، بۇ باھار غۇنچىسى نەكەمدە ئۆزلىرىگە ھەدىيە قىلىنغان غۇنچىغا ئوخشاش ، شېخىدىن ئاجرىمای تۇرۇپلا ، باشقىلار تەرىپىدىن پۇرالغانكەن .

مەۋلانە ھەزرەت ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن پىخىلداپ كۈلدى ۋە :

— شۇنىڭ ئۆزىمۇ غەنىيمەت ، تەقسىر . پۇرالغان بولسىمۇ ، بۇنداق غۇنچىغا ھەزرىتى خوجامنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن مۇيەسسەر بولۇشنىڭ ئۆزى كاتتا ھۆرمەتتۇر ، — دېدى .

شۇ ئەسنادا ، ئۇلارنىڭ قېشىغا : «خوش - خوش ، ئۆزلىرى مەرھەمەت قىلسىلا » دېيىشكىنىچە ، بىر - بىرىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئابدۇقادىر مۇپتى بىلەن غازى بەگلەر كىرىپ كەلدى . مۇپتى ئالاھىدە ياسانغان — بېشىغا تىللا رەڭ ئۇچلۇق كۈلاھ كىيىپ ، مەخسۇملاردەك چاققان سەللە يۆگىگەن ، چېكىسىدىن تارتىپ ئۆستۈرگەن ئۇزۇن ساقىلىنىڭ ئۇچىنى تەكشىلەپ ، بۇرۇتىنى چەكتۈرگەنىدى . قىرلىق بۇرنى بىلەن ياپىلاق كەلگەن

پەيشانىسى ياغلاپ قويانداەك پارقىراپ كۆرۈنەتتى ، سول قولىغا تۇتۇۋالغان كەھرىۋا تەسۋىسى زەيتۇن رەڭلىك پەرىجىسىنىڭ ئېتىكىگىچە ساڭگىلاپ تۇراتتى .

ئۇلار مەۋلانە ھەزرەتلەر بىلەن سالام - سەھەت قىلىشىپ ، ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ، قاتار قويۇلغان كۇرسىلارغا ئولتۇرۇشتى .

— ئۆزلىرىگە تۇمۇ تېگىپ قاپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم ، دېگەن بىلەن ئوڭلىنىپ قالغان ئوخشايلا ، — دېدى نىياز بەگ پاتمە قىلىشقاندىن كېيىن ئابدۇقادىر مۇپتىغا .

— ئىنشائاللا ، — دېدى ئۇ ، — ھەر يىلنىڭ مۇشۇ مەزگىلىدە تېگىدىغان تۇمۇ ، بۇ يىلمۇ ئۆز ئىشىنى قىلدى ، دېگەن بىلەن بۇ قېتىم سەل يېنىكرەك ئۆتۈپ كەتتى .

— ئۇ بولسىمۇ ئاللاتائالانىڭ ئىلتىپاتى ، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى مەۋلانە ھەزرەت .

— ئەلۋەتتە ، شۇنداق ، — ئۇنىڭ سۆزىنى نىياز بەگ قۇۋۋەتلىدى .

— بۇ ئۇلۇغ زات ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئۇ ، — ھەر كۈنى كېچىسى تەھەججۇت[1] نامىزى ئوقۇپ ، ئاللاتائالادىن ھەزرىتى خوجام باشلىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ساقلىق - سالامەتلىكىنى تىلەيدۇ .

— ئىلاھىم ، سۇھەيىل[2] يولتۇزىمىز ھەرقايسىلىرىغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلسۇن ، — دېدى ئابدۇقادىر مۇپتى .

دانىيال خوجا سورۇنخانىغا كىرىش بىلەن ، ئوردا ئەركانلىرىنىڭ قىلىشىۋاتقان گەپلىرى چېچىلىپ توختاپ ، ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ۋە ئۆز خوجىسىغا سالام قىلىپ ، ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى .

بىراق ، دانىيال خوجىنىڭ چىرايى كۈندىكىگە قارىغاندا جىددىي

---

① تەھەججۇت — كېچىسى ئوقۇلىدىغان نامار .

② سۇھەيىل — جەنۇبىي قۇتۇبتىكى ئۆمۈر يولتۇزى . بۇ يەردە خوجىنى شۇنىڭغا ئوخشاتقان .

هەم سۇرلۇك بولۇپ ، سارغۇچ كۆزلىرى سالقىندا تۇرغان كىچىككىنە مۇز پارچىسىدەك يالتىرايتتى . ھەتتا ئۇ ھەر كۈنى دېگۈدەك چەكتۇرۇپ ، چەت - چۆرىسىنى قىردۇرۇپ تۇرىدىغان ساقال - بۇرۇتىغىمۇ ئۇستىرا تەگمىگەندەك كۆرۈنەتتى .

— قېنى ، ئولتۇرۇشسىلا ، — دېدى ئۇ سورۇنخانىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى تەختكە بېرىپ جايلاشقاندىن كېيىن .

دانىيال خوجىنىڭ قاش - قاپىقىغا قاراپ ، ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن چاقىرغىنىنى بىلمەكچى بولغان ئوردا ئەركانلىرى ھەر خىل ئوي ۋە تەخمىنلەردە بولدى . قايسى كۈنى دانىيال خوجىغا قاراشقۇ تاغ تەرەپتە تۇرىدىغان بىر مۇخلىسى بىلەن گۈما تەرەپتە تۇرىدىغان يەنە بىر مۇخلىسى قىزلىرىنى ھەدىيە قىلىپ ، دۇئاسىنى ئاپتۇ دەپ ئاشلىغان ئابدۇقادىر مۇپتى : «ئەمدىغۇ نۆۋەت ماڭا كەلگەندۇر ، خوجام ھەزرەتلىرى بەلكى شۇ قىز بالىلارنىڭ بىرىنى ئىنئام قىلىش ئۈچۈن چاقىرتقان بولۇشى كېرەك» دېگەن تەمەدە بولسا ، مەۋلانە ھەزرەت : «ۋەخپە يەرلەردىن قانچىلىك ھوسۇل ئېلىنغىنىنى سورامدىكىن ؟» دەپ ئويلايتتى . نىياز بەگ بىلەن غازى بەگلەر ، ئەگەر دانىيال خوجام جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراج توغرۇلۇق گەپ قوزغىسا ، بۇ يىلچە ئۇ خىراجنى ئاق تاغلىقلاردىن مۇسادىرە قىلىنغان مال - مۈلۈك بىلەن تۇگىتىپ ، پۇقرالاردىن ئېلىنغان باج ۋە باشقا سېلىقلارنى ئوردىنىڭ ئىختىيارىدا قالدۇرۇش ھەققىدە پىكىر بىلدۈرمەك بولاتتى .

ئەمما ، دانىيال خوجىنىڭ ئاغزىدىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئويلاپ باقمىغان گەپ - سۆزلەر چىقتى :

— ھەربىرلىرىنىڭ قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى ئېلىپ مەشۇرەتكە[1] تەكلىپ قىلىشىم جايلاردىن كەلگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، تەۋەيىمىزدىكى شەھەرلەردە تۇرۇۋاتقان بەزى ئادەملەر خانىدانلىقىمىزغا ، شەرئىتىمىزنىڭ ئەھكاملىرىغا قارشى تۇرلۇك پىتنىلەرنى ئۇيۇشتۇرماقتا ئىكەن ، — دېدى خوجا ۋە ئۇلارنى

① مەشۇرەت — مەسلىھەت ، كېڭەش .

قەشقەر ، ئاقسۇ ۋە كۇچار تەرەپلەردىكى ئايغاقچىلار يەتكۇزگەن خەۋەرلەر بىلەن تونۇشتۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — مۇنداق مۇرتەت - ئازغۇنلارنى ، تۇزكورلار بىلەن لەنەتكەردىلەرنى باشقا شەھەر - يېزىلاردا يوق دېگىلى بولمايدۇ . مېنىڭ ئويۇمچە ، بۇ ئاساسي بەندىلەر ئۆز ئىچىمىزدىن چىقىۋاتقان دۇشمەن بولغاچقا ، سىرتتىن كېلىدىغان دۇشمەنگە نىسبەتەن نەچچە ھەسسە خەتەرلىكتۇر .

— ئارى راست ، — دەپ قۇۋۋەتلىدى مەۋلانە ھەزرەت .

— شۇ ۋەجدىن ھەربىرلىرى بىلەن مەشۇرەتتە بولۇپ ، بىرەر چارە - تەدبىر كۆرۇشنى لايىق تاپتىم ، خاندانلىقىمىزنىڭ بەرقارار بولۇپ ، كامال تېپىشى ھەربىرلىرىدەك دانالىرىمىزنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە موھتاجدۇر .

— بۇنداق لەنەتكەردى ئەبىلەخلەرنى يەرنىڭ تېگىگە كىرىۋالسۇن تارتىپ چىقىرىپ ، شۇ ھامان قەتل قىلىش ۋاجىپتۇر ! — دېدى دانىيال خوجامنىڭ «دانالىرىمىز» دېگەن سۆزىدىن خۇشال بولۇپ كەتكەن مەۋلانە ھەزرەت ، — بۇ مۇرتەت ، بۇزۇقلار تەھقىق «ئىشقىيە» خوجىلىرى بىلەن ئالاقىدىدۇر . مۇشۇ باھانىدە «ئىشقىيە» لىكلەردىنمۇ بىرنەچچە خوجىنىڭ تۇمشۇقىنى قانىتىشىمىز لازىم .

— مەۋلانە ھەزرىتىمنىڭ ئېيتقانلىرى بىزنىڭ ھەم ئەينى مۇددىئايىمىزدۇر ، — دېدى ئابدۇقادىر مۇپتى ، — ھەزرىتى دانىيال خوجام يەكەن تەختىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن ، بارلىق مۇخلىسلىرىمىز «نەچچە يىللار مابەينىدە ئارزۇ قىلغان خوجىمىزنى ئەمدى تاپتۇق ، ئەمدى بىزگە ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس » دەپ ئەقىدە باغلاپ ، ئاتلىرىنى ئۇيرىسى بىلەن ، كالىلىرىنى ئېغىلى بىلەن ، قويلىرىنى قوتىنى بىلەن ، قىزلىرىنى ئېپىپەت - نومۇسى بىلەن خوجاملارغا ھەدىيە قىلىپ ، ئۇلارنىڭ دۇئاسىنى ئېلىۋاتسا ، ئۇ ئازغۇن بەتبەختىلەرنىڭ بۇ خىل سۆزلىرى دىنىمىزنىڭ ئەھكاملىرىنى ، خوجىلىرىمىزنىڭ ئىززەت - ئابرۇيىنى تۆكۇشكە

قارىتىلغان پىتنە- پاساتتۇر . شۇ بايىستىن بۇ بەتنىيەت بۇزۇقلارنى قاتتىق جازالاپ ، ئەھلى مۇسۇلمانلارغا ئىبرەت قىلىشىمىز لازىم .

بۇ ئىككى ئۆلىمانىڭ پىكرىنى ئولتۇرغانلار قۇۋۇەتلەشتى ، لېكىن دانىيال خوجا تەرىپىدىن : «بۇ مۇرتەتلەرگە قارىتا يۈرگۈزۈلىدىغان سىياسەتنى كىم ئېلىپ بارىدۇ ؟» دېگەن سوئال قويۇلغاندا ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرھازاغىچە جاۋاب بېرەلمەي تۇرۇپ قېلىشتى .

— لەنەتكەردىلەرنى تۇرغان جايلىرىدىن يالاپ كېلىپ ، زىندانغا بەند قىلىش لازىم ، — دېدى ئوردا ئەركانلىرىدىن نارازى بولغان دانىيال خوجا ، — بۇ ئىشنى ئورۇنلاشقا نىياز بەگ جانابلىرى مەسئۇل بولغاي . ئۇلارغا شەرئىەت ئەھكاملىرى بويىچە جازا بېرىشنى مەۋلانە ھەزرىتىم بىلەن ئابدۇقادىر مۇپتى جانابلىرى ئىجرا قىلغاي .

— ئەينى مۇددىئا .

— بىزمۇ شۇنداق قىلايلى دەپ ئويلىۋىدۇق ، — ئوردا ئەركانلىرى شۇ ھامان رازىلىق بىلدۈرۈشتى .

— ئەمدى ھەرقايسىلىرى بىلەن مەشۇەرەت قىلىدىغان يەنە بىر مۇھىم مەسىلە بار ، — دېدى دانىيال خوجا ، — ھازىر خۇنتەيجى جانابلىرى لەشكەرلىرى بىلەن ئۆزگە ئىقلىملارنىڭ يەرلىرىدە ئات چېپىپ يۈرۈۋاتقان ئوخشايدۇ . داندار دورغىنىڭ گېپىنگە قارىغاندا ، خۇنتەيجى جانابلىرى غەلىبە ئۇستىگە غەلىبە قىلىپ ، ماۋرائۇننەھر تەرەپكە سىلجىپ كېتىۋاتسا كېرەك . بىزنىڭ بېشىمىزغا كەلگەن يىغىلار ئەمدى ئۇياقلاردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا كېلىۋېتىپتۇ . ئەمما ، شۇنداق بولسىمۇ خاندانلىقىمىزنىڭ جۇڭغارلار ئالدىدىكى ئىناۋىتىنى ، خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، ھەر يىلى تۆلەپ تۇرۇشىمىزغا تېگىشلىك خىراجىنى مۇددىتىدىن بۇرۇن تاپشۇرساق دېمەكچىمەن . بۇنداق قىلىشىمىزنىڭ ئىككى تورلۇك ياخشى تەرىپى بار . بىرىنچىسى ، خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ھەرقايسىمىزغا بولغان ئىشەنچى ئاشىدۇ .

ئىككىنچىسى ، كېلەر يىلى سەرەتان ئېيىدا تۆلىنىدىغان خىراجدىن بىرنەچچە ئاي بالدۇر قۇتۇلغان بولىمىز .

— ھەزرىتى خوجامنىڭ ئېيتقانلىرى دانالىقنىڭ ئالامىتىدۇر ، — بىرىنچى بولۇپ سۆز قاتتى يەنە مەۋلانە ھەزرەت ، — بۇ ئىشنى ئىجرا قىلىشتا «ئىشقىيە» خوجىلىرى بىلەن شۇ سۇلۇكتىكى ئادەملەرگە سېلىنىدىغان سېلىقنىڭ مىقدارىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇش لازىم . زىراكى ئۇلار ئاپاق خوجا دەۋرىدىن تارتىپ تاكى ئۆزلىرى خان بولۇپ كەلگۈچىلىك بولغان ئارىلىقتا ھېچقانداق سېلىق ۋە خىراج تۆلىمەي بېيىپ كەتتى .

— بۇنداق قىلساق ، ئۇنىڭسىزمۇ قەشقەر ، ئاقسۇلاردا پىتىنە ـ پاسات ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان «ئىشقىيە» چىلەر تېخىمۇ قۇتراپ كېتەمدىكىن ، — دېدى غازى بەگ ئېھتىياتچانلىق بىلدۇرۇپ ، — مېنىڭچە ، پۇقرالاردىن ئېلىنىدىغان ئالۋان ـ ياساق ، باج ۋە ئۆشرە ـ زاكاتلاردىن چۈشكەن دارامەتلەرمۇ يېتىپ قالارمىكىن .

— ئۇنداق قىلغىنىمىز بىلەن ، ئوردىنىڭ خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قالىدۇ ـ دە ، تەقسىر ، — ئېتىراز بىلدۇردى نىياز بەگ ، — ئەگەر خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ۋەكىلى داندار دورغا ماقۇل كۆرسە ، خىراجنىڭ بىر قىسمىغا ھېسابلاپ «چاكار چوكانلار» بىلەن «غۇلچا گەدەنكەشلەر» نى بېرىۋېتەيلى .

— ئۇ چاغدا ، ئاشۇ بىر يىلدىكىدەك خەلق ئارىسىدا غۇلغۇلا بولماسمۇ ؟

— ھەرىنىڭ چاقمىقىغا چىدىغان ئادەم ھەسسىنى يەيدۇ ، تەقسىر .

— نىياز بېگىمنىڭ بۇ گەپلىرىمۇ توغرىدۇر ، — دېدى غازى بەگ ، — بىراق ھازىرقى شارائىتتا مەيلى «ئىشقىيە» چىلەر بولسۇن ، مەيلى ئاۋام خەلق بولسۇن ، ئۇلاردا نارازىلىق پەيدا قىلىدىغان ئىش قىلماي ، نەچچە يىللاردىن بېرى تۆلەپ ئۆگىنىپ كەتكەن ئالۋان ـ ياساق بىلەن باج ـ سېلىقلارنى دەرھال يېغىۋېلىش لازىم . زىراكى قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپ ، پۇقرا دېگىنىمىز

مېۋىلىك دەرەخكە ئوخشاش ئۆز پادىشاھلىرى بىلەن خوجىلىرى چىگىراق ئېغىتسا جىق ، بوشراق ئېغىتسا ئازراق مېۋە بېرىپ كەلگەن .

— بىز بۇ ئىشلارنى مۇنداق ئورۇنلاشتۇرساق بولامدىكىن ، — دېدى باياتىن بېرى ئوردا ئەركانلىرىنىڭ پىكىر ـ مەسلىھەتلىرىنى مۇلاھىزە قىلىپ ئولتۇرغان دانىيال خوجا ، — بۇ يىلچە پۇقرالار بىلەن «ئىشقىيە» چىلەرگە سېلىنىدىغان ئالۋان ـ ياساقنىمۇ كۆپەيتمەيلى . «چاكار چوكانلار» بىلەن «غۇلچا گەدەنكەشلەر» نىمۇ خىراج ئورنىدا ھېسابلاپ بەرمەيلى . نىياز بەگ باشلىق خەزىنىچىلەر خانىدانلىقىمىزنىڭ دارامىتىنى ھېسابلاپ كۆرسۇن . بۇ يەردىكى مەبلەغ ئىككى يۈز مىڭ تەڭگىگە يەتمىسە ، ئۇ چاغدا مېنىڭ ئىختىيارىمدىكى ۋەخپە مالىلار بىلەن ۋەخپە يەرلەردىن كىرگەن دارامەتنى قوشايلى .

ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغان ئوردا ئەركانلىرى ھە دېگەندە خوجىنىڭ مەردلىكىگە قايىل بولۇپ تەھسىن ئوقۇشتى . ئەما ، بىرپەستىن كېيىن ، بۇ مەردلىكىنىڭ ئۆزلىرىگىمۇ مۇناسىۋەتلى بارلىقىنى چۈشىنىپ قېلىشتى ، ئۇلاردا : «بۇ خوجىمىز شۇنچىلىك مەردلىك قىلىۋاتقاندا ، بىزنىڭ قاراپ تۇرغىنىمىز ياخشى ئەمەس . بەلكى بۇ بىزنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن مۇشۇنداق دەۋاتىدىغاندۇ» دېگەن ئوي پەيدا بولدى .

— ھازىرچە مۇشۇنداق قىلساق بولارمۇ ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئوردا ئەركانلىرىدىن .

— ئۆزلىرىدەك ئالىي سۈپەت خوجىمىزنىڭ پىكرى ماڭا ئوخشاش مۇخلىسلىرىنىڭ پاراسىتىگە پاراسەت قوشتى ، — دەپ ئىسپاتلىدى ئابدۇقادىر مۇپتى ، ئۇ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ سادىقلىقىنى يەنە بىر قېتىم بىلدۈرۈپ قويۇشنى ئويلىدى ، — بۇ قېتىم تۆلىنىدىغان خىراجنىڭ كەم يەرلىرى بولسا خەزىنىچى بەگلەر سىلىنىڭ ئەمەس ، مېنىڭ ئىختىيارىمدىكى مالۇغەللىلەرنى قوشقاي .

مۇپتىنىڭ گېپى مەۋلانە ھەزرەت ، غازى بەگ ، نىياز بەگلەرنىمۇ ئىپادە بىلدۈرۈشكە مەجبۇر قىلدى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى مەسلىھەت قىلىشۋالغاندەك :

— ئابدۇقادىر مۇپتى جانابلىرى بىزنىڭمۇ ئەسلى مۇددىئايىمىزنى ئىزھار قىلدى . بىز تۇرغاندا سىلىدەك سېخى ھۆكۈمدارىمىزنىڭ قاپچۇقىنى ئېچىشنى ئاللاتائالامۇ راۋا كۆرمەيدۇ ، — دېيىشتى .

دانىيال خوجا بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ خۇشال بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنى يەنە بىر قېتىم سىناپ كۆرمەكچى بولغاندەك ياكى ئۆزىنىڭ مەردلىكى بىلەن خەلقپەرۋەرلىكىنىڭ چەكسىزلىكىنى بىلدۈرمەكچى بولغاندەك ئەلپازدا ئېتىراز بىلدۈردى :

— ھەرقايسىلىرىنىڭ بۇ سەمىمىي تىلەكلىرىگە مىڭ مەرتىۋە تەشەككۈر ، — دېدى ئۇ ، — پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا ھىجاز ، يەمەن ، شام ، ئىراق ۋە ئۇلارغا يېقىن جايلار پاتمە قىلىنغاندا ، نۇرغۇنلىغان غەنىيمەت ئېلىنغان ، شۇنىڭدەك خىراج ۋە زاكات مالىلىرى كەلتۈرۈلگەن . يېقىن - يىراقتىكى پادىشاھلارمۇ ئۇ زاتقا سوۋغاتلارنى يوللىغانىكەن . ئەمما ، پەيغەمبىرىمىز ئۇلاردىن ھېچ نەرسىنى شەخسىي ئىگىلىۋالماي ، ھەممىنى تېگىشلىك ئورۇنلارغا سەرپ قىلىپ ، مۇسۇلمانلارنى كۆچەيتكەن . ھەتتا ئۇ زات يەنە : «ئۇھۇت تېغىدەك[1] ئالتۇنۇم بولسا ، ئۇنىڭدىن ئاللا يولىدا ئېلىپ قالغىنىمدىن باشقا ، بىر دىنارنىمۇ يېنىمدا قالدۇرۇش مېنى خۇش قىلمايدۇ » دېگەن . ھازىر مەندىنمۇ مەلۇم مىقداردا يىغىلىپ قالغان مال - مۈلۈك ۋە مەبلەغ بار . شۇ بايىستىن ماڭا رۇخسەت قىلغايسىلەر .

سورۇنخانىدا يەنە بىرھازاغىچە سۆكۈنات پەيدا بولدى . ئوردا ئەركانلىرى يەنە بىر - بىرىنى تىڭشاپ قالدى . ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى : «خوجامنىڭ رايىچە بولساق ، توپلىغان مال - دۇنيايىمىز ئۆزىمىزدە قالىدۇ » دەپ ئويلاشتى . بىراق ئۇلارنىڭ بۇ

① ئۇھۇت تېغى — مەدىنە شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى تاغ .

ئويلىرىنى مەۋلانە ھەزرەتنىڭ ئاغزىدىن چىققان سۆزلەر توزغاقتەك ئۇچۇرۇۋەتتى .

— ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ «ئۇھۇت تېغىدەك ئالتۇنۇم بولسا ، ئاللا يولىدا سەرپ قىلىشقا ئېلىپ قالغىنىمدىن باشقا ، بىر دىنارنى يېنىمدا قالدۇرۇش مېنى خۇشال قىلمايدۇ» دېگەن مۇبارەك كەلىمىسىدىن شۇنداق مەنە چىقىدۇكى ، ئۇ كىشى ئۇھۇت تېغىدەك ئالتۇن بولسا ، شۇنىڭدىن ئاللا يولىدا سەرپ قىلىش ئۇچۇن ، مەلۇم مىقداردا بولسىمۇ ئۆزىگە ئېلىپ قالىدىكەن . شۇنىڭ ئۇچۇن ئالىي سۇپەت خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ ئىختىيارىدا يىغىلىپ قالغان مال ـ مۇلۇك بىلەن مەبلەغ ، ئۇ زاتنىڭ دېگىنىدەك «ئاللا يولىدا سەرپ قىلىش ئۇچۇن» قالغىنى ئەينى مۇددىئادۇر .

جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراجنىڭ كەم يەرلىرىنى تولدۇرۇش بولسا ، بىزگە ئوخشاش ئۆز مۇرشىدىغا چەكسىز بېرىلگەن ئەسھابىلەرنىڭ ۋەزىپىسىدۇر .

— مەۋلانە ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ لەۋزى بىزنىڭ ھەم لەۋزىمىزدۇر ، — دەپ قوللىدى ئابدۇقادىر مۇپتى ، — ئەھلى مۇسۇلمانلارغا ھىدايەت قىلغۇچى ۋەلىيۇللامىزنىڭ① ئۆزىگىمۇ ئاللا يولىدا سەرپ قىلىش ئۇچۇن ، كۇندە دېگۇدەك مەبلەغ لازىم بولىدۇ . شۇ بايىستىن بۇ ئىشنى بىزنىڭ بەجا قىلىشىمىز مۇستەھەقتۇر② .

شۇنداق قىلىپ ، دانىيال خوجىنىڭ ھۇزۇرىغا يىغىلغان ئوردا ئەركانلىرى ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئۇنىڭ رايىچە بولۇشتى .

ئىككىنچى باب

دانىيال خوجا مۇشۇ يېقىندا خوتەن تەرەپتىن كېلىدىغان داندار دۇرغىغا بىرنەچچە ئادەمنى قوشۇپ ، شۇلار ئارقىلىق جۇڭغار خانلىقىغا تۆلەيدىغان يىللىق خىراجنىڭ يېرىمىنى ئەۋەتىپ ،

① ۋەلىيۇللا — ئاللا بىلەن سۆزلەشكۇچى .
② مۇستەھەق — لايىق ، ھەقلىق .

خۇنتەيجىنىڭ ئىشەنچىنى ئاقلىماقچى بولدى . خەزىنىچى بەگنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، ئاۋام خەلقتىن يىغىۋېلىنىدىغان ئالۋان ـ ياساقلار ۋە دىنىي مەھكىمىلەرگە تاپشۇرۇلىدىغان ئۆشرە ـ زاكاتلار تېخى تەلتۆكۈس يىغىلىپ بولماپتۇ . شۇنداقتىمۇ خەزىنىگە توپلانغان نەرسىلەرنىڭ ئۆزى خېلى بار ئىدى .

«ھازىرچە مۇشۇنىڭ ئۆزىمۇ يېتىپ تۇرىدۇ» دېگەن خۇلاسىگە كەلدى ئۇ . ئەمما ساغانوياننىڭ خوشلىشىۋېتىپ : «ئەمدى خوجا بىلەن كېلەر يىلى مەدىرە بايرىمىدىن كېيىن ، يىللىق خىراجىنى ئېلىپ كەلگەندە كۆرۈشىمىز ـ دە» دېگەن سۆزلىرى يادىغا كېلىپ ، مۇشۇ باھانىدە نويانىنمۇ ئەسكە ئېلىپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى .

ئۇ ئەمدىكى ئىشلىرى توغرۇلۇق مۇشۇنداق قارارغا كېلىپ ئىچكىرى ئۆيدە ئولتۇرغان دىۋانبېگىگە :

— دەرھال ھوشۇر قازىغا ئادەم ئەۋەتسىلە ، پىشىن نامىزىنى مەن بىلەن ئوقۇسۇن ، — دېدى .

— خوپ .

دانىيال خوجا خانلىقنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشتا ھىندىستاندەك چوڭ مەملىكەت ۋە شەھەرلەرگە كارۋان ئەۋەتىپ سودا ـ سېتىق قىلىدىغان چوڭ سودىگەر ھوشۇر قازىنىڭ پىكىر ـ مەسلىھەتلىرىنى ئېتىبارغا ئالاتتى ۋە بۇ ئارقىلىق ئۆزىنى گۈرۈلۈكتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن بىرمۇنچە يامبۇ ئېلىپ تېكەس ۋادىسىغا بارغان بۇ ئادەمگە كۆڭلىنىڭ يېقىنلىقىنى بىلدۈرمەك بولاتتى . ھەتتا بۇ سودىگەرگە بۇنىڭدىن بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى مۇخلىسلىرىدىن بىرى دۇئا ئېلىش ئۈچۈن ئەكەلگەن بىر قىزنى ئىنئاممۇ قىلغانىدى .

ھوشۇر قازىمۇ ئۆز نۆۋىتىدە تىجارىتىنىڭ راۋاج تېپىشىدا دانىيال خوجىدەك ھۆكۈمدار ئادەمنىڭ يار ـ يۆلەك بولۇشىغا موھتاج ئىدى . شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، ھەر قېتىم چەت شەھەرلەرگە بېرىپ كەلگىنىدە ، ئۇ يەرلەرنىڭ يوچۇن ۋە تاڭسۇق مالىلىرىدىن بىر ـ ئىككى ئۇلاغنى دانىيال خوجىغا تەقدىم قىلىپ

دۇئاسىنى ئالاتتى ۋە: «ئۆزلىرىنىڭ دۇئايى - بەرىكەتلىرى تۇپەيلىدىن ئاز - تولا پايدا ھاسىل قىلىۋىدىم، خوجام» دېگەن سۆزلەرنى قوشۇپ قويا تتى.

ھوشۇر قازى ئانچە كېچىكمەيلا يېتىپ كەلدى. ئۇ ساتىراشخانىدىن يېڭىلا چىققان بولغاچقا، يۈزى قىزىرىپ پارقىراپ تۇراتتى. بېشىغا سۆسەر جىيەكلىك دۇخاۋا تۇماق كىيگەنىدى. ئالدىغا تەڭنىدەك پومپىيىپ چىققان قورسىقىنى ئۆرە ياقىلىق جىگەر رەڭ پەشمىتىنىڭ پەشلىرى ئاران يېپىپ تۇراتتى.

— خۇرۇچى ئوبدان بولۇپ، ئاشپەزنىڭ ماھارىتى بولمىسا تائامۇ يېيىشلىك بولمىغاندەك، — دەپ سۆز باشلىدى دانىيال خوجا ھوشۇر قازىنى ھۆرمەت بىلەن كۇرسىغا تەكلىپ قىلىپ، — ئوردا ئەركانلىرىنىڭ سىياسەت بابىدا چارە - تەدبىرلىرى بولسىمۇ، ئەمما مالىيە ئىشلىرىدا ئۆزلىرىدەك ماھارەت ساھىب ئەمەس. ئۆزلىرىنى چاقىرغىنىم، قايسى كۇنى ئۇلار بىلەن مەشۋەرەت قىلىپ، كېلەر يىلى جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراجىنىڭ يېرىمىنى مۇشۇ ئايدا تۆلۈۋېتىپ، بىرئاز بولسىمۇ يېنىكلىشەيلى دېۋىدۇق. ھازىر بىزدە شۇ ئۆلچەمگە تولغۇدەك غەللە، خام، قوي، شۇنىڭدەك سولەيسۇن تېرىلىرى بار ئىكەن. بىراق بۇ نەرسىلەرنى قىش - قىرودا ئۇ يەرگە يەتكۇزۇش خېلى ھەرەج ئوخشايدۇ. شۇ بايىستىن ئۆزلىرى بىلەن مۇلاقات قىلاي دېۋىدىم.

— دانىشمەنلەرگە خاس تولىمۇ دانا تەدبىر كۆرۇپتىلا، تەقسىر، قالماق پادىشاھىغا تۆلىنىدىغان خىراجىنى مۇددىتىدىن ئىلگىرى تاپشۇرۇش، خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئېتىبارىنى كۇچەيتىش دېمەكتۇر، — دېدى ھوشۇر قازى ئۇنىڭ تەدبىرگە قايىل بولغانلىقىنى ئىزھار قىلىپ، — ئەمما، ئۆزلىرى دېگەندەك، بۇنچىلىك نەرسىنى ئىلى تەرەپكە يەتكۇزۇش، بولۇپمۇ ھازىر بەسى مۇشكۇل. مۇزات داۋىنى قېلىن قار بىلەن ھەر كۇنى كۆمۈلۈپ تۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر جەمغۇرۇلغان نەرسىلەرنى قىممەت جەھەتتىن ئالتۇن بىلەن كۇمۇشكە تەڭلىشەلەيدىغان نەرسىلەرگە ئالماشتۇرۇپ، شۇلارنى ئەۋەتسىلە ئوبدان بولارمىكىن؟

— باركاللا ، تولا ئوبدان مەسلىھەت بەردىلە ، ھوشۇر ئاخۇن ، سىلىنى چاقىرىپ ئادەم ئەۋەتىشتىكى مۇددىئايىمۇ شۇ ئىدى . مەن بۇگۈنلا نىياز بېگىم بىلەن خەزىنچى بەگلەرگە ئېيتاي ، بار نەرسىنى ئوخشىتىشقا ئۆزلىرى ياردەم بەرسىلە .

ھوشۇر قازى دانىيال خوجىنىڭ بۇ تەكلىپىنى ئاڭلاپ ، خۇددى بىر كوزا ئالتۇنغا يالغۇز ئۇچراپ قالغان ئادەمدەك خۇشال بولۇپ كەتتى . چۈنكى بۇ يىل قارىقاش ، خوتەندىن تارتىپ چەرچەن ، چارقىلىققىچە بولغان يەرلەردە قۇرغاقچىلىق بولۇپ ، ئاشلىقنىڭ باھاسى ئىككى ھەسسە ئېشىپ كەتكەن ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇشۇ يىقىندا تاغلىق بەدەخشان بىلەن كەشمىر تەرەپتىن بىرنەچچىلىگەن مويىپۇر ۇش سودىگەرلەر كەلگەنىدى .

مۇنداق شارائىتتا ، ھوشۇر قازىنى يانچۇقىغا دانىيال خوجىنىڭ خەزىنىسىگە يىغىلغان غەللە بىلەن تېرە ـ تەسەكلەردىن مىڭلىغان كۈمۈش تەڭگىلەر چۈشەتتى . يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ يەكەن ، قاغىلىق ۋە خوتەنگە ئوخشاش شەھەرلەردىكى دۇكانلىرىدا چەت مەملىكەتلەردىن ئەكەلگەن باھاسى قىممەت ماللىرى — ھەر خىل كىمخابلار بىلەن شايى ـ دۇردۇنلار ، زەر يىپ ئارىلاش توقۇلغان كالاۋۇتونلار ، كەشمىرنىڭ ئۇزۇن چۈچىلىق ياغلىقلىرى ، تۇرلۇك چىلىتەكلەر ۋە باشقىلار كۆزدىن بۇيان سېتىلماي خېرىدارسىز تۇراتتى . مۇشۇ باھانىدە ئۇلارنىمۇ «سۇ» قىلىۋېلىش مۇمكىن ئىدى .

لېكىن ، شۇنىڭغا قارىماي ھوشۇر قازى دانىيال خوجىنىڭ تەكلىپىگە دەرھال رازىلىق بېرىشنىڭ ئورنىغا قانداقتۇر بىر تەس ئىشنى ئىلاجسىز ئورونلاشقا بەل باغلىغان ئادەمدەك قىينىلىپ جاۋاب بەردى :

— ئەمدى ، خوجام ، ئۆزلىرى دېگەندەكىن ئورۇنلايمەن ـ دە .

شۇ چاغدا ، خانلىق مەسچىت مەزىنىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .

— ئاندىن كېيىن ، — دېدى ئورنىدىن تۇرغان دانىيال خوجا ، — خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ ئوڭ قولى بولۇپ يۈرگەن

هېلىقى مۇغەمبەر نوياننى ئۆزلىرىمۇ بىلمىدىلا . مۇشۇ باھانىدە ئۇ كىشىگىمۇ سوۋغات تەييارلاش ئەسلىرىدە بولغاي .

— خوپ ، خوجام . ھەممە ئىشنى ئۆزلىرى دېگەندەك بەجا كەلتۈرىمەن .

※ ※ ※

ئۇلار پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ ئوردا ھويلىسىغا كىرگەندە ، دەرۋازىنىڭ سول تەرىپىدە بىرنەچچە ئاتلىق جۇڭغار لەشكىرى بىلەن ھارۋىدا ئولتۇرغان ئۇچ ئادەمگە كۆزى چۈشتى .

بۇ نېمە ئىش ، دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا ، ئۇنىڭغىچە ئاتتىن چۈشكەن جۇڭغار لەشكىرى ، ئېگىز چاقلىق ھارۋىنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ ، قوللىرى باغلانغان بىر ئەر ۋە باشلىرى تار ياغلىق بىلەن ئورالغان ، چاچلىرىنىڭ ئۇچى بېلىگە چۈشۈپ تۇرغان ئىككى ئايالنى سىلكىشتۇرۇپ يەرگە چۈشۈردى . تۇتقۇنلارنىڭ ئۇستۈبشىدىكى توپا ـ چاڭلار ئۇلارنىڭ خېلى ئۇزاق يەردىن كەلتۈرۈلگەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى .

— بۇلار كىملەر ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا ئۆزىنى كۆرۈشى بىلەنلا ئالدىغا كەلگەن ئابدۇللا باقاۋۇلدىن .

— ھازىر داندار دورغا كەلگەنىدى ، تەقسىر . ئاۋۇ ھارۋىدىكى ئادەملەرنى قارىقاش تەرەپتىن يالاپ كەپتۇ .

— ئۇ قېنى ؟

— ئۇ كىشى ئاۋۇ ھۇجرىغا كىرىپ كېتىۋىدى .

«بۇ ئايغاقچى يەنە نېمە بالالارنى تېپىپ يۈرىدىغاندۇ ؟» دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا كەيپى ئۇچۇپ ، ھوشۇر قازى بولسا ھارۋىنىڭ قېشىدا قولى باغلاقلىق كەكە ساقال ئادەمنى تونۇپ قېلىپ ھەيران بولدى ـ دە ، «بۇ ھەيدەر ئاكامغۇ ؟» دېگەن پېتى ئۇنىڭ قېشىغا باردى .

شۇ چاغدا يۈزىنى ئورۇالغان ئايالنىڭ :

— ياراتقان خۇدايىم مەن بىچارىگە نېمىشقىمۇ پەرىزاتتەك قىز بالا تۇغۇشنى راۋا كۆردىڭىز ، ھوشۇر ئۇكام ، — دېگەن يىغا ئارىلاش ئاۋازى ئاڭلاندى ، — بۇ قىز بالا بىزگە تۇغمەس - پۇتمەس باللارنى تېپىپ بەردىغۇ ؟ خۇدايىم بىز بىچارىلەرنى ئازاب تارتىش ئۈچۈن ياراتقانمىكىن ؟ ئۇنىڭسىزمۇ روزى تۇتقاندەك ھايات كەچۈرۈۋاتاتتۇق .

— سەۋر قىلسىلا ، گۈلخان ئاچا ، ئۆزلىرىنى ئۇپراتمىسىلا ، — دېدى ھوشۇر قازى ئۆزىنى كۆرۈپ ھال - مۇڭ ئېيتىشقا باشلىغان ئايالغا تەسەللى بېرىپ ، ئاندىن كەكە ساقاللىق ئادەمدىن سورىدى ، — نېمە قىلىپ بۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىڭلار ، ھەيدەر ئاكا ؟

— ھېلىقى ئاق تاغلىق ئىشاننىڭ كاساپىتى . ئۇ بەتبەخت ، كىمدۇر بىرى ئۆلتۈرۈپ ، بىزنىڭ باغقا تاشلىۋەتكەن ئامبۇن بىلەن نۆكىرنىڭ جەسىتىنى مۇنۇ دورغا قالماقلا بىزنى ئۆلتۈردى دەپ چېقىپتۇ .

شۇ چاغدا ، ھۇجرىدىن چىققان داندار دورغا :

— بۇ نېمە قالايمىقان ؟ تۇتقۇنلارنى ئاۋۇ ئۆيلەرنىڭ بىرىگە ئەكىرىپ سولاپ قويۇڭلار ، — دەپ بۇيرۇق قىلدى .

ئۇنىڭ بېغىر رەڭ سىدام چىرايى قارىيىپ ، قىسىق كۆزلىرى چوغدەك قىزىرىپ كەتكەنىدى .

— ھە ، داندار دورغا كەپتىكەن - دە ، — دېدى دانىيال خوجا . ئۇ كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئەھۋالنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ، پەلەمپەينىڭ قېشىدا تۇراتتى .

— خوجامۇ بۇ يەردە بار ئىكەنغۇ ، — دېدى داندار ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ۋە شۇ ھامان تەكەببۇرلۇقىمۇ پەسەيگەندەك بولۇپ ، پەلەمپەي قېشىغا كەلدى - دە ، دانىيال خوجىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى .

— قېنى ، داندار دورغا ، ئوردىغا كىرەيلى ، — دانىيال خوجا سىپايىلىك بىلەن تەكلىپ قىلدى . ئاندىن پىشايۋاندا ئۆرە تۇرغان

دىۋانبېگىگە قاراپ ، — بىزگە چاي ئەكىرسۇن ، — دېدى ، بىر قەدەم مېڭىپ ، — ئابدۇللا ، — دەپ باقاۋۇلغا قارىدى ، — ئاۋۇ جۇڭغار ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇلار يالاپ كەلگەن كىشىلەرگىمۇ چاي ، غىزا بېرىڭلار .

— خوپ ، خوجام .

— سىلى نېمىشقا توختاپ قالدىلا ؟ — دېدى دانىيال خوجا نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالغان ھوشۇر قازىغا قاراپ ، — يۇرسىلە .

ئۇ دانىدار بىلەن ھوشۇر قازىنى دەھلىزنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى كىچىك سورۇنخانىغا باشلاپ كىردى . تورۇسى گەج بىلەن نەقىشلەنگەن بۇ ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تامدا بىرنەچچە ئويۇقلار بولۇپ ، ئۇلارغا بۇلغار مۇقاۋىلىق قىلىن ـ نېپىز كىتابلار تىزىقلىق تۇراتتى . ئىچىدىكى كونىراق گىلەم ئۈستىگە كۇرسىلار قويۇلغانىدى .

— دورغىنىڭ ئېلىمىزنى ئارىلاپ قىلغان سەپىرى ياخشى ئۆتكەندۇ ؟ — دېدى دانىيال خوجا تۆر تەرەپتىكى كۇرسىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن .

— ئېتىلمىنىڭ تۇيىقى كۆپ يەرلەرگە تېگىپ ، نۇرغۇن نەرسىلەرنى كۆردۇم . بىراق ، قارىقاش دېگەن يەرگە كەلگەندە كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ قالدى ، — دانىدار دورغا سەل توختىۋېلىپ ئاندىن گېپىنى داۋام قىلدى ، — ئۇ يەردىكى لامچىن ئامبۇن : «ئەتە قايتقىن ، گۈمىغىچە ئۆزۈم ئۇزىتىپ بارىمەن» دەپ ، قوندۇرۇپ قالغانىدى . لېكىن ، ئۇ ئامبۇن شۇ كېچىسى ئۆيىگە كەلمىدى . ئەتىگەنلىكى ئۇنىڭ ئايالى : «لامچىن كېچىسى تالادا قونمايدىغان ، قونسىمۇ بۇ چاغقىچە كېلەتتى . ئەنسىرەۋاتىمەن» دەپ يىغلاشقا باشلىدى . بىز بىرنەچچە لەشكەر بىلەن ئامبۇننى ئىزدەشكە باشلىدۇق . ئاخىر چۈشكە يېقىن ئامبۇن بىلەن يېنىدىكى نۆكىرىنىڭ ئۆلۈكىنى بايا يالاپ كەلگەن ئادەمنىڭ بېغىدىن تېپىۋالدۇق . شۇ چاغدا ، بېشىغا سەللە ئورىغان بىر بوۋاي

كېلىپ : «مۇشۇ ئادەمنى چىڭ تۇتسىلا ، ئۇنىڭ قىزىنى لامچىن ئامبۇنغا ئاشىق ئىكەن دەپ ئاڭلىغانىدىم» دېدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئادەمنى قىزى بىلەن قوشۇپ تۇتقۇنغا ئالدىم . خوتۇنى بولسا قالغىنى دەپ قوغلىغىنىمىزغا ئۇنىماي ، ئۆلسەم مۇشۇلار بىلەن بىللە ئۆلەي ، دەپ ئەگىشىپ كەلدى .

— بۇ قايسى كۇنى بولغان ئىش ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا .

— سەككىز كۇننىڭ ئالدىدا .

— بۇ ئادەم گۇناھىنى گەدىنىگە ئالدىمۇ ؟

— ئېلىشىغۇ ئالمىدى ، بىراق ئامبۇننىڭ ئۆلۈكى مۇشۇلارنىڭ بېغىدىن چىقتى .

دانىدارنىڭ گېپىدىن قانائەتلەنمىگەن دانىيال خوجا ھوشۇر قازىدىن سورىدى :

— بۇ ئادەمىلەرنى سىلى تونۇيدىغان ئوخشىمامىلا ؟

— تونۇمامدىغان ، خوجام . بۇ ئادەمنىڭ ئۆزى غازى بېگىمنىڭ تاغىسى ، ئايالى بولسا مېنىڭ چوڭ ئانامنىڭ قىزى .

— شۇنداقمۇ ؟ — دانىيال خوجا بىرھازاغىچە خىيالغا چۆمدى ، ئۇ ئىككى ئوتتۇرىسىدا قالغانىدى . بۇ ئوتلارنىڭ بىرىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن ، ئامبۇن بىلەن ئۇنىڭ نۆكىرىنى ئۆلتۈرگەن ئادەمنى جۇڭغارلارنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇش ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئىككى جۇڭغارنىڭ خوتۇنىنى تۆلەش ۋە بۇنداق ئىشلارنىڭ ئىككىنچى قېتىم سادىر بولماسلىقى ئۈچۈن كاپالەت بېرىپ خوتۇنىجىنى ئىشەندۈرۈش لازىم ئىدى . بولمىسا جۇڭغار خانى ئالدىدىكى ئىناۋىتىگە چوقۇم تەسىر يېتەتتى . لېكىن ، بۇنداق قىلسا ، ئامبۇننى ئۆلتۈرگەن بۇ كەكە ساقال قېرىنىڭ بىر يىلتىزى خوتەن ھاكىمى غازى بەگكە ، يەنە بىر يىلتىزى مۇنۇ ھوشۇر قازىغا چېتىشلىق ئىدى . بۇلار بولسا ، ئۆزىنى خوتۇنىجىدىن سوراپ بىرمۇنچە پۇل خەجلىگەن تۆت مۆتىۋەرنىڭ ئىككىسى ، شۇنىڭدەك ھاكىمىيەتنى تۇتۇپ تۇرۇشتا يار ـ يۆلەك بولۇۋاتقان نوپۇزلۇق

ئادەملەر ، بۇلارنى رەنجىتىش ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ قېلىش دېگەنلىك ئىدى .

مۇشۇنداق ئوي - خىياللاردا بېشى قاتقان دانىيال خوجا داندار دىن سورىدى :

— دورغىنىڭ بۇ ئادەملەرنى تۇتقۇنغا ئالغىنىدىن غازى بەگنىڭ خەۋىرى بارمۇ ؟

— ياق ، مەن ئۇ كىشىگە خەۋەر قىلمايلا خوجىنىڭ ئالدىغا ئەكەلدىم .

ئۇنىڭ بۇ گېپىدىن مەزكۇر ئىشنى بىرئاز سوزۇشقا بولىدىغانلىقىنى ، بۇ جەريانداا ئاتمۇ ئۆلمەيدىغان ، ھارۋىمۇ سۇنمايدىغان بىرەر چارە - تەدبىر تېپىشقا بولىدىغانلىقىنى پەملىگەن دانىيال خوجا :

— دانىدار دورغا مەشەگە كەلگەندە سەل ئالدىراپ كېتىپتۇ ، — دېدى . ئاندىن ئىشنىڭ تەرەپتە تۇرغان دىۋانبېگىگە قارىدى ، — دورغىنىڭ قورسىقىمۇ ئاچقاندۇر . ئابدۇللا باقاۋۇلغا ئېيتىسىلا ، ئوبدان مېھمان قىلسۇن .

※ ※ ※

— خانلىق ، ئوردا سەلتەنىتى دېگەن نەرسىلەر سىرتتىن قارىغان كىشىگە راھەت - پاراغەتتەك كۆرۈنگىنى بىلەن ، بەزىدە ئادەمنىڭ يۈرەك - باغرىنى زېدە قىلىۋېتىدىغان مۇشۇنداق ۋەقەلەرمۇ سادىر بولۇپ تۇرىدۇ ، — دېدى دانىيال خوجا ۋە بىردەم جىم تۇرغاندىن كېيىن ، ئۆزىنىڭ قاش - قاپىقىغا قاراپ ئولتۇرغان ھوشۇر قارىغا مۇراجىئەت قىلدى ، — سىلىچە بۇ ئىشنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولار ؟

— كەمىنە مۇخلىسلىرى بۇنداق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئۆزلىرىدەك پاراسەتكە مۇيەسسەر بولمىساممۇ ، لېكىن مۇنۇ

دورغىنىڭ دىيانەتلىك بىر مۇسۇلمانىنىڭ ئىبالىق قىزىنى ، شاراب بىلەن ناسۇال ھىدى چىقىپ تۇرغان قېرى ئامبۇنغا «ئاشىق ئىكەن» دېگىنىگە ئەقلىم زادى يەتمەيدۇ ، — دېدى ھوشۇر قازى .

«ھوشۇر ئاخۇنۇمنىڭ بۇ مۇلاھىزىسىدىمۇ مەنتىق بار ، — دانىيال خوجا ئويلىنىپ قالدى ، — بىراق ، بەتبەختلەرنىڭ جەستى ئاشۇ قىر بالا بار ئۆيىنىڭ بېغىدىن تېپىلىپتۇ ـ دە... »

شۇ چاغدا ، ئىشىك تۇۋىدە پەيدا بولغان دىۋانبېگىنىڭ :

ـ خوتەن ھاكىمى غازى بەگ جانابلىرى كەپتۇ ، — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

دانىيال خوجىنىڭ ئوي ـ خىياللىرى چېچىلىپ كەتتى ـ دە :

— باشلاپ كىرسىلە ، — دېدى .

ھوشۇر قازى بولسا : «غازى بەگ ھەيدەر ئاخۇن ئاكامنىڭ تۇتقۇنغا ئېلىنغىنىدىن خەۋەر تاپقان ئوخشىمامدۇ » دېگەن ئويغا كەلدى .

ئانچە كېچىكمەيلا غازى بەگنىڭ تولۇق بەستى ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى . ئۇ سەپەر كىيىملىرىنى يېشىپ ، ئوردا سەلتەنىتىگە لايىق كىيىنىشكە ئۆلگۈرگەنىدى . تولۇق ۋە قىزارغان چىرايى كۈلۈمسىرىگەندەك ئىللىق كۆرۈنەتتى .

— يالغۇز كەلدىلىمۇ ؟ — دەپ سورىدى خوجا سالام ـ سەھەت ۋە تىنچلىق ـ ئامانلىقتىن كېيىن .

— يوقسۇ ، — ئەدەپ بىلەن جاۋاب بەردى غازى بەگ ، — قارىقاشتىكى ھېكمىتۇللا ئىشان بىلەن ئۈچ نەپەر ئاشىق ـ دەرۋىشلەرنىمۇ ئېلىپ كەلدىم .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ دانىيال خوجا بىلەن ھوشۇر قازىلار ھەيران قېلىشتى . چۈنكى قارىقاشتا تۇرىدىغان بۇ ئىشان «ئىسھاقىيە » مەزھىپىنى تەرغىب قىلىشتا كۆزگە كۆرۈنگەن ۋە تېبابەتچىلىكتىمۇ شۆھرەت قازانغان ئادەم ئىدى . ئۇنى دانىيال خوجا خېلى يىللاردىن بېرى بىلەتتى . ئۇ دانىيال خوجىنىڭ خان بولغىنىنى ئاڭلاپ ، بىرقانچە مۇرىتلىرى بىلەن يەكەنگە كېلىپ ، ئۇنىڭ يېڭى مەنسىپىنى

تەبرىكلىگەچ شىپالىق دورا - دەرمەكلەر بىلەن بىللە تەرياق[1] سوۋغات قىلغانىدى. ھېكمىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ ساداقىتىدىن خۇشال بولغان دانىيال خوجا بۇ ئىشاننىڭ ئۇستىگە تون يېپىپ، ئوردىنىڭ تاشقى دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ قويغانىدى. بۇ ئادەم ھوشۇر قازىنىڭ يەرقان[2] كېسىلى بىلەن ئاغرىغان ئوغلىنىمۇ ساقايتقانىدى.

— قارىقاشتا تۇرىدىغان قالماق ئامبۇنى ئۆلتۈرۈلۈپتۇ، دېگەن خەۋەر مەھكىمىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن ئۇيەرگە بارساق، — دېدى خوتەن ھاكىمى، — دورغا تاغام ھەيدەر ئاخۇننى بالا - چاقىسى بىلەن قاتتىللىقتا ئەيىبلەپ بۇياققا يالاپ كېتىپتۇ. ئەقىل باۋەر قىلمايدىغان بۇ ئىشنىڭ ئاق - قارىسىغا يېتىش ئۈچۈن سۈرۈشتۈردۈم. نەتىجىدە، داندار دورغا ئۈچۈن شاراب ئىزدەپ يۈرگەن ئامبۇن يېنىدىكى نۆكىرى بىلەن ھېكمىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ، شۇ يەردە ئەجەل شەربىتى ئىچىپتۇ. بۇنى بىزگە ئەمەت ئىسىملىك بىر دېھقان يىگىت ئاشكارىلاپ بەردى. ئۇ يىگىت شۇ كۈنى ھەزرىتى ئالاھىددىن مۇھەممەدنىڭ مازىرىنى تاۋاپ قىلىپ، تۈن نىسپى بولغاندا ئۆيگە كېلىۋاتسا، ھېكمىتۇللا ئىشاننىڭ ھويلىسىدىن ئۇستىگە ئارتىلغان بىر نەرسىسى بار ئىككى ئاتنى يېتىلەپ چىقىۋاتقان ئىككى ئادەمنى كۆرۈپتۇ. ھېلىقى ئادەملەر ھەيدەر ئاخۇن تاغامنىڭ بېغىغا كەلگەندە، ئاتلار ئۇستىدىكى نەرسىلەرنى چۈشۈرۈپ، باغنىڭ ئىچىگە تاشلاپتۇ. بىز بۇنىڭ راست - يالغىنىغا يېتىش ئۈچۈن، ھېكمىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆيىگە باردۇق. ئۇ كىشى ھە دېگەندە ئىقرار بولمىسىمۇ، لېكىن قازىنىڭ ئامبۇن بىلەن نۆكەرلىك ئېگەر - توقۇملىرى تېپىلغاندا چارىسىز قالدى - دە: «بۇ كۈپپارلارنى خۇدا يولىدا زەھەرلەپ ئۆلتۈردۈم» دېدى ۋە ئۇلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئۆزىگە يارىدەملەشكەن دەرۋىشلەرنىمۇ ئېيتىپ بەردى.

ئاردا ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. خوتەن ھاكىمىنىڭ

---

① تەرياق — زەھەر قايتۇرىدىغان دورا.
② يەرقان — سېرىق كېسەل.

سۆزىدىن كېيىن ، جۇڭغار ئامبۇنىنىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك ۋەقەلەر تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتكەندەك بولدى . دانىيال خوجا بۇرۇن ئىككى ئوتتۇرىسىدا قالغان بولسا ، ئەمدى يەنە بىر ئوت پەيدا بولدى . بۇلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ بىرلىكى بولسىمۇ ئۆچۈرۈشكە جۇرئەت قىلىش كېرەك ئىدى . لېكىن ، قايسىسىنى بالدۇر ئۆچۈرۈش لازىم ؟ ئەگەر ئامبۇنىنى ئۆلتۈرگەن قاتىل ھېكمىتۇللا ئىشاننى جازالىسا ، «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىدىكى كۆپلىگەن مۇرىت ـ مۇخلىسلارنىڭ ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ . ھەيدەر ئاخۇننى جازالىسا ، غازى بەگ بىلەن ھوشۇر قازىلارنىڭ كۆڭلىگە غۇم چۈشىدۇ . ئامبۇنىنىڭ ئۆلۈمىنى ئېتىبارسىز قالدۇرسا ، مۇنۇ داندار دېگەن نېمە خۇنتەيجىگە ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن ، بىرگە ئىككىنى قوشۇپ مەلۇم قىلىدۇ ـ دە ، جۇڭغارلاردا گۇمان تۇغدۇرىدۇ .

بۇنداق ئويلار مەلۇم دەرىجىدە غازى بەگ بىلەن ھوشۇر قازىدىمۇ بار ئىدى . ئۇلار ئامبۇنىنىڭ ئۆلۈمىنىڭ يېڭىدىن خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان پىرىنىڭ جۇڭغارلار ئالدىدىكى ئابرۇيىغا نۇقسان كەلتۈرىدىغانلىقىنى بىلەتتى . بۇ ھال ئۇلار ئۈچۈنمۇ پايدىلىق ئەمەس ئىدى . شۇڭا ، ئۇلارمۇ يۈز بەرگەن بۇ ئەھۋالغا قانداق چارە ـ تەدبىر قوللىنىش ھەققىدە باش قاتۇراتتى .

— ھېكمىتۇللا ئىشان ئامبۇنىنىڭ جەسىتىنى باشقا يەرگە تاشلىماي ، نېمە ئۈچۈن ھەيدەر ئاخۇننىڭ بېغىغا تاشلاپتۇ ؟ — دەپ سوريدى دانىيال خوجا غازى بەگدىن ، — بۇ ھەقتە سوراپ كۆرمىدىلىمۇ ؟

— سورىدىم ، تەقسىر . بۇ شەخسىي ئاداۋەتتىن بولغان ئىش ئىكەن ، — دېدى ئۇ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ، — ھېكمىتۇللا ئىشان ئۆتكەن ئايدا ئايالى ئۆلۈپ قالغان ئوغلى ئۈچۈن ھەيدەر تاغامنىڭ قىزىنى سورىتقانىكەن . بىراق ، ئۇ كىشى خوتەندىكى بىر بۇرادىرى بىلەن قۇدا بولۇشقا ۋەدىلىشىپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ ، ئىشاننىڭ ئەلچىلىرىنى قايتۇرغانىكەن . ھەيدەر ئاكامنىڭ بۇ ئىشىنى «مېنىڭ

ئابرۇيۇمنى تۆككەنلىك» دەپ چۈشەنگەن ھېكمىتۇللا ئىشان ئۆچ ئېلىش نىيىتىگە كېلىپ ، ئامبۇننىڭ ئۆلۈكىنى ئۇلارنىڭ بېغىغا ئاپىرىپ تاشلاپتۇ .

ئاردىدا بىرپەس سۈكۈت ھۆكۈم سۈردى .

— تۇتقۇنلارنىمۇ ، دورغىنىڭ نۆكەرلىرىنىمۇ ياخشى كۈتۈڭلار ، — دېدى ئىچىدە مەلۇم قارارغا كەلگەن دانىيال خوجا دۇئانېيگىنى چاقىرىپ ، ئاندىن غازى بەگ بىلەن ھوشۇر قازىلارغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ھەرقايسىلىرى ئارامخانىغا بېرىپ ھاردۇق چىقىرىشسىلا ، مەن داندار دورغا بىلەن خاس مۇلاقات قىلىپ كۆرەي . مۇبادا مۇلاقىتىم نەتىجە بەرمىسە ، ئىلاج يوقكى ، پۈتۈن بەدىنىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بىرەر بارمىقىمىزنىڭ مېھرىدىن كېچىشكە توغرا كېلىدۇ .

※ ※ ※

تالاي يىللار دانىيال خوجىنىڭ خىزمىتىنى قىلغان ، ئۇنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتلىرىنى جۇڭغار ئوردىسىغا يەتكۈزۈپ تۇرغان داندار دورغىلىق مەنسەپكە چىققاندىن كېيىن تەكەببۇرلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن دانىيال خوجىنى كۆرگەندە ، نېمە ئۈچۈندۇر بۇرۇنقى ھالىتىگە كېلىپ قالغاندەك بولاتتى . ئۇ قەشقەرىيدىكى جۇڭغار ئامبۇنلىرىنىڭ ئىش ـ پائالىيەتلىرىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا ، ئۆزىنى خۇنتەيجىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرىدەك تۇتۇپ ، ئۇنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى يەتكۈزدى . بولۇپمۇ ، جۇڭغار ھۆكۈمدارى : «بىز بۇ زېمىندىكى ئۇيغۇرلارنى باشقۇرۇشتا جەبە ـ نويانىنىڭ① ئىش ـ ئۇسۇلىنى قوللىنىشىمىز كېرەك . ئۇ كىشى بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت ، رەسىم ـ قائىدىلىرىگە ۋە دىنىي ئېتىقادىغا چېقىلمىغانىدى ، چۈنكى ئۇلار ياشاۋاتقان يېرىدىن

① جەبەنويان — 1218 ـ يىلى كۈچلۈك خانىنى يېڭىپ ، قەشقەرىيىدە تۆت يىلدىن كۆپرەك ھۆكۈمرانلىق قىلغان .

ئايرىلىسىمۇ ، بېشىغا تۇرلۇك ئازاب ـ ئوقۇبەت كېلىپ ھاقارەتلەنسىمۇ ، ھەتتا تۇلكىدەك ئاچ قورساق ياشىسىمۇ ، ئاللانىڭ پېشانىمىزگە يازغىنى شۇ ، دەپ يۇرتۇبرىدۇ . ئەمما ، دىنىڭ ھاقارەت قىلىنىشىغا چىدىمايدۇ » دېگەن سۆزلىرىنى يېنىپ ـ يېنىپ تەكرارلىغاندى . لېكىن ، شۇنىڭغا قارىماي ، جايلاردىكى ئامبۇنلار تەرىپىدىن ئۆزىگە قىلىنغان سوۋغاتلارنىڭ يەرلىك ئادەملەردىن بىۋاپا ـ تالىۋېلىنغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، بىلمەسكە سالىغانىدى . دانىيارمۇ جۇڭغارلارنىڭ باسقۇنچى ئەمەلدارلىرىغا ئوخشاش ، قەدىمى يەتكەن يەردىلا ئۇنى ـ بۇنى باھانە قىلىپ خۇرجۇن ـ خالتىسىنى تولدۇرۇشنى ھاۋادىن نەپەس ئالغاندەك ياكى ئۆستەڭ سۈيىنى ئېچىشىپ ئىچكەندەك ئادەتتىكى بىر نەرسە دەپ ھېسابلايتتى .

بىراق ، قارىقاشقا كەلگەندە ، ئۆزىنى گۇمىغىچە ئۇزىتىپ قويىغاچ ، تەييارلىغان سوۋغاتلىرىنى بەرمەكچى بولغان لامچىن ئامبۇننىڭ ئۇ دۇنياغا تۈيۇقسىز سەپەر قىلىشى داندار دورغىنىڭ ئويلىغانلىرىنى بۇزۇۋەتتى . ئۇ مەزكۇر ئامبۇن بىرىدىغان سوۋغا ـ سالامنى ئىلىدىكى «ئالتۇن سۇمەن»[1] نىڭ چوڭ لاماسىغا ھەدىيە قىلىپ ، ئۇ كىشىنىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە بولماقچىدى . ھازىر بولسا بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشماي قالغانىدى . ئۇنىڭ ئامبۇن بىلەن ئۇنىڭ نۆكىرىنى ئۆلتۈرگەن كىشىنى قىزى بىلەن يالاپ كېلىشىدىكى ئويى ، دانىيال خوجىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىش ئىدى . «ئەگەر ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، — بۇ خوجا چىن دىلى بىلەن بىزگە سادىق بولسا ، ئامبۇننى ئۆلتۈرگەن بۇ ئادەمنى باشقا مۇسۇلمانلارغا ئۇلگە قىلىش ئۈچۈن قاتتىق جازالايدۇ ياكى ئامبۇن ئۈچۈن قىساس ئېلىشنى ماڭا ھاۋالە قىلىدۇ . ئۇ چاغدا مەن بۇ قاتىلنى ئىلىغا ئاپىرىپ قۇل ئورنىدا ئىشلىتىمەن ـ دە ، قىزىنى دېدەك قىلىۋالىمەن . ئەگەر دانىيال خوجا ‹چىققان كۆز ئورنىغا چۈشمەيدۇ ، بۇ ئادەملەرنى جازالىساقمۇ ئامبۇن بىلەن ئۇنىڭ

① ئالتۇن سۇمەن — ئالتۇن گۈمبەزلىك بۇتخانا .

نۆكىرى تىرىلمەيدۇ . ئۇنىڭدىن كۆرە ، ئۇلارنىڭ خۇنىنى تۆلىسۇن ياكى تۆلەيلى ، دېسە ، بۇنىڭغىمۇ ماقۇل دەيمەن··· »

ئۇ شۇنداق خۇلاسىگە كېلىپ ، ئىككىنچى قېتىم قۇيۇلغان شارابقا قول سۇنۇۋىدى ، ئۇنىڭ قېشىغا كىرگەن دېۋانبېگى :

— دورغىنى خوجام ھەزرەتلىرى كۇتۇپ تۇرىدۇ ؟ — دېدى .

داندار دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، دېۋانبېگىگە ئەگەشتى .

— دورغىنىڭ ھاردۇقى چىققاندۇ ؟ — دېدى دانىيال خوجا ئۆزىنى كۆرگەندە نېمە ئۈچۈندۇر قىزىرىپ كېتىدىغان داندارغا مۇراجىئەت قىلىپ ، — قېنى ، بۇياققا ، مۇنۇ كۇرسىغا .

— خوجامنىڭ مېھماندوستلۇقىغا رەھمەت ، — داندار ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندەك بولدى .

— بۇ چاغقىچە دورغىنىڭ چۇشىگە ئالتىن ئاغىچا نەچچە قېتىم كىرگەندۇ ؟ — دەپ چېقىشىپ قويدى دانىيال خوجا ئەتە ـ ئاخشىمى ياغاچ چېلەكنى كۆتۈرۈپ سىيىر ساغىدىغان ، نىسا بېگىم ئاچقىپ بەرگەن تاماقلارنى ئالغاندا ، بېشىنى يەرگىچە ئېگىپ رەھمەت ئېيتىتىدىغان ۋە ئىككى يېنىدا يېرىقى بار چاپان بىلەن يۈگدىن بېسىلغان قارا قالپاق كىيىپ يۈرىدىغان داندارنىڭ خوتۇنى يادىغا كېلىپ .

— خوجامنىڭ ئالتىن ئاغىچىنى ئېسىگە ئالغىنىغا رەھمەت ، — دېدى ئۇ ، — خوجامنىڭ دۈردۈن ئاغىچىسى بىلەن كىچىك ئاغىچىسى سالامەتتۇر ؟

— ئۇلار كۇندە دېگۈدەك ئالتىن ئاغىچىنى ئەسلەيدۇ . دۈردۈن ئاغىچا : «بىرنەچچە يىل بىللە يۈرۈپ قېرىنداشتەك بولۇپ كېتىشۈدۈق . داندار دورغا ئالتىن ئاغىچىغا تەييارلاپ قويغان سوۋغا ـ سالاملىرىمنى ئېغىر كۆرمەي ئېلىپ كېتەرمۇ ؟» دەيدۇ .

«ئىنسان ئېھسانىنىڭ قۇلى» دېگەن سۆزگە ئەمەل قىلىدىغان دانىيال خوجا داندار دورغىغا ئەنە شۇنداق گەپلەر بىلەن قىلتاق قويدى . ئۇنىڭ ئاغزىدىن بۇنداق گەپلەرنى ئاڭلايمەن دەپ ئويلاپمۇ

قويمىغان داندارنىڭ قىياپىتى كۆزلىرى گويا بىر تەخنە سۇتنى كۆرگەن مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك جانلىنىپ كەتتى.

ئەلۋەتتە، باشقا نەرسىلەرنى تاشلاپ بولسىمۇ، دۇردۇن ئاغىچا بەرگەن سوۋغاتنى ئالغاچ كېتىمەن، — دېدى ئۇ.

— ئاندىن كېيىن، — دەپ داۋام قىلدى دانىيال خوجا، — ئۇلۇغ خۇتتەيجىمز جانابلىرىغا ساداقىتىمنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن كېلەر يىلى تومۇز ئايلىرىدا تاپشۇرىدىغان خىراجىنىڭ يېرىمىنى پات يېقىندا ئەۋەتىپ بېرىش ئويۇم بار. دورغا ھەپتە ـ ئون كۈن تەخىر قىلىپ، مەزكۇر خىراجىنى ئېلىپ ماڭغان ئادەملىرىمىز بىلەن ھەمسەپەر بولسا تولىمۇ خۇرسەن بولاتتىم.

داندار دورغا ئويلىنىپ قالدى: «خوجىنىڭ گېپىگە قارىغاندا، مەن تاش ساناپ يۈرۈپتىمەنۇ، ئۇ قۇم ساناپ يۈرۈپتۇ، خۇتتەيجى جانابلىرى بىلەن ساغا نويانلار خوجىنىڭ ساداقىتىنى بىلىپ خان قىلىپ ئەۋەتكەن ـ دە، مەن تېخى ئۆزۈمچە بۇ ئادەمنىڭ بىزگە سادىقلىقىنى سىناپ كۆرۈش كويىدا يۈرۈپتىمەن...»

دورغا ئويلىنىپ قالدىغۇ؟ — داندارنىڭ جىمىپ كەتكىنىنى ئۆزىچە چۈشەنگەن دانىيال خوجا قۇرغان قىلتىقىنىڭ چۆرىسىگە يەنە دان چاچتى، — بايا خوتەندىن كەلگەن غازى بەگ جانابلىرى: «داندار دورغا ماڭا يولۇقماي كېتىپ قاپتۇ، ئاز ـ تولا سوۋغا ـ سالام تەييارلاپ قويۇۋىدىم، ئوچ ـ تۆت كۈنگىچە يېتىپ كېلىدۇ» دېگەنىدى.

داندارنىڭ چىرايى تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى ۋە: — ئۇ كىشى قاچان كەلگەن؟ — دەپ سورىدى.

— دورغا تاماق يەپ، ھاردۇقىنى چىقىرىۋاتقاندا، — ئەمدى دانىيال خوجا ئاساسىي مەقسىتىگە ئۆتتى، — ئۇ كىشى قارا تاشتىكى ئامبۇن بىلەن نۆكەرلىرىنى ئۆلۈمگە مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلارنى تەپتىش قىلىپ، مېنى خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن كەلگەنىكەن. غازى بەگنىڭ گېپىگە قارىغاندا، لامچىن ئامبۇن بىلەن ئۇنىڭ نۆكىرى شاراب خورلۇقى تۇپەيلىدىن بىرنەچچە مەرتىۋە

دەرىگە بېسىلغان بىر نائەھلىينىڭ ئۆيىدە شاراب ئىچىپ ، شۇنىڭ كاساپىتىدىن ئۆلگەن ئوخشايدۇ. بۇنىڭدىن قورقۇپ جېنىنى قۇتۇلدۇرماقچى بولغان ھېلىقى نائەھلىي شۇ كېچىسى ئامبۇنلارنىڭ جەستىنى دورىغا يالاپ كەلگەن ئادەمنىڭ بېغىغا تاشلاپتۇ - دە ، ئۆزى خوتەنگە بېرىپ غازى بەگ جانابلىرىغا ۋەقەنى بايان قىپتۇ . غازى بېگىم ئۇ شارابخور نائەھلىنى زىندانبەند قىلىپ قارىقاشقا كەلسە ، دورىغا : «مۇشۇ ئادەمنىڭ قىزىنى ئامبۇنغا ئاشىق ئىكەن دەپ ئاڭلىۋىدىم ، شۇڭا بۇ ئادەمنى چىڭ تۇتسىلا » دېگەن قېرى ئادەم كوچىمۇكوچا يۈرۈپ : «ھوي ، خالايىق ! ھەي ، ئەھلى مۇسۇلمانلار ! ئىلى تەرەپتىن كەلگەن خۇنتەيجىنىڭ دورىغىسى ، ئىشىنىڭ ئاق - قارىسىنى سۈرۈشتۇرمەيلا بىر مۇسۇلماننى خوتۇن - بالىسى بىلەن يالاپ كەتتى ! » دەپ ، بىرمۇنچە ئادەملەر بىلەن ئىسيان كۆتۈرۈشكە تەييارلىنىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن غازى بەگ جانابلىرى ئەھلى جامائەتكە نەسىھەت قىلىپ : «بۇ داندار دېگەن دورغا دانىيال خوجام ئىلىدىكى چاغلاردا بىرقانچە يىل ئۇ كىشىنىڭ خىزمىتىدە بولغان ، ھەرگىز ئۇ دورغىنى يامان دەپ ئىسيان كۆتۈرمەڭلار . ئۇ كىشى ئەھلى مۇسۇلمانغا ياخشىلىقتىن باشقىنى ئويلىمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن خۇنتەيجى جانابلىرى بۇياقتىكى ئامبۇنلارنىڭ ئىشىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتكەن... » دېگەنگە ئوخشاش گەپلەرنى قىلىپ ، خەلقنى ئاران دېگەندە توختىتىپتۇ .

دانىيال خوجىنىڭ بۇ سۆزلىرى داندار دورغىنىڭ خىياللىرىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتتى. ئۇ بېشىغا تاش تەگكەن ئادەمدەك گاڭگىراپ قالدى . ھەتتا ، ئامبۇننىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك سادىر بولغان بۇ ئىشلار خۇنتەيجىنىڭ قۇلىقىغا يەتسە ، ئۇنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ غەزىپىگە ئۇچرايدىغىنىنى ئويلاپ ، گويا يۈرىكى توختاپ قالغاندەك كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى ۋە «ئەجەب كالىتە پەملىك قىپتىمەن - دە ؟ ... ئارىلىق ئانچە يىراق بولمىغاندىكىن خوتەن ھاكىمىغا بېرىپ نېمىشقا مەسلىھەت قىلمىدىم ؟ نېمىشقا قوينى ئۆزىنىڭ يۇڭىدىن يىپ ئېشىپ

باغلىمىدىم ؟... » دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى .
داندار دورغىنىڭ روھىي ھالىتىدە يۈز بېرىۋاتقان ھالەتنى بايقىغان دانىيال خوجا :
— مەن مەزكۇر گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن غازى بېگىمگە : «داندار دورغا ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرى بىلەن ساغا نويانلارنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان ئادەم . ئۇ كىشى لامچىن ئامبۇننىڭ شارابخورلۇقىنى سىلەرگە قارىغاندا ياخشىراق بىلەر . ئۇنىڭ ھەيدەر ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىمغا يالاپ كەلگىنى بىزنى ھۆرمەت قىلغانلىقىنىڭ بەلگىسى ، بۇ ھەقتە خۇنتەيجى جانابلىرىغا خەۋەر قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق » دېدىم .
— شۇنداق بولماي ، — داندار دورغىنىڭ كۆز ئالدىنى توسۇپ تۇرغان چاڭ تارقاپ ، كۆڭلى يورۇپ كەتتى ۋە لامچىن ئامبۇننى يامانلاپ كەتتى ، — ئۇ بىرنېمە مەن بىلەن كۆرۈشكەن چاغدىلا مەست ئىدى . ساغا نويانمۇ مەن بۇياققا مېڭىشتا لامچىننى ئامبۇنلۇققا لايىق ئەمەس ، ھەرھالدا ئۆزۈڭ ئەھۋالغا قاراپ ئىش قىلارسەن ، دېگەنىدى . شۇڭا مەن نەۋاقتا ، خوجامنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك ، ئادەمگەرچىلىك قىلىپ ئۇ نېمىنى قايتىدىن مەنسىپىگە قويغانىدىم .
— ھازىر ئۇ كىشىنىڭ خىزمىتىنى كىم قىلىۋاتىدۇ ؟
داندار تۇرۇپ قالدى . چۈنكى ئۇ لامچىننىڭ ئورنىغا مەكتىتە تۇرۇۋاتقان ئامبۇننىڭ قولىدا ئېشىلەيدىغان بىر تۇغقىنىنى قويۇش نىيىتىدە بولۇپ ، ئۇ ئورۇنغا ھازىرچە باشقا بىرىنى ئويلاشمىغانىدى . شۇڭا :
— ھازىرچە ئۇ خىزمەتكە بىرەرسىنى بەلگىلىمىدىم ، — دېدى .
— نېمىشقا ؟ ئۇ يەردىكىلەرنىڭ ئىچىدىن دورغىنىڭ كۆڭلىگە ياققۇدەك ئادەم تېپىلمىدىمۇ ؟
— بايقىشىمچە ، ئۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى لامچىننىڭ ئۆزىگە ئوخشاش شارابخور ئىكەن . شۇڭا ، مەن مەكتىتە تۇرۇۋاتقان

ئادەملىرنىمىزدىن بىرەرنىڭ ئامبۇن قىلىپ ئەۋەتىشنى ئويلىغانىدىم.
دورغىنىڭ بۇ ئىشى يەنە سەل قارىغانلىق بوپتۇ، — دانىيال خوجا قارىقاشنىڭ ئامبۇنسىز قالغىنىغا خاپا بولمىسىمۇ، دانداڑىنى يەنە بىر قېتىم چۆچۈتۈپ قويۇشنى لايىق كۆردى، — ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ تەدبىرى بويىچە ئېيتقاندا، جايلاردىكى مۇھاپىزەتچى لەشكەرنى بىر كۈن ئامبۇنسىز قالدۇرۇش — شۇ جايدىكى جۇڭغار ھاكىمىيىتىنى بىر كۈن ئاجىزلىتىش دېگەن سۆزدۇر. ئۇلۇغ خۇنتەيجىمىز دورغىنىڭ بۇ ئىشىدىن خەۋەر تاپسا، ماڭمۇ سىياسەت قىلىشى مۇقەررەر. شۇنىڭ ئۈچۈن دورغىنىڭ ئامبۇنلۇقىغا بەلگىلىمەكچى بولغان ئادىمىگە پەرمان يېزىپ، نۆكەرلەرنىڭ بىرىنى دەرھال مەكتكە ئەۋەتىش لازىم.
داندارنىڭ باياتىن بېرى سەل - پەل بولسىمۇ خاتىرجەم بولغان كۆڭلى يەنە داۋالغۇپ كەتتى. ئۇ خۇنتەيجىنىڭ ھوقۇقلۇق ۋەكىلى بولسىمۇ، دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا دانىيال خوجا بىلەن تەڭلىشەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى:
— مەن بۇ ھەقتە خوجام جانابلىرىمەك چوڭقۇر ئويلىماپتىمەن، — دېدى. ئاندىن مەكتتىكى ئامبۇنغا ھازىرلا نۆكەر ئەۋەتمەكچى بولۇپ، شىرەگە كېلىپ پەرمان يېزىشقا باشلىدى.
دانىيال خوجا داندار دورغا بىلەن قىلىشقان گەپ - سۆزلىرىنىڭ خۇلاسىسى بولۇپ ھېسابلىنىدىغان بۇ پەرماننىڭ مەزمۇنىغا قىزىقتى:
— دورغا يازغان پەرماننى ئاڭلاپ باقسام، دېۋىدىم، — دەپ تىلەك بىلدۈردى.
ئۇنىڭ بۇ تىلىكى داندار دورغىدا: «بۇ خوجا مېنى يەنە چالا ئىش قىلدۇرمىكىن» دەپ گۇمانلىنىۋاتسا كېرەك» دېگەن ئوي پەيدا قىلدى - دە، يازغان پەرماننى ئوقۇپ بەردى. دانىيال خوجا پەرماندا يېزىلغان سۆزلەرنى ئىچىدىكى «قارىقاشتىكى لامچىن ئامبۇن شارابخورلۇق بىلەن ئۆلۈپ كەتكەچكە...» دېگەن جۈملىنى

ئاڭلاپ ، باياتىن بېرى ئەتراپىدا كۆيۈپ تۇرغان ئوتلارنىڭ ئۆچكەنلىكىنى ، يەنە كېلىپ ، شۇ ئوتنى پەيدا قىلغان ئادەمنىڭ قولى بىلەن ئۆچۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ خاتىرجەم بولدى ۋە دۇئانبېگى چاقىرتىپ كىرگەن نۆكەرلەرگە داندار دورغىنىڭ مۆھرى بېسىلغان پەرماننى بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ :

— دورغىنىڭ ئىككى نۆكىرىنى ئاۋارە قىلمايلى . بىرىنىڭ ئورنىغا ئوردا ياساۋۇللىرىدىن بىرى بارسۇن ، — دېدى دۇئانبېگىگە ، — ئابدۇللا باقاۋۇلغا ئېيتسىلا ، داندار دورغىنى قالغان نۆكەرلىرى بىلەن «ئەجدىها باغ» قا ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرسۇن . بۇ مېھمانلار خۇنتەيجىمىزگە ئەۋەتمىدىغان خىراج كارۋىنى تەييار بولغۇچە ، دەم ئېلىپ ھاردۇقىنى چىقارسۇن .

※ ※ ※

دانىيال خوجا ئارامخانىغا كىشى ئەۋەتىپ ، غازى بەگ بىلەن ھوشۇر قازىلارنى ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلدى ۋە ئۇلارغا داندار دورغا بىلەن بولغان سۆھبەتنىڭ مەزمۇنىنى ئېيتىپ ، ئاخىرىدا :

— شۇنداق قىلىپ ، دورغا بىلەن بولغان سۆھبەتتە زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن بىرمۇنچە يالغان گەپلەرنىمۇ قىلىشقا توغرا كەلدى ، — دېدى ۋە غازى بەگكە قاراپ كۈلدى ، — ئۆزلىرىنى ئىككى خۇرجۇن سوۋۇغا ـ سالامغا قەرزدار قىلىپ قويدۇم .

— دانىشمەن خوجامنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ بۇ مېۋىسى ئۈچۈن ، يۈز خۇرجۇن سوۋۇغا ـ سالام بولسىمۇ ئازلىق قىلىدۇ ، — غازى بەگ خۇشاللىقىنى بىلدۈردى ، — راستىنى ئېيتسام ، ھوشۇر قازى ئىككىيلەن بۇ ئىشنىڭ بۇنداق پۈتۈشىنى مۇتلەق تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدۇق .

— دانىشمەنلەر : «پىرى كامىللار ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ماڭار يولىدا شولا چاچقۇچى چىراغدۇر» دەپ بىكار ئېيتمىغان ـ دە ، — قوشۇمچە قىلدى ھوشۇر قازى ، — ئىلاھىم ، بىزگە

ئوخشاش مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىڭ بەختىگە پاراسەتلىرى تېخىمۇ كامال تاپقاي.

— بايا ئاۋۇ چاشقاننى ئۆلتۈرىمەن دەپ لوڭقىنى چېقىۋالغان ھېكمىتۇللا ئىشاننى چاقىرىپ خېلى نەسىھەت قىلدىم، — دېدى ئۆزىنىڭ ئەقلىدىن رازى بولغان دانىيال خوجا، — ئۆزلىرىمۇ، غازى بېگىم جانابلىرى، بۇ ئىشان بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ، ئۆيگە تۇتاشقان ئوتنى بىر قەدەھ سۇ بىلەن ئۆچۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭغا تارىمنىڭ سۇيىدەك سۇ كېتىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ قويارلا.

— ئەلۋەتتە، شۇنداق، تەقسىرىم.

— ئاندىن كېيىن ئۆزلىرىنى ھۆرمەتلىنىشكە، بىز خەقنى ھۆرمەت قىلىشقا تېگىشلىك دەپ ئۆگىنىپ كەتكەن بۇ جۇڭغار ئامبۇنلىرى بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشتا تولىمۇ ھوشيار بولۇش لازىم. خانلىقىمىزنىڭ ئىستىقبالىغا تەسىر يەتكۈزىدىغان مۇشۇنداق بىر تەشۋىشلىك ئىشلار سادىر بولسا، ئەگەر ئۇنى مەبلەغ بىلەن دەپنە قىلىش مۇمكىن بولسا، ئۇنى ئايىماي سەرپلەپ، تەشۋىشتىن خالىي بولۇش لازىم...

ئۇچىنچى باب

1721 ـ يىلىنىڭ دەلۋە ئېيى كىرگەن بولسىمۇ، ئانچە سوغۇق ئەمەس ئىدى. ئۆتكەن ھەپتىدە ياغقان قار تەسكەي جايلاردا ئاقىرىپ كۆۋرۈنگىنى بىلەن، كۈنگەي يەرلەر كۈز پەسلىدەكلا قارىيىپ، ئېرىق بويلىرىدىكى چىملار كۆكىرىپ تۇراتتى. تارىم ئاسمىنىدا ئېسىلىپ تۇرغان قۇياش ئۆز ھارارىتى بىلەن قىشنىڭ ھاۋاسىنى ئىسسىتالمىغىنىدىن خىجىل بولغاندەك، دۇگىلەك يۈزىگە ئاپئاق تۇماندىن پەردە تارتىۋالغانىدى.

ئىككى كۈندىن بېرى يولۇچىلارنىڭ قەدىمى يەتمەي بوش تۇرغان ھېلىمۇ يۇمشاقنىڭ كارۋان سارىيى چۆل ـ جەزىرىلەردىكى

ئۆتەكلەردەك ھۇۋۇلداپ قالغاندى .

— ھويلا - ئارامنى ئەتىگەندە سۈپۈرگەنىدىم ، ھازىر سۈپۈرمىسەممۇ بولار ، — دېدى ساراي خىزمەتكارى دىگەر نامىزىنى ئوقۇپ دەرۋازىدىن كىرگەن ھېلىم يۈمشاققا.

— ئۇنداق دېمەسلە ، تازىلىق بولمىغان يەردە بەرىكەت بولمايدۇ ، — ئېتىراز بىلدۈردى ھېلىم يۈمشاق .

— مېھمان بولمىغاندىكىن ، سۈپۈرگىنى بولسىمۇ ئاياللى - دە ، تەقسىر .

— سىلىگە بۇگۈن نېمە بولدى ، تۇراخۇن ؟ سۈپۈرگە دېگەن ئاغىچىلارنىڭ قۇلىقىدىكى ئالتۇن سۆكىمىدى ؟

— سۆكمىغۇ ئەمەس ، بىراق... — تۇراخۇن گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتمىشقا ئۇلگۈرەلمىدى . ساراي ھويلىسىنىڭ بىر قانىتى ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىسىدىن يالى - قۇيرۇقى ئۇزۇن تورۇق ئاتقا مىنگەن ئەدەن قېچىر كىرىپ كەلدى . ھېلىم يۈمشاق ئالدىغا بېرىپ سالام بەردى .

— تىنچ - ئامان تۇرۇشتىلىمۇ ، ھېلىماخۇن ؟ — دېدى ئەدەن قېچىر ئۆتكەن قېتىم كەلگىنىدە بىرنەچچە كۈن تۇرغان ھۇجرا تەرەپكە مېڭىپ .

— ھارماي كەلدىلىمۇ ؟ — ھېلىماخۇن ئۆزىگە سوغىدىشىپ كېلىۋاتقان خىزمەتكارىغا قاراپ ، — تۇراخۇن ، خۇرجۇننى ماڭا بەرسىلە ، سىلى ئاچچىقىدە سەندەلگە ئوت سېلىۋەتسىلە ، — دېدى .

بۇ قېتىم ھېلىماخۇننىڭ ئەدەن قېچىرغا بولغان مۇناسىۋىتى پۈتۈنلەي باشقىچە بولدى . ئۇ ئۆتكەن قېتىم كەلگىنىدە قانداق قىلىپ بۇ تۇججارنىڭ يانچۇقىدىن كۆپرەك پۇل ئۇندۇرۇۋېلىشنىڭ كويىدا بولغان بولسا ، بۇ قېتىم خۇددى يىراق يەردىكى يېقىن ئاغىنىسى كەلگەندەك خۇشال بولۇپ ، ئىززەت - ھۆرمەت كۆرسەتتى .

— سىلى كەتكەنىڭ بۇياقى ، — دېدى ئۇ ، — ئاتىلىرى مەرھۇم سامساق سۈپۈم بىرنەچچە مەرتەم چۈشۈمدە ئايان بولدى .

رەھمەتلىكىنىڭ روھىي پاكلىرى ياغسىراپ قالسا كېرەك دەپ ، تۆت مەرتىم ياغ پۇراتتىم ، ئىككى مەرتەم تۈپرىقىغا چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلدىم .

شۇ ئارىدا تاتلىق - تۇرۇم بىلەن بىرنەچچە گىرده كۆتۈرگەن خىزمەتكار كىرىپ كەلدى .

— ئۆتكەن جۇمەدىنغۇ دەيمەن ، — دېدى ھېلىم يۈمشاق ، ئەمما گېپىنىڭ ئايىغىنى ئېيتماي داستىخان سېلىۋاتقان خىزمەتكارغا مۇراجىئەت قىلدى ، — تۇراخۇن ، قۇناخۇنكام باپكار قاچان كەلدى ؟

— ئۇ كىشىنىڭ كەلگىنىگە ئىككى ھەپتە بولدىغۇ .

— ياش چوڭايغاندا ئادەمنىڭ خاتىرىسىمۇ ئاجىزلىشىپ كېتىدىكەن - ده ، — دېدى سارايۇەن ، — مەن تېخى ئۇ ئادەمنى ئۆتكەن جۇمە كۈنى كەلدى دەپ يۇرۇپتىمەن . شۇ كۈنى قۇناخۇنكامنىڭ قولى كىچىككىنە بوش بولۇپ قاپتىكەن : «يۇرسىلە ھېلىماخۇن ، ئەدەنباي بۇ شەھەردە بولمىغاندىكىن ، ئۇنىڭ يوقلۇقىنى بىلىندۈرمەي ئالتۇنلۇققا چىقىپ ، سامساق سوپۇمنىڭ قەبرىسىگە قۇرئان ئوقۇپ كېلەيلى » دەپ كەپتىكەن ، ماقۇل ، دەپ يەنە چىقىپ كەلدىم .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، ئەدەن قېچىرنىڭ كۆڭلى بوشاپ كەتكەندەك بولدى - ده ، چوڭقۇر خورسىنىپ :

— تۇلىمۇ ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىشىپتىلا ، — دېدى تىزلىنىپ ئولتۇرغان سارايۇەندىن رازى بولۇپ ، ئاندىن ، — قېنى ، ئاتام مەرھۇمنىڭ روھىغا يەنە بىر قىرائەت قىلىۋەتسىلە ، چاينى شۇنىڭدىن كېيىن ئىچەيلى ، — دەپ تىلەك بىلدۈردى .

ھېلىم يۈمشاق خۇددى مۇشۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ، تامىقىنى قىرىپ قويۇپ ئايەت ئوقۇشقا باشلىدى .

ئەدەن قېچىرمۇ ئادەتتىكى ھەممە ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش ، ئوقۇلۇۋاتقان ئايەتلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەي ، سارايۇەننىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى . ئۇ بولسا خۇددى بىرنەچچە يىل

مەدرىسىدە ئوقۇغان قارىيلاردەك ئىككى كۆزىنى يۇمۇپ ، ئاۋازىنى بەزىدە سوزۇپ ، بەزىدە جاراڭلىتىپ چىن ئېتىقاد بىلەن قىرائەت قىلدى .

— رەھمەت ، ھېلىماخۇن ، — دېدى ئەدەن قېچىر دۇئادىن كېيىن رازىلىقىنى بىلدۈرۈپ ، — تولىمۇ بەلەن قىرائەت قىلىدىكەنلا ، قايسى مەدرىسىدە ئوقۇۋىدىلە ؟ — دەپ سورىدى .

— قىزىق گەپ قىلدىلا ، ئەدەنباي ، — دېدى ئۇ چاي قۇيۇلغان چىنىنى سۇنۇۋېتىپ ، — مەدرىسىدە ئوقۇغان بولسام سارايۇەنچىلىك قىلماي ، بىرەر مەسچىتتە ئىمامەتچىلىك قىلمايتتىمۇ . ھازىر مەدرىسە دېگەن ھەممە ئۆيلەردە بار . ئاتا ـ ئانىلار بالا ـ ۋاقىلىرىنىڭ زۇۋانى چىقىشى بىلەنلا بىسمىللا دېيىشنى ، بالاغەتكە يەتكەندە نامىز ئوقۇشنى ئۆگىتىدۇ . بۇ خەت بىلمەيدىغان ، پەيشەنبىلىك ئالمايدىغان ئاتا ـ ئانا خەلپەتلەرنىڭ ۋەزىپىسى شۇ بولۇپ قالدى .

— بۇ دېگەنلىرى توغرا ، بىراق قىرائەتلىرى تولىمۇ ياخشى ئىكەن .

— ئۇنداق بولغىنى ئاتام رەھمەتلىك ئۆز زامانىسىدە غەزەل ئوقۇپ ، دۇتار چالاتتىكەن . رەھمەتلىك ئىككى ياشقا كىرگىنىمدە ئۆلۈپ كېتىپتۇ . ماڭا مال ـ دۇنيانىڭ ئورنىغا ئازراق بولسىمۇ ئاۋازىدىن قالدۇرۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ . ئانام رەھمىتى «ئاۋازىڭ ئاتاڭنىڭكىگە ئوخشايدۇ» دەيدىغان .

— بىرەر سائەتتەك ۋاقىتلىرى بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر چاي ئىچىپ بولغاندىن كېيىن .

— ئۇچ كۈنىنىڭ بۇيىقى بىكارچىلىقتىن قاچا بوشتىپ يۈرىمەن .

— ئۇنداق بولسا ، يۈرسىلە ، ئالتۇنلۇققا بىرىپ كېلەيلى .

— تولا ئوبدان .

ئۇلار ئالتۇنلۇققا كەلگەندە ، ئەدەن قېچىر دادىسىنىڭ توپىرقىنى ئاڭقىرالماي قالدى .

— ئۆتكەندە مەنمۇ سىلىدەك ، ھە دېگەندە سوپۇمنىڭ

قەبرىسىنى تاپالماي ، كېيىن تېپىۋالغانىدىم ، — دېدى ھېلىم يۇمشاق ئۈنىڭ ھالىتىنى بايقاپ ، — دانىيال خوجام ئاكىسى شۇئەيىپ خوجامنىڭ قەبرىسىگە گۈمبەز ياساتقاندىن كېيىن ، بۇ يەرنىڭ قىياپىتى تامامەن ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ .

دېمىسىمۇ ، ئۇستىگە دۆۋىلەنگەن توپىلارنى ئوت ـ چۆپلەر بېسىپ كەتكەن قەبرىستانلىقنىڭ بۇ تەرىپىدە ، شۇئەيىپ خوجىغا ياسالغان ھەشەمەتلىك گۈمبەزنىڭ يالت ـ يۇلت پارقىراپ تۇرغان رەڭدار كاھىشىلىرى ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . بىر چاغلاردا ، يەنى يەكەن خانلىقى ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە «ئىسھاقىيە» سوپىلىرىنىڭ مەشھۇر مۇرىتى بولغان ، تالاي مۇسۇلمانلار چاپىنىنىڭ پېشىنى كۆزنىگە سۈرتۈپ زىيارەت قىلىدىغان شۇئەيىپ خوجا ، مۇشۇ ئاسمان ـ پەلەك گۈمبىزى ئارقىلىق ئۆزىگە قول بەرگەن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنى كۆزىتىپ تۇرغاندەك قىلاتتى .

— مانا ، مەيەرگە ئولتۇرايلى ، ئەدەنباي ، — دېدى ھېلىم يۇمشاق توپىسىنىڭ بىر چېتى شۇئەيىپ خوجىغا تۇرغۇزولغان گۈمبەزنىڭ ئۇلىغا تاقاشقان قەبرىنىڭ يېنىغا كېلىپ .

ئەدەن قېچىر شۇ چاغدىلا دادىسىنىڭ قەبرىسىنى تونۇدى . ھېلىم يۇمشاق بايا «قىرائەتنى ياخشى قىلىدىكەنلا» دېگەن گەپنى ئاڭلىغاچقىمۇ ، ئەدەن قېچىر ئولتۇرۇشى بىلەنلا قىرائەتنى باشلىۋەتتى . ئۇ بۇ قېتىم ، ھۇجرىدىكىگە ئوخشاش ئاۋازىنى بوش چىقارماي ، بەلكى ئۇچ گەز چوڭقۇرلۇقتا كۆمۈلگەن ئالتۇنلۇقتىكى ھەممە مېيىتلار ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ، دىمى يەتكۈچە سوزۇپ ئوقۇدى . ئاخىرىدا «ئەدەنبايىنىڭ ئاتىسى مەرھۇم سامساق سوپۇمنىڭ روھىي پاكلىرىغا شاپائەت قىلغايسەن ! » دەپ يۇزىنى سىيپىدى .

ئۇلار كەلگەن يولى بىلەن قايتىپ ، ئالتۇنلۇقنىڭ چېتىگە كەلگەندە : «ھەي ، مۆمىن مۇسۇلمانلار ! » دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ توختاشتى . يۇزىگە چۈمبەل تارتىپ ، ئۇچىسىغا ئۆڭۈپ كەتكەن كونا

پەرەنجە ئارتىۋالغان بىر ئايال يۇگۈرۈپ دېگۈدەك كەلدى ـ دە :
— خۇدا ھەققى ، مەن بىچارىگە يارىدەم قىلىڭلار ؟ — دېدى زارلىنىپ ، — ئەمدى ئۇمۇ بەختسىز ئوغلۇمغا ئوخشاش ئاللانىڭ خۇش پۇراقلىق جەننىتىگە راۋان بولسا ، مەن ناتىۋاننىڭ ھالى نېمە بولماق .
— شۇنچىلىك پىغان چەككۈدەك قانداق مۇشكۈلاتقا دۇچار بولدىلا ؟ — دەپ سورىدى ھېلىم يۇمشاق .
— جېنىم تۇغقانلار ، — دېدى ئايال يالۋۇرۇپ ، — بېشىمغا كەلگەن مۇشكۈلاتنى سورىماي ، ئېرىمنىڭ قېشىغا بېرىپ ، ئۇنى يامان يولدىن ياندۇرۇپ بېرىشىمىلە ؟
— يۇرسىلە ، — دېدى ئەدەن قېچىر .
پەرەنجىلىك ئايال ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يەردە يۇز قەدەمچە مېڭىپ ، شاخلىرى سۇنغان قېرى توغراقنىڭ يېنىغا كەلگەندە :
— ۋاي ، جېنىم خۇدايىم ، ئەمدى ماڭا بۇ ئادەمنىمۇ قىيمىدىڭمۇ ؟ — دېگىنىچە يان تەرەپكە يۇگۈردى .
ئەدەن قېچىرلارمۇ قەدىمىنى تېزلەتتى ۋە يانتۇراق بىر يەردە يېڭىدىن پەيدا بولغان قەبرىنى قۇچاقلاپ ياتقان ئادەمنى كۆرۈپ توختاشتى .
— سادىغاڭ كېتەي ، ئاتىسى ، — دەپ يالۋۇردى ئايال دۇم يېتىقان ئادەمگە ، — نېمانچە ئۆزلىرىنى يوقتىپ قويىدىلا ؟ مەيدىلىرىگە سوغۇق ئۆتسە ، سىلى تۇرماق بىزنىڭمۇ جانلىرىمىز قاقشاپ كەتمەمدۇ ؟
بىراق ، ئۇ ئادەم ئايالىنىڭ نالە ـ پەريادىغا پەرۋا قىلماي :
— جېنىم بالام ، ئون گۈلۈڭنىڭ بىرىمۇ ئېچىلماي ، غازاڭ بولدۇڭغۇ ، بالام... م — دەپ پەرياد چېكىپ ، ياش تۆكەتتى .
قەبرىنى قۇچاقلاپ ياتقان بۇ ئادەمنى تونۇپ قالغان ھېلىم يۇمشاق :
— ھوي ، بۇ قۇناخۇنكامغۇ ؟ — دېگىنىچە كېلىپ ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى ، — بۇ نېمە قىلغانلىرى ؟ سەۋر قىلسىلا

دېدى .

— شۇنى دېسىلە ، بايانتىن بېرى بۇ ئادەمگە زادى گېپىمنى ئۇقتۇرالمىدىم ، — دېدى ئايال ، — تۇنۇگۈن مەھەللىمىزنىڭ ئىمامى ئۆيگە كىرىپ : «ئاللاتائالا سەۋر قىلغۇچىلارغا يېقىندۇر ، ئوغۇللىرى بۇ جاپالىق ئالەمدىن ئاخىرەت باغچىسىغا سەپەر قىپتۇ . بۇنىڭغا قانىتىق ھازا تۇتمىسىلا ، ئەمدى ئوغۇللىرى ھېچ نەرسىدىن خاپا بولمايدۇ ، ئۇنى ئۇياقتا ھېچكىم ئىشلەتمەيدۇ ، بۇ دۇنيادىكىگە ئوخشاش بىر كۈن ئاچ ، بىر كۈن توق يۈرمەيدۇ ، ئاللانىڭ قۇدرەت ئىلاھى بىلەن بىنا بولغان جەننەتتە كەۋسەر بۇلاقلارنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ، ھۆرلەر بىلەن بەختىيار ياشايدۇ» دەپ ، بىرمۇنچە نەسىھەتلەرنى قىلسىمۇ ئاڭلىماي : «بۇ خوجىزادىلەر ئوغلۇمنى ئۆلتۈرگۈچە ، مېنى ئۆلتۈرسە بولمامدۇ ؟ بالام دەپ زارلاپ ياشىغاندىن كۆرە ، ئۇنىڭ قېشىغا كېتەي» دەپ زادى ئۇنمايدۇ...

ئەدەن قېچىرمۇ بۇ ئادەمنى تونۇپ قالدى . ساقال ـ بۇرۇتلىرى لايلىشىپ ، چىراي ـ شەكلى بۇلغانغان بۇ ئادەم دانىيال خوجىغا ئېيتىپ ، «چاكار چوكان» لىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان ھېلىقى كىچىك قىز بالىنىڭ ئاتىسى قۇناخۇن باپكار ئىدى . قېرىغان چېغىدا نېمە سەۋەبتىندۇر ئوغلىدىن ئايرىلىپ ، قانىتى سۇنغان بۇ بەختسىز بۆزچىگە ئۇ نېمە دەپ تەسەللى بېرىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى .

— ئۆزلىرىگە كەلگەن بۇ مۇسىبەتتىن خەۋەرسىز ئىكەنمەن ، — دېدى ھېلىم يۇمشاق ، — ئاڭلىغان بولسام ، ھەرقايسىلىرىنىڭ غەم ـ قايغۇسىغا شېرىك بولار ئىدىم ، — ئۇ كۆزىگە ئۇلاشقان ياشنى يېڭى بىلەن سۈرتۈۋەتتى ـ دە ، — خەير ، قاچان شۇنداق بولدى ؟ كىچىك ئاخۇن ئاغرىقمىدى ؟ — دەپ سورىدى .

— بىر كۈن بولسىمۇ ئاغرىپ ياتقان بولسا كىمنىڭ دەردى ، دېسىلە ، — ئېرىنىڭ جاۋاب بەرگۈدەك ماجالى يوقلۇقىنى بايقىغان ئايال سۆز قاتتى ، — ھەر يىلى كۈزدە ، خوجاملارنىڭ ئېتىزلىرىدىكى زىرائەتلىرىنى يىغىپ بېرىش ئۈچۈن بىرنەچچە كۈن

هەقسىز ئىشلەپ بېرىدىغان سېلىق بار ئەمەسمۇ . شۇنى تۇڭىتىپ كېلىش ئۈچۈن قارىقۇم تەرەپتىكى بىر مەھەللىگە كېتىۋىدى . شۇ يەردە ئىشلەپ يۈرۈپ ، بىر دېھقانىنىڭ قىزى بىلەن چىقىشىپ قاپتۇ . كۆڭۈل دېگەن سارالمۇ ئادەمنى ئېزىقتۇرۇپ قويىدىكەن . بولمىسا ئاتىسى بىلەن ئىككىيلەن ئاشلىق بازىرىنىڭ يېنىدىكى هاممالچامنىڭ قىزىنى كىچىك ئاخۇنغا چاتمىز دەپ يۈرەتتۇق . بىر كۈنى بالام : «ئانا ، هاممالچىلىرىنىڭ قىزى لايىقمىز ئەمەس ، ئۇ خېنىم ئېگىز ئوقۇردا يەپ ئۆگەنگەن ، سىلىگە كۈچ بەرمەيدۇ . بىزگە يانتاياق بولۇپ ، روزغار تەۋرەتكۈدەك بىر قىز بىلەن سۆزلىشىپ قويدۇم ، ئاتا ـ ئانىسىمۇ رازىلىق بەردى ، خۇدا بۇيرۇسا مۇشۇ ئايىنىڭ ئىچىدە ئۆيگە ئەكېلىمەن » دېدى . ئاتىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، بۇنىڭغىمۇ ماقۇل دەپ رازىلىق بەردۇق . ئوغلۇم ئۇلۇشكۇنىنىڭ ئالدىدا : «بۇگۈن بېرىپ كېلىنلىرىنى ئەكېلىمەن » دەپ ، كېتىپ كەلمىدى . ئەتىسى كۈتتۇق ، يەنە يوق . ئاتىسى : «هەي ، چىمەنگۈل ، كۆڭلۈم ئەنسىرەۋاتىدۇ » دەپ ، ئولتۇرالماي بالىنى ئىزدەپ كەتتى . بۇرناكۇنزە ، هېلىقى خوجىزادىنىڭ يېنىدا ئىشلەيدىغان دېهقان بىلەن ئىككىسى ئېشەك هارۋىغا سېلىپ كىچىك ئاخۇنىنىڭ مۇردىسىنى ئەكەلدى . بولغان ئىش شۇ ، — ئايال ئۆزىنى تۇتالماي گېپىنى تۇگىتىپ بىرهازاغىچە ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى .

ئۇلارنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئۆرتەپ تاشلىغان بۇ پاجىئەگە هېسداشلىق قىلىپ ، ئۆزىمۇ مەيۈسلىنىپ قالغان هېلىم يۈمشاق ، ۋەقەنىڭ تېگى ـ تەكتىنى سۈرۈشتە قىلىشقا جۈرئەت قىلالماي ، گەپنى باشقا ياققا يۆتكىدى :

— سەۋۈر قىلىشسىلا ، تەقدىر دېگەن كاساپەت بەزىدە ئەنە شۇنداق رەھىمسىز بولىدىكەن . قۇناخۇنكا ، ماۋۇ ئەدەنبايىنى تونۇمىدىلىمۇ ؟

قۇناخۇن باپكار ياشاڭغىرىغان نۇرسىز كۆزى بىلەن ئەدەن قېچىرغا قارىدى ، لېكىن بۇرۇنقىدەك ئىززەت ـ هۆرمەت كۆرسەتمىدى . راستىنى ئېيتقاندا ، ئەتىگەندىن كەچكىچە خام توقۇپ

بەللىرى مۇكچىيىپ كەتكەن بۇ بۆزچىنىڭ گەپ قىلغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى .

— ئۆزلىرىنى بەك تۇتسىلا ، قۇناخۇنكا ، — دەپ تەسەللى بەردى ئەدەن قېچىر ، — ئەجەل كارۋىنى پەيغەمبىرىمىزنىمۇ ئېلىپ كەتكەن ، بۇگۈن - ئەتە بىزنىمۇ ئەكېتىدۇ . يىغلاپ - قاقشىغانغا ئۆلگەن ئادەمنىڭ قايتىپ كەلمەيدىغىنىنى بىلمىدىلىغۇ .

ئۇنىڭ سۆزىنى قۇناخۇن بۆزچى باش ئىرغىتىپ ماقۇللىدى ، كۆزلىرىدىن بولسا توختىماي ياش ئاقاتتى .

— يۇرسىلە ، بۇ يەردە تۇرغانىنىڭ پايدىسى يوق ، — ھېلىم يۇمشاق بۆزچى بوۋاينىڭ قولتۇقىدىن ئالدى ، — سوغۇقمۇ كۈچەيگىلى تۇردى ، ئۆيگە بارايلى ، — ئاندىن ئۇنىڭ ئايالىغا قاراپ ، — سىلى ، بىزگە قارىماي كېتىۋەرسىلە ، — دېدى .

ئەدەن قېچىر قۇناخۇن باپكارنىڭ يەنە بىر قولتۇقىدىن يۆلىدى . لېكىن ، بۇ ئادەمنى مۇشۇ ھالەتتە ئۆيگە يەتكۈزۈشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى بىرەر مىنۇت ئۆتمەيلا مەلۇم بولدى . بالىسىنىڭ پىراقىدا ھەممە نەرسىدىن ۋاز كەچكەن بۆزچى يا قولىنى ، يا پۇتىنى باشقۇرالمايتتى . ئۇ پۇتۇنلەي ھالسىزلىنىپ كەتكەنىدى . ئىلاجسىز قالغان ھېلىم يۇمشاق شەھەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ھارۋىنى يالىلاپ كەلدى - دە ، ئەدەن قېچىر ئىككىسى قۇناخۇن باپكارنى كۆتۈرۈپ دېگۈدەك ھارۋىغا سالدى .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىر بىلەن ھېلىم يۇمشاق سارايغا كەلگۈچە ، خۇددى بىر - بىرىنگە ئاداۋەتتى بار ئادەملەردەك زۇۋان سۇرۇشمىدى . چۈنكى ، قۇناخۇن باپكاردىن ئاڭلىغان بالىسىنىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك گەپ - سۆزلەر ئۇلارنىڭ مېڭىسىگە يېڭىدەك سانجىلىپ ، يۈرەك - باغرىنى زىدە قىلىۋەتكەنىدى .

«بۇنداقمۇ ياۋۇزلۇقلار بولىدىكەن - ھە ، — دەپ ئويلىدى

ئەدەن قېچىر ، — خەقلەر خۇدادىن كەلسە كەلسۇن ، خوجىلاردىن كەلمىسۇن ، دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن - دە . بۇ نېمىدېگەن دەھشەتلىك ئۆلۈم ! بۇنداق ئۆلۈمنى يارانقان خۇدامۇ راۋا كۆرمەس . ھېلىمۇ قۇناخۇنكام چىداشلىق ئادەم ئىكەن ، ئۇنىڭدىن باشقا سەل سەپپاراق ئادەم بولسا ، شۇ يەردىلا ئۇ قانخور خوجىنىڭ قارنىنى يېرىپ ، كۆرىدىغانىنى بىراقلا كۆرەتتى » .

ھېلىم يۇمشاقمۇ ئۆز خىيالى بىلەن بەند ئىدى : «خوجىلارنىڭ بۇنداق ئىشلىرى مۇشۇ يېقىندىن بېرى يەنە ئەدەپ قالدى ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، — ئۇلار بىر چاغدا ھېلىقى ھۆمە سۈزمىنىڭ بالىسىنى مۇشۇنداق ئۆلتۈرگەندى . ئۇ بىچارە يىگىتنىڭ گۇناھى — ئۇنىڭغا كالان خوجامنىڭ ئاسقاق قىزى ئاشىقى بىقارار بولۇپ نامە ئەۋەتكەنمىش . ئۇ قىز تالاقنىڭ پەمى يوقمۇ ياكى كۆيۈك ئوتىدا ئەقلى ئىشلىمەي قالدىمۇ ، نامىنى كالان خوجامغا ياخشىچاق بولۇپ كۆن كەچۈرۈپ يۈرگەن بىر ناكەستىن ئەۋەتىپتۇ . ئۇ ناكەس بولسا نامىنى ھۆمە سۈزمىنىڭ ئوغلىغا بەرمەي ، كالان خوجىغا بېرىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن بىكاردىن - بىكار ئۇ سۈزمىنىڭ بالىسى ئەيىبلىنىپ ، ئۆلتۈرۈلۈپتۇ .[1] ئەمدى بۇ بالا - قازا قۇناخۇنكامنىڭ بالىسىغا كەپتۇ... »

سارايۇەن بىلەن ئەدەن قېچىرنىڭ بۇنداق ئېچىنىشلىق ئويلارغا بېرىلىشىگە قۇناخۇن باپكاردىن ئاڭلىغان سۆزلىرى سەۋەب بولغانىدى . باپكار گېپىگە قارىغاندا ، كىچىك ئاخۇن قىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ۋەدە بويىچە ، سىلىنى ئەكەتكىلى كەلدىم دەپتىكەن ، ئۇ قىز ئانىسىغا ئېيتىپتۇ ، ئانىسى بولسا : «ئاتىڭنى كەلسۇن ، بىرەر ئادەم تېپىپ نىكاھىڭلارنى ئوقۇتايلى ، ئاندىن كېيىن كېتىڭلار » دەپتۇ . قىزنىڭ ئاتىسى بۇ چاغدا خوجىزادىنىڭ ئۆيىگە ئوتۇن توشۇغىلى كەتكەنىكەن . ئۇ ئادەم پىشىن مەزگىلىدە كەپتۇ . ئايالى ئەھۋالنى ئېيتقاندىن كېيىن : «بولىدۇ ، مەن خوجامنىڭ ئۆيىگە يەنە بىر ھارۋا ئوتۇن تاشلاپ ، قايتىشىمدا موللا باشلاپ كېلەي » دەپتۇ . چۈنكى ، بۇ بىچارىلەرمۇ بوي تۇزەپ قالغان قىزغا ئىككى خوتۇنى

① بۇ چاغلاردا خوجىلار ئاددىي پۇقراغا قىز بېرىشنى نومۇس دەپ بىلەتتى .

بار خوجىنىڭ كۆز تىكىپ يۈرگىنىنى بايقاپ ، قىزىنى كىچىك ئاخۇنغا چېتىۋېتىشنى لايىق كۆرۈشكەنىكەن . قىزنىڭ ئاتىسى بىر موللىنى باشلاپ كەپتۇ ـ دە ، نىكاھ ئوقۇتۇپ ، بالىلارنىڭ بېشىنى قوشۇپتۇ . لېكىن ، ئۆلۈم بىلەن نەزىر ـ چىراغدىن باشقا نەرسە چۈشىگە كىرمەيدىغان ھېلىقى موللامنىڭ ئىشى ئەتىسىلا خوجىزادىگە مەلۇم بوپتۇ . غەزىپى كەلگەن خوجىزادە شۇ كۈنى كەچتە ئىشەنچلىك مۇخلىسلىرىدىن بىرنەچچە ئادەمنى ئەۋەتىپتۇ . ئۇلار قىز بىلەن يىگىت ياتقان ھۇجرىغا بېسىپ كىرىپ ، كىچىك ئاخۇننى قوزۇقتا ئولتۇرغۇزۇپتۇ ـ دە ، قىزنى خوجىزادىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىپتۇ...

— بۇ دۇنيا دېگەنگە نېمە بولۇپ كەتتى ، ھېلىمۇ ئاخۇن ؟ — دېدى ئەدەن قېچىر ، — بىچارە قۇناخۇنكام قاراتاغمۇ كۆتۈرەلمەي مىجىلىپ كېتىدىغان دەرد ـ ئەلەمگە ئۇچراپتۇ .

— ئۇنى بىر دېمىسىلە ، — ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى سارايۇەن ، — نەۋاقتا خوتەندىن كەلگەن بىر تۇججار ، بۇ خوجا بىلەن سەئىد دېگەنلەرنىڭ قېنى باشقا بولغىنى ئۈچۈن ، بىز خەقنىڭ غېمىنى مۇتلەق ئويلىمايدۇ... دەپ ، بىرمۇنچە گەپ ـ سۆزلەرنى ئېيتىپ بەرگەندى . بەزىدە شۇ تۇججارنىڭ گېپىنى راست ئوخشايدۇ ، دەپ قالىمەن .

بۇ چاغدا ، ئۇلار ساراي ئاشخانىسىغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى . ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئوتنىڭ شولىسى ئەتراپنى يورۇتۇپ ، پىشۋاتقان تاماقنىڭ مەززىلىك پۇرىقى كوچىغا تارقىلىپ كەتكەنىدى . ئەدەن قېچىر سارايۇەننىڭ گېپىگە ئىپادە بىلدۈرمەي :

— قورساقنىڭ غېمىنى قىلمامدۇق ؟ — دېدى .

※ ※ ※

ئەدەن قېچىرنى ساراي دەرۋازىسىنىڭ تاقىلدىشى ئويغىتۋەتتى . كېچىكمەي ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېلىم يۇمشاقنىڭ

«كىم ئۇ؟» دېگەن ئاۋازى ۋە ئۇنىڭغا جاۋابەن: «دەرۋازىلىرىنى ئاچسىلا، بىز يىراق يۇرتتىن كەلگەن يولۇچىلار» دېگەن سۆزلەر، بىر ئازدىن كېيىن دەرۋازىنىڭ غىچىلداپ ئېچىلغىنى، ئات-ئۇلاغلارنىڭ دۇپۇرلىگىنى ئاڭلاندى. ھويلىدا پىلىلداپ يانغان چىراغ شولىسى كۆرۈندى. «بىر ياقتىن كەلگەن سودا كارۋىنى بولسا كېرەك» دەپ ئويلىغان ئەدەن قېچىر بېشىنى پۇركەپ قايتىدىن ياتتى. ئەمما، شۇ ھامان بامدات نامىزىغا چاقىرغان ئەزان ئاۋازى قۇلىقىغا كىردى. ئۇ ئەمدى سول يېقىغا ئۆرۈلۈپ ياتتى. لېكىن، ھويلىدا يۇرگەن ئادەملەرنىڭ: «ئەمدى بارغۇ، بامداتنى ئوقۇۋېلىپ بىراقلا ھاردۇق ئالايلى»، «ھەي، ئاۋۇ ئۇلاغنىڭ ئۇستىدىكى يۈكنى تېخىچە چۈشۈرمەپسەنغۇ!» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلىرى ئەدەن خېچىرنىڭ ئۇيقۇسىنى پۈتۈنلەي قاچۇرۇۋەتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، پەنجىرىدە تۇرغان شامنى يانداۋردى، خۇددى شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك:

— ئەدەنباي، ئورۇنلىرىدىن تۇردىلىمۇ؟ — دېدى ھېلىمم يۇمشاق. ئۇ ئۆيگە كىرىپ سەندەلنىڭ ئوتىنى يەڭگۈشلىدى، ئاندىن بامدات نامىزىنى ئەدەن قېچىر بىلەن بىللە ئوقۇدى.

— كارۋانلار نەدىن كەپتۇ؟ — دەپ سورىدى ئەدەن قېچىر.

— ئۇلار كارۋان ئەمەس، ئاقسۇ بىلەن كۇچار تەرەپتىن كەلگەن كىشىلەر ئىكەن، — دېدى سارايۇەن ۋە ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەردى، — ئۆتكەندە نىياز بەگ ھاكىم باشلىق بىرنەچچە ئادەملەرنىڭ شەرىئەت ئەھكاملىرىغا ئەمەل قىلمايۋاتقانلىقى سەلتەنىتىگە نارازىلىق بىلدۇرگەن ئاقسۇ، كۇچار تەرەپلەردىكى ئادەملەردىن بىرنەچچىسىنى يالاپ كەپتۇدەك، دېگەن گەپ-سۆزلىرى تارقالغانىدى. سارايغا كېچە كەلگەن كىشىلەر شۇ ئادەملەرنىڭ ئورۇق-تۇغقانلىرى ئىكەن. ئۇلارنىڭ گېپىگە قارىغاندا، شەھىرىمىزدىكى باشقا سارايلارغىمۇ، تۇنۇگۈن قىلىنغان تۇغقانلىرىنى سورۇشتۇرۇپ خېلى نۇرغۇن كىشىلەر كەلگەن ئوخشايدۇ.

— كۆپچىلىك بولغاندىكىن ئالۋان-سىلىقنى ۋاقتىدا

تۆلىيەلمەي ، خارۇزار بولغان دېھقانلار بىلەن كاسىپلارنىڭ ئارىسىدا قۇناخۇنكام باپكارەك ، خوجامنىڭ سەلتەنىتىگە نارازى بولغان ئادەملەر بولسا باردۇر ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — لېكىن شەرىئەت ئەھكاملىرىغا ئەمەل قىلمايدىغان ئادەملەر بار ئىكەن ، دېگەنلىرىگە ئانچە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ . ھازىر ئادەملەر ھەممە جايدا ، ھەممە ئۆيدە ، مەسچىتلەر بىلەن خانىقالاردا يەتتە ياشلىق بالىدىن تارتىپ ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان قېرىلارغىچە نامازغا ئوقۇپ ، روزا تۇتۇپ ، ئۆشرە - زاكات بېرىپ دېگەندەك ، دىنىمىز بۇيرۇغان ھەممە ئىشلارنى ئادا قىلىۋاتامدۇ .

— ئۇغۇ شۇنداق ، — دېدى ھېلىم يۇمشاق ، — بىراق سىلى دېگەندەك ، يۇرت بولغاندىكىن ، ئاپاق خوجا زامانىدىكىدەك شامەشرەپكە ئوخشاش ئادەملەر چىقىپ قالغاندەك تۇرىدۇ . ھازىر بەزى دەرۋىشلەر زەللىلى دېگەن بىر ئادەم توقۇپ چىقارغان غەزەللەرنى ئوقۇيدىغان بولۇپ قاپتۇ .

— زەللىلى دەملا ؟ — ئەدەن قېچىر بۇ ئىسىمغا قىزىقىپ سورىدى .

— ھە ، ئۇ كىشىنىڭ ئىسىم - شەرىپلىرى مۇھەممەت سىدىق بولۇپ ، «زەللىلى» دېگەن تەخەللۇسى ئىمىش ، — دەپ چۈشەندۈردى سارايۇەن ، — ھازىر ئۇ كىشى قەشقەر بىلەن ئاتۇش تەرەپلەردىكى ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ مازارلىرىنى زىيارەت قىلغىلى كېتىپتۇدەك . لېكىنزە ، ئۇ ئادەمنىڭ توقۇغان غەزەللىرى بەلەن ئىكەن - دە . قايسى كۈنى بىر دەرۋىشنىڭ ئاغزىدىن :

ئەگرى يۈرگەن سەبەبىدىن يىلان ،
خەلق كۆزىدىن قاچادۇر بەد گۇمان .
ئەگىرلىكىدىن چىمەن ئىچرە تىكەن ،
خار تۇرۇر گەرچە گۈل ئۈزرە تىكەن...

دېگەن غەزەلنى ئاڭلاپ ، بۇنى ئۆزلىرى توقۇدىلىمۇ ؟ — دەپ

سورىسام ، «ياق ، زەلىلى دېگەن كىشى توقۇغان» دېدى .

ئەدەن قېچىر مەزكۇر غەزەلنى خىيالەن مۇلاھىزە قىلىپ : «راست ئەمەسمۇ ، يولى ئەگىر ئادەملەر ھەرقاچان خەلق كۆزىدىن يىلانغا ئوخشاش يوشۇرۇنۇپ ، قېچىپ كۇن ئۆتكۈزىدۇ . گۇل بىلەن تىكەن بىر چىمەنلىكتە ئۆسسىمۇ ، گۇلگە ئوخشاش گۈزەللىكى ، پۇرىقى بولمىغاچقا ، تىكەننىڭ ھېچقانداق ئەتىۋارى يوق···» دېگەن ئويغا كېلىپ :

— راستتىنلا بەلەن توقۇلغان غەزەل ئىكەن بۇ ، — دېدى .

زەلىلى دېگەن ئادەمنىڭ يەنە مۇنداقمۇ غەزەللىرى بار ئىكەن دېسىلە . ئېسىمدە قالغىنىنى دەپ بېرەي :

قەدرى تاجى مەرىپەت بىلمەسمىكىن زاھىد ئىدى ،
خاتىرى خۇشتار ھېمىشە جۇببەۋۇ — دەستاردىن[1]

ئەربەيىن ئولتۇردى بولغايكىم رىيادىن شەيخلەر ،
قول ئاچىپ ھەرگىز دۇئا قىلماس ، نىيازى بولمىسا[2] .

— بۇ زەلىلى دېگەنلىرى گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دەپتۇ - دە ، — دېدى ئەدەن قېچىر .

— ئۇنى بىر دېمىسىلە . ھېلىقى دەرۋىش : «ئەگەر سىلىگە زەلىلىنىڭ غەزەللىرى ياققان بولسا ، يەنە بىر كېلىشىمدە ئۇ كىشىنىڭ دىۋانىدىن بىرنى ئالغاچ كېلەي» دەپ ۋەدە بەردى .

ھېلىنىم يۇمشاقنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ھويلا تەرەپتىن :

— مېھمانىنىڭ ئېتىنى توقۇپ قويدۇم ، — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى .

---

① سوپى - زاھىتلار مەرىپەت تاجىنىڭ قەدرىنى بىلمەمدىكىن ، ئۇلار ھەمىشە تون - سەللە بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىشىدۇ .

② شەيخلەر قېرىق كۇن ئىبادەتتە ئولتۇرسىمۇ ، نىياز - سەدىقە بولمىسا ، ھەرگىز قول ئېچىپ دۇئا قىلمايدۇ .

— ئەمسە ، مەن ماڭاي ، — دېدى ئەدەن قېچىر تۇمىقىنى كىيىپ .

— ناشتا قىلىۋالمامىلا ؟

— قايتىپ كەلگەندە ، — ئۇ ئورنىدىن تۇردى .

※ ※ ※

ئادەملەر بىر نەرسىدىن خاتىرجەم بولسا ، يەنە بىر نەرسىدىن خاتىرجەمسىزلىنىدۇ . ئەدەن قېچىرنىڭ ئۆمرى ئەنە شۇنداق ئۆتكەن . ئۇ بۇگۈن بىر نەرسىدىن خۇشال بولسا ، ئەتە بىر نەرسىدىن خاپا بولىدۇ . تىجارىتىدىن بىر قېتىم پايدا ئالسا ، يەنە بىر قېتىمدا زىيان تارتىدۇ ، بىردە كۈلسە ، بىردە يىغلايدۇ ، ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ ئاشۇنداق ئۆتۈشىگە ئۆگىنىپ كەتكەن ، شۇڭا «گۈل بولغان يەردە ، تىكەنمۇ بولىدۇ . دۇنيا دېگەن بۇ كارۋان سارايدىن ھەمىشە كۈلۈپ ئۆتىدىغان ئادەم بالىسى بولمايدۇ . بۇگۈن كۈلسەڭ ئەتە يىغلايسەن ، ئۇنىڭ قىزىقچىلىقىمۇ شۇنىڭدا» دېگەن سۆزلەرنى پات - پات تەكرارلاپ قويىاتتى .

ئۇ ھازىر ئوردىغا كېتىۋېتىپ دانىيال خوجا بىلەن بولىدىغان ئۇچرىشىشنى تەسەۋۋۇر قىلدى . ئۇنىڭ سوئاللىرىغا بېرىدىغان جاۋابلىرىنى يەنە بىرقۇر ئويلاپ كۆردى : «بۇ ئادەم ئالدى بىلەن ئوغلى ياقۇپ خوجامنىڭ ئەھۋالىنى ، ياقۇت خېنىمنى قانداق ئېلىپ بارغىنىمنى ، ئاندىن ساقلاخۇن توغرۇلۇق سورايدۇ . بۇلارغىمۇ بېرىدىغان جاۋابلىرىم تەييار . لېكىن ، ياقۇت خېنىم ھەققىدە بەرگەن جاۋابىمغا قانداق قارار ، خاپا بولارمۇ ؟ ئەگەر خاپىلىق بىلدۈرسە ، ئۇ خېنىم ئۆزلىرىدەك ئەۋلىيا ، پادىشاھ ئادەمنىڭ ئاغىچىسى بولغاچقا ، ئۆلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدىم ، خوجام دېيىشتىن باشقا ئىلاج يوق··· »

ئەدەن قېچىر مۇشۇنداق ئويلار بىلەن ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى . كۆكنى قاپلىغان كۈل رەڭ بۇلۇتلار

قوينىدىن سەپكىدەپ چۇشۇۋاتقان قار توڭلاپ قالغان يەرنىڭ بېشىنى ئاقارتقانىدى . ئۇ مەيداندا نال قېقىلغان كەشتىنىڭ ئىزىنى قالدۇرۇپ ئوردا دەرۋازىسىغا كەلدى . دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بېشىغا چاقماقنىما يېشىل سەللە ئوراپ ، بېلىگە قىلىچ ئاسقان ۋە بىر قولىدا پۆپۈكلۈك ئۇزۇن نەيزا تۇتقان ساقال ـ بۇرۇتلۇق سىپاهلار تۇراتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، — دېدى ئەدەن قېچىر ئۇلارغا نۆۋەت بىلەن قاراپ .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، — دېيىشتى ئۇلار ۋە ئوردا ئالدىدا ئەتىگەندىلا پەيدا بولغان كەمچەت تۇماقلىق ، دۇگىلەك ساقاللىق ئەدەن قېچىرغا قىزىقىش بىلەن قاراشتى .

— هەزرىتى دانىيال خوجامنى زىيارەت قىلاي دەپ كېلىۋىدىم ، — دېدى ئۇ .

— ئۇ كىشى بۇگۈن ۋە ئەتە هېچقانداق ئادەمنى قوبۇل قىلمايدۇ ، — دېدى سىپاهلارنىڭ بىرى ، — هازىر سىلى كېلىشىڭ ئالدىدا ، دۇئانىبېگىم شۇنداق دەپ ئۇقتۇردى .

شۇ چاغدا ، ئوردا هويلىسىدىن ئىككى ئاتلىق ياساۋۇل بىلەن ئابدۇللا باقاۋۇل چىقىپ قالدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، باقاۋۇل ، — دېدى ئەدەن قېچىر خۇشال بولۇپ .

باقاۋۇل بۇ كىمكەنە ، دېگەندەك بىرپەس تۇرۇپ قالدى ـ دە :

— ئەدەنىباي ئاكامغۇ ، قاچان كەلدىلە ؟ — دەپ ئېتىدىن ئىرغىپ چۈشۈپ كۆرۈشتى . ئاندىن ، — يۇرسىلە ، — دېدى ـ دە ، ئېتىنىڭ چۈلۈۋۇرنىنى ياساۋۇللارغا بېرىپ ، ئەدەن قېچىرنى ئوردىغا ئېلىپ ماڭدى .

— سىلىنى خىزمەتلىرىدىن قويدۇمۇ نېمە ؟ — دېدى ئەدەن قېچىر ئوردا پەلەمپىيىگە يېقىنلاشقاندا .

— هەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ، ئوردىنىڭ ئىشى ئىككى ئالەمدىمۇ تۈگىمەيدۇ ، — ئابدۇللا باقاۋۇل ئەدەن قېچىرنى گۈللۈك

پىشايۋاننىڭ ئىشىكىدىن ئەكىرىپ، ئوڭ تەرەپتىكى نەقىشلىك ئىشىكنى ئاچتى، — دىۋانبېگى جانابلىرى ئۆزلىرىگە مېھمان باشلاپ كەلدىم.

دىۋانبېگى باقاۋۇلنىڭ يېنىدا تۇرغان ئەدەن قېچىرنى كۆرۈپ دەرھال سالام بەردى ۋە:

— تىنچ - ئامان كەلدىلىمۇ؟ — دەپ ئامانلىق سوراشتى. ئاندىن باقاۋۇلغا قاراپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، — بايا سىلىگە ئېيتتىمەن دەپ ئۇنتۇپ قاپتىمەن. پاقلاندۇ خېنىم[1] ئۆلتۈرۈلگەن يەردىكى خانىقا ئېسىمگە كەلمەپتۇ. شۇ يەردىكى داشلارنىمۇ قاينىتىش لازىم.

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپ ئەدەن قېچىرنى دانىيال خوجىنىڭ قېشىغا باشلاپ كىردى. تىللا رەڭلىك تورلۇق قاپقىقى بار سەندەللەر قويۇلغاچقا، ئۆي ئىچى ياز كۈندىكىدەك ئىسسىق ئىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، — دېدى ئەدەن قېچىر بېغىر رەڭ كىمخاب بىلەن قاپلانغان تەخت ئۈستىدىكى دانىيال خوجىغا.

— سالامەت كەلدىلىمۇ؟ — دېدى خوجا ئۇنىڭ سالىمىنى ئېلىپ، — قاچان كەلدىلە؟

— تۈنۈگۈن.

— نېمىشقا ئولتۇرمايدىلا، — دانىيال خوجا ئۆزىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئۆرە تۇرغان ئەدەن قېچىرنى كۈرسىغا تەكلىپ قىلدى. «خوجام ئەمدى بىر باشتىن گەپ سورايدۇ» دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر، لېكىن ئۇنىڭ بۇ ئويى توغرا چىقمىدى. دانىيال خوجا ھەتتا ئوغلى ياقۇپ خوجىنىڭ ئەھۋالىنىمۇ سوراپ قويماي:

— سىلىگە ئوخشاش تۈججارلارنىڭ ئىشى نېمىدېگەن ياخشى، — دېدى تامدىن تارىشا چۈشكەندەك، — خالىغان ۋاقىتىڭلاردا ئۇ شەھەردىن بۇ شەھەرگە كېتىۋېرىسىلەر، كۆپ ئادەم بىلەن ئالدى - بەردى قىلىشىسىلەر. تىجارىتىڭلاردا نېسى

---

[1] پاقلاندۇ خېنىم — ئاپاق خوجىنىڭ قېينىسىڭلىسى بولۇپ، خېنىم پاشا تەرىپىدىن قىزىتىلغان يالغا بېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

بولغان يۇز دانە توز قۇشىدىن نەچ بولغان بىر دانە قۇشقاچنى ئەۋزەل كۆرىسىلەر ، ئاز - تولا پايدا ئالالمىساڭلارمۇ ، بەربىر خەلقنىڭ ھاجىتىدىن چىقىسىلەر . شەھەر - يېزىلارنىڭ بازارلىرى سىلەرگە ئوخشاش تۇججارلار بىلەن ئاۋات .

ئەدەن قېچىر دانىيال خوجىنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق گەپلەرنى قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلمەي ، «خوش ، خوجام دېسە ، خوش ، خوجام» دەپ ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر سۆزنى ماقۇللاپ تۇردى .

— ماڭا ئوخشاش خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان كىشىلەر بولسا ، — دېدى ئۇ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، — ئاۋام خەلقنى تۇغرا يولغا باشلاش ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز باش قاتۇرۇپ ئىشلىسەكمۇ ، ئۇلاردىن رازى بولغۇدەك گەپنى ئاڭلىماق تەس ئىكەن . بەزىلەر قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىزنى ھېيلە - نەيرەڭ ياكى بىر غەرەز بىلەن قىلىنغان ئىش ، دەپ قارايدىكەن ، بەزىلەر بېشىمىزدىكى كۈلاھ بىلەن سەللىمىزنىڭ يېپىنى ئالدامچىلىق چاقىدا توقۇلغان ، دەيدىكەن . جۇڭغارلارغا تۆلىنىدىغان خىراجنى يىغماقچى بولساق ، بۇ ئىشنى بېجىرىدىغان ئادەملىرىمىزنى : «تاپقان - تەرگىنىمىزنى يۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئېچىپ كەلگەن ئەجدىھالار» دەپ پىتنە - پاسات تارقىتىدىكەن .

دانىيال خوجا بۇ گەپلەرنى ئەدەن تۇججارغا نېمە ئۈچۈن داۋاتقىنىنى دەپ ئويلىدىمۇ ياكى بۇ گەپلەردىن ئىچ - قارنى بوشاپ يەڭگىللىنىپ قالدىمۇ ، ئەيتاۋۇر گېپىنى توختىتىپ ئورنىدىن تۇردى - دە :

— قاچان قايتماقچى بولۇۋاتىلا؟ — دەپ سورىدى .

ئەدەن قېچىر بۇ ئادەمنىڭ ئىشى كۆپىيىپ ، مېنى ئىلىغا ئەۋەتكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالدىمىكىن ، دەپ ئويلىغاچقا ، ئۇنىڭ سوئالىغا دەرھال جاۋاب بېرەلمەي بىرئاز تۇرۇپ قالدى .

— ئۆزلىرىدىن ئىجازەت بولغاندا ، — دېدى ئاخىر ناتاينىلىق بىلەن .

— ساقىلاخۇننىڭ ۋاپات قىلغىنىدىن ياقۇپ خوجام باشلىق بىرنەچچىلىرىنىڭ ئۇنىڭ نامىزىغا داخىل بولغانلىقلىرىدىن خەۋەردار بولدۇم، — دېدى دانىيال خوجا ئۇنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىمىغاندەك.

«بۇ ئادەم ھەممىنى ئاڭلاپتۇ ـ دە، — دەپ ئويلىدى ئەدەن قېچىر، — مەندىن بۇرۇن بۇ خەۋەرنى كىم يەتكۈزگەندۇ؟» ئۇ دانىيال خوجىنىڭ بۇ مۇئامىلىسىنى ئۇنىڭ نەگىدۇر بىر ياقتا ئالدىراۋاتقانلىقىدىن بولسا كېرەك دەپ، ئىچ يانچۇقىدىكى لىپاپىنى چىقاردى ـ دە:

— ياقۇپ خوجام ئۆزلىرىگە نامە پۈتۈپ بەرگەنىدى، — دېدى. دانىيال خوجام بالىسىدىن كەلگەن خەتنى خۇشال بولۇپ، دەرھال ئېچىپ ئوقۇيدۇ دېگەن ئويدا بولۇۋىدى، لېكىن بۇ ئويىمۇ خاتا چىقتى.

— نامىنى ئاۋۇ شەرەنىڭ ئوستىگە قويۇپ قويسىلا، — دېدى خوجا.

شۇ چاغدا ئەدەن قېچىرنىڭ ئاغزىدىن:

— ئوچىنچى ئاغىچىلىرى توغرۇلۇق تاپشۇرغان ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلىيالمىدىم، خوجام، — دېگەن سۆز ئىختىيارسىز چىقىپ كەتتى.

— خەۋىرىم بار، ئۇ ئىشنى ئاللاتائالا راۋا كۆرمىگەن بولسا كېرەك، — خوجا دىۋانبېگىنى چاقىرىپ، — ئەدەنبايىنى مېھمان قىلىش ئۆزلىرىگە قالدى، مەن ئەمدى ماڭاي، ئۇلار تەقەززا بولۇشۇۋاتقاندۇ، — دېدى ـ دە، چىقىپ كەتتى.

دانىيال خوجا بىلەن بولغان بۇ ئۇچرىشىش ئەدەن قېچىرغا ئۆپكىسىنى ئىچىدىن قېقىۋەتكەندەك تەسىر قىلدى. ئۇنىڭ روھى چۈشۈپ: «خوجىنىڭ نەزىرىدىن قالغان ئوخشايمەن» دېگەن ئويغا كەلدى. لېكىن دىۋانبېگىنىڭ: «ھەزرىتى خوجام جانابلىرى ئۆزلىرىنى ھەممە مۇخلىسلىرىدىن چارە كۆرىدىكەن. نەۋاقتا ئوردا ئەركانلىرىغا بەرگەن بىر زىياپەتتە سىلىنىڭ گەپلىرى

بولۇپ، ئۇ كىشى : «ئەدەبنىاي قولى قىسقا تۇججار بولغىنى بىلەن ، يۇرتىكىنىڭ سوقۇشمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئاق كۆڭۈل ئادەم ، دەپ تەرىپلىرىنى قىلغانىدى » دېگەن سۆزلىرى ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ قويغانىدەك بولدى .

ئۇ دانىيال خوجىنىڭ ساقلاخۇنىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلارنى ، بېدىيان قۇشناچنىڭ ئۆزىگە تۇغقان بولۇپ چىققانلىقىنى ، ھەتتا ياقۇتخانىنىڭ مۇز داۋانىدىن بۇ تەرەپكە ساق - سالامەت ئۆتكەنلىكىنى بۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ئېرەن قابۇرغىدىن كەلگەن ئايغاقچى دەرۋىشتىن تەلتۆكۈش ئاڭلىغانلىقىنى بىلمەيتتى .

تۆتىنچى باب

1514 - يىلى يەكەن سەئىدىيە خانلىقى قۇرۇلغان مەزگىلدە : «ئون يىلغىچە پۇقرالاردىن بىر نەرسە ئالماڭلار ، سىلىق سالماڭلار... » دەپ يارلىق جاكارلىغان سۇلتان سەئىدخانىدەك ؛ ئۇنىڭدىن كېيىن ، بۇ تەۋەدىكى خەلقنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ، سودا ۋە مائارىپ ئىشلىرىنى ئالغا سۈرۈپ ، كۆپلىگەن مەدەنىيەت ئەربابلىرىنى يېتىشتۈرگەن سۇلتان ئابدۇرىشىتخانىدەك ؛ 1678 - يىلى جۇڭغار خوتۇنتەيجىسىدىن يارىدەم ئېلىپ ، 180 يىلغا يېقىن دەۋر سۈرگەن بۇ خانلىقنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان ھىدايەتۇللا ئىشانىدەك ۋە بىرنەچچە يىلنىڭ ئىچىدىلا «جاللات خېنىم» دەپ ئاتالغان ئۇنىڭ خوتۇنى مۆھتەرەم خېنىمدەك خانلارغا پايتەخت بولۇپ ، كۆپلىگەن پاجىئەلىك ۋەقەلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن يەكەن شەھىرى دانىيال خوجا تەختكە چىققاندىن كېيىنمۇ ، تۈرلۈك بالايىئاپەتلەردىن خالىي بولمىدى .

بۇگۈن شەھەر ئاسمىنىنى قويۇق قارا بۇلۇتلار قاپلاپ كەتكەنىدى . كوچا ۋە باغلاردىكى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقسىز

شاخللىرىنى قىرو باغلاپ ، خۇددى ئۇنغا مىلەپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى . كۆتىچىقىشتىن سوقۇۋاتقان ئىزغىرىن شامالغا قوشۇلۇپ ، مەسچىتلەرنىڭ پەشتىقىدىن بامدات نامىزىغا ئېيتىلغان ئەزان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ئاربىدىن بىرەر سائەت ئۆتتى . ئۆتمەيلا كوچا - كوچىلاردا جاكارچىلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ياڭراشقا باشلىدى :

— شەھىرىمىزدىكى بارلىق ئەھلى مۇسۇلمانلار ئاڭلىمىدۇق دېمەڭلار ! ئاڭلىغانلىرىڭلار ئاڭلىمىغانلارغا يەتكۈزۈڭلار ! بۈگۈن ئۇلۇغ جۈمە كۈنى ، جانابىي كەرىمە ھۇللا دانىيال خوجام ھەزرەتلىرىگە بەيئەت قىلىشتىن باش تارتقان مولختلار[1] ئۈستىدىن ئەھكامى شەرئەتنىڭ ھۆكۈم - پەرمانلىرى جاكارلىنىدۇ . يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان مۇسۇلمانلار ئازنا مەسچىت ئالدىدىكى مەيدانغا مۇھەييا بولسا ۋاجىپتۇر ! ھۆكۈم شەرئەتتىن كېيىن ، شەھىرىمىزدىكى مەسجىتۇخانىقالاردا ، تۈنەكخانىلاردا ۋەلىيۇللا خوجامنىڭ ئۆز خىراجىتىدىن تەييارلانغان تەۋەررۈك تائاملار تارتىلىدۇ !

قەلەي كانايدا ۋارقىراپ يۈرگەن جارچىلارنىڭ بەزىلىرى :

— روسۇلىللانىڭ نەسەبلىرى بولغان ھەزرىتى دانىيال خوجامنىڭ مۇخلىس - مۇرتلىرى ياتقان بولساڭلار تۇرۇڭلار ، تۇرغان بولساڭلار مېڭىڭلار ! مەيدانغا بېرىپ ، مۇسۇلمانچىلىق مىزانلىرىنى بۇزۇپ ، دىنىمىزغا ئاسىيلىق قىلغان مۇرتەتلەرنىڭ جازالانغانلىقىنى كۆرۈپ ئىبرەت ئېلىڭلار ! خانىقا - مەسچىتلەرگە بېرىپ ، ھەزرىتى دانىيال خوجامنىڭ مەرد - سېخىيلىقىدىن بەھرىمەن بولۇڭلار ! — دەيتتى .

جارچىلار يەتتە - سەككىزدىن بولۇپ شەھەرنىڭ ھەممە كوچىلىرىنى دېگۈدەك ئارىلاپ چىقتى .

كۈن چاشگاھ بولار - بولمايلا مەيدان تەرەپكە كېلىۋاتقان سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن ئاشىق - قەلەندەرلەرنىڭ توپى كۆرۈنۈشكە

---

① مولخت — دىنىي بۇزغان ، يولدىن چىققان .

باشلىدى . خانىقالاردىن ، مازار ۋە قەبرىستانلىقتىكى تۇنەكخانىلاردىن خۇددى ئوتلاقتا ماڭغان قويدەك چىقىشقان بۇ ئادەملەرنىڭ ساقاللىرى چاڭگاكلىشىپ ، بەزىلىرىنىڭ پاخپايغان چاچلىرى مۇرىسىگە چۈشكەنىدى . بەزىلىرى قوللىرىغا ساپايى ئېلىپ ، بەللىرىگە يوغان قۇلۇلىلەرنىڭ قېپىنى ئېسىۋېلىشقانىدى . ئۇلاردىن بىرى :

پىر رىزاسى ھەق رىزاسى بولۇر دوستلار ،
ھەق تائالا رەھمىتىدىن ئالار دوستلار ،
ئۇنداق قۇللار ھەققە ياۋۇق① بولار ئەرمىش

دەپ ھۆكمەت ئېيتسا قالغانلىرى : «يا ، ئاللا دوست ، يا ، ئاللا ھەق دوست ، يا ، ئاللا !» دېيىشىپ چۇرقىرىشاتتى .

مەددادىلار دىنىي ئىسلام ئۇچۇن بولغان غازاتلار ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى دوست تارتىشىپ جار سېلىشاتتى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ قىلىچى ئادەتتە بىر غۇلاچتەك كۆرۈنسىمۇ ، جەڭ قىلغاندا قىرىق غۇلاچ سوزۇلۇپ ، بىر چاپقاندا قىرىق مىڭ كۇپپارنىڭ بېشىنى قىرىپ چۈشىدىغانلىقى ، ئۇلارغا قىلىچ ئۆتمەيدىغانلىقى ، مىنگەن دۇلدۇلنىڭ تاشلىق يەردە ماڭسا ، تۇياقلىرىنىڭ ئىزى تاشقا چۈشىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلىسە ، بەزىلىرى بۇ دۇنيا ئىنسانلارنىڭ تۇرىدىغان مەنزىلى ئەمەسلىكى ، بۇگۈن ھايات بولغان بولسا ، ئەتە ياكى ئۆگۈن ئەجەل شەربىتىنى ئىچىدىغانلىقى ، توۋا قىلسا گۇناھىنىڭ يەتكىللەپ ئاللانىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىدىغانلىقى ، توۋا قىلىشنىڭ ئىنسانلارنىڭ ئاتىسى ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن قالغانلىقى ، توۋا قىلىش ئادەم ئاتىنىڭمۇ مۇشكۇلىنى ئاسان قىلغانلىقى ھەققىدە كانايلىرى پوتۇپ كەتكۇدەك ۋارقىراپ سۆزلەيتتى .

مەيداننىڭ قىبلە تەرىپىدىكى ۋاقىتلىق ياسالغان شەرئەت

① ياۋۇق ـ يېقىن .

سەھنىسىنىڭ يېنىدا ئېگىز يويلۇق ، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن ، قارا ساقاللىق ، يوغان قارا كۆزلىرى ئۇچقۇنلاپ تۇرىدىغان بىر مەددادە «يۈسۈپ ـ زىلەيخا» قىسسىسىنى سۆزلىمەكتە ئىدى :

— شۇنداق قىلىپ ، يۈسۈپ كەنئانغا مىسىر پادىشاھى ئەزىزنىڭ خوتۇنى ئاشىقى بىقارار بولۇپ ، ئۇنىڭغا يېقىنچىلىق قىلىشقا باشلىدى . ئەمما يۈسۈپ كەنئان : «خۇدا بۇنداق ئىشلاردىن پاناھ بەرسۇن» دەپ ، ئۇنىڭ يېقىنچىلىقىنى رەت قىلدى . ئاچچىقى كەلگەن زىلەيخا تۆھمەت قىلىپ يۈسۈپ كەنئاننى زىندانغا سولاتتى . بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان مىسىردىكى ئالىي تەبىقىلەرنىڭ خوتۇنلىرى : «ئەزىز پادىشاھنىڭ خوتۇنى ئۆزىنىڭ قۇلىغا كۆيۈپ قاپتۇ ، بۇنداقمۇ ئازغۇن خوتۇن بولىدىكەن» دېيىشىپ گەپ تارقاتتى . بۇنى ئاڭلىغان زىلەيخا مەزكۇر خوتۇنلارنى چايغا چاقىرىپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىردىن تەخسە ، بىردىن پىچاق قويۇپ ، بىر قاچىدىن پىياز كەلتۈردى ۋە : «قېنى خېنىملار ، پىياز تۇغرىغاچ ئولتۇرۇڭلار» دېدى . ئۇلار پىياز تۇغراشقا باشلىغاندا ، زىلەيخا يۈسۈپ كەنئاننى چاقىرىپ : «نىقابىڭنى ئالغىن ، يۈسۈپ !» دېدى . ئۇ يۈزىدىكى نىقابىنى ئالغاندا ، شۇنداق يورۇقلۇق پەيدا بولدىكى ، خېنىملارنىڭ ھەممىسى ئەقىل ـ ھوشىدىن ئايرىلدى . چۈنكى ، ئۇ شۇنداق كېلىشكەن يىگىت ئىدىكى ، ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرسە جەننەتتىكى ھۇر قىزلارمۇ رەشك قىلاتتى . بۇنداق كېلىشكەن يىگىتنى كۆرگەن بايىقى خوتۇنلارنىڭ ھەممىسى پىيازغا قولىنى قوشۇپ تۇغراشقا باشلىدى . تەخسىلەرنىڭ ھەممىسى قانغا تولدى . ئۇلارنىڭ كىيىملىرىمۇ ، داستىخانمۇ قان بىلەن بۇلغاندى . ئۇلار يۈسۈپ كەنئاننىڭ جامالىدىن بىھوش بولۇپ قوللىرىنى قەلەم قىلىۋەتكەنلىكىدىن بىخەۋەر ئىدى...

مەددادە قىسسىسىنىڭ مۇشۇ يېرىگە كەلگەندە ، ئىزغا ئەسكى چاپانىنى قويۇپ ئولتۇرغان ئون ياشلار چامىسىدىكى بالىغا قاراپ :

— قېنى شاكىچىك ، دوست تارتىڭ ، دوست ! — دەپ

ۋارقىرىدى .

— دوست !... — دەپ ئۇنىنىڭ بارچە سوزۇپ ۋارقىرىدى بايىقى بالا . ئاندىن مەددادھىنىڭ ئىشارىتى بىلەن كونا تۇمىقىنى ئېلىپ ، چۆرگىلەپ تۇرۇشقان ئادەملەردىن پۇل يىغىشقا ماڭدى...

بۇ چاغدا ، بىرنەچچە سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن كىگىز - كېچەك ۋە گىلەم - كۆرپىلەرنى ئېلىپ كەلگەن پەرمانقۇل ئىشان شەرئىەت سەھنىسىگە چىقتى ، ئۇنىڭ ئۇستىنى تۇزەشتۇرۇشكە باشلىدى . سەھنىنىڭ ئالدىدىكى ئىككى تۇۋرۇككە ئارغامچا تارتىپ ، ئوتتۇرىسىغا قارا تاۋاردىن تىكىلگەن جىلىتىغا سېلىنغان مۇقەددەس كىتاب — قۇرئاننى ئېسىپ قويدى . ئاندىن كىگىز - گىلەملەرنىڭ ئۈستىگە كۆرپە - يېكەندازلارنى سالدۇردى ۋە قىلغان ئىشىدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ ، ئالدىغا توپلىنىپ تۇرغان ئادەملەرگە قاراپ :

— ئەھلى جامائەت ! — دېدى ئۇ . ئۇنىڭ ئاۋازى ئايالالارنىڭكىدەك ئىنچىكە چىقاتتى ، — ئۆز زامانىسىدە بۇ زېمىندا قۇرۇلغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان مۇھەممەتخان① جانابلىرى ھەزرىتى ئىسھاق ۋەلى خوجامغا② مۇرىت - مۇخلىس بولۇپ ، مەرتىۋە - كامالەت ھاسىل قىلغانىدى . بۇ خانداناللىقنىڭ ئاخىرقى خانلىرى ئىسمائىلخان بىلەن مۇھەممەت ئىمىنخانلار بولسا ، شۇ ھەزرىتى ئىسھاق خوجامنىڭ نەۋرىلىرى شۇئەيىپ خوجام بىلەن دانىيال خوجامغا مۇرىت بولۇپ سەلتەنەت قۇرغانىدى . زىراكى ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ تەپرىقىچىلىكىنىڭ كاساپىتىدىن بۇ خوجاملار پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدەك بىرنەچچە يىل باشقا يۇرتلارغا ھىجرەت قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن بەخت قۇشى يەنە ئايلىنىپ ، ھەزرىتى دانىيال خوجامنىڭ مۇبارەك بېشىغا قوندى . ئۆتكەن كېچە بولسا ، بۇ ئۇلۇغ پىر كاملىمىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزى

① مۇھەممەتخان — ئابدۇرىشىتخانىنىڭ چوڭ ئوغلى ، يەكەن تەختىدە 18 يىل ئولتۇرۇپ ، ھىجرىيىنىڭ 1031 - يىلى (مىلادىيە 1604—1605) ئۆلگەن .

② ئىسھاق ۋەلى خوجا — غەربىي يۇرتنا تەرىقەتچىلىكىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچى بۇخارالىق مەختۇم ئەزەمنىڭ ئوغلى . 17 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىنى تارقاتقان .

ياساتقان قۇبا[1] مەسچىتىدە دىلىنى ئىمان بىلەن بېزەپ ۋە ئۇنىڭدىن شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسىنى قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن، شۇ يەرگە يىغىلغان ئەنسارلار بىلەن ئارامخۇدا نامار ئوقۇپ چۈش كۆرۈپتۇ.

— ئىلاھىم، بىزگە ئوخشاش مۆمىن مۇسۇلمانلارنىڭ بەختىگە ھەزرىتى دانىيال خوجام سالامەت بولغاي، — دەپ ۋارقىرىۋەتتى ئۇنىڭ سۆزىدىن تەسىرلەنگەن سوپىلارنىڭ بىرى.

— بىر چاغلاردا ھەزرىتى دانىيال خوجامنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى يەكەن خانىدانلىقىدىكى پادىشاھلارغا يولىورۇق كۆرسىتىپ، مەسلىھەت بەرگەن بولسا، ھازىر خوجامنىڭ ئۆزى تەختكە ئولتۇرۇپ، كەپتەر بىلەن لاچىن بىر شاخقا قونىدىغان، بۆرە بىلەن قوي بىر كۆلچەكتە سۇ ئىچىدىغان ئادالەتلىك زامانىنى بەرپا قىلدى...

پەرمانقۇل ئىشاننىڭ دانىيال خوجامنى ماختاپ ئېيتىۋاتقان سۆزلىرى شۇ يەرگە كەلگەندە ئۇزۇلۇپ قالدى. مەيدانىنى تىترىتىپ چىلىنغان كاناي ـ سۇنايىنىڭ، مەسچىت پەشتىقىدىكى ناغرىلارنىڭ ئاۋازى ياڭراپ كەتتى. سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ زىكرىسى، قەلەندەرلەرنىڭ «تۇۋا گۇناھنى، سەدىقە بالانى يەر» دەپ ۋارقىراشلىرى، مەددادھالارنىڭ رىۋايەتلىرى قاينىغان سۇغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك جىمىپ، ھەممە ئادەم شەرئەت سەھنىسى تەرەپكە ئېغىشتى. ئۇنىڭغىچە سىمىز ئاتلارغا مىنگەن، پۆپۈكلۈك نەيزە تۇتۇپ، بىلمگە ئەگرى قىلىچلارنى ئاسقان، بېشىغا يېشىل شايىدىن ئىخچامغىنا سەللە ئورىغان بىرقانچە سىپاھىلار مەيدانغا يېتىپ كەلدى ـ دە، توپلانغان خەلقنى ئىككى ياقتا بۆلۈپ، ھارۋا پاتقۇدەك يول ئاچتى. ئارقىدىن يورغا ئاتلارغا مىنگەن قازى مەۋلانە ھەزرەت، ئابدۇقادىر سوپى، شەھەر ھاكىمى نىياز بەگ قاتارلىق ئوردا ئەركانلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ بىرقانچە قوغدىغۇچىلىرى كېلىشىپ، شەرئەت سەھنىسىنىڭ ئارقا تەرىپىگە بېرىپ توختاشتى. بېشىغا

---

① قۇبا مەسچىتى — مۇھەممەت پەيغەمبەر ھىجرەت قىلغاندا، بىرنەچچە كۈن تۇرغان جاينىڭ ئىسمى بولۇپ، ئۇ يەرگە مەسچىت ياسالغان.

چاقىرىنا سەللە ئوراپ ، بېلىنى كەمەر بىلەن باغلىغان چەبدەس سپاھلار ، ئالتۇن زەرلىك يوغان سەللىلىرىنىڭ ئۇستىدىن كۆمۈش تالالىق كۇلاھلىرىنىڭ ئۇچى چىقىپ تۇرغان ۋە ئېتەك ـ يەڭلىرى كەڭ ، قوش ئەستىرىگە تۆگە يۇڭى سېلىنغان مەخمەل پەرىجىلەرنى كىيگەن ئوردا ئەركانلىرىنى قولتۇقلىرىدىن يۆلەپ ، ئاتلىرىدىن چۈشۈردى . ئاندىن ئۇلارنىڭ شەرىئەت سەھنىسىگە چىقىشىغا ياردەملەشتى .

شۇ ئارىدا مەرشەپ باشلىق بىرقانچە ياساۋۇللارنىڭ قورۇقدىشىدا ئىككى ئات قوشۇلغان ، ئۈستى سايىۋەنلىك بىر ھارۋىمۇ يېتىپ كەلدى . ھارۋىدىن پۇت ـ قوللىرى زەنجىرلەنگەن ئىككى ئادەمنى — بىرى چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىپ ياشىنىپ قالغان ، يەنە بىرى يۇز ـ كۆزىنى قارا ساقال بېسىپ كەتكەن ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى ئادەمنى چۈشۈرۈشتى . ئۇلارنىڭ ئۈستۈبشىدىكى كىيىملىرى ۋە رەڭگىرويىغا قارىغاندا ، تۇتقۇن قىلىنغىنىغا خېلى بولغان بولسا كېرەك ، ئۇلارنىڭ چىرايى ـ شەكلى بىرنەچچە ئاي كېسەل ئازابىنى تارتقاندەك سارغىيىپ كەتكەنىدى . قېرىراقىنىڭ بەشلىك ئاربىدەك داردىيىپ تۇرغان قوللىرىدىكى تومۇرلار يىراقتىنلا قارىيىپ كۆرۈنەتتى .

مەرشەپنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغان ياساۋۇللار بۇ ئىككى مەھبۇسنى شەرىئەت سەھنىسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئەكېلىپ ، تۇۋرۇكلەرنىڭ ئارىلىقىدا ئېسىقلىق تۇرغان قۇرئاننىڭ ئاستىدىن ئۆتكۈزدى ـ دە ، ئاندىن بەلگىلەنگەن ئورۇنغا ئەكەلدى .

شۇ چاغدا ، شەھەر ھاكىمى نىياز بەگ :

— ئەھلى جامائەت ! — دەپ شەرىئەت سەھنىسىگە كۆز تىكىپ تۇرغان سانسىز ئادەملەرگە مۇراجىئەت قىلدى . ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر ئېغىز سۆزنى ھەر ئەللىك قەدەم ئارىلىقتا قويۇلغان جارچىلار تەكرارلاپ يىراقتىكىلەرگە يەتكۈزەتتى ، — ھەرقانداق ئادەم ئاللاتائالاغا ۋە ھەممە مۇسۇلمانلارغا پاسىبانلىق قىلىدىغان خوجىلارغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتسا ، مانا مۇنۇ ھەپسىدىن

كەلتۇرۇلگەن مولخىتلارغا ئوخشاش ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە مۇپتىلا بولغۇسىدۇر . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسەبلىرى بولغان ئۇ ئۇلۇغ زاتلارنىڭ دۇئاسى ئاللا ئالدىدا ھەرقاچان ئىجابەتتۇر . ئەگەر ئۇلار چىن دىلىدىن تەلەپ قىلسا ، ئاللانىڭ قۇدرىتى بىلەن بىر پەستىلا دەريالارنى قۇرۇتۇپ چۆلگە ئايلاندۇرۇۋېتەلەيدۇ . مۇنۇ ئىككى لەنەتكەردى ئەنە شۇنداق كارامەتكە ئىگە ھەزرىتى دانىيال خوجام تەرىپىدىن دۇئايىبەت قارغىش دۇئاسىنى ئالغان ئادەملەردۇر . بۇلارنىڭ بىرى ئاللاتائالا تەرىپىدىن پىشانىسىگە پۇتۇلگەن قىسمەتكە نارازى بولۇپ ، ۋەخپە يەرلەردىكى زىرائەتلەرنى يىغىشتۇرۇپ بېرىشتىن باش تارتقان ۋە شەرئىەت ئەھكاملىرىنى جارى قىلدۇرۇشقا بىر خوجا سەئىد بالاغەتكە يەتكەن قىزىنى ئۆز ئەقىدىسىگە ئېلىش نىيىتىنى بىلدۇرسە ، «خوجامنىڭ نەزىرى چۈشتى» دەپ ، خۇشال بولۇشنىڭ ئورنىغا ، قىزىنى قاچۇرۇۋەتكەن . ئىككىنچى لەنەتكەردى بولسا ، دىنىمىزدىكى بەش پەرھىزنىڭ بىرى مەككە - مۇكەررەمگە بېرىپ كەئبەنى تاۋاپ قىلىشنى ئۇنداق قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق دېگەنگە ئوخشاش كۆپچۈرلۈق سۆزلەردىن غەزەل توقۇپ ، تۇرلۇك پىتنە - پاساتلارنى تارقاتقان . ھازىر بۇ ئاسىي بەندىلەرگە خانىدانىمىزنىڭ مۇپتىسى ئابدۇقادىر جانابلىرى شەرئىەت ھۆكمىنى ئېلان قىلدۇ .

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ كەينىگە داجىدى . مىرشەپ يەرگە تايىنىپ تۇرماقچى بولۇۋاتقان جۇغى كىچىك ئابدۇقادىر مۇپتىنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى .

— شەھىرىمىزدىكى بارلىق ئەھلى مۇسۇلمانلار ! — دېدى مۇپتى ھۆكۈمدارلارغا خاس تەكەببۇرانە قىياپەتتە ، — بارلىق مەدھىيىلەر ئاللاتائالاغا خاستۇر . ئاللاتائالا يەرنى ئۇلۇسىز ، ئاسماننى تۈۋرۈكسىز ۋە تۇتقۇسىز ياراتتى . ئۇنىڭغا ئاي ، كۈن ۋە يۇلتۇزلار بىلەن زىننەت بەردى . كۆكۈلدىكى سۆزلىرىمىز مۆمىن مۇسۇلمانلارنىڭ شەپقەتچىسى رەسۇلىللاغىلا خاستۇر . دۇئايىمىز بولسا كەرىمە ھۇللا پىرىمىز ھەزرىتى دانىيال خوجامغا خاستۇر .

مۇسۇلمان قوۋمىنىڭ پىرى كامىل بولغان بۇ ئۇلۇغ زاتنى ھەممە ئىشلىرى ھېكمەتنىڭ سىرتىدا ئەمەستۇر. ئۇ كىشىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكىگە نوشىرۋان؛ ئادىل، سېخىيلىق ۋە مەردلىكىگە ھاتەمتايمۇ تەڭلىشەلمەيدۇ، — ئۇ گېپىنىڭ مۇشۇ يېرىگە كەلگەندە، يۆتىلى تۇتۇپ قېلىپ بىرھازاغىچە ئۆزى بىلەن ئاۋارە بولدى. ئاندىن دانىيال خوجىنىڭ شەنىگە ئېيتقىنىغان ماختاش سۆزلىرىنى توختىتىپ، سەللىسىنىڭ پەتتىسىنى چىقىرىپ مۇرىسىگە ساڭگىلاتتى ـ دە، ئەسلىي مۇددىئاغا كۆچتى، — فۇرقانى مۇھەممەدتە[1]: «كىمكى زەررىچىلىك ياخشى ئىش قىلسىكەن، ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى كۆرىدۇ. كىمكى زەررىچىلىك يامان ئىش قىلسىكەن، ئۇنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ»[2] دېيىلگەن. ھەزرىتى دانىيال خوجام جانابلىرى چۈشەنمەسلىكتىن بەزى خاتالىقلارنى سادىر قىلىپ ۋە ئۇ خاتالىقلىرىغا توۋا قىلغان بىرمۇنچە مۆمىنلەرنى تۇنۇگۈن ھەپسىدىن ئازاد قىلدى. بۈگۈن بولسا، جاھىللىقتا ئەبۇلەھەپتىن[3] قېلىشمايدىغان بۇ ئىككى ئادەمگە جازا بېرىشنى ئەھكامى شەرئىەت پېشۋالىرىغا ھاۋالە قىلغانىدى. بىز، يەنى مەۋلانە ھەزرىتىم باشلىق بىرنەچچە ئوردا ئەركانلىرى بار مەسلىھەت مەزكۇر ئىككى نەپەر دۇئايىبەتنى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىبرەت ئېلىشى ئۈچۈن چالما ـ كېسەك قىلىشنى ھۆكۈم قىلدۇق.

مەيداندىكى مىڭلىغان ئادەم گويا دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەندەك ئېغىر سۈكۈت قىلىشتى. سەللىلىك ياساۋۇللارنىڭ بىر قىسمى مەھبۇسلارنى ئېلىپ مېڭىشقا، بىر قىسمى ئۇلار ماڭىدىغان يولنى ئېچىشقا تەرەددۇت قىلىشتى. پەقەت شۇ چاغدىلا شەرئىەت سەھنىسىنىڭ سول تەرىپىدە تۇرغان مەھبۇسلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى پەرياد ئۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى ۋە بۇ يىغا ـ زار ئىچىدىن:

«بۇنداقمۇ دەھشەتلىك كۈنلەر بولىدىكەنغۇ، جورام! ھالال جۈپتىلىرىدىن رازى بولسىلا، جورام!» دېگەن ئايال كىشىنىڭ

---

① قۇرئاننىڭ يەنە بىر ئاتىلىشى.

② قۇرئان، سۈرە «زەلزەلە» نىڭ 7 ـ، 8 ـ ئايەتلىرى.

③ ئەبۇلەھەپ — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ تاغىسى، ئىسلامنى قوبۇل قىلمىغان.

زارلانغان ئاۋازى ، ئارقىدىنلا «خوجاملارنىڭ نەزىرىگە چۈشمەي ، نەپرىتىگە ئۇچرىغان ئاتام !» دېگەن ئەر كىشىنىڭ نالىسى ئاڭلاندى . بۇ ناله ـ پىغانلاردىن يۈرەك ـ باغرى سەدپاره بولۇپ ، كۆزلىرى ياشقا تولغان بىرنەچچه ئادەمنىڭ ئۆكسۈپ ـ بۇقۇلداپ يىغلىغىنى قوشۇلدى . شۇ ئەسنادا ، كىمدۇر بىرى هوشىنى يوقتىپ يەرگە يىقىلدى .

— سۇ ! سۇ ئەكىلىڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى بىرى .

خەقنىڭ بىر قىسمى جازالانغۇچىلارنىڭ ئورۇق ـ تۇغقانلىرىغا تەسەللى بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا پايپىتەك بولۇشتى . كۆپچىلىك مەھبۇسلارنى ئېلىپ ماڭغان مىرشەپلەرنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى . ئەڭ ئالدىدا پەرمانقۇل ئىشان دەرۋىشلەرنى ئەگەشتۈرۈپ ماڭغانىدى . دەرۋىشلەر مۇڭلۇق ئاۋازدا هۆكمەت ئوقۇشنى باشلىدى :

ئۆمرۈم ئاخىر بولغاندا ، نە قىلغايمەن خۇدايا ؟
جان ئالغۇچى كەلگەندە ، نە قىلغايمەن خۇدايا ؟
جان بەرمەكنىڭ ۋەھىمىدىن ، ئەزرائىلنىڭ زەخمىدىن ،
شەپقەت بولمىسا سەندىن ، نە قىلغايسەن خۇدايا ؟

بۇ توپتىكى دەرۋىشلەرنى سوڭدىشىپ ماڭغان يەنە بىر توپتىكى دەرۋىشلەر هۆكمەتنى داۋاملاشتۇردى :

تەرىقەتكە سايا‌سەتلىغ مۇرشىت كېرەك ،
ئۇل مۇرشىتقا ئېتىقادلىق مۇرىت كېرەك .
خىزمەت قىلىپ پىر رىزاسىن تاپماق كېرەك ،
بۇنداق ئاشىق يوقتىن ئۇلۇش ئالار ئىمىش .

ئۇلار قوللىرىنى ئالدى ـ ئارقىسىغا تاشلاپ ، تەڭپۇڭلۇقىنى يوقاتقاندەك ئىككى يېنىغا ئىرغاڭلاپ مېڭىشاتتى .

— يۇرسلە ، ھېلىماخۇن ، — دېدى ئەدەن قېچىر چوڭ - كىچىك توپ بولۇپ كېتىۋاتقان سوپى دەرۋىشلەردىن كۆزىنى ئۇزۇپ .

— ھازىر ، ئەدەنباي ، سىلى ماۋۇ مېھمانلىنىڭ قېشىدا جىنىدەك تۇرۇپ تۇرسىلا ، — دېدى ئۇ ، — مەن غاچچىدە بىر مەپە ياللاپ كېلەي .

ئۇنىڭ مېھمانلار دېگىنى قايسى كۈنى تاڭغا يېقىن كارۋان سارايغا ئاقسۇ ، كۇچا تەرەپلەردىن كەلگەن ئادەملەرنىڭ بىر قىسمى ئىدى . ئۇلارنىڭ يەنە بىر قىسمى ئوردا ئەركانلىرىنىڭ رۇخسىتى ، دانىيال خوجىنىڭ شاپائىتىنى قولغا كەلتۇرگەن بولۇپ ، تۇنۇگۈن كەچتە تۇتقۇندىن ئازاد قىلىنغان تۇغقانلىرىنى ئېلىپ كېتىشكەنىدى . ھېلىم يۇمشاق مەپىگە سېلىپ سارايغا ئەكەتمەكچى بولۇۋاتقان مۇنۇ ئادەملەرنىڭ ئىككىسى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان مەھبۇسلارنىڭ ئايالى بىلەن ئوغلى ئىدى . ئۇلارغا ھەمراھ بولۇپ كەلگەن ئىككى ئادەم : «بۇنداق پالاكەتنى كۆرۈپ تىرىك يۇرگۈچە ، ئاتام بىلەن بىللىلا ئۆلۈپ كېتەي» دەپ ، يىغلاۋاتقان ياش يىگىتكە تەسەللى بېرىۋاتاتتى . يۇزىگە چۈمپەردە تارتىپ ، پەرەنجە ئارتىۋالغان ئايال ئەر خەقلەرنىڭ يېنىدا كۆز ياش تۆكۈپ ، ھازا قىلىشنى ئەپ كۆرمىدىمۇ ياكى ھازا قىلىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى چۈشەندىمۇ ، تەقدىرگە تەن بەرگەندەك مۇڭلىنىپ ئولتۇراتتى .

ھېلىم يۇمشاق ياللاپ كەلگەن مەپە شەھەردىن چىقىپ ، ئىككى چاقىرىمدەك ماڭدى - دە ، قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارىسىغا كېلىپ توختىدى . بۇ يەردە «تەتۇر قەبرىلەر» دەپ ئاتىلىپ كەتكەن كىچىككىنە قەبرىستانلىق بار ئىدى ، بۇ قەبرىستانلىق تارىخچىلار تەرىپىدىن : «ئىنتايىن تەقۋادار ، ئاق كۆڭۈل ۋە خەلقپەرۋەر زات بولۇپ ، پۇقرالارغا زۇلۇم قىلمايتتى»[1] دەپ تەرىپ قىلىنغان سۇلتان سەئىدخان ۋە پارس تىلى بىلەن سۆزلىشىپ ، پارس يېزىقى

① «تارىختىن قىسقىچە بايانلار» ، 213 - ، 216 - ، 217 - بەتلەر .

بىلەن ئەسەر يېزىشنى كېمەيتىپ ، ئۇيغۇر يېزىقىدا ئەسەر يېزىشنى تەشەببۇس قىلغان ، نۇرغۇنلىغان ئەرەبچە ، پارسچە كىتابلارنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرغان ، كونا ، خۇراپىي ئادەتلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، غەربىي يۇرتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا 2263 مەدرىسە ، 1533 مەكتەپ سالدۇرغان ۋە پۈتۈن كۈچى بىلەن خەلقنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا پىداركارلىق كۆرسەتكەن[1] سۇلتان ئابدۇرىشىتخانلارنىڭ زامانىسىدە پەيدا بولغانىدى .

ئۇ چاغلاردا ، بۇ قەبرىستانلىققا پەقەت ۋەتەنگە خائىنلىق قىلىپ ، دۇشمەنگە خىزمەت قىلغانلارنىڭ جەسىتى قويۇلاتتى .

بۇ ئىككى مەھبۇسنىڭ يا ۋەتەنگە خائىنلىق قىلغان ، يا جاسۇسلۇق قىلغان ئەيىبى يوق ئىدى . «بۇ ئىككى ئادەمنى ئاشۇ ‹تەتۇر قەبرىلەر› دە جازالىسام ، ھاكىمىيەتكە نارازى ياكى قارشى تۇرماقچى بولغان ئادەملەرنىڭ يۇرىكى مۇجۇلىدۇ» دەپ ئويلىغان دانىيال خوجا تۇنۇگۈن كەچتە پەرمانقۇل ئىشانىنى چاقىرىپ ، مۇشۇ تاپشۇرۇقنى بەرگەنىدى .

مەھبۇسلارنى ئېلىپ كەلگەن مىرشەپ بىلەن پەرمانقۇل ئىشانلار قەبرىستانلىقىدا كولانغان ئىككى ئورەكنى ، ئورەكنىڭ تۆت تەرىپىگە — ئون نەچچە چامدام يىراقلىققا دۆۋىلەپ قويۇلغان كېسەك پارچىلىرى بىلەن چوڭلۇقى مۇشتۇمدەك كېلىدىغان تاش دۆۋىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ قانائەت قىلدى ، ئەتىمالىم ، ياساۋۇللارغا مەھبۇسلارنى ئورىغا چۈشۈرۈشكە بۇيرۇق بەردى بولغاي .

ئۇلار ئالدى بىلەن قېرى مەھبۇسنى ئورىغا چۈشۈرۈپ ، توپا - قۇم بىلەن مۇرىسىگىچە كۆمدى . ئاندىن ياش مەھبۇسنى ئورىغا چۈشۈردى .

دۇنياغا كەلگەندىن بېرى بىرەر قېتىم تېتىغۇدەك تاماق ، تۇزۇككىنە ئۇچىسى كىيىم كۆرمەي ، بۇ دۇنيانىڭ ھەممە جەبىر - جاپالىرىنى ۋە بېشىغا كەلگەن بالا - قازالارنى «ئاللانىڭ

---

① «تارىختىن قىسقىچە بايانلار» ، 213 - ، 216 - ، 217 - بەتلەر .

ھۆكمى» ، «پىشانىمىزگە يېزىلغىنى شۇ» دەپ چۈشىنىدىغان بۇ مەھبۇسلار خۇددى ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە ئەقىل - ھوشىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك خاراموش ئىدى .

پەرمانقۇل ئىشان مىرشەپ بىلەن قىسقىچە پىچىرلىشىۋالغاندىن كېيىن ، ئىزغىرىن سوغۇققا پەرۋا قىلماي مۇراسىمغا قاتنىشىۋاتقان ئادەملەرنى مەھبۇسلارنىڭ يېنىغا چاقىردى ، بايىاتىن بېرى خۇددى مۇشۇ چاقىرىقنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ئادەملەر دەۋرەپ كېلىپ ، قارا يەردىن بېشىلا چىقىپ تۇرغان مەھبۇسلارنىڭ ئەتراپىنى چەمبەر شەكلىدە ئوراپ تۇرۇشتى . شۇ چاغدا ، ئاۋازى ياڭراق بىر دەرۋىش قۇلىقىنى تۇتۇپ : «سالاتۇ جىنازا !» دەپ ۋارقىرىدى ، بۇ يەرگە كەلگۈچە تەرتىپى بۇزۇلۇپ كەتكەن بىرمۇنچە سوپى - دەرۋىشلەر قۇم - توپىلارنى تاتىلاشتۇرۇپ تەييەمۇم قىلىشتى - دە ، مەھبۇسلارنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە كېلىپ بىرنەچچە سەپ بولۇپ تىزىلدى . يۈزلىگەن دەرۋىشلەر بىلەن ئادەتتىكى ئاۋام خەلقنىڭ يىغلىغىنىغا قارىماي ، يازدا كۈننىڭ ئىسسىقىدىن ، قىشتا سوغۇقنىڭ تەسىرىدىن باغرى يېرىلغان بۇ يەردە بىرپەستىلا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى .

— ئۇلۇغ پىر كامىلىمىز ھەزرىتى دانىيال خوجامغا مۇرىت - مۇخلىس بولغان مۆمىن مۇسۇلمانلار ! — دەپ خىتاب قىلدى پەرمانقۇل ئىشان سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ، — پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلى - نەسەبىدىن بولغان دانىيال خوجام ھەزرەتلىرى باشلىق ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا بويۇنتاۋلىق قىلغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئىككى دۇنيالىقى قارادۇر . ئەگەر ئاراڭلاردا بۇ ئۇلۇغ خوجامغا مۇرىت بولماي يۈرگەن مۇسۇلمانلار بار بولسا ، مۇنۇ دۇئايىبەتلەردىن ئىبرەت ئېلىپ ، بۇگۈن - ئەتىنىڭ ئىچىدىلا پىر كامىلىمىزغا مۇرىت بولغايسىلەر ، — ئۇ يەنە نېمە دېسەم بولىدىكىن دېگەندەك بىرپەس تېڭىرقاپ تۇردى - دە ، ئارقىدىنلا تېخىمۇ ئونلۇكرەك ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — ھەي ، مۆمىن مۇسۇلمانلار ! كەرىمە ھۇللا

ھەزرىتى دانىيال خوجام بۇ ئىككى لەنەتكەردىگە جىنازا نامىزىنى ئوقۇش راۋا بولمايدۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئىككى مۇسۇلماندىن تۆرەلگىنى ئۈچۈن ، يەنى بۇلارنىڭ ئەجدادلىرى مۆمىن مۇسۇلمانلار بولغىنى ئۈچۈن ۋە خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ مۇسۇلمان پۇقرالارغا مېھىر - شەپقىتى بىسيار كۆچلۈك بولغىنى ئۈچۈن ، بۇ گۇناھكارلارنى روزى مەھشەرگە جىنازا نامىزىنى ئوقۇپ ئەۋەتىشكە ئىجازەت بەردى .

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپ ، قىبلە تەرەپكە بۇرۇلدى - دە ، قۇلاق قاقتى . بۇنىڭغا ئەگىشىپ سەپتە تۇرغانلارمۇ قۇلاق قېقىپ ، قول باغلاپ تۇرۇشتى .

«خوجىلار ئىسلام دىنىنىڭ پىشۋاسىدۇر . شۇڭا ھەممە مۇسۇلمان قوۋمىنىڭ ئۇلارنى ھۆرمەت قىلىشى ۋە ئۇلاردىن تەلىم ئېلىشى قەرز ۋە پەرھىزدۇر » دېگەنگە ئوخشاش تەشۋىق - تەرغىباتلار ئەۋجىگە چىققان بۇ دەۋردە ، خوجىلار ئۈچۈن ئاددىي پۇقرالارنىڭ مال - مۈلكى تۇرماق ، ئەزىز جانلىرىمۇ ئەرزىمەس نەرسە ئىدى . ئۆز نۆۋىتىدە ، كۆپلىگەن ئاۋام خەلق خوجىلارنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىماي ، ئۇلارنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىپ دۇئاسىنى ئالساق ، بۇ دۇنيادىكى تىرىكچىلىكىمىز بەرىكەت تاپىدۇ ، ئاخىرەتلىكىمىز ياخشى بولىدۇ ، دەپ ئويلىشاتتى .

ھازىر بولسا ، پەرمانقۇل ئىشانغا ئوخشاش خوجىلارنىڭ سۆزلىرىگە شەكسىز ئىشىنىپ ، جاھالەت گىردابىدا ھايات كەچۈرۈۋاتقان تەرىقەتچى سوپى - دەرۋىشلەر بۇ ئىككى مەھبۇسنى چالما - كېسەك قىلىپ ، ئەھكامى شەرىئەتنىڭ قۇدرىتىنى نامايىش قىلماقچى بولۇشۇۋاتاتتى .

— ئەھلى مۇسۇلمانلار ! — دېدى نامازدىن كېيىن چالما - كېسەك ۋە تاش پارچىلىرى دۆۋىلەنگەن تەرەپكە ماڭغان پەرمانقۇل ئىشان ، — ئەمدى شەرىئەت ھۆكمىنى بەجا كەلتۈرۈپ ، مۇسۇلمانلىق قەرزىڭلارنى ئادا قىلىڭلار !

شۇ ئەسنادا ، پۇتۇن بەدىنى كۆمۈلۈپ ، بېشىلا چىقىپ تۇرغان

مەھبۇسلار تەرەپتىن :

— ھەي ، سەللىلىك ئەزرائىل ! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى .

پەرمانقۇل ئىشان بىرى بېقىنىدىن نوقۇۋەتكەندەك ، ئىتتىك بۇرۇلۇپ مەھبۇسلار تەرەپكە قارىدى . قېرى مەھبۇسنىڭ بوينى ئاجراپ كەتكەندەك ، بېشى ئالدىغا ساڭگىلاپ قالغانىدى . ياش مەھبۇسنىڭ قارامتۇل چىرايى بايىقىدەك سولغۇن ، خامۇش بولماي ، تۆكلۈك يۈزى قىزىرىپ ، كۆزلىرى چانىقىغا پاتمىغاندەك پۇلتىيىپ چىققانىدى ، قېلىن كالپۇكلىرىنى تەمشىپ ـ تەمشىپ قويياتتى .

— گەپ قىلغان سەنمۇ ؟ — دەپ سورىدى پەرمانقۇل ئىشان ئۇنىڭغا قادىلىپ .

— سەنمۇ ، سېنىڭ خوجا ـ ئىشان ، قازىلىرىڭنىڭ ھەممىسى مەلئۇن ! — دەپ خىرقىرىدى ياش مەھبۇس ، ئۇ تۆكۈرمەكچى بولغانىدى ، بىراق قۇرۇپ كەتكەن ئاغزىدىن بىر تامچە سۈيۇقلۇق چىقمىدى .

پەرمانقۇل ئىشان :

— بەتبەخت ! — دېگەن پېتى بىرنەچچە قەدەم ئارقىغا چېكىندى . ئۇنىڭ يۈرىكى ئۆلۈم ئالدىدا تۇرغان مەھبۇسنىڭ ھاقارىتىگە چىدىيالماي ، بىرھازاغىچە دۈپۈلدەپ كەتتى .

ئارىدىن يىرىم سائەت ئۆتكەندە ، ئىككى مەھبۇسنىڭ بېشى چوقچىيىپ تۇرغان يەردە يۇزلىگەن سوپى ـ دەرۋىشلەر ۋە باشقا ئادەملەر ئانقان كېسەك ۋە تاش پارچىلىرىدىن ئىككى قەبرە پەيدا بولدى .

پەرمانقۇل ئىشان باشلىق سوپى ـ دەرۋىشلەر خۇددى ئاللا تەرىپىدىن ئۆزلىرىگە يۈكلەنگەن مۇھىم بىر ۋەزىپىنى ئادا قىلغاندەك خۇشال بولۇپ ، ئادەتتىكىدەك تەلقىن ، ھۆكمەتلىرىنى ئېيتىشىپ شەھەر تەرەپكە قايتىشتى . ئۇلارنى خانىقالاردا قاينىتىلغان چوڭ ـ كىچىك داشلاردىكى ئۇماچ ـ ئاتىلالار كۈتۈپ تۇراتتى .

مەھبۇسلارنىڭ جەستى كۆمۈلگەن — كېسەك ۋە تاش پارچىلىرىدىن ھاسىل بولغان قەبرە يېنىغا كەلگەن بىرنەچچە ئادەم ئۆزلىرىنى توختىتالماي خېلىغىچە يىغلاشتى . كېيىن ، بىرى يەنە بىرىگە تەسەللى بېرىپ ، كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈشتى . ئاندىن ئىككى قەبرىنىڭ چەت - چۆرىسىدە چېچىلىپ ياتقان تاش - داڭگاللارنى يىغىپ رەتلەپ قويدى .

— ھېلىقى پەرمانقۇل ئىشان بۇ بىچارە مەرھۇملارنىڭ قەبرىسىگە ئىككى ئېغىز قىرائەتمۇ قىلىپ قويمىدى ، — دېدى ئەدەن قېچىر ، — قېنى ، ھېلىماخۇن ، ئۆزلىرى مەرھۇملارغا ئاتاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ قويسىلا .

ھېلىم يۇمشاق تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قىرائەت قىلدى .

— ئەمدى ئۆزۈڭلارنى يوقاتماڭلار ، — دېدى دۇئادىن كېيىن ئەدەن قېچىر مەھبۇسلارنىڭ ئىگىلىرىگە تەسەللى بېرىپ ، — خۇدايىم بىزگە ئوخشاش پۇقرالارنى مۇشۇنداق قايغۇ - ھەسرەتلەرنى تارتىش ئۈچۈن ياراتقۇچە ، بىر ھېسابتا ياراتماي قويسىمۇ بولغانىكەن . خەير ، بۇنىڭغىمۇ شۈكۈر قىلايلى ، پىشانىگە يېزىلغان تەقدىر - قىسمەتتىن بەربىر قۇتۇلغىلى بولمايدىكەن ، سەۋر قىلىشسىلا .

— شۇنداق ، — ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى ھېلىم يۇمشاق ، — مۇسىبەتكە سەۋر قىلىش كېرەك ، ئۆزگە نېمە چارىمىز بار .

ئۇلار پەرىشان ھالدا شەھەر تەرەپكە قوزغىلىشتى .

بەشىنچى قىسىم

بىرىنچى باب

دانىيال خوجا تېكەس ۋادىسىدىن ئاتلانغاندا ، خۇنتەيجى چۈشۈك رابدان بىلەن بولغان سۆھبىتىنى ئەسلەپ ، گويا ئون نەچچە يىل سالقىن جايدا ساقلانغان شارابنى قانغۇچە ئىچىۋالغاندەك خۇشال بولغانىدى . بۇ نۆۋەت يىللىق خىراجنى تاپشۇرۇش ئۈچۈن بارغىنىدا ، خۇنتەيجى ئۇنى خۇددى كۆڭلى يېقىن ، قەدىناس دوستىدەك قوبۇل قىلغانىدى . ئۇ دانىيال خوجىغا گۆرۈدە تۇرغان چاغلىرىدىمۇ ، قەشقەرىيگە خان بولغاندىن كېيىنمۇ بۇنچىلىك ئىلتىپات كۆرسىتىپ باقمىغانىدى . بۇ قېتىم بولسا ، ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن يەرلىك ئەمەلدارلارنى ھەيران قالدۇرۇپ ، چوڭ خانىشنىڭ سەككىز كەرگىلىك ئاق ئۆيىدە چۈشلۈك تاماققا تەكلىپ قىلدى ۋە شۇ چاغدا :

— يەر يۈزىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى ئىشغال قىلغان تېمۇرچىنىڭ بەش خوتۇنى ، بەش يۈزگە يېقىن كېنىزىكى ۋە يەتتە ئوغۇل ، بەش قىزى بولغانىكەن ، شۇنىڭغا قارىماي ، يەتمىش ياشتىن ئاشقاندىمۇ شىكارغا چىقىشنى توختاتمىغانىكەن . مەن تېمۇرچىنگە ئوخشاش تالاي ئەللەرنى ئۆزۈمگە بويسۇندۇرغان ھۆكۈمدار بولمىسامۇ ، بەزى چاغلاردا ئوتاۋلىرى ئايرىم بولغان چوڭ ـ كىچىك خوتۇنلىرىمنى باشقۇرۇشقا كۈچۈم يەتمەي قالىدۇ . خوجىدا بۇنداق باش ئاغرىقى يوقتۇر··· — دەپ سىرداش ئادىمى بىلەن دىلكەشلىك قىلغاندەك سۆزلەپ كەتكەنىدى .

ئاندىن ئۇ يەنە چىڭگىزخان خۇسۇسىدىكى سۆزىنى داۋام قىلىپ :

— يەتمىش ئۇچ يىل هايات كەچۈرۈپ ، يىگىرمە بەش يىل خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان بۇ خاقان بىر كۈنى يەتتە ئوغلىنى ئالدىغا چاقىرىپ ، ئۇلارغا يەتتە يا ئوقنى بېرىپ «سۇندۇرۇڭلار !» دەپتۇ . ئوغۇللىرى يا ئوقنى بىر - بىرلەپ سۇندۇرۇپ تاشلاپتۇ . ئاندىن ئۇ يەتتە ئوقنى بىر قىلىپ باغلاپ ، يەنە «سۇندۇرۇڭلار» دەپتۇ . بۇ قېتىم ئوغۇللىرىدىن ھېچقايسىسى سۇندۇرالماپتۇ . شۇ چاغدا ئۇ : «بۇنىڭدىن قىياس قىلىڭلاركى ، بىر - بىرىڭلارغا مۇخالىپ بولماڭلار . ئەي ، ئوغۇللىرىم ، بىر يىلانىنىڭ بىر بېشى ، نەچچە قۇيرۇقى بار بولسا ، بېشى بىر تۆشۈككە كىرسە ، قۇيرۇقلىرى كەينىدىن كىرەر ، ئەگەر يىلانىنىڭ بېشى ئون ، قۇيرۇقى بىر بولسا ، ھەربىر بېشى بىر تۆشۈككە كىرسە ، قۇيرۇقى تاشقىرىدا قالۇر ۋە سوغۇقتا هالاك بولۇر »[1] دېگەنىكەن ، مېنىڭ بۇ گەپلەرنى دېيىشتىكى ئويۇم خوجا بىلەن تونۇشقىنىمغا بىر مۇچەلدىن ئاشتى . خوجا ئۆز قوۋمىغا خان بولغاندىن بۇيان ، يەتتە قېتىم قار يېغىپ ، يەتتە قېتىم ئېرىدى . بىزنىڭ غەمخورلۇقىمىز تۇپەيلى خوجىنىڭ ئېلى باشقىلارنىڭ باسقۇنچىلىقىدىن خالىي ياشىماقتا ، خوجىمۇ بىزنىڭ بۇ ياخشىلىقىمىزنى ياخشىلىق بىلەن قايتۇرۇۋاتىدۇ . مۇشۇنداق ياخشى ئۆتسەك ، بىزگە هېچقانداق يولۇاسنىڭ چىشى ئۆتمەيدۇ . تېمۇرچىن دېگەندەك ، بېشىمىز قايسى تۆشۈككە كىرسە ، قۇيرۇقىمىزمۇ شۇ تۆشۈككە كىرىدۇ . تالادا قېلىپ چېپىلىپ كەتمەيدۇ ، — دېدى - دە ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى ، — بەزى چاغلاردا سىلەرنىڭ خۇدايىڭلار بىلەن بىزنىڭ خۇدايىمىز كېڭەش قىلىۋالمىدىكىنە دەپمۇ ئويلاپ قالىمەن . ئۇلار بىزگە ئوخشاش ئادەملەرگە تاجۇتەخت بىلەن كۆپلىگەن مال - دۇنيا ئاتا قىلغىنى بىلەن ، ئۆمۈرنى ئاز بېرىدىكەن ، تېقىمى ئات ، ئېغىزى ئاش كۆرمىسىمۇ ، توقسەن بىلەن يۈز ياشقا كىرگەن پۇقرالار خېلى بار . لېكىن ، خانلار بىلەن پادىشاهلارنىڭ ئارىسىدا بۇنداق ياشنى كۆرگەن ۋە كۆرۈۋاتقانلىرى يوق

① «چىڭگىزنامە» ، 36 - بەت .

ئـــكـــەن··· — دېگەن سۆزلەر بىلەن ئاخىرلاشتۇرغانىدى .

خۇنتەيجىنىڭ بۇ قېتىمقى ئىللىق مۇئامىلىسى دانىيال خوجىغا يـول ئـۇستىدىمۇ ، يەكەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ كۈچ - قـۇۋۋەت بـېغىشلىغاندەك قىلغانىدى . بىراق ، بۇگۈن ئەتىگەندىلا ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا خۇنتەيجى ئەۋەتكەن مەخسۇس چاپارمەنلەر پەيدا بـولـدى . ئـۇلارنـىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرىگە قارىغاندا ، خۇنتەيجى جانابلىرى قىزىنىڭ تويىنى قىلماقچى بولۇپ قاپتۇ . توي سۇمبۇلە ئېيىنىڭ ئون بەشىدە ، خانىيالاقتا باشلىنارمىش . قىزىنىڭ تويىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈشنى نىيەت قىلغان خۇنتەيجى جانابلىرى ئۆزىگە ئـىـتـائـەت قـىـلـىـپ كـېلىۋاتقان شەھەرلەردىكى چوڭ - چوڭ ئەمەلدارلارنى ، شۇ قاتاردا دانىيال خوجا باشلىق قەشقەرىيەدىكى ھاكىملارنىمۇ تەكلىپ قىپتۇ .

جۇڭغار خانىنىڭ بۇ تەكلىپى تالاي كۈنلەر يول يۈرۈپ ، تېخى بۇرناكۈنلا كەلگەن دانىيال خوجىنىڭ چىشىغا مۇشت ئۇرغاندەك تەگدى ، لېكىن ئۇنى رەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى . ئەگەر ئۇ بىرەر باھانە - سەۋەب كۆرسىتىپ تويغا بارمىسا ، تەختىنىڭ تەۋرەپ قېلىشىغا كۆزى يېتەتتى . ئەمما ، ئۇ ئۆزى بىلەن بىرنەچچە سائەت «مـۇڭـداشـقـان» خۇنتەيجىنىڭ توي ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ، ئالاھىدە چاپارمەن ئەۋەتكىنىگە ھەيران بولدى ۋە : «بۇ جۇڭغار خانىنىڭ كۆڭلىدە تۇلكىنىڭ ئېنىدەك قاتمۇقات تۆشۈكلەر بـار ئـىـكـەن . ئۇنىڭ شۇ تۆشۈكلىرىدە نېمىلەرنىڭ يوشۇرۇنۇپ تـۇرغىنىنى ئۆزى ئېيتمىسا بىلگىلى بولمايدىكەن - دە··· » دەپ ئويلىدى .

ئـۇ ئەمدى باشقا ئىشلارنى قويۇپ ، يەنە سەپەر تەييارلىقىغا كـىـرىـشـتـى ۋە خـەزىنىچى بەگ بىلەن دىۋانبېگىنى چاقىرىپ ، خـۇنـتـەيجىنىڭ تويىغا ئېلىنىدىغان سوۋغا - سالاملاردىن باشقا ، ئـۇنـىـڭ ئـوردىـسىدا ئىشلەيدىغان ئەمەلدارلار ئۈچۈنمۇ سوۋغات تـەييارلاشنى تاپشۇردى . چۈنكى ، ئۇ ئاشلىق ساڭلىرىدا يۈرگەن چـاشـقـانـلاردەك سـەمـرىـپ كـەتـكـەن بـۇ ئادەملەرنىڭ يەرلىك

ئەمەلدارلاردىن سوۋغا - سالام ئېلىشقا ئۆگىنىپ كەتكەنلىكىنى ، ئاز - تولا بولسىمۇ بىر نەرسە ھەدىيە قىلىنمىسا ، «بۇلار بىزنى ھۆرمەت قىلمىدى» دەپ خاپا بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە جۇڭغارلارنى باسقۇنچىلار ، ئىشغالىيەتچىلەر ئەمەس ، بەلكى بىزگە مەنسەپ ، ئاتاق بەرگۈچىلەر دەپ قارايدىغان بەزى يەرلىك ئەمەلدارلار خۇنتەيجىدىن تارتىپ ئادەتتىكى جۇڭغار ھىراۋۇللىرىنىڭمۇ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ھېچ نەرسىنى ئايىمايتتى . ئۇلار ئۆزلىرى باشقۇرۇۋاتقان شەھەرلەردە بۇقىدەك ھۆركىرەپ ، قول ئاستىدىكى پۇقرالارنىڭ تەقدىرىنى خالىغانچە ھەل قىلغىنى بىلەن ، خۇنتەيجى ئوردىسىغا كەلگەندە ئۈچرىغان جۇڭغارغا كۈچۈكلىنىپ ، سايىسىگە سالام بېرەتتى . ئەگەر بۇ ئەمەلدارلار تويغا تەكلىپ قىلىنىدىغان بولسا ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، خۇنتەيجىنىڭ ئائىلىسىنى تۇرلۈك سوۋغا - سالاملار بىلەن تولدۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ نەزىرىگە چۈشۈشنى قولدىن بەرمەيتتى . دانىيال خوجىمۇ ئۆزىدەك ۋاسسال ئەمەلدارلارغا ئوخشاش ، خۇنتەيجى باشلىق نويان - دورغىلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى . شۇڭا تويغا مېڭىشتىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى ، خەزىنىچى بەگ بىلەن دىۋانبەگلەر تەرىپىدىن تەييارلانغان سوۋغا - سالاملارنى كۆزدىن كەچۈردى - دە ، خەزىنىچى بەككە قاراپ :

— قەنت - گىزەكلەر ئاز بولۇپ قاپتۇ . ھەر خىل رەڭدىكى پەتتازا ، ناۋات ۋە گۈللۈك قەغەزلەرگە ئورالغان چوكا مەنپەسلەردىن ئىككى ئۈلاغ تەييارلاڭلار ، يانغا ئېسىۋالىدىغان بۇلغار غىلاپلىق چوڭ - كىچىك پىچاقلاردىنمۇ بىر ئۈلاغ تەييارلاشنى ئۇنتۇماڭلار ، — دەپ تاپشۇردى .

— خوش .

— بۇ جۇڭغارلاردىن قۇتۇلۇش قولىمىزدىن كەلمىگەندىن كېيىن ، مۇشۇنداق قىلىشتىن ئۆزگە چارىمىز يوق ، — دېدى ئۇ يەنە ئېغىر ئۇھ تارتىپ ، ئاندىن دىۋانبېگىگە ۋەزىپە تاپشۇردى ، — سىلى ھازىرلا ئابدۇللا باقاۋۇلنى بازارغا ئەۋەتسىلە ، ۋاقتى

ئۇزۇنراق بولغان شارابتىن ئىككى خۇمرا تېپىپ كەلسۇن .

※ ※ ※

شۇ كۈنى دىگەر نامىزىنى ئوقۇۋېتىپ ، دانىيال خوجىدا «چاكار چوكان»لاردىن بىرنەچچىسىنى خۇنتەيجىنىڭ قىزىغا ھەدىيە قىلىش ئويى پەيدا بولدى . ئەمما ، بۇ ئويىنى بۇرۇنقىدەك ئوچۇق ـ ئاشكارا ئەمەلگە ئاشۇرسا ، خەلق ئارىسىدىلا ئەمەس ، ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئادەملەردىمۇ نارازىلىق پەيدا بولۇشى مۇمكىن ئىدى . چۈنكى ، بۇنىڭدىن ئۇچ يىل بۇرۇن ، يىللىق خىراج ھېسابىغا بىرنەچچە «چاكار چوكان» بىلەن «غۇلچا گەدەنكەش» لەرنى جۇڭغار خانلىقىغا ئېلىپ بارغاندا ، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان بەزى ئادەملەر : «مۇسۇلمانچىلىققا ياتمايدىغان ، شەرئىتتىمىزگە سىغمايدىغان ئىش» دەپ ، ئۇنىڭ پىركامىل ۋە ئەۋلىيالىقىغا گۇمان قىلىشقان ، ھەتتا ئۇلارنىڭ بەزىلىرى «ئىشقىيە» سۇلۇكىدىكى سوپى ـ دەرۋىشلەر ئارقىلىق مۇسۇلمان ئەھلىنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاشقا ئۇرۇنغانىدى . خەلق ئارىسىدا بولسا :

ئۇرغىلى بولماس خوجىنى ،
تىللاشقا بولماس خوجىنى ،
مۇسۇلماننى خار قىلغان ،
خۇدا ئۇرسۇن خوجىنى...

دېگەنگە ئوخشاش ناخشىلار تارقىلىپ كەتكەنىدى .

دانىيال خوجا يەكەن تەختىگە ئولتۇرغاندىن بېرى ، ھەر يىلىنىڭ سەرەتان ئېيىدا ئىلىغا كېلىپ ، خۇنتەيجىگە كۆرۈنۈش قىلغاچ ، يۇزلىگەن ئۇلاغلارغا ئارتىلغان يىللىق خىراج بىلەن تۇرلۇك سوۋغا ـ سالاملارنى ئالغاچ كېلەتتى . شۇنىڭغا قارىماي ، مىجەز ـ خۇلقى باھار ئاسمىنىدەك ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان چىۋاك

رابـدانىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەندە ، خۇددى ئاچ قالغان يولۋاسنىڭ ئالدىغا ماڭغاندەك ئەندىشىگە چۈشەتتى . بەزىدە ، ھەتتا دائىرىسى سەككىز مىڭ مېتىردەك كېلىدىغان ئېگىز سېپىل بىلەن قورشىلىپ تۇرغان ، ئاسمانغا تاقاشقۇدەك قۇببە ، پەشتاق ـ راۋاقلىرى قۇياش نۇرىدا پارقىراپ تۇرىدىغان يۇزلىگەن مەسچىت ـ مەدرىسىلىرى بار يەكەن شەھرىنى يېنىپ كۆرمەيدىغاندەك ھېسسىياتقا چۆمەتتى ـ دە ، ئوردىسىدىكى ھەممە خانىلارغا بىر ـ بىردىن كىرىپ چىقاتتى . بالا ـ چاقىلىرى بىلەن خوشلاشقاندا ، خۇددى جۇدالىق ھەسرىتى بېشىغا چۈشكەندەك پۇچىلىنىپ كېتەتتى . ئۇنى بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى خىراج ئېلىپ بارغىنىدا ، خۇنتەيجى تۆت ئايغىچە يەكەنگە قايتۇرماي ، ئوردا تىلماچى موللا ئىبراھىم مەشھۇرنىڭ ئۆيىدە تۇتۇپ تۇردى ۋە بۇ جەريانىدا بىر قېتىممۇ قوبۇل قىلماي ، يامغۇر ئارىلاش قار يېغىۋاتقان بىر كۈنى يەكەنگە كېتىۋەرسۇن ، دەپ ئىجازەت بەرگەنىدى .

دانىيال خوجا بۇلتۇر بارغىنىدا بولسا ، خۇنتەيجى ئۇنى ئەل ئارىلىغان سەپىرىگە ھەمراھ قىلىپ ، توققۇزتارادىن ناراتداۋىنىغچە ، چوڭ يۇلتۇزدىن كىچىك يولتۇزغىچە ئارىلاتقانىدى . دانىيال خوجا بۇ يىللاردا ، جۇڭغار خانىنىڭ بەزى شەھەرلەرنىڭ ھاكىملىرىنى خۇددى گۆرۇدە تۇتقاندەك بىر ـ ئىككى يىللاپ ئۆز يۇرتىغا ئەۋەتمىگەنلىكىنىمۇ بىلەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، يالغۇز دانىيال خوجىلا ئەمەس ، خۇنتەيجىنىڭ ئالدىغا بارغان يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ رايىغا بېقىپ كۆڭلىنى ئېلىشقا ۋە ئۆزلىرىنىڭ ساداقەتمەنلىكىنى بىلدۈرۈشكە تىرىشاتتى .

بىراق ، بۇ يىل جۇڭغار خانى دانىيال خوجىنى ئىنتايىن سەممىيەت بىلەن قوبۇل قىلدى . ھەتتا چوڭ خانىشنىڭ ئۆيىگە چۈشلۈك تاماقنىمۇ تەكلىپ قىلدى . لېكىن ، بۇ ھال قىش مەزگىلىدە بىرەر كۈننىڭ ئۇشتۇمتوت ئىسسىپ قالغىنىدەك ئىش

بولۇپ ، خۇنتەيجىنىڭ دانىيال خوجىغا نىسبەتەن ئۆزگەرمەس يېقىنلىقىنى بىلدۈرمەيتتى . بۇنى دانىيال خوجىمۇ بىلەتتى . ئەمما ، ئۇ خۇنتەيجىنىڭ ئاشۇ ئىللىق مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قولىدىن كەلگەن ھەممە ئىشنى قىلىشقا بەل باغلىدى . شۇڭا ، ئۇ ھەر قېتىم خۇتبە ئوقۇغاندا تەكرارلايدىغان : «مۇسۇلمانلار ئۆزئارا قېرىنداش ، بىر - بىرىگە زۇلۇم قىلمايدۇ ۋە بىر - بىرىنى تاشلىۋەتمەيدۇ . كىمكى مۇسۇلمان قېرىندىشىنىڭ ھاجىتىدىن چىقسا ، ئاللا ئۇنىڭ ھاجىتىدىن چىقىدۇ . كىمكى مۇسۇلمان قېرىندىشىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرۈۋەتسە ، ئاللا ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن قىيامەت كۈنىنىڭ ئېغىرچىلىقلىرىدىن بىرىنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ » دېگەن سۆزلەرنى ئونتۇپ ، «چاكار چوكان» دەپ ئەيىبلەنگەن بىرنەچچە ئايالنى جۇڭغارلارنىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىش قارارىغا كەلدى ۋە بۇ قارارنى «مەن بۇ خوتۇنلارنى ھەدىيە قىلىش ئارقىلىق جۇڭغار ھۆكۈمرانىنىڭ ئالدىدا شۆھرەتكە مۇيەسسەر بولۇپ ، قەشقەرىيەدىكى دىنىي ئىسلامنى راۋاجلاندۇرىمەنغۇ » دېگەن ئوي بىلەن تېخىمۇ مۇستەھكەملىدى - ده ، جايىنامازدىن تۇردى ، ئاندىن دىۋانبېگىنى چاقىرىپ سورىدى :

— نىياز بېگىم كەلدىمۇ ؟

— ياق ، تەقسىر .

— بېگىم كېلىشى ھامان بۇ يەرگە كىرسۇن .

ئۇزۇن ئۆتمەي ، خېلىدىن بېرى بىتاب بولۇپ ياتقان مەۋلانە ھەزرەتنى يوقلاپ كېلىشكە كەتكەن نىياز بېگىم كىرىپ كەلدى . ئۇ ، دانىيال خوجام مەۋلانە ھەزرەتنىڭ ئەھۋالىنى سورايدۇغۇ ، دەپ ئويلىۋىدى ، ئۇنداق بولمىدى .

— يۇرسىلە ، دىۋانبېگى بىلەن ئوچەيلەن «چاكار چوكان»لار تۇرۇۋاتقان ھويلىغا بېرىپ كېلەيلى .

ئۇلار ئوردىدىن چىقىپ ، سېپىل ئىچى بىلەن خېلى مېڭىپ ، ئېگىز ئوردا سېپىلىغا تۇتاشقان ئاسمان - پەلەك دەل - دەرەخلەرنىڭ دالدىسىدا قالغان ، دەرۋازىسى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ھويلىغا

يېقىنلاشتى . بۇ هويلىنىڭ ئىچىدىكى قاتار سېلىنغان هۇجرىلاردا «شەرىئەت ئەهكاملىرىنى بۇزدى» دېگەن ئەيىب بىلەن قەشقەردىن خوتەنگىچە ، مارالۇبشىدىن ئۇلۇغچاتقىچە بولغان جايلاردىكى شەهەر ـ يېزىلاردىن كەلتۈرۈلگەن ئاياللار تۇراتتى . بۇلارنىڭ سانى بەزى ئايلاردا ئازىيىپ ، بەزى ئايلاردا كۆپىيىپ قالاتتى ، ئۇنىڭ سەۋەبى «گۇناهكار» دەپ هېسابلانغان بۇ ئاياللارنىڭ بىر قىسمىنى ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى ياكى قوۋم ـ قېرىنداشلىرى مەۋلانە هەزرەت ، ئابدۇقادىر مۇپتى ۋە باشقا ئوردا ئەمەلدارلىرىغا تۇرلۇك يوللار بىلەن پاره بېرىپ ، مەهكىمە شەرئىدە توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇتۇپ قايتۇرۇۋالاتتى ، قولى قىسقا ، تونۇش بىلىشلىرى يوق ، يىراق ۋە چەت يېزا ـ قىشلاقلاردىن كەلتۈرۈلگەن بىر قىسىم ئاياللار دانىيال خوجىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن شەهەر هاكىملىرىغا ، مۆتىۋەر زاتلارغا ، خوجا ـ ئىشانلارغا ئىنئام قىلىناتتى . يەنە بىر قىسمى بولسا «دىلى قارايغان تۇزەلمەس ئاياللار» هېسابلىنىپ ، هېچ ياققا قوزغالمايتتى .

دانىيال خوجىلارنىڭ قەدىمى هويلىغا يېقىنلاشقانسېرى ئاستىلاپ ، كېيىن ئۆزلۇكىدىن توختاپ قالدى . هويلا ئىچىدىن ئايال كىشىنىڭ جۇشقۇن ۋە ئويناق ئاۋازىدا ئېيتىۋاتقان ناخشىسى ئاڭلاندى :

سېنىڭ سەللە كۆلاهىڭدىن ،
مېنىڭ تەتۇر جالام ياخشى ،
سېنىڭ تەسۋى ئىمانىڭدىن ،
نامازسىز پاك نادان ياخشى .

دانىيال خوجا بىلەن نىياز بەگنىڭ قۇلاقلىرى چۈڭ كىرىۋالغانده‌ك غوڭۇلداپ كەتتى ۋە ئۇلار ئاڭلىغانلىرىغا ئىشەنمەيۋاتقانده‌ك ، بىر ـ بىرىگە تەئەججۇپ بىلەن قارىشاتتى . بىرئازدىن كېيىن ، بايات‌ىن بېرى بايقالمىغان دۇتارنىڭ بوغۇق

ئاۋازى ئاشكارا ئاڭلىنىپ ، ناخشا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى :

هارام نەپسى مالامەتتىن ،
هالال نەغمە ـ ناۋا ياخشى .
سېنىڭ سۇلتان مازارىڭدىن ،
مېنىڭ مەشرەپخانام ياخشى .

ناخشا ئەمدىلا ئاياغلىشىشى بىلەن تەڭ :

— دوست دەيمۇ خېنىم ! ئۆلمىسىلە ، خېنىم ! — دەپ ۋارقىرىغان ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى .

— بۇ نېمە ئىش ، نىياز بېگىم ؟ — دېدى دانىيال خوجا دەرغەزەپ بولۇپ .

نىياز بەگنىڭ جاۋاب بەرگۈدەك هالى يوق ئىدى . ئۇمۇ دانىيال خوجىدىن بەتتەر دەرغەزەپ بولۇپ ، تېرىسىگە سىغماي تۇراتتى .

دىۋانبېگى ، هەمىشە دەرۋازا ئالدىدىن يىراق كەتمەيدىغان قاراۋۇللارنىڭ كۆرۈنمىگىنىدىن ئەنسىرەپ «بۇ خۇنپەرلەر ، چاكار چوكان ، لارغا قوشۇلۇپ كەتتىمىكىنە ؟» دېگەن ئەندىشە بىلەن ئىلگىرىلەپ ماڭماقچى بولاتتىيۇ ، دانىيال خوجا بىلەن نىياز بەگنىڭ ئالدىدىن بېسىپ ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى .

ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن ناخشا پەسىيىپ ، نېمىلەرنىڭدۇر جىرىڭلىشى ، نېمىلەرنىڭدۇر قارسىلدىشى ئاڭلاندى ، ناخشا يەنە ياڭرىدى :

سېنىڭ راهەت ـ پاراغىڭدىن ،
مېنىڭ نەغمە ـ كۆيۈم ياخشى .
بابائى قەمبەر ، تىنىم تاپماي ،
يولۇڭدا يۈرگىنىم ياخشى .①

① يەكەنلىك بابائى قەمبەرنىڭ غەزەللىرى .

بايقى ئەر كىشىنىڭ :

— يار بولسىلا ، خېنىم ! تەسەددۇقلىرى بولاي ، خېنىم ! — دېگەن ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى .

تاقىتى تاق بولغان دانىيال خوجا بىلەن نىياز بەگلەر بەئەينى ئوق يىلاندەك ئېتىلىپ دەرۋازا تۆۋىگە كەلدى . بىراق ، شۇنداق شىددەت بىلەن كەلگىنىگە قارىماي ، خۇددى تاشقا ئۇرۇلغان دولقۇندەك توختاپ كەينىگە داجىشتى . دەرۋازا ئىچىدىن ئېتىكلىك ئىدى . ئۇلار نېمە قىلارىنى بىلمەي بىر دەقىقە تۇرۇپ قېلىشتى .

«چاكار چوكان»لار تۇرۇۋاتقان ھويلىدىكى نەغمە ـ ناۋا قىزىپ كەتكەنىدى . بايا دانىيال خوجىلارنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلانغان قارسىلداشلار «چاكار چوكان»لارنىڭ نازۇك بارماقلىرىدىن ، جىرىڭلاشلار بولسا ئۇلارنىڭ يۈمشاق بىلەكلىرىدىكى كۈمۈش بىلەزۈكلەردىن چىققان ئاۋازلار ئىدى .

— سەل سەۋر قىلايلى ، — دېدى دانىيال خوجا . ئۇلار دىۋانبېگىنى قاراۋۇللارنى ئىزدەپ تېپىشقا ئەۋەتىۋېتىپ ، دەرۋازىدىن قىيا ئوچۇق تۇرغان يېرىدىن ھويلا ئىچىگە قاراشتى . سۇ چېچىپ ، توپىسى بېسىلغان ھويلىدا بىرنەچچە قىز ـ چوكانلار كەكلىكتەك يورغىلاپ ، تاغ كېيىكىدەك ئويناقلاپ ئۇسسۇلغا چۈشكەنىدى . ئۇلارنىڭ كۆڭلەكلىرى بەزىدە يەلپۇنۇپ ، بەزىدە يالىڭاچ تىزىغا يۆگىلىپ قالاتتى . دەرۋازىنىڭ ئۇدۇلى بىلەن ئىككى يېنىدىكى پىشايۋانلارنىڭ گىرۋىكىدە پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ يىگىرمىگە يېقىن چوكانلار ئولتۇرۇشاتتى . ھەر خىل رەختلەردىن كۆڭلەك كىيىشكەن بۇ ئاياللارنىڭ بوي ـ تۇرقى بىلەن يېشى بۇلاق تۇۋىدە ئۆسكەن مايسىلاردەك بىر ـ بىرىدىن ئانچە پەرق قىلىپ كەتمەيتتى . چوڭلىرىنىڭ يېشى كۆپ بولسا ئوتتۇز بىلەن ئوتتۇز بەشنىڭ ئارىلىقىدا بولۇپ ، ئوڭ تەرەپتە ئولتۇرغانلارنىڭ ئارىسىدا ، يېڭىدىن بوي تۇزەپ كېلىۋاتقان قىرىق چاچلىق قىز بالىلارمۇ بار ئىدى . سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا جۇپ ـ جۇپى بىلەن بىر ـ بىرىگە

بېقىشىپ ئۇسسۇلغا چۈشكەن بۇ كېيىك قورساق چوكانلار تۇنقۇن بولۇپ تۇرۇۋاتقىنىغا تەن بەرمەي ، خۇددى كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن قوغۇنلۇققا ياكى باراۋەتكە چىققان ئاياللاردەك ، قاشلىرىغا ئوسما قويۇپ ، قىزارغان يۈزلىرىگە مەڭ چېكىۋالغاندى . ئۇلار دۇتار بىلەن ناخشىنىڭ ئاۋازىغا ماسلىشىپ پىرقىرىغاندا ، ئاپئاق بىلەكلىرى شاكىلى ئېلىنغان تۇخۇمدەك يالت - يۇلت قىلىپ قالاتتى . نازۇك بەللىرى ھېلىدىن - ھېلى مەڭ تولغىنىپ ، مەڭ ئېگىلەتتى . خۇش خۇي چىرايلىرى ، كۈلۈمسىرەپ جىلۋە قىلىشلىرى قارىغان ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئويناتاتتى .

ئۇدۇلدىكى پېشايۋاننىڭ پەلەمپىيىدە ئولتۇرغان بۇغداي ئۆڭلۈك چوكان ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا دۇتار چېلىۋاتاتتى . قىز - چوكانلارنىڭ بەزىلىرى ساپىقىدىن ئۈزۈلگەن گۈل سىياقى سولىشىپ ئولتۇرسا ، بەزىلىرى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۈرتلىرىنى ، ئاتا - ئانىلىرى بىلەن سۆيگەن يارلىرىنى ئەسلەپ ئوي - خىياللارغا بېرىلىپ كەتكەندەك قىلاتتى . چەتتە ئولتۇرغان ئاق پىشماق چوكان دۇتارچى ئايال دۇتارنىڭ تارىنى ئەمەس ، ئۆزىنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىۋاتقاندەك كۆز يېشىنى توختىتالماي ئېسەدىمەكتە ئىدى .

— سىڭىللىرىم ! — دېدى دۇتار چېلىۋاتقان ئايال بايىاتىن بېرى تىنىمسىز ھەركەت قىلغان قوللىرىنى توختىتىپ ، — پەم - پاراسەتلىك ، راست سۆزلۈك ئۇستازلار بىلەن دانىشمەنلەرنىڭ گەپلىرىگە قارىغاندا ، ئاپاق خوجا قالماقلارنى باشلاپ كەلگەندىن كېيىن زامانىمىز پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ . ئۇنىڭ ئالدىدا بىزنىڭ ئېلىمىزنى باشقۇرغان ئادەملەرنىڭ ئىچىدە سۇلتان سەئىدخان دېگەن كىشى جاھالەتتىن ، تەرىقەتنى مۇسۇلمانچىلىقتىن ئۇستۇن قويماقچى بولغان ئىنسانلاردىن بىرنەچچىسىنىڭ كاللىسىنى ئالغانىكەن . سۇلتان ئابدۇرىشىتخان دېگەن كىشى بولسا ، مەرىپەت ئەھلىنى دىنغا قارشى ئادەملەر دەپ ، تەشۋىق يۈرگۈزگەن بەدەخشانلىق سەئىد ئاسىپخان باشلىق يەتتە

ئىشاننى يېسى[1] دېگەن جايدا ئۆلۈمگە بۇيرۇغانكەن . بۇ ئىشانلار قەدىمى يەتكەن يەردە مەرىپەت ۋە سەنئەت ئەھلىلىرىنى تەقىب ئاستىغا ئېلىپ ، نەغمە ـ ناۋا چالغۇلىرىنى چېقىپ ، ئۇسسۇل ئويىنىغان ، غەزەل ئېيتقان ۋە قوشاق ئوقۇغانلارنى «شەيتان پوقىنى يېگەن» لەر دەپ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى ئارقىلىق جازالىغانكەن . بايا مەن سىلەرگە ئوقۇپ بەرگەن ناخشىلار مۇشۇ يەكەن شەھىرىدە داڭقى چىققان ۋە تەرىقەتچىلەر تەرىپىدىن چوپان سۇيىنىڭ ياقىسىدىكى غارنىڭ تۆشۈكلىرىگە سولىنىپ ، بۇرۇقتۇرما قىلىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئون ئۈچ ئادەمنىڭ بىرى بابائى قەمبەر ئاتىنىڭ غەزەللىرىدۇر…

رەڭگى ئۆچۈپ كەتكەن دانىيال خوجا :

— بۇ قەيەردىن كەلتۈرۈلگەن خوتۇن ؟ — دەپ سورىدى .

— ئوپالدىن ، — دەپ جاۋاب بەردى نىياز بەگ .

— سىڭىللىرىم ! — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى دۇتارچى ئايال ، — ئەمدى مەن سىلەرگە خەلقىمىزنىڭ ئېلىم ـ مەرىپەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەن ، سۇلتان ئابدۇرىشىتخانىنىڭ دەۋرىدە ياشىغان سەنئەت ئۇستازى ، شائىر ھەم ئالىم قىدىرخان يەركەندىنىڭ غەزەللىرىنى ئوقۇپ بېرەي .

ئۇ دۇتارنى تەڭشەپ ، يېنىك ۋە شوخ ئاۋازى بىلەن يەنە ناخشا باشلىۋەتتى :

كەچتىم مەن زامانىڭدىن ،
ياخشىكىم يامانىڭدىن .
ئاق سەللە ـ يېشىل سەللە ،
بىزارمەن تامامىڭدىن .
ۋاي دادەي ، بىزارمەن تامامىڭدىن .

كەمبەغەل كىيسە كۆلاھنى ،
شەيخلىرىڭ ئادەم ئەمەس .

---

① يېسى — پوسكامنىڭ ياستۇقى دېگەن يېرىگە توغرا كېلىدۇ .

ئۆلگۈچە ئېيتسام مۇقامنى ،
مەن ئۇچۇن ماتەم ئەمەس .
ۋاي دادەي ، مەن ئۇچۇن ماتەم ئەمەس .

— بەللى ، گۈلبادام ، ئۆلمىسىلە ئۇكام ! — دەرۋازا تەرەپكە دۇمبىسىنى قىلىپ ئولتۇرغان ئەر كىشى رازىمەنلىك بىلەن ۋارقىرىدى .

شۇ ئەسنادا ، دىۋانبېگى نەشە چېكىپ ، دەرەخ ئارىسىدا ئۇخلاپ قالغان قاراۋۇلنى ئويغىتىپ ، دانىيال خوجىلارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى . ئۇچىسىغا قارا چەكمەندىن ئىشتان ـ چاپان كىيىپ ، بېللىنى كۆك بەلۋاغ بىلەن باغلىۋالغان يېشىل سەللىلىك بۇ قاراۋۇلنىڭ كۆزلىرى خۇمارلىشىپ ، تىترىگەن پۇتلىرى بىلەن يەرنى ئارانلا دەسسەپ تۇراتتى . ئۇنىڭ كەيپى تېخىچە تارقىمىغاچقا ، دانىيال خوجا بىلەن نىياز بەگكە ئېتىبارمۇ قىلماي : «كەش تار بولسا پۇتۇڭنى ، جاھان تار بولسا يۇرتۇڭنى غاجايدىكەن ئەمەسمۇ... » دەپ غۇدۇرىدى .

ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن نىياز بەگنىڭ شۇنچىلىك جەھلى قاتتىقى ، «بەتبەخت ! » دېگىنىچە كاچىتىغا بىرنى سالدى ، دەلدەڭلەپ تۇرغان قاراۋۇل پومزەكتەك قاڭقىپ قېرى سۆگەتلەرنىڭ دالدىسىغا بېرىپ يىقىلدى .

— بۇ بەتبەختلەر نەشلا چەكمەي ، شارابمۇ ئىچىپتۇ تېخى ، — ئاچچىقتىن ئۆزىنى تۇتالمىغان دىۋانبېگى دەرۋازىنى كۈچ بىلەن ئۇردى ، — سايىماخۇن ، ھەي سايىماخۇن !

بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان ئەر كىشى ھودۇقۇپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، ئاياللارغا : «ھەممىڭلار كىرىپ كېتىڭلار ! » دەپ بۇيرۇدى . چېچىلىپ ئولتۇرغان ئاياللار تايغان كۆرگەن توشقانلاردەك ئۇركۈپ ، ھۇجرىلىرىغا كىرىپ كېتىشتى . ئاندىن بايىقى ئەر كىشى دەرۋازىغا سېلىنغان قۇلۇپنى ئېچىپ ، دانىيال خوجىلارغا ئېگىلىپ سالام بەردى . ھەپسىلى پىر بولۇپ كەتكەن بۇ كىشىلەر ، ئەلپازىنى بۇزۇپ ھويلىغا بۆسۈپ كىرىشتى . لېكىن ،

ئىككى چامداپلا توختاپ قېلىشتى . چۈنكى ، باشقا ئاياللارغا ئوخشاش ھۈجرىسىغا كىرىپ كەتمەي ، پېشايۋاننىڭ پەلەمپىيىدە ئولتۇرغان گۈلبادام بىر قولىدا دۇتارنى تۇتقان پېتى ئورنىدىن تۇرۇپ :

— كېلىشىملە ئۇلۇغلىرىم ، ھەرقايسىلىرىغا قەمبەر ئاتىنىڭ غەزەللىرىنى ئوقۇپ بېرەيمۇ ياكى قىدىرخان يەركەندىنىڭ غەزەللىرىنىمۇ ؟ ياق ، ئۇلارنىڭ غەزەللىرى پىسەنتلىرىگە سىغماس . ئەڭ ياخشىسى مەلىكە ئاماننىسا خېنىمنىڭ ، ياق ، ياق ، شامەشرەپنىڭ غەزەللىرىنى ئوقۇپ بېرەي ، — دېدى ۋە دۇتارنىڭ قۇلىقىنى تولغاشقا باشلىدى .

گۈلبادام ئىسىملىك بۇ چوكانىنىڭ ئۆزىنى نامەھرەم تۇتۇشىنىڭ ئورنىغا ، پۈتۈن قەشقەرىيىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان زاتلارغا بىھۆرمەتلىك قىلىشى دانىيال خوجىلارنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى . ئۇلار بىر - بىرىگە «بۇ چوكان ئايىنىپ قالغانمۇ نېمە» دېگەن مەنىدە قاراشتى .

گۈلبادامنىڭ سۆزلىرىنى چېكىدىن ئاشقان ھۆرمەتسىزلىك دەپ ھېسابلىغان دىۋانبېگى بۇ جايغا قەدەم تەشرىپ قىلغان كىشىلەرنىڭ دانىيال خوجا بىلەن نىياز بەگ ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ، ئۇنى ھۈجرىسىغا كىرگۈزۈۋەتمەكچى بولۇۋېدى ، بۇنى ئاڭلىغان گۈلبادام خۇددى بىر ئادەم بېقىنىنى غىدىقلىغاندەك قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ، ئاندىن ئۆزىنى توختىتىپ :

— ياراتقان ئىگەمگە مىڭ قەتلە شۈكۈر ، ئەمدى ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئارمىنىم يوق ، — دېدى دانىيال خوجىغا قاراپ ، — قېنى ، ئېشەككە كۈچى يەتمەي ، توقۇمنى ئۇرىدىغان خوجام . مېنى دەرىلىرىگە باسسىلا ، ياق ، ياق ، ئاشۇ بىر يېلى ئۆزلىرىنىڭ پەرمانلىرى بويىچە ئۆلتۈرۈلگەن ئېرىمگە ئوخشاش «چالما - كېسەك» قىلىپ ئۆلتۈرسىلە . ئۆزلىرىنى «ۋەلىيۇللا خوجام» دەپ ئاتىغانلىرى بىلەن ، كۈچ - قۇدرەتلىرى قالماقلارغا يەتمەي ، بىزگە ئوخشاش ناتىۋانلارغا يېتىدىكەن . بۇ پانىي دۇنيادا ھەرقايسىلىرىغا ئوخشاش خوجاملار قوشلاپ خوتۇن ئېلىپ كەيپ - ساپا قىلسا ، نەچچە پاتمان يەر - زېمىنلەرنى ئىگىلىسە ، قاراڭغۇ تاغنىڭ

سايللىرىغا پاتمايدىغان مال - ۋاران تۇتسا بولىدىكەنۇ ، بىزگە ئوخشاش ئادەملەر سۆيگەن ياری بىلەن سۆزلەشسە ، توغرا گەپنى قىلسا «دىندىن چىققان» ، «شەرىئەتنى بۇزغان» بولىدىكەن . شۇنداقمۇ ؟ خۇدايىم بۇ دۇنيانى ئۆزلىرىگە ئوخشاش خوجىلارنى ماي يەپ ، ئەركىن يۈرسۇن ، بىزگە ئوخشاش ناتۇانلارنى سىلەرنىڭ سايەڭلەرگە سالام بەرسۇن دەپ يارالتقانمۇ ؟ — گۇلبادام گېپىنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ ، ئىشىك - پەنجىرىلىرى هويلىغا قاراپ تۇرغان هۇجرىلارغا قاراپ ۋارقىرىدى ، — هەي ، «چاكار چوكان» دەپ ئاتالغان بەختى قارا سىكىللىرىم ، قاراڭلار ! خەلقىمىزنى توغرا يولىغا باشلىغۇچى ، ئالىي سۈپەتلىك هەزرىتى دانىيال خوجام ئالدىمىزغا كەپتۇ . مىڭ بىر تەشۋىش ، خورلىنىش ۋە ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى تارتىپ هايات كەچۈرگەندىن كۆرە ، هازىرلا مۇشۇ ئۇلۇغ «پىر كامىل» نىڭ ئالدىدا ئەجەل شەربىتىنى ئىچىپ ، ئانا تۇپراقنىڭ قوينىدا ئارام ئالايلى !

— يۈرسىلە ، نىياز بەگ ، — دېدى دانىيال خوجا كەينىگە بۇرۇلۇپ . شۇ تاپتا ئۇ ئەقىل - هوشى ئىشلەشتىن توختاپ قالغاندەك ياكى گۇلبادام ئېيتقان سۆزلەرنىڭ يالقۇنىدا كۆيۈپ كەتكەندەك ئۆزىنى يوقتىپ قويغانىدى .

— لاهەۋلە ۋەلاقۇۋۋەتە... — نىياز بەگ ياقىسىنى تۇتتى .

«چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان بۇ هويلىغا كىلىشتىكى مەقسەت - مۇددىئالىرى تاشقا ئۇرۇلغان ئەينەكتەك كۆكۈم - تالقان بولغىنىدىن باشلىرى چۈشۈپ كەتكەن دانىيال خوجىلار دەرۋازىدىن ئون بەش قەدەمچە ئۇزىغاندا ، گۇلبادامنىڭ :

— كەرىمە هۇللا خوجام ، جاللاتلىرىنى تېزرەك ئەۋەتىپ ، بىزنى بۇ گىرىپتارلىقتىن تېزرەك قۇتقۇزسىلا ؟ — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .

※ ※ ※

«چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان هويلىدا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقە

نسیاز بەگ بىلەن دىۋانبېگىگە باشقىچە تەسىر قىلدى . ئۇلار بۇ يەردىكى ئاياللارنىڭ ئۆز بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى «ئاللانىڭ ھۆكمى ، پېشانىمىزگە يېزىلغىنى شۇ» دەپ چۈشىنىدىغانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانا ۋە قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرىنىڭمۇ ئاشۇنداق ئەقىدىگە ئەمەل قىلىدىغانلىقىنى ، شۇنىڭدەك بۇ ئاياللارنىڭمۇ بەزى كۆنلىرى ، بولۇپمۇ ھېيت ـ ئايەملەردە ئاتا ـ ئانىلىرىنى ، ئەل ـ يۇرتىنى سېغىنىپ يىغلايدىغانلىقىنى ، بەزى كۆنلىرى غەمكىن كۆڭۈللىرىنى ئېچىش ئۈچۈن ناخشا ئېيتىپ ، نەغمە ـ ناۋا قىلىدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى . لېكىن ، بۇگۈنكىدەك نەغمە ـ ناۋانى ۋە دانىيال خوجىغا تىل تەگكۈزۈپ ئېيتىلغان ناخشىلارنى ، ھاقارەتلىك سۆزلەرنى ئاڭلىمىغانىدى . ئۇلار دۇتارچى ئايالنىڭ ھاياسىزلىق بىلەن دېگەن سۆزلىرىگە ، دانىيال خوجىنىڭ شۇنچە دەرغەزەپ بولسىمۇ ، چىشىنى چىشلەپ سەۋر ـ تاقەت قىلغىنىغا ھەيران بولاتتى .

دانىيال خوجىنىڭ سەۋر ـ تاقەتلىك بولۇشىدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى ، ئۇ ئاچچىق ھۆكۈمران بولسا ئەقىلنىڭ كېسىلىپ قالىدىغانلىقىنى بىلەتتى . ئۇ قەشقەرىيىگە خان بولغاندىن بۇيان ، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ ، دۇتارچى ئايال تۇرماق ، بايلىقىدىن جاھانغا پاتماي كېرىلىپ يۈرىدىغان ۋە مەنسىپىگە مەست بولۇپ ، كۆندۈزى چىراغ ياقىدىغان ئادەملەردىنمۇ بۇنداق كىشىنىڭ جان ـ جېنىنغا ئۆتۈپ كېتىدىغان ئاچچىق گەپلەرنى ئاڭلىمىغانىدى . بۇ بايىقى گۈلبادام دېگەن ئايال ئېيتقان غەزەللەر ۋە سۇلتان سەئىدخان ۋە سۇلتان ئابدۇرىشىتخانلار دەۋرىدە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ئىشانلار توغرۇلۇق ئىسمايىلخاننىڭ ئوردىسىدا يۈرگەن چاغلىرىدىلا خەۋەردار ئىدى . بىرنەچچە قېتىم بۇ ئىشلارنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنى مەرھۇم ئاكىسى شۇئەيىپ خوجا بىلەن بەس ـ مۇنازىرە قىلىپ : «ھەزرىتى روسۇلىللامۇ خەندەك غازىتىدا ، خەندەك كولىغۇچىلار بىلەن بىللە ئىشلەپ توپا توشۇغاچ ، ئابدۇللا ئىبنى رەۋاھەنىڭ شېئىرىنى ئوقۇغانكەن . بۇنى ئاز دېسىلە ،

كەئىب ئىبنى زۇھەير ئۆز قەسىدىسىنى ئوقۇپ بەرگەندە ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خۇشال بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئۇچىسىدىكى تونىنى كىيدۈرۈپ قويغانىكەن[1] دېگەننى شېپى كەلتۈرۈپ ، سۇلتان سەئىدخان بىلەن ئابدۇرىشىتخانلارنىڭ قۇتىبىدىن ئىشان بىلەن ئاسىپخان ئىشانغا ئوخشاش تەرىقەتچىلەرگە بەرگەن جازاسىنى توغرا دەپ ھېسابلىغانىدى . ھەتتا قەمبەر ئاتا ، قىدىرخان يەركەندى ، مەلىكە ئاماننىساخان قاتارلىق مەرىپەتچىلەرنىڭ بەزى غەزەللىرىنىمۇ يادلىۋالغانىدى ، ئۇ چاغلاردا دانىيال خوجا تېخى يىگىرمىگە تولمىغان ئىلىم تەلەپ يىگىت ئىدى .

ھازىر بولسا ، بايىقى خوتۇن ئېيتقاندەك ، ئاپاق خوجىنىڭ كاساپىتىدىن غەربىي يۇرت جۇڭغارلارنىڭ ئىشغالىيىتىگە چۈشۈپ ، زامان پۇتۇنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى . زامانغا يارىشا ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىمۇ ئۆزگىرىپ ، ئەللىكنىڭ ئۇستىگە چىققاندا ، جۇڭغارلارنىڭ قورچاق خانىغا ئايلىنىپ قالدى .

ئۇنىڭغا ھەممىدىن ئېغىر كەلگىنى ۋە ئەلەم قىلغىنى «چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان ھويلىدىكى نەغمە ـ ناۋا ۋە ئېيتىلغان ناخشىلار بولماستىن ، بەلكى ئۇ يەرنى قورۇقداپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ لايغەزەللىكى بىلەن ئادەتتىكى بىر دۇتارچى خوتۇننىڭ ئۆزىگە پېتىنىپ ياكى جېنىنى قولىغا ئېلىپ ئېيتقان : «ئېشەككە كۇچى يەتمەي ، توقۇمغا ئۇرىدىغان خوجام» ، «كۇچلىرى قالماقلارغا يەتمەي ، بىزگە ئوخشاش ناتىۋان ئاياللارغا يېتىدىكەن» دېگەن گەپلىرى ئىدى .

«دېمىسىمۇ راست ئەمەسمۇ ، — دەپ ئويلىدى دانىيال خوجام ، — راستتىن ئېيتقاندا ، بۇ ئاجىز بىچارىلەردە نېمە گۇناھ ! بىراق بۇ ناتىۋان مەزلۇملار خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان ئادەمنىڭ ھېچكىمگە سايىسىنى چۈشۈرمەيدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ ـ دە . ئەگەر ئۇلار ماڭا ئوخشاش جۇڭغارلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا ، ھالىمنى چۈشەنگەن بولاتتى… »

---

① «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى» ، 238 ـ ۋە 340 ـ بەتلەر .

ئۇ مۇشۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن ئوردا پىشايۋانىغا چىققاندا ، كەينىدىن كىلىۋاتقان دىۋانبېگى قەدىمىنى تېزلىتىپ ، تېخى پىچىراقتىلا ئابدۇللا باقاۋۇلدىن ئاڭلىغان خەۋەرنى يەتكۈزدى :

— مەۋلانە ھەزرەت جانابلىرى دارىلباقىيغا رەھلەت قىلغان ئوخشايدۇ .

— ھە ؟ — دانىيال خوجا چۆچۈپ كەتتى .

ئىككىنچى باب

نىياز بەگنىڭ دانىيال خوجىغا گۈلبادامنىڭ «ئوپالدىن كەلتۈرۈلگەن» دېگىنى يالغان بولۇپ ، ئۇ ئاقسۇ شەھىرىدىكى مەشھۇر سازەندە يۇنۇس تەمبۇر دېگەن ئادەمنىڭ قىزى ئىدى . 1677 ـ يىلى ، ئاقسۇلۇق بىرنەچچە ئادەم مەككىگە ھەج قىلىشقا بارماقچى بولۇپ ، يۇنۇس تەمبۇرنى خىزمەتكارلىققا يالاپ ئالىدۇ ده ، ھەجدىن قايتقاندا تاشلاپ كەتكەنىدى . ئۇ بىرنەچچە يىل سەرگەردان بولۇپ ، ئاخىر مىسىرلىق بىر مۇپەسسىرنىڭ ئۆيىدە قورۇ خىزمىتىنى قىلغان ، ئۇنىڭغا ئۆز ۋەتىنىگە قايتىش ئون سەككىز يىل ئۆتكەندىن كېيىنلا نېسىپ بولغانىدى ، خەلق ئۇنى يۇنۇس ھاجى دەپ ئاتىشاتتى .

گۈلبادام ئەنە شۇ ئادەمنىڭ قىرىق ياشقا كىرگەندە كۆرگەن يالغۇز قىزى بولۇپ ، رەڭگىرويى قارىمۇتۇققىنا كەلگەن ، ئوغۇل بالىدەك قاۋۇل ۋە پاراسەتلىك ئىدى .

بىر كۈنى (بۇ چاغدا گۈلبادام ئون ئىككى ياشتا ئىدى) ، يۇنۇس ھاجى سەۋزە ساقلايدىغان ئورا كولاتماقچى بولۇپ ، ئىككى ئادەمنى باشلاپ كەلدى . ئۇلار كۆرسىتىلگەن يەرنى كولاپ ، توپىسىنى چىقىرىشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ ئىشىنى كۆزىتىپ تۇرغان گۈلبادام ئىككى مەدىكارغا :

— توپىنى تېشىغا چىقارماي ، كولىغان يەردىلا لاي ئېتىپ ، كىيىمەك قۇيۇپ بېرىڭلار . ئورىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئۈچ گەز ،

كەڭلىكىمۇ ئۇچ گەز بولسۇن ، كېسەكنى هويلىغا ، ئۇ يەرگە پاتمىسا ئارقىدىكى بوشلۇققا تىزىپ قويۇڭلار ، — دېدى .

بايىقى ئادەملەر بۇ ئىشلارنى ئورۇنداپ ، تېگىشلىك هەققىنى ئېلىپ كەتتى . ئۇلار هەم ئورىلىق ، هەم كېسەكلىك بولۇپ قالدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، يۇنۇس هاجىنىڭ قىزىغا بولغان مېهىر - مۇهەببىتى ، ئەقىل - پاراسىتىگە بولغان ئىشەنچى تېخىمۇ كۈچەيدى . ئۇ بىر كۈنى كەچتە :

— قىزىم ، ئەمدى سىزگە دۇتار چېلىشنى ئۆگىتىپ قوياي ، چۈنكى ساز دېگەن ئادەم قەلبىنىڭ تىلى ، ئۇ سازەندىنىڭ قولى ئارقىلىق ياڭراپ ، مىسكىن كۆڭۈللەرنى ئېچىپ ، كىشىنىڭ غەم - قايغۇسىنى ئۇنتۇلدۇرىدىغان روهىي مەدەت ، — دېدى ۋە نەچچە يىللاردىن بېرى قازاقتا تۇرىدىغان كونا دۇتارنى ئېلىپ چىقتى .

گۈلبادام ئۆزىنىڭ تەڭتۇش دوستلىرىدەك قېشىغا ئوسما ، قولىغا خېنە قويۇپ ياسىنىپ - تارىنىپ كەتمەيتتى . لېكىن ، شۇنىڭغا قارىماي ، يېشى ئون ئۇچكە توشمايلا ، يۇنۇس هاجىنىڭ ئۆيىگە ئەلچىلەر كېلىشكە باشلىدى . يۇنۇس هاجى ئىختىيارىنى قىزىغا بەردى . گۈلبادام بولسا تۇرمۇشقا چىقمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئەلچىلەرنى قايتۇراتتى .

ئاردىدىن يەنە بىرنەچچە يىللار ئۆتتى . گۈلبادام ئون سەككىز ياشقا كىردى . تۆت - بەش يىلدىن بېرى ئايىغى ئۈزۈلۈپ قالغان ئەلچىلەر يۇنۇس هاجىنىڭ ئىشىكىنى يەنە ئېچىشقا باشلىدى . لېكىن ، بۇ ئەلچىلەر بۇرۇنقىلارغا ئوخشاش ، گۈلبادامنى ئۆيلەنمىگەن ياش يىگىتلەرگە ئەمەس ، خوتۇنى ئۆلگەن ، بىر - ئىككى بالىسى بار بويتاقلارغا ياكى ئىككىنچى ، ئۈچىنچى خوتۇنلۇققا سوراپ كېلەتتى . گۈلبادام بولسا هامان ئۆز دېگىنىدە چىڭ تۇرۇۋېپ ، تۇرمۇشلۇق بولۇشنى رەت قىلاتتى .

قىزىنىڭ بۇ ئىشىنى ياقتۇرمىغان يۇنۇس هاجى قوشنا ئاياللار ئارقىلىق نارازلىقىنى بىلدۈرۈۋىدى ، قىزى : «پەيغەمبەر يېشىدىن

ئاشقان ئاتامنى ئۆيده يالغۇز قالدۇرۇپ ، ئەرگه تېگىشكه ۋىجدانىم يول قويمايدۇ» دەپ جاۋاب بەردى .

«قىز بالىلار توققۇز ياشقا كىرگەندە بالاغەتكە يېتىدۇ» دېگەن دىنىي ئەقىدە هۆكۈم سۈرۈۋاتقان بۇ زامانلاردا ، گۈلبادامنىڭ يېشىدىكى قىزلار ئەمەس ، بەلكى ئون ئۈچ — ئون تۆت ياشلاردىكى قىزلارمۇ «ئولتۇرۇپ قالغان» ، «بېشى تۈگۈلۈككه تاقاشقان» قىزلار دەپ قارىلاتتى . خەلق ئارىسىدا گۈلبادام توغرۇلۇق هەر خىل پاراڭلار تارقىلىشقا باشلىدى . بىرلىرى : «بۇ قىزنىڭ بىر ئەيىبى ، يا كېسىلى بولسا كېرەك» دېسه ، يەنه بىرلىرى : «ئۇنىڭدا نەنىڭ كېسىلى بولسۇن ، رەڭگىگه قارىمامسىلەر ، توغاچتەك قىزىرىپ تۇرمامدۇ . بۇ قىزنىڭ چوقۇم جىن - ئالۋاستىدىن ئېرى بار ، شۇنىڭدىن قورقۇپ ئەرگه تەگمەيدۇ» دېيىشتى .

كېيىنكى گەپ بارا - بارا هەممه ئادەمنىڭ ئورتاق گېپىگه ئايلىنىپ كەتتى . ئۇلار يۇنۇس هاجىنى كۆرگەندە ، گۈلبادامنى داخىلارغا ئوقۇتۇۋېتىش هەققىده مەسلىهەت بېرىشەتتى . بۇ هال ياشىنىپ قالغان يۇنۇس هاجىغا روهىي جەهەتتىن ئىنتايىن ئېغىر كەلدى . ئۇ ئاغرىغان يېرىنى بىلمەي ، تاماققىمۇ كۆڭلى تارتماي بىرنەچچه كۈن يېتىپ قالدى .

— قىزىم ، — دېدى ئۇ بىر كۈنى سوۋۇتۇلغان كىشمىش سۈيىدىن بىر يۇتۇم ئىچىۋېتىپ ، — ئاللاتائالا مەرھۇم ئانىڭىزنىڭ يېنىغا بېرىشىمنى راۋا كۆرگەن بولسا ، سىزنى ئۆيىمىزده يالغۇز قالدى دېسەم مېنى كەچۈرەرمۇ ؟

دادىسىنىڭ گېپىدىكى بېشارەتنى چۈشەنگەن گۈلبادام :

— هەرگىز ئۇنداق بىھۇده خىياللارغا بېرىلمىسىله ، ئاتا . خۇدايىم بۇيرۇسا ، سىلى يەر دەسسەپ تۇرغان كۈنلەردە ، ئۆيىمىزده ئۈچ ئادەم بولۇپ ياشايمىز ، — دېدى .

دېگەندەك ، يۇنۇس هاجى ساقىيىپ ، تالا - تۈزگه چىققۇدەك بولغاندا ، گۈلبادام ئېگىز پەشتاقلىق مەدرىسىنى تۈگەتكەن غىياز ئىسىملىك يىگىت بىلەن تۇرمۇش قۇردى . يۇنۇس هاجىنىڭ

ئۆمرىمۇ ئاخىرلىشىپ قالغانىكەن . ئۇ گۈلبادامدىن تۇغۇلغان تۇنجى نەۋرىسىنى كۆرۈپ دۇنيادىن ئۆتتى . بۇ جەريانىدا ئۆز بېشىدىن نۇرغۇنلىغان ئىسسىق ـ سوغۇقنى ئۆتكۈزۈپ ، كۆپلىگەن ئەللەرنى كەزگەن ، كۆپلىگەن دانىشمەنلەرنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولۇپ ، نۇرغۇنلىغان كىتابلارنىڭ بېتىنى ۋاراقلىغان يۇنۇس ھاجى قىزى بىلەن كۆيئوغلىغا بىرمۇنچە تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى ، ئاتىلىق ۋەسىيەتىنى دەپ ئۇلگۈرگەندى . بۇنىڭ ئىچىدە تۆۋەندىكى سۆزلىرى ئۇلارنىڭ ئېسىدە مەڭگۈ ساقلىنىپ قالدى .

«مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام : ھۇببۇل ۋەتەن ، مىنەل ئىمان ، يەنى ۋەتەننى سۆيۈش ئىمان جۈملىسىدىندۇر دەپتىكەن ، بالىلىرىم . ئىمان بىلەن ياشاي ، ئىمان بىلەن ئۆلەي دېسەڭلار ، يۇرتۇڭلارنى سۆيۈڭلار ، — دېگەندى يۇنۇس ھاجى ، — مانا مەن بىرقانچە يىللار ئەجنەبىي مەملىكەتلەردە سەرگەردان بولۇپ شۇنى چۈشەندىمكى ، ئادەم بالىسى ئۆز ۋەتىنىدىن باشقا يەردە قورسىقى توق ، ئۇچىسى پۈتۈن پۇقرا بولۇشى مۇمكىن ئىكەنۇ ، لېكىن ئۇ يەرنىڭ ۋارىسى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىكەن . ھازىر قالماقلارغا يۆلىنىپ ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىقىۋالغان خوجا ـ ئىشانلار ئانا ۋەتىنىمىزنى زۇلۇمەت گىردابىغا ئىتتىرمەكتە . ئۇلار دىنىمىزنى خالىغانچە ئۆزگەرتىپ ، ئۆزلىرىنى ئاللانىڭ ۋەكىلى دەپ روسۇلىللادىن ئۈستۈن قويماقتا . خەلقىمىزنىڭ بېشىنى تەرىقەتچىلىك بىلەن ئايلاندۇرماقتا ، بۇ تەرىقەتچىلىك دېگەن نەرسە ئۆيى بار ، بالا ـ چاقىلىرى بار ئادەملەر ئۈچۈن ئەمەس ، تولىراق كەتمەن سېپىنى تۇتسا قولى قاپىرىدىغان ، باشقىلارنىڭ كۈچى بىلەن ھايات كەچۈرۈشنى خالايدىغان خوجا ـ ئىشانلار ئۈچۈن لازىم . ھازىر دىيارىمىز ئىشغالىيەتچىلەر قولىدا ئىگىراپ تولغىنىۋاتسا ، خەلقىمىز ئۆز يېرىدە تۇرۇپ نانغا تويمىسا ، تەرىقەت يولىدا تەركىدۇنيا بولۇپ ، رىيازەت چېكىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار ؟ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام : سىلەر ئۆزۈڭلار زورۇقماي قىلالايدىغان ئىبادەتلەرنى قىلىڭلار ، سىلەر زېرىكىپ قالمىغۇچە ، ئاللا زېرىكىپ

قالمايدۇ ،[1] دېگەن» .

«ئادەملەرنىڭ خار ۋە زەبۇن بولۇشىغا سەۋەب بولىدىغان نەرسە نادانلىق بىلەن تەپرىقىچىلىكتۇر ، — دەپ سۆزلىگەنىدى يۇنۇس ھاجى يەنە بىر قېتىم ،— قاچانكى ، دىيارىمىزغا تەرىقەتچى خوجىلارنىڭ قەدىمى يەتتى ، خەلقىمىز ئارىسىغا مۇشۇ كېسەلنى تارقاتتى . ئۇلار ئۇيۇشقاقلىقى ، قەيسەرلىكى ، ئادالەتلىكلىكى ، مىللىي غۇرۇرى ۋە مەرىپەتپەرۋەرلىكى بىلەن شۆھرەت قازانغان خەلقىمىزنى روھىي جەھەتتىن نابۇت قىلىپ بىر - بىرىگە ئىشەنمەيدىغان ۋە ئۆزئارا زىتلىشىدىغان ، ئۆزلىرىنىڭ سىزىقىدىن چىقمايدىغان ھالەتكە كەلتۈردى . بۇ قالماقلارغا يۆلىنىپ بىزنى باشقۇرۇۋاتقان خوجىلارنى ، بالىلىرىم ، شىرغا خۇشامەت قىلىپ ھايات كەچۈرۈۋاتقان قارا قۇلاققا ئوخشاتسا بولىدۇ : ‹مېنىڭ شىرغا يېقىن بولۇشۇم ، — دېگەنىكەن قاراقۇلاق ، — بىرىنچىدىن ، ئۇنىڭدىن ئاشقان - تاشقانىنى يەيمەن . ئىككىنچىدىن ، ئۇنىڭ پاناھىدا باشقىلارنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىمەن› . ھازىر بىزدە بەتنىيەت ، خۇشامەتچى ، تۇزكور ۋە ساتقۇنلۇق بىلەن كۈن كەچۈرىدىغان ئەمەلدارلار بىلەن موللا - ئىشانلار كۆپىيىپ كەتتى . ئۇلار دىيارىمىزدىكى خەلقنى نادانلىقتىن ئويغىتىپ ، مەرىپەتكە باشلاشنىڭ ئورنىغا باسقۇنچى قالماقلارغا يان تاياق بولۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ ھالاۋىتىنى ئويلىماقتا . مەن سىلەرگە سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە بۇنداق تۇزكورلۇق يولىغا كىرگەن ئادەملەرگە قانداق مۇناسىۋەت قىلغانلىقى ھەققىدە ‹پەتۋا شېرىپ› دېگەن كىتابتىكى سۆزلەرنى ئوقۇپ بېرەي .» يۇنۇس ھاجى شىرەنىڭ چېتىدە تۇرغان كىتابنى ئېلىپ ئۇنىڭ خەتكۇش سېلىنغان بېتىنى ئوقۇشقا باشلىدى : «تۇزكورغا يان باسقان ، بولۇشقان ئەۋلادتىن ، دوست - يارەندىن تېنىپ كەتمەكلىك ، قاچماقلىق پەزىلەتتۇر ۋە ئەڭ ئالىي مۇسۇلمان ساۋابىدۇر... يەر يۈزىدە خائىننىڭ كۆلكىسىنى ئاڭلاشتىن ئېغىر ئازاب ، گۇناھ ، ئەلەم يوقتۇر . خائىننى كۆرمەك

① «سەھىۋلىبۇخارى جەۋھەرلىرى» ، 102 - ھەدىس .

بەتبەختلىكتۇر... خائىنلارنى يەكلەڭلار ، ئۇلارغا تۇغقان بولماڭلار ، دۇئا قىلماڭلار ، دۇئا ئالماڭلار ! خائىن يۇرگەن يولغا كىرمەڭلار ، خائىن كۆمۈلگەن زاراتگاھلىققا مېيىت قويماڭلار ، خائىنىڭ تۇۋىنىغا ئىشەنچ قىلماڭلار ! خائىنغا ھۇرپەيمگەن شىكار ئىتلىرىنى قىرىپ تاشلاڭلار ! خائىنغا ھومىيىش ، تۇكۇرۇش... ھەربىر ۋىجدانلىق ، راۋۇرۇس ئىنسان ھەم مۇسۇلمانىنىڭ ۋىجدان - ئىمان قەرزىدۇر... خائىننى رەسۋا قىلماق — ھەربىر ئىنسانغا ، تاڭلا مەھشەر ئۇچۇن تېپىلغۇسىز ساۋاب ، ئىككى ئالەملىك شۆھرەت ، ئانا سۇتىگە جاۋاب ، ئەل - يۇرتقا تۆھپە ھېسابلانغاي... خائىن ئاللانىڭ غەزەپ ، بەندىنىڭ نەپرەت ئوچىقىدۇر... »

مۇنداق پەند - نەسىھەتلەر كۆپلىگەن ئادەملەرگە ئوخشاش ، جەمئىيەتتە يۇز بېرىۋاتقان ئىشلارنى ئاللانىڭ ھۆكمى دەپ قارايدىغان ؛ خەلقنىڭ گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈپ «ئاق تاغلىق» ، «قارا تاشلىق» بولۇپ ، بىر - بىرىگە قارشى بولۇشىنى «تەقدىردىن» دەپ چۈشىنىدىغان ؛ ئۆزلىرىنى «پەيغەمبەر ئەۋلادى» دەپ ، مىڭلاپ ئادەملەرنى مۇرىت قىلىۋالغان تەرىقەتچى خوجا - ئىشانلارنى «ئۇلۇغ ئادەملەر» ، «ئەۋلىيالار» دەپ ئويلاپ يۇرگەن كۆيئوغلى غىيازنىڭ چۈشەنچىسىنى ئۆزگەرتىپ ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىۋەتكەنىدى .

شۇڭا ، ئۇ تەكتۇشلىرى بىلەن بازار - گۈزەرلەرگە يىغىلغان ئادەملەر ئارىسىدا جۇڭغارلار بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ ، ئۆز خەلقىنى كاندەك شوراۋاتقان خوجىلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى شىكايەت قىلىپ ، ئۇلارنى خەلقنىڭ ئېتىقادىدىن پايدىلىنىپ ، خەلقنىڭ شىللىسىگە مىنىۋالغان «رودۇپايلار» ، «دىنىمىزنى ، خەلقىمىزنىڭ روھىنى ، مىللىي غۇرۇرىنى تەرىقەتچىلىك بىلەن زەھەرلىگەنلەر» دەپ ئەيىبلىدى . بىراق ، نەسەب جەھەتتىن پەيغەمبەر ياكى ئەۋلىيا - ئەنبىيالارنىڭ ئەۋلادى بولمىغان يىگىتنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغۇچىلار «راست ئېيتىۋاتىدۇ ، توغرا دەۋاتىدۇ» دەپ ماقۇللىسىمۇ ، قانداقتۇر بىر كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ئىلاھىي

كۇچتىن ئەيمىنىپ ، ئارقىسىدىن ئەگەشمەيتتى . بەزى ئادەملەر بولسا : «زامانىنىڭ رەپتارىغا قاراپ كۇن كەچۇرۇشنى بىلمەيدىغان تەنتەك» دەپىشەتتى . ئەنە شۇنداق ئادەملەرنىڭ بىرى «ئىسھاقىيە» چى خوجىلارغا ياخشىچاق بولۇش ئۇچۇن ، پەرمانقۇل ئىشانغا خەۋەر قىلدى . بۇ ئىشان بولسا دانىيال خوجىغا يەتكۇزدى . نەتىجىدە ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ، كۇچ - قۇۋۋىتى تېنىگە سىغماي يۇرگەن بۇ ياش يىگىت يەكەنگە يالاپ كېلىنىپ ، «چالما - كېسەك» قىلىنغانىدى .

مانا شۇنىڭدىن كېيىن ، گۇلبادامنىڭ ھاياتىدىكى غەم - قايغۇلۇق ئېغىر كۇنلەر باشلاندى . ئېرى ئۆلۇپ بېرەر يىلمۇ ئۆتمەي ، دەرەخ سايىسىدە دوستلىرى بىلەن ئۇچكە ئويناۋاتقان بەش ياشلىق قىزىنى ئىلىغا ماڭغان بىر توپ مەست جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ ئاتلىرى دەسسەپ ئۆلتۇردى . ئۇنى ئاز دېگەندەك ، قېينانىسى كىچىك بالىسىنى تارتىۋالدى .

گۇلبادام ئەنە شۇنداق دەرد - ئەلەملەرگە دۇچار بولسىمۇ ، ئاتام بىلەن ئانامنىڭ ، ئېرىم بىلەن قىزىمنىڭ روھىغا كىم دۇئا قىلىدۇ ؟ كىم يالغۇز بالامنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدۇ ؟ دېگەن ئويغا كېلىپ ، ھەممىگە چىدىغان ۋە بەرداشلىق بەرگەنىدى . لېكىن ، ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا ، قېينانىسى كۇنچىلىك قىلىپ ، بەش بالىسى بار ، خوتۇنىنىڭ بۇرنىنى كېسىۋەتكەن بىر تۇغقىنىغا گۇلبادامنى چېتىپ قويۇش كويىغا كىرگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ سەۋر - تاقىتى چېكىگە يەتتى . يۇرەك باغرىنى خۇن قىلىۋەتكەن بۇ دەرد - ئەلەملىك دۇنيا كۆزىگە تار ھەم قاراڭغۇ كۆرۇنگەن گۇلبادامنى «كەرىمە ھۇللا پىر» دەپ ئاتالغان دانىيال خوجىغا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ ئۆلۇش قارارىغا كەلتۇردى - دە ، بىر كۇنى كەچتە دۇتارىنى ئېلىپ ، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى .

مانا شۇنىڭدىن بېرى ، پۇتىنى ئات ، قولىنى قامچا قىلغان گۇلبادام تارىم دەرياسىنىڭ بويلىرىدىكى يېزا - كەنت ، شەھەرلەرنى ئارىلاپ كۆڭلىدىكى تۇگىمەس - پۇتمەس قايغۇ - ھەسرەت ۋە غەزەپ - نەپرىتىنى دۇتار چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ خەلقئالەمگە ئايان قىلدى ، لېكىن كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ جۇلۇقى چىققان ،

چاچلىرى پاخپىيىپ ، رەڭگى - رۇخسارى كىرلەشكەن ، دۇمبىسىگە خالتا ئېسىۋالغان گۈلبادامنىڭ ھال - مۇڭىنى ھېچكىم سورىمايتتى . چۈنكى بۇنداق جاھانكەزدى بولۇپ يۈرگەن ئادەملەر ھەممىلا يەردە ئۇچرايتتى .

گۈلبادام بىرەر چايخانا ياكى بىرنەچچە ئادەم باش قوشقان يەرگە كېلەتتى - دە ، بەزى ناخشىچىلار سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئاڭلاپ قېلىشىدىن قورقۇپ ئېيتمايدىغان ياكى ئىشىك - تۇڭلۇكلىرىنى تاقاپ ئېيتىدىغان ناخشىلارنى باشلۇۋېتەتتى .

ھەشتارىمىز قىلسا خەندان ،
دىيارىمنىڭ بوستانىدا ،
قۇزغۇن ئۆلۈپ ، بۇلبۇل كۈلەر ،
نەغمە - مەشرەپ داستانىدا .

ئون ئىككى چوڭ تولۇن ئايدەك ،
دىل رىشتىگە مەشئەل ياقار ،
ئۇنىڭ ئەمەس ، بۇنىڭ ئەمەس ،
يوقسۇللارنىڭ بوستانىدا[1] .

ئايال كىشىنىڭ بازار - رەستىلەردە دۇتار چېلىپ ، ناخشا ئېيتىشىغا ، يەنە كېلىپ «زامان كۆتۈرمەيدىغان ناخشىلار» نى ئېيتىشىغا ھەيرانۇھەس بولغان ئادەملەر يانچۇقلىرىنى كولايتتى ، قاپچۇقلىرىنىڭ ئاغزىنى ئاچاتتى .

گۈلبادام ھەر دائىم ئېيتقان ناخشىسىنىڭ ئاخىرىنى :

ئۇرغىلى بولماس خوجىنى ،
تىللاشقا بولماس خوجىنى .
مۇسۇلمانىنى خار قىلغان ،
خۇدا ئۇرسۇن خوجىنى .

① قىدىرخان يەركەندىنىڭ شېئىرلىرىدىن .

دېگەن قوشاق بىلەن تۇگىتىپ ، كەينىدىن يىغلىۋېتەتتى . ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ئادەملەر : «بىچارە ئايال ئاينىپ قاپتۇ ـ دە» ، «ئەقلىدىن ئاداشقان ئوخشايدۇ» دېگەن ئويلارغا كېلەتتى .

گۈلبادام ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزىگە ئوخشاش كۈرمىگىلىغان ئادەملەرنىڭ بېشىغا چىدىغۇسىز ئازاب ـ ئوقۇبەت ۋە غۇربەتلەرنى كەلتۈرگەن دانىيال خوجىغا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ بولسىمۇ ، ئۆچىنى ئېلىش نىيىتىدە يەكەنگە كەلدى .

بىراق ، ئۇنىڭ بۇ ئويى ئەمەلگە ئاشمىدى ، ئۇ دانىيال خوجىنى كۆرۈش بۇياقتا تۇرسۇن ، ئۇنى ئوردىسىغىمۇ يېقىن يولاتمىدى . بېشىغا سەللە ئوراپ ، قولىغا پۆپۈكلۈك نەيزە تۇتقان سىپاھلار گۈلبادامنى ھەتتا ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغىمۇ يېقىن كەلتۈرمىدى . بۇ ھال ئۇنىڭ دانىيال خوجىغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى . ئۇ ئەمدى يەكەنىڭ بازار ـ گۈزەرلىرىدە تەرىقەتچى خوجىلار بىلەن ئىشانلارنى مەسخىرە قىلىدىغان ناخشىلارنى ئېيتىپ ، ئېچ ـ قارىنىنى بوشىتىشقا كىرىشتى .

گۈلبادامنىڭ بۇ ئىشىمۇ ئۇزاققا بارمىدى . كۈنلەر ئىسسىپ ، يەكەنىڭ مېۋىلىك دەرەخلىرى چېچەكلەپ ، سۆگەتلەر چوكان چىقىرىشقا باشلىغان چاغدا ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل مۇقەددەم ، يالالانما دەرۋىشلەر بىلەن ئاقسۇغا كېلىپ ، ئېرىنى تۇتۇپ كەتكەن پەرمانقۇل ئىشاننىڭ قولىغا چۈشۈپ ، مىرشەپخانىغا تاپشۇرۇلدى . ئۇ يەردىن «چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان ھويلىغا كەلتۈرۈلدى .

ئۇنىڭ دانىيال خوجىغا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ بولسىمۇ ئۆچىنى ئېلىش ئارمىنى قايسى كۈنى مۇشۇ يەردە ئەمەلگە ئاشقانىدى .

ئۇچىنچى باب

ئۆمۈر بويى : ئەھلى مۇسۇلمانلار بۇ دۇنيادا جاپا تارتسىمۇ ، ئۇ دۇنياغا بارغاندا راھەت ـ پاراغەتتە ياشايدۇ . جەننەتتىكى شېرىن

مېۋىلەرنى يەپ ، كەۋسەر بۇلاقلاردىكى شەربەتلەرنى ئىچىدۇ . ھۆر - غىلمانلار بىلەن چارۋاغلاردا ئويناپ كۈلىدۇ... دېگەنگە ئوخشاش گەپلەرنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان مەۋلانە ھەزرەت يېشى سەكسەندىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئۆزى ماختىغان ئۇ دۇنياغا كېتىشكە ئالدىرىمايتتى . ئەزرائىلمۇ بۇ ئادەمگە كۆز تاشلىماي ، كېپىنى تىزىدىن ئاشمىغان ، قورسىقى نانغا تويمىغان ۋە خوجىلار بىلەن ئىشانلارغا تىل تەگكۈزگەن ئادەملەر بىلەن ياش بالىلارنىڭ جېنىنى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى .

بىراق ، جەۋزا ئېيى كىرىشى بىلەن مەۋلانە ھەزرەت ئۆزىچىلا ئوڭ - تەتۈر گەپلەرنى قىلىپ ، قالايمىقان سۆزلەيدىغان ۋە تۇرۇپ - تۇرۇپلا كۈلۈپ كېتىدىغان قىلىق چىقاردى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، داستىخان ياكى جاينامаз ئۈستىدە ئولتۇرغاندا : «ئالما گۈلدەك ياريم ، خېنە گۈلدەك ياريم» دەپ ناخشا ئېيتىدىغان بولۇۋالدى . ئېرىنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن قۇشناچىم ھە دېگەندە ئانچە ئېرەن قىلمىدى . ھەتتا قايسىبىر كۈنى نىياز بېگىمنىڭ ئاغىچىسىنىڭ ئۆيىدىكى زىياپەتتە : «ئەر خەق دېگەننىڭچۇ ، ئاغىچىلىرىم ، ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالسىمۇ ، كۆڭلى قېرىمايدىكەن ، بىزنىڭ ھەزرەت ئون يىلدا سەككىزنى يولغا سالغىنىغا قارىماي ، ھازىر يەنە ئالما گۈلدەك ياريم ، دەپ ناخشا ئېيتىدىغان بولۇۋالدى . تاينىلىق ، ئۇنىڭ قېرى كۆڭلىگە ، كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ ، بىر ھاياسىز چوكان يۈزىنى ئېچىپ كۆزىنى ئوينىتىپ چوغ سېلىۋەتتى... » دەپ سۆزلىگەنىدى . ئەمما ئارىدىن بىرنەچچە ۋاقىت ئۆتۈپ ، مەۋلانە ھەزرەت كېسىم - كېچەكلىرىنى كىيگىلى ئۇنمايدىغان ، كىيىندۇرۇپ قويسا يىرتىۋېتىدىغان ، يامان گەپلەرنى قىلىپ تالاغا قاچىدىغان بولۇپ قالدى . ئۇ روھىي كېسەللىككە مۇپتىلا بولغانىدى . بىراق ، قۇشناچىم ئېرىمگە جىن تەگدى دەپ ، داخانلارغا بىرنەچچە قېتىم ئوقۇتتى .

مەۋلانە ھەزرەتنىڭ كېسىلى ئوردا ئەركانلىرىغا ئاڭلانغاندىن كېيىن ، ئۇلار پايپېتەك بولۇشۇپ ، يەكەن بىلەن خوتەندىكى

مەشھۇر تېۋىپلارنى چاقىرىپ داۋالاتتى . لېكىن ، ئەجىلى توشقان ئادەمگە دورا - دەرمەك داۋا قىلمايدىكەن . مەۋلانە ھەزرەت ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئەنە شۇنداق كېسەل بىلەن دۇنيادىن ئۆتتى .

دانىيال خوجا بۇ ئادەمنىڭ روھىي كېسەللىككە مۇپتىلا بولغىنىنى ئىلى تەرەپتىن كەلگەن كۇنىلا ئاڭلىغان بولسىمۇ ، بىر - ئىككى كۇن ھاردۇقىنى چىقىرىپ ، ئاندىن يوقلاپ قويۇشنى ئويلىغانىدى . لېكىن ، خۇنتەيجى تويغا چاقىرغان چاپارمەن كېلىپ ، ئىشلىرى كۆپىيىپ بارالمىغانىدى .

بۇگۇن بولسا ، مەۋلانە ھەزرەتنىڭ مېيىت نامىزىنى ئوقۇپ ، ئوردا ئەركانلىرى بىلەن تۇپراق بېشىغا چىقماي ، ئوردىسىغا يېنىپ كەلدى . ئۇ مەۋلانە ھەزرەتنىڭ ئاق چۇچۇنچە بىلەن يېپىلغان تاۋۇتىنى كۆرۈپلا ، بۇ ئادەمنى يورۇق دۇنيادىن ئېلىپ كەتكەن ئەجەل پەرىشتىسىنىڭ بىر كۇنى ئۆزىنىمۇ ئەكېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ ، روھى چۈشۈپ مىسكىنلەشتى . شۇڭا ئوردىغا كىرىپلا ئۆزى بىلەن سوڭدىشىپ كېلىۋاتقان دۆانبېگىگە :

— مېنى ھېچكىم بىزەۋتە قىلمىسۇن ، — دەپ تاپشۇردى .

ئۇ تەخت قويۇلغان ئۆينىڭ بېقىنىدىكى ئارامخانىغا كىرىپ جۇڭغار خۇنتەيجىسىنىڭ تويىغا بارغاچ ئۇ يەردىن پۇتتۇرۇپ كېلىدىغان ئىشلىرى ئۈستىدە ئويلىنىپ كۆرمەكچى بولۇۋىدى ، كۆز ئالدىدىن مەۋلانە ھەزرەتنىڭ قىياپىتى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەر بىر - بىرلەپ ئۆتتى .

دانىيال خوجا بۇ ئادەم بىلەن قىرىق يىلىنىڭ ئالدىدا تونۇشقان ، بۇ چاغلاردا پۇتۇن قەشقەرىيىگە ھىدايەتۇللا ئىشاننىڭ ھۆكمى يۈرگۈزۈلۈپ ، «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىگە مەنسۇپ خوجىلار تەقىب ئاستىغا ئېلىنغان زامانلار ئىدى . «ئىشقىيە» سۇلۇكىدىن سوپى - دەرۋىشلەر شەھەرلەر - يېزىلارنى تىمىسقىلاپ ، ھىدايەتۇللا ئىشانغا شەك كەلتۈرگەن ياكى قارشى تۇرغان ئادەملەرنى قاتتىق جازالايتتى . ئاۋام خەلق ئوقۇغان نامىزىدا خۇداغا مۇناجات قىلىپ : «پىرىمنىڭ (ئاپاق خوجىنىڭ) غەزەپ - زۇلمىدىن ، زامانىنىڭ

خېيىمخەتىرىدىن ، كۈندۈزنىڭ قازاسىدىن ، كېچىنىڭ بالاسىدىن ، قۇرۇق سۆز ، قۇرۇق تۆھمەتتىن ، تىلى يامانىنىڭ تىلىدىن ، دىلى يامانىنىڭ دىلىدىن ، نەپسى يامان ئىشان بىلەن پېشكەل سوپىدىن ، ئىنسانپسىز خوجىدىن ، ئاغرىق - سىلاقىتىن ساقلىغايسەن ، خۇدايىم ؟ » دېيىشەتتى .

ئەنە شۇنداق مۇشكۈل زامانلاردا جەندىگە ئورۇنۇپ ئاقسۇدىن كۈچا ، كورلىغىچە ۋە خوتەندىن چەرچەنگىچە بولغان جايلاردا قۇرئىلىق قىلغاچ دەرۋىشانە يۈرۈپ «ئىسھاقىيە» سۈلۈكىنى تىرىلدۈرۈشكە ھەرىكەت قىلغان دانىيال خوجا يەكەن ، قاغىلىق ، گۇمىغا ئوخشاش شەھەرلەردىكى پائالىيىتىنى مۇشۇ مەۋلانە ھەزرەتنىڭ دالدىسىدا يۈرگۈزگەن ۋە بۇ ئادەم بىلەن بىللە 1694 - يىلى ، ئاپاق خوجىنى مەخپىي ھالدا زەھەرلەپ ئولتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرغانىدى . خېنىم پاشانىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتىمۇ ، مۇشۇ ئادەمنىڭ ماددىي - مەنىۋى ياردىمىدىن پايدىلانغانىدى . بۇلاردىن باشقا ، يەنە مۇشۇ ئادەم ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي ، ئۇچ مىڭ چاقىرىمدەك يول بېسىپ ، جۇڭغار خۇنتەيجىسىگە سوۋغا - سالام ئاپىرىپ ، ئۆزىنى گۆرۈلۈكتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنى ئۈيۇشتۇرغانىدى .

دانىيال خوجا مۇشۇلارنى ئەسلەپ ، ئېغىر كۈنلەردە ئەسقاتقان بۇ ئادەمنى يوقلاپ قويمىغىنىغا قاتتىق ئەپسۇسلاندى : «ئەجەب يېڭىلىپتىمەن - دە ، بۆرە چېغىدا ئۆزىنىڭ ھەمراھىغا ۋاپاسىزلىق قىلمايدۇغۇ »

ئۇ خۇددى بىر كىم قولتۇقىدىن تۈرتۈپ كۆتۈرۈۋەتكەندەك ئورنىدىن تۇرۇپ ، دىۋانبېگىنى چاقىردى ۋە :

— خەزىنىچى بەگنى باشلاپ كىرسىلە ، — دېدى .

— ئۇ كىشى ھەزرىتىمنىڭ دەپنە مۇراسىمىدىن تېخى قايتمىدىغۇ .

— ئۇنداق بولسا ، خەزىنىچى بەگنى تېپىپ ، مەۋلانە ھەزرەتنىڭ ئۆيىگە بېرىشسىلا ، مەرھۇمنىڭ دەپنە مۇراسىمىنى

ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان ھەممە خىراجەتنى مېنىڭ ھېسابىمدىن كۆتۈرۈۋەتسۇن .

— خوپ .

دىۋانبېگى چىقىپ كېتىشى بىلەن دانىيال خوجا مۇرىسىنى باسقان ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك ، بىر ئاز يېنىكلىشىپ قالدى . ئەمما ، ئۇنىڭ يادىغا «چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان ھويلىدا يۈز بەرگەن تۇنۇگۈنكى ۋەقەلەر كېلىپ ، كۆڭۈل ئارامى يەنە بۇزۇلدى ، يۈرەك ـ باغرىنى سۆز نەيزىلىرى بىلەن تىلغۇۋەتكەن گۈلبادامنىڭ ھېچ نەرسىدىن قايتمايدىغان قىياپىتى كۆز ئالدىغا كېلىپ ، ئۇنى غايىبانە «بەتبەخت !» دەپ تىللىۋەتتى . ئاندىن پەردىسى يېرىم يېپىنقلىق تۇرغان دېرىزىگە كېلىپ ، مەقسەتسىز ھالدا باغ تەرەپكە قارىدى . باغۋەن يەكتىكىنىڭ يەڭلىرىنى جەينەككىچە تۇرۇپ ، توزۇپ كەتكەن ئەتىرگۈللەرنى گۈل قايچىسى بىلەن كېسىۋاتاتتى .

«بۇگۈن كەچتە پەرمانقۇل ئىشاننى چاقىرىپ ، ھېلىقى گۈلبادام دېگەن ھاياسىز خوتۇننىڭ روھىي قۇشىنى ئۇچۇرۇۋەتسىلە دەپ تاپشۇرايمىكىن ؟» دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا ئېرىق بويىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان ئەتىرگۈللەرنىڭ غازاڭلىرىغا قاراپ . شۇ ئارىدا گۈلبادامنىڭ «جاللاتلىرىنى تېزرەك ئەۋەتسىلە ، خوجام» دېگەن سۆزلىرى يادىغا كېلىپ ، يۈرىقى ئويىدىن يالتايدى : «ئۇ بەتبەخت ئايالنى ئۆلتۈرگىنىم بىلەن روھى پەرۋاز قىلىپ ، تېنى ئارام ئالىدۇ . بۇنداق جازا ئۇ قانجۇققا ئاز ، ئۇنىڭغا بۇنداق ئۆلۈم راۋا ئەمەس . بۇنداق رەسۋا ئاياللار دۇنيادىن ئۆمۈر بويى ئازابلىنىپ ئۆتۈشى كېرەك . ئۇنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن سىم قامچىسىنى ئايرىمايدىغان بىرەر جۈڭغارغا بەرسەم ، شۇ چاغدىلا ئۆچۈمنى ئالغان بولىمەن···» دېگەن ئويغا كەلدى . ئۇ كەچتە ئەركانلىرىنى چاقىرىپ ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى كۈتمىگەن مۇنۇ گەپلەرنى قىلدى :

— مەۋلانە ھەزرىتىم بارچىمىزنى مۇسىبەتكە مۇپتىلا قىلىپ ، دارىلىباقىيغا رەھلەت قىلدى . مەرھۇم ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە

ئەھكامى شەرئەتنى قوغداپ ، خاندانلىقىمىزنى مۇستەھكەملەش يولىدا ئەقىدە قىلغانىدى ، — دانىيال خوجا ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ كەتكەندەك ، بىرپەس گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى ـ دە ، ئاندىن يەنە داۋام قىلدى ، — بايا ئارامخانىدا ئولتۇرۇپ ، سەل ـ پەل ئۇگدىگەندەك بوپتىكەنمەن ، تىلىدىن دۇرۇت ، قولىدىن تەسۋى چۈشمەي ، زېمىننى بىتەرەت دەسسىمەي ، مۆمىن مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككى ئالەملىك غېمىنى يېگەن ئابا ـ ئەجدادىم ئىسھاق ۋەلىيۇللانىڭ : «سولىشىپ قالغان گۈللەرنى ئىگىسىگە بېرىۋېتىش لازىم» دېگەن زەبانى قۇلىقىمغا ئاڭلانغاندەك بولدى ـ دە ، تەرتىمنى يەڭگۈشلەپ ، ئىككى رەكەت نامان ئوقۇدۇم . مەزكۇر بېشارەتتىكى «سولىشىپ قالغان گۈللەر» قولىمىزدا تۇتۇپ تۇرغان «چاكار چوكانلار» بولسا كېرەك ، دېگەن ئويغا كەلدىم ، — ئۇ يەنە بىرئاز توختاپ ئاق كەمزۇلىنىڭ يانچۇقىدىن ياغلىقىنى ئالدى ، ئاندىن پېشانىسى بىلەن بويۇنلىرىنى ئېرتىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئەتە نىياز بەگ بىلەن بىرنەچچىمىز خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ تويىغا قاتنىشىش ئۈچۈن يولغا چىقىمىز . ئەگەر ھەربىرىڭلارغا توغرا كەلسە ، ئابدۇقادىر مۇپتى جانابلىرى بىلەن دىۋانبېگى باشلىق بىرنەچچەيلەننىڭ ئەتىلا بارلىق «چاكار چوكان»لارنى مەھكىمە شەرئىگە ئەكېلىپ ، توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇتۇپ ، ئىگىلىرىگە قايتۇرۇۋېتىشنى لايىق كۆردۇم . بىزنىڭ بۇ ئىشىمىزدىن دىنىمىزنىڭ بەرھەقلىقى ئۈچۈن كۈچ چىقارغان ئابا ـ ئەجدادىمىز ئىسھاق ۋالىيۇللاغا ئوخشاش ئەۋلىيالىرىمىز بىلەن مەرھۇم مەۋلانە ھەزرەتنىڭ روھى پاكلىرى خۇرسەن بولغۇسىدۇر .

ئوردا ئەركانلىرى دانىيال خوجىنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلىدى :

— ئارى راست !

— بۇنداق شاپائەت خوجام ھەزرەتلىرىگە ئوخشاش ئالىي نەسەب كىشىلىرىگىلا خاستۇر !

شۇ كۈنى دانىيال خوجا خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن ، پەرمانقۇل ئىشان بىلەن ئابدۇللا باقاۋۇلنى چاقىرىپ :

— يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە «چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان هويلىغا بېرىپ ، ئۇ يەردىكى لەقۋا قاراۋۇللارنى زىندانبەند قىلىڭلار ۋە گۇلبادام دېگەن خوتۇن بىلەن ئىككى نەپەر سۇمباتلىق چوكاننى سايىۋەنلىك مەپىگە سېلىپ يولغا چىقىڭلار ، — دەپ بۇيرۇق بەردى .

تۆتىنچى باب

تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدا ياشاۋاتقان خەلقنىڭ ناخشىلىرىدا «... تۆپىسىگە قار يېغىپتۇ ، ئاستىدا گۇلباغلىرى» دەپ ئېيتىلغىنىدەك ، تومۇز كۈنلىرىدە ئۇستىگە قار يېغىپ تۇرىدىغان ئەگرى - بۇگرى مۇزلۇق داۋانلارنى بېسىپ ، كۈمۈش گۈمبەزدەك يالتىراپ تۇرغان ئۇچلۇق چوققىلارنى ئايلىنىپ ئۆتكەن يولۇچىلار هېرىپ - ئېچىپ ، بۇ هەيۋەتلىك تاغنىڭ قوينىدىكى «خانيايلاق» دەپ ئاتىلىدىغان مەنزىرىلىك يەرگە كەلدى . ئۇلار بۇ يەردە ، خۇددى قەهرىتان قىشتا مۇزلاپ ، تىترەپ كەلگەندە ، مەش قويۇلغان ئۆيگە كىرگەندەك راهەتلىنىپ قالدى .

قاتمۇقات قاپتاللىرىدا قويۇق ئۆسكەن قارىغايلار كۆكىرىپ تۇرغان بۇ يايلاقنىڭ هەر تەرەپكە سوزۇلۇپ كەتكەن ساي - سالالىرىدا رەڭمۇرەڭ گۈل - چېچەكلەر يەلپۇنۇپ تۇراتتى . بېغىر كۆپمە ئېدىر - دۆڭلىرى بىلەن غۇنان بەيگىسى ئۆتكۈزسىمۇ بولىدىغان چوڭ - كىچىك دەپسەنلىرى يېشىل پايانداز سېلىپ قويغاندەك تاۋلىنىپ كۆرۈنەتتى . بۇ يەرلەرگە تىكىلگەن كىگىز ئۆيلەر يىراقتىن قارىسا ، قانداقتۇر بىر هەيۋەتلىك قۇشلارنىڭ تۇخۇملىرىدەك ئاقىرىپ تۇراتتى . ئەتراپنى قارىغايلار بىلەن گۈل - گىياهلاردىن چىققان خۇش پۇراق قاپلاپ كەتكەنىدى .

بەزىلەر تەڭرىتېغىدىكى بۇ تەڭدىشى يوق گۈزەل جايدا ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يۈز يىل ئىلگىرى ، تۇغلۇق تۆمۈرخان دېگەن پادىشاھ يايلىغاچقا «خانيايلاق» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن رىۋايەت بار .

ئۇنىڭ راست - يالغىنى ئۆز ئالدىغا . ھازىر بۇ يەرگە جۇڭغار خۇنتەيجىسى چىۋالڭ رابداننىڭ يازلىق ئوردىسى تىكىلگەن . قارىغايلىق قاپتالدىن ئۆسۈپ چىققان ئېگىز - پەس تەكچىلەرگە ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆيلىرى ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى بېغىر كۆپمە دۆڭلەر بىلەن جىرا - جىلغىلارغا ئوردا ياساۋۇللىرى ، ئاشپەزلەر ۋە ئات باقارلارنىڭ ئۆيلىرى ئورۇنلاشقان .

دانىيال خوجىلار يەرلىك ئەمەلدارلار ئۇچۇن ئەگىرىسىنىڭ قىرغىقىغا تىكىلگەن ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتى . بۇ يەرگە شەھەر - شەھەردىن كەلگەن مېھمانلارغا تىكىلگەن كىگىز ئۆيلەر قاتار تىزىلىپ تۇراتتى .

ئابدۇللا باقاۋۇل باشلىق خىزمەتكارلار جىرانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قوش قارىغاينىڭ يېنىغا ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن چېدىرلارنى تىكىپ ، ئۇلارنىڭ بىرىگە گۇلبادام باشلىق تۆت ئايالنى ئورۇنلاشتۇردى . بۇ ئاياللارنىڭ تۆتىنچىسى — ئاقسۇدىكى بىر خوجىنىڭ ئۆيىدە مەششاتەلىك قىلىدىغان ئايپاشا ئىسىملىك ، بىسىمىللا دېيىشتىن بالدۇر ئاغزىنى چايقىۋېتىدىغان تەقۋادار خوتۇن ئىدى . لېكىن ، ئۇ ئاياللارغا پەرداز قىلىشقا شۇنداق ئۇستا ئىدىكى ، قېرى خوتۇنلارنى قىز بالىدەك ، قىز بالىلارنى قېرى خوتۇندەك ھالەتكە كەلتۇرەلەيتتى . ئۇنىڭ بۇنداق تەرىپىنى خېلىدىن بېرى ئاڭلاپ يۈرگەن دانىيال خوجا خۇنتەيجىگە سوۋغات ئۇچۇن ئېلىپ كېلىۋاتقان ئاياللارنى پەردازلاش ھەم ئۇلارغا كۆز - قۇلاق بولۇش ئۇچۇن ئاقسۇغا كەلگىنىدە بۇ خوتۇننىمۇ ئېلىۋالغانىدى .

بىرنەچچە كۇنلۇك ئۇزۇن يولدىن ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەن دانىيال خوجىلار خۇپتەن نامىزىدىن كېيىنلا يېتىپ قېلىشتى . ئەمما ، ئۇزۇن كۇننى بىردەم ساغا نوياننىڭ ، بىردەم باشقا ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىدا ئۆتكۈزگەن موللا ئىبراھىم مەشھۇر بىلەن بۇگۇن دادىسىنى كۇتۇۋېلىش ئۇچۇن داندار دورغا بىلەن «ئولارلىق» دېگەن يەرگىچە بارغان ياقۇپ خوجىنىڭ ئۇيقۇسى كەلمەي ، كېچىنىڭ بىر مەزگىلىگىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى .

— خوجام جانابلىرى سوۋغا ـ سالاملارنى بۇ قېتىم يەنە خېلى نۇرغۇن ئەكەپتۇ ، — دېدى موللا ئىبراھىم مەشھۇر ، — ئۇلاغلاردىن چۈشۈرگەن نەرسىلەرنىڭ ئۆزىلا چېدىرنىڭ ئىچىگە سىغماي قالدى .

— باشقىلارنىڭچۇ ؟ — دەپ سورىدى ياقۇپ خوجا .

— ئۇلارنىڭمۇ خېلى بار ، ئاقسۇدىن كەلگەن خوجاشبەگنىڭ سوۋغىسىمۇ نۇرغۇنداك كۆرۈنىدۇ .

— كۇچا ھاكىمى ئابدۇكېرىم بەگنىڭچۇ ؟

— ئۇ كىشىنىڭ مىجەزىنى ئۆزلىرى ياخشى بىلىدىلىغۇ ، ھەر قېتىمقىدەك خۇرجۇنىنىڭ بىر بېشىنى گۈلە ـ قاق ، يەنە بىر بېشىنى قوغۇن قېقىغا تولدۇرۇپ كەلگەندۇر .

شۇ چاغدا ، گۈلبادامىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان چېدىرغا تاماق ئېلىپ بارغان تىلماچنىڭ ئايالى كەلدى ـ دە ، موللا ئىبراھىم مەشھۇرغا زەردە بىلەن :

— سىلىنىڭ «خوجام دېسە ، خوجام» دەپ تېۋىنىپ كېتىدىغان خوجىلىرىغا مىڭ لەنەت ! — دېدى . ئۇنىڭ ئاچچىقى شۇنداق كەلگەنىدىكى ، ئېرىنىڭ قېشىدا ياقۇپ خوجىنىڭ بارلىقىنى بايقىمىدى ، — «دىنىمىزنىڭ پېشۋاسى» دەپ يۇرىدىغان بۇ خوجىلىرى ئەكەلگەن ئاياللار خۇنتەيجىگە سوۋغات قىلىنىدىغان چوكانلار ئىكەنغۇ ؟ توۋا ، بۇنداقمۇ ۋىجدانسىز ئادەم بولىدىكەنە ؟ چوكانلارنىڭ بىرى ھېلىقى كونا ئاغىنىلىرى يۇنۇس تەمبۇرنىڭ قىزى گۈلبادامخان ئىكەن . بىچارىنىڭ ئېرىنى ئاشۇ يىلى چالما ـ كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرگەنىدىغۇ . قالغان ئىككىسى خوتەندىن «ئويتوغراق» ، «كۆكيار» دېگەن يەرلەردە ئۆسكەن دېھقان قىزلىرى ئىكەن .

كۈتۈلمىگەن بۇ گەپلەر ياقۇپ خوجىنىڭ ئىچ ـ قارنىنى ساپان سالغان ئېتىزدەك تىلغۇۋەتتى . ئۇ دادىسىنى بۇنچىلىك ناكەس ئىشلارنى قىلىدۇ ، دەپ ئويلىمايتتى . موللا ئىبراھىم مەشھۇر بولسا ، ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا قىز ـ

جۇۋانلارنى بىر - بىرىگە سوۋغات قىلىش ئادىتى بۇرۇندىن بارلىقىنى بىلگەچكە ، ئۇ سۆزلەرگە ئانچە ئېرەن قىلمىدى . ئەمما ، ئۇنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرغان نەرسە ئايالىنىڭ ياقۇپ خوجىنىڭ ئالدىدا ، ئۇنىڭ دادىسىنى ۋىجدانسىزلىقتا ئەيىبلەپ ھاقارەتلىگەنلىكى ئىدى . شۇنداق بولسىمۇ كۆپىنى كۆرگەن بۇ تىلماچ :

— ئۆزلىرىنى تۇتسىلا ، ناۋاتخان ، — دېدى تەمكىنلىك بىلەن ، — خوجام بىلەن خۇنتەيجىنىڭ ئارىسىدا بولىدىغان ئىشلارغا سىلى بىلەن بىزنىڭ ئارىلىشىدىغان ھەققىمىز يوق . ئۇلار دېگەن بىز بىلمەيدىغان ئىشلارنى ئويلايدۇ . كۆرگەنلا ئىشقا چېچىلىۋەرمەي ئۆپكىلىرىنى باسسىلا .

تىلماچنىڭ ئايالى شۇ چاغدىلا ئېرىنىڭ قېشىدا ياقۇپ خوجىنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ ھوردىن چۈشتى - دە ، بۇرۇلۇپ ئارقىسىغا ياندى .

— ناۋاتخان ئاچىلىرىنىڭ گەپلىرىنى ھار ئالمىسىلا ، — دېدى تىلماچ خوتۇنى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ياقۇپ خوجىغا ، — ئايال خەق دېگەننىڭ ئەقلى چولتىراق كېلىدۇ . ئۇلار بىر نەرسىنىڭ تېگى - تەكتىگە يەتمەيلا ، قۇرۇق ئوتۇندەك چارسىلداپ يېنىپ كېتىدۇ .

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ، — ئېتىراز بىلدۈردى ياقۇپ خوجا ، — ناۋاتخان ئاچام سىلى ئويلىغاندەك «ئەقلى چولتا» ئايال ئەمەس ئىكەن ، مېنىڭ ئويۇمچە ، ئۇياقنىڭ ئېيتقانلىرى ئەينى ھەقىقەت . سىلىگە كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتسام ، ئاتامنىڭ بۇ ئىشى مېنىمۇ ھەيران قالدۇرۇۋاتىدۇ .

— قېنى ، چايغا باقسىلا ، — موللا ئىبراھىم ئۇنىڭ گېپىگە ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمەي ، ئۇستى لۆڭگە بىلەن يېپىلغان چەينەكنى ئېلىپ چاي قۇيدى . ئۇنىڭ كۆڭلىدىن : «دانىيال خوجام راستتىنلا چەكتىن چىقىپ كېتىپتۇ ، خۇنتەيجىنىڭ تويىغا ئەكەلگەن سوۋغاتلىرى ئۇ ئايالارسىزمۇ يېتىپ ئاشىدىكەن» دېگەن خىياللار كەچتى .

— سىلىگە بىر مەسلىھەتىم بار، — دېدى ياقۇپ خوجا بىر دەملىك جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — ئەتە ئاتام بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ، ئاشۇ مەزلۇملارنى ھەدىيە قىلىشتىن يالتايتسىلا، ئاتامنىڭ بۇ ئىشى خۇنتەيجىنىڭ ئالدىدىكى ئابرۇيىنى كۆتۈرۈشكە يارىمىم بەرسىمۇ، لېكىن پۇقرالار ئارىسىدىكى ئابرۇيىنى چۈشۈرۈۋېتىدۇ. ئاتام سىلىنىڭ مەسلىھەتلىرىگە ماقۇل دەيدۇ. ئۇ بىچارە مەزلۇملارنى قايتۇرۇپ ئەكەتسۇن ياكى ناۋاتخان ئاچام بىلەن بىزنىڭ خىزمىتىمىزنى قىلىشقا قالدۇرسۇن.

موللا ئىبراھىم مەشھۇر «بۇمۇ بولىدىغان ئىش ئىكەن» دەپ ئويلىدى، لېكىن ياقۇپ خوجىغا «ماقۇل» دەپ ئېنىق جاۋاب بەرمىدى. ئۇ ھارۋىغا قوشسىمۇ، ئۇنىڭدىن چىقىرىپ سۆرەمگە سالسىمۇ ياكى ئۈستىگە مىنىپ توپقا كىرسىمۇ ئۇركۈپ، شاشلىق قىلمايدىغان ياۋاش ئاتلارغا ئوخشاش ئادەم ئىدى. بىرىدىن ئاڭلىغان گەپنى يەنە بىرىگە دېمەيتتى. ئۇنىڭ مىجەزىدىكى بۇ خۇسۇسىيەت جۇڭغار ئوردىسىدا تىلماچ بولۇپ ئىشلەش جەريانىدا تېخىمۇ قېلىپلىشىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، بۇ قېرى تىلماچنى جۇڭغار ئەمەلدارلىرىمۇ، دانىيال خوجىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ھەتتا بەزى چاغلاردا ئۇنىڭدىن پىكىر - مەسلىھەت سورايتتى.

ياقۇپ خوجىنىڭ بۇ ئىلتىماسى ئۇنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقتى. ئۇ ئايالى ناۋاتخانىنىڭ: «ئۇلارنىڭ بىرى يۇنۇس تەمبۇر دېگەننىڭ قىزى گۈلبادامخان ئىكەن» دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىلا، ئاقسۇنىڭ ئىگەرچى دېگەن مەھەللىسىدە تۇرىدىغان كونا ئاغىنىسى يۇنۇس تەمبۇرنىڭ خۇشخوي قىياپىتى كۆز ئالدىغا كەلگەنىدى. يۇنۇس تەمبۇر مەككىگە مېڭىشتىن بىر يىل بۇرۇن، ئۇنىڭ مۇشۇ ناۋاتخانىنى ئېلىپ قېچىشىغا ھەمراھ بولۇپ، تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى قاينۇق دېگەن يەرگىچە بىللە كەلگەن. ئۇ ئاردىن يىلىگىرمە يىل ئۆتكەندە، ئىلى تەرەپكە كەلگەن ئاقسۇلۇقلاردىن يۇنۇس تەمبۇرنىڭ «ھاجى» بولۇپ كەلگەنلىكىنى، ئۆيلىنىپ بىر

بالا تاپقاندا خوتۇننىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغانىدى . لېكىن ، ئۇنىڭغا ئاقسۇغا بېرىشنىڭ ئىلاجى بولمىدى . بۇنىڭدىن ئالتە ـ يەتتە يىل ئىلگىرى يارۇغچى نويان ئاقسۇغا بارغاندا ، ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ باردى .

شۇ چاغدا ، يۇنۇش تەمبۇرنى ئىزدەپ تېپىپ ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر كېچە قونۇپ مۇڭداشتى ۋە شۇ چاغلاردا ئالتە ـ يەتتە ياشلارغا كىرگەن گۈلبادام ئىسىملىك قىزنى كۆرگەنىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، يەنە تالاي يىللار ئۆتۈپ ، يۇنۇس تەمبۇرنىڭ يورۇق دۇنيادىن كەتكەنلىكىنى ، بۇلتۇر مۇشۇ مەزگىللەردە ئاقسۇلۇق بىر ئەمەلدارنىڭ گۈلبادامنىڭ بىر كېچىدىلا يوقاپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغانىدى .

مۇشۇ خاتىرىلەرنى ئېسىگە ئالغان موللا ئىبراھىم مەشھۇرنى كونا ئاغىنىسى يۇنۇس ھاجىنىڭ روھى ھەركەتلەندۇرىدىمۇ ياكى ئۆزىنىڭ غۇرۇرى قوزغىلىپ كەتتىمۇ ، ئىشقىلىپ ، «ئەتە بىرىنچى قىلىدىغان ئىشىم دانىيال خوجىدىن گۈلبادامنى سورىۋېلىش» دېگەن قارارغا كەلدى ـ دە ، ئۆزىگە ئوخشاش خىيالغا چۆمۈپ ئولتۇرغان ياقۇپ خوجىغا مۇراجىئەت قىلدى :

— ئارام ئالامدىلا ؟

— سىلى كىرىپ ئۇخلاۋەرسىلە ، مەن ئابدۇللا باقاۋۇلنى كۈتىمەن ، — دېدى ئۇ .

※ ※ ※

ئاخشام ئويلىغان ئىشنى بىر تەرەپ قىلىشنى كۆزلىگەن ئىبراھىم مەشھۇر بامدات نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن ياقۇپ خوجىنى ئويغىتىپ ، دانىيال خوجىلار چۈشكەن ئۆيگە باردى . ئۇلار بىلەن تەڭ دېگۈدەك شەھەرلەردىن كەلگەن ھاكىم ، بەگلەرمۇ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يېتىپ كېلىشتى . ھەممىسى تۆت كەرگىلىك ئۆيگە پاتماي ، بۇلاق سۇيى شىرغىپ ئېقىۋاتقان ئېرىقنىڭ ياقىسىدا بامدات

نامىزىنى ئوقۇشتى . ئاندىن ئۆزئارا سالام - سەھەت قىلىشىپ ئەھۋاللاشتى .

مۇللا ئىبراھىم مەشھۇر دانىيال خوجىنى چۆرىسىدە پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرگەن بۇ ئادەملەردىن ئايرىپ سۆزلىشىشنىڭ ئېپىنى تاپالماي ، نىياز بەگ بىلەن پاراڭلىشىپ تۇراتتى ، خوجىنىڭ ئۆزى :

— مۇللا ئىبراھىم ، — دەپ مۇراجىئەت قىلىپ قالدى ، — بۇگۈن ھاۋا تولىمۇ مۇسەپپا ئىكەن . ناشتا تەييار بولغۇچە ، ئاۋۇ قاپتالدىكى ئارچىنىڭ قېشىغا بېرىپ كەلمەيلىمۇ ؟

دانىيال خوجىنىڭ مۇنداق دېيىشىدىكى سەۋەب توي باشلىنىش ئالدىدا ، جۇڭغارلارنىڭ رەسىم - قائىدىلىرى ۋە خۇنتەيجىنىڭ كەيپىياتى توغرۇلۇق بەزى نەرسىلەرنى سوراپ بىلىۋېلىش ئىدى .

— بەجانىدىل ، خوجام ، — بايانتىن بېرى مۇشۇنداق ئەپلىك پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرغان تىلماچ دەرھال رازىلىق بەردى . ئۇلار ئەتراپتىكى ئەمەلدارلاردىن ئۆزۈلۈپ ، ئانچىمۇ تىك ئەمەس قاپتالغا يېقىنلاشقاندا :

— خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ تويىغا كېلىمىز دەپ ، يەنە ئاز - تولا خىراجەت سەرپلەشكە توغرا كەلدى ، — دانىيال خوجا تويغا ئەكەلگەن نەرسىلەرنىڭ باشقىلارنىڭكىدىن جىقلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، ئوردا تىلماچىنىڭ كۆزقارىشىنى بىلمەكچىدى .

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ، خوجام ، خۇنتەيجى جانابلىرى ئۇنىڭسىزمۇ ئۆزلىرىنى «خانلىق ھارۇىمىزنىڭ يانداق ئېتى» دەپ ھېسابلايدۇ ، — دېدى تىلماچ .

بۇ گەپتىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغان خوجا ئۇزۇن يىللاردىن بېرى مۇناسىۋەت قىلىپ كېلىۋاتقان ۋە ھەر قېتىم جۇڭغار ئوردىسىغا كەلگەندە ، تەم - تۇزىنى تېتىپ يۈرگەن بۇ تىلماچقا شۇ كەمگىچىلىك ئەرزىگۈدەك بىر نەرسە ئىنئام قىلمىغىنىنى ئويلاپ :

— بۇ قېتىم ئۆزلىرىنىمۇ ئېسىمگە ئالدىم . نەۋاقتا ناۋاتخان ئاغىچىنى ساقسىز بولۇپ قالدى ، دېگەندەك قىلىۋېدىلە . شۇ

گەپلەرنى خاتىرەمدە ساقلاپ ، خىزمەتلىرىنى قىلىش ئۈچۈن «ئويتوغراق» لىق بىر چوكاننى ئالغاچ كەلدىم ، — دېدى . ئۇ ئۆزى دېمەتلىك بۇ تىلماچنى قىزىل تۇلكىنى كۆرگەن قېرى بۇركۇتتەك ياكى چاشقاننى كۆرگەن مۇشۇكتەك خۇشال بولۇپ رەھمەت دەيدۇ ، دەپ ئويلىغاندى .

موللا ئىبراھىم تىلماچ قاپتالدىكى ئارچىنىڭ قېشىغا بارغۇچە ، تاڭگازا چىشلىۋالغان ئادەمدەك ئۈنچىقمىدى ، پەقەت يەر ئۈستىگە بۆرتۈپ چىققان يىلتىزلارغا ئولتۇرغاندىن كېيىنلا :

— مېنىڭ بىر ئىلتىماسىم بار ، — دېدى ، — ئەگەر ئۆزلىرىگە مالالىق كەلمىسە ، ئەكەلگەن ئاياللارنىڭ ئىچىدە گۈلبادام ئىسىملىك بىرى بار ئىمىش . ماڭا شۇ مەزلۇمنى ئىلتىپات قىلسىلا ، ئاندىن كېيىن…

— ئۇ بەتبەخت ئايال ! — دانىيال خوجا ئۈنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى ، — مەن ئۇ مولخىت ئايالنى يەكەندىكى چاغدىلا قەتل قىلىشنى ئويلىغان ، بىراق بۇ جازانى ئاز كۆرۈپ ، بۈياقتا ئۆمۈربويى ئازاب تارتىپ ئۆلسۇن دەپ ئەكەلدىم . ئۇ بەتبەخت سىلىگە ئەمەس ، ئاچچىقى كەلسە ئاساۋۇ ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا باغلاپ ئۆلتۈرىدىغان جۇڭغار دورغىلىرىغا لايىق . مېنىڭچە ، ئاشۇ «ئويتوغراقلىق» چوكان ئۆزلىرىنىڭمۇ ، ناۋاتخان ئاغىچىنىڭمۇ ھۆددىسىدىن چىقىدۇ . پەرمانقۇل ئىشاننىڭ گېپىگە قارىغاندا ، ئۇ چوكان بەش ۋاخ نامازنىڭ بىرىنىمۇ قازا قىلمايدىكەن . يەنە بىرى سەل يېنىكرەك ، شەيتان مىجەز چوكان ئىمىش ، ئۇنى خۇتەيجىنىڭ قىزىغا ھەدىيە قىلىشنى لايىق كۆردۇم .

دانىيال خوجىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن موللا ئىبراھىم گۈلبادامغا دائىر تەپسىلاتلارنى سۆزلەپ بېرىشنى لايىق كۆرمەي :

— خوجامغا دەيدىغان ئىككىنچى ئىلتىماسىم ، خۇنتەيجى جانابلىرىنىڭ تويىغا ئەكەلگەن سوۋغا ـ سالاملىرى تولىمۇ نۇرغۇن بولغاندىكەن ، بۇ ئەھلى مۇسۇلمان ئاياللارنى ، گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان خوجاملارنى… — ئۇ ياقۇپ خوجامنىڭ ئىسمىنى ئاتاشقا جۈرئەت

قىلمىدى ، — بەھرىمەن قىلسىلا ساۋاب بولار ئىدى ، — دېدى .

دانىيال خوجا ئويلىنىپ قالدى . چۈنكى جۇڭغارلارنىڭ قولىغا ياقۇپ خوجىدىن بۆلەك ، ئىلىنىڭ ھەربىر جايلىرىدا تۇرۇۋاتقان «ئىسھاقىيە» سۇلۇكىگە مەنسۇپ خوجىلاردىن بىرنەچچە ئۆيلۈك بار ئىدى . بىراق ، ئۇلارنى بۇنداق «چاكار چوكان»لار بىلەن رازى قىلىش مۇمكىن ئەمەس . ئۇلارمۇ مۇشۇ «چاكار چوكان»لارغا ئوخشاش ئەركىنلىككە ، ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشقا تەشنا ئىدى .

«مېنىڭ جۇڭغار خۇنتەيجىسىگە قىلىۋاتقان بۇ خۇشامەتلىرىمدىكى ئەسلىي مۇددىئا ئاشۇ گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان ئادەملەرنى يۇرتلىرىغا قايتۇرۇش ئۈچۈن يول ئېچىش ئەمەسمۇ ؟— دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا ،— مۇشۇ موللا ئىبراھىم بۇ ئىقلىمنىڭ تىلىنى بىلگەن بىلەن ، مېنىڭ دىلىمدىكىنى نەدىن بىلسۇن··· بىر ھېسابتا بىلمىگىنىمۇ ياخشى ، مەن باشقىلارغا مەسلىھەت سالغان بولۇپ ، ئۆزۈمنىڭ پاراسىتى بويىچە ئىش قىلىپ ئۆگەنگەن ئادەم··· »

※ ※ ※

بۇ چاغدا قوش قارىغاينىڭ سول تەرىپىگە تىكىلگەن يېشىل چېدىردا مەشىئاتە ئايپاشا خېنىم ئۇپا ـ ئەڭلىك ، سۇرمە ـ خېنە ۋە مۇشك ـ ئەنبەرگە ئوخشاش پەرداز بۇيۇملىرى سېلىنغان خالتىسىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، ئەتلەس كۆڭلەكلەرنى خۇرجۇندىن چىقىرىپ ، «چاكار چوكان»لارنى پەرداز قىلىشقا ، ياساندۇرۇشقا تەرەددۇتلاندى .

— سىلى ، كەلسىلە خېنىم ، — دېدى ئۇ «كۆكيارلىق» قاراقاش ، قايرىلما كىرپىك لەيلىگۇل دېگەن چوكانغا ، — ئۆزلىرىنى شۇنداق پەرىزاتقا ئايلاندۇرۇۋېتەيكى ، بېھىشتىكى ھۇر قىزلارنىڭ تارلىقى كېلىپ ، بىرنەچچە كۈنگىچە ئۆكسۈپ يىغلىسۇن ، گۈزەل چىرايلىرىغا مەپتۇن بولغان خۇنتەيجى جانابلىرى

دىنىدىن چىقىپ ئىسلام دىنىغا كىرسۇن . «خانىيايلاق» نامى قاپتاللىرىدىكى قارىغايلار بىلەن ئارچىلار جامالىرىنى كۆرىمەن دەپ ، ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپ كەتسۇن .

ئۇ مۇشۇنداق سۆزلەر بىلەن لەيلىگۈلنىڭ ئۇزۇن چاچلىرىنى تاراپ ئۆرۈپ ، سېكىلەكلىرىنىڭ ئۇچىنى ئەگمەچ قىلىپ ، قاش ـ قاپىقىنى بويىپ ، كۆزىگە سۈرمە يېقىپ ، يۈزىگە ئۇپا ، لېۋىگە ئەڭلىك سۈركىدى . بوينىغا بىرنەچچە قۇر قىزىل ، يېشىل مارجانلارنى ئاستى . بىلەكلىرىگە كۈمۈشتىن سوقۇلغان بىلەزۈكلەرنى ، قۇلىقىغا ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرىدىغان كەمەك ھالقىلارنى سالدى . ئاندىن ئۇچىسىدىكى كىيىملەرنى سالدۇرۇپ ، لىغىلداپ تۇرغان كۆكسىنى شايى باغرىتاق بىلەن يۇقىرى كۆتۈردى . ئويما ياقلىق ئىچ كىيىم ، ھەسەن ـ ھۈسەندەك تاۋلىنىپ تۇرىدىغان ئەتلەس كۆڭلەك ۋە كۈننىڭ نۇرىدا جۇلالىنىپ تۇرىدىغان كالاۋۇتۇن جىلىتكە كىيدۇردى . بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن ، يېنىدا تۇرغان قەلقەي ياغلىقلارنىڭ بىرىنى ئېلىپ ، بېشىغا سىڭايان تاڭدى ـ دە ، لەيلىگۈلنى گويا ئۆزى تۇغۇپ ئۆستۈرگەندەك زوقلىنىپ :

— ۋاي ، سادىغاڭ كېتەي ، بوتام ، خۇدايىم بەختلىرىنى بەرسۇن ، يامان كۆزدىن ساقلىسۇن ، — دەپ پىشانىسىگە سۆيۈپ قويدى .

لەيلىگۈلمۇ ئۇنىڭ رايىچە بولۇپ سورىدى :

— ئاۋۇ مۇشۇك ـ ئەنبەرلەردىن چاچمىدىڭىزغۇ ؟

— ئۇنى ماڭار چاغدا چاچمەن ، بوتام ، — دېدى ئايپاشا ۋە ئىككىنچى چوكانىنى — «ئويتوغراقلىق» ھەنىپىخانىنى يېنىغا چاقىردى .

ئايپاشا خېنىم يۇقىرىقىدەك شېرىن ـ سۇخەن سۆزلەر بىلەن ھەنىپىخانىنمۇ پەرداز قىلىپ ياساندۇردى . بۇلارنىڭ بەخت ـ سائادەتلىك بولۇشىنى تىلەپ ، پىشانىلىرىگە سۆيۈپ قويدى ، ئاندىن «ئۇھ» دېگەنچە چېدىرنىڭ ئىشىك تەرىپىدىكى تۇۋرۇككە يۆلىنىپ

ئولتۇردى .

ئاپاق خوجىنىڭ دەۋرىدە ، ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن ئايپاشانى ئۆز مەھەللىسىدىكى مەسچىتكە ئىمام بولۇشقا خۇشتار دادىسى ئاق تاغلىق ئىشانلارنىڭ بىرىگە دۇئا قىلدۇرۇۋەتكەنىدى . شۇنىڭدىن بۇيان ، پادىشاھلار تەرىپىدىن چىقىرىلغان كۈمۈش تەڭگىدەك ، ئۇ ئىشاننىڭ قولىدىن يەنە بىر ئىشاننىڭ قولىغا ئۆتۈپ ، كېيىنكى يىللاردا ئاقسۇدىكى پالتا خوجا دېگەن «قارا تاغلىق» خوجىنىڭ قولىدا توختاپ قالغانىدى . قىرىق يىلدەك ئۆمرى ئالمىدەك مىجىلىپ ئۆتكەن بۇ ئايالنىڭ يا بالىسى ، يا ئىچ كۆيەر ئادىمى يوق بولغاچقا ، تېشى پۈتۈن ، ئىچى تۈتۈن بولۇپ هايات كەچۈرەتتى . ئۇ بەزى چاغلاردا پالتا خوجىنىڭ خوتۇنلىرىنى كۈلدۇرۇپ : «مېنى ئاتام رەھمىتى ياخشى كۆرمەي ، ئىشانغا دۇئا قىلدۇرۇۋەتكىنى بىلەن ، ئالتۇن تەختىكى پادىشاھلار قورقىدىغان ئەزرائىل ياخشى كۆرىدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن شۇ كەمگىچە تىرىك يۈرىمەن» دەپ قويىاتتى .

هازىر ئۇ چېدىرىنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ مۇنۇ بەختى قارا دۇنيادىن ئۆزىگە ئوخشاش «ئىچ ـ قارنى تۈتۈن» بولۇپ ئۆتىدىغان چوكانلارنىڭ بېشىغا كېلىدىغان قىسمەتلەرنى خىيالەن كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى . ئاللاتائالادىن دانىيال خوجىغا ئىنساپ بېرىشنى ، بۇ بىچارىلەرنى يات ئىقلىمنىڭ قولىدا خار ـ زار قىلماسلىقنى تىلەيتتى ۋە قېنى قاچقان كالپۇكلىرىنى مىدىرلىتىپ : «هەي ، جېنىم خۇدايىم ، ماڭمۇ رەھىم ـ شەپقەت قىلمىدىڭ ، مۇنۇ بىر كىملەرگە بېرىش ئۈچۈن شېخىدىن يېرىۋالغان گۈللەرگە ئوخشاش سولىشىپ قالغان بىچارىلەرگە بولسىمۇ شاپائەت قىلغىن···» دەپ مۇناجات قىلاتتى .

شۇ چاغدا ، تالا تەرەپتىن پەرمانقۇل ئىشاننىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— ئايپاشا خېنىم ، چوكانلار تەيىارمۇ ؟

— هەمە··· ئە ، هەممىسى پۈتتى ، بوتىلىرىمنىڭ خۇمار

كۆزلىرى يەر - جاھانغا ئوت يېقىشقا تەييار ، — دېدى ئۇ .
— ئەمىسە ، باشلاپ چىقسىلا ، ماڭايلى .
— جىنىدەك سەۋر قىلسىلا ، بۇ قىزلىرىم ئىككى رەكەت نامازئوقۇۋالايلى ، دەۋاتىدۇ .
— ھە ، مەيلى...
ئايپاشا خېنىم گۈلبادامغا قاراپ :
— بوتىلىرىم ، مەنمۇ سىلەر بىلەن بىللە نامازئوقۇپ ، خۇدايىمدىن بەختىكلارنى سورايمەن ، — دېدى ۋە تەرەت ئالغىلى سىرتقا چىقتى .
ئۇ تەرەت ئېلىپ چېدىرغا كىرگەندە ، «خۇمار كۆزلىرى بىلەن جاھانغا ئوت يېقىشقا تەييار» دەپ ئاتىغان چوكانلار نامازئوقۇشنىڭ ئورنىغا ئۇچىسىدىكى كىيىم - كېچەكلەرنىڭ يىرتقىنىنى يىرتىپ ، يىرتمىغىنىنى يېشىپ تاشلاپ ئۆزلىرىنىڭ كونا كىيىملىرىنى كىيىۋالغان ، يۈز - كۆزلىرىگە قىلىنغان پەرداز - ئەندازلاردىن ئەسەر قالمىغان ، تارالغان ، ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى چۈۋۈپ ، پېشانىلىرى بىلەن مەڭزىلىرىگە توپا سۈركىۋالغانىدى .
ئايپاشا خېنىم بۇ ھالنى كۆرۈپ ھە دېگەندە كۆزلىرىگە ئىشەنمەي بىرپەس تۇرۇپ قالدى ، كېيىن :
— ۋاي بوتىلىرىم ، بۇ نېمە قىلغىنىڭلار ؟ — دەپ ۋارقىرىۋەتتى .
ئادەملەر ئاچلىققا ، جىسمانىي ئازابقا چىدىسىمۇ ، روھىي خورلىنىشقا چىدىمايدۇ . دانىيال خوجىنىڭ پەرمانى بويىچە تۇنۇن نەسىپىدىن ئۆتكەندە ، «چاكار چوكان»لار تۇرىدىغان ھويلىدىن ئېلىپ كېلىنگەن گۈلبادامىلار يەكەندىن چىقىپ بىرىنچى كۈنى قونغان ئۆتەڭدىلا ، ئۆزلىرىنىڭ خۇنتەيجىگە تۆھپە قىلىنمىدىغانلىقىنى بىلگەنىدى . شۇ كېچىسى پەرمانقۇل ئىشان ئۈلار ياتقان ئۆيگە كىرىپ : «ئاللا تەرىپىدىن يارىتىلغان ھەربىر بەندىگە ئۇنىڭ ھۆكمىگە بويسۇنۇش پېشانىسىگە يېزىلغان . تەقدىرگە تەن بېرىش لازىم . ئەھكامى شەرىئەت بويىچە ، ئۆتكۈزگەن

گۇناھلىرىڭلار ئۈچۈن قەتل قىلىش راۋا بولسىمۇ ، ھەزرىتى پىرىمىز دانىيال خوجام جانابلىرىغا غايىب ئەۋلىيالار بىشارەت بېرىپتۇ . ئۇ كىشى : «بۇ سولاشقان گۈللەر» بىرەر جۈڭغارنى بولسىمۇ دىنىي ئىسلامغا دەۋەت قىلىپ ، ئۆز گۇناھىنى يۇسۇن دەپ پەرمان بەردى ، دەپ ئۇقتۇرغاندى . شۇنىڭدىن بېرى ، ئۆز ۋەتىنىدە تۇرۇپ ، ئۆزىگە ئوخشاش بىر ئادەمنىڭ سوۋغات قىلىنىدىغان بۇيۇمىغا ئايلىنىپ قالغان بۇ چوكانلار تالاي كۆز ياشلارنى تۆكتى ۋە بۇ دەھشەتلىك قىسمەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ، تالاي قېتىم پىچىرلىشىپ مەسلىھەت قىلىشتى . ئاخىر بۇ ئۇزۇن يوللاردا بىرەر ئېپىنى تېپىپ قېچىپ كەتمەكچى بولدى . لېكىن ، دانىيال خوجىغا سادىق پەرمانقۇل ئىشاننىڭ قاراۋۇللىرىنى غەلەت قىلالمىدى .

«خانىيايلاق» قا كەلگەندە ، ئۇلارنىڭ بارلىق ئۈمىدلىرى ئۇزۇلۇپ ، ئۆلۈمدىن باشقا يول قالمىغانلىقىنى چۈشەندى ۋە ئۈچى بىرلىشىپ «ئادەم بالىلىرى بۇ دۇنياغا ئۆلۈش ئۈچۈن تۇغۇلىدىكەن ، ئۇ بىزگە ئاتا ـ ئانىلىرىمىزدىن قالغان مىراس ، ئۇنىڭدىن ھېچكىم قۇتۇلغان ئەمەس . بۇ قالماقلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ ، يۇندىسىنى ئىچىپ خارلىنىپ ياشىغۇچە ، ئار ـ نومۇسسىز بىلەن ، بۇلغانماي ئۆلگىنىمىز ئەلا» دېگەن يەرگە كېلىشتى ۋە قارارىنى جۇڭغارلارغا ئۆزلىرىنى ھەدىيە قىلىش پەيتىدە ئىشقا ئاشۇرۇشنى نىيەت قىلىشتى . شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر پەيت كەلگۈچە ، ئايپاشا خېنىمنىڭ رايىچە ، ئۆزلىرىنى تىرىك ھەيكەلدەك ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرغاندەك بولۇشتى» دېدى .

شۇ بايىستىن بولسا كېرەك ، چوكانلارنىڭ ئەتلەس ـ تاۋارغا ئورالغان بەدەنلىرى پەرمانقۇل ئىشاننىڭ «چوكانلار تەييارمۇ ؟» دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندا ئىختىيارسىز تىترەپ كەتتى . ئۇلار يەنە بىرپەستىن كېيىن ، جان ئالىدىغان ئەزرائىل بىلەن ئۇچرىشىدىغاندەك بىر ـ بىرى بىلەن خوشلىشىپ : «رازى بولسىلا ، ئەمدى ئاخىرەتتە كۆرۈشەرمىز» دېيىشتى . لېكىن ، گۇلبادام

كىچىككىنە بولسىمۇ ۋاقتىنى كەينىگە سوزۇش ئۈچۈن : «ئۆلسەكمۇ ئىمان بىلەن ئۆلەيلى ، ئىككى رەكەتتىن نامаз ئوقۇۋالايلى» دەپ سوردى . ئۇنىڭ بۇ نىيىتىگە قوشۇلغان ئايپاشا خېنىم تەرەت ئالغىلى تالاغا چىققاندا ، پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن چوكانلار «ئۆلسەكمۇ ئۆزىمىزنىڭ كىيىملىرى بىلەن ئۆلەيلى» دېگەن ئوي بىلەن ئۇچىسىدىكى خېنىملارچە كىيىم - كېچەكلەرنى يېشىپ تاشلاشقانىدى .

گۈلبادامлارنىڭ بۇ ئىشى مەشىتە ئايالنىلا ئەمەس ، پەرمانقۇل ئىشاننى ، ئۇنىڭدىن كېيىن نىياز بەگ بىلەن دانىيال خوجىنىمۇ تېپىرلىتىۋەتتى . بۇ ئىش بىرپەستىن كېيىن تويغا كەلگەن ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسگە ئاڭلاندى .

گۈلبادام بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئەگرى قىلىچنىڭ بىسىنى ، پۆپۈكلۈك نەيزىنىڭ ئۇچىنى ئاشقىنى كۈتكەن مەشۇقلاردەك تەقەززا بولۇپ كۈتۈشتى . «ئەگەر ، — دەپ ئويلاشتى ئۇلار ، — بۇ جاللاتلارنىڭ قولىدىكى ئەگرى قىلىچلار بوينىمىزنى چاپسا ياكى نەيزىلەرنىڭ ئۇچى يۈرىكىمىزگە سانجىلسا ، شۇ زامان ئازاب - ئوقۇبەتلەردىن قۇتۇلاتتۇق ، روھىي قۇشىمىز پەرۋاز قىلىپ ، ئاتا - ئانىلىرىمىزنىڭ ، سۆيگەن يارلىرىمىزنىڭ روھىغا قوشۇلاتتى - دە ، جېنىمىز ئارام ئالاتتى» .

بىراق ، كۈن ئېگىلىپ ، نامازدىگەر مەزگىلى بولۇپ كەتسىمۇ ، بۇلار تۇرغان چېدىرنىڭ ئىچىگە يا ئەگرى قىلىچ ، يا پۆپۈكلۈك نەيزە تۇتقان ئادەملەر كىرمىدى . بىر چاغدا ، كۈن بويى دەككە - دۈككە بىلەن تاقىتى تاق بولغان گۈلبادام «ئەجەل پەرىشتىسى» نى چاقىرىپ ناخشا باشلىدى :

خوجاملارنىڭ قولىدا ،
كۆزگە چۈشمەس تىغى بار .
بىزدەكلەرنىڭ دىلىدا ،
يۈسا كەتمەس دېغى بار .

ۋاي دادەي ، تېز كەلسەڭچۇ ، ئەزرائىل ،
جان بېرىشكە تەييار بىز .

يۇرتىمىزنى قاپلىدى ،
خوجا بىلەن ئىشانلار .
تەرىقەتنىڭ دەستىدىن ،
خاراب بولدى ئىنسانلار .
ۋاي دادەي ، تېز كەلسەڭچۇ ، ئەزرائىل ،
جان بېرىشكە تەييار بىز .

شۇ چاغدا :
— گۈلبادام ، ھەي گۈلبادام ، نېمانداق تەلۈلۈك قىلىدىلا ؟ ! — دېگەن ئابدۇللا باقاۋۇلنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى ، — قىزىق چوكانلار ئىكەنا بۇ . سىلىنى مۇشۇ كۈلپەتكە دۇچار قىلغان ئاشۇنداق غەزەللىرى ئەمەسمۇ ؟
گۈلبادام ئۇنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلماي ، ناخشىسىنى داۋاملاشتۇردى :

مىنگەن ئېتىم پۇتۇمدۇر ،
قامچا بولغان قولۇمدۇر .
ئۆلسەك مەيلى بۇ يەرمۇ ،
ئانا تۇپراق — يۇرتۇمدۇر .
ۋاي دادەي ، تېز كەلسەڭچۇ ، ئەزرائىل ،
جان بېرىشكە تەييار بىز .

— مۇنۇ خوتۇنىڭ جاھىللىقىنى ، — تېرىكتى باقاۋۇل ، — خۇدا ھەققى ، غەزەللىرىنى توختىتىپ ، گېپىمگە قۇلاق سالسىلا دەيمەن .
— بىز ئۆلۈمنى كۈتۈۋاتىمىز . خوجىلارغا ئېيتسىلا ،

جاللاتلىرىنى تېزرەك ئەۋەتىۋەتسۇن ، — دېدى لەيلىگۈل .
— ئەجەب تەتۈر مىجەزلىك چوكانلار ئىكەنا بۇلار . ھازىر ھەرقايسىلىرىنى ئۆلتۈرىمىز دەۋاتقان ھېچ كىشى يوق . ھەممەيلەن ئۆزىنىڭ غېمىگە چۈشۈپ قالدى .
— بۇ نېمە دېگەنلىرى ؟ ئۇلار بىزنى تالىشىپ سوقۇشۇۋاتامدۇ يا ؟ — دېدى گۈلبادام .
— ئەستاغپۇرۇللا ، ئەجەبمۇ يېڭىنىدەك سانجىپ گەپ قىلىدىغان خوتۇن ئىكەنلا ، بالدۇر بىرپەس جىم تۇرۇپ گېپىمنى ئاڭلىسىلا...
— گەپلىرىنى شامالغا دېسىلە ، — ناخشا يەنە داۋام قىلدى :

ئالدىماڭلار مەزلۇمنى ،
ئىككى كۆزىدە يېشى بار .
جېنى تۇتسا قولىدا ،
چەللەپ ئاتار تېشى بار...

— ھەي ، گۈلبادام ، ماڭا نېمىشقا چىنپۇتمەيدىلا ؟ — تېخىمۇ رەللە بولغان باقاۋۇل يالۇرۇشقا باشلىدى ، — سادىغاڭ كېتەي ، سىڭىللىرىم ، جىنىدەك تۇرۇپ گېپىمنى ئاڭلاڭلار . دانىيال خوجام باشلىق ئەمەلدارلار خۇنتەيجىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ ، ئۆزلىرىنىڭ غېمىدە بولۇپ قالدى . ئۆتكەن ئاخشام بىز بىرنەچچە ياخشى ئادەملەر بىلەن سىلەرنى بۇ زۇلمەتتىن قۇتۇلدۇرۇشنى مەسلىھەت قىلغان . بۈگۈن كېچە شۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرىمىز ، ئۆزۈڭلارنى تەييارلاپ تۇرۇڭلار .
ئاياللار بىردىن جىمىپ قالدى . ئۇلار يول بويى ھەمراھ بولۇپ پەيتى كەلگەندە غەمخورلۇق قىلىپ كەلگەن ، ناشايان گەپ ـ سۆزى يوق بۇ باقاۋۇلنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىشنى ، يا ئىشەنمەسلىكنى بىلمەيتتى .
— باقاۋۇل ئاكا ، — دېدى بىر چاغدا ئۇنىڭ بىلەن جىددي

سۆزلىشىنى ئويلىغان گۈلبادام .
لېكىن ، ئۇنىڭ سۆزىگە جاۋاب بولمىدى ، ئابدۇللا باقاۋۇل ساي تەرەپتىكى ئاشپەزلەر تۇرىدىغان ئۆيگە كېتىپ قالغانىدى .

※ ※ ※

بۇ كۈنى چۈشكە يېقىن ئوتتۇز ئوچ تۆۋرۈكى بار يوغان چېدىردا خۇنتەيجىنىڭ توي زىياپىتى باشلانغانىدى . زىياپەتكە چىۋاڭ رابداننىڭ قۇدىسى — تورغۇت قەبىلىسىنىڭ تەيجىسى باشلىق ئوردا نويانلىرى ، ئىلى ، قاينۇق ، نىلقا ، تېكەس قاتارلىق جايلاردىكى كۈرەلەردىن كەلگەن چوڭ ـ چوڭ لامالار ۋە يۇرت ـ يۇرتتىن تەكلىپ قىلىنغان دانىيال خوجا باشلىق يەرلىك ئەمەلدارلار قاتناشتى . تۇنۇگۈندىن بېرى توي مۇناسىۋىتى بىلەن ئەركە هارىقىدىن بۆلەك ، باشقا يۇرتلاردىن كەلتۇرۈلگەن هەر خىل شارابلارنى ئىچىپ ، قاپاقلىرى هۇقۇپ قالغان خۇنتەيجى زىياپەتنىڭ دەسلىپىدە ناهايىتى خۇشخۇي ، ساهىبخانا سۈپىتىدە كۈلۈپ ، بەزى مېهمانلار بىلەن چېقىشىپ ئولتۇردى .
ئۆز هۆكۈمدارىنىڭ نەزىرىگە چۈشۈپ ، ئىلتىپاتىغا ئېرىشىپ ، توي داستىخىنىدا ئولتۇرغان جۇڭغار ئەمەلدارلىرىنىڭ بىر قىسمى ئۆز ئۆيىدە ئولتۇرغاندەك ئىشتىها بىلەن تاماق يەپ ، شاراب ئىچىشەتتى . بەزىلىرى ياپىلاق يۇزلىرى كۆۋەجەپ ، پېشانىسى يالغلاپ قويغاندەك پارقىراپ تۇرغان خۇنتەيجىنىڭ ئاغزىدىن يەنە قانداق سۆزلەر چىقىدىكىن ، كىمگە قولىدىكى سىرلىق ئاياق بىلەن شاراب بېرىدىكىن ، كىمگە ئالدىدا تۇرغان تاۋاقتىكى گۆشلەردىن بىرەر پارچە سۇنىدىكىن دېگەندەك ئويلار بىلەن ، ئۇنىڭ هەربىر هەرىكىتىگە ، توختىماي مىدىرلاۋاتقان ئاغزىغا ، مايلىشىپ كەتكەن قېلىن كالپۇكلىرىغا ، هەتتا ئىككى جاۋغىيىدا ساڭگىلاپ تۇرغان ئىنچىكە بۇرۇتىغا زوقلىنىپ قارايتتى .
دانىيال خوجا باشلىق ۋاسسال ئەمەلدارلار بولسا ، ئۆزلىرىنى

جۇڭغار ئەمەلدارلىرىغا ئوخشاش تويغا چاقىرىلغان مېھمان دەپ ئەركىن ھېس قىلىشىنىڭ ئورنىغا ، خۇنتەيجىدىن تەپ تارتىپ ، ئەيمىنىپ ئولتۇرۇشاتتى . بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى توينىڭ ئىلدامراق تۇگىشىنى ، خۇنتەيجىنىڭ تاپا ـ تەنىسىگە ، غەزىپىگە ئۇچرىماي ئۆز يۇرتلىرىغا كېتىۋېلىشنى ئويلايتتى ، داستىخان ئۈستىگە قويۇلغان تاماقلارغا ، قورسىقى توق قوزىلار ئوت يېگەندەك ئاندا ـ ساندا قول تەگكۈزەتتى .

بىر چاغدا ، قۇدىسى بىلەن پاراڭلاشقاچ شاراب ئىچىپ ئولتۇرغان خۇنتەيجىنىڭ بوغۇق ، شۇنداقلا ئۆكتەم ئاۋازى ئاڭلاندى :

— سىلەر مېنى ھۆرمەت قىلىشنى ئۇنتۇپ قالدىڭلارمۇ ؟

تاغدىكى جىمجىت چاتقاللاردا تۇيۇقسىز ياڭىرغان مىلتىق ئۇنىدەك ئاڭلانغان بۇ سۆزلەردىن چۆچۈگەن مېھمانلارنىڭ ھەممىسى قۇلاقلىرىنى دىك قىلىپ سەگەكلەشتى .

— سىلەرنى خان ، بەگ ، ھاكىم قىلىپ شەھەرلەرنى سورىتقان كىم ؟

خۇنتەيجىنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ گەپلەرنىڭ ئۆزلىرىگە قارىتا ئېيتىلغانلىقىنى چۈشەنگەن دانىيال خوجا باشلىق بېقىندى ئەمەلدارلارنىڭ يۈرەكلىرى جىغىلداپ كەتتى .

— بىز ئۆتكۈر قىلىچىمىز بىلەن ئۇچلۇق نەيزىمىزنى تېخى تاشلىمىدۇق ! ئۇچقۇر ئاتلىرىمىز كىشنەپ ، تۈياقلىرى يەرنى تىلغىماقتا . باتۇرلىرىمنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتى تەڭرىتېغىنى غۇلىتىپ ، ھەممىڭلارنى كۆمۈپ قويۇشقا يېتىدۇ . ھېلىقى دا... دا ، دانى... ، — خۇنتەيجىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ دانىيال خوجامنىڭ ئىسمىنى دېيەلمەي دۇدۇقلىدى ، — خوجا قېنى ؟ كۈچانىڭ ھاكىمى ئا... ئا... دۇ ، ئابدۇكېرىم قېنى ؟ — خۇنتەيجى مۇشۇنداق كالۋالاشقان تىلى بىلەن دۇدۇقلاپ ، بىرقانچە بېقىندى ئەمەلدارلارنىڭ ئىسمىنى ئاتىدى ، — ماڭا سىلەر ئەكەلگەن ئەرسىلەرنىڭ كېرىكى يوق ! قىزىمنىڭ تويىغا ھىندىستاندىن

چىقىدىغان ئىسىل رەختلەر ، دېڭىز تېگىدىن چىقىدىغان ئۇنچە ـ مەرۋايىتلار ، گۆھەر كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكلەر كېرەك ! ئەگەر ئەتىگىنچە دېگەنلىرىم ئالدىمغا كەلمىسە ، بېشىڭلارنى يەرگە چۈشۈرىمەن .

كۈتۈلمىگەندە سادىر بولغان بۇ ئەھۋال تويدا ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنى ھەيران قالدۇردى . ھەتتا بەزى نويانلار بىلەن لامالار خۇنتەيجىنىڭ بۇ ئىشىنى «ئەدەپسىزلىك» دەپ ئويلىدى . چېدىر ئىچىدە قانداقتۇر بىر سۈرلۈك ، جىددىي ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى .

لېكىن ، خۇنتەيجىنىڭ شارابقا تويغاندا ، تۇرلۇك ئەقىلغا سىغمايدىغان ھەرىكەتلەرنى قىلىدىغانلىقىنى ، قاملاشمىغان ئەمر ـ پەرمانلارنى بېرىپ ، كەينىدىن ئۆكۈنۈپ قالىدىغانلىقىنى بىلىدىغان چوڭ ئوغلى غالدان سېرىن يۈز بەرگەن ۋەزىيەتنىڭ ئالدىنى ئالدى . ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولۇپ ، قېلىن كالپۇكلىرىنى يالاۋاتقان دادىسىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە ، قۇلىقىغا پىچىرلىدى ۋە ئۇنىڭ قولىنى سىلكىپ ، نارازىلىق بىلدۈرگىنىگە قارىماي ، بىر قولتۇقىنى ئۆزى ، يەنە بىرىنى قۇدىسى يۆلەپ ، چېدىرنىڭ ئارقا ئىشىكى بىلەن ئاچىقىپ كەتتى .

— ھۆرمەتلىك مېھمانلار ، — دېدى ساغا نويان يېڭىراقتىلا يۈز بەرگەن ئەھۋالدىن تېخىچە ئۆزىگە كېلەلمەيۋاتقان ئادەملەرگە مۇراجىئەت قىلىپ ، — ئۇلۇغ ئەمرچىمىز تويىنىڭ خۇشاللىقىدىن مەست بولۇپ قالدى . قىسىلماي ، ئەركىن ئولتۇرۇڭلار . سىلەرمۇ ئۇلۇغ ئەمرچىمىزگە ئوخشاش تاماق يەپ ، شاراب ئىچىپ ، تويىنىڭ خۇشاللىقى بىلەن مەست بولۇڭلار !

بۇ گەپلەردىن كېيىن مېھمانلارنىڭ بىر قىسمى جۇدۇن ۋاقتىدا دالىدىغا كىرىۋېلىپ ، توختىغاندا دەرەخ شاخلىرىغا چىقىۋالغان قۇشلاردەك ۋېچىرلاشقا باشلىدى .

دانىيال خوجا باشلىق بېقىندى ئەمەلدارلار بولسا ، ئاستىدا قېلىن كۆرپىلەر بولغىنىغا قارىماي ، خۇددى مىخنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغاندەك ئارامسىزلىناتتى ۋە بۇ ھالىتىنى بىلىندۈرمەسلىككە

تىرىشىپ ئۆزئارا پاراڭلاشقان ، كۈلۈشكەن بولاتتى .

ئەمما خۇنتەيجىنىڭ بۇ تويى مۇشۇ يوغان چېدىردىن باشقا «خان يايلاق» نىڭ دەپسەن ـ تەكچە ، ساي ـ جىرالىرىغا تىكىلگەن ئۆيلەردە ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى توزلەڭ ـ قاپتاللاردا جۇڭغارلارغا خاس ئادەتلەر بويىچە داۋام قىلىۋاتاتتى . ئۇ يەرلەردىن مەست ئەركەكلەر بىلەن ئاياللارنىڭ سوزۇپ ئېيتقان ناخشىلىرى ئاڭلىناتتى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا خۇنتەيجىگە بېقىندى بولغاندىن بېرى ، ئۇنىڭ بۇگۈنكىدەك غەزەپلەنگەنلىكىنى كۆرمىگەن ، ئۆزىمۇ بۇگۈنكىدەك قورقۇپ ئۆزىنى يوقاتمىغانىدى . راست ، ئاشۇ بىر يىلى بۇ ھۆكۈمدار بىلەن جۇڭغارلارنىڭ مەدىرە بايرىمىغا داخىل بولغىنىدا بىر قېتىم تەڭقىسلىقتا قالغان . لېكىن ، ئۇ چاغدا ئوغلى ياقۇپ خوجا بىلەن ئوردا تىلماچى موللا ئىبراھىم مەشھۇرلار مەدەت بېرىپ ، مەبۇدنىڭ ئاستىدىن ئۆتكەچ بىر ئاياق ئەركە ھاربقىنى ئىچىپ قۇتۇلغان ۋە بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا گۆرۈلۈكتىن قۇتۇلۇپ ، قەشقەرىيىگە خان بولۇپ بارغانىدى .

بۇگۈن بولسا ، بۇ خۇنتەيجىنىڭ شۇنچە يىراق يەرگە چاپارمەن ئەۋەتىپ ، قىزىنىڭ تويىغا تەكلىپ قىلىپ ، شۇنچە خىراجەت ھېسابىغا ئەكەلگەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى ئېلىۋېلىپ رەھمەت ئېيتىشىنىڭ ئورنىغا ، ئىسمىنى ئاتاپ تۇرۇپ غەزەپ بىلدۈرگىنى ، يوق نەرسىنى تەلەپ قىلىپ ، ئۆلۈم بىلەن قورقىتىشى دانىيال خوجىنى ئەقىل ـ ھوشىدىن ئايرىۋەتكىلى تاس قالدى . كۆز ئالدىغا بىر دەقىقىدەك ئۆلۈم دەھشىتى ئەلەڭلەپ ، ئەتراپ قاراڭغۇلىشىپ كەتكەندەك تۇيۇلدى . بۇنداق ھالەت بېقىندى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك يۈز بەردى . بىراق ، ئۇلارنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ ئۆلۈم خەۋپىنى غالدان سېرىن تارقاتقاندەك قىلسىمۇ ، ئۇنى پۈتۈنلەي يوقاپ كەتتى دەپ ئېيتقىلى بولمايتتى . «ئەسلىي مۇشۇ غالدان سېرىن خۇنتەيجى بولۇشقا لايىق ئىكەن» دەپ ئويلاشتى بېقىندى ئەمەلدارلار .

دانىيال خوجا بولسا باشقىچە مۇلاھىزە قىلدى : «بۇگۈن ئەتىگەندىلا ئۆزۈمنى بىر تۈرلۈك ھېس قىلمۇدىم . بامدات نامىزىدىمۇ ئوي - خىياللىرىم چېچىلىپ ، ئۇزاقراق ئولتۇرۇپ قالغانىدىم . ئۇنىڭدىن كېيىن تويغا ئەكەلگەن سوۋغاتلارنى تاپشۇرۇش مۇراسىمىدا ، مېنىڭ ئەكەلگىنىم باشقىلارنىڭكىدىن ئىككى باراۋەر كۆپ بولسىمۇ ، بۇ ئەبلەخمىڭ ياپما قاپىقى ئېچىلمىغانىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ھېلىقى بەتبەخت خوتۇنلارنىڭ تۇزكورلۇق قىلغىنىچۇ ؟ بولۇپمۇ ، ھېلىقى گۈلبادام دېگىنى يىلانىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ جەننەتكە كىرگەن ، ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھاۋا ئانىنى يولدىن ئازدۇرغان شەيتانىنىڭ ئۆزى ئىكەن - دە . بۇ بەتبەخت بۇگۈن يەنە بىر قېتىم ئۆپكەمنى ئىچىمدە تۇرغۇزۇپ قاقتى . ئۇ شەيتان مىجەز خوتۇننى شۇنچە يەردىن ئاتقا مىندۇرۇپ ئەكەلگۈچە ، شۇ يەردىلا قۇمنىڭ ئاستىغا تىقتۇرۇۋەتسەم بوپتىكەن . ھېلىمۇ ئۇ مولخىت خوتۇنلارنى كەلگەندە بىراقلا كۆرسۇن دەپ ، بۇ ياپما قاپاق خۇنتەيجىگە قىزىلرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ئۈچۈن گۈزەل چوكانلارنىمۇ ئالغاچ كەلدىم ، دېمەپتىمەن . » ئاشۇنداق ئوي - خىياللارغا بېرىلگەن دانىيال خوجىنىڭ كاللىسىدا بۇ رەھىمسىز خۇنتەيجى ئەتە ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ : «مەن دېگەن نەرسىلەر تەييار بولدىمۇ ؟ » دېسە نېمە دەرمىز ؟ دېگەن ئەندىشىلىك سوئال پەيدا بولۇپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تىترىتىۋەتتى . ئۇ بىر دەقىقىدەك توختاپ ، نەپسىنى رۇسلىۋالدى - دە ، سولغا بۇرۇلۇپ ، يانباغرىدا ئۆسكەن بىر تۈپ ياش قارىغاينىڭ تۈۋىدە ئولتۇردى .

بۇنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن شۇككىدە كېلىۋاتقان نىياز بەگ بىلەن پەرمانقۇل ئىشان ۋە ياقۇپ خوجىلارمۇ قارىغاي تەرەپكە بۇرۇلدى .

ئانچە كېچىكمەي ، بۇلارنىڭ قېشىغا بېقىندى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى كېلىشتى . ئۇلارنىڭ چۈشتىن بۇرۇنلا خورازنىڭ تاجىدەك قىزىرىپ تۇرغان رەڭگى - رۇخسارى بىرنەچچە ئاي ئاپتاپتا قالغان

لاتىدەك ئۆڭۈپ كەتكەنىدى .

ئارقىسىغا ئۆلۈم خەۋپى يوشۇرۇنغان ۋەھىمە ، قورقۇنچ دەپ ئاتالغان نەرسىلەر ئادەملەرنىڭ پەركايىنى بىردەمدىلا ئۇچۇرۇۋېتىدۇ . لېكىن ، ئادەملەرنىڭ بۇنداق دەھشەتلىك نەرسىلەرگە بولغان مۇناسىۋىتىمۇ ھەر خىل بولىدۇ . مەسىلەن ، ئازاق دەرۋىشكە ئوخشاش تەرىقەت يولىغا كىرگەن ئادەملەر «ئۆلۈم — ئاللانىڭ ۋىسالىغا يېتىشىنىڭ بىردىنبىر يولى» دەپ چۈشەنسە ، گۈلبادامغا ئوخشاش ناتىۋان ئاياللار «ئۆلۈم دېگەن بۇ دۇنيانىڭ ئازاب ـ ئوقۇبىتىدىن ، كۈچسىزلەرنى كۈچلۈكلەرنىڭ خورلىشىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ» دەپ ھېسابلايتتى . دانىيال خوجىلارغا ئوخشاش مەنسەپ ـ ئەمەلگە ئىگە بولغان ، مىڭلىغان ئادەملەرگە ھۆكمىنى يۈرگۈزۈپ ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغان ئادەملەر بولسا ، «ئۆلۈم» دېگەن سۆزنىڭ ئۆزلىرىگىمۇ تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى بىلگەنده ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ، تىرىك تۇرۇپ جېنى چىقىپ كەتكەندەك خامۇشلىنىپ كېتىدىكەن .

بۇ چاغدا ، كۆك ئاسماندىكى قۇياش «خانىيايلاق» نىڭ گۈزەل مەنزىرىسى بىلەن خوشلىشىپ ، غەربتىكى ئېگىز چوققىلارنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكەن ۋە ئۇۋۇسىغا يېقىنلاشقانىدى . ئەتىگەندىن بېرى ساي قاپتاللىرىدىكى گۈل ـ گىياھلارنى يەلپۈپ تۇرغان تاغ شامىلى توختاپ ، ئۇنىڭ ئورنىنى قارلىق تاغلاردىن كېلىدىغان سالقىن شامال ئىگىلىگەنىدى .

— شام نامىزىنى ئوقۇۋالمايمىزمۇ ؟ — دېدى پەرمانقۇل ئىشان خىيالغا چۆمۈپ ئولتۇرغان كۆپچىلىككە مۇراجىئەت قىلىپ .

ئۇنىڭ گېپىگە ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ، ھەتتا دانىيال خوجىمۇ كۆڭۈل پاراكەندىلىكى بىلەن دېگەر نامىزىنى قازا قىلىۋەتكىنىنى ئەسلىدى ـ دە ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ساي تەرەپكە مېڭىشتى .

— ئابدۇللا باقاۋۇل خەۋەر يەتكۈزۈپتۇمۇ ؟ — دەپ سورىدى كۈچا ھاكىمى ئابدۇكېرىم دادىسى بىلەن بىللە تەرەت ئېلىشنى ئەپ

كۆرمەي ، بىر چەتتە تۇرغان ياقۇپ خوجىدىن .
— ھەئە .
— ئۇنداق بولسا ، بۇ ئىشنى دەرھال بىر تەرەپ قىلايلى ، مەن ھازىر خىزمەتچىلىرىمنى ئاگاھلاندۇراي .
— ئۇلار «شوتا» تەرەپ بىلەن ماڭامدۇ ؟
— خاتىرجەم بولسىلا ، خوجام ، تاغ ئارىسىدا يول بار . ئۇلار ئاۋۇ دۆڭدىن ئۆتۈۋالسىلا . ھېچقانداق خەتەرگە ئۇچرىمايۋ كۇچاغا بېرىۋالىدۇ .

※ ※ ※

كۆك چۆپنىڭ ئۇستىگە پەرىجىلىرىنى يېيىپ ، شام نامىزىنى ئوقۇغان ئادەملەر جايىنامازدا ئۇزاققىچە ئولتۇردى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاللاتائالاغا : «زالىمنىڭ زۇلمىدىن ، پادىشاھنىڭ ئازابىدىن ساقلىغايسەن» دەپ ، بەزىلىرى : «بۇگۇنكى كېچە ياكى ئەتىكى كۇن قانداق قىسمەتلەرنى ئەكپىلىدىكىن ؟ يارانقان ئىگەم يامان قىسمەتلەرنى نېرى قىل» دەپ مۇناجات قىلاتتى .
تېخى تۇنۇگۇنلا بىر ـ بىرىنىڭ ئۇستىدىن تۇرلۇك غەيۋەتلەرنى قىلىشقان ، دانىيال خوجىغا ، ئۇنىڭدىن ئېشىپ ئۆزلىرىگە مۇناسىۋەتلىك جۇڭغار نويانلىرىغا گەپ توشۇپ بارغان بۇ بېقىندى ئەمەلدارلار ھازىر قاتتىق دولقۇنغا ئۇچراپ ، چۆكۇش ئالدىدا تۇرغان كۇنا قولۇاقتىكى يولۇچىلاردەك ئۆز جانلىرىنىڭ ھەلەكچىلىكىگە چۇشۇپ قالغانىدى .
ئۆز ھاياتىدا كۆپلىگەن مۇسۇلمان پادىشاھلىرىنىڭ ھاياتىغا دائىر نۇرغۇن ئىشلاردىن خەۋىرى بار دانىيال خوجا بەزى پادىشاھلارنىڭ ئۆزلىرى زېرىككەن ، كۆڭلىگە ياقمىغان ياكى ئاۋام خەلق ھۆرمىتى قىلىدىغان ئادەملەرنى ، ئەمەلدارنى يوقىتىش ئۇچۇن ، مۇنۇ خۇنتەيجىگە ئوخشاش ئورۇنلاشقا مۇمكىن بولمايدىغان تەلەپلەرنى قويىدىغانلىقىنى بىلەتتى ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ يەكەن تەختىگە

ئولتۇرغاندىن كېيىن مۇشۇنداق ئۇسۇل - چارىلەرنى قوللىنىپ ، تالاي ئادەمنىڭ ياستۇقىنى قۇرۇتقانىدى .

دانىيال خوجا مۇشۇلارنى ئويلاپ ، خۇنتەيجىنىڭ مۇنۇ ئېگىز ، ئەلسىز تاغدا قويغان تەلىپىنى «بىزنى يوقتىتىش ئۈچۈن ئويلاپ تاپقان باھانىسى» دېگەن خۇلاسىگە كېلىپ چوڭقۇر ئۇھ تارتىۋەتتى ، ئاندىن ئۆزىگە ئېتىقاد قىلىپ نامىز ئوقۇغان ۋە ئورنىدىن تۇرۇشنى كۈتۈپ ئولتۇرغان بەگلەر بىلەن ھاكىملارغا قاراپ سۆز باشلىدى :

— ئەي ، ئەھلى مۇسۇلمان قوۋمىنىڭ ئۇلۇغلىرى ، فۇرقانى مۇھەممەدتە : «ھېچ كىشى ئاللانىڭ ئىزنىسىز ئۆلمەيدۇ (ئاللا ھەر ئادەمنىڭ ئەجىلىنى پۈتۈۋەتكەن) ، ئادەمنىڭ ئۆمرىنى قورقۇنچاقلىق ئۇزارتالمايدۇ ، باتۇرلۇق قىسقارتالمايدۇ···»[1] ، «قەيەردە بولماڭلار (ئەجەل كەلگەندە) ، ئۆلۈم سىلەرنى تاپىدۇ ، سىلەر مۇستەھكەم قەلئەلەردە بولغان تەقدىردىمۇ···»[2] ، «ھەربىر جان ئىگىسى ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىغۇچىدۇر···» دېيىلگەن ، — ئۇ كۆڭلى بۇزۇلغاندەك بىرپەس تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئاللاتائالا ھەممىنى بىلىپ تۇرغۇچى ۋە ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر . ئۇ ھەممە نەرسىگە قادىردۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ ئاللادىن ئۆزگە مەدەتكارىمىز يوقتۇر . بىلىپ - بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىمىزغا توۋا قىلايلى . ئاللا ناھايىتى مېھرىبان شاپائەتچىدۇر . ئۇ ھەزرىتى يۇنۇش ئەلەيھىسسالامنى توۋا قىلغاندىن كېيىنلا بېلىقنىڭ قارنىدىن چىقارغان ، — دەپ كېلىپ ئەتە يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ئۆلۈم خەۋپىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان ئەمەلدارلارغا بۇگۈن كېچىنى ئاللاتائالاغا مۇناجات قىلىپ ، توۋا - ئىستىغپار ئوقۇپ ئۆتكۈزۈشكە تەكلىپ قىلدى .

ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى خۇنتەيجىنىڭ قەھرى - غەزىپىگە ئۇچراپ ، ئۆلۈم گىردابىغا يېقىن تۇرغان ئەمەلدارلار قۇۋۇۋەتلەشتى .

---

① قۇرئان ، سۈرە «ئال ئىمران» نىڭ 145 - ، 185 - ئايەتلىرى .
② قۇرئان ، سۈرە «نىسا» نىڭ 78 - ئايىتى .

※ ※ ※

شۇنداق قىلىپ ، «خانىيايلاق» نىڭ بۇگۈنكى سالقىن كېچىسىنى دانىيال خوجىلار توۋا ـ ئىستىغپار ئوقۇپ ، مۇناجات بىلەن ئۆتكۈزدى .

جۇڭغارلارغا سوۋغات قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ كېلىنگەن گۈلبادام بىلەن ھەنىپىخان ۋە لەيلىگۈللەر بولسا ، ئابدۇللا باقاۋۇلنىڭ ياردىمى بىلەن چېدىرىدىن چىقىپ ، كۈچا ھاكىمى ئابدۇكېرىمنىڭ خىزمەتكارىنىڭ باشلىشىدا تاغ ئارىسىدىكى جىرىم يوللارغا كىرىپ كەتتى .

بۇ كېچىدە تەڭرىتېغىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى شەھەر ، يېزا ـ قىشلاقلاردىكى خەلقنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمىگەن يەنە بىر ۋەقە يۈز بەردى .

تېخى تۈنۈگۈنلا يولۇاستەك خىرىلداپ ، مەست بۇقمەك ھۆركىرەپ «خانىيايلاق» نى بېشىغا كىيگەن خۇنتەيجى ئۆلدى !

بۇ خەۋەرنى ھەققە بويسۇنۇپ ، گېلىدىن سۇمۇ ئۆتمەي ، مىسكىن ھالەتتە مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان دانىيال خوجىلار كۈن ئارىغامچا بويى ئۆرلىگەندىلا ئوردا تىلماچى موللا ئىبراھىم مەشھۇردىن ئاڭلىدى .

بۇ خەۋەر جان قايغۇسىغا چۈشۈپ قالغان بېقىندى ئەمەلدارلارنىڭ قايغۇسىنى پۈۋلەپ توزۇتۇۋەتكەندەك بولدى . ئۇلار ھە دېگەندە ، خۇددى شاكىلىنى يېرىپ كەك جاھانغا چىققان چۈجىلەردەك داڭقېتىپ قالدى ، كېيىن بولسا خۇشاللىقىدىن بىر ـ بىرىنى قۇچاقلاپ كەتتى .

كونىلار بۇ دۇنيانى «تاسادىپىي ۋەقە ـ ھادىسىلەرگە تولغان» دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن . بۇ ئادەملەر كېچىدىن بېرى جېنىنى ئالىدىغان ئەزرائىلنى ۋۇجۇدى تىترىگەن ھالدا كۈتۈپ تۇرغانىدى . ۋەھالەنكى ، شۇ ئەزرائىل قېرىنداشقانەك خۇنتەيجىنىڭ جېنىنى

ئالغاندى .

— بۇ ھەم ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسى ، — دېدى دانىيال خوجا ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ ، مەنزىلگە يەتكەن ئادەمدەك ھارغىن قىياپەتتە .

ئۇ خۇنتەيجىنىڭ ئۆلۈمىگە باشقا ئەمەلدارلارغا ئوخشاش خۇشال بولسىمۇ ، تېگىدىكى تاشلارنى كۆرسەتمەيدىغان لاي سۇغا ئوخشاش سۇزۇلمەي ، چىرايىنى ئاچماي تۇرۇۋالدى . ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ ، ئەتراپىدىكى ئادەملەردە : «بۇ خوجام خۇنتەيجىگە ھازا تۇتۇۋاتمايدىغاندۇ ؟» دېگەن ئوي پەيدا بولدى . لېكىن ، دانىيال خوجا : «بۇنىڭدىن كېيىن كۇنىمىز قانداق بولار ؟ ئۇنىڭ ئورنىغا قايسى بالىسى تەختكە ئولتۇرار ؟ چوڭىمۇ ياكى كىچىكىمۇ ؟ ئۇ مىراسخورلارنىڭ بىز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قانداق بولار ؟ تەزىيە بىلدۇرگەچ ، ئوردا تەرەپكە بېرىپ ، ساغا نويانىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرەيمىكىن ؟...» دېگەنگە ئوخشاش ئويلارغا بېرىلىپ كەتكەندى .

ئۇنىڭ ئويلىرىنى بىلگەندەك ، ئوغلى ياقۇپ خوجا سۆز قاتتى :

— ئوردا تەرەپكە بېرىپ كۆرۈنۈش قىلىپ كەلمەيمىزمۇ ؟

— بولىدۇ ، بالام ، بولىدۇ ، — دېدى ئۇ .

ئۇلار تۇنۇگۇن ئۆزلىرى ئولتۇرغان يوغان چېدىرنىڭ يۇقىرىسىدىكى ئون ئالتە كەرگىلىك ، چاڭغىرىقىدىن ئاچا بايراق چىقىپ تۇرغان ئاق ئۆيگە ماڭدى . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ چىققان جۇڭغار ئەمەلدارلىرى دانىيال خوجىلارنى كۈتكۈز - گىلەملەر سېلىنغان قارىغايلىقنىڭ سايىسىگە باشلاپ باردى . بۇ يەردە ساغا نويان باشلىق بىرنەچچە چوڭ ئەمەلدارلار بىلەن خۇنتەيجىنىڭ ئوغۇللىرى بار ئىدى .

— ھەممىمىزنىڭ غەمخورچىسى بولغان ئۇلۇغ خۇنتەيجى جانابلىرى ئاللانىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىپتۇ ، — دېدى دانىيال خوجا غەمكىن ھالەتتە ، — ئۇ كىشى سىلەر ئۈچۈنمۇ ، بىز ئۈچۈنمۇ نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى قىلغانىدى . بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ ،

ئانىسىدىن ئايرىلغان بوتىلاقتەك مۇساپىرلىشىپ كەتتۇق . ئەمما ، مەرھۇم خۇنتەيجىمىزنىڭ ئورنىدا ئۇنىڭ ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدىغان يولۇاستەك ئوغۇللىرى ، ساغا نويانەك دانىشمەن ۋەزىر - ۋۇزرالار بارغۇ دەپ ، غەمكىن كۆڭۇللىرىمىزگە تەسەللى بەردۇق .

— خوجا توغرا دەيدۇ ، — دەپ قويدى ساغا نويان .

دانىيال خوجىلار ئۆزلىرى چۈشكەن ئۆيلەرگە قايتىپ كىيىنۋاتقاندا ، پەرمانقۇل ئىشان ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ : «چاكار چوكان» لارنىڭ ئۆتكەن كېچىدە قېچىپ كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىۋىدى ، خوجا :

— ئۇ مولخىتلارنى يەر يۇتسۇن ! ئۇلار توغرۇلۇق ئىككىنچى گەپ قىلمىسىلا ، — دەپ سىلكىۋەتتى .

※ ※ ※

بېقىندى ئەمەلدارلار تەڭرىتېغىدىكى بۇ يايلاقتا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ قالدى . ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى . ھەتتا ئۇلارنى خۇنتەيجىنىڭ ئۆلۈمىگە مۇناسىۋەتلىك مۇراسىملارغىمۇ چاقىرمىدى . بىراق ، ئۇلار بەزى كۈنلىرى موللا ئىبراھىم تىلماچ بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بېرى گۈرۈدە يۈرۈپ ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن تونۇشۇپ كەتكەن ياقۇپ خوجىدىن جۇڭغار ئوردىسىدا بولۇۋاتقان ئەھۋاللاردىن ئانچە - مۇنچە خەۋەردار بولۇپ تۇردى .

بۇرۇن - بۇرۇنلاردىن تارتىپ ھەرقانداق پادىشاھ ياكى خانلار ئۆلۈپ قالسا يۇز بېرىدىغان ئوردا پىتنىلىرى ، تەخت ئۇچۇن بولغان كۈرەشلەر جۇڭغار ئوردىسىدىمۇ ئەۋجىگە چىققانىدى . بەزى نويانلار خۇنتەيجىنىڭ ئۆلۈمىنى : «ئۆزىنىڭ ئەجىلى ، شارابنى كۆپ ئىچىۋەتكەنلىكتىن كۆتۈرەلمەي قالدى» دېسە ، بەزىلىرى : «ياق ، بۇقىدەك كۈچى بار ئادەممۇ شاراب ئىچكەنگە ئۆلەمدۇ ، ئۇنى كىنچىك خانىش زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن بولۇشى كېرەك . خۇنتەيجى شۇ كۈنى

ئاشۇ خانىشنىڭ ئۆيىدە قونغانكەن» دەيتتى. ئۇچىنچىلىرى بولسا، بۇ گۇماننى قۇۋۋەتلەپ: «كىچىك خانىش تەختنى چوڭ خانىشتىن تۇغۇلغان غالدان سېرىنگە بېرىش ئويىنىڭ بارلىقىنى بىلىپ ئۇنى زەھەرلىگەن. چۈنكى، ئۇ خانىشنىڭ ئۆز بالىسىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش ئويى بار ئىكەن» دېيىشەتتى.

دانىيال خوجىلار بۇ خىل گەپ- سۆزلەرنىڭ قايسى راست، قايسى يالغانلىقىنى بىلەلمەي يۇرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە موللا ئىبراھىم مەشھۇردىن:

— ئۆتكەن ئاخشام غالدان سېرىن بىرنەچچە نويانلار بىلەن بىرلىشىپ كىچىك خانىشنى ھەم ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ئاتىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرۇپتۇ، — دېگەن گەپنى ئاڭلىدى.

بىرنەچچە يىللاردىن بۇيان دادىسىغا خۇشامەت قىلىپ، ئۇنىڭ سايىسىدە خان بولۇپ، شەھەر سوراپ كېلىۋاتقان بېقىندى ئەمەلدارلار ئەمدى ئۇنىڭ بالىسىغا خۇشامەت قىلىپ، كۆڭلىگە يېقىشنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشۈشتى.

بىراق، دادىسى رەھمەتلىكنىڭ ئۆزىگە بېقىنىپ كېلىۋاتقان يەرلىك ئەمەلدارلار توغرىسىدا ئېيتقان گەپلىرىنى ئېسىدە ساقلىغان غالدان سېرىن، دانىيال خوجىلارغا ئۆزىنى مۇبارەكلەپ كەلگەن كۈنىلا قايتىپ كېتىشكە ئىجازەت بەردى.

بەشىنچى باب

— ساۋۇتباي، — دېدى ئەدەن قېچىر ئاخىرقى قونالغۇدىن چىقىقاندا، — يەكەندە بىر- ئىككى كۈن توختاپ ماڭمىساق بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ، مۇنۇ جانىۋارلارنىڭ مۇجەكلەپ كەتكىنىنى كۆردۇڭمۇ، تاقىسىنى يېڭىلىۋالايلى. ئاندىن كېيىن مەرھۇم ئاتامنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىشىم كېرەك. ھەزرىتى دانىيال خوجامنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇ كىشىنى يوقلىمىساق يەنە

بولماس ، قانداق دەيسەن ؟
— نىمىەتلىرى ياخشىكەن ، تاغا. بىراق كېيىنكى ئويلىرى پىسەنتىمگە سىغمايۋ تۇرىدۇ ، — دېدى ساۋۇت يانتاق .
— نېمىشقا ؟
— ئۇ خوجامنىڭ غايىبنى بىلىدىغان ھۇنىرى بار ، دەيدۇ ، راست بولسا ، مېنى تونۇپ قالارمىكىن دەيمەن .
— ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى ، ساقلاخۇن تاغامنىڭ كۆيئوغلى كەپتۇ دەپ ، ئۇستۇڭگە زەرباپ تون ياپىدۇ .
— بۇنداق گەپنى دېمىسىلە ، تاغا ، «باشمۇ يېمەيلى ، چىشمۇ چاقمايلى» ، بارغۇلىرى كەلسە ، ئۆزلىرى بېرىپ مۇڭدىشىپ كېلەرلا .
ئۇلار شۇ تاپتا ئۇچ قېچىر ۋە ئىككى ئېشەككە مال ئارتىپ خوتەنگە ماڭغاندى . ئۆتكەن يىلى ئەدەن قېچىرغا ھەمراھ بولۇپ ، بىرنەچچە ئاي قوشنا ئەللەرنىڭ بىرنەچچە چوڭ شەھەرلىرىدە تىجارەت قىلغان ساۋۇت يانتاقنىڭ بۇرۇنقىدەك گەپ سورىسا جاۋاب بېرىدىغان ، بولمىسا ئۇزۇن كۈننى بىر ئېغىز گەپ قىلماي ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان مىجەزى ئۆزگىرىپ ، ھازىر ئۇ يول بويى ناخشا ئېيتىپ ، قىزىق گەپلەرنى قىلىدىغان خۇشخۇي ، گەپچى يىگىتكە ئايلىنىپ قالغاندى . ئۇنى ئايالى ياقۇتخان مۇشۇ ئۆتكەن يىللاردا ئىككى قېتىم قورساق كۆتۈرۈپ ئۇچ ئوغۇل ، بىر قىزغا ئاتا قىلىپ قويغانىدى .
— ئەدەنباي تاغا ، — دېدى ئۇ گېپىنى يۆتكەپ ، — سىلىدىن بىر نەرسىنى سورای دېۋىدىم ، دەپ بېرەمدىلا ؟
— سورا ، لېكىن كېلىشىۋالايلى . مەنمۇ بىر نەرسىلەرنى سورىسام ، سەنمۇ دەپ بېرەمسەن ؟ — شەرت قويدى ئەدەن قېچىر .
— دەپ بېرەي .
— ئۇنداق بولسا سورا .
— سىلىدىن سورايدىغان نەرسەم ، مۇشۇ خەقلەر نېمە ئۈچۈن خوتەنلىكلەرنى «بىرنى بىر دېگۈلۈك» دەپ شاڭخو قىلىدۇ ؟

— سەنچۇ، بىرنى بىر دېمەي ئىككى دەمسەن؟

— ياق، مەنمۇ بىرنى بىر دەيمەن.

— ئوغۇل بالا دېگەن شۇنداق بولۇشى كېرەك، ئۆلۈپ كەتسىمۇ بىرنى بىر، ئىككىنى ئىككى دېيىشى لازىم، جۇما. ئەمدى خەقلەرنىڭ خوتەنلىكلەرنى ئۇنداق دېيىشىدىكى سەۋەبكە كەلسەك، ئاپاق خوجا قالماقلارنى باشلاپ كېلىپ، يەكەن خانلىقىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، پۇقرالارغا تازىمۇ ئېغىر سېلىقلارنى ساپتۇ. بۇ چاغدا قالماقلار قىزىل تۇچتىن ياسالغان پۇلنى بىر پۇل دەپ خەجلەيدىكەن. ئاپاق خوجا قالماقلارغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، پۇقرالارغا بىر پۇلنى ئىككى پۇل ئورنىدا خەجلەش توغرۇلۇق پەرمان چىقىرىپتۇ. لېكىن، بۇ پەرمانغا نارازى بولغان خوتەنلىكلەر بىر پۇلنى ئىككى دېيىشكە ئۇنىماپتۇ. بۇنىڭغا ئاچچىقى كەلگەن ئاپاق خوجا خوتەن خەلقىنى بىر سەيناغا توپلاپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن قىرىق نەپەر ئادەمنى ئايرىپ: «بىر پۇلنى ئىككى دەمسەن، دېمەمسەن؟» دەپ سوراپتۇ. ئۇ ئادەملەر بولسا: «خۇدامۇ بىر، بىر پۇلمۇ بىر، ئۇنى ئىككى دېسەك خۇدايىم راۋا كۆرمەيدۇ، شۇڭا بىرنى بىر دېگۈلۈك» دەپ، قارشىلىق قىپتۇ. قالماق ئەسكەرلىرى: «بىر پۇلنى ئىككى دېمىسەڭلار ئۆلتۈرىمىز» دەپ قىلىچلىرىنى تەڭلەپتۇ. لېكىن ئۇلار: «بىرنى بىر دېگۈلۈك» دېگەن سۆزدىن يانماپتۇ. تېخىمۇ ئاچچىقى كەلگەن ئاپاق خوجا بىلەن قالماقلار ئارقا - ئارقىدىن ئوتتۇز توققۇز كىشىنىڭ كاللىسىنى ئاپتۇ. قىرىقىنچى كىشىگە كەلگەندە يەنە سوراپتىكەن، ھېلىقى كىشى غەزەپ بىلەن «بىرنى بىر دېگۈلۈك» دېگەن سۆزدىن يانماپتۇ. قالماقلار ئۇنىڭمۇ كاللىسىنى ئاپتۇ. شۇ چاغدا، بايىقى سەيناغا يىغىلغان خوتەنلىكلەرنىڭ چۇقان كۆتۈرۈپ: «بىرنى بىر دېگۈلۈك!» دەپ توۋلىغان ساداسى يەر - كۆكنى لەرزىگە كەلتۈرۈپتۇ①.

بۇ گەپتىن تەسىرلىنىپ كەتكەن ساۋۇت يانتاق:

① «يىپەك يولىدىكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر» دىن.

— خوتەنلىكلەر راسا ئوغۇل بالا خەقكەن ـ دە، — دەۋەتتى .
— بۇنداق ئوغۇل بالا خەقلەر ھەممە يەردە بولغان، ھازىرمۇ بار، سەنمۇ قەشقەرنىڭ بىر ئوغۇل بالىسىغۇ، ھە؟
— شۇنداق بولماي .
— ئۇنداق بولسا ئېيتقىنا، يېڭىسىردا قونغان كۈنى «ھېلىقى قارىۋايلارنى چۈشەپ قاپتىمەن» دېۋىدىڭ، راستىنلا شۇ بالىلىرىڭنى چۈشىدىڭمۇ ياكى ياقۇتخانىنمۇ بىللە چۈشىدىڭمۇ؟
— قىزىق گەپلەرنى سورايدىكەنلا، تاغا. ئانىسىدىن ئايرىپ، بالىسىنى چۈشەيدىغان ئەر خەق قايسى يۇرتتا بار؟
ئۇلار شۇنداق پاراڭلار بىلەن يەكەنگە كېلىپ، ھېلىم يۇمشاقنىڭ سارىيىغا چۈشتى، سارايۇەن خۇشاللىقىنى بىلدۈرۈپ:
— بارمۇ سىلەر، تىرىكمۇ سىلەر، ئەدەنباي، — دېگەن سۆزلەر بىلەن كۈتۈۋالدى .
ھېلىم يۇمشاقنىڭ سارىيى شەھەر ئىچىدىكى سارايلاردەك يولۇچىلار بىلەن تولۇپ كەتمىسمۇ، ھەرھالدا ئۇياق ـ بۇياقتىن كەلگەن ئادەملەردىن خالىي بولمايتتى. لېكىن، ئۇنىڭ باشقا سارايۇەنلەردىن ئارتۇقچىلىقى قولى بوش بولسىلا، ھەربىر يولۇچىنىڭ ياتقىغا كىرىپ ئۇلار بىلەن ئەھۋاللىشاتتى، بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى، نېمە ئەكېلىپ، نېمە ئالىدىغانلىقىنى، تۇرۇۋاتقان يەرلىرىدىكى ۋەقەلەرنى بىلىۋالاتتى .
— سىلىگە سەپەر قىلىش ياقمىدىكەن، — دېدى ھېلىم يۇمشاق، كۈننىڭ ئىسسىقىدا يول ئازابى تارتىپ، كۆزلىرى كىرتىيىپ قالغان ئەدەن قېچىرنىڭ كۆكىلىنى كۆتۈروپ، — ئاشۇ يىلىدىكىگە قارىغاندا، سەمرىگەندەك تولۇپ قاپتىلا، يۈزلىرىمۇ قەشقەر خورىزىنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ قاپتۇ، — ئۇ چىنىگە چاي قۇيۇپ ئەدەن قېچىرغا سۇندى، — قېنى ئىسسىق ئوتلىسىلا، ھاردۇقلىرى چىقىدۇ .
— ياخشى لەۋزىلىرىگە ھەشقاللا . ئۆزلىرىمۇ چوققىلىرىغا قار

ياغسمۇ ، ئېتەكلىرى قاغىلىقنىڭ باغلىرىدەك ياشىرىپ تۇرىدىغان قارا تاغقا ئوخشاش مەزمۇت تۇرۇپلا .

— تېپىپ ئېيتتىلا ، ئەدەنباي ، ئادەمنىڭ دىلىنى يايرىتىۋېتىدىغان مۇشۇنداق سۆزلىرى ئۈچۈن ، ئاتلىرىغا بېرىدىغان يەم - چۆپنىڭ پۇلىنى ئالمىسام بولغۇدەك .

ئەتىسى ئەتىگەندە ، ئۇلار ئالتۇنلۇققا چىقىپ ، سامساق سوپۇمنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىشتى . ئاندىن بازارغا بېرىپ ، تاقىسى چۈشۈپ قالغان ئۇلاغلارنى تاقىلاتتى . بىرەر سائەتتە بازاردىكى دۇكانلارنى ئارىلاپ ، سېتىلىۋاتقان مالىلارنىڭ نەرخى - ناۋاسىنى بىلدى . چۈشتىن كېيىن ئۇستۇېشىنى تۈزەپ ، ئوردىغا بېرىشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلدى .

— دانىيال خوجام جانابلىرى يوق بولسىمۇ بارئۇپرەملا ؟ — دەپ سورىدى سارايۇەن .

— شۇنداق ، ئۇ ئادەم يوق بولسىمۇ ، يوقلاپ كەلگىنىمنى ئاڭلىسىلا بولدى ، — دېدى ئۇ .

دانىيال خوجا بىلەن نىياز بەگلەر يوق چاغلاردا ئوردىدىكى بىرىنچى شەخس بولۇپ قالىدىغان دېۋانبېگى ئەدەن قېچىرنى ئېنتايىن سەمىمىيەت بىلەن كۈتۈۋالدى . ئۇ ئۆز خوجىسىنىڭ بۇ تۇججار بىلەن يېقىنلىقىنى سامساق سوپۇمنىڭ مېيىتىنى شۇئەيىپ خوجىسىنىڭ قەبرىسىنىڭ قېشىغا قويدۇرغاندىلا بايقىغان بولسا ، ئاندىن كېيىن ئوردا ئەركانلىرى بىلەن بولغان ئولتۇرۇشلاردىمۇ «ئەدەنباي ياخشى ئادەم» دەپ ماختايدىغانلىقىنى تالاي قېتىم ئاڭلىغان ۋە ئۇنى دانىيال خوجىنىڭ قەشقەر بىلەن جۇڭغارلار ئارىسىدىكى «كۆز - قۇلىقى» دېگەن خۇلاسىگىمۇ كەلگەنىدى .

شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، دېۋانبېگى بۇ ئادەم بىلەن يېقىندىن تونۇشۇپ ، دوستلۇق رىشتىسى باغلاشنى خىيلىدىن بۇيان كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنىدى . بۈگۈن بولسا شۇ ئۈمىدىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ پۇرسىتى كەلگەنىدى . شۇڭا ، ئۇ ئەدەن قېچىر ئىشىكتىن كىرىشى بىلەنلا :

— كەلسىلە، ئەدەنبايى، كەلسىلە، ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — دەپ ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى - دە، ھۆرمەت بىلدۇرگەن ھالدا قوللىتۇقىدىن تۇتۇپ كۇرسىغا ئولتۇرغۇزدى، — تىنچ - ئامان كەللىمۇ؟ ئۇلۇشكۇنلا سىلىنى چۇشەپ قاپتىكەنمەن. بايا ئۆزلىرى بىلەن دىدارلىشىش نىسىپ بولمىدىكەن.

ئۆز نۆۋىتىدە، ئەدەن قېچىرمۇ ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. شۇ چاغدا، دىۋانخانىنىڭ گۇللۇك ئىشىكى زەرب بىلەن ئېچىلدى، ئۇچىسىغا شايى يەكتەك كىيىپ بېشىغا چاقچاقنا يېشىل سەللە ئورىغان بىر يىگىت كىرىپ كەلدى - دە، سالام - سەھەت قىلمايلا:

— بۇ شەھەردىكى مىرشەپلەر ئاتام بولمىسا سىلىگە بويسۇنمايدۇ؟ — دېدى دىۋانبېگىگە تېرىككەن ھالدا، — يا سىلى ئۇلارغا پەرمان بەرگەنمۇ؟ — يىگىتنىڭ سارغۇچ كۆزلىرى يالتىراپ، بارلىق قېنى يۈزىگە يىغىلىپ قالغاندەك قىزىرىپ كەتتى.

— نېمە ئىش بوپتۇ، خوجىزادەم؟ — دىۋانبېگى ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا باردى.

— مەن ئۇنداق ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن گۇناھى يوق مۇسۇلمان بالىلىرىنى ئازابلايدىغان مىرشەپلەرگە ئۆزۈمنى كۆرسىتىپ قويىمەن! دەرھال مىرشەپلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ باشلىقىنى چاقىرتسىلا، بولمىسا ئۆزۈم بېرىپ شۇ يەردىلا سۆزلىشىمەن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، شەھەردىكى مىرشەپلەرنىڭ بىرى قانداقتۇر ناموۋاپىق ئىش - ھەرىكەت قىلغىنىنى سەزسىمۇ، ئەمما نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى چۇشىنەلمىگەن دىۋانبېگى:

— ئۆزلىرىنى كايىتمىسىلا، خوجىزادەم، — دېدى ئۇنىڭ جەھلىنى قايتۇرۇشقا بۇنىڭدىن بۆلەك سۆز تاپالماي، — قېنى، مۇنۇ كۇرسىدا ئولتۇرۇپ، كىچىككىنە دەم ئالسىلا، ھەببەللى! — ئۇنىڭ ئۆزىمۇ خوجىزادىنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — خوش، ئەمدى بىر باشتىن گەپ قىلسىلا، قايسى

مىرشەپ قەيەردە ، قانداق ئىشلارنى قىلىپ ئۆزلىرىنى رەنجىتتى ؟
بايانتىن بېرى قىزىشىپ كەتكەن خوجىزادە سول تەرەپتىكى كۆرسىدا ئولتۇرغان ئەدەن قېچىرنى كۆرۈپ قالدى ۋە بىرئاز ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى ـ دە :
ـــ ئەدەنباي ئاكام ئىكەنغۇ ؟ ـــ دەۋەتتى ھەيران بولۇپ ، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئەدەن قېچىرغا سالام بەردى ، ـــ قاچان كېلىۋىدىلا ؟
ئەدەن قېچىر ئۆزىنى تونۇپ ، ھالىنى سورىغان بۇ خوجىزادىنىڭ دانىيال خوجىنىڭ قايسى بالىسى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ياكى سىلى كىم بولىدىلا دەپ سوراشقا تىلى بارماي ھودۇقۇپ قالدى . ئۇنىڭ بۇ ھالىنى چۈشەنگەن خوجىزادە يەنە سۆز قاتتى :
ـــ مېنى ئۇنتۇپ قاپتىلا ـ ھە ؟ مەن يۈسۈپ خوجام ئەمەسمۇ .
ـــ يۈسۈپ خوجام ؟ ـــ ئەدەن قېچىر ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ خوجىزادىنى قۇچاقلىۋالدى ، ـــ تىلىم تەگمىسۇن ، قارا تاغنىڭ يولۋىسىدەك يىگىت بوپتىلا ، خوجام ، بايان ئاغىچىنىڭ ئەھۋالى ياخشىدۇر ...
ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىگە بۇ كۈتۈلمىگەن ئۇچرىشىش نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئەسلەتتى . ئەدەن قېچىرنىڭ كۆز ئالدىدىن تەكرىتېغىدىكى مىڭلىغان ئاق قۇشلارغا ماكان بولغان «بايىنبۇلاق» ، خۇنتەيجىنىڭ يازلىق ئوردىسىدا بۇ بالىنىڭ دانىيال خوجىنى قۇچاقلىۋالغىنى ، تېكەس دەرياسىنىڭ بويىدىكى «قوبى» دېگەن يەردە بۇ خوجىزادىگە ئۆزىنىڭ ئەزان قىچقىرىپ يېگى ئات قويغانلىقى بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى .
يۈسۈپ خوجا بولسا ، بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرى مۇز داۋان دېگەن يەردىن ئۆتۈپلا كۆرۈنمەي كەتكەن ئەدەن قېچىرنى كۆرۈپ ، يۆلىمىسە ئورنىدىن تۇرالمايدىغان خارغاتا بىلەن بالدىن دامچى ئىككىسىنىڭ ئانىسىغا كۆرسەتكەن زۇلۇم ـ خورلۇقلىرىنى ئەسلىدى ۋە بايان ئاغىچىنىڭ : «ئەگەر شۇ چاغدا ، ئاشۇ تۇججار

بىز تۇرغان ئاۋۇلغا كەلمىگەن ، بىزنىڭ خەۋىرىمىزنى ئاتىگىزغا يەتكۈزمىگەن بولسا ، بۇ چاغقىچە ئىككىمىزنىڭ كۈنى نېمە بولاتتىكىن ؟ ئاتىگىز خانلىق تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن ، بىزگە پەرىشتىدەك ياخشىلىق قىلغان شۇ ئادەمنى كۆرەلمىدۇق . ئاتىگىزدىن سورىسام : ‹ئەدەنباينىڭ خەۋىرىنى ئالالمايۋاتىمەن › دەيدۇ» دېگەن گەپلىرى يادىغا كەلدى .

ئۇلار ۋۇجۇدىنى تەۋرەتكەن هاياجانلىرىنى بېسىپ كۈرسىغا ئولتۇرۇشتى . بىر - بىرىگە يېنىپ - يېنىپ قاراشتى . «توۋا ، خۇدايىم ھەيدىگەندەكلا كەپتىمەن ،— دەپ ئويلايتتى ئەدەن قېچىر يۈسۈپ خوجىنىڭ قەددى - قامىتىگە ، يالتىراپ تۇرغان پېشانىسى بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان سارغۇچ كۆزلىرىگە زوقلىنىپ ،— بۇ بالا خوجامدىنمۇ سۆزىگەكلىكرەك بولامدۇ نېمە ؟... »

بۇ ئۇچرىشىش يۈسۈپ خوجىنىڭ شەھەر مىرشەپلىرىگە بولغان ئاچچىقىنىمۇ ، دۈشمىنىگە بولغان تاپا - تەنىسىنىمۇ تاغ شامىلىدەك ئۇچۇرتۇپ كەتتى . دۈشمانىدا بىر ئىللىق كەيپىيات بارلىققا كەلدى .

— بۇ يەردىمۇ ئىلى تەرەپتىكى دوغا ، دامچىلارغا ئوخشاش بىگۇناھ ئادەملەرگە زۇلۇم قىلىدىغان ئادەملەر بار ئىكەن ،— دېدى ئۆزىنى تۇتۇۋالغان يۈسۈپ خوجا ، — مەن بىلەن بىللە ئوقۇيدىغان ئەمىتاخۇن دېگەن بىر بالا بار ئىدى . ئۇ بالىدا مەلىكە ئامانىنسا خېنىمنىڭ «ئەخلاقى جەمىلە» دېگەن كىتابى بار ئىكەن . شۇنى سورىغىلى بارسام ، ئەمىتاخۇننى ئۆتكەن كېچە مىرشەپخانىغا ئەكېتىپتۇ . سەۋەبىنى سۈرۈشتۇرسەم ، ئۇ بالىنىڭ گۇناھى «خوجا مىڭ دۆڭ»[1] تەرەپكە كېتىدىغان كوچىدىكى دالىدا دېگەن خوجىغا باشقىلارغا ئوخشاش بېغىدا پىشقان مېۋىلەرنىڭ باش - بۇرنىنى ئېغىز تەگكۈزمەي باققاللارغا سېتىۋېتىپتۇ . ئاندىن چۆگۈن تۇۋۈلەيمەن دەپ ، يەنە شۇ خوجىنىڭ يېگىدىن تەۋەللۇت قىلغان

① بۇ جاي يەكەننىڭ شەرقىي جەنۇبىدا بولۇپ ، قارا تاغلىق مىڭ ئادەم كۆمۈلگەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

تۆتىنچى خوتۇننىڭ چۈشلۈك ئۇيقۇسىنى ئۇچ قېتىم بۇزۇۋېتىپتۇ. ئەمىتاخۇننىڭ بۇ ئىشلىرىنى «ماڭا نىسبەتەن ھۆرمەتسىزلىك» دەپ ھېسابلىغان دالىم خوجا مىرشەپخانىغا ئەرز قىلىپ سولىتىۋېتىپتۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئەدەن قېچىر «بۇ بالىنىڭ ناھەق ئىشلارغا ئىچى پۈشۈپ غەلۋە كۆتۈرگىنىگە قارىغاندا، يارانقان ئىگەم زوۋزۇلىسىنى خېلى يوغان ئۇزگەن ئوخشىمامدۇ؟» دەپ ئويلىدى.

— شۇ گەپ، — دېدى يۈسۈپ خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھازىر ئاتام بولغان بولسا، شۇ تاپتىلا سۈرۈشتە قىلدۇرۇپ، دالىم خوجا بىلەن مىرشەپلەرنىڭ ئەدىپىنى بەردۇرەتتىم. ئەمدى بۇ ئىشنى ئۆزلىرىگە ھاۋالە قىلىمەن. تالىپ ئەمىتاخۇننى دەرھال ئازاد قىلىپ، ئۇنىڭغا ئازار بەرگۈچىلەرنى جازالىتىلا، — ئۇ گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئەدەن قېچىرغا قارىدى، — يۈرىلە، ئۆيگە باشلاپ باراي.

— تولا ئوبدان، — دېدى ئەدەن قېچىر قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، — ئۆزۈمدىمۇ شۇنداق نىيەت بار ئىدى. خۇدا بۇيرۇسا دانىيال خوجام جانابلىرى كەلگەندە چوقۇم بارىمەن.

ئۇنىڭ گېپىدىن دادىسى يوق چاغدا ئۆيگە بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىغىنىنى چۈشەنگەن يۈسۈپ خوجا:

— ئۇنداق گەپنى قىلمىسىلا، ئاتام كەلگەندە يەنە بارارلا، — دېدى ۋە ئەدەن قېچىرنىڭ ئۆزىرىخاھلىق بىلدۈرگىنىگە ئۇنماي، دىۋانخانىدىن ئاچچىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئۇلار ئوردا ئىچىدىكى «راۋاق كۆل» نىڭ قېشىغا سېلىنغان ئېگىز راۋاق تەرەپكە ماڭدى. كۆك خىشلارنى بىر-بىرىگە چاپراس كەلتۈرۈپ ياسالغان يولنىڭ بىر چېتىدە ئېچىلىپ كەتكەن ئەتىرگۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلاتتى. يەنە بىر چېتىدە مېيىزگۈللەر بىلەن مارجانگۈللەر، سېرىق سەبدەر بىلەن

توغاچگۇللەر ئېچىلىپ كەتكەندى . شاخ ـ يوپۇرماقلىرى تەۋرىنىپ تـۇرغان مەجنۇنتاللارنىڭ ئارىسىدا تۇمۇچۇقلارنىڭ سايراشلىرى ، سېرىق قۇشقاچلارنىڭ چۇرۇقلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

يـۇسـۇپ خـوجـا ئـەدەن قېچىرنى «راۋاق كۆل» نىڭ يان تـەرىـپـىـدىكى مېھمانخانىغا باشلاپ كىردى ۋە پاتمەدىن كېيىن «ئانامنى باشلاپ كىرەي» دەپ چىقىپ كەتتى .

ئـىـكـكـى يـىلنىڭ ئالدىدا پۇتكەن بۇ مېھمانخانىنىڭ سول تەرەپتىكى تېمىدا يەنە بىر ئىشىك بولۇپ ، ئۇ يەردىن ئون ـ ئون بەش ئادەم نامازغا ئوقۇغۇدەك ئېچىكى مەسچىتكە كىرەتتى . دانىيال خوجا بۇ يەردە ، ئانچە ـ مۇنچە تائەت ـ ئىبادەت قىلسىمۇ ، لېكىن رامزان ئېيىدا زولۇقتىن كېيىنلا ، مۇشۇ يەرگە كىرىپ قۇرئان ئوقۇيتتى .

تام ـ تـورۇسـلـىـرى پـۇتۇنلەي گەچ بىلەن نەقىشلەنگەن بۇ مـېـهـمانخانىنىڭ زىغىر مېيى سۈركەلگەن ئىشىك ـ دېرىزىلىرى يـالـىـلداپ تۇراتتى ، ئىدەنلىرىگە تاۋلىنىپ تۇرغان ئانارگۈللۈك گىلەملەر سېلىنغانىدى .

تـۆۋەن تـەرەپـتـىـكـى كـۇرسىدا چۆكۈپ ئولتۇرغان ئەدەن قېچىرنىڭ يادىغا دانىيال خوجىنىڭ خوجەندتە ، ئۇنىڭدىن كېيىن جۇڭغارلارنىڭ قولىدا گۆرۈدە تۇرغاندا ياشىغان ئۆيلىرى كەلدى . مـۇنـۇ ئـۆيـگـە سـېلىشتۇرغاندا ، ئۇ ئۆيلەر ئېيىق ئۆڭكۈرىدەك قاراڭغۇ ، كالا قوتىنىدەك تاملىرىنىڭ توپىسى تۆكۈلۈپ تۇراتتى .

«بۇ ئادەمگە ھەقىقەتەن ئاللانىڭ نەزىرى چۈشكەن ئوخشايدۇ ، ھېچ نەرسىنى ئايىماي بېرىپتۇ ـ دە···» ئەدەن قېچىرنىڭ ئويى بۆلۈنۈپ كەتتى . مېھمانخانىغا ئىككى ئايالنى ئەگەشتۈرۈپ يۇسۇپ خوجا كىرىپ كەلدى . شاھانە كىيىنىم ـ كېچەكىلەرنى كىيىشكەن بۇ ئاياللارنىڭ قەدىمى تاپسىدىن ئۆتۈشى بىلەنلا ، مېھمانخانىنىڭ ئىچى خۇش پۇراقلارغا تولۇپ كەتكەندەك بولدى .

— ئەسسالام ، — دېيىشتى ئۇلار ئۇزۇن يەڭلىرىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ .

ئەدەن قېچىر دەررۇ ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، خۇددى شاھلارغا ئىززەت بىلدۈرگەندەك قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، بېشىنى ئەگكىنىچە بىر قەدەمدەك كەينىگە داجىدى ۋە ئۇ يەر ـ بۇ يېرى بۆرتۇپ تۇرغان چۈچىلىق ياغلىق بىلەن يۈزىنى پۈركىۋالغان بۇ ئىككى ئايالنىڭ قايسىسى بايان ئاغىچا ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ، ئۇلارنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇردى .

— ئەدەنباي ئاكام مېنى تونۇيالماي قالدى ، ئانا ، — دېدى يۈسۈپ خوجا قەددى ئېگىزرەك ، بەدىنى تولۇقراق كەلگەن ئايالغا قاراپ ، — بىز بۇ ئادەمنىڭ ئېسىدىن چىقىپ كېتىپتىمىز .

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە ، خوجام ، — ئېتىراز بىلدۈردى ئەدەن قېچىر ، — سىلەرنىڭ ئۇنتۇپ قالسام خۇدانىڭ ئالدىدا گۇناھكار بولىمەن دېسىلە ، ئەمما ئۆزلىرىنى ھە دېگەندە تونۇيالماي قالغىنىم راست . ئۇ بولسىمۇ بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزلىرىنى كۆرمىگەنلىكى كاساپىتى .

— نېسا بېگىم بىلەن گەپلىرىنى قىلىپ ئەسلەپ تۇرۇشتۇق ، — سۆز قاتتى بايان ئاغىچا ، — خوجامغىمۇ بىرنەچچە مەرتىم ئەدەنباي ئاكامنىڭ خەۋىرىنى ئالسىلا بولاتتى ، دېيىشتۇق .

— شۇنداق ، بۇ تىرىكچىلىك دېگەن كاساپەت بىردەم ئۇ شەھەرگە ، بىردەم بۇ شەھەرگە ئەكېتىپ ، يەكەنگە زادىلا يول چىقمىدى .

— ئۆزلىرىغۇ ياخشى تۇرۇپتىلا ، ئۆيلىرىدىكى ئاچىمىز بىلەن بالىلارنىڭ ھەممىسى تىنچلىقتۇ ؟

— ئەلھەمدۇلىللا .

— ياخشى تۇرۇپتىلا ئەمەس ، بايان ئاغىچا ، ئەدەنباي ئاكام مېنىڭ كۆزۈمگە ياشىرىپ كەتكەندەك كۆرۈنىدۇغۇ ، — دەپ سۆز قىستۇردى نېسا بېگىم .

— ئاللانىڭ بۇ كۈنلىرىگىمۇ رەھمەت . ھەرقايسىلىرى بىلەن دىدارلىشىپ ، زەبانلىرىنىمۇ ئاڭلىدىم ، — رازىمەنلىك بىلدۈردى

ئەدەن قېچىر .

— سىلىنىڭ قەدەم تەشرىپلىرىگىمۇ مېڭ رەھمەت . ھازىر ئۆيدە بالىلارنىڭ ئاتىسى بولمىسىمۇ ، ئايۇپ خوجام بىلەن يۈسۈپ خوجاملار بار . مېھمىنىمىز بولۇپ ، كەتكۈچە مۇشۇ يەردە تۇرسىلا ، — خېرىدارلىق قىلدى بايان ئاغىچا .

— خۇدا بۇيرۇسا .

بايان ئاغىچىلار بىرنەچچە مىنۇتتەك ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن چىقىپ كەتتى . شۇ ئاردا يۈسۈپ خوجىغا قارىغاندا سېمىزراق ، ياپىلاق يۈزى گۆشلۈكرەك كەلگەن ، ئۇچىسىغا ئاق شايىدىن پەشمەت كىيىپ ، يېشىل سەللە ئورىغان بىر يىگىت كىرىپ كەلدى . بۇ دانىيال خوجىنىڭ ئايۇپ خوجا ئىسىملىك ئوغلى ئىدى .

ئەدەن قېچىر بۇ ئىككى خوجىزادە بىلەن ئۇزاققىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى .

ئالتىنچى باب

دانىيال خوجا سۆمبۈلە ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قايتىپ كەلدى . ئۇنىڭغا بۇ قېتىم ئىلىدىن يەكەنگىچە بولغان ئۇزۇن يوللار بىلىنمىدى . ئەكسىچە ، قۇش ئۇچسا قانىتى كۆيىدىغان چۆل - جەزىرىلەر گۈل - گىياھلار ئۆسكەن ئوتلاقلاردەك ، تونۇردەك ئىسسىق شامالىلار باھارنىڭ سەلكىنىدەك سېزىلدى ، يوپۇرماقلىرى قۇم توپىلارغا كۆمۈلگەن توغراقلار ، يۇلغۇنلار ، بەزى يەرلەردە غۇزمەك ، بەزى يەرلەردە چېچىلىپ ئۆسكەن كۆك ۋە قارا يانتاقلار ، قۇم بارخانلىرىنىڭ چۆرىسىدە ياكى يامغۇر سۇيى توپلىنىپ تۇرغان ئازگاللاردىكى ئۇچلىنىپ چىققان قومۇشلار بىلەن يېكەنلەر خۇددى بوستانلىق باغلاردەك تەسىر قىلدى .

ئەگەر ئۇ خۇنتەيجىنىڭ قەھرىگە ئۇچراپ ، ئۆلۈم خەۋپىنى بېشىدىن كەچۈرمىگەن ، جۇڭغار قىلىچىدا قانغا مىلەنگەن تەڭرىتېغىنىڭ قۇمايلىرى بىلەن سېغىزخانلىرىنىڭ

چوقۇيدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمىگەن بولسا ، ئاللاتائالانىڭ ماڭغانسېرى تۇغىمەيدىغان بۇ قاقاس دالىلارنى يارانقىنىغا نارازى بولۇپ ، قۇياشنىڭ مېڭىنى قاينىتىدىغان ئىسسىقىنى جاهاننىڭ ئوت يالقۇنىغا ئوخشاتقان بولار ئىدى . «هېلىمۇ مىڭ قەتله شۈكۈر» دەيتتى ئۇ يورۇق دۇنيادا يەر دەسسەپ يۈرگىنىگە خۇشال بولۇپ .

ئۇنى مارالۇبشىدىن كېيىنكى هەربىر قونالغۇدا قىرىق - ئەللىكتەك سوپى - دەرۋىشلەرنى ئەگەشتۈرگەن ، ساقاللىرىنىڭ ئۇچى ئېگەرنىڭ قېشىغا تېگىپ تۇرىدىغان سەللىلىك چوڭ - كىچىك ئىشانلار كۈتۈۋېلىشاتتى . بۇ «ئىسهاقىيە» سۇلۇكىگە مەنسۇپ سوپى دەرۋىشلەر خۇددى مەسلىهەتلىشىۋالغاندەك :

چىلتەن - چىلتەن ئەمەسمۇ ،
دەرۋىش چىلتەن ئەمەسمۇ .
چىلتەنلەرنىڭ دۇئاسى ،
مۇشكۈل ئاسان ئەمەسمۇ .

دەپ هۆكمەت ئوقۇشسا ، ئارقىدىن «ئىشقىيە» سۇلۇكىدىن سوپى - دەرۋىشلەرگە تەقلىد قىلىپ :

دادمۇداد ، ئۆزۈڭگە داد !
دانىيال خوجامغا داد !

دېيىشىپ قايتۇرما قىلاتتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بەزىلىرى چەتكە چىقاتتى - دە ، بار ئاۋازى بىلەن «ئاللا... هۇ... هۇ... هۇ ! » دەپ ، ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى .

هەربىر قونالغۇدا پەرمانقۇل ئىشان ياللىۋالغان مەددادلار ئۇنىڭ ئۆگىتىپ قويغىنى بويىچە مەددادلىق قىلاتتى :

— هەزرىتى دانىيال خوجام تەكرىتىغا بېرىپ ، ئاللاتائالاغا مۇناجات قىلغاندا ، رەججەل غايىبلاردىن ئىسهاق ۋەلىيۇللا بىلەن

شۇئەيىپ خوجاملار بېشارەت بېرىپ : «ئەي ، ئەزىز خوجام ، ئاگاھ بولغىنكى ، بۇگۈنگىچە كۆپىپار پادىشاھىنىڭ روھىي قۇشى تەن قەپىسىدىن چىقىپ ، تابۇت (تىبەت) ئېلىدىكى ئۆتكۈرگە پەرۋاز قىلىدۇ» دەپتۇ . دېگەندەك شۇ كېچىسى قالماقلارنىڭ پادىشاھى ئەجەل شارابىنى ئىچىپتۇ .

— ئىلمىي نۇجۇمدا ئېيتىلىشچە ، سەرەتان ئېيىدا تۇغۇلغان بالا ناھايىتى تەلەيلىك ۋە ئادىل بولىدىكەن . چۈنكى ئاللاتائالا ئالەمنى مۇشۇ ئايدا ياراتقان ، ئالەم بىنا بولغاندىن بېرى ئۈچ كىشى مۇشۇ ئايدا تۇغۇلغان . ئۇلارنىڭ بىرى مۇڭگۇزلۇك پادىشاھ ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىندۇر . ئىككىنچىسى ، يەنى ئۇنىڭدىن كېيىن سەككىز يۈز يىل ئۆتكەندە تۇغۇلغان مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر . ئۈچىنچىسى بولسا ، ھەزرىتى قۇتبىل ئەقتاپ دانىيال خوجامدۇر .

مۇخلىسلىرىنىڭ مۇشۇنداق كۆتۈۋېلىشىغا ، مۇشۇنداق تەرىپلىرىگە كۆڭلى خۇش بولغان دانىيال خوجا ئۆزىنى بۇلۇتلار ئۈستىدىكى پەرىشتىدەك ھېس قىلاتتى . ئەمما ، ئارىلاپ يېڭى خۇنتەيجى غالدان سېرىنىڭ قانداق سىياسەت تۇتىدىغانلىقىنى ۋە ئۆزىگە قارىتا قانداق مۇئامىلىدە بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ خىيالغا چۆمەتتى .

ئۇ غالدان سېرىنىڭ ئۆزى بىلەن تۇزۇكرەك سۆھبەت قىلمىغىنىنى ئويلاپ : «بۆرىدىن تۇغۇلغان كۆچۈك بەرىبىر بۆرە بولغىنىدەك ، بۇ بالىمۇ بۇگۈن بولمىسا ئەتە چۇۋاڭ رابداندەك ئاچ كۆز ، زالىم ھۆكۈمدار بولىدۇ . ئۇنىڭ كىچىك ئانىسى بىلەن ئىنىسىنى ئۆلتۈرگىنى ئاتىسىدىنمۇ نەچچە ھەسسە زالىم خۇنتەيجى بولىدىغانلىقىدىن دالالەت بەرمەمدۇ . ھەرھالدا چۇۋاڭ رابدان ھۆكۈمدار بولغان چاغدىكىدەك ، بۇلارنىڭ كۆڭلىگە تېگىدىغان ئىشلارنى قىلىشتىن ساقلىنىش لازىم . ئاللاتائالامۇ ساقلانغانىنى ساقلايمەن دېگەن... » دەيتتى . لېكىن ، يېڭى خۇنتەيجىنىڭ ئۈچ ھاكىمى خوجاشبەگكە ئوخشاش بىرنەچچىسىنى قايتۇرماي ، ئۆزىگە ئىجازەت بەرگىنىنى ئويلاپ ، ھەر يىلى جۇڭغار ئوردىسىغا خىراج

ئاپارغاندا ، خوتەيجەنىڭ كۆڭلىنى خوش قىلىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ مۇشۇ بالىسىغىمۇ بىرنەچچە ئۇلاغ سوۋغات ئېلىپ بارىدىغىنى يادىغا كېلىپ ، ئۆزىگە باشقىلاردىن بالدۇر ئىجازەت قىلغىنىنى ئاشۇ ئېھسانلىرىمنىڭ نەتىجىسىمىكىن ، دېگەن ئويغىمۇ كېلەتتى .

يول بويى مۇشۇنداق ئۆز تەختىنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلار توغرۇلۇق باش قاتۇرۇپ يەكەنگە كەلگەن دانىيال خوجامنى ئوردا ئىچىدىكى ئۆيىنىڭ ھويلىسىدا ئۈچلا ئادەم — بايان ئاغىچا بىلەن قىزى ۋە نىسا بېگىم كۈتۈۋالدى . ئۇ ئەتىيازدىن بېرى ئەلەڭ ـ سەلەڭ بولۇپ يۈرگەن دۇردۇن ئاغىچىنى سورىۋىدى :

— ئۇ كىشىنىڭ ئۆزلىرىنى كۈتۈۋالغۇدەك ھالى يوق ، — دېدى نىسا بېگىم .

دانىيال خوجىدا قانداقتۇر بىر ئىچ ئاغرىتىش ، ئىچىنىشقا ئوخشاش سېزىم پەيدا بولدى . ئۇ ئاكىسىنىڭ قاتىلى ساقلاخۇن يادىغا كېلىپ قالغاندا ، دۇردۇن ئاغىچىنى پۈتۈنلەي ئىسىدىن چىقىرىپ ، بايان ئاغىچىنىڭ ئۆيىدىلا بولۇپ كېتەتتى . ئېرىنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى بۇ ئۆزگىرىشنى چۈشىنەلمىگەن دۇردۇن ئاغىچا : «بۇ قالماق خوتۇن خوجامنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋالدى » دەپ ، نىسا بېگىگە ھال ئېيتاتتى . بايان ئاغىچا ئىككىنچى بالىسىنى — قىزىنى تۇغقاندا بولسا : «بۇ قالماق خوتۇن تېخىمۇ يىلتىز تارتىشقا باشلىدى » دەپ تېپىرلاپ كەتتى . لېكىن ، بۇ جەريانداغۇنىڭ ئۆزىمۇ ئىككى قېتىم قورساق كۆتۈرۈپ ئولگۈردى . ئۇ ئارىلاپ ـ ئارىلاپ دانىيال خوجا بىلەن بىللە بولغان چاغلىرىدا بايان ئاغىچىنىڭ ئۆزىنى بۇرۇنقىدەك ھۆرمەت قىلمايدىغانلىقىنى ، بەزىدە ئانىسىنى ئەسلەپ يىغلايدىغانلىقىنى ۋە بەش ۋاخ نامازنى تولۇق ئوقۇمايدىغانلىقىنى شىكايەت قىلاتتى . دانىيال خوجا بۇ گەپلەرگە ئانچە ئېتىبار قىلمايتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە ، تۆت بالا ، ئىككى نەۋرە كۆرگۈچە ، شىرنىسىدىن ئايرىلغان شاپتۇل قېقىدەك بولۇپ قالسىمۇ ، چوكانلىقىنى قويمىغان دۇردۇن ئاغىچىدا ئانىلىق خۇسۇسىيەتتىن بۆلەك ھېچ نەرسە قالمىغاندى . ئۇنى «بالا

تۇغۇشنىلا بىلمىدىغان ، ئىچىدە قىلمۇ پىرقىرىمايدىغان ئايال » دەپ قارايتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، دۇردۇن ئاغىچىنى كۆرگەندە ، باللىرىمىزنىڭ ئانىسىغۇ دېگەن ئوي بىلەن ھالىنى سورايتتى ۋە كۆڭلى خۇش بولۇپ قالسۇن دەپ ، «زىلەيخا» دېگەن سۆزنى قوشۇپ قويياتتى .

ئۇ خۇنتەيجىنىڭ تويىغا بايان ئاغىچىنىڭ ئۆيىدىن ئاتلانغانىدى . شۇ چاغدا ، ئۆزىنى ئۇزىتىپ چىققان دۇردۇن ئاغىچىنىڭ پەرىشان ھالىنى ، ياش يۈقى كۆزلىرىنى كۆرۈپ : «خۇدا نېسىپ قىلسا ، قايىتىپ كەلگەندە ئۆزلىرىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولىمەن » دەپ ، كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قويغانىدى . ھازىر شۇ گېپى يادىغا كەلدىمۇ ياكى ئېغىر كۈنلەردە ھەمراھ بولغان ۋە بىرنەچچە بالامنىڭ ئانىسىغۇ دەپ ئويلىدىمۇ ، قولىدىكى قىزىنى بايان ئاغىچىغا بېرىپ ، دۇردۇن ئاغىچىنىڭ ئۆيىگە كىردى .

— يارانقان ئىگەمگە قىلغان نالىلىرىم بىكار كەتمەپتۇ ، — دەپ ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى قىرمىلىق كاتتا ئىككى ياستۇقنى بېلىگە قويۇپ ئولتۇرغان دۇردۇن ئاغىچا ، — ئۆزلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرسەتكەن خۇدايىمغا مىڭ قەتلە شۈكۈر...

ئۇنىڭ يۈرىكىنى يېرىپ ، ئىسسىق ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ چىققان بۇ سۆزلەر دانىيال خوجىنى بىر قىسما قىلىۋەتتى .

— كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا ، زىلەيخا ، — دېدى ئۇ غەمخورلۇق بىلەن ۋە كاتتىك بېشىدا تۇرغان لۆڭگىنى ئېلىپ دۇردۇن ئاغىچىنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى ، — خۇدا بۇيرۇسا سەھەت تېپىپ تارىمىنىڭ ئاھۇسىدەك قىيغىتىپ كېتىدىلا .

ئۇزۇندىن بېرى دانىيال خوجىدىن بۇنداق گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلىمىغان ۋە ئاڭلاشقا تەشنا بولۇپ يۈرگەن دۇردۇن ئاغىچا بىرپەس ئاغرىقىنى ئۇنتۇغاندەك بولۇپ :

— مۇبارەك قوللىرىنى بەرسىلە ، خوجام ، چاڭقىغان لەۋلىرىمنى يېقىپ ، تەشنالىقىمنى باسای ، — دېدى - دە ، ئېرىنىڭ ئالىقىنى بىلەن بېغىشلىرىنى سۆيۈپ يەنە يىغلىۋەتتى .

— ئۆزلىرىنى ئۇپراتمىسىلا دېدىمغۇ ، زىلەيخا ، — دېدى يەنە خوتۇنىنىڭ ئىسسىق ياشلىرى قولىغا تامغان دانىيال خوجا ، — بۇنداق يىغلاۋەرسىلە ، قانداق سەھەت تاپىدىلا ؟

دۇردۇن ئاغىچا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ياشلىرىنى سۈرتتى ۋە كاتىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئولتۇرغان ئېرىگە تىكىلىپ قاراپ :

— سىلىنى راست كۆرۈۋاتىمەنمۇ ياكى چۈشۈمۈ ؟ — دېدى .

— ئەلۋەتتە ، راست كۆرۈۋاتىدىلا .

— تىللىم تەگمىسۇن ، قىياپەتلىرى يېڭىدىن ئۆي تۇتقان چاغدىكىدەك كۆرۈنۈۋاتىدۇ .

— سىلىمۇ شۇنچە ئاغرىغانلىرىغا قارىماي ، غۇنچىدەكلا تۇرۇپتىلا ، ئۆزلىرىنى بىكارغا زىلەيخا دېمەيمەن ـ دە .

ئۇلار ئەنە شۇنداق ، بىرى چىن دىلى بىلەن ، يەنە بىرى مۇغەمبەرلىك بىلەن بىر ـ بىرىنىڭ ئاۋۇندۇرۇپ ئولتۇرۇشقاندا ، ئايۇپ خوجا بىلەن يۈسۈپ خوجىلار كىرىپ كېلىشتى .

※ ※ ※

دانىيال خوجا كەچلىك تاماقنى دۇردۇن ئاغىچىنىڭ ئۆيىدە يېيدى . بۇ ھال بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇسسۇلۇقتىن بۆلەك نەرسىگە كۆڭلى تارتمىغان ئاغىچىنىڭ ئىككى تال مانتا يېيىشىگە سەۋەب بولدى .

— خوجام بولمىسا ئىشتىھالىرىمۇ يوقاپ كېتىدىكەن ، ئاغىچا ، — دەپ چېقىشتى نىسا بېگىم ، ئاندىن دانىيال خوجىغا قاراپ ، — بۇگۈن دۇردۇن ئاغىچىنىڭ غىزا يېمىگىنىگە تۆت كۈندەك بولغان ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

— تېۋىپلار نېمە دەيدۇ ؟ — دەپ سورىدى خوجا .

— ئاغىچىنىڭ ئۇسسۇلۇقىغا سوغۇقلۇق بېرىڭلار ، ئىچىنى قۇرۇق ئىسسىق باغلاپ كېتىپتۇ ، دېيىشتى .

— قايسى كۈنلىرى خېلى ئوڭلىنىپ قېلىۋىدىم ، — گەپكە

ئارىلاشتى دۇردۇن ئاغىچا، — نەۋاقتا ھېلىقى ئەدەن قېچىر دېگەن تۇججار مۇخلىسلىرى كەپتىكەن. بايان ئاغىچىنى يوقلاپ، مېنى يوقلىماي كېتىپتۇ. ئادەم كېسەل بولۇپ قالسا ئەتىۋارى بولمايدىكەن، — ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ يەنە يىغلىۋەتتى.

— نېمىشقا ئۇنداق ئۆزلىرىنى ئۇپۇرتتىدىلا؟ — تەسەللى بەردى نىسا بېگىم، — ئۇ تۇججار شۇنچە نېمىلىرى، مانا خۇدايىم قوشقان باشپاناھلىرى يانلىرىدا ئولتۇرىدۇغۇ.

— ئەدەنباي قاچان كەلگەن؟ — دانىيال خوجا نىسا بېگىمگە مۇراجىئەت قىلدى.

— بۇگۈن ھەپتىدىن ئاشتىغۇ دەيمەن. ئۇ كىشى سىلىگە سالام بېرىش ئۈچۈن ئوردىغا كەپتىكەن، يۈسۈپ خوجام تونۇپ قېلىپ باشلاپ كەپتۇ.

دانىيال خوجا ئورنىدىن قوزغالدى. بايا ئۇ بۇگۈن كېچىنى ئۆزى جەينەكتەك، بارماقلىرى چىش كولىغۇچتەك بولۇپ قالسىمۇ، يۈز - كۆزىنى پەردازلاشقا ئۇلگۈرگەن ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈۋاتقان دۇردۇن ئاغىچىنىڭ قېشىدا ئۆتكۈزۈشنى ئويلىغانىدى، ھازىر يالتىيىپ قالدى. بۇنىڭ سەۋەبى، دۇردۇن ئاغىچا جۇڭغارلارنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتقان ئوغلى ياقۇپ خوجىنىڭ ئەھۋالىنى شۇ چاغقىچە سوراپ قويمىغانىدى. لېكىن، دانىيال خوجا ئۇنىڭ كېسەللىكىنى ئېتىبارغا ئېلىپ «بوپتىلا» دېگەن ئويغا كەلگەنىدى. بىراق، ئۇنىڭ ئەدەن تۇججاردىن يامانلاپ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ گەجگىسى قورۇپ قالدى: «ئەخمەق خوتۇن، — دەپ ئويلىدى دانىيال خوجا، — ئۆزى ئىككى دۇنيانىڭ ھودۇدىغا كېلىپ قالسىمۇ، باغرىنى يېرىپ چىققان بالىسىنى ئەسلەشنىڭ ئورنىغا، نەدىكى بىر تۇججارنى ئەسلەۋاتىدا؟...»

— نەگە ماڭدىلا؟ — دەپ سورىدى دۇردۇن ئاغىچا ئېرىنىڭ ئورنىدىن تۇرۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ.

— سىلى ئارام ئالسىلا، خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇۋالاي، — دېدى خوجا ۋە نىسا بېگىمگە قارىدى، — مەن ئېتىكاپخانىدا

بولسمەن ، ئايۇپ خوجام بىلەن يۈسۈپ خوجاملار شۇ يەرگە كىرسۇن .

شۇ چاغدا ، خېلىدىن بېرى كۆڭلى ئايىنىپ تۇرغان دۇردۇن ئاغىچا ئۆزىگە ئىگە بولماي ، يېگەن غىزاسى بىلەن ئىچكەن چېيىنى ياندۇرۇۋەتتى .

※ ※ ※

ئېتىكاپخانىدا خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇغان ئاتا ـ بالىلار مېھمانخانىغا چىقىشتى . خوجىزادىلەر پاكار شىرەنىڭ قېشىغا قويۇلغان كۇرسىدا ئولتۇرغان دادىسىغا ھۆرمەت بىلدۇرگەن ھالدا ، ئۇنىڭ ھارغىن چىرايىغا كۆز سېلىپ ئولتۇرۇشتى ، دانىيال خوجا بولسا ، بۇ ئىككى بالىسىدا ئۆز ئەجدادىنىڭ ئۇدۇمىغا خاس خۇسۇسىيەتلەردىن قانچىلىك بارلىقىنى بىلمەكچى بولغاندەك ، بىردەم ئايۇپ خوجىغا ، بىردەم يۈسۈپ خوجىغا نەزەر تاشلايتتى ۋە ئۇلارغا دەيدىغان گەپلىرىنى نەدىن باشلاشنى ، نېمە دېيىشنى بىلمەي ئويلىنىپ تۇراتتى .

بىر چاغدا ، دادىسىدىن بۇرۇن ئېغىز ئېچىشنى ئەدەپسىزلىك دەپ بىلىدىغان خوجىزادىلەرنىڭ تاقىتى تۇگىدى ، ئەتىمالىم :

— تازىمۇ كېچىكىپ كەتتىلىغۇ ، ئاتا ؟ — دېدى ئايۇپ خوجا ، — قالماق خۇنتەيجىسىنىڭ تويى شۇنچە ئۇزاق بولامدىكەن ؟

— شۇنداق ، ھەر ئىقلىمنىڭ ئۆزلىرىچە ئۆرپ ـ ئادەتلىرى بولىدىكەن .

— ئاتا ، — دېدى يۈسۈپ خوجا ، — يېڭى خۇنتەيجى بىلەن مۇلاقاتتا بولدىلىمۇ ؟ قانداقراق ئادەم ئىكەن ؟

ئۇنىڭ بۇ سوئالى ئايۇپ خوجىنى ھەيران قالدۇردى . ئۇ ئاتىسىنىڭ جاۋاب بېرىشىنى كۈتمەي ئىنىسىدىن سورىدى :

— نەنىڭ يېڭى خۇنتەيجىسىنى دەۋاتمدىلا ؟

— چۇڭ رابداننىڭ ئورنىغا تەختتە ئولتۇرغان خۇنتەيجىنى

دەۋاتىمەن .

— ئۇنىڭ ئۆزىچۇ ؟

— سىلى بۇ ھەقتە ھېچ نەرسە ئاڭلىمىدىلىمۇ ؟ — ھەيران بولغاندەك ئاكىسىغا قارىدى يۈسۈپ خوجا ، — چۈڭ رابدان خۇنتەيجى قىزىنىڭ تويى بولغان كۈنى ئەجەل شەربىتىنى ئىچىپتۇ .

— راستما ، ئاتا ؟

— راست ،— دېدى دانىيال خوجا ، ئاندىن يۈسۈپ خوجىغا قاراپ قوشۇپ قويدى ،— سىز بۇ خەۋەرنى كىمدىن ئاڭلىدىڭىز ؟ .

— تۇنۇگۈن «تارىخى رەشىدىي» دېگەن كىتابنى ئىزدەپ ، بازاردىكى كىتابپۇرۇشلارغا بېرىۋىدىم ، شۇ يەردە قەشقەر تەرەپتىن كەلگەن بىر دەرۋىش بازار ئەھلىگە سۆزلەۋېتىپتۇ . ئۇنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، يېڭى خۇنتەيجى ئۆگەي ئانىسىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتكەنمىش . «يەكەندە كىگىز قاقسا ، توپىسى تۇرپانغا بارىدۇ ، دېگەن گەپلەر راست ئىكەن . تەكرىتېغىنىڭ قوينىدا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەلەر بىزدىن بۇرۇن بۇ ياقلارغا تارىلىپ كېتىپتۇ » دەپ ئويلىغان دانىيال خوجا پاراڭنىڭ مەزمۇنىنى يۆتكىدى :

— ئەدەن تۇججار كېلىپ كەتسە كېرەك ، ئۇ كىشى بىرەر گەپ ـ سۆز قىلمىدىمۇ ؟

يۈسۈپ خوجا ئاكىسىغا يول قويۇپ جىم تۇردى ، ئۇ گەپ قىلمىغاندىن كېيىن ئۆزى جاۋاب بەردى :

— ئۇ كىشىغۇ ھېچ نەرسە دېمىدى ، نەۋاقتا بىر ئىش بىلەن دېۋانخانىغا بارسام بىر ئادەم ئولتۇرۇپتۇ . قارىسام ، سىلىنىڭ بۇرادەرلىرى ئەدەنباي ئاكام ئىكەن . بىراق ئۇ كىشى مېنى تونۇمىدى ، — دېدى ۋە ئەدەن قېچىرغا مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلارنى سۆزلەپ بەردى .

— ئەدەنباي دېگەن بۇرادەرلىرى قىزىق گەپ قىلىدىغان ئادەم ئىكەن ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى ئايۇپ خوجا ، — يۈسۈپ خوجام ئىسكەندىلەن مەيدانغىچە ئۇزىتىپ بارساق : «خوجامنىڭ

جۇڭغارلارنىڭ قولىدا بىر بۇركۇتى قېلىۋىدى ، بۇ يەردىكى بۇركۇتلىرىمۇ تۆمۇر قانات بولۇپ قاپتۇ » دەيدۇ . مەنزە : «بىز بۇركۇت باقمايمىزغۇ » دېسەم ، «ھەرقايسىلىرى قايسى بۇركۇتتىن كەم » دېمەمدۇ .

دانىيال خوجا بۇ گەپنى ئاڭلاپ ، ئايۇپ خوجىنىڭ ساددىلىقىغا ھەيران بولدى ۋە : «بۇ بالا بۇرۇندىن مۇشۇنداقمىدىكىنە ؟ نېمىشقا بالدۇر بايقىمىدىم ؟ بەلكى كىچىك بولغىنى ئۈچۈن كۆڭۈل بۆلمىسەم كېرەك . بەزى ئەللامىلەر ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مىجەز ـ خۇلقىدىكى ئالامەتلەر ئۇلارنىڭ نەسلىگىمۇ ئۆتىدۇ ، دەيدىغان . مۇنۇ بالىدا ماڭا قارىغاندا ئانىسىنىڭ مىجەزىدىكى خۇسۇسىيەتلەر كۆپرەك بايقىلىۋاتىدۇ » دەپ ئويلىدى .

— سىلى يوق چاغدا بۇ يەردىكى ئەمەلدارلار خانلىقىمىزنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرۈۋېتىدىكەن ، — دېدى يۇسۇپ خوجا .

دانىيال خوجا سەگەكلىشىپ قالدى .

— ئۇلار ئاكام ئىككىمىزنى كىچىك بالا چاغلاپ ، يادىغا كەلگەن ئىشلارنى قىلىدىكەن ، — دېدى يۇسۇپ خوجا ۋە «خوجا مىڭدۆڭ » تەرەپكە كېتىدىغان كوچىدىكى دالىم خوجا بىلەن مىرشەپلەرنىڭ ناھەق ئىشلىرىنى ، دۇئانبېگنىڭ ئۇلارغا سۇكۇت قىلغىنىنى ، بۇنىڭغا تاقەت قىلالمايۋاتقانلىقىنى ، «غۇلچا گەدەنكەشلەر » تۇرىدىغان ھويلىغا بېرىپ ساۋاقدىشىنى ۋە ئۇنىڭغا قوشۇپ بىرنەچچە ئادەمنى ئازاد قىلىۋەتكەنلىكىنى سۆزلەپ كېلىپ ، گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — بۇ شەھەردىكى ئەمەلدارلار بىلەن مىرشەپلەرنىڭ بەزىلىرى شۇنچىلىك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىپتۇكى ، سىلى يوق چاغلاردا ، پۇقرالارنى ئۆزى بىلگەنچە باشقۇرىدىكەن . پۇقرالار بولسا ، كۆرۈۋاتقان ئازابلىرىنى ئۇلاردىن كۆرمەي ئۆزلىرىدىن رەنجىشىدىكەن . «ھەزرىتى دانىيال خوجامنىڭ زۇلمى ئاپاق خوجامنىڭ زۇلمىدىن قېلىشمايدىغان بولدى » دەپ شىكايەت قىلىشىدىكەن .

— يۇسۇپ خوجامنىڭ ئېيتقانلىرى ئازى راست ، ئاتا ، — دەپ

سۆز قىستۇردى ئايۇپ خوجا ، — ئۆتكەن پەيشەنبە كۈنى تېرەك باغ تەرەپتىن كېلىۋاتسام ، بېشىغا مۇغەمبەر تۇماق كىيىۋالغان بىر ئادەمنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىۋالغان كىشىلەرگە : «بىر ياقتىن ئەمەلدارلار ، يەنە بىر ياقتىن ئامبۇنلار ، پۇقرا دېگەن قويغا ئوخشاش دەپ ، زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىۋەرسە ، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى قويغا ئوخشىتىپ ياۋاش دېگەن پۇقرالار يولۋاسقا ئايلىنىپ كېتىدۇ . ئۇ چاغدا بۇ زالىم ئەمەلدارلار كىرىدىغان تۆشۈك تاپالماي قالىدۇ » دېگەن گېپىنى ئاڭلىدىم . دېمىسىمۇ راست ئەمەسمۇ ئاتا ؟ مەدرىسىدىكى ئۇستازلارمۇ : «ئاللاتائالا پادىشاھ ، ھاكىم ، خان ۋە ئەمەلدارلار دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى پۇقرالارغا خىزمەت قىلىش ئۈچۈن يارالقان ، ئۇلارغا جەبىر قىلىش ئۇچۇن ئەمەس » دەپ تەلىم بېرىدۇغۇ .

دانىيال خوجا بالىلىرىدىن ئاڭلىغان بۇ گەپلەرگە ئېتىراز بىلدۇرۇشكە پېتىنالمىدى .

— راستىنى ئېيتقاندا ، سىلەرنىڭ ئېيتقانلىرىڭلار بىر دېنبىر توغرا ، — دېدى ئۇ ، — ياش چاغلىرىمدا مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئويلايتتىم . لېكىن ، ھايات دېگەن پۇتۇنلەي ئۆزگىچە بولىدىكەن . ئۇنىڭغا ماسلاشماي ياشايمەن دېگەن ئادەمنىڭ بۇرنى ئوڭايلا قانايدىكەن . ھازىر سىلەر ماينىڭ ئىچىدىكى بۆرەككە ئوخشايسىلەر ، ھاياتنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى ، ئازگال - دۆڭلىرىنى ئانچە پەرق قىلمايسىلەر ، ئەمما ، — ئۇ «بىزگە ئوخشاش » دېمەكچى بولۇپ يالتىيىپ قالدى ، — بەزىبىر ئادەملەرنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئەمەس ، سەرگەنىڭ قامچىسىدىن قورققان ئاتقا ئوخشاش ئويۇن كۆرسىتىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيسىلەر . بۇ غەم - تەشۋىشكە تولغان پانىي دۇنيادىكى ھەرقانداق ياخشى - يامان ئىشلار خانلار تەرىپىدىنمۇ ، پۇقرالار تەرىپىدىنمۇ سادىر بولۇپ تۇرىدۇ . سىلەر ھازىر بۇ ئىشلارنىڭ ماھىيىتىگە چۈشەنمەيسىلەر . ئاللاتائالا : «كىمكى يامان ئىش قىلسا جازاسى ئۆزىگە » دېگەن . پۇقراغا زۇلۇم قىلغان ئەمەلدار ئاللانىڭ جازاسىنى ئالغۇچىلاردۇر . سىلەر ،

باللىرىم ، هازىرچە بۇنداق ئىشلارغا ئارىلاشماي ، ئىلىم تەھسىل قىلىشقا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈڭلار ، — ئۇ گەپسىنى مۇشۇ يەردە توختىتىپ ، يۈسۈپ خوجىدىن سورىدى ، — شۇنداق قىلىپ ھېلىقى «تارىخى رەشىدىي» دېگەن كىتابنى تاپالىدىڭىزمۇ ؟

— ھەئە .

دانىيال خوجا ئايۇپ خوجىغا قاراپ :

— سىزمۇ ئۇ كىتابنى ئوقۇپ كۆرۈڭ ، — دېدى ۋە ئۇنىڭ «ماقۇل ، ئاتا» دېگەن جاۋابنى ئەسىنەك ئارىلاش ئېيتقىنىنى كۆرۈپ ، — ئەمىسە ، ئارام ئېلىڭلار . كېچىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى ، — دەپلا ئورنىدىن تۇردى .

※ ※ ※

ئارىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتۈپ ، بىر كۈنى ئەتىگەندىلا ، خوجىزادىلەر ئوقۇيدىغان مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى ساۋۇر دامۇللا دېگەن كىشى دانىيال خوجىنى زىيارەت قىلدى . ئەرەب ـ پارس تىللىرىنى ياخشى بىلىدىغان ، بۇخارادا بىرنەچچە يىل بىلىم ئالغان بۇ ئادەم دۇنياۋىيلىكنىڭ ئاكىسى ئىدى . ئۇ دانىيال خوجا بىلەن ھەر قېتىم ئۇچراشقىنىدا خوجىزادىلەرنى ماختاپ ، ئۇلارنىڭ ئەخلاقىنىڭ ياخشىلىقىنى ، ئىلىم تەھسىل قىلىشتىكى ئىقتىدارىنىڭ كۈچلۈكلۈكىنى تەرىپلەيتتى .

ئۇ بۈگۈن پۈتۈنلەي باشقا گەپلەرنى قىلدى ، يەنى يۈسۈپ خوجا قانداقتۇر بىر بەتنىيەت ئادەملەر تەرىپىدىن پۈتۈلگەن كىتابلارنى ئوقۇيدىغان ۋە ئۇلاردىكى شەرىئەت پېشۋالىرىنى مەسخىرە قىلىدىغان لەتىپىلەرنى خاتىرە دەپتىرىگە كۆچۈرۈۋېلىپ ، تالىپلارغا ئوقۇپ بېرىدىغانلىقىنى ، ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن نىياز بەگ بىلەن دۇنياپەرەسلىكنىڭ بالىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان دامۇللا يەنە شۇ بالىلار ئارقىلىق خوجىزادىلىكنىڭ خاتىرە دەپتىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ ، يۈسۈپ خوجىنىڭ ئەقىل باۋەر قىلمايدىغان بۇ ئىشىدىن ھەززىتى خوجامنى

خەۋەردار قىلىشنى ئويلاپ بۇياقتا كەلگەنىدى .

ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ھەيرانۇھەس بولغان دانىيال خوجا بالىسىنىڭ دەپتىرىنى سورىدى . ساۋۇر دامۇللا چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن قېلىنغىنا بىر دەپتەرنى ئېلىپ خوجىغا سۇندى .

دانىيال خوجا دەپتەرنى ئېلىپ كۆرۈشكە باشلىدى . دەپتەرنىڭ دەسلەپكى بىرنەچچە ۋاراقلىرىغا ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ، جامىنىڭ ، سەككاكىنىڭ غەزەللىرى بىلەن رۇبائىيلىرى يېزىلغان . ئەرەب ـ پارس ئەللىرىدە كەڭ تارقالغان لەتىپىچى جۇھانىڭ ھەجۋىيلىرىدىن بىرنەچچىسى كۆچۈرۈلگەنىدى . دانىيال خوجىدا بىردىن قىزىقىش پەيدا بولدى . ئۇمۇ مەدرىسىدە ئوقۇپ يۈرگەن مەزگىللىرىدە ، دادىسىدىن يوشۇرۇپ ، جۇھانىڭ لەتىپىلىرىنى ئوقۇغانىدى . دانىيال خوجا لەتىپىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى :

«بىر كىشى جۇھادىن سوراپتۇ :

— جۇھا ، ئادەملەر قايسى چاغدا تۇغۇلۇپ ، قايسى چاغدا ئۆلىدۇ ، بىلەمسەن ؟

— تەقسىر ، — دەپتۇ جۇھا ، — جەننەت ئادەم بىلەن تولۇپ كەتكەندە ، ئادەملەر ئۆلۈشكە باشلايدۇ . دوزاخ ئادەم بىلەن تولۇپ كەتكەندە ، تۇغۇلۇشقا باشلايدۇ . »

«يېزا باشلىقى بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا كېلىپ جۇھادىن سوراپتۇ :

— پادىشاھ چوڭمۇ ، دېھقان چوڭمۇ ؟

— ئەلۋەتتە ، دېھقان چوڭ ، — دەپتۇ جۇھا ، — ئەگەر دېھقان ئاشلىق تېرىمىسا ، پادىشاھ ئاچتىن ئۆلمەمدۇ ! ؟ »

دانىيال خوجا دەپتەرنىڭ يەنە بىر ۋاراقىنى ئاچتى . بۇ بەتكە ئىرانلىق ئەبەيدۇللا زاكۇنىنىڭ ھېكايەتلىرى كۆچۈرۈلگەنىدى :

«بىر كىشى تەلھەكتىن :

— پارا دېگەن نېمە ؟ — دەپ سورىدى ، ئۇ :

— بۇنى قازىدىن سوراش كېرەك ، — دەپ جاۋاب بەردى . »

«بىر كىشى مەۋلانە ئازۇددىندىن :

— تەقسىر ، خەلىپىلەرنىڭ زامانىدا خۇدالىق ۋە پەيغەمبەرلىك دەۋاسىنى قىلىدىغان ئادەملەر كۆپ چىقاتتى ، ھازىر نېمە ئۈچۈن ئۇنداق ئادەملەر يوق ؟ — دەپ سورىدى .

— بۇنىڭ سەۋەبى ، ھازىر ئادەملەر زۇلۇم ۋە ئاچلىقتىن شۇنداق ھالەتكە چۈشۈپ قالغانكى ، ئۇلار يا خۇدا ، يا پەيغەمبەر بولۇشنى ئويلىمايدۇ ، — دېدى . »

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بەتكە يەنە مەزكۇر مۇئەللىپنىڭ «دەخپەسىل» (ئون پەسىل) دېگەن رىسالىسىدىكى قازىلار ۋە ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك ئادەملەر ھەققىدە يېزىلغان تەبىر - چۈشەندۈرۈشلەردىن بىرنەچچە قۇر كۆچۈرۈلگەنىدى :

«قازى دېگىنىمىز — ھەممە كىشى نەپرەتلىنىدىغان ئادەم ، ئۇنىڭ مەسلىھەتچىلىرى بولسا ، گۇۋاھلىقنى ئالدىنئالا پۇلغا ساتىدىغان ئادەملەر . »

«قازىنىڭ كۆزى — ھېچ نەرسە بىلەن تولدۇرۇپ بولمايدىغان ئىدىش . »

«قازىخانا — ئوتخانا دېمەكتۇر . »

«ھالال — بۇ قازىلار ئىستېمال قىلمايدىغان نەرسە . »

«بېھىش — قازىلارغا نىسىپ بولمايدىغان جاي... »

دانىيال خوجا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، بىرپەس ئويلىنىپ تۇردى - دە ، دەپتەرنىڭ يەنە بىر ۋاراقىغا XI ئەسىرده خۇراساندا ئۆتكەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شەمسۇل مەئالى قابۇسنىڭ «قابۇسنامە» دېگەن ئەسىرىدىن تۆۋەندىكى ئۇزۇندىلەرنى كۆچۈرۈلگەنىدى :

«ئەي ، ئوغۇل ، ئاتاڭدىن قالغان نەسەب (نام) بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئۆز ھۈنەر - كەسپىڭ ۋە ئەقىل - پاراسىتىڭ بىلەن ئىپتىخارلان ، چۈنكى ئاتا - ئاناڭ قويغان ئەخمەت ، مۇھەممەت ياكى ئابدۇللا دېگەنگە ئوخشاش ئىسىملار ساڭا شەرەپ بولمايدۇ . سەن ئۆزۈڭ قولغا كەلتۈرگەن ئالىم ، پەيلاسوپ ، ھېكىم (تېۋىپ) ، ئۇستاز ، مۇئەللىم ۋە ھۈنەرۋەن دېگەن نامىلار ساڭا

شەرەپلىكتۇر ... »

«ئادەم نەسىل - نەسەبى ۋە باشقىلىرى بىلەن ئۇلۇغ بولالمايدۇ ، ئۇلۇغلۇق ئىلىم - بىلىم ۋە ھۈنەر بىلەن بولىدۇ... ئەي ، ئوغلان ، ئىلىم - مەرىپىتى يوق كىشىنى ئادەم ئورنىدا قويما ۋە ئادەم قاتارىدا ھېسابلىما ، بۇنداق ئادەم بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولما . بولۇپمۇ ، ئۆزىنىڭ نادانلىقىنى ئىلىم ئورنىغا قويىدىغان ئادەملەر بىلەن سۆھبەتلەشمە ، بۇ ‹مۇرەككەپ نادانلىق › دېيىلىدۇ ... »

«ئەي ، ئوغۇل ، ئۆزۈڭنى بىلمەسلەر ، ئىقتىدارسىزلار قاتارىدا تۇت ، ھەرقانچە بىلسەڭمۇ ، مەندىن ئارتۇق بىلىدىغانلار بار دەپ قىياس قىل . چۈنكى ‹بىلمەيمەن › دېيىش — ئىلىمنىڭ يېرىمىدۇر . ئۆز بىلىمىڭدىن مەغرۇرلانما . ھەر ئىش قىلساڭ ، ئەقىللىق كىشىلەر بىلەن كېڭەش قىلغىن ، كېڭەش قىلىشقا ئادەم تاپالمىساڭ ، بۆكۈڭ بىلەن كېڭەش ، مەسلىھەت - كېڭەشنى ئەيىب سانىما... »

دانىيال خوجا دەپتەرگە يېزىلغانلارنى ئوقۇۋاتقاندا ، ئۇنىڭ رەڭگىرويىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ ئولتۇرغان مۇدەررىس : «بۇ ئادەم بالىلىرىنىڭ تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقىنىمنى كۆرۈپ مىننەتدار بولىدۇ . ھەتتا ئۆتكەن يىلدىكىدەك بىر نەرسىلەرنى ئىسىنئام قىلىدۇ ، — دەپ ئويلىدى . كېيىن بولسا ، — ئاپلا ، خوجىزادىنى يامانلىغاندەك ئىش قىلىپ بىكار كەپتىمەن - دە ، بۇ جاھاندا ئۆز بالىسىنى يامان دەيدىغان ئادەم يوققۇ ؟ بۇنى نېمىشقا ئۇنتۇپ قالدىم ؟ » دەپ ئۆكۈنۈشكە باشلىدى . چۈنكى قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ ، قىيىپتى جىددىيلىشىپ كەتكەن دانىيال خوجىنىڭ رەڭگى - رۇخسارى قاچىدىكى لاي سۇغا ئوخشاش ئاستا - ئاستا تىنىپ سۈزۈلۈشكە باشلىغانىدى .

— ئۆزلىرى قارا تاغ تەرەپلەرگە بارغانمۇ ؟ — دەپ سورىدى دانىيال خوجا قولىدىكى دەپتەرنى مۇدەررىسنىڭ ئالدىغا تاشلاپ .

— يوقسۇ ، — ھودۇقۇپ جاۋاب بەردى ئۇ .

— مەن ئۇ تەرەپلەردىكى كۆپلىگەن جايلاردا بولغان. ئۇ يەرلەردىكى تاغ ئارىلىرىدىن چىققان سۇلار تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ، سەكرەپ، شارقىراپ ئاقىدىكەن، پەسكە چۈشكەندە، خۇددى تەكلىماكاننىڭ قۇملىرىغا سىڭىپ كېتىشتىن قورققاندەك ئاقايمۇ، ئاقمايمۇ دەپ سۈرئىتىنى پەسەيتىدىكەن. ھەتتا بەزى جايلاردا ئاقماي، توختاپ قالغاندەك بىلىنىدىكەن.

دانىيال خوجىنىڭ بۇ گەپلەرنى نېمە ئۈچۈن دەۋاتقىنىنى چۈشەنمىسىمۇ:

— شۇنداق، تەقسىر، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللىدى مۇدەررىس.

— ياش بالىلار خۇددى شۇ تاغ سۇلىرىغا ئوخشايدۇ. ئۆز ۋاقتىدا سىلى بىلەن بىزمۇ شۇنداق ئىدۇق. ھەممە نەرسىگە قىزىقىپ، ھەممە نەرسىگە كۈلەتتۇق. يەرنىڭ ئويمان - چوڭقۇرلىرىغا قارىماي يۈگۈرۈيتتۇق، شوخلۇق قىلاتتۇق. ھازىر بولسا، بىرەر ئېغىز گەپ ياكى ئىش قىلىشتىن بالدۇر ئويلاپ كۆرىدىغان بولدۇق.

— ئەلۋەتتە، شۇنداق، تەقسىر، — خوجىنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىگە ئەمدى كۆزى يەتكەن مۇدەررىس ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى، — بۇ خوجىزادەم ئۆزلىرى دېگەندەك، گۈركىرەپ ئاقىدىغان تاغ سۇيىنىڭ ئۆزى. يەنە كېلىپ سۇزۇكتىن - سۇزۇك، كەۋسەردەك شېرىن دېسىلە. ھازىر ئۇلارنىڭ ھەممە نەرسىگە قىزىقىدىغان، كۆڭلىگە ياقمىغان نەرسىلەرنى مەسخىرە قىلىپ كۈلىدىغان ۋاقتى. مېنىڭ ئۆزلىرىنى زىيارەت قىلىشتىكى مۇددىئايىم، خوجىزادىنى يامانلاش ئۈچۈن ئەمەس، ئىللا - بىللا ھەرگىز ئۇنداق دەپ ئويلىمىسىلا، يۈسۈپ خوجامنىڭ باشقا بالىلاردىن زىرەكلىكىنى، خۇش خەتتىمۇ ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئىزھار قىلىشتىن ئىبارەت.

— مەنمۇ شۇنداق دەپ ئويلىدىم. يۈسۈپ خوجام خەتنى تولىمۇ چىرايلىق پۈتىدىغان بولۇپ كېتىپتۇ، — دېدى دانىيال خوجا ۋە

بالىسىنىڭ خاتىرە دەپتىرىنى مۇدەررىسكە سۇندى ، — بۇنى ئىگىسىگە بېرىۋەتسىلە.

※ ※ ※

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ، دانىيال خوجىنىڭ بالىلىرىغا بولغان كۆزقارىشىدا مەلۇم ئۆزگىرىشلەر بولۇشقا باشلىدى . ئۇ نەچچە يىللاردىن بېرى ئوردا ئىشلىرى بىلەن بولۇپ ، بالىلىرىنىڭ تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلمەپتۇ . «ئۆيدە تۇغۇلغان موزاي ئۇي بولماس» دېگەندەك ، ئۇلارنى تېخىچىلا «موزاي» دەپ يۈرۈپتۇ . ۋەھالەنكى ، بۇ «موزاي»لارنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە ، ئىش - ھەرىكەتلىرىگە ۋە ئوقۇغان كىتابلىرىغا قارىغاندا ، ساپاننىڭ بىر تەرىپىنى تارتقۇدەك ئۇي بولۇپ قاپتۇ . بىراق ، ئۇلارغا تەلىم - تەربىيە ۋە بىلىم بېرىش ئۈچۈن ئادەم تاللاشتا سەۋەنلىك بوپتۇ . رەھىمەتلىك مەۋلانە ھەزرەت بىلەن دىۋانبېگىلەر ماختىغان مۇدەررىس ساۋۇر دامۇللا قونغان شېخى مىدىرلىسا ، دەرھال باشقا شاخقا يۆتكىلىدىغان ئادەم ئىكەن . توۋا ، بۇ ئادەم مۇدەررىس تۇرۇپ ، ئۆز زامانىسىدە خەلقئالەمگە مەشھۇر بولغان جۇھانى ، ئەبەيدۇللا زاكۇنىنى ۋە شەمسۇل مەئالى قابۇسلارنى بىلمەمدىكىنە ؟...

مۇشۇنداق ئوي - خىياللارغا بېرىلگەن دانىيال خوجىنىڭ دىققىتىنى ئىشىكتىن ئالدىراپ كىرىپ كەلگەن نىياز بەگ بۆلۈۋەتتى ، ھودۇققان چىرايىنىڭ ئۆڭىدىن يوق ئىدى . ئۇنىڭ بۇنداق ھالىتىنى كۆرمىگەن دانىيال خوجا ھەيران بولۇپ سورىدى :

— نېمە بولدىلا ؟

خۇددىنى يوقاتقان ئادەمدەك تۇرغان نىياز بەگ :

— «ئاللاتائالا سەۋر قىلغۇچىلارغا يېقىندۇر» خوجام ، — دېدى سۇنۇق ئاۋازدا . ئاندىن ، — دۇردۇن ئاغىچا... ، — دېدى - دە ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى چىقىرالمىدى .

خاتىمە

دانىيال خوجا خانلىق تەختىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ، قولىدىن كەلگەن ھەممە ئىشلارنى قىلدى . ئۇ خۇتتەيجى چىۋاك رابداننىڭ ۋاقتىدا ئۇنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى قانداق بېجىرگەن بولسا ، غالدان سېرىن خۇتتەيجى بولغاندىن كېيىنمۇ شۇنداق قىلدى . ھەتتا يېڭى خۇتتەيجىنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن ، يىللىق خىراجىنى ۋاقتىدا تاپشۇرغاندىن باشقا ، سوۋغا - سالام ھېسابىدا مەخسۇس كارۋانلارنى ئەۋەتىپ تۇردى .

ئۆز نۆۋىتىدە ، غالدان سېرىنمۇ ئاتىسىنىڭ ۋاقتىدىن تارتىپ ، ئۆزلىرىگە سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ كەلگەن دانىيال خوجىدىن داۋاملىق پايدىلىنىشنى لايىق كۆردى . شۇڭا ، دانىيال خوجىنىڭ تەختى بۇرۇنقىغا نىسبەتەن مۇستەھكەملىنىپ ، «تۆت پۈتى يەرگە تېگىپ» تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى . لېكىن ، مەرھۇم خۇنتەيجى چىۋاك رابدان دېگەندەك ، ئاللاتائالا بىلەن بۇرھان پادىشاھلىق ۋە خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان ئادەملەرگە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنى راۋا كۆرمەيدىغان ئوخشايدۇ . دۇردۇن ئاغىچا ئۆلۈپ ئۈچ يىل ئۆتكەندە ، يورۇق دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىگە تويماي ھايات كەچۈرۈۋاتقان دانىيال خوجىمۇ ئالەمدىن ئۆتتى .

گۈلبادامنىڭ دادىسى ئېيتقاندەك ، شىرغا خۇشامەت قىلىپ كۈن كەچۈرۈۋاتقان قارا قۇلاققا ئوخشاش ، جۇڭغارلارغا خۇشامەت قىلىپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان دانىيال خوجىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى غالدان سېرىنگە ئەۋەتكەن ئون يەتتە ئۇلاغ سوۋغا - سالىمىدىن ئۈچ كۈن كېيىن جۇڭغار ئوردىسىغا ئاڭلاندى .

— رەھمەتلىك خوجا ، دارجاپ بوشقىنىڭ قويچىسىغا ئوخشاش سادىق ۋە ياۋاش ئادەم ئىدى ، — دەپ ئەسلىدى ساغا نويان .

— مەرھۇم ئەمرچىمىز بۇ خوجىغا ئىشىنەتتى ۋە ئۇنى «ئۆزى ئۆسكەن ساينىڭ تۈلكىسىنى تۇتالايدىغان تەدبىرلىك تايغان» دەپ ،

قەشقەرىيىگە خان قىلىپ ئەۋەتكەنىدى ، — دېگەن سۆزلەر بىلەن يادىغا ئالدى يارۇغچى نويان .

خۇنتەيجى غالدان سېرىن بولسا :

— راست ، بۇ خوجىنى دادامۇ ياخشى كۆرەتتى . ساغا نويان دېگەندەك ياۋاش ۋە سىلىق ئادەم ئىدى ، — دەپ ئۇلارغا قوشۇلغان بولدى .

لېكىن ، بۇ جۇڭغار ھۆكۈمرانلىرى دانىيال خوجىنىڭ ئورنىغا خان بەلگىلەشتە ، مەرھۇم خۇنتەيجى چۈڭ رابداننىڭ ئۇسۇلىنى لايىق كۆرمەي ، قەشقەرىينى بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈپ ئىدارە قىلىش ئۇنۇملۇك دەپ ھېسابلاشتى . «خان» دېگەن ئەمەلنى كۈچىدىن قالدۇرۇپ ، دانىيال خوجىنىڭ گۆرۈدە تۇرۇۋاتقان چوڭ ئوغلى ياقۇپ خوجىنى يەكەنگە ، ئايۇپ خوجىنى ئاقسۇغا ، يۈسۈپ خوجىنى قەشقەرگە ، ئابدۇللا خوجىنى خوتەنگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلىدى .

شۇنداق قىلىپ ، شىنجاڭدا بىر يۈز ئاتمىش نەچچە يىل ھۆكۈم سۈرگەن يەكەن خانلىقى ئاپاق خوجىنىڭ كاساپىتىدىن جۇڭغارلارنىڭ بېقىندى خانلىقىغا ئايلىنىپ ئەللىك ئىككى يىل تۇرغان بولسا ، غالدان سېرىن خۇنتەيجى بولغاندا ، بۇ بېقىندى خانلىق مەمۇرىي جەھەتتىن تېخىمۇ ئۇششاق بۆلەكلەرگە بۆلۈۋېتىلدى…

Document generated by Anna’s Archive around 2023-2024 as part of the DuXiu collection (https://annas-blog.org/duxiu-exclusive.html).

Images have been losslessly embedded. Information about the original file can be found in PDF attachments. Some stats (more in the PDF attachments):

{
  "filename": "NDAyNTY5NzMuemlw",
  "filename_decoded": "40256973.zip",
  "filesize": 63686463,
  "md5": "4e609a627214593ef71936174f1286d2",
  "header_md5": "7a97f13c7fe5b4ec32a78c210f8241d6",
  "sha1": "a2849825ab124de4620537837c1eacd5b2e40484",
  "sha256": "f8f817db791171aca041c509e0d1ca7031298a283c31d4961091f9f4bc3adb52",
  "crc32": 4188296450,
  "zip_password": "",
  "uncompressed_size": 76375290,
  "pdg_dir_name": "\u2502\u2534\u251c\u255e\u2561\u2500\u2500\u03a9\u2524\u00b7
\u256c\u00bc\u256c\u00df\u2562\u221a\u256c\u2500_40256973",
  "pdg_main_pages_found": 480,
  "pdg_main_pages_max": 480,
  "total_pages": 487,
  "total_pixels": 1948720640,
  "pdf_generation_missing_pages": false
}